T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI SOSYOLOJİ BİLİM DALI

LİDERLER, KURUMLAR VE SÜREÇLER BAKIMINDAN TÜRKİYE'DE SİYASAL GÜVEN: SOSYOLOJİK NİCEL BİR ARAŞTIRMA

İslam CAN

DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Mustafa AYDIN

Konya–2015

ÖNSÖZ

Siyaset ve güven kelimelerini yan yana getirmek, kuşkusuz birçok kişinin nazarında yoğurdu ayranla yemek kadar anlamsız bir çabadır. Türkiye toplumunda yıllardır siyasete ilişkin oluşan algı; seçim dönemlerinde yapılan vaatlerin yerine getirilmemesi, devletin malının bir deniz bolluğuyla siyasetçilerin sonsuz tasarrufuna açık olması, sigara paketi üzerine not alınan sorunlar ve sivil iradenin ortalama her on yıla ayarlı askeri müdahaleye maruz kalması gibi "öğrenilmiş çaresizlik"lerin toplamıyla şekillenmiştir. Churchill'e isnad edilen "sabah kapınız çalındığında gelen kişinin sütçü olduğundan eminseniz, o halde demokratik bir ülkede yaşamaktasınız" sözü, Türkiye'nin siyasi tarihi dikkate alındığında, derin anlamlar taşımaktadır. Toplumun siyasal hafızasına kazılmış tek parti dönemi uygulamaları, "gardırop bekçiliği"ne dönüşen kılık kıyafet yasakları, istikbalin ilhakına neden olan İstiklal Mahkemeleri, ezanın Türkçeleştirilmesi, Menderes'in idamı, devrim görünümünde sunulan darbeler, asker yörüngesinde dönen siyasi liderler ve siyaseti meslek haline getiren siyasetçilere mahkum olmuş bir toplum, şüphesiz siyaset ve güveni yan yana görmekten ar ederler.

Türkiye'de 2010 yılında yapılan referandum esnasında bir araştırma şirketinin yaptığı araştırma, seçmenlerinin çoğunun referandumda neyi oylayacağını bilmeden, oy verdiği siyasi parti ve bu partinin liderinin kararı yönünde oy atacağını ortaya koymaktaydı. Öyle ki bu tespit, Türkiye'de Siyasal Güven isimli bu çalışmaya, ilham kaynağı olmuştur. Çünkü siyasal iktidara kaynaklık eden meşruiyeti, siyasi liderlere ve siyasetçilere emanet eden vatandaşın, bu "siyasal sözleşme"nin içeriğini okumadan altına imza atması, siyasi lidere beslenen sadece bir duyguyla ifade edilebilir: Güven. Halkın siyasete ve siyasi lidere ilişkin algısında bu denli keskin dönüşümler yaşaması, elbette sosyolojinin ilgi alanına girmeli ve siyaset sosyolojisinin ve siyaset psikolojisinin de konusunu oluşturmalıydı. Uluslar arası sosyoloji ve siyasetbilimi literatüründe siyasal güven (political trust) kavramıyla açıklanan bu ilişkiyi anlama çabası, Türkiye'de bu alanda yapılmış çalışmaları araştırmak için bir fırsata dönüştü. Ancak birkaç makale dışında, ne master ne doktora seviyesinde ne de akademinin diğer çevrelerinde pür siyasal güven çalışmasının olmaması, ayrıca bu çalışmanın da temel motivasyonunu oluşturdu.

Daha önce hiçbir insanın gitmediği bir yerden yürümek ne kadar zor ise, daha önce söylenmemiş sözleri söylemek de şüphesiz bir o kadar zordur. Çünkü bir yeri yol eyleyebilmek, sizden önce oradan geçenlerin ayak izlerini bulmanızı gerektirir. Eğer ilk yol alan siz iseniz, dosdoğru ve dolandırmadan hedefe ulaşan da siz olmalısınız. Aksi takdirde ayak izlerinizi takip eden sizden sonrakiler, açtığınız yolun "doğru yol" olmadığını fark ettiklerinde, harcanan emeğin ve boşa geçen zamanın sorumlularından birisi de siz olursunuz. Türkiye'de siyasal güven çalışması, bu alanda yapılan ilk çalışma olması hasebiyle adeta bir "güvercin tedirginliği"nde konuyu ele almıştır. Yaklaşık yarım asırdır Amerika'da ve bazı Avrupa ülkelerinde çalışılan siyasal güven konusuyla ilgili literatür, imkanlar dahilinde incelenmiş ve toplumun siyasal kültürü ve bugünün siyasi tartışmaları bağlamında bu konu Türkiye'ye uyarlanmıştır. Ancak burada hassaten ifade edilmelidir ki bu çalışma, her ne kadar tarafımca gerçekleştirilse de, birçok kişinin olumlu ve yapıcı destekleri, motivasyonları ve önerileriyle gün yüzüne çıkabilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma esnasında desteklerini esirgemeyenlere bu vesileyle teşekkür etmek, aynı zamanda benim için bir onur vesilesi sayılacaktır. Hem master hem de doktora sürecinde danışman hocam olmayı kabul eden, bu çalışmanın ortaya çıkması sürecinde her türlü fedakârlıkta bulunan ve beni cesaretlendiren ve öğrencisi olmaktan onur duyduğum çok değerli hocam Prof. Dr. Mustafa AYDIN'a bu vesileyle sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez sürecinin çıkmaz sokaklarında kaybolduğumda öneri ve yapıcı eleştirileriyle çıkış yolunu gösteren çok değerli hocalarım Prof. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU'na ve Prof. Dr. Mahmut ATAY'a çok teşekkür ederim. Bu çalışmanın başından itibaren çok değerli katkılarını esirgemeyen, tezin başından bu yana her kademesinde kıymetli zamanlarını ayıran ve ufuk açıcı önerileriyle varlığını her an yanımda hissettiğim çok değerli hocam Doç. Dr. Ertan ÖZENSEL'e ve lisansüstü eğitimine başlamamda ve bir akademisyen olarak yetişmemde, yardımlarını hiçbir zaman unutamayacağım çok değerli hocam Prof. Dr. Yasin AKTAY'a çok teşekkür ederim. Ayrıca tez sürecine ilişkin değerli tecrübelerini ve katkılarını paylaşarak muhabbetini esirgemeyen çok değerli hocam Prof. Dr. Köksal ALVER'e ve tezin teorik kısmına ilişkin tavsiyeleriyle bu çalışmayı zenginleştiren çok değerli hocam Prof. Dr. Ramazan YELKEN'e de çok teşekkür ederim. Bu çalışmaya çok değerli katkılarıyla destek veren ve özellikle yabancı literatüre

erişmede bilgi ve tecrübesini esirgemeyen çok değerli hocam Prof. Dr. Birol AKGÜN'e çok teşekkür ederim. Bu tez sürecinde, emeğini, katkılarını, samimiyetini, fedakârlığını, dostluğunu, zamanını, yardımseverliğini, yol arkadaşlığını, önerilerini, kadirşinaslığını ve yapıcı eleştirilerini esirgemeyen ve bu tezin konusunun bir tohum olarak zihinlerimize düşmesinden bugüne gelinceye kadar çalışmanın her aşamasında değerli katkılarını benimle paylaşan çok değerli hocam Yrd. Doç. Dr. M. Ali AYDEMİR'e bu vesileyle sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu tezin saha çalışmasının ortaya çıkmasında ve bulguların analizinde yaptığı katkılardan dolayı çok değerli hocam Doç. Dr. Mahmut H. AKIN'a ve ölçek geliştirme konusunda yardımcı olan değerli hocam Doç. Dr. Bülent DİLMAÇ'a çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışma arkadaşlarım Doç. Dr. Susran E. EROĞLU'na, Arş. Gör. Ahmet GÖKÇEN'e, Arş. Gör. Ejder ULUTAŞ'a, Arş. Gör. Gamze AKSAN'a, Arş. Gör. Faruk TURĞUT'a, Arş. Gör. Tuba B. YAYLALI'ya, Arş. Gör. Dr. Özlem A. SÖNMEZ'e, Arş. Gör. Hasan HARMANCI'ya, Arş. Gör. Merve T. BİLGİR'e ve Arş. Gör. Ruhican ALKIN'a dostlukları ve destekleri için sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tezin saha çalışmasında desteklerini esirgemeyen Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğrencilerine de ayrıca çok teşekkür ederim.

Nasıl ki bu tez çalışmasını hazırlayan bir kişi var ise, bu tezi hazırlayanı da hazırlayan ve bugünlere getiren ve her görüşmemizde, tezi kastederek, "ödevini ne yaptın?" diye soran annem Saime CAN'a da, bu vesileyle sınırsız şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez sürecinde desteği ve yardımı her daim bana güç veren çok değerli eşim Halime CAN'a sonsuz şükranlarımı sunarım. Bu tezle birlikte büyüyen ikiz bebeklerimiz Ekrem Tarık ve Zeynep Reyyan'a da "minik sabırları" için ayrıca çok teşekkür ederim.

İslam CAN

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	İslam CAN
	Numarası	114105001011
	Ana Bilim / Bilim Dalı	SOSYOLOJİ/SOSYOLOJİ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ■
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa AYDIN
	Tezin Adı	**LİDERLER, KURUMLAR VE SÜREÇLER BAKIMINDAN TÜRKİYE'DE SİYASAL GÜVEN: SOSYOLOJİK NİCEL BİR ARAŞTIRMA**

ÖZET

Genel anlamda yönetilenlerin siyasi rejime, siyasal topluma, hükümete, siyasi kurumlara, siyasi liderlere, ekonomi politikalarına, kısacası siyasal sistemin enstrümanlarına ilişkin besledikleri tutum ve inançlar olarak tanımlanan siyasal güven, yaklaşık yarım asırdır sosyoloji, siyaset bilimi, ekonomi, kamu yönetimi gibi disiplinlerin ilgisini cezp etmektedir. 1960'lı yıllarda Gabriel Almond, Sidney Verba ve David Easton gibi siyaset bilimcilerin çalışmaları, siyasal güven literatürünün ilk örneklerini oluşturmuştur. Daha sonra Arthur Miller, Ola Listhaug, Jack Citrin, Pippa Norris, Joseph Nye, Ken Newton ve Marc Hetherington vd. siyasal güven teorisyenleri, literatürün gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır. Uluslar arası düzeyde geniş bir çalışma alanına ve uzun denebilecek bir geçmişe sahip olan siyasal güven konusu, Türkiye'de hem siyaset bilimi hem de sosyoloji disiplinleri açısından oldukça yeni bir konudur. Bunun yanı sıra yabancı literatürde siyasal güvenin tanımı ve saha çalışmalarında uygulanan metodoloji bakımından, siyasal güven teorisyenleri arasında bir fikir birliği bulunmamaktadır. Üstelik siyasal güven üst başlığıyla gerçekleştirilen çalışmaların, içerikleri konusunda birbirleriyle çoğunlukla

ayrıştıkları görülmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada, Türkiye'de siyasal güveni ölçmek için üç alt boyut belirlenmiştir. Bunlar; siyasi lider, kurumlar ve süreçlerdir. Türkiye'nin siyasal kültürü ve günümüz siyasi gelişmeleri göz önünde tutularak bir araya getirilen bu üç faktör, yabancı literatürde yer alan siyasal güven çalışmalarından da ayrışmaktadır. Çünkü bir toplumun siyasal sisteminin mekanizmalarına yönelik duyduğu güven, diğer toplumların siyasal ve toplumsal tecrübelerinden ve demokratik süreçlerinden bağımsız biçimde ele alınmalıdır. Dolayısıyla bu çalışma, Türkiye'nin siyasal güven tasvirini; siyasi liderlere güven, kurumlara güven ve siyasal süreçlere güven üzerinden gerçekleştirmeyi denemektedir. Bunun için bu çalışmada, saha araştırması yapılmış ve bu araştırmada Türkiye'yi temsil ettiği düşünülen Adana, İzmir, Konya ve Diyarbakır olmak üzere dört şehirden 1200 katılımcı ile görüşülmüştür. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise, saha çalışmasından elde edilen bulguların analizleri yapılarak "liderler, kurumlar ve süreçler bakımından Türkiye'de siyasal güven"in kodları çıkartılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: güven, siyasal güven, sosyal güven, sosyal sermaye, hükümete güven, kurumlara güven, siyasal katılım, siyasi lider, karizma, demokratikleşme, demokratikleşme süreci, ekonomik süreçler, korku, korku siyaseti, çözüm süreci, demokratik açılım politikaları, din ve inanç özgürlüğü

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	İslam CAN
	Numarası	114105001011
	Ana Bilim / Bilim Dalı	SOSYOLOJİ/SOSYOLOJİ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ■
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa AYDIN
	Tezin İngilizce Adı	POLITICAL TRUST IN TURKEY INTERMS OF LEADERS, INSTITUTIONS AND PROCESSES: QUANTITATIVE SOCIOLOGICAL RESEARCH

SUMMARY

Political trust, which is generally defined as attitudes and beliefs of governed people towards “political regime”, “political society”, “government”, “political institutions”, “political leaders”, “economic policies”, in short, the instruments of political system, has attracted the attention of some disciplines such as sociology, politics, economics, public administration, etc. for almost half a century. In the 1960’s, the studies of some political scientists such as Gabriel Almond, Sidney Verba and David Easton represent the first examples of the literature on political trust. Afterwards, political trust theoreticians like Arthur Miller, Ola Listhaug, Jack Citrin, Pippa Norris, Joseph Nye, Ken Newton and Marc Hetherington has been contributed to development of the literature. Although the subject of political trust has a wide-ranged international study area and a long history, it is a quite original (new) and less discussed subject matter in Turkey both in political science and sociology environments. Beside this, there is no consensus among political trust theoreticians of foreign literature in terms of the definition of political trust and methodology applied in the fieldworks regarding this subject. Moreover, there are quite sharp differences among the studies that were posted by the title of political trust. Because of these reasons summarized

above, in this current study, three sub-dimensions have been determined in order to measure the political trust in Turkey. These are “political leaders”, “political institutions”, and “political processes”. These three factors, which were gathered in consideration of political culture of Turkey and recent political developments, are also different from the studies on political trust maintained in foreign literature. This is very normal because the trust placed for the mechanisms of political system of a society should be dealt with independently from political and social experiences and democratic processes of another society. In this respect, current study attempts to describe Turkey’s portrait on political trust through trust in political leaders, trust in institutions, and trust in political processes. For that purpose, a quantitative fieldwork has been sustained with 1200 participants from four cities, named Adana, Izmir, Konya and Diyarbakir, which are supposed to represent general political attitudes and perceptions in Turkey. On the fourth part of the study, by analyzing the main findings of fieldwork, the codes of “political trust in Turkey in terms of leaders, institutions, and processes” has been tried to determine.

Keywords: Trust, Political Trust, Social Trust, Social Capital, Trust in Government, Trust in Institutions, Political Participation, Political Leader, Charisma, Democratization, Democratization Process, Economic Processes, Fear, Politics of Fear, Resolution Process, Democratic Initiation Process, Freedom of Religion and Faith.

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği
AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP: Anavatan Partisi
BBP: Büyük Birlik Partisi
BDP: Barış ve Demokrasi Partisi
BM: Birleşmiş Milletler
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
DGM: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DHKP-C: Devrimci Halk Kurtuluş Partisi Cephesi
DSP: Demokratik Sol Parti
HDP: Halkların Demokrasi Partisi
HSYK: Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
HÜDA-PAR: Hür Dava Partisi
IMF: Uluslar arası Para Fonu
IŞİD: Irak Şam İslam Devleti Örgütü
MGK: Milli Güvenlik Kurulu
MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
MİT: Milli İstihbarat Teşkilatı
MTTB: Milli Türk Talebe Birliği
NES: National Election Study
OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
PKK: Partiya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi)
SDE: Stratejik Düşünce Enstitüsü
SP: Saadet Partisi
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu
WVS: World Values Survey
YSK: Yüksek Seçim Kurulu

İÇİNDEKİLER

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU II
BİLİMSEL ETİK SAYFASI III
ÖNSÖZ IV
ÖZET VII
SUMMARY IX
KISALTMALAR XI
İÇİNDEKİLER XII
TABLOLAR LİSTESİ XVI
GİRİŞ 1
I.BÖLÜM 10
GÜVEN 10
1.1. Güvenin Tanımı ve Doğası Üzerine 11
1.2. Bugünün Dünyasında Güvene Duyulan İhtiyaç 19
1.3. Güveni Çeşitlendirmek 26
1.3.1. Sosyal Güven 27
1.3.2. Kısmi veya Özelleştirilmiş Güven 30
1.4. Güven ile Sosyal Sermayenin Ayrılmaz Birlikteliği 32
1.5. Güvenin Epistemolojisine Dair Kavramlar 37
1.5.1. Güvensizlik 38
1.5.2. Luhmann'ın Anahtar Kavramları: Güven, Emin Olmak, Tanıdıklık 40
1.5.3. Risk 43
1.5.4. Korku 47
1.6. Güveni Ölçebilmenin Bir Başka Yolu 50
II. BÖLÜM 55

SİYASAL GÜVEN 55
2.1. Siyasal Güveni Tanımlayabilmek 58
2.2. Siyasal Güven ve Sosyal Güven İlişkisi 63
2.3. Siyasal Güven Literatürünün Farkına Varmak 65
2.4. Siyasal Güven Teorileri 70
2.5. Siyasal Güvenin Onto-epistemik İnşası 78
2.5.1. Siyasi Lider 87
2.5.2. Siyasi Kurumlar 97
2.5.3. Süreçler 103
2.5.3.1. Bir Süreç Olarak Demokratikleşme 105
2.5.3.2. Ekonomik Gelişim Süreci 113
2.6. Bir Siyasal Güven Göstergesi Olarak Siyasal Katılım 116
2.7. Siyasal Güvensizlik (Political Distrust) 125
2.7.1. Siyasal Yabancılaşma 129
2.7.2. Siyasal Kinizm 132
2.8. Siyasal Güvensizliğin Nedenleri 134
2.8.1. Siyasal Yozlaşma 135
2.8.3. Ekonomik Eşitsizlikler 144
2.8.4. Terör 146
III. BÖLÜM 152
TÜRKİYE'DE SİYASAL GÜVEN 152
3.1. Türkiye'de Siyasal Güvenin Üç Arkhesi: Liderler, Kurumlar ve 153
Süreçler 153
3.1.1. Siyasi Lider: Siyasal Ethosun Temel Aktörü 158
3.1.1.1. Güvenilir Siyasi Liderin Nitelikleri 163

3.1.1.2. Türk Siyasetinin Sosyal Sermayesi Olarak Siyasi Lider 170
3.1.1.3. Karizma Zamanları 174
3.1.1.4. Zamanının Karizmaları 181
3.1.2. Kurumların Performansının Siyasal Güven Değeri 192
3.1.3. Süreçler: Türk Siyasal Hayatının Kıvrımlı Yolları 198
3.1.3.1. Demokratikleşme Süreci 200
3.1.3.1.1. Demokratik Açılım Politikaları 206
3.1.3.1.2. Güvercini Altın Kafese Koymak: Din ve İnanç Özgürlüklerine Yönelik Demokratikleşme Çabaları 215
3.1.3.1.3. Çözüm Süreci 218
3.1.3.2. Ekonomik Gelişim Süreci 224
IV. BÖLÜM 229
ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE ALAN ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ 229
4.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ 229
4.1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Soruları 229
4.1.2. Siyasal Güveni Ölçmek 234
4.1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları 237
4.1.4. Örneklem 238
4.1.5. Kullanılan Anket Soru Formunun Özellikleri 240
4.1.6. Araştırmada Kullanılan İstatistiki Teknikler 241
4.2. ALAN ARAŞTIRMASI VERİLERİNİN ANALİZİ 242
4.2.1. Genel Sosyal ve Siyasal Göstergelerle İlgili Değişkenler 242
4.2.2. Siyasi Liderle İlgili Bulgular ve Analizler 261
4.2.3. Kurum ve Kuruluşlara Güvene İlişkin Bulgu ve Analizler 322

4.2.4. Demokratikleşme ve Ekonomik Gelişim Süreçlerine Güven 348
4.2.4.1. Demokratikleşme Sürecine Güvenle İlgili Bulgular 348
4.2.4.2. Ekonomik Gelişim Sürecine Güven İle İlgili Bulgular 371
4.2.5. Korkulara İlişkin Bulgular ve Değerlendirmeler 386
SONUÇ 414
EK-1: ANALİZLERDE KULLANILAN TABLOLAR 426
EK-2: ANKET FORMU 507
KAYNAKÇA 520
ÖZGEÇMİŞ 550

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Siyasal Güvenin Kökeni Hakkında Rakip Teoriler ve Temel Kavramları.. 74

Tablo 2: Easton ve Norris'de Siyasal Güvenin Onto-epistemik İnşasının Faktörleri 86

Tablo 3: Kategorik Yaş Dağılımları 243

Tablo 4:Cinsiyet Dağılımı 244

Tablo 5:Anket Yapılan Şehirler ve Katılımcı Sayısı 245

Tablo 6:Katılımcıların Ailelerinin Aylık Ortalama Gelir Düzeyi 246

Tablo 7: Katılımcıların Medeni Durumu 247

Tablo 8:Katılımcıların Eğitim Düzeyi 248

Tablo 9:Katılımcıların Siyasi Kimlik Dağılımları 250

Tablo 10: Anket Yapılan Şehirler ve Siyasi Kimlik Arasındaki İlişkinin Uyum Analizi Tablosu 252

Tablo 11:Katılımcıların Kendini Tanımlamaları 253

Tablo 12:Kendini Tanımla ve Anket Yapılan Şehirler Arasındaki İlişkinin Uyum Analizi Tablosu 255

Tablo 13:Kendini Tanımla ve Siyasi Kimlik Arasındaki İlişkinin Uyum Analizi Tablosu 256

Tablo 14: 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri'nde Oy Verilen Siyasi Partiler 257

Tablo 15: Siyasi Parti ve Siyasi Kimlik Arasındaki İlişkinin Uyum Analizi Tablosu 259

Tablo 16: Siyasi Parti ve Kendini Tanımlama Arasındaki İlişkinin Uyum Analizi Tablosu 260

Tablo 17: Güvenilir Liderde Bulunması Gereken Özelliklerin Önem Derecesi 263

Tablo 18:Siyasi Lider Özelliklerine İlişkin Oluşan Faktör Yüklemeleri 266

Tablo 19:Güvenilir Liderin Ülke Sorunlarına Yaklaşımı 283

Tablo 20: Güvenilir Liderin Ülke Sorunlarına Yaklaşımına İlişkin Toplam Puan Yöntemiyle (Compute Variable) Oluşturulan Faktörler 287

Tablo 21: Desteklenen Siyasi Partinin Lideri Hakkındaki Düşünceler 296

Tablo 22: Desteklenen Siyasi Partinin Lideri Hakkındaki Düşüncelere İlişkin Toplam Puan Yöntemiyle (Compute Variable) Oluşturulan Faktörler 300

Tablo 23: Siyasi Parti ve "Siyasi Lidere Güvende Karizmanın Etkisi" Faktörü İlişkisi 306

Tablo 24: Siyasi Liderlere Güven 310

Tablo 25: Siyasi Liderlere Duyulan Güvenin Uyum Analizine Göre Değerlendirilmesi 320

Tablo 26: Kurumlara Güven 323

Tablo 27: Hükümete ve Kurumlarına Güvene İlişkin Toplam Puan (compute variable) Yöntemiyle Oluşturulan Faktör 330

Tablo 28: Siyasi Parti, Televizyon ve Gazetelere (Kuruluşlar) Güven 335

Tablo 29:Siyasi Parti, Lider, Kurum ve Kuruluşlara Güvenin Uyum Analizi İlişkisi 345

Tablo 30: Demokratikleşme Süreciyle İlgili İfadelerin Dağılımı 349

Tablo 31:Demokratikleşme Sürecine İlişkin Oluşan Faktör Yüklemeleri 355

Tablo 32: Ekonomik Gelişim Süreciyle İlgili İfadelerin Dağılımı 373

Tablo 33: Ekonomik Gelişim Sürecine Güvenle İlgili Toplam Puan (compute variable) Yöntemiyle Oluşturulan Faktörler 377

Tablo 34:Korkuya Kaynaklık Eden Tehditlerin Dağılımı 388

Tablo 35: Korkuya Kaynaklık Eden Tehditlere İlişkin Toplam Puan (compute variable) Yöntemiyle Oluşturulan Faktörler 396

GİRİŞ

Güven duygusu, toplumsal ilişkilerin temelinde bulunan önemli bir rezervdir. Gündelik yaşamımızda, hayatımızın büyük dönemeçlerinde, zor zamanlarda ve daha birçok olağan ve olağanüstü durumlarda güven, sosyal ilişkileri düzenleyen temel belirleyici bir güç haline gelebilmektedir. Aslında insan, eylemlerini gerçekleştirmeden evvel diğer insan ya da varlıklarla farkında olmasa da, yazılı olmayan bir "güven sözleşmesi"ne onay vermektedir. Hasta olduğumuzda doktorun bizi iyileştirebilecek tedaviyi uygulayacağına, otobüse bindiğimizde şoförün bizi gitmek istediğimiz yere götürebileceğine, öğretmenlerimizin bize doğru bilgiyi öğreteceğine şüphesiz inanırız. Evlilikler, iş ortaklıkları, müşteri-pazar ilişkileri, ebeveyn-çocuk ilişkisi ve aklımıza gelmeyen daha birçok sosyal ilişkinin temelinde, güvenin basamaklarını oluşturan bu inanç yatmaktadır. Kaldı ki güven, böylelikle birey ve toplum için bir sermayeye dönüşmektedir. Bunun içindir ki insanlar, kendilerini "güvenilir" olarak göstermek isterler. Özellikle bu durum pazar ilişkilerinde rahatlıkla müşahede edilebilir. Adında veya mottolarında kullandıkları "güven" kelimesiyle, "güven" duygusunu uyandırmak ve insanlara güven telkin etmek için birbirleriyle yarışan işletmeler, topluma "ben daha güvenilirim" mesajı vermeye çalışmaktadır. Ayrıca muhtelif dönemlerde açıklanan "tüketici güven endeksi", yeni kurulan hükümetlerin parlamentodan aldıkları "güven oyu", güven ortamını tesis etmek için iki ayda bir toplanan "Milli Güvenlik Kurulu" ve bir ülkeye yeni atanan büyükelçilerin devletin yöneticilerine sunduğu "güven mektubu", aslında siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda, ilişkilerin güven üzerine kurulmak istendiğinin en açık göstergeleridir.

Güvenmek, aynı zamanda riski de uhdesinde taşır. Güven duymanın karşılığında, diğerlerinden beklenen davranışların gerçekleşmemesi ve hatta beklenilenin tam aksi yönünde davranışların vuku bulması, riskleri oluşturmaktadır. Gittiğiniz doktorun yanlış teşhiste bulunması veya zararlı ilaçları içeren bir reçete yazması, marketten aldığınız bir bebek mamasının GDO'lu çıkması, verilen eğitim-öğretimin "ideolojik" olduğunun fark edilmesi veya "güven oyu verilen hükümetin ekonomi politikalarının krize neden olması" gibi istenmeyen durumlar, hayatta karşılaşabileceğimiz binlerce riskten sadece birkaç tanesidir. O halde güven (trust),

tümüyle teslim olma anlamına gelmemektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde güvenmeyi, "emin olma" (confidence) duygusundan ayırmak gerekmektedir. Emin olma, bir kişiye veya varlığa güvendiği takdirde hiçbir zarar gelmeyeceğine yönelik inanç beslemektir. Peygamberler, bu anlamda emin olunan insanlardır. Peygamberliğin verildiği ilk zamanlarda Mekkelilere Safa Tepesi'nden hitap ederek "Şu dağın arkasında düşman orduları var, sabaha veya akşama üzerinize saldıracaklar" dediğinde, İslam dinine inanmayanların dahi bu söze inanacaklarını ifade etmesi, "Muhammed'ül Emin" olarak bilinen Hz. Muhammed'in, güven duyulanın ötesinde "emin olunan" bir insan olduğuna da en güzel örnektir.

Bugünün dünyası, güvene en fazla ihtiyacın olduğu bir dönemden geçmektedir. Güven teorisyenlerinden Russel Hardin'in "güvensizlik çağı" (age of distrust) olarak adlandırdığı modern dönem (Bkz. Hardin, 2006), "sözün senet yerine geçtiği" çağları çoktan geride bıraktı. Modernleşmeyle birlikte yaşanan sanayileşme, kentleşme ve göç gibi önemli toplumsal olaylar, ayrıca bir değer üretim alanı olan dinin toplumsal hayatın belirleyiciliğine yönelik rolünün yadsınması, aynı zamanda inanç ve ahlaki değerlerin yeniden üretimine de sekte vurmaya başladı. Kentlerde birbirlerine yabancılaşan bireyler, "sosyal güven"lerini kaybederek işbirliğini ve belirli bir hedefe yönelik ortak işler yapmayı tercih etmez olmuşlardır. Modern bir yaşam tarzı olan bireysellikle kol kola giden bu hal, insanları bir araya getiren ve ortak bir amaç etrafında kenetlenmesini sağlayan "sosyal sermaye"nin de düşüşünü beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla güvene yönelik yaşanan bu "kriz nöbetleri", Ahmet İnam'ın da ifadesiyle, güveni her şeyin başı olarak nitelemesine neden olmuştur (Bkz. İnam, 2003). Tıpkı sağlık gibi güven de, "toplumsalın sağlığı" için bir kurtuluş reçetesi olarak görülmektedir. Kaldı ki Georg Simmel'in de ifade ettiği gibi güven, toplumun üretilebilen en önemli güçlerinden biri olmakla birlikte ilişkileri diri tutan bir doğaya sahiptir.

Siyasi tarihte, siyasal iktidarın meşruiyetinin dayandığı kaynağın değişmesi, siyasal sistemlerin demokrasi temelli yeni yönetim anlayışlarını benimsemelerine zemin hazırlamıştır. Modern öncesi dönemde meşruiyet, yönetilenlerin dışında farklı referanslara dayandırılırken modern dönemle birlikte bu durum değişmeye başlamış, özellikle 20. yüzyılın başından itibaren imparatorlukların çöküşüyle siyasal iktidar,

meşruiyetini halka dayandıran demokratik sistemlerle belirlenir olmuştur. Weber'in tarihsel olarak geleneksel, karizmatik ve rasyonel olarak sınıflandırdığı siyasal otorite tipleri içerisinden rasyonel otoritenin hüküm sürdüğü bu yeni dönem, meşruiyetin soy, sop ve Tanrısal kaynaklarla değil, yasalarla belirlendiği bir döneme işaret etmiştir. Yönetilenler, siyasal iktidarın oluşumunu ve el değiştirmesini, siyasal katılım yoluyla gerçekleştirmeye başlamıştır. Siyasal tercihlerin siyasal katılım yoluyla belirlenmesi; yöneticilere, liderlere, siyasi rejime, seçimle iş başına gelen hükümete kısacası siyasal sisteme yönelik tutumların geliştirilmesini sağlamıştır. Meşruiyetin kaynağı olan "demos", güven duydukları siyasetçilere ya da liderlere, kendini yönetmesi için belirli dönemlerle sınırlı haklar tevdi etmiştir. Dolayısıyla demokratik sistem, vatandaşın "siyasal güven" duyduğu yöneticilerin, siyasal sistemlerin ve kurumların yönetimde olmasını tedarik eden bir yönetim şeklini müjdelemiştir. O halde demokratik yönetimin olmadığı ülkelerde siyasal güvenden bahsetmek de, kuşkusuz mümkün görünmemektedir.

Siyasal güven (political trust) konusu, 1960'lı yıllardan itibaren siyaset bilimi ve sosyolojinin ilgi alanına girmiş ve aynı zamanda geniş bir literatüre ulaşmıştır. Daha sonra ekonomi, yönetim bilimi ve psikoloji gibi disiplinlerin de ilgisini çeken siyasal güven, özellikle Amerika'da ve bazı Avrupa ülkelerinde çokça çalışılan konular arasında yer almaktadır. Siyasal güven çalışmalarının ilk örneklerini, Gabriel Almond ve Sidney Verba'nın 1963 yılında yayınladıkları "The Civic Culture" ve siyasal güvenin önemli referans isimlerinden biri olan David Easton'un 1965 yılında yayınladığı "A System Analysis of Political Life" isimli çalışmalar oluşturmaktadır. Bu çalışmaların öncesinde siyasal güven konusuna dahil edilebilecek kuşkusuz bazı çalışmalar bulunmaktadır. Fakat bu iki çalışma; siyasal güveni tasvir etmesi ve güveni temellendiren siyasi felsefeyi ortaya çıkarmalarından dolayı önemli görülmektedir. Öyle ki David Easton öne sürdüğü meşruiyet teorisini, Weber'in otorite tiplerinden esinlenerek oluşturmuş ve böylelikle bu alana yeni bir yorum getirmiştir. Meşruiyetin kaynağını; ideolojik, yapısal (strüktürel) ve liderlerin kişisel nitelikleri olmak üzere üç faktörde açıklayan Easton; meşruiyetin ideolojik olmasıyla, siyasal sistemlerin onto-politiğini oluşturan değerleri ve inanç sistemini; meşruiyetin yapısal olmasıyla, siyasal sistemi düzenleyen bürokrasi, hukuk, ekonomi

ve siyasal yapının normlarını ve meşruiyeti liderin kişisel özelliklerine bağlamasıyla da, siyasal iktidarı elinde tutan liderlerin kişisel özelliklerinin toplumda geniş bir destek grubu oluşturmasını işaret etmektedir. Ayrıca Easton, liderin kişisel özelliklerini, Weber'in "karizma"sına kıyasla daha geniş anlamlarda kullanmaktadır. Liderlerin, olağanüstü niteliklere sahip olmasına gerek olmadığını belirten Easton'a göre liderlerin nitelikleri ve yetenekleri, çok güçlü bir sosyal ve siyasal güven sermayesidir. Bunun yanı sıra Easton'ın, siyasal destek (political support) kavramını siyasal güven terminolojisine kazandırması; halkın siyasal sisteme, siyasi liderlere ve hükümetlere yönelik tercihlerinde hangi kriterlerin ve esasların tayin edici olduğunu sorgulamayı da beraberinde getirmiştir. Kaldı ki siyasal güvenin temel sorusu, siyasal desteğin hangi durumlarda şekillendiğine ve ne tür etkenlerin destek vermeyi engellediğine dair sorulara yanıtlar bulmayı denemektedir. Dolayısıyla siyasi parti tercihleri, siyasal katılım, siyasal güvensizlik, siyasal korkular, siyasal yabancılaşma ve politik kinizm gibi konular, siyasal desteğin siyasal güvenle ilişkisi temelinde şekillenmekte ve siyasal süreçlerde güven duymanın destek vermekle olan bağını ifşa etmeyi amaçlamaktadır.

Siyasal güvenin hem tanımı hem de bileşenini oluşturan temel dayanakları hakkında, güven teorisyenleri arasında ortak bir kanaat bulunmamaktadır. Literatürde siyasal güven; "kurumlara güven", "hükümete güven", "hükümetin politikalarına güven", "siyasi lidere güven" ve "siyasal destek" gibi kavramlarla karşılanmaktadır. Siyasal güvene ilişkin üzerinde mutabık olunan bir tanımın olmaması, siyasal güveni ölçmeyi amaçlayan çalışmaların da birbirinden farklılaşmalarını sağlamıştır. Bundan dolayı sadece kurumlara güven üzerinden güveni ölçmeyi tasarlayan çalışmalar olduğu gibi, hükümetin politikalarına, siyasi liderlere ve siyasal topluma güven üzerinden güveni ölçmeyi deneyen çalışmalar da bulunmaktadır. Özellikle Amerika'da yapılan çalışmalarda, federal ve merkezi hükümete duyulan güven üzerinden siyasal güveni ölçmek, bu araştırmalarda teamül haline gelmiştir. Siyasal güveni ölçmenin farklılaşması, esasında çalışma yapılan ülkenin siyasi dinamikleriyle, sosyo-kültürel özellikleriyle ve halkın siyasal sistemden beklentileriyle doğrudan ilişkilidir. Buradan hareketle bu çalışmada, Türkiye'nin siyasal sisteminin temel dinamikleri olan ve toplumun siyasi tutum ve tercihlerinde

önemli siyasi rezervler olduğu düşünülen siyasi liderler, kurumlar ve süreçler bağlamında siyasal güven betimlemesi yapılacaktır. Bu çerçevede bu çalışma siyasal güveni; genel olarak siyasi liderlere ve özelde ise liderlerin ülke sorunlarına yaklaşımına, ürettiği politikalara, siyasi düşüncesine, kişilik özelliklerine ve karizmasına; kurumlara ve hükümet kurumlarına, hükümetin ekonomi politikalarına ve siyasal toplumun demokratikleşme süreçlerine yönelik vatandaşın tutum, inanç ve beklentileri ekseninde tanımlamaktadır.

Türkiye'de siyasal güven konusu üzerine bir literatür oluşturamayacak kadar az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar ekseriyetle "kurumlara güven" temelli araştırmalardan oluşmaktadır. Kaldı ki kurumlara güven bağlamında yapılan bu çalışmalar, siyasal güven konusuyla kısmi bir bağlantının kurulduğu ve dolayısıyla siyasal güven konusunun ve literatürünün tümüyle "farkında olunmadığı" çalışmalardır. Bu minvalde Birol Akgün'ün "Türkiye'de Siyasal Güven: Nedenleri ve Sonuçları" ve Mert Gökırmak'ın "Küresel Kriz ve Politikada Güven" çalışmalarının, siyasal güven konusunda Türkiye'de yapılan ilk makale çalışmaları olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla bu doktora çalışması, Türkiye'de sosyoloji alanında yapılan ilk çalışma özelliği de taşımaktadır. Türkiye'de siyasal güven tasvirinin kriterlerini, belirlenimlerini, sınırlarını, kısacası siyasal güvenin temel dayanaklarını ortaya koymaya çalışan bu çalışmanın, sonraki siyasal güven çalışmaları için de yol gösterici ve fikir verici olması beklenmektedir.

Bu tez çalışmasının amacı, Türkiye sosyolojisi için yeni sayılabilecek bir kavram olan siyasal güveni; siyasi liderler, kurumlar ve siyasal süreçler bağlamında tanımlamaya, tasvir etmeye ve konumlandırmaya çalışmaktır. Buna göre dört bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünü "güven" konusu oluşturmaktadır. Türkiye'de güven konusunda da, geniş bir literatürün olduğu söylenemez. Fukuyama'nın "Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması", Ferda Erdem'in "Sosyal Bilimlerde Güven" adlı edisyon çalışması ve Erhan Tecim'in (2011) "Sosyal Güven: Sosyal Sermaye ve Dindarlık Çalışması" ve bunun yanı sıra güven konusuyla ilgili kaleme alınan bazı makaleler bulunsa da, bu konuda daha fazla çalışmanın yapılmasının gerektiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden ilk bölümde, salt güven konusu tartışmaya açılmıştır. Güvenin tanımını ve hangi koşullarda tesis edildiğini, günümüz

dünyasında hemen her toplumun karşı karşıya kaldığı güven erozyonunun nedenlerini ve modern dönemde bir sosyal sermaye değeri olarak görülen güvenin inşa edici ve bütünleştirici rollerinin ele alındığı ilk bölümde, güven çeşitlerine ve güvenin sosyal sermayeyle olan ayrılmaz birlikteliğine de değinilmiştir. Ayrıca güven çalışmalarında üzerinde durulan bazı kavramların, güven epistemolojisindeki bağlamlarına yer verilmiştir. Bununla birlikte güven çalışmalarında sıkça referans olarak gösterilen Niklas Luhmann'ın güven (trust), emin olmak (confidence) ve tanıdık-bildik olma (familiar) kavramları arasında yaptığı ayrımlar ve "güvensizlik", risk ve korku kavramları da, güvenin epistemolojisini çözümlemede değinilen önemli kavramlar arasında yer almaktadır. Birinci bölümün son başlığı, toplumun güven düzeyini ölçtüğünü iddia eden çalışmalara yönelik bir eleştiri niteliği taşımaktadır. Bir toplumda güven seviyesinin sadece "sosyal güven" üzerinden ölçülmesinin doğru bir yöntem olmadığına dikkat çeken bu kısım, homojen topluma sahip ülkelerin güven düzeyinin yüksek çıkmasının, dünya ölçeğinde bir "algı yanıltması"na neden olduğunu vurgulamaktadır. Kaldı ki toplumun güven düzeyini; kısmi güven, siyasal güven, bireysel güven gibi diğer güven çeşitleri üzerinden de ölçebilmek mümkündür.

Çalışmanın ikinci bölümü siyasal güven konusunun onto-epistemik inşasına ayrılmıştır. Literatürde siyasal güvene ilişkin birçok tanımın bulunması ve ortak bir tanımın geliştirilememesi, siyasal güven tanımları içerisinden özgün bir tanımın çıkartılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Siyasal güvenin mevcut tanımlarına yer verilen bu bölüm, güven literatüründe daha fazla çalışmanın yapıldığı sosyal güven ile siyasal güven ilişkisini ve bu iki kavramın birbiri üzerindeki etkisini ele almıştır. Ayrıca 1960'lı yıllardan itibaren yapılan çalışmalarla yabancı literatürde geniş bir hacme ulaşan siyasal güven literatürünün, Türkiye'de sosyoloji ve kısmen siyaset bilimi alanlarında bilinmiyor olması, siyasal güven literatürüne yönelik bir farkındalık oluşturmayı da elzem kılmaktadır. Dolayısıyla uluslar arası literatürde siyasal güven üzerine yapılan çalışmaların ilgi alanını oluşturan konulara yer verilmesinin, Türkiye'de sosyoloji, siyasetbilimi ve diğer disiplinlerin çalışma alanlarına yönelik katkı sağlayacağı umulmaktadır. Bu bölümde ayrıca siyasal güven teorilerine de yer verilmektedir. Bireyde siyasal güvenin veya güvensizliğin

oluşumunun insan yaşamının ilk dönemlerinde şekillenmeye başladığını iddia eden "sosyo-kültürel yaklaşım" ile güvenin tümüyle bireyin sosyo-kültürel gelişimine bağlı olmadığını, hükümetin ve kurumlarının ürettiği politikaların vatandaşın beklentilerini karşılayıp karşılamadığına bağlı olarak siyasal güvenin belirlendiğini öne süren "kurumsal yaklaşım"ın savları, ikinci bölümde detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra siyasi lider, siyasi kurumlar ve süreçlerin siyasal güvenin onto-epistemik inşasını ne şekilde gerçekleştirdiği, her bir faktör üzerinde ayrı ayrı durularak temellendirilmiştir. Siyasal güven düzeyinin erozyona uğraması anlamına gelen "siyasal güvensizlik" kavramıyla ise, güvensizliğe neden olan yozlaşma, skandallar, ekonomik eşitsizlikler ve terörden oluşan temel parametrelerin siyasal güven düzeyine yönelik olumsuz etkisi, dünya ve Türkiye siyasetinden örnekler verilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, ikinci bölümde temellendirilen siyasi lider, kurumlar ve süreçler bakımından Türkiye'nin siyasal güveni ele alınmaktadır. Türk siyasi kültüründe liderin önemli bir yeri olduğunun vurgulandığı bu bölümde, siyasi liderin bir sosyal sermaye değeri taşıdığı üzerinde durulmuştur. Tarihsel süreçte kriz, kaos ve siyasi düzensizliğin baş gösterdiği dönemlerde halk, bir siyasi lider etrafında kenetlenerek bu durumu aşmaya çalışmıştır. Ayrıca siyasi liderin karizmasının, bu kenetlenmede oynadığı rol de, lidere duyulan siyasal güvenin temel belirleyicileri arasında sayılmaktadır. Bununla birlikte güven duyulan liderde bulunması beklenen kişilik özelliklerinin, karizmayı ve sosyal sermaye değerini beslediği üzerinde durulmuştur. Siyasal güvenin ikinci dayanağını oluşturan kurumlar, bu bölümde ele alınan diğer bir faktördür. Genel olarak kurumsal yaklaşım temelinde değerlendirilen kurumlara güven konusu, hükümetin ve hükümet kurumlarının ürettiği politikaların vatandaşın beklentilerini karşılayıp karşılamama durumuna göre şekillenmektedir. Böylelikle güven düzeyi yüksek olan kurumların, vatandaşın beklentilerini karşıladığı kabul edilmektedir. Bu bölümde yer verilen bir diğer siyasal güven faktörünü ise, süreçler oluşturmaktadır. Temelde demokratikleşme ve ekonomik gelişim süreçleri üzerinden değerlendirilen süreçler konusu, güncel siyasi konuların da dahil edilmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Buna göre Cumhuriyet'ten bu yana süregelen demokratikleşme sürecinin kısa bir değerlendirilmesi yapılmış, sonrasında

ise bugünlerde Türkiye'nin gündemini yoğun biçimde meşgul eden demokratik açılım politikaları, çözüm süreci ve din ve inanç özgürlükleri bağlamında demokratikleşme çabalarının yönü tayin edilmeye çalışılmıştır. Süreçler içerisinde yer alan ekonomik gelişim süreci de, ekonomi faktörünün siyasetin mekanizmalarını dönüştürebilme potansiyeli bağlamında ele alınarak üçüncü bölüme dahil edilmiştir.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümü ise, temelde iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım, araştırmanın amacı, kapsamı, sınırlılıkları, örneklemi, anket formunun özellikleri ve araştırmada kullanılan istatistiki tekniklerden oluşan metodoloji kısmı, ikincisi ise saha çalışmasından elde edilen verilerin analizlerinden oluşmaktadır. Analiz bölümünde öncelikle Türkiye'de siyasal güvenin üç temel faktöründen biri olan siyasi lidere yönelik sorular bulunmaktadır. Siyasi lidere güven duymada liderin hangi kişilik özelliklerinin önemsendiği, güvenilir bir liderin ülke sorunlarına ne şekilde yaklaşması gerektiği, oy verilen veya verilmesi düşünülen siyasi parti seçmeninin, liderini ne ölçüde güvenilir bulduğu ve Türkiye siyasi tarihine damgasını vurmuş siyasi liderlerin doğrudan ismi verilerek bu liderlere ne düzeyde güven duyulduğuna dair sorular yer almaktadır. Siyasal güvenin bir diğer faktörü olan kurumlara güveni ölçmek için iki ayrı soru düzenlenmiştir. İlkinde Cumhurbaşkanlığı, TBMM, ordu başta olmak üzere STK, dini cemaatler ve üniversitelere kadar birçok siyasi kurumun doğrudan ismi verilerek bu kurumlara ne düzeyde güvendikleri sorulmuştur. İkinci soru ise; siyasi parti, televizyon kanalları ve gazete isimleri doğrudan verilerek, bu kuruluşlara hangi düzeyde güven duydukları sorulmuştur. Kurum ve kuruluşlara yönelik bu sorular, kurumsal teoriler çerçevesinde değerlendirilmiş ve güven düzeyi yüksek çıkan kurum ve kuruluşların vatandaşın beklentilerini büyük oranda karşıladığı düşünülmüştür. Siyasal güvenin üçüncü faktörü olan süreçlere güven düzeyi ise, demokratikleşme sürecine güven ve ekonomik süreçlere güven başlığında iki ayrı soru olarak ölçülmeye çalışılmıştır. Ayrıca toplumda siyasal güvensizliğin oluşmasında önemli bir belirleyici unsur olduğu düşünülen ve sosyo-kültürel yaklaşımın savlarına göre yaşamın ilk dönemlerinden itibaren oluşmaya başlayan “korkular” da, saha çalışmasında yer almış önemli bir sorudur. Ancak korkular sorusunda yer alan ifadelerin içeriği, sadece sosyo-kültürel yaklaşımın değil kurumsal yaklaşımın savlarına da uygun

olarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla "Türkiye'nin bölünmesi veya parçalanması" gibi ifadeler sosyo-kültürel yaklaşıma uygun olarak hazırlanmışken, "Çözüm Süreci", "ekonomik kriz" gibi ifadeler de, vatandaşın hükümet politikalarına endeksli beklentilerini yansıtan kurumsal yaklaşımın iddiasına göre hazırlanmıştır. Ayrıca verilerin analizleri bölümünde, sorulara ileri düzey analizler uygulanarak, bir tutum ifadesi şeklinde hazırlanan siyasal güven sorularının, Türkiye ölçeğinde uygulanabilir olduğu anlaşılmıştır.

I.BÖLÜM

GÜVEN

Güven konusu, öncesinde bazı felsefecilerin veya düşünürlerin muhtelif şekillerde ele alınmasının dışında, yaklaşık yarım asırdan bu yana bazı disiplinlerin ilgisine mazhar olmuştur. Özellikle Avrupa'da ve Amerika'da güven kavramı uzun yıllardan beri, siyaset felsefesi, siyaset bilimi, sosyoloji, hukuk, ekonomi, psikoloji, yönetim bilimi gibi disiplinlerin literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca güven konusu, son dönem uluslararası literatürde ise, siyaset bilimi, sosyoloji ve sosyal psikoloji alanlarının çalışmalarında yoğun biçimde kendini göstermektedir (Hetherington ve Globetti, 2002: 254; Bkz. Laurian, 2009: 371; Nooteboom ve Six, 2003; McAllister, 1995; Miller ve Mitamura, 2003). Türkiye'de ise güven konusuna ilişkin ciddi bir literatür oluşmadığı gibi, bu konuda yapılan çalışmalar da yeterli sayıya ulaşamamıştır.

Bilimsel çalışmaların güvene yönelik ilgisi Avrupa ve Amerika'da daha yoğun olarak gerçekleşmektedir. Çünkü güven (trust) ve güvensizlik (distrust), Batı demokrasisinin entelektüel, yapısal ve yasal mirasının çekirdeğini oluşturmaktadır. Hobbes, Locke,[1] Hume, Pufendorf ve Ferguson gibi filozofların, siyasal yönetim, devlet ve hükümet gibi konuları güvenle irtibatlandırması, aslında güven meselesinin Batı'da son elli yılın değil yaklaşık dört asır öncesinin ve hatta bazılarına göre İlkçağ Yunan düşüncesinin konusunu oluşturmaktadır (Bkz. Laurian, 2009; Gellner, 1988: 142; Bkz. Gambetta, 2011, Bkz. Hardin, 1993; Bkz. O'Hara, 2004; Seligman, 1997; Sztompka, 1999).[2] Bu felsefi düşünce, sosyolojiye de kuşkusuz ilham kaynağı

[1] John Locke'un "güven"e ilişkin düşünceleri genel olarak onun "Second Treatise" adlı eserinde yer almaktadır. Locke'un "güven" tasavvuru, sosyal ve politik yaşam için bir betimleme ortaya koymaktadır. Bu güven algısı, serbest ve esnek bir anlayışı ileri sürmekle birlikte bu esneklik hem politik ilişkilerde faydayı hem de derin bir ihaneti içerebilmektedir. Bu bağlamda Locke'da güven, ya güvenliğin (security) ve faydanın (benefit) bir anlamı ya da güvensizliğin (insecurity) ve zararın (loss) bir kaynağı haline gelebilmektedir. Çünkü güven bu iki şeyin tohumunu doğasında taşımaktadır. Locke'un "güven" üzerine geliştirdiği epistemolojik bir model ve bu modelin değerlendirilmesi için bkz. Parry, 1976; Nacol, 2011; Maloy, 2009.

[2] Ernest Gellner, güven felsefesinin epistemolojik temellerini Hobbes'a veya Locke'a dayandıran çalışmalara ek olarak İbn Haldun'u da "güven" düşünürlerinin arasında zikretmektedir. Özellikle İbn Haldun'da şehir hayatının insanı ve toplumu dönüştürmesi üzerine kafa yoran Gellner, şehir

olmuştur. Sosyolojiye temel yapıtları ve grand teorileri kazandıran Durkheim, Tönnies, Simmel[3] (1950) ve Parsons gibi sosyologlar, güven tartışmalarında sıkça referans gösterilmektedir. Özellikle kültürel sorunsalları ontolojik bir zeminde kurgulayan teorilerin konusunu, güven oluşturmaktadır (Marshall, 2005: 289; Sztompka, 1999: 11). Bunun yanı sıra sosyolojinin güven kavramına yönelik ilgisi 1970'li yılların sonlarına doğru artmaya başlamış ve güven literatürü, ağırlığı olan bir kapsama ulaşmıştır. Luhmann ve Coleman'ın (1988, 1990) bu dönemde yaptığı çalışmalar, sosyalbilimlerde güvene ilişkin büyük yankı uyandırmayı başarabilmiştir (Gambetta, 2011: 322; Sztompka, 2006: 639; Bkz. Viklund, 2003). Günümüzde ise güven teorilerine Giddens, Seligman, Hardin, Putnam, Sztompka, Uslaner ve Fukuyama gibi sosyal bilimciler, önemli katkılar sağlayarak literatürün zenginleşmesine ciddi katkılar sağlamışlardır.

1.1. Güvenin Tanımı ve Doğası Üzerine

Güven kavramına ilişkin çeşitli disiplinlerde zengin bir bilimsel birikim oluşsa da, güvenin tanımı konusunda güven teorisyenlerinin üzerinde mutabık kaldığı bir tanım bulunmamaktadır. Güven kavramının özelliklerinin ya da tamamlayıcı unsurlarının ele alındığı bu disiplinler, güvenin neliğine ilişkin epistemik bir çözümleme geliştirmekten ziyade teorilerin güven perspektifinden temellendirilmesini konu edinmektedir (Gökçe, 2010: 168).[4] Dolayısıyla sosyo-psikolojik bir kavram olan güven, bilim dallarının çalışma konularında yer alan, emin olmak, beklenti, motivasyon, ortaklık, işbirliği, dayanışma, karşılıklı yükümlülük ve birlikte çalışma gibi kavramlarla irtibatlandırılmaktadır (Meikle-Yaw, 2008: 39). Aslında bu kavramlar göstermektedir ki güven, iki insan arasında gelişen duygusal

---

insanlarının neden "güvensiz" olduğu sorusuna İbn Haldun'un çözümlemeleriyle cevap bulmaya çalışmaktadır (Gellner, 1988: 143-157).

[3] Georg Simmel, güven literatüründe birçok önemli sosyal bilimciyi derinden etkilemiştir. Guido Möllering (2001: 408, 417), Simmel'in güven teorisinin Luhmann'a, Fox'a, Giddens'a, Misztal'a ve Blau gibi "güven" literatürüne katkı sağlayan birçok bilim adamının bu alandaki çalışmalarına kaynaklık ettiğini belirtmektedir. Çünkü Simmel'in güven anlayışı, hem düşünsel ve hermeneutik yaklaşımı içeren hem de yapısal ve deneysel yönleri olan bir yaklaşımdır.

[4] Güven'in çeşitli disiplinlerde geçen ve sosyalbilimlerde de ortaya çıkan tanımlamaları konusunda detaylı bir çalışma için bkz. Hosmer, 1995.

ilişkiden daha öte bir şeydir (Aktay, 2011: 46). Bu durumda güvenin birden çok tanımı yapılabileceği gibi, mevcut çalışma konularının toplam adeti kadar güven tanımının yapılabilmesi de mümkün görünmektedir.

Sosyal bilimlerde yapısal ve işlevsel nitelikleriyle ele alınan ve böylelikle daha çok farkındalık düzeyimizin artmasına neden olan güven, esasen kişilerin birbirleriyle kurduğu her tür ilişkilerin merkezinde yer almaktadır. Kaldı ki insan, her şeye güvenebilir. Canlı olmayan nesneler, sistemler, kurumlar veya süreçler, kişinin güvendiği ya da güven duymadığı varlıklardır (O'Hara: 2004: 10). Çünkü güven, günlük yaşamımızın bir parçası ve önemli bir düzenleyicisidir. Birey; aile, arkadaş, öğretmen, doktor ve komşu gibi sosyal ilişkiler geliştirdiği ya da herhangi bir şekilde dahil olduğu sosyal örüntülerde güven deneyimi yaşayabilmektedir. Hasta olduğumuzda doktorun ilacı doğru yazdığına, yönümüzü kaybettiğimizde caddedeki kişinin yön tariflerini doğru yaptığına, okulda öğretmenlerin öğrettiği bilgilerin doğru olduğuna inanma eğilimi taşırız. Dolayısıyla kişinin sezgileri (intuition), güvenme ya da güvenmeme konusunda bireye her daim bir takım telkinlerde bulunmaktadır (Lenard, 2008: 312; Bkz. Solomon ve Flores, 2001). Çünkü İnsan yaşadığı hayatın her alanında güven duymak ve kendini güvende hissetmek ister. Yaşadığı şehirde, oturduğu mahallede ve ailesinin mekanı olan evinde bu güvenlik hissiyatını her daim önemser (Bkz. Alver, 2010). Bu çerçevede düşünüldüğünde kişilerin yaşantılarına, tecrübelerine, sosyal bağlamlarına ve hatta niyetlerine göre güven, farklı okumaları ve dolayısıyla farklı tanımlamaları uhdesinde taşımaktadır.

Güven; ahlak alanında değerlerin üretilmesine; bilgi alanında anlamın, gözlemin, araştırmanın, teorilerin şekillenmesine ve felsefi anlamda ise, insanın yokluktan varlık alanına çıkışına dalalet eder (İnam, 2003: 20-21). Türkiye'nin önemli felsefecilerinden Ahmet İnam'ın güvene ilişkin tasvir ettiği bu tanım doğrultusunda, güvenin tanımlarına ve sınırlılıklarına değinmek yerinde olacaktır. Çünkü bir kavramın tanımını yapabilmek, bu kavramın sınırlarına ve bu sınırlar içerisinde gerçekleştirdiği faaliyet alanlarına vakıf olmayı gerektirmektedir. Bu boyutlardan ilki olan güvenin ahlaki boyutlarıyla ve değer üretimiyle tanımlama çabaları; Eric Uslaner, Francis Fukuyama ve Georg Simmel gibi güven

teorisyenlerinin temellendirmelerinde karşımıza çıkmaktadır.[5] Uslaner'de (2004: 502) güven, ahlaki bir değer olmakla birlikte hayatın erken yaşlarında öğrenilmeye başlanılan daha sonraları büyük oranda bireyin bağımsız tecrübelerinin ve üyeliklerine gönüllü olarak iştirak ettiği kuruluşlardan edindiği deneyimlerin bir ürünüdür. Güvenin sosyo-kültürel teorilerinin de temsilcisi olan Uslaner, kişide ahlakın gelişimiyle güven duygusunun gelişiminin eşzamanlı olarak gerçekleştiğini ifade etmektedir. Güveni değersel boyutuyla tanımlayan bir diğer güven teorisyeni olan Fukuyama ise güveni, toplumun ortak ahlaki normlarına ve değerlerine yaslanan, kültürel köklerinin ise tarihin derinliklerine kadar uzanan toplumların mahsulü olarak tanımlamaktadır (Fukuyama, 2005: 351). Güveni bir grubun veya topluluğun işleyişini kolaylaştıran ve daha verimli hale getiren katalizör bir madde gibi düşünen Fukuyama'ya (2009: 34) göre ahlaki normlar ve sistemler, güven ortamının temel belirleyicisi konumundadır. Kaldı ki ahlaki sistemler, ahlaki toplumları üretmektedir. Çünkü bu sistemlerin doğasında, üyeleri arasında güveni üreten ahlaki kurallar mevcuttur. Ayrıca birtakım ahlaki kodlar, bireylerin topluma yönelik doğruluk, dürüstlük, hayırseverlik ve yardımseverlik gibi erdemler aracılığıyla diğer sosyal kodlara kıyasla daha kapsamlı ve geniş tabanlı bir güven oluşturma eğilimi taşımaktadır. Bu bağlamda Weber'in Protestan ahlakı teorisinin, "ailenin çok ötesine geçen alanlarda, güvene layık davranışların yüksek standartlarını özendiren püriten ideolojinin kilit sonuçlarından biri olduğunu" ortaya koymaya çalıştığı öne sürülebilir. Böylelikle bu teze göre güven, ekonomik ilişkilerin temel motivasyon olarak görüldüğü tarihsel süreç içerisinde, dinsel alışkanlıkların birikiminden doğmaktadır (Bkz. Fukuyama, 2005: 52).[6] Fukuyama'nın güven tezi,

---

[5] Ahlaki yaklaşım, ahlak felsefesi üzerine temellendirilen güven yaklaşımıdır. Ahlaki yaklaşımın argümanları şunlardır: (1) güven, sosyal ve ahlaki ilişkiler tarafından belirlenmektedir. Güven aynı zamanda, iyi karakteri, kendini tanımayı ve ahlaki yargıları sağlayan bir ahlaki doğrulama formudur. (2) güven, uygun ve yerinde olanın bilgisine haiz olunan yerlerde kendini ortaya çıkarır. Güven birisinin pragmatik anlamda işine yaramasından ziyade, ahlaki bir olay olarak tahayyül edildiğinde en iyi biçimde idrak edilebilir. (3) güvenenler hiçbir risk duymazlar. (4) güven, gelecek için bir kanıt beklemez. Eğer birine güveniliyorsa, zaman içerisinde bu kişinin senin güvenine sadık kalıp kalmayacağı ortaya çıkacaktır. (5) güven, öncelikle bir tutumdur ve güven duymak, umutlu olmak ve iyimser olmak gibi hasletleri bir araya getiren ortak bir iyidir (Bkz. Yang, 2005: 275).

[6] Max Weber "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı eserinde, sadece Tanrı'yı yüceltmeyi şiar edinen ve dünyevi zevklerden olan mal mülk sahibi olmamayı hayatının merkezine koyan ilk

ahlaki normların oluşumunda din faktörünün de önemli bir dayanak olduğu savını benimsemektedir. Fukuyama'ya (2005: 41-42) göre güvenin, normlarının üyeleri tarafından ortaklaşa paylaşıldığı, düzenli, dürüst ve işbirliği yönünde davranan toplumlarda ortaya çıkması beklenir. Bu normlar, Tanrı veya adalet gibi dini ve insani değerleri aynı zamanda davranış kodları ve çalışma hayatına yönelik dünyevi değerleri de içerebilir. Fukuyama (2009: 357) dinin güven oluşumuna etkisi hususunda biraz daha ileri giderek, güvenin toplumsal tabana yayılması olarak anlaşılan "güven çapı"nın temelde iki kaynağının olduğunu ileri sürer. Bu kaynaklar ise, din ve siyasettir.[7]

---

püritenlerin, dürüstlük ve tutumluluk gibi sosyal sermaye birikimlerinin oluşmasındaki birtakım erdemlere oldukça yardımcı olduğunu öne sürmektedir (Fukuyama, 2005: 53). Fukuyama, güven teorisinin temel önermesinin Weber'in "Protestan Ahlakı" teziyle çıkış noktası olarak benzerlik gösterdiğini belirtmektedir. Çünkü Weber, din ve ideoloji gibi kültürel ürünlerin ontik yapısını belirleyen potansiyel etkenin ekonomi olmadığını, aksine kültürün kendisinin ekonomik ilişkileri ve davranışları oluşturduğunu öne sürerek Karl Marx'ın popüler tezini tersine çevirmektedir (Fukuyama, 2005: 53-59). Dolayısıyla alt-yapı ve üst-yapı birlikteliğiyle sosyal ilişkileri tanımlamaya çalışan ve bir üst-yapı alanı olan kültürel öğeleri alt-yapının yani ekonominin tayin ettiğini ileri süren Marx'ın bu paradigmasına karşın Weber, bunu baş aşağı çevirerek alt-yapı alanına kültürü üst-yapıya ise ekonomik ilişkileri yerleştirmektedir. Ancak Weber'in bu tezine yönelik ciddi eleştiriler de bulunmaktadır. Weber'e yöneltilen eleştirileri kısaca altı maddede toplayabiliriz: 1. Ekonomik gelişme ile Protestanlık arasında paralellik olmasına rağmen zorunlu bir nedensellik kurulamaz. Çünkü sadece Protestanlar zengin, zenginler de Protestan değillerdir. 2. Protestanlık ile kapitalizm arasında zorunlu bir ilişkinin olması, benzer değerleri olan diğer mezhepler için de geçerli olması anlamına gelmektedir. Oysa Protestanlıktakine benzer değerleri olan bazı Katolik mezhepler olmasına rağmen benzer ilişkiler buralarda yaşanmamıştır. 3. Weber'in Protestanlığın özü olarak tasvir ettiği Püritenler, Protestanlığın içerisinde küçük bir alt gruptur. Yani tüm Protestanlar aynı değerleri paylaşmamaktadır. 4. Olgusal birçok bilgi de Weber'in tezini desteklememektedir. Örneğin İtalya'da Rönesans'a öncülük eden bazı şehirler, Weber'in tezinin aksine Katolik inancının baskın olduğu şehirlerdir. 5. Protestanlık ile kapitalizm arasında ilişki olsa dahi, hangisinin neden ve hangisinin sonuç olduğu net değildir. Batıda kapitalizm, reform hareketlerinden önce başlamıştır. Eğer Protestanlık ve kapitalizm arasında bir ilişki kurulacaksa, tarihsel olarak önce oluşan kapitalizmin Protestan inanç ikliminin oluşmasına katkı sağladığı düşünülebilir. 6. Protestanlık ile kapitalizm arasında bir nedensellikten ziyade bir eşzamanlılık ilişkisinin olduğu iddia edilebilir. Hem Protestanlık hem de kapitalizmin üçüncü bir faktörden (coğrafya, ticaret, çevresel koşullar gibi) etkilendiği ve böylece ticareti destekleyen dini inançların kabul gördüğü anlayışı ileri sürülebilir. Bu eleştiriler önemli olmakla birlikte, kapitalizmin oluşumunu tek bir nedene bağlayan Weber'in tezinin aslında öyle olmadığını göstermesi bakımından da dikkate değerdir (Bkz. Demir, 2013: 148-149).

[7] Fukuyama dini, güven ortamını oluşturan dinamiklerden biri olarak ifade ederken dinin ürettiği değerleri temele koymaktadır. Bu bakımdan Giddens da Fukuyama gibi dinin güveni koordine edici rolünün olduğunu belirtir. Giddens'a (1998: 102) göre din, genel işleviyle, güven düzenleyici bir araç olup dinsel inançlar, kişi, olay ve durumlarla ilgili tecrübelere güvenilirliği enjekte etmektedirler. Aslında din, Fukuyama'nın ve Giddens'ın öne sürdükleri yaklaşımın daha evvelinde, özünde bir

Güven ve ahlak ilişkisine farklı bir bakış açısıyla yaklaşan ve güveni toplumun çoğu temel dinamiklerinden birisi olarak tanımlayan Simmel için güven, gelecekteki davranış için bir hipotez üretmedir (Simmel, 1950: 318). Simmel'e (1950: 345) göre bir insanın diğer insana güvenmesi, bu güven ilişkisinde yüksek ahlaki değerlerin var olduğunun, aradaki bağı bu değer üzerinden kurduğunun ve güvendiği insana çok fazla değer verdiğinin bir göstergesidir. Dolayısıyla güven, belirli nedenlere dayanan ve fakat bu nedenlerle açıklanamayan bir duyguyu tarif eden, bir varlıkla ilgili fikrimizle bu varlık arasında kesin bir bağlantı ve birliğin olduğu, varlığa dair duygu ve düşüncelerimizde tutarlılığın bulunduğu ve egonun bu kavrayışta teslimiyetin yaşandığı duyguyu ifade etmektedir (Giddens, 1998: 33; Bkz. Möllering, 2001). Kısacası Simmel'de (1950: 318) güven, toplumun en önemli sentetik (üretilebilen, suni) güçlerinden biridir. Dolayısıyla Fukuyama'nın aksine Simmel güveni, ahlaki normlar veya sistemler tarafından belirlenen bir duygu olarak değil, güven ilişkileri çerçevesinde ahlaki normların üretilmesi olarak yorumlamaktadır.

Güvenin boyutları arasında ikinci sırada yer alan bilgi alanı; teorinin, anlamın, gözlemin ve araştırmanın şekillenmesinde güvenin rolünü açıklamaktadır. Güven teorileri içerisinde yer alan "ekonomik yaklaşım" modeli, güvenin bilgi alanı boyutuyla ilişkisini açıklamada nitelikli bir örneklik teşkil etmektedir. Ekonomik yaklaşım, güven teorisyenlerinden Hardin (1993, 2002b, 2006), Coleman (1988, 1990) ve Williamson (1993) tarafından temsil edilen ve bireyciliği temel alan yaklaşımdır.[8] Ekonomik yaklaşımın ileri sürdüğü argümanlar şunlardır: (1) Güvenen ve güvenilen, kendi çıkarı ve refahı için güven duymaya motive olmaktadır. (2)

---

güven ilişkisi barındırmaktadır. Dinin akaidinde bu güven ilişkisini araştıran K. Yavuz'a (2003) göre dinler, güvenin tesis edildiği alanlardan biridir. İman ve inancın temel referanslar olarak alındığı din alanı, yaratıcı Tanrı ve yaratılan mahluk arasında şekillenen ama daha çok yaratılanın yaratıcıya yüklediği anlam ilişkilerinden oluşmaktadır. Bu ilişkilerin merkezinde ise güven duygusu yer alır. Çünkü bir dinin mü'mini olmak, koşulsuz güvenirliğin olduğunu kabul etmektir. Din ve güven ilişkisi konusundaki çalışma için bkz. K. Yavuz, 2003.

[8] Williamson güvenin üç türü olduğunu belirtir: hesaplanabilir (calculative) güven, kişisel (personal) güven ve kurumsal (institutional) güven (Williamson, 1993: 485). Hesaplanabilir güvenin dışındaki diğer güven türleri, çeşitli güven teorisyenleri tarafından temellendirilmekle birlikte sosyolojik çalışmaların yöntemlerini de belirlemektedir. Ancak güvenin ekonomisine yönelik tartışmaları barındıran hesaplanabilir güvene, literatürde çok sık karşılaşılmamaktadır. Aslında riskin olduğu her durumda hesaplanabilir güvenden bahsetmek olasıdır. İlk güven teorisyenlerinden Luhmann'ın bu bağlamdaki çalışmaları da, bir *calculative trust* örneğidir.

Güven, ekonominin ve hesabın mantığını takip eder. Öyle ki sağlam ekonominin olduğu yerde, güven vardır. (3) Güven öncelikle bilişsel ve davranışsal bir karardır. (4) Güven, bir risk azaltma stratejisidir. (5) Güvenenler, emanet ettiği veya güvendiği kişilerden, güvenip güvenmeyeceğine karar vermek için bir kanıt beklerler (Bkz. Yang, 2005: 275). Güvenin bu "ekonomik" yorumunun, matematiksel veya istatiksel değerlendirmelerle ilişkili olduğu düşünülebilir. Kuşkusuz böyle bir düşünüş, ekonomik yaklaşımın iddialarını göz ardı etmeyi gerektirir. Ekonomik yaklaşımın "ekonomikliği", hesaplanabilir olanın matematiksel yorumlarına değil, sosyal bir varlık olan insanın çıkarına ve refahına, kar-zarar durumuna, riskten olabildiğince uzak bir hayata, kısacası kendini "sağlama almaya" göndermede bulunmaktadır.

Ekonomik yaklaşımın önemli temsilcilerinden biri olan Coleman (1990) güveni, bir nevi "güven matematiği" ile açıklamaya çalışmaktadır. Coleman'a göre rasyonel bir bireyin, herhangi bir kişiye, nesneye ya da kuruma güven duymasının sonucunda umduğu yarar, güvenmeme sonucunda kaybedeceği zararından fazla ise, güven duymaya meyillidir (Bkz. Korczynski, 2003). Nihayetinde güvenin, beklentilerle, deneyimlerle ve bilgi sahibi olmayla yakın ilişkisi vardır (Bkz. Kaina, 2008: 422). Coleman'ın bu güven yorumu, "Dimyat'a pirince gittiğinde evdeki bulgurdan olup olmama"nın hesabını yapar gibi, güvenin kar-zarar hesabını yapmaktır. O halde pirince gittiğinde elde edeceğin gelir, evdeki bulgurun ederinden fazla ise, kişi bu durumda gönül rahatlığıyla güven duymalıdır. Bir diğer güven teorisyeni ve ekonomik yaklaşımın temsilcisi olan Russell Hardin, güveni ekonomik bir terim olan "sermaye" ile betimler. Hardin'e (1993: 524) göre güven, bir sermayedir. Çünkü güven, insan sermayesinin benzersiz bir formudur. Ekonomik yaklaşımın argümanlarında her ne kadar bir "güven matematiği" yapılsa da Hardin, "güvenmek" eyleminin temelde tümüyle bilişsel olmadığını öne sürer. Çünkü hesap edilebilme, bilişsel yetilerimizi kullanmayı gerektirse de, kişinin "güvenmesi durumunda" karşılacağı olumlu ya da olumsuz neticeleri, bilişselin kurgulamasına imkan yoktur. Kaldı ki sonucu önceden belli olan durumlar için kişinin, diğer kişiler ya da kurumlarla ilişkisi "güvenmek" şeklinde değil, yasal bir "sözleşme"ye imza atmak şeklinde tecelli eder. Dolayısıyla "güvenmek", bilişsel olmasının yanı sıra aynı zamanda da sezgiseldir. Güvenin doğasına ilişkin bu ilişkiye dikkat çeken

Hardin'e (2006: 17; 2002b: 68) göre eğer güvenmek tümüyle bilişsel olsaydı, bizler güvenmeyi tercih etmezdik. Güvenmek, muhakkak güven duyacaklarımızla ilgili bir takım bilgilere sahip olmayı gerektirir (Hardin, 1998: 11). Ancak bu durum, güvenin tam manasıyla bilişsel (cognitive) olmasını gerektirmez.[9] Bu vesileyle Giddens'ın güven tanımına yer vermekte fayda görülmektedir. Giddens'a (1998: 33) göre "güven, olası sonuçlara duyulan itimadın bilişsel bir kavrayıştan çok, bir şeye bağlılığı ifade ettiği bir 'inanç' biçimidir". Bu bağlılık ise, "belirli bir sonuçlar ya da olaylar kümesi göz önüne alındığında, bir kişi ya da sistemin güvenirliğine olan itimat olarak tanımlanabilir; buradaki itimat, başkasının dürüstlüğüne ya da sevgisine ya da soyut ilkelerin (teknik bilginin) doğruluğuna karşı beslenen" bir inanca göndermede bulunur (Giddens, 1998: 39). Güvenmeyi tümüyle bilişsel olarak görmeyen Becker ise, güvenmenin özünde, saflığı, itimat etmeyi ve kişinin kendisini güvence altına alma duygularının olduğunu belirtir (Becker, 1996: 45-47).

Güvenin bilgi alanına yönelik boyutları kuşkusuz ekonomik yaklaşım modeliyle sınırlı değildir. Teorilerin ve araştırmaların ileri sürdüğü tezlerde güven, şekillendirici bir unsur olarak yer almaktadır. Geçtiğimiz yarım asırda birçok sosyal bilim disiplininin çalışma konuları arasında yer edinen güven kavramı, örneğin sosyolojide bireylerin sosyal yaşamlarını organize etmede önemli bir yardımcı olarak görülmekte ve birlik, dayanışma ve beraber yaşamanın da sağlayıcısı olarak nitelendirilmektedir. Çalışmalarında güvenin bu rolü üzerinde duran Zmerli ve Newton'ın tanımı, güveni toplumu bir arada tutan temel dinamiklerden biri olarak varsaymaktadır. Zmerli ve Newton'ın tanımına göre güven, toplumsal birlikteliği üreten, kolektif davranışları kolaylaştıran ve halkın ilgilerine yönelik saygı geliştirilmesini sağlayan bir tutkal duygudur. Ayrıca güven, sosyal kurumların inşasına yardımcı olan ve sivil topluma dair sosyal katılımları arttıran ve bu katılımlarda daha az risk oluşmasını tedarik eden bir kavramdır (Zmerli ve Newton, 2008: 706-707). Güvenin toplumsal birlikteliği üreten ve kolektif davranışları kolaylaştıran yapısı, sosyal sermaye kavramıyla olan ilişkisini de esasında ortaya koymaktadır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde güven ve sosyal sermaye ilişkisi derinlemesine ele alınacağı için burada sadece sosyal sermaye konusunun ünlü

[9] Güvenin bilişsel (cognitive) ya da bilişsel olmadığına (noncognitive) dair kapsamlı ve açıklayıcı bir çalışma için bkz. Becker, 1996.

teorisyeni Robert Putnam'ın güven tanımına değinmekle yetinilecektir. Putnam (1995) güveni, sosyal yaşamın kaçınılmaz olan zorluklarını kolaylaştıran bir katalizör olarak tanımlamaktadır (Bkz. Robbins, 2012: 1; Laurian, 2009; Rothstein, 2005). Çünkü önemli bir sosyal kaynak (Hooghe vd. 2012: 604) olan güven, "bir toplumda yaşayan bireylerin birbirlerine, içinde yaşadıkları sistemlerin kurallarına ve kurumlara yönelik olarak, söz konusu birey, kurum ve kuralların rollerini ve işlevlerin belirlenen doğrultuda en iyi şekilde yapacaklarına duyulan inancı" (Demir ve Acar, 2002: 182) ifade etmektedir. Kısacası güven, görünmez bir kurumdur (Rosanvallon, 2008: 48; Bkz. Demir, 2013: 13).

Güvenin üçüncü boyutu olan felsefi anlam, Ahmet İnam'ın ifadesiyle "insanın yokluktan varlık alanına çıkışını" betimlemektedir. Güveni felsefi bir düşünüşle temellendirmeye çalışan İnam'ın güvene ilişkin argümanları, ahlaki ve bilimsel yaklaşımların ötesinde "ontolojik" karakter taşımaktadır. İnam'da güven, insanın doğasında mündemiç olmakla birlikte insanı, İslami bir referansla ifade edecek olursak, "eşrefi mahlukat" ile "esfele sefilin" arasında konumlandırma kriterlerinden biridir. Bu bağlamda düşünüldüğünde İnam'a göre, insanın kendisiyle ya da diğer insanlarla kurduğu ilişki bağlamında ortaya çıkan bir duygu olarak güveni tanımlamak, kuşkusuz prematüre bir yaklaşım olur. Oysa güvenin sadece iki önemli dayanağından bahsedilebilir. Bunlardan ilki, güvenin sadece insana özgü olmadığıdır. Bilinç sahibi insanların ve sinir sistemi gelişmiş hayvanların bir duygu olarak sahip olduğu güven, "varlığın kendini 'ortaya koyuşunda', varlığa çıkarışında" ontolojik bir zemin bulmaktadır. Çünkü bir bütün içerisinde olan doğadaki her bir varlık, doğası gereği kendine yeten bir potansiyel taşımamakla birlikte diğer varlıklardan da yalıtılmış değildir. Önceden belirlenmiş ve değişmez düzenlere inanmak ve güvenmek isteyen insanın varoluşuna sirayet eden bu çaba, yaşam tecrübesinde ayaklarını zemine sağlam basmasının da zorunlu bir gereğidir (İnam, 2003: 15). Bu durum, güvenin "ontik" özelliğini yansıtmaktadır. Güvenin diğer dayanağı ise, her ne kadar güven insanda bir duygu olarak ortaya çıksa da, güvenin sınırlarının salt bir ruhsal tepki olarak tayin edilemeyeceğidir (İnam, 2003: 14). O halde güven, yeni bir varlık alanına, yeni bir ahlaka ve yeni bir tanımlamaya ihtiyaç duymaktadır. Bu güven tasavvurunda ahlak, "hiçlikten kaçmamayı, güvene

güvenmeyi, varlığı emanet almayı, emaneti üstlenmeyi, emanetin sorumluluğunu almayı" telkin etmektedir (İnam, 2003: 23). İnsanın güven ahlakını yeniden kuşanmasıyla da güven, yeniden tanımlanabilmektedir. Dolayısıyla İnam'a (2003: 17) göre zihinlerimizde yeniden şekillenen güveni; "hiçlikten, yokluktan, boşluktan doğrulmak, çıkabilmek için insan varlığının içinde taşıdığı gizil güç" şeklinde yorumlamak mümkündür. Kaldı ki bu gizil gücünü ve güven rezervini kaybetmemiş toplumların insanlığa söyleyebilecek sözleri, dünyayı ve tarihi değiştirebilecek öz-sosyal sermayeleri hala tükenmiş değildir.

1.2. Bugünün Dünyasında Güvene Duyulan İhtiyaç

Yaşadığımız dünya, önemli toplumsal dönüşümlerin yaşandığı, değişimlerin tüm alanlarda baş döndürücü bir hızla gerçekleştiği, zamanın ve mekanın giderek birbirinden ayrıştığı, teknik bilginin her gün kendini yeniden ürettiği, doğaya boyun eğen insandan doğaya meydan okuyan bir tipolojinin geliştiği, kısacası dünyanın daha önce tanık olmadığı yeni durumların baş gösterdiği dönemlerden geçmektedir.[10] Ancak bilgi ve teknolojinin ilerlemiş olması, şehirleşmenin artması ve hayat standartlarının yükselmesi günümüz toplumlarına hakim olsa da; insan ilişkilerinin ve duyguların önceki dönemlere göre daha iyi bir durumda olduğu söylenemez. Güven teorilerinde adı sıkça geçen Russell Hardin, yaşadığımız çağın bir "güvensizlik çağı" (age of distrust) olduğunu belirtir. İnsanların birbirleriyle çokça etkileşimde olmasına karşın insanların birbirlerine az güvenmesi veya güvenmemesi, aslında bu çağın ruhunu çok iyi yansıtmaktadır (Hardin, 2006: 13). İnsanın güvene ilişkin problemleri konusunda bir başka sosyal bilimci ve güven araştırmacısı olan Giddens, toplumsal dönüşümlerin önemine vurgu yapmaktadır. Giddens, modernlikle

[10] Perrucci ve Perrucci (2009), 1970'li yılların ortasından itibaren başlayan ve bireyciliği, hızlı toplumsal değişimleri beraberinde getiren ve güven, umut, iyimserlik gibi bireyi ve toplumu ayakta tutan moral değerlerin aşınmaya başlamasıyla yeni bir döneme girildiğini öne sürmektedir. "Yeni Ekonomi" (new economy) olarak tanımlanan bu süreç, (1) üretimin küreselleşmesini, üretilen malların dağıtımını ve pazarlanmasını, (2) bilgisayar temelli üretim teknolojisini ve telekomünikasyonu, (3) işin ve işçilerin esnek organizasyonunu içermektedir. Bu "yeni ekonomi" dönemi, derinden dönüştürülen toplumları bir risk altına sokmuştur. Dolayısıyla yaşadığımız çağ, her bakımdan güvenlik ihtiyacı hissedilen "risk"li bir çağdır.

beraber zaman ve uzam anlayışının değiştiğini, önceleri doğal olaylarla belirlenen zamanın mekanik saatin icadıyla uzamdan koptuğunu, coğrafi mekanla tayin edilen toplumsal eylem türünün değerini kaybettiğini, insanların zamanla mekandan koparak yüz yüze iletişim yerine uzaktakilerle etkileşimin ortaya çıktığını ve böylelikle insanların yersiz yurtsuzlaştığını[11] ifade etmektedir. Bu süreç dolanımında ise güven, somut ilişkilerden soyut sistemlere doğru ekseni kayan ve somutluğunu kaybeden bir hal almaktadır (Giddens, 1998: 25; Bkz. Yılmaz, 2004: 167). Böylece hayat; normlarla, yasalarla, kurumlarla, cezalarla ve anlamların kaybolduğu enstrümanlarla dolup taşmaya başlamaktadır.[12] Çünkü içine doğduğumuz dünyada riske yer yoktur. Güven, insan ilişkilerinin değil, müeyyidesi olan yaptırımların ve kanunların ürettiği sanal bir duygu olarak yaşamımızın boşluklarını doldurmaktadır.

Bugünün dünyası "güvene dayanan evrensel medeniyet nosyonunu kaybetmiş bir insanlık onuru ve ötekine korku ve zor ile dayatılmış mutlak iyiliklerin baskısı ile örselenmiş insanlık onurumuzun bunalımlarıyla" boğuşmaktadır (Çetin, 2012: 12). Modern zamanların en çetrefilli sorunlarından biri olan, insanların bir arada ve birlikte var olarak yaşama sorunu (İnam, 2003: 13; Bkz. Taylor, 2010; Kymlicka, 1998), siyasal ve sosyal yaşamda yansımalarını bulan önemli bunalımlardandır.[13]

---

[11] İnam'a (2003: 25) göre insanın kendini yersiz, yurtsuz hissetmesi yaşadığı çağdaki güvene güvenmemesinden kaynaklanır ve bu durum insanı farklı güven arayışlarına kanalize eder. Öyle ki yurt özlemi aynı zamanda bir güven özlemidir. Güvencesi olmayan güvenin olduğu yerlerin hepsi, şimdiliktir, geçicidir ve bir yurt olamamıştır.

[12] Fukuyama'ya (2005: 239) göre genellikle kurallar ve güven arasında ters bir orantının olduğu kabul edilir. Eğer insan ilişkilerinde çok fazla kurala ihtiyaç duyuluyorsa, birbirlerine daha az güveniliyor demektir. Kuralların az olduğu ilişkilerde ise, güvenme düzeyi olabildiğince fazladır. Güven bir yandan işlemleri kolaylaştıran, ilişkileri geliştiren ve piyasanın motivasyonunu olumlu yönde etkilemesine karşın diğer yandan istismar edilecek bir alan üretmektedir. İlişkilerin istismara kapatıldığı oranda ise, güven kurumsallaşmaktadır (Bkz. Demir, 2013: 161).

[13] Fukuyama (2009: 19) "Büyük Çözülme" adlı kitabında, dünya toplumlarının 1960'lı yıllardan itibaren büyük bir çözülme ve buhran yaşadığını öne sürmektedir. Özellikle sanayileşmiş ülkelerin bu büyük çözülmeye daha çok maruz kaldığını ve sosyal sermaye kavramının bu bağlamda öneminin giderek arttığını ifade eden Fukuyama'ya göre bu çözülmenin başat belirtileri şunlardır: İnsanların birbiriyle olan ilişkilerinin yapısı değişmiş ve yine insanların birbirlerine, hükümetlerine ve kurumlarına olan güven düzeyi 1950'lilere oranla oldukça gerilemiş, suç oranları ve toplumsal düzensizlik epeyce artmış, akrabalık bir kurum olmaktan hızla uzaklaşarak akrabalık bağları giderek zayıflamış, evlilikler ve doğum oranları düşerken boşanma oranları hızla yükselişe geçmiş ve ABD'de doğan çocukların üçte biri, İskandinav ülkelerinde doğan çocukların yaklaşık yarısı gayr-i meşru yollarla dünyaya gelmeye başlamıştır.

Fukuyama bu bunalımların yaşandığı Amerikan toplumunda güven düzeyinin oldukça azaldığını ifade etmektedir. Suç işleme oranının ve açılan dava sayısının artış göstermesi, ailenin parçalanmaya yüz tutmuş olması ve hayır kurumları, sendikalar, kilise ve komşuluk gibi sosyal yapıların önemini kaybetmesi, bu yargıyı güçlendirmektedir (Fukuyama, 2005: 26-27). Esasında bu gelişmelerin ve sorunların temelinde, insanların birlikte yaşama veya yaşayamama probleminin olduğunu görmek gerekir (Aydın, 2011b: 175). Çünkü güvenin doğasında, kişide diğer kişi ya da kişilerin davranışları ve pozitif niyetleri temelinde oluşan ve aynı zamanda da kırılgan bir yapıya sahip psikolojik durumların (Rousseau vd., 1998: 395) varlığı söz konusudur. Bileşenlerinde inanç ve taahhüt etme (Sztompka, 2006: 640) gibi temel iki duygunun bulunduğu güven, birlikte aynı toplumu paylaşan insanların beraber yaşamaya inanmasına ve kendisinden bir başkasına zarar gelmeyeceğini taahhüt etmesine dayanmaktadır. Oysa bireyin doktor, hukukçu, esnaf, bilim adamı ve siyasetçi gibi günlük yaşamda çok sık karşılaştığımız birçok meslek sahibine güveninin azaldığı (Cook, 2001: XI), devletlerin güvenlikçi politikalarının sürekli kapsamının genişlediği,[14] siyasal kurumlara, komşularımıza,[15] farklı etnik ve dini grup üyelerine yönelik güvenin zedelendiği (Lenard, 2005: 363) toplumlarda güven; dayanışma ve özgecilik (altruism-başkalarını düşünme) gibi rezervi kıt olan bir kaynak (Gambetta, 1988: 224) haline gelmektedir.

Güven teorisyenleri, toplumun güven düzeyinin azalmasının nedenleri konusunda çeşitli analizler yapmaktadır. Bu teorisyenlerden bir tanesi de sosyal

[14] Günümüz dünyasında devletler, kendi siyasal sistemlerinin güvenliğini sağlamak adına "güvenlikçi bir sistem" üretme çabası içersindedirler. Güvenlikçi sistemin ortaya çıkışında temelde iki neden bulunmaktadır: Bunlardan ilki, gücün kendini göstermesi ve kendini garantiye alma arzusu, diğeri ise ontolojik güven bunalımıdır (Aydın, 2011b: 177). Bu güvenlikçi sistemin günümüzde en iyi örneğini Amerika oluşturmaktadır. ABD'de yürütme organı olarak görev yapan Başkan'a, Bakanlıklara ve Bağımsız Kuruluşlara bağlı, isminde "güven" kelimesinin geçtiği ve örgütlendiği kuruluşun güvenliğini önceleyen sekiz ayrı birim bulunmaktadır. Örneğin bu birimlerden olan İç Güvenlik Bakanlığı, 11 Eylül 2001'de ikiz kulelere saldırı sonrasında ülkeyi terör saldırılarından korumak amacıyla kurulmuştur (Bkz. Akgün ve Tanıyıcı, 2008: 108-109; 151). Ayrıca "güvenlik", "güvenlik sistemi" ve "güvenlikçi sistem" kavramlarının anlamları, farklılıkları, birbiriyle ilişkileri ve günümüz dünyasına yönelik analizler için bkz. Aydın, 2011b: 175-179.

[15] Sosyal ve siyasal güvenin oluşmasında bireysel niteliklerin ve komşuluğun etkilerini İstanbul ve Moskova bağlamında karşılaştırmalı geniş çaplı bir çalışma için bkz. Secor ve O'Loughlin, 2005. Ayrıca komşuluk ilişkilerinde sosyo-ekonomik ve etnik yapının komşulara olan güvenin önemli bir belirleyicisi olduğunu öne süren çalışma için bkz. Marschall ve Stolle, 2004.

sermayenin ünlü teorisyenlerinden ve "Bowling Alone" ve "Making Democracy" gibi nitelikli kitapların yazarı Robert Putnam'dır. Putnam, toplumda güvenin erozyona uğramasını, televizyonun toplumun psikolojisine, bilinçaltına, kısacası günlük yaşamının merkezine yerleşmesiyle açıklamaktadır. Çünkü Putnam'a göre güvensizliğin oluşmasında televizyonun etkisi yadsınamayacak derecede güçlüdür. Güven düzeylerinde görülen en sert düşüşlerin, televizyon izleyerek büyüyen kuşaklarda görüldüğünü belirten Putnam, insanların günde ortalama dört saatten fazla televizyon izlediğini ve böylece insanlarla yüz yüze iletişim kurulma imkanlarının azaldığını öne sürer. Bu durum ise sosyal sermaye üretimini zamanla verimsizleştirmekte (Bkz. Fukuyama, 2009: 120) ve böylece güven pratiğini olabildiğince zayıflatmaktadır. Güven ve medya ilişkisini ve bunun topluma yansımasını araştıran bir başka teorisyen ise Fukuyama'dır. Fukuyama'ya (2009) göre medya, güven duyma davranışını olumsuz etkilemektedir. Çünkü televizyonların ve diğer yayın unsurlarının sürekli seks ve şiddeti konu alması, insanların güven algısını negatif yönde etkilemektedir. Ayrıca hem televizyonların haber programlarının hem de gazetelerin üçüncü sayfa haberlerinin toplumun suç algısını genelleştirdiğine yönelik düşünce, suçun sokak başlarında kol gezdiğine dair bir "korku" oluşturmasına ve insanların birbirine daha az güven duymasına neden olmaktadır. Suç mağduru olma ile güven arasında güçlü bir karşılıklı ilişki bulunduğunu belirten Fukuyama'ya (2009: 121, 165) göre, suç oranlarının artmasıyla beraber, bir suçun kurbanı olan ve televizyon haberlerinde sürekli olarak tüyler ürpertici suç hikayelerini izleyen bir kişi, sadece yakın arkadaşlarına ve ailesine değil aynı zamanda tüm dünyaya karşı da güvensizlik besleyecektir.

Güvene dair kriz nöbetleri yaşadığımız tarihin bu diliminde dile getirilen önemli bir motto, aslında güven ihtiyacının ne kadar hayati öneme sahip olduğunu gözler önüne sermektedir: "Güven her şeyin başıdır" mottosu, felsefeci Ahmet İnam'ın şüphesiz öylesine söylediği bir cümle değildir (İnam, 2003). Bu bağlamda güven, insanların yaşamını kolaylaştıran bir katalizör (Bkz. İnam, 2003), kuralların ve faydalı politikaların temellerini kurmayı sağlayan bir lütuf (Uslaner ve Badescu, 2004: 31), süregiden ilişkilerin dinamik görünümünü tesis eden bir duygu (Solomon ve Flores, 2001: 7), beraber ve bir arada yaşamayı telkin eden bir iyimserlik

(Rothstein ve Uslaner, 2005: 41), modern yaşamın gerilimini yöneten bir olgu (Erdem ve Özen, 2003: 55), ekonomik büyümeyi, halkın faydasına olan gelişmeleri, sosyal entegrasyonu, işbirliğini, kişisel yaşamdan memnuniyeti, demokratik istikrarı ve tüm olumlu gelişmeleri destekleyen bir dinamik (Delhey ve Newton, 2003: 97; Bkz. Hosmer, 1995), günlük yaşamdan memnun olma, iyimserlik, zenginlik, sağlık, ekonomik başarı, eğitim, refah, katılım, topluluk, sivil toplum ve demokrasi gibi, sosyal bilim teorileri açısından az veya çok önemli olan bir literatür (Delhey ve Newton, 2003: 97; Zmerli ve Newton, 2011: 67; Solomon ve Flores, 2001: 4) olarak değerlendirilmektedir. Güven, özünde kullanıldıkça insandan insana bulaşan bir duygudur. Gambetta (2011: 323) güvenin kullanılmadığı için tükendiğini öne sürer. O halde kullanılmayan güven, insanlarda güvensizlik tohumlarının yeşermesine ve umutsuzluk fidanlarının boy atmasına neden olmaktadır. "Öğrenilmiş güvensizlik" olarak tanımlayabileceğimiz bu halin egemen olduğu toplumlar, Uslaner'in (1999: 130) ifadesiyle doğru insanlara güvenebilmenin ıskalandığı toplumlardır. Dolayısıyla güven, sağlık gibi, her şeyin başıdır.[16] Çünkü bu çağda karmaşıklaşan işbölümünün ileri bir düzeye ulaşması, uluslararası karşılıklı bağımlılığın artması, çevremizde tanıdık olmayan insanların sayısının çoğalması, kaynağı belli olmayan olayların ve kişilik kazanmamış bireylerin her yerde olması, kurumların ve organizasyonların kendi üyelerine karşı şeffaf olmamaları, riskin sosyal çevremizde ve dünyada sürekli yeniden üretimi gibi nedenlerden dolayı güven, bulanık ve mat olan her şeyle başa çıkmanın zorunlu bir stratejisi haline gelmiş ve güvenin toplumsal önemi, daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar artış göstermiştir (Sztompka, 1999: 12-14).

İnsanların birbirinin sözüne güvenerek davrandığı ve "sözün senet yerine geçtiği" bir toplumsal hayat, büyük oranda tarihe karışmıştır (Demir, 2013: 161). Bugünün toplumlarında güven, ihtiyacı her geçen gün hissedilen bir duygu

[16] Sztompka'ya (1999: 11-12) göre günümüz çağdaş toplumlarının güven kavramı üzerine göze çarpan bazı kendine has özellikleri vardır. Bu özellikler içinde bulunduğumuz zamanların da temel karakteristiğini oluşturmaktadır. Yaşadığımız dünya, amaçlı insan eylemleri tarafından giderek artan bir şekilde etkilenmeye başlamasıdır. Böylelikle toplumlar karizmatik liderler, yasa koyucular, sosyal hareketler, siyasi partiler, yenilikçiler ve reformcular gibi birçok aktör tarafından tekrar tekrar şekillendirilmekte ve tarih yeniden ve yine yeniden yazılmaktadır. Dolayısıyla kendi kaderiyle temellenmiş toplumlar, insan eliyle şekillenmiş yeni formatlara dönüştürülmektedir. O halde geleceğin yapıcı ve aktif bir şekilde inşası için, insanlığın güveni tedavüle koymaya ve kişiler arasında yaymaya tarihin her döneminden daha çok ihtiyacı vardır.

olmaktadır. Öyleyse toplumun düzensizliklerine neden olan bu patolojik durumların iyileştirilmesi için, güvenin hangi fonksiyonlarını devreye sokmak gerekir? Güven konusunda önemli çalışmaları olan Barbara A. Misztal (1996), toplumsalın iyileştirilmesinde güvenin üç önemli fonksiyonunun endikasyonundan bahsetmektedir. Birincisi, güvenin "birleştirici, bütünleştirici fonksiyonu"dur (integtrative function). Misztal, normatif sistemlerde güven düzeyini sosyal düzenin (social order) temel kaynağı olarak gören Parsons'ı birinci fonksiyona örnek göstermektedir. Parsons'da sosyal düzen, güvenen ve güvenilen arasındaki davranışların betimlenmesiyle elde edilen normların bir sonucudur. Bu anlamda Parsons, kendi çıkarlarını ön planda tutan rasyonel açıklamaları ve güvenin bireyci yorumlarını çoğunlukla reddetmektedir.[17] Güvenin ikinci fonksiyonu, "karışıklığı, karmaşayı azaltması"dır (reduction of complexity).[18] Luhmann'ın çalışmalarının temel önermesi olan bu fonksiyon, modern toplumun gittikçe artan karmaşası ve ortak karar almayı sağlayacak birlikteliğin zamanla çözülmesi gibi nedenlerden dolayı kişilerin veya aktörlerin güvene olan ihtiyacını her geçen gün gerekli ve zorunlu kılmaktadır. O halde karmaşanın azaltılması için tüm sosyal sistemlerin güven iklimine kavuşması gerekmektedir. Güvenin üçüncü fonksiyonu ise, "işbirliğini, dayanışmayı kolaylaştırıcı" (lubricant for cooperation) olmasıdır. Güven ile ilgili son dönemde yapılan çalışmaların çoğunluğu, bu fonksiyon üzerinde temellenen çalışmalar olmuştur. Özellikle sosyal sermaye ve sosyal ağ temalı

[17] Kültürlerde güven oluşumu, toplumların genel karakterine göre değişiklik gösterir. Bireyci ve kolektif toplumlarda güvenin üretimi bu yönüyle farklıdır. Güven bireyci toplumlarda bilişsel olarak tezahür ederken, kolektif toplumlarda duyguya ve hisse dayalı olarak varlık kazanır (Chen, Chen ve Meindl, 1998: 291). Ayrıca bilişsel güven, modern bir bencillikle, duygusal güven ise ilişkilerdeki sadakatle motive edilmektedir. Bilişsel güven, evrensel ilişkilere ve işlem standartlarına bağlı olarak, grubun kısmi ve parçalı ilgilerini ortaya çıkararak inşa edilir (Chen, Chen ve Meindl, 1998: 294).

[18] Karışıklığın ve karmaşanın hüküm sürdüğü toplumlarda, belirsizlikler baş göstermeye başlamaktadır. Sargut (2003: 117) belirsizliğin artış gösterdiği toplumlarda, güvene duyulan ihtiyacın da artış gösterdiğini öne sürmektedir. Çünkü belirsizlik karşısında güvenin az olduğu toplumlar, içe kapanma ve dış grup üyelerine kuşkuyla bakma eğilimi sergiler. Ayrıca belirsizlik durumunda açığa çıkan tedirginlik hali, hoşgörüsüzlüğü ve risk almaktan kaçınmayı da beraberinde getirmektedir. Değişen ve çeşitlenen sosyal çevreye karşı, bu kişiler rahatsız olmaya ve bunu bir tehdit unsuru olarak algılamaya başlarlar. Dolayısıyla kavramların, varlıkların ve tanımların değişmediği dünya, bu kişiler için daha güvenilir olmaktadır. Bu kişilerin genel olarak geçmişe dönük yaşamaları ve geleceğe yönelik net bir düşüncesinin olmaması, değişme ve çeşitlenmeye dair direnç göstermeye ve tepkisel davranmaya neden olmaktadır. Bu durum ise, güvenin toplum içerisinde yayılmasını ve bir sinerji oluşturmasını kuşkusuz engellemektedir.

çalışmalar, güvenin işbirliği ve dayanışma fonksiyonu üzerine yoğunlaşmaktadır (Bkz. Buskens, 2002: 5). Bu üç fonksiyon; birleştirici ve bütünleştiricilik, karışıklığı ve karmaşayı azaltmak, işbirliğini ve dayanışmayı arttırmak; aynı zamanda sağlıklı bir toplumun tesis edilebilmesi için de gerekli olan fonksiyonlardır.

Günümüzde tüm toplumsal yapılar, güveni merkeze alan bir işleyişi gerçekleştirmek zorundadır. İşverenin işçiye, işçinin patronuna, müşterinin üreticiye, yönetilenin yönetene, toplulukların, ulusların ve birlikte yaşayanların birbirlerine güvenmeleri elzemdir. Çağımızda yaşamayı başarabilmenin imkanı, "güvenmeyi öğrenmek"ten geçmektedir (İnam, 2003: 13). Esasında güvenmeyi öğrenmek, temelde ahlakın dolaşımda olduğu toplumlarda ahlakın güveni şekillendirmesiyle izah edilebilir. Çünkü ahlak, güveni oluşturan temel kaynakların şüphesiz ilkidir. Bilgi çağı olarak adlandırılan günümüz dünyasında ise, güven ve güvenin oluşumunda paylaşılan ahlaki normların ihmal edilmesi, toplum her ne kadar yasalarla donatılmış olursa olsun, güven duygusunun yerleşmemesine sebebiyet verecektir. Kaldı ki topluluklar, karşılıklı güven ilişkisine dayanmakla birlikte bu duygu ortak hissiyata dönüşmediği sürece kendiliğinden meydana gelemezler (Fukuyama, 2005: 40). Burada şu hususun altını çizmekte fayda vardır: Güvenin ahlakla ilişkilendirilmesinden, güvenin referanslarının dinsel epistemolojiyle karşılandığı anlamı çıkartılmamalıdır. Ancak bu ifadeden, dinlerin güven üretmediği söylemini çıkartmak da, kuşkusuz zorlama bir değerlendirme olacaktır.[19] Kısacası

[19] Fukuyama (2009: 77) Amerikan toplumunda dindar olan insanların dini inancı olmayan insanlara kıyasla sosyal güveninin daha yüksek olduğunu belirtir. Esasında dinler özünde doğruluğu, dürüstlüğü ve güvenilir olmayı insana tebliğ eder. Yaratıcıya inanmak ve güvenmek imanın şartları arasında yer almaktadır. Mü'min muhtaçlığını ve çaresizliğini sadece Yaratıcıya güvenerek giderebilir. Hıristiyan teolojisinde insanın yeryüzüne düşmesini, varoluşsal çaresizliğe karşı geliştirilen bir savunma mekanizması olarak okumak mümkündür. Cennetten yani güvenilir bir mekandan güvensiz dünyaya fırlatılmak, insanın anlamlandırmaya çalıştığı ve dolayısıyla "güven" duymadığı yeni mekana karşın sarılacağı bir ipin ihtiyacını hissettirmiştir. Bu anlamda insanın mottosu, "çaresizim, demek ki güveneceğim" şeklinde gelişmiştir (İnam, 2003: 16; Bkz. O'Hara, 2004: 26-28). İslam ilahiyatı ise dünya hayatının Hıristiyan teolojisinde olduğu gibi insanın dünyaya fırlatılmasıyla değil, "eşref-i mahlukat"ın yeryüzüne inişiyle (hubut) başladığını belirtir. Dünyada yaşamaya başlayan insan, güvendiği Yaratıcının gönderdiği kutsal kitabın kılavuzluğunda bir mü'min olarak yaşamını devam ettirir. Dolayısıyla bir müslümanın mottosu ise, "iman ediyorum, o halde güveniyorum" şeklindedir. Kur'an-ı Kerim'de Allah, nisyan ile malul olan insana, geçmiş dönemleri konu alan kıssalar vasıtasıyla örnekler vererek, Yaratıcıya inandıklarında ve güvendiklerinde doğru yola erişeceklerini bildirmiştir. "Dipnot. Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi

güven ve ahlak etkileşiminde ve dolayısıyla toplumun güven ihtiyacının tedarik edilmesinde öne sürülen argüman; referansları ister semavi dinler olsun, isterse de başka yazılı veya sözlü kaynaklar olsun, toplumda "güven ahlakı"nın tesis edilmesinin gerekliliğidir.

1.3. Güveni Çeşitlendirmek

Güvenin birçok çeşidinden söz etmek mümkündür. Bu çeşitlilik, güvenin var olduğu düşünülen ortamdaki durumuna, yoğunluğuna ve yönelişine göre artış göstermektedir. Literatürde yer alan güven çeşitlerinin tümünden bahsetmek bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için, burada güvenin bazı biçimlerine kısaca değinip konumuzu yakından ilgilendiren sosyal güven (social trust) ve kısmi/sınırlandırılmış güven (particularized trust) çeşitlerine değinmemizde yarar görülmektedir. Ayrıca bu tezin temel konusunu oluşturan siyasal güven (political trust) konusuna ilişkin ilerleyen bölümlerde detaylı ve kapsamlı bir çözümleme yapılacağı için, güvenin bir çeşidi olan siyasal güvene bu başlık altında yer verilmeyecektir.

Güven teorisyenleri arasında, güveni çeşitli biçimleriyle tanımlama hususunda bir konsensüs oluşmuş değildir. Araştırma konularına göre şekillenen bu çeşitlendirmeler; teorisyenin güveni kavrayış biçimine, konunun yapısına, çalışmanın yapıldığı bilim disiplininin kapsamına ve sınırlılıklarına göre değişebilmektedir. Örneğin önemli güven teorisyenlerinden olan Arthur Miller (1974a, 1974b) güveni, yöneliş biçimine göre "yatay" (horizontal) veya "dikey" (vertical) olarak tanımlanmaktadır. Yatay şekliyle güven, vatandaşların birbirlerine olan güvenini, dikey boyut ise vatandaşların hükümete olan güvenini tasvir etmektedir (Bkz. Lenard, 2008: 314). Konumuna göre güven, bir grup içerisinde üyelerin birbirine duydukları "özelleştirilmiş" (particularized) bir güven anlayışı veya toplumda baştan sona varlığını hissettiren "genelleştirilmiş" (generalized) güven anlayışını ifade etmektedir (Bkz. Uslaner, 2008a: 110; Bkz. Herreros, 2004). Bunun yanı sıra, özel bilgi ve genel bilgi ayrımı açısından güvenin yoğunluğu (thick) veya inceliği (thin),

birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz (Ali İmran (3), 103).

ayrıca güvenin kişilerarası (interpersonal) veya sistemle ilgili (systemic) olması gibi çeşitli teorize edilme biçimleri bulunmaktadır (Maloy, 2009: 493; Bkz. Hardin, 1993). Zmerli ve Newton (2011: 68) ise, Dünya Değerleri Araştırması'nda (WVS) araştırma datasının, güvenin üç türü üzerinden hazırlandığını belirtmektedirler. Bu güven türleri; kısmi sosyal güven (particular social trust), genel sosyal güven (general social trust) ve siyasal güven (political trust). Bu üç güven türünün pozitif anlamda birbirleriyle ilişki halinde olduğu ve aralarında çeşitli etkileşimlerin bulunduğu yapılan çalışmalarda ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı bu çalışmanın konusuyla yakından ilgili olduğu için, güven türleri olarak sadece sosyal güven ve kısmi güven konularına aşağıda değinilecektir. Son olarak bir güven araştırmacısı olan Claus Offe'nin kendi perspektifinden sunduğu güvenin boyutlarına ve dolayısıyla türlerine yönelik sınıflandırmalar verildikten sonra güven çeşitlerine geçilecektir. Offe, güvenin dört boyutunun olduğunu ileri sürmektedir. Bu boyutlar, (1) genellikle sosyal sermaye literatüründe karşılaşılan bir güven türü olarak (sosyal güven), (2) kişilerin çevresindeki diğer kişilere duydukları güven (kısmi güven), (3) genellikle siyasal güven çalışmalarında karşılaşılan vatandaşların siyasi liderlere güveni, (4) siyasi liderlerin diğer liderlere güveni veya liderlerin vatandaşlara olan güveni (Yang, 2005: 274) şeklindedir.

1.3.1. Sosyal Güven

Güvenmek saflık mıdır? Güvenen insan, saf ve her şeye inanan bir kimse midir? Bu soruları soran ünlü güven teorisyenlerinden Yamagishi, yapılan bir araştırmada bu soruyu cevaplayanların önemli bir kısmının, güvenen insanları saf, çabuk inanan ve kolay kandırılan insanlar olduğunu düşündüklerini belirtir (Yamagishi, 2001: 122). Kuşkusuz güven duygusu; sosyal sınıf, yaş, cinsiyet gibi demografik yapı, sosyal çevre, gelir seviyesi, mutluluk düzeyi, yerel ve ulusal medyanın etkisi gibi birçok girift faktör tarafından şekillenmektedir (Sunderland, 2007: 95). Ancak Yamagishi'nin bu bulgusu, toplumların geleceği konusunda bizleri kaygıya düşürmektedir. Aynı zamanda bu kaygı, güvenin bir türü olan sosyal güven meselesini de ele almayı gerektirmektedir.

Sosyal güven, sosyal ilişkilere dayalı bir toplumda sosyal sistemin devamını sağlayan, kurumları ve sosyal yapıları koruma işlevi gören, sosyal bütünleşmeyi inşa eden, sosyal ve ekonomik değişimlere ve siyasal yaşama olan güveni tesis eden, kısacası bir toplumsal yapının bütünleştirici gücü (Laurian, 2009: 372) ve güçlü bir sosyalleştirme aracıdır (Fukuyama, 2005: 45). O halde sosyal güven, farklı etnik, dini, sınıfsal, dilsel ve kültürel niteliklerin merkeze alınmayarak kişilerin, diğerlerini tanımasalar dahi, aynı toplumu paylaştığı insanlara güvenmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Zmerli ve Newton, 2011: 69; Bkz. Tecim, 2011). Bazı güven teorisyenleri sosyal güveni, değişik kavramsallaştırmalarla literatüre girdirmiştir. Örneğin ünlü güven teorisyeni Eric Uslaner, ahlaki (moralistic) bir ifade olarak tanımladığı sosyal güveni, genel güven (generalized trust) şeklinde karşılamıştır. Uslaner'de sosyal güven, kişinin diğer insanlara karşı beslemiş olduğu "iyi niyetlilik" ve "temiz kalplilik" gibi hissiyatların ya da inançların bir parçasıdır. Kaldı ki Uslaner (2009: 133) sosyal güveni, iyi işleyen bir toplumun temeli olarak nitelendirmektedir. Fakat sosyal güvende iyimserlik temel bir duygu olarak var olsa da, kontrol elden bırakılmamalıdır (Uslaner, 2044: 502). Çünkü sosyal güvenin oluşumunda, bir yönüyle kişisel tecrübeler de belirleyici olmaktadır. Uslaner'e (2008b) göre sosyal güven, kişinin etnik yapısıyla ve yaşadığı ülke ya da bölgenin kültürüyle, toplumsallaşmayı gerçekleştiren kültürel açıklamalarla yakından ilişkilidir.

İnsanların fert ayrımı yapmadan aynı toplumu paylaştığı kişilere güven duyması olarak tanımlayabileceğimiz sosyal güven, oluşma biçimi bakımından farklı teorik yaklaşımların da konusunu teşkil etmektedir. Bu alanda üretilen teorilere tümüyle değinmenin konumuz açısından bir yararı görülmemekte, fakat bu kapsamda öne çıkan iki yaklaşımın kısaca izahının gerekli olduğu düşünülmektedir. Böylece sosyal güven teorilerini, temelde iki yaklaşımda toplamak mümkündür. İlk yaklaşıma göre güven, bireyin temel kişisel nitelikleri olan cinsiyet, yaş, gelir, eğitim ve sosyal sınıf gibi, bireyin sosyo-demografik özelliklerine bağlı olarak oluşmaktadır. İkinci yaklaşımda ise güven, bireyin niteliklerinden bağımsız olarak toplumun ve toplumun kurumlarının ortaya çıkan özelliklerini ve bireyin üyesi olduğu sosyal sistemin

niteliğini odağa alan bir teoridir (Delhey ve Newton, 2003: 98).[20] İlk yaklaşımda yer alan bireysel teoriler (individual theories), 1950'li ve 1960'lı yıllarda Amerika'da geliştirilen ve sosyal güvenin orijinine bireyin özelliklerini yerleştiren teorilerdir. Bu teorilere göre güven, çocukluk döneminde kazanılmaya başlanılan ve hayatın sonraki dönemlerinde de kazanılması devam eden bir süreçtir. Kişisel karakteri oluşturan iyimserlik, işbirliğine inanma, emin olma, sosyal yaşamdaki farklılıklar ve birlikteliklerle beraber yaşayabilme gibi özellikler, bireyin karakterinin şekillenmesinde sosyal güvenin önemli katkıları olan niteliklerdir. Bu bireysel teoriyi geliştiren ve sosyal güveni erken yaşlarda ailemizin bize öğrettiğini savunan güven teorisyeni Eric Uslaner'dir. Uslaner bireyin iyimser olmasının (optimistic), sosyal güveni inşa ettiğini öne sürmektedir (Delhey ve Newton, 2003: 97-99). Sosyal güvenin ikinci temel yaklaşımı ise, toplumun özelliklerini temel alan sosyal teorilerdir (societal theories). Bu teorilerde bireyin özellikleri tümüyle merkezde değildir fakat bireylerin tutum ve davranışlarıyla güven kültürünün oluşmasına katkı sağlamaları, sosyal ve siyasal kurumlara katılımları, destekleri ve toplumun sosyal güvenini tesis etmeleri bu yaklaşımda başat faktörlerdir. Toplumda çoğu insanın güvenilir olup olmadığını araştıran Robert Putnam (1995) ve Newton (2001), güveni tecrübelerin bir ürünü olarak tanımlayan Russell Hardin (1993, 1999) gibi güven teorisyenleri, bu yaklaşımın bilinen savunucularıdır. Bu bağlamda sosyal güvene ilişkin bu sosyal teoriler, aynı zamanda ortak konuları içeren sosyal sermaye literatürüne de önemli kazanımlar sağlamaktadır (Delhey ve Newton, 2003: 99-100). Çünkü sosyal güven ve sosyal sermayenin çalışma alanları, iç içe geçmiş ve birbirini tamamlayan bir literatüre sahiptir. O halde sosyal güven ve sosyal sermayenin bu

[20] Delhey ve Newton (2003), sosyal güven literatüründe yer alan genel iki yaklaşım içerisinde öne çıkan teorileri şu şekilde sıralamaktadır: Bireysel sosyal güven teorileri arasında; iyimserliği (optimism) ve hayatın kontrolünü (life control) temel değerler olarak işleyen "kişilik teorisi" (personality theory), diğeri ise geliri (income), sosyal statüyü (social status), yaşamdan memnuniyeti (life satisfaction), iş memnuniyetini (job satisfaction), mutluluğu (happiness) ve kaygıyı (anxiety) temel değerler olarak ele alan "başarı ve refah teorisi"dir (success and well-being theory). Sosyal güven literatüründe sosyal teoriler arasında öne çıkan dört teori ise şunlardır: Gönüllü birlikteliğe üye olmayı (membership of voluntary associations) temel değişken olarak gören "gönüllü organizasyon teorisi" (voluntary organization theory), arkadaşların ağlarını (networks of friends) ana değişken olarak baz alan "sosyal ağ teorisi" (social network theory), şehrin büyüklüğünü (city size), topluluktan memnuniyeti (satisfaction with the community) ve topluluğun güvenliğini (community safety) asıl değişken olarak düşünen "topluluk teorisi" (community theory) ve sosyal karışıklıkları (social conflicts), demokratik kurumlardan memnuniyeti (satisfaction with democratic institutions), siyasal özgürlüğü (political freedom) ve halkın güvenliğini (public safety) temel değişkenler olarak ele alan "sosyal teori" (societal theory), sosyal güven teorileri arasında yer almaktadır.

"ayrılmaz birlikteliği"ne, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinmek elzem olacaktır.

1.3.2. Kısmi veya Özelleştirilmiş Güven

Sosyal güven, yabancılar da dâhil, insanların genel olarak tüm insanlara güven duyması olarak tanımlanmıştı. Kısmi veya özelleştirilmiş güven (particularized trust) ise, yabancılara şüpheyle bakıldığı ve onlara güvenilmediği, kişinin sadece kendinden olanlara duyduğu güven olarak tanımlanmaktadır (Uslaner, 2002: 29-38; 52-68).[21] Literatürde bazı metinlerde "kısmi sosyal güven" olarak da ifade bulan bu güven türü, bazı farklı çalışmalarda da "kalın" (thick) ya da "belirli, spesifik" (specific) güven olarak da kayda geçmektedir. Kısmi güvenin kapsamı; aileyi, arkadaşları, komşuları ve iş arkadaşlarını içerisine almaktadır. Çünkü bu kişiler, hayatımızın bir parçası olmakla birlikte kişisel olarak birebir tanıdığımız ve sağlam bağlara sahip olduğumuz insanlardır. Ayrıca bazı durumlarda kısmi güven, tanımadığımız fakat ortak paydamızın olduğu kişilere ya da gruplara doğru genişleyebilir. Aynı etnik yapının üyesi olmak, sosyo-ekonomik seviye bakımından aynı kategoride yer almak, aynı dine, dile, ideolojiye ve kültürel değerlere sahip olmak, kısmi sosyal güvenin kapsamı içerisindedir (Zmerli ve Newton, 2011: 69; Bkz. Bahry, 2005: 522). Bu bakımdan güven bunalımlarını yoğun biçimde yaşayan günümüz dünyasında kısmi güvenin, genel sosyal güvene kıyasla toplumlara daha çok hakim olduğu söylenebilir.

Toplumların güven düzeyleri konusunda yapılan saha çalışmaları, grup üyeliklerinin kısmi güven üzerinde pozitif etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Global ölçekte toplumlarda güven düzeylerinde önemli ölçüde azalma yaşanmasına rağmen ilginç bir biçimde, gruplarda, gruba üye olan birey sayılarında, sivil örgütlenmelerde ve grup içi kişisel ilişkilerde artışlar yaşandığı gözlenmektedir

[21] Bu güven türü, birey tarafından bilinen ve kendisinin de dahil olduğu belirli grup, topluluk, cemaat vb. yapıların üyelerine yönelik olduğu için, "particularized trust" kavramını Türkçede "kısmi" veya "özelleştirilmiş" güven kavramlarıyla karşılamak yerinde olacaktır. Ayrıca kavram karmaşasına neden olmamak için ise, bu bölümde daha çok "kısmi güven" terimi kullanılacaktır.

(Fukuyama, 2009: 74).[22] Örneğin etnisite bakımından heterojen olan toplumlarda genel sosyal güven seviyesi düşük seyrederken, bu toplumda bulunan bir etnik yapının kendi grup içi kısmi güveni ise yüksek seviyelerde yer alabilmektedir (Bahry vd., 2005: 521). Öyle ki Fitzgerald ve Wickwire'a (2012: 176) göre, bireyin üyesi olduğu grupta bulunan fakat tanımadığı yabancı kişilere karşı duyduğu güven, başka bir grupta yer alan ve yine tanımadığı yabancı kişilere yönelik duyduğu güven düzeyinden hem çok yüksek hem de işbirliği yapma eğilimleri çok güçlüdür. Çünkü bireyin diğer bireylere güven duyma davranışı, birçok değişkene göre belirlenmektedir. Bu değişkenlerden biri de, bir gruba yönelik oluşmuş algı ve tutumlardır. Bir grubun kimliğini oluşturan din, siyasal görüş, etnik yapı gibi temel birleştiriciler, gruba ontik temel sağlayan değişkenler arasında sayılmaktadır.[23] Bu açıdan bakıldığında, aynı dine, mezhebe, etnisiteye, siyasi düşünceye sahip bireylerin, farklı olan bireylerle kıyaslandığında birbirlerine olan güven düzeylerinin daha yüksek olması anlaşılabilir bir durumdur (Bkz. Fitzgerald ve Wickwire, 2012). Grup veya topluluk içi kısmi güvenin, değişen sosyal ve siyasal şartlara göre farklı

---

[22] Eric Uslaner, sosyal güvenin demokrasilerde gelişmeye ve boy göstermeye başladığını, kısmi güvenin ise, daha çok otoriter ve totaliter toplumların tipik bir özelliği olduğunu belirtir. Ayrıca sosyal güvenin vatandaşları, topluma ve sosyal kurumlara katılımlarını isteklendirdiklerini öne süren Uslaner, kısmi güvenin yurttaşları sivil yaşamdan ve sosyal kurumlardan geri durmaya çağırdığını iddia etmektedir (Uslaner, 1999: 123). Bu söylem, Fukuyama'nın iddasıyla uyuşmamakta, hatta aksini öne sürmektedir. Fukuyama, günümüz demokratik toplumlarında sosyal güvenin düşmesine karşın kısmi güvenin artış gösterdiğini belirtmiştir (Bkz. Fukuyama, 2009: 74). Bu iddianın temelinde ise, sivil örgütlenmelerin sayısının artış göstermesiyle, aynı paydaşa sahip kişilerin dayanışmasının da güçlendiği tezi yatmaktadır. Bu iki zıt bakış açısı içerisinde, Fukuyama'nın söyleminin Uslaner'in iddiaları karşısında gerçeği yansıtan bir durum olduğu ileri sürülebilir. Çünkü kısmi güven, Uslaner'in de ifade ettiği gibi, sadece birincil ilişkilerin ve sosyal dayanışmanın kuvvetli olmasından dolayı, otoriter ve totaliter toplumların tipik bir özelliği olamaz. Kaldı ki, otoriter toplumlarda farklı grup veya topluluklardan ziyade birbiriyle benzeşen hatta aynileşen kümülatif bir sosyal yapı mevcuttur. Dolayısıyla otoriter toplumlar, farklılıkların demokratik bir biçimde varlığını sürdürdüğü yapılar değil birbirine benzeşen ya da benzeştirilen toplulukların veya grupların hüküm sürdüğü yapılardır.

[23] Kısmi güvenin belki de en yoğun yaşandığı topluluklar, dini cemaatlerdir. Dini cemaatler veya topluluklar, üyeleri arasında dürüstlük, birbirine hizmet etmek ve güven duymak gibi bazı değerleri kendi iç-gruplarında büyük oranda tesis etmektedirler. Weber Amerika seyahatleri sırasında, bu yargıyı güçlendirecek çok sayıda örneklerle karşılaşmıştır. Öyle ki Weber'e göre birçok işadamı, hem satış yapacağı veya üzerlerinden para kazanacağı insanların kendileriyle aynı grubu veya topluluğu paylaştıkları izlenimi vermek hem de güvenilir, dürüst ve dosdoğru insanlar olarak anlaşılmak için, kendilerini Hıristiyan müritler olarak takdim etmişlerdir (Weber, 1993; Fukuyama, 2005: 62). Aslında bugünün dini cemaat yapıları için de çok uzak olmayan bu ilişki tipi, kısmi güvenin çok da zorlanmadan kendine mecralar bulduğu bir sosyal ağın gerçekliğini ortaya koymaktadır.

şekillerde gerçekleşse de, Türkiye'de de güçlü bir karşılığı bulunmaktadır. Türkiye'de hem sosyal hem de kısmi güven konusunda, bazı alışılmış kültürel kodların belirleyici olduğu görülmektedir. Örneğin yeni tanıştığı kişiye "Nerelisin?" sorusunun yöneltilmesi, hemşehrilik bağının güven açısından yadsınmayacak derecede önemli olduğunu gösterir (Bkz. Sargut, 2003: 105). O halde hemşehrilik, Türkiye'de kendine bir varlık alanı açabilmiş bir kısmi güven biçimidir. Çünkü hemşehrilik, göçle birlikte kentlere yoğun bir biçimde gelen insanların, adeta "kente tutunabilme" stratejisidir. Yeni bir yaşama doğru evirilen ve yabancısı olunan mekanların ürettiği travmaların bir nevi semptom gidericisidir. Kentlerde hızlı bir şekilde örgütlenen ve bazılarına göre Türkiye'nin sivil toplum anlayışına radikal bir biçimde dahil olan hemşehri dernekleri ise, kısmi güvenin varlığı ve devamlılığı konusunda iyi bir örneklik teşkil etmektedir.

1.4. Güven ile Sosyal Sermayenin Ayrılmaz Birlikteliği

Güvenin toplumsal düzlemde ne şekilde tesis edildiğine yönelik çalışmalarda, sosyal sermaye kavramına çok sık atıfta bulunulduğu bilinmektedir. Bu açıdan güven ve sosyal sermaye literatürünün, bazı konularda kesiştiği görülmektedir. Özellikle yabancı literatürde, güven ve sosyal sermaye ilişkisine veya araştırılan konu ekseninde güvenin ve sosyal sermayenin boyutlarına değinen düzinelerce çalışma vardır. Çünkü sosyal sermaye teorileri içerisinde güven kavramı, önemli bir yer tutmaktadır (Hardin, 2006; Coleman, 1988; Bkz. Lin, 2001; Putnam, 1995; Field, 2008; Herreros, 2004; Paxton, 2002; Cox, 2003; Aydemir, 2011; Bkz. Uğuz, 2010b: 63-66; Bkz. Ulutaş, 2013). Kaldı ki sosyal sermaye konusunu çalışan birçok araştırmacı, insanların amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için işbirliği yapmaları ve birbirleri hakkında bilgi sahibi olmalarının yanı sıra birbirlerine güven duymalarının da vazgeçilmez bir unsur olduğunu öne sürmektedirler. Öyle ki insanlar, işbirliği yaptıklarında aldatılıp aldatılmayacaklarını ve bir süre sonra bu işbirliğinin onlara kâr getirip getirmeyeceğini bilmek istemektedirler (Field, 2008: 88; Paxton, 1999). Bu durumda güven meselesi, birçok örgütlenmenin köşe taşlarını oluşturmaya başlamaktadır. Bundan dolayı Erdem (2003: 155), birey ve örgüt için güveni ve güvenilirliği yaşadığımız çağın imajı olarak nitelendirmektedir.

Ekonomik bir terim olan sermayeyi ele alan ekonomistler, öteden beri sermayenin üç farklı biçiminin olduğunu ileri sürmekteydiler. Bunlar; ekonomik sermaye (financial capital), taşınabilir ve tamir edilebilir olan maddi veya fiziksel sermaye (physical capital) ve bilgi ve teknik becerileri ihtiva eden insan sermayesi (human capital)[24] biçimindedir. Bu sermaye biçimlerine son dönemlerde özellikle Putnam'ın (1995) çalışmalarının da sağladığı katkılarla gündeme gelen ve toplumun birlikteliğini ve dayanışmasını içeren sosyal sermaye (social capital) konusu dahil edilmiştir (Hardin, 2006: 85-86; Coleman, 1988: 100, 1990: 304; Sunderland, 2007: 1; Bkz. Aydemir, 2011). Sosyal sermaye kavramına ilişkin kuşkusuz çeşitli tanımlar ve betimlemeler yapılmıştır. Ancak bu tanımlara geçmeden önce Field'ın sosyal sermayeyi tanımlamak için kullandığı iki kelimelik cümlenin, birçok tanımlamayı özetlediğine dikkat çekmek gerekir: İlişkiler, önemlidir. Çünkü insanların birbirleriyle iletişim kurmaları ve bu iletişim ağlarına süreklilik kazandırmaları ve bireysel olarak kendi başlarına başaramayacakları işleri gerçekleştirebilmek için birlikte çalışmaları, sosyal sermayenin ilk adımını oluşturmaktadır (Field, 2008: 1). Bu bağlamda Putnam sosyal sermayeyi, sosyal kurumların örgütlenmiş eylemlerini kolaylaştırmada toplumun etkinliğini arttıran güven, normlar ve iletişim ağlarının önemli etkileri (Putnam, 1993: 169) olarak tanımlarken, bir başka güven teorisyeni Fukuyama (2009: 34) sosyal sermayeyi, "bir grubun üyelerinin paylaştıkları ve bu kişilerin işbirliği yapmalarına imkan tanıyan gayr-i resmi değerler ve normlar kümesi olarak" tanımlamaktadır. Ayrıca sosyal sermaye, bir toplumda güven duygusunun hakim olmasından neşet eden bir yetidir. Millet gibi geniş gruplarla aile gibi toplumun en küçük ve temel sosyal grupları arasındaki tüm grupların içselleştirdikleri bir haslettir. Dolayısıyla sosyal sermaye; tarihsel alışkanlıklar, adet, gelenek, görenek ve din gibi kültürel kodlarla üretildiği ve iletildiği için beşeri sermayenin diğer türlerinden net bir biçimde ayrılmaktadır (Fukuyama, 2005: 42).

[24] Beşeri sermaye olarak da bilinen insani sermaye, insanın üretime katkı sağlamasını sağlayan eğitim, beceri, tecrübe ve düzenli çalışabilme yetisini ifade etmektedir. Bireyler üretimde bulunmak için, bilgi, beceri, tecrübe, çalışma arzusu ile belirli düzeyde kas ve beyin gücüne ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla birey üretmek için, bilgi ve tecrübe bakımından donanımlı, beden ve ruhen ise sağlıklı olması gerekmektedir (Demir, 2013: 150; Lin, 2001).

Sosyal sermaye kavramı daha önce bazı sosyal bilimci tarafından kullanılmışsa da, Bourdieu ve Coleman (1988, 1990) bu kavramı sosyalbilimlerle tanıştıran iki önemli bilim adamı olmuştur (Bkz. Paxton, 1999: 92). Daha sonra Putnam yaptığı çalışmalarda, özellikle "Bowling Alone" kitabı ve makalesiyle, sosyal sermaye literatürüne yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu teorisyenlerin sosyal sermaye ve güven ilişkisi konusundaki çözümlemeleri de farklılık gösterebilmektedir. Coleman ve Putnam, güveni sosyal sermayenin anahtar öğesi olarak görürken Bourdieu, güven konusunda belirli bir vurguda bulunmamış olsa da, toplumsal yeniden üretim tartışmasında üstü örtülü bir şekilde güvenden bahsetmektedir (Field, 2008: 88). Güven ve sosyal sermaye ilişkisinde, güveni sosyal sermayenin tamamlayıcı bir unsuru olarak değerlendirenler olduğu gibi, sosyal sermayenin bir sonucu ya da bağımsız bir faktör olarak ele alanlar da bulunmaktadır. Güven teorisyenlerinden Field'a (2008: 90-91) göre bu konuda genel kanaat, güvenin kendi başına karmaşık ve çeşitli bir olgu olduğu ve ayrı bir değişken olarak anlaşılması gerektiği yönündedir. Çünkü güvenin kavramsal ve ampirik olarak sosyal sermayeyle kesinlikle yakından bir ilişkisi bulunmaktadır. Ancak bu girift ilişki, güvenin sosyal sermayenin tamamlayıcı bir parçası olarak değil bir sonuç veya bağımsız bir etken olarak okunduğunda anlam kazanır. Aydın ise, güven ve sosyal sermaye ilişkisini birlikte yaşama çerçevesinde yorumlamaktadır. Aydın'a göre insani bir olgu olarak güven, genel olarak diğer insanlardan hesap dışı bir tehdidin veya kötülüğün gelmeyeceğine yönelik bir inançtır. Öyle ki birlikte yaşama olgusu, insanların birbirlerine güvenmeleri esası üzerine kurulmuştur. O halde güven, özellikle günümüz toplumlarında önemli bir sosyal sermaye unsuru olarak değerlendirilebilir (Aydın, 2011b: 175). Bazı güven çalışmacıları ise güveni, sosyal sermaye için bazen en iyi, bazen de sadece tek önemli gösterge (Bkz. Delhey ve Newton, 2003: 97; Bkz. Tilly, 2005; Paxton, 1999; Bkz. Rothstein, 2009) olarak kabul etmektedir.

Sosyal sermayenin ana düşüncesini, sosyal iletişim ağlarının bir servet gibi değerli olduğu ve bu iletişim ağlarının sosyal bağlılık için bir temel oluşturduğu kanısı temellendirmektedir (Field, 2008: 16).[25] Çünkü iki insan işbirliği için bir araya

[25] Sosyal sermaye, iletişim ağlarının güçlü olması ve bu iletişim bağlarının sosyal bağlılığa dönüşmesi sonucunda güçlenmektedir. Güven teorisinde iletişim, sosyal bağlılık gibi anahtar kavramları temel

gelmişlerse ve ortak bir amaç uğruna çalışıyorlarsa, birbiriyle iletişime geçmek ve birbirlerine güvenmek durumundadırlar (O'Hara, 2004: 12). Kaldı ki güven, insanların dürüstlük, karşılıklı hak ve hukuk normlarını gözettikleri ve birbiriyle işbirliği yapabildikleri durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra bireylerdeki aşırı bencillik ve fırsatçılık duyguları, güven duygusunu ise önemli ölçüde erozyona uğratmaktadır (Fukuyama, 2009: 77-78). Dolayısıyla sosyal sermayenin anahtar kelimesi olarak sunulan "işbirliği" önemli bir referans olmakla birlikte işbirliğinin sağlanması için "güven"e ve her şeyden önce de insanların "iletişim"e ihtiyaçları bulunmaktadır.

Sosyal sermaye, demokratikleşme ve sivil toplum gibi kurumsal ve örgütsel yapılara doğrudan etki eder. Sosyal sermayeyi inşa etmek kolay değildir, ancak sosyal sermaye demokratik süreçleri inşa etmenin anahtarıdır (Putnam, 1993: 185; Paxton, 2002: 258; Bkz. Cox, 2003). Öyle ki 1990'lı yıllardan bu yana gelişen sosyal sermaye literatürü, yurttaşlık yaklaşımları bağlamında güven ve demokrasi arasındaki ilişkinin varlığından beslenmektedir (Maloy, 2009: 493; Bkz. Uslaner ve Badescu, 2003; Rothstein, 2009; Bkz. Newton, 1999; Bkz. Paxton, 2002). Çünkü sosyal sermaye teorileri, sürdürülebilir ve etkili bir demokrasi için güvenin büyük oranda rolü olduğunu öne sürmektedirler (Bkz. Zmerli ve Newton, 2008; Bkz. Lin, 2001; Jasinski, 2011; Rothstein ve Stolle, 2008; Cox, 2003). Güven; işbirliği ve dayanışmanın yaygın olduğu toplumlarda, insanların diğerlerinden zarar gelmeyeceğine ve herkesin aynı hedef için çaba göstereceğine dair beslenen inancın yansımasıdır. Bundan dolayı bir toplumun sosyal sermaye birikiminin yüksek olması, demokratik politikaların serpilmesine ve sivil yapıların bir sosyal güç haline gelmesine aracılık etmektedir (Fukuyama, 2005: 372; Paxton, 2002: 255).

---

alan Fukuyama'ya göre, sosyal sermaye ve güven ilişkisi, birbirine sıkı sıkıya bağlı değişkenlerle ifade edilebilir. Fukuyama, toplumları yüksek güvenli ve düşük güvenli toplumlar olarak kategorize etmektedir. Yüksek güvenli toplumlar, organizasyonda aşağı kademedeki üyelerine daha çok sorumluluk vererek işbirliğine dayalı ve esnek çalışmayı ilke edinmişlerdir. Dolayısıyla bu toplumlarda yüksek güven olduğu için sosyal sermaye değeri de yüksektir. Düşük güvenli toplumlarda ise üyeler, bürokratik kuralların çalışma hayatının merkezine konulduğu, inisiyatifin ve denetim mekanizmasının paylaşılmadığı bir ortamda güven duygusunu kaybetmektedirler (Fukuyama, 2005: 47; Bkz. Nooteboom ve Six, 2003). Dolayısıyla düşük güvenli toplumların, sosyal sermaye açısından oldukça yoksul oldukları düşünülmektedir (Sargut, 2013: 107). Bu durum ise sosyal sermayenin erozyonuna kapı aralamaktadır.

Sosyal sermayenin bazı teorisyenleri, güven teorilerinde de olduğu gibi, günümüz dünya toplumlarında sosyal sermayenin düşüş yaşadığını ileri sürmektedirler. Bu tezin savunucularının başında, ünlü teorisyen Robert Putnam gelmektedir. Paxton ise, Putnam'ın sosyal sermayenin düşüş yaşadığı genel tezinin aksine sosyal sermayede sadece bazı dönemlerde düşüşler görüldüğünü öne sürerek Putnam'ın bu yöndeki düşüncelerine katılmamaktadır (Bkz. Paxton, 1999). Sosyal sermayenin güven ve işbirliği olmak üzere temelde iki bileşeni olduğunu belirten Paxton, toplumdaki güven seviyesinin bazı dönemlerde erozyona uğradığını ancak işbirliğine olan ilginin azalmadığına vurgu yapmaktadır. Paxton'a (1999) göre esasında düşüş yaşayan sosyal sermaye değil, sosyal sermayenin bileşenlerinden biri olan görülen güvendir. Kaldı ki güvendeki düşüş bile, sürekli olmayıp sadece belli zamanlarda yaşanmaktadır.

Sosyal sermaye değerleri, belirli dönemlerde veya sürekli de olsa, erozyona uğramaya devam etmektedir. Bu tespit, sosyal sermayenin erimesine engel olabilmek için bazı sosyal bilimcileri bu konuda strateji geliştirmeye motive etmektedir. Güven konusunda ortaya attığı teorilerle ve güven erozyonuna ilişkin ürettiği çıkış yollarıyla bilinen Fukuyama, sosyal sermaye için alınması gereken önlemleri, güven konusunda olduğu gibi, sosyal değerler ve ahlaki alışkanlarla açıklamaya çalışmaktadır. Fukuyama'ya (2005: 42) göre sosyal sermaye, bireyin potansiyel davranışları ve değerleri ekseninde değil, sosyal değerlerin hakim olmasıyla mümkündür. Kaldı ki sosyalleşebilme eğilimini kazanmak, ahlaki alışkanlıklara dayanan ve kazanıldığı sürece kaybedilmesi veya değiştirilmesi oldukça zor bir etkileşimdir (Fukuyama, 2005: 42). Çünkü sosyal sermayenin üretilmesi, bir topluluğun ahlaki kuralları alışkanlık haline getirmesine, sadakat, doğruluk, dürüstlük gibi erdemlerin kazanılmasına ve bireylerin dayanışmasına bağlıdır (Fukuyama, 2005: 42; Demir, 2013: 162). Böylece kültür, ahlaki alışkanlıkların belirlediği bir ortamı, bu ortam ise işbirliği mekanizmalarındaki motivasyonu tetiklemektedir (Chen, Chen ve Meindl, 1998: 291). Dolayısıyla sosyal sermaye tüketiminin önlenmesi, demokratik toplumlarda yer alan sivil örgütlenmelerin, insanları bir arada tutan kurum ve kuruluşların ve ekonomik organizasyonların varlığının nicel bir göstergesi

olmasından ziyade bu oluşumlarda bulunan ya da görev alan kişilerin inançlarına, sosyal değerlerine ve işbirliğine istekli motivasyonlarına bağlıdır.

1.5. Güvenin Epistemolojisine Dair Kavramlar

Güveni anlamak ve sınırlarını keşfedebilmek, güvenin epistemolojisiyle ilgili kavramlara bir arkeolojik operasyon yapmayı gerektirmektedir. İnsanın ruh dünyası içerisinde "kök bir duygu" olarak tesis edilen güvenin, bu duygusal macerasını keşfetmek için, onun değişik katmanlarına, tonlarına ve renklerine doğru bir seyahate çıkılmalıdır (İnam, 2003: 21). Bu seyahat aracılığıyla görülecektir ki güven; farklı bağlamlarda, boyutlarda ve yapılarda, yani üzerindeki örtüyü kaldırdığınız tüm hakikatlerde, varlığını size yeniden hissettirecektir.

Güven (trust), doğruluk (true) ile etimolojik olarak aynı anlam köklerine sahiptir (Hart, 1988: 187). Çünkü insan, güvendiği kişinin veya kurumun dosdoğru olmasını ister. Doğruluğu ilke edinen kişiler, aynı zamanda güvenilen kişilerdir. Eğer insan, doğruluğundan şüphe duyduğu kişiye güveniyorsa, bu ilişki güven duymaktan ziyade "umut" etmekle alakalıdır. Güvenmek zorunda olan insanın, elinde umut etmekten başka bir ekmek yoktur. Onun içindir ki umut, kaderi tarafından zengin olma taahhüdü verilmeyen fakir için, bir ekmekten ibarettir.

Güven, umut etmek ile emin olmak arasında sallanan bir sarkaç gibidir. Ünlü güven teorisyenlerinden Sztompka, insanın hayatında karşı karşıya kalabileceği zor durumlardan sıyrılabilmesi için üç oryantasyon biçimi olduğunu ileri sürer: Umut (hope), güven (trust) ve emin olma (confidence) (Sztompka, 1999: 24-25). Bu üç hal üzere psikolojik hazırlık yapan insan, yaşadığı tecrübelerle bu duygularını daha da pekiştirirler. Ayrıca güven, birbirine karıştırılmaması gereken iki kavramı düşünmemizi de gerektirir. İlki, "güven duymak" (trusting), ikincisi ise "güvene layık olmak/güvenilirlik" (trustworthines). Güven duymak (veya güven duymamak), bir kişinin (truster) diğer bir kişinin (trustee) belirli bir davranışı yerine getirip getirmeyeceğine hazır olduğunu veya olmadığını düşünmesi anlamına gelirken, güvenilirlik (veya güvenilir olmama) ise, güven duyulan kişinin, güvene konu oluşturan davranışı yerine getirmeye hazır olup olmamasına yönelik beklentidir

(Gambetta, 2011: 322). Kısacası bütün bu güven epistemolojisine yönelik kavramlar, hem güvenin hem de bu tezin asıl konusu olan siyasal güvenin anlamlarını ve sınırlılıklarını kavrama konusunda önemli yardımcılardır.

1.5.1. Güvensizlik

İnsan birçok duyguya sahip bir varlıktır. Bu duygular şiddeti veya yoğunluğu bakımından insanda değişik şekillerde yansımasını bulmakta ve yaşanılan yoğunluğun her kademesine göre ise yeniden adlandırılmaktadır. Örneğin bir duygu olarak sevmek, yoğun biçimde yaşandığında "aşk", eksikliği hissedildiğinde "sevgisizlik" ve tamamen yokluğu hissedildiğinde ve hatta iyi niyeti de çekip aldığınızda bu "nefret"e dönüşür. Bir kök duygu olarak güven için de aynı durum söz konusudur. Güvensizlik (distrust),[26] güvenin eksilmesiyle veya zayıflamasıyla baş göstermeye başlar.

Güvensizlik, karşı tarafın yeterliliğinden, niyetinden, samimiyetinden ve vereceği tepkiden emin olamayarak olumsuz bir beklenti taşınması halidir. Bu olumsuz beklenti, işbirliğinde isteksizlik ve zarar görülebileceğine dair kaygı duyulmasına neden olmaktadır (Erdem, 2003: 160). Güven genellikle kişiler arası ilişkilerin yolunda gittiğini ifade ederken güvensizlik ise, bu ilişkilerden beklentilerin zayıfladığına veya sona erdiğine dalalet eder (Gorlizki, 2013: 122). Güvensizlik (distrust), güvenin karşıtı veya zıttı gibi anlaşılsa da, esasen güvensizlik güvenin bir parçasıdır. Çünkü güven, karşılıklı anlaşmayı ve işbirliğini gerektirirken güvensizlik, (distrust) muhalif olmayı ve karşıdakinin yetenekli olmadığını ileri sürmeyi gerektirir. Güven inanmayı telkin ederken, güvensizlik şüpheye dayanır (Solomon ve Flores, 2001: 30; Jasinski, 2011: 50-51; Bkz. Lewicki vd., 1998). Bu anlamda güven

[26] İngilizcede geçen "distrust" kavramını Türkçeye "güvensizlik" kelimesiyle karşılamak daha anlamlı olacaktır. Bu kelimenin Türkçe çevirisini yapan sözlüklerde "distrust", genelde "güvenmemek" olarak çevirilmektedir. Ancak bu kelimenin "güvenmemek" olarak karşılanması, "distrust"ın vermek istediği anlamı ve kapsamı daraltacaktır. Çünkü "güvenmemek", bir kişi veya bir şey hakkında hiçbir biçimde "güven duymamak" anlamına gelmektedir. Oysa "distrust", tamamen güvenmemeyi değil güvenmemenin kademe kademe ya da yoğunluğuna göre az veya çok olduğuna vurgu yapar. Dolayısıyla "distrust"taki güven duymamanın yoğunluğu, az veya çok güvensiz olmaya göre değişebilir. Örneğin insanlar güvenilmeyen bir kişiyle genellikle işbirliği yapmaz. Fakat bir parça güvensizlik beslediğimiz kişilerle, bir takım temkinlerimiz veya tedbirlerimiz dahilinde, işbirliği yapabiliriz. O halde güvensizlik; güvenmemek gibi tümüyle ilişkileri askıya alan değil, güvenme ihtimalinin de olduğu ilişkileri betimlemektedir.

ve güvensizlik arasında asimetrik bir ilişki bulunmaktadır (Hardin, 2002b: 90). O halde güvenin karşıtı, "güvensizlik" değil güven duymadığımız zamanlarda hissettiğimiz kaygı veya korkudur. Kaldı ki insanların, güvenmedikleri kişiler hakkında iyi niyet beslemeleri mümkün değildir.

Güven konusunda bazı nitelendirmelerin birbirinin yerine ve fakat yanlış bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Düşük güveni güvenmemenin, düşük güvensizliği de güvenin yerine ikame etmek, oldukça problemli bir yaklaşımdır. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi güvenin (trust) karşıtı, güvensizlik (distrust) değildir. Bu anlamda güven ve güvensizlik ilişkilerinde, dört farklı güven biçiminin var olduğu iddia edilebilir. Buna göre; 1. yüksek güven (high trust); ümit etmek, inanmak, emin olmak, teminat etmek ve teşebbüs etmek gibi kelimelerle, 2. düşük güven (low trust); ümitsizlik, inanmamak, emin olmamak, ilgisizlik ve tereddüt etmek kelimeleriyle, 3. düşük güvensizlik (low distrust); korkusuz olma, şüpheci olmama, kötümser olmama, düşük denetim ve tetikte olmama kelimeleriyle, 4. yüksek güvensizlik (high distrust) ise, korku, şüphecilik, kötümserlik, dikkatli tedbirli ve tetikte olma kelimeleriyle karakterize edilmektedir (Bies, 1998: 445). Bir başka hatalı kullanım ise, İngilizcede "güvensizlik" anlamına gelen "distrust" ve "mistrust" kelimelerinin birbirinin yerine kullanılmasından kaynaklanmaktadır. "Distrust" anlamında güvensizlik ile "mistrust" anlamındaki güvensizliği birbirinden ayıran temel kriter, bilgi sahibi olma ve tecrübedir. Distrust, tecrübeyle oluşan veya herhangi bir kaynaktan alınan güvenilir bir bilgi sonucunda gelişen güvensizlik olarak anlam kazanırken mistrust, güvensizlik hissi veren canlı veya cansız varlıklar için kullanılır. Örneğin önceden tanıdığınız birinin size verdiği bir bilginin yanlış olduğunu öğrendiğinizde veya bu kişinin söz verip yerine getirmediğini anladığınızda, bu kişiye farklı yoğunluk derecesine göre güvensizlik (distrust) beslersiniz. Fakat size bilgiyi ve sözü veren kişiyi tanımıyorsanız, bu kişiyle ilgili daha önce herhangi bir tecrübe yaşamamışsanız, kişinin yanlış bilgi vermesi veya sözünde durmaması sizin "mistrust" anlamında güvensizlik duymanızı sağlar. Dolayısıyla "distrust" anlamında güvensizlik, hakkında bilgi sahibi olduğunuz kişilerin, kurumların ya da sistemlerin vs. sizi hayal kırıklığına uğratması sonucunda gelişmektedir.

Güvensizlik, sivil topluma katılımı engelleyen ve sosyal sermayeyi azaltan bir eğilim göstermekle (Laurian, 2009: 379) birlikte Lewicki'ye (1998: 45) göre güvenin yüksek olduğu kişilerde, umut, inanç, emin olma, kendine güven ve girişimcilik gibi nitelikler bulunurken, güvensizliğin (distrust) yüksek düzeyde olduğu kişilerde ise, korku, şüphecilik, kinizm, ihtiyatlı olma, tedirginlikten kaynaklı dikkatli ve uyanık olma arzusu gibi belirtilerin olduğu görülmektedir.

1.5.2. Luhmann'ın Anahtar Kavramları: Güven, Emin Olmak, Tanıdıklık

Güven teorileri üzerine çalışan sosyal bilimciler, sistem teorisyeni olan ve güvenin epistemik inşasında literatürde önemli bir referans kaynağı olarak gösterilen Luhmann'a genellikle değinmektedirler. Çünkü Luhmann, güvenin sosyal sistemlerdeki yeri ve güvenin benzer diğer kavramlarla farkını ortaya koyması açısından üzerinde durulması gereken bir teorisyendir.

Luhmann'ın sosyal sistemler teorisi, sosyal sistemleri sadece bireylerin etkinlikleriyle açıklamaya çalışmanın genel bir toplum teorisi oluşturmaya engel teşkil ettiğini ileri sürmektedir. Çünkü Luhmann'a göre sosyal sistemler, bireylerin etkinliklerinden değil, bireyler arası iletişim süreçlerinden oluşmaktadır. Sosyal anlamda bireylerin iletişim kurarak görünür hale geldiğini öne süren Luhmann, toplumun da ancak bireylerin iletişim ilişkileri sayesinde neşvü nema bulduğunu ve bu iletişim sayesinde bireylerin toplumsal süreçlere dahil olduğunu belirtir (Bkz. Erdem ve Özen, 2003: 53; Jalava, 2003). Kişilerin sosyal çevreleriyle iletişim kurmaları, Luhmann'da güven kavramını öne çıkartmaktadır. Çünkü güven, sosyal ilişkilerin sağlıklı bir biçimde gelişmesinde ve sürdürülebilir olmasında hayati bir öneme sahiptir. Luhmann'a göre bireylerarası güvenin üç önkoşulu bulunmaktadır: İlki, güvenen ve güvenilen arasındaki karşılıklı bağın güçlü olmasıdır. İkincisi, her iki tarafın güven duyacağı konu hakkında farkındalık düzeylerinin yüksek olması ve konunun şartlarına vakıf olmaları; üçüncü olarak ise, güvende bir arz-talep dengesi gibi ekonomik bir beklentiden ziyade, sunulabilen ve kabul edilmesi beklenilen bir ilişki çerçevesinde konumlandırılmasıdır. Buna göre Luhmann'da güven, sosyal dünyanın karmaşıklığını azaltan etkili bir iletişim mesajıdır. Güvensiz bir sosyal

yaşam, tabiatı itibarıyla olanaksızdır. Güvenin tesis edildiği mekanlarda ve ortamlarda, deneyimler ve eylemler için yeni yeni fırsatlar doğmaktadır. Sosyal sistemin karmaşıklığı karşısında güven, karmaşıklığı azaltan etkisiyle, sistemin yapısıyla uyum gösterebilecek imkanları da arttırabilecektir (Luhmann, 1988; Bkz. Erdem ve Özen, 2003).

Luhmann sistem kuramında; güven (trust), tanıdık olma (familiarity) ve emin olma (confidence) kavramlarına ilişkin bir betimleme yapmaktadır. Güveni sosyal dünyanın karmaşıklığını minimize etmenin bir aracı olarak gören Luhmann, "tanıdık olma"yı modern zamanların öncesine has sosyal bir durum olarak tasavvur etmektedir. Çünkü modern dönem öncesinde sosyal gerçekliğin istikrarı, sosyalizasyon süreci ve kontrol mekanizmalarıyla sağlanmaktaydı. Sistemlerin sürekliliğini garanti altına alan o dönemin mevcut normları ve semboller, yaşanılan toplumu ve dünyayı "tanıdık" kılmaktaydı. Dolayısıyla rutinlerle bezenmiş bir hayat ve tanıdık (familiar) bir dünyada yaşamak, güvenin varlığı için bir zorunluluk oluşturmamaktaydı. Oysa Luhmann'a (1988: 95) göre modern dünyada tanıdık olma, hayatın gözden kaçırılamayacak bir gerçeği olurken güven ise, riskin spesifik problemlerinin çözümü için gereklidir.

Luhmann'ın sistem teorisinde bir diğer kavram olan "emin olmak" (confidence), bireylerarası ilişkiyi temele alan güven kavramından oldukça farklıdır. Luhmann'a göre emin olma durumunda hayal kırıklığına uğrama olasılığı çok azdır. Çünkü beklentilerin şekillendirilmediği ve az ya da çok hayal kırıklığının imkanının göz ardı edilmediği bir hayatta yaşamak olanaksızdır (Luhmann, 1988: 97). Luhmann'a göre güven ve emin olmak, modern zamanların bir kavramı olan "risk" ile ilişkili olarak düşünülmelidir (Giddens, 1998: 36; Viklund, 2003: 728). Güvende risk koşullarının farkındalığı oluşmuşken, "emin olmak"ta buna rastlanılmamaktadır. Ancak güven ve emin olmanın her ikisi de hayal kırıklığı veya üzüntüye neden olabilecek olaylara gebedir. Bir durumun seçeneklerini veya ihtimallerini göz önünde bulundurmayan bir kişinin emin olduğu, bu seçenekleri değerlendiren ve ortaya çıkan risklere karşı önlem almaya çalışan kişinin ise güven duyduğu söylenebilir. Emin olan kişi, hayal kırıklığı yaşadığında tepkisini başkalarını suçlayarak ortaya koyarken, güven duyan kimse hayal kırıklığına sebep olan olayların nedeninin bir

kısmını kendinde görür ve güven duymaktan dolayı pişmanlık duyar (Giddens, 1998: 36-37). Literatürde yer alan bazı çalışmalarda "güven" (trust) kavramının yerine Türkçe'de "emin olmak" (confidence) anlamına gelen kavram da kullanılmaktadır (Hart, 1988: 187; Bkz. Zmerli ve Newton, 2008). "Confidence" ve "trust" ayrımının tartışıldığı çalışmalarda, genellikle referanslar Luhmann üzerinden verilmektedir. Luhmann'da "confidence", "trust"a göre bir şeye, kişiye, kuruma vb. daha çok inanmayı ve bunların yanılmaları konusunda daha az kuşku duydukları veya hiç kuşku duymadıkları bir teslimiyeti yansıtır (Hardin, 2006: 29-31; Bkz. Wierzbicki, 2010: 34; Seligman, 1997: 16-17; Newton, 2008; Jalava, 2003). Luhmann'ın çözümlemelerinde "emin olmak"; ekonomik, siyasal, sosyal vb. sistemlere yönelik güveni ifade etmektedir. Bundan dolayı "emin olmak"; "sistem güveni" veya "kurumsallaşmış güven" gibi kavramlarla da karşılanmaktadır. Luhmann'a göre sisteme yönelik güvenin tesisi, bireylerarası güvene kıyasla oldukça kolay olmasına rağmen kontrolü ise, "güven"e göre kuşkusuz pek zordur (Luhmann, 1988; Jalava, 2003; Erdem ve Özen, 2003: 55-57; Bkz. Patterson, 1999: 153).

Luhmann'ın sistemlere ve kurumlara yönelik kullandığı "emin olmak" (confidence) kavramı, bu çalışmanın temel teziyle bağdaşmamaktadır. Sistemlere ve kurumlara ilişkin bağlılık, emin olmayı değil güvenmeyi gerektirir. Bu minvalde Luhmann'ın emin olmayla ilgili epistemik kavramsallaştırmalarına veya temellendirmelerine bir itiraz söz konusu değildir. Söz konusu olan Luhmann tarafından doğru bir biçimde tanımlanan "confidence" kavramının, sistem ve kurumlar gibi doğasına emin olmanın isnat edilemeyeceği yapılarla anılmasıdır. Çünkü emin olmak, bir inanmışlığı, şüphe duymamayı beraberinde getirir. Oysa sistemleri, kurumları ve süreçleri bünyesinde barındıran siyasetin mekanizmaları, emin olmayı değil güvenmeyi tolere edebilir. Kaldı ki ethosunda idare etmek olan siyaset, durumlara ve konjonktüre göre değişiklik arz etmektedir. Değişen ve dönüşen bir kurum hakkında emin olmak, insanları yanılgıya düşürebilir. Öyle ki insan, herhangi bir zararın ya da kötülüğün gelmeyeceğini düşündüğü varlıklardan emin olur. Özellikle günümüz insanlarının siyasetle ilgili düşünceleri, emin olmayı gerektirmeyecek kadar sorunludur. Ayrıca emin olmak, varlıklar içerisinde sadece insanda aranan bir haslettir. Bu konuda iyi bir örneklik teşkil etmesi açısından İslam

Tarihi'ne ve özellikle Hz. Muhammed'in peygamberlik verilmeden önceki yaşantısına bakmak yeterli olacaktır. Çünkü peygamberlik verilmeden önce dahi Mekke halkı tarafından "Muhammed'ül Emin" olarak isimlendirilen ve tüm hal ve hareketleriyle insanların güvenini kazanan Hz. Muhammed, kendisini seven veya sevmeyenler tarafından bile, kimseye zarar vermeyeceğine yönelik emin olunan insandır.[27] Bu dolayımda ele alındığında Luhmann'ın yorumladığı şekliyle emin olmak (confidence) kavramını siyasal sistemlere, kurumlara, süreçlere ve diğer oluşumlara angaje etmek, bu çalışmanın iddialarının içerisinde yer almamaktadır.

1.5.3. Risk

Gündelik yaşamın her anında insanlar belirli belirsiz birçok riskle karşı karşıyadır. Herhangi bir işe girdiğinizde, yeni bir işyeri açtığınızda, yabancı biriyle tanıştığınızda, tarlaya tohum ektiğinizde, yeni bir araba aldığınızda ve hayatta sergilediğiniz çoğu davranışlarınızda az veya çok risk almaktasınız. Belirsizliğin her geçen gün arttığı bugünün dünyası, kişileri olası risklerden korunmak için tedbirler almaya sevk etmektedir. Sonuçları gelecekte belirli olacak her tercih, bünyesinde muhtelif büyüklükte riskleri barındırmaktadır. İnsanlık tarihine "risk almaya karşı tutum geliştirmek" olarak bakıldığında, toplumsal kurumların birçoğunun riskleri azaltma amaçlı veya riskleri azaltan düzenlemelerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı şüphesiz görülecektir (Demir, 2013: 111-112; Giddens, 1998: 35; Bkz. Viklund, 2003). Riskleri azaltmak ise; güvenmek (trust) ve kendini güvende hissetmek isteyen insanın, güvenlik (security) önlemlerini almasını beraberinde getirmektedir.

Risk, literatürde güven konusuyla ilişkilendirilen bir kavramdır (Nooteboom ve Six, 2003: 3). Güven ve risk kavramları arasında önemli bir ayrım bulunmaktadır. Gambetta'ya göre risk, "maksatlı olmayan aktörlerin bağlandığı olaylara gönderme yapabilirken güven, özünde bir aktörün eylemlerinin başarısının başka bir aktörün eylemlerine bağlı olduğu stratejik ilişkilere gönderme yapar" (Gambetta, 2011: 322).

[27] Hz. Muhammed'in bu denli güvenilir ve herkesin ondan emin olması, Mekke toplumunda söz sahibi olmasına ve hatta insanlar arasında adaletle hükmetmesine vesile olmuştur. Özellikle İslam Tarihi'nde ilk sivil toplum örgütü olarak nitelendirilen Hilf'ul Fudul oluşumu içerisinde yer alan Hz. Muhammed, Mekke halkının sözüne itibar ettiği ve İslam'a inanmayanların dahi değerli eşyalarını emanet ettiği "emin olunan" bir insandır (Bkz. Can, 2011).

Çünkü kişinin bir insana veya varlığa güvenmesi, hayal kırıklığı yaşama ihtimalini de akıllara getirmektedir. O halde güven, bir insanın güvenilir olup olmadığını anlayamama ve güvendiğinde hayal kırıklığı yaşama risklerini de uhdesinde barındırmaktadır (Sztompka, 1999: 30; Lenard, 2008: 313; Wierzbicki, 2010: 25). Bir duygu olarak güvenmek, insanı rahatlatır. Güvenen insan ise, kendini tehlikelerden, risklerden, komplolardan, paranoyalardan, aldatılmaktan ve hayal kırıklığından uzak görür. Bu yönüyle güvenmek, insana huzur verir (Alver, 2010: 126).

Risk kavramı özellikle son otuz yılda dünyanın karşılaştığı sel, deprem, küresel ısınma gibi büyük doğal afetlerin yaşanmasından sonra, sosyal bilimlerin daha çok ilgisine mazhar olmuştur. Risk konusu üzerine, Luhmann, Ulrich Beck, Anthony Giddens gibi ünlü sosyolog veya felsefeciler, önemli metinler kaleme almışlardır. Bunlardan biri olan ve yukarıda güvenin epistemik temellendirmesi hususunda, literatüre yeni kavramlar kazandıran Luhmann, risk konusunu da bir nevi güvenle irtibatlandırmaktadır. Luhmann'ın risk anlayışı, modern dönemin ürettiği yaşamla ilgilidir. Luhmann'a (1988: 96-100) göre modern zamanların başlarında, kararlarımızın beklenmedik bir sonucu olan ve kozmolojinin basit bir konusu olarak değerlendirilemeyen, doğanın anlamlarını gizlemenin bir ifadesi olarak veya Tanrı'nın niyetinin gizlendiğini ifade eden bir söylem olarak yeni bir kavram ortaya çıkmıştır. Bu yeni kavram ise, "risk"tir. Yaşamın genel bir özelliği olarak riskin keşfedilmesi, dinlerin görevlerini kolaylaştırmamaktadır. Ancak risk, insanın deneyimine farklı bir yön eklemektedir. Öyle ki risk, kararları alırken göz ardı edilemeyecek kadar önemli hale gelmiştir. Teknolojinin gelişmesinde, ekonomik yatırımlarda, evliliklerde ve uzun süreli eğitimlerde görülen riskler, artık günlük yaşamın her alanında çok tanıdık gelmektedir. Günümüz dünyası "tanıdık"lığın sağladığı rahatlıktan uzaklaşarak, riskin tedirginliğini içselleştiren ve sürekli olasılıklar arasında tercih yapmaya mecbur bırakılan bireylerin yaşadığı bir dünyadır. Böylelikle güven, aldığımız kararlar uğruna üstlendiğimiz risklere kurban gitmektedir. Giddens'a (1998: 37-40) göre Luhmann, yeni bir kavram olan risk

kavramını "tehlike" kavramından ayırt etmektedir.[28] Nasıl ki güven ve itimat kavramları, birbirinden farklı olsa dahi, birbiriyle sıkı sıkıya ilişkiliyse, risk ve tehlike kavramları da bu denli sıkı bir ilişki içerisindedir. Tehlike, risk koşullarında ortaya çıkmakla birlikte riskin tanımıyla da yakından ilgilidir. Örneğin bir okyanusu küçük bir gemiyle geçmenin riskleri, çok fazla tehlike durumları yaşanabileceği için, büyük bir gemiyle geçmenin risklerine göre daha fazladır. Kişinin bir şeyleri riske atması, aynı zamanda tehlikeye davetiye çıkarması anlamını taşımaktadır.

Risk konusunda çalışan diğer bir sosyal bilimci olan Giddens da, risk kavramının doğası gereği modern dönemlerde ortaya çıktığını öne sürmektedir. Giddens'a (2000a: 36) göre risk, Ortaçağ dönemlerinde rastlanılan bir kavram değildir. 17. yüzyıl dolaylarında ilk defa ortaya çıkan risk kavramı, dünyanın dört bir tarafına giden Batılı kaşifler tarafından icat edilmiştir. "Bilinmeyen sulara yelken açmak" anlamına gelen bu kavramın, İspanyolca veya Portekizce'den dünya dillerine geçtiği düşünülmektedir. Giddens insanların çeşitli riskler karşısında, kendilerini güvence altına almak istediklerini belirtir. Sigortalama işleri, bu ihtiyacın karşılanması için üretilen bir çözümdür. Çünkü sigortalamak, insanların risk almaya gönüllü olmalarının bir teşebbüsü ve gelecek için yoğun bir kafa yormayı hafifletmek adına kaderi devre dışı bırakacak güvenlik endişesinin temelidir. Dolayısıyla 16. yüzyılda kâğıda dökülen ilk modern sigorta biçimleri, risk kavramında olduğu gibi, denizciler tarafından icra edilmiştir (Giddens, 2000a: 39). Sigorta yaptırmak, bugünün toplumlarında sıradan bir işlem olarak görülürken, sigorta yaptırılmadığında insanın akli melekelerinden şüphe duyulmaya başlanmaktadır. Tarım, hayvancılık, konut, araba ve insan hayatı gibi kaybetmekten korkulan her şey sigortalanmaktadır. Ayrıca sigortalamak, karşılaşabilme ihtimali olan risklerle karşılaşıldığında, zararın üstesinden gelebilmektir. Dolayısıyla sigortalamak, "riski riske atmak"tır. Giddens'a (2000a: 40-41) göre, insanın doğayla ilişkisi bağlamında iki tür riskten bahsedilebilir:

[28] Risk ve tehlike ayrımı Ulrich Beck ve Frank Furedi'de karşımıza çıkmaktadır. Risk Toplumu yazarı Beck'e (2011: 357) göre, risk ve tehlike arasında önemli bir ayrım olmakla beraber risk, tehlike anlamına gelmemektedir. Risk, "tehlike öngörüsü" anlamına gelmektedir. Riskler sürekli bir sanallık içerisinde var olur, fakat öngörüldüğü zaman güncel hale gelir. Furedi'ye (2001: 43) göre risk terimi, belirli bir tehlikenin yol açabileceği hasar, yaralanma, hastalanma, ölüm ve diğer kötü sonuçların meydana gelme olasılığını betimler. Tehlike ise, genel olarak insanlara ve onların değer verdikleri varlıklara dair bir tehdidin varlığına işaret etmektedir.

İlki; hasadın kötü geçmesi, sel baskınları, salgın hastalıklar, deprem veya açlıklar gibi insanların dış dünyadan gelen risklerden dolayı kaygı duymalarını tanımlayan "dışsal risk", diğeri ise insanlığın doğaya müdahalesiyle oluşan ve başa çıkamadığımız için kaygılar üreten, küresel ısınma, nükleer felaketler, hava kirliliği, radyasyon gibi, "imal edilmiş risk"tir (Giddens, 2000a: 40-41). Fakat ister dışsal isterse de imal edilmiş olsun, modern dönemle birlikte ortaya çıkan bir kavram olarak risk, sonraki dönemlerde sıkça karşılaşılacak ve birçok kişiyi de yakından ilgilendirecektir.

Risk alanındaki çalışmalarıyla sosyolojide büyük yankı uyandıran Ünlü Alman sosyologu Ulrich Beck, içinde bulunduğumuz dünyanın sanayi toplumundan risk toplumuna doğru geçiş yaşadığını belirtmektedir. Risk toplumu, bireyciliğin yükseldiği, kurumsal yapıların çözüldüğü ve belirsizlik dalgasının şiddetle yaşandığı bir sosyal yapıya işaret etmektedir (Beck, 2011; Bkz. Yılmaz, 2004: 177). Risk kavramını modernleşmenin doğurduğu tehlikeler ve emniyetsizliklerle ifade eden Beck'e göre, yaşadığımız toplumlar birer "risk toplumu"na dönüşmüştür. Ayrıca Beck, risk toplumlarında günümüze kadar bilim ve hukuk kurallarının öngördüğü risk hesaplamasının çöküş yaşadığını belirtmektedir (Beck, 2011: 26). Toplumları çepeçevre kuşatan riskler; mekana ve zamana bağlı kalmamakta, alınacak önlemler ve kontrol mekanizmaları bu risklerle baş edememekte ve böylelikle küresel bir hal almaktadır. Örneğin 19. yüzyılın genel korkusu, dünya nüfusunun büyük bir kısmının fakirleşmesi yani "yoksulluk riski" iken günümüzün riskleri ise, yaşamın doğasını değiştiren teknik bilginin ve sanayileşmenin kuvvetli yan etkileri sonucunda oluşan ve farkında olmadan insanların maruz kaldığı tehlikeleri içeren "sağlık riskleri", "ekoloji riskleri" ve "ileri-teknoloji riskleri"dir (Beck, 2011: 25-26). Risklerin yaşanmaya başlaması yani birer gerçek olay olarak hayat sahnesinde var olması, insanların güven kaybı ve emniyet kaygısı taşımalarına neden olmaktadır (Beck, 2011: 36). Çünkü gündelik yaşam, umulmadık biçimde risklerle doludur. Kaldı ki çevre sorunları üzerine yapılan çalışmalar, anne sütünde dahi sıklıkla ve ciddi oranlarda, içerisinde DDT olarak bilinen böcek öldürücülerin de yer aldığı, zararlı kimyasalların bulunduğunu göstermektedir (Beck, 2011: 30). Buna benzer birçok skandal üreten olaylar; ağır hastalıklar, ölüm vakaları gibi kötü sonuçlarla

neticelenmektedir. Gazetelerin üçüncü sayfaları, televizyonların haber programları, risklerle bezenmiş bu tür olayların tellallığını yapar hale gelmiştir. Bu metni yazdığım esnada, Hatay İskenderun'da evinin balkonunda çamaşır asarken maganda kuşununa kurban giden ev hanımının ölüm haberi, ajanslarda yerini almaktaydı (www.iha.com.tr, erş.tar. 04.09.2014). Bu olay, gündelik hayatı çepeçevre kuşatan risklerin kader mi ya da insanların ihmali mi olduğu düşüncesini, zihinlerimize zımbalamaya ve yerini perçinleştirmeye devam etmekteydi.

1.5.4. Korku

Güven; iyimserlik, umut, huzur gibi olumlu duygularla bağlantılı iken güvensizlik ise; korku, şüphe, kaygı gibi duygularla yakından ilişkilidir.[29] Güven duymayan insanın bu duyguya sahip olmasının temelinde birçok neden olmakla birlikte korku, bunlardan sadece bir tanesidir. Korku, umulmadık bir durumla yüz yüze gelen insanın, zihnini yoğunlaştırmasını sağlayan bir süreçtir (Furedi, 2001: 8). Freud korkuyu, kişinin kaynağı belirli olan tehlikeler karşısında geliştirdiği bir duygusallık (Freedman vd., 2003: 78) olarak tarif eder. Korku, güvenin olmadığı yerlerde varoluşsal endişe taşıyan insanın, zihinsel sürecini özetler (Giddens, 1998: 98-99). Güvenin bir kenara atılmasıyla topluma sirayet eden güvensizlik, "korku" (fear) ile kol kola girerek her daim kendini yeniden üretmeye ve toplumun üzerinde bir ruh gibi dolaşmaya başlar (Bkz. Gorlizki, 2013: 214-216; Bkz. Skoll, 2010). Sonrasında topluma hakim olan korkular; yaşamın enstrümanlarına bulaşmaya,

[29] İnsanlar korku ve kaygı kavramlarını birbirlerinin yerine kullansalar da, psikologlar bu iki kavramın farklı iki duyguya işaret etmesinden dolayı bu iki kavramı birbirinden ayırırlar. Freud'a göre gerçek olan bir tehlike kaynağından korkmak ile gerçek bir tehlike bulunmazken korkmak arasında bir ayrım yapmaktadır. Freud bunların ilkine gerçekçi kaygı veya nesnel kaygı adını vermekte ve bunu da "korku" olarak adlandırmaktadır. İkincisi ise, nörotik kaygı olup bunu korkudan ayırmak için sadece "kaygı" olarak adlandırmaktadır (Freedman vd., 2003: 78). Korku, toplumsallığı arttırırken kaygı ise toplumsallığı azaltmaktadır (Freedman vd., 2003: 94). Çünkü korku, gerçek bir tehlikenin varlığından beslenmektedir. Kaygı ise varlığını var olabilme ihtimali üzerinden kurgulamaktadır. "Kaygı", özellikle modern felsefede insanın varoluşsal sorunsalının temellendirilmesinde kullanılan felsefi bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramı etraflıca ele alan filozoflardan biri olan Heidegger'in önemli felsefi kavramlarından biri olan "kaygı", tavır almak, kendisine ve diğer varlıklara yönelmek, eylemek ve sürekli arayış ve sorgu içinde olmak anlamlarına gelmektedir (Özlem, 1999: 185-186). Kısacası bir kök duygu olarak kaygı ve tüm kaygı çeşitleri, güven cetvelinde eksi güven olarak yerlerini almaktadırlar (İnam, 2003: 23).

alışkanlık haline gelmeye ve insanları kuşatan kalıplara veya dogmalara kapı aralar. Toplumun zihinsel ve eylemsel pratiklerine dönüşmesiyle de, korku kültürü ortaya çıkmış olur.

Korku, toplumlarda öteden beri oluşan ve biçimlenen kültürlerinde az ya da çok varlığını sürdüren bir ruh halidir. Korkuların sosyal, siyasal ve diğer yapıları belirleyiciliği ve zihinlerde karşılık bulan geçerliliği, korku kültürünün varoluşunun bir göstergesidir. Toplumun bilincinde filizlenen korku kültürü, istisnai bir olayın genellenmesine, yaşanılan dünyanın güvensiz bir yer olduğuna kanaat getirilmesine, insanların kendilerini meydana gelebilecek muhtemel risklerden korumaya çalışmaya ve güvenliklerini sağlayabilecek yöntemler geliştirmeye sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla bir çocuğun kaçırılması gibi istisnai bir olay, toplumun genelinin yüz yüze kaldığı bir risk olarak düşünülmeye, tehlikeli bir hastalığın bir kişide ortaya çıkmasıyla da, hastalığın tüm dünyaya bir salgın gibi yayılacağı inancı beslenmeye başlanmaktadır (Furedi, 2001: 14). Böyle toplumlarda üretilen sansasyonel haberler, insanların birbirine yabancılaşmasına ve kişilerin birbirinden şüphe duymasına neden olmaktadır (Furedi, 2001: 19). Korku ve korku kültürü üzerine çalışmalar yapan sosyolog Frank Furedi, korku kültürünün Batı toplumlarında önemli bir karşılığının bulunduğunu belirtir. Furedi'ye (2001: 8) göre çoğu Batılı insan, korkuların yönlendirdiği bir hayatı yaşamaktadır. Çünkü Batı toplumlarında; hastalık, acı ve ölüm gibi durumlar, geçmişe göre oldukça azalmış olmasına karşın bunun yanında insanların kişisel güvenlik önlemlerine oldukça rağbet göstermeleri ve dolayısıyla korkunun giderek insan hayatına yayılması söz konusudur. Bu anlamda Batı toplumları, bir korku kültürünün etkisi altına girmeye başlamaktadır. Hükümet yetkililerinin hesaplamaya çalıştıkları katil meteorların muhtemel yıkıcı etkisi; tavuk gribi, domuz gribi, kuş gribi, ebola virüsü gibi küresel grip salgınlarının her an başlayabileceği korkusu; küresel ısınmayla beraber depremlerin, sellerin, tsunamilerin ve hortumların mevsim gözetmeksizin her daim ortaya çıkabilme korkusu, "sonumuz yakın" düşüncesini her an yeniden üretmektedir (Bkz. Furedi, 2001). Dolayısıyla Batılı insanda yoğun bir biçimde görülen ve diğer toplumlara da yavaşça sirayet eden bu korkular, toplumların güven düzeylerine de olumsuz yönde yansımaktadır.

Korku tecrübesi evrensel olmakla birlikte aynı zamanda da bireyin çok erken yaşlarında hatta dünyaya gelmesiyle başlar (Mannoni, 1992: 6). Çünkü dünyaya yeni gelen bebek, içine doğduğu ve yabancısı olduğu yeni ortamda korkusunu, güvenli bir liman hissettiği, tanıdığı ve güvendiği tek kişi olan annesiyle yenmek ister. Sonrasında yaşadığı tecrübeler ise, kimlere güvenilip güvenilmeyeceğine dair ipuçları verir. O halde kişisel tecrübelerin, insanın hayal gücünü ve korkularını şekillendirdiği (Furedi, 2001: 8) söylenebilir. Örneğin savaşın vahşetini yaşamış çocukların savaştan ve şiddetten korkmaları, köpeklerin saldırısına maruz kalmış insanların zararsız dahi olsa karşılaştığı köpeklerden uzak durmaları veya atasözünden referansla, sütten ağzı yananların yoğurdu üfleyerek yemesi gibi korkular, insan zihninde var olan sayısız korkular arasında yer almaktadır.

Korkunun zihinlere hakim olması, sorunların ve zorlukların abartılmaya ve olası çözüm yollarının görmezden gelinmeye başlanmasına neden olur (Furedi, 2001: 13). Korkulara sahip olan kişi; kime ve ne şekilde güveneceği konusunda savrulmalar yaşar. Bu savrulmalar kişiyi toptancı bir düşünceyi veya stratejiyi takınmaya davet eder. Bu durum, "uyuduğunda kâbus görmektense, uyanık kalmayı tercih eden" kişilerin politikasına benzer bir şekilde, ya hiç kimseye güven duymama ya da herhangi bir kötülük gelmeyeceğini düşündüğü kişi veya kişilere aşırı bağlılık gösterme şeklinde gerçekleşmektedir. Bu keskin yargılar ve yol ayrımları, Öğün'ün (2010: 263) de belirttiği gibi "korkunun cesaret üretmesi"ne ve korkularla dolu yaşamın kişiyi genelleme yapmaya veya risk almaktan uzaklaştırmaya sürüklemektedir. Bundan dolayı güvenlik (security) kavramı, insana güven vermeye başlar oldu. Furedi'ye (2001: 25) göre güvenlik, 1990'lı yıllarda temel değer haline geldi. Bir zamanların dünyayı değiştirme idealleri, yerini güvenliği sağlama kaygısına bıraktı. "Güvenli" etiketi, insanların faaliyetlerine olumlu bir anlam kazandırırken, aynı zamanda vicdanları da rahatlatma işlevini yerine getirmeye başladı.

Güven ve korku ilişkisi esasen uluslararası konjonktürde, sosyal ve siyasal olayların manipüle edilmesinde veya toplumların algı yönetiminde önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Küresel düzeyde yaşanan önemli siyasi olaylar, hem devletlerin kendi vatandaşlarına yönelik aslında bir "korku üretme" aracı olarak

kullanılmakta hem de uluslararası güvenin yönetilmesine dönük girişimler olarak okunmaktadır. Örneğin soğuk savaş döneminde Amerika, Batı Avrupa ve Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı ülkelerin, Sovyetler Birliği'ni ve diğer Doğu Bloğu ülkelerini birer "düşman devlet" olarak göstermeleri ve komünizm korkusunu vatandaşlarına zerk etmeleri (Bkz. Brewer vd., 2004: 94), yurttaşlarına kendi devletlerinden başka güvenilecek bir devletin olmadığı düşüncesini kazandırmaya yöneliktir. Ayrıca 11 Eylül saldırılarından sonra Amerika'nın El-Kaideyi ve bununla bağlantılı olarak tüm müslümanları bir tehdit unsuru olarak ilan etmesinden sonra insanlarda yarattığı korku, İslamafobia'nın hızla Amerika'da ve Avrupa'da yayılmasına neden olmuş, ayrıca Afganistan'ın ve Irak'ın işgal edilmesinde halkın desteğini kazanmak için makul bir gerekçe üretilmiştir. Dolayısıyla bugünün dünyasında korku; devletlerin, hükümetlerin, siyasetçilerin "ölümü gösterip hastalığa razı etme" politikalarına, vatandaşlarını inandırmak için kullandığı bir silah gibidir. Özellikle "korku siyaseti"ne uyarlanmış yurttaşların risk toplumunun karşılaştığı tüm korkuların yanında siyaset mekanizmalarındaki korkularla da hemhal olması, "korkuyu korkutma"yı başaramadıklarının ve korkularına teslim olduklarının birer göstergesidir. O halde günümüz toplumları kendini kuşatan korkulara karşı uyanık olmayı ve korkuları korkutmayı denemelidir.

1.6. Güveni Ölçebilmenin Bir Başka Yolu

Güven çalışmaları içerisinde "güvenin ölçülmesi" konusu, literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Küresel ölçekte yapılan güven araştırmaları, sadece güven çalışmacılarının değil, devlet adamlarının, siyasetçilerin, yöneticilerin, medyanın ve toplumların da ilgisine önemli ölçüde mazhar olmaktadır. Araştırma sonuçları; adeta ülkelerin demokrasi, refah, birlikte yaşama başarısı, sivil örgütlenmelerin yaygınlığı, ekonomik refahın düzeyi, işbirliği ve dayanışmayı temel alan sosyal sermaye değerlerinin durumu, yaşamdan memnuniyeti, kısacası bir ülkenin demokratiklik derecesinin birer karneleri gibi değerlendirilmektedir. Güven düzeyi düşük olan ülkeler; demokratikleşme yolunda daha fazla çabalar harcanması, açık topluma geçişlerini hızlandırması, yurttaş memnuniyetinin sağlanması, sivil örgütlenmelerin

teşvik edilmesi, suç oranlarının azaltılması, ekonomik refahın yükseltilmesi gibi konularda, tavsiyeler almaya aday ülkeler olarak yorumlanmaktadır.

Güven araştırmalarında Dünya Değerler Araştırması (World Values Survey-WVS), bu araştırmaların en çok bilineni ve kapsamlı olanıdır. Dünya Değerler Araştırması'nın ve diğer araştırma şirketlerinin güveni ölçmek için temel aldığı soru şu şekildedir: "Genel olarak insanların çoğunun güvenilir olduğunu söyleyebilir misiniz? Yoksa insanlarla ilişkilerinizde daima temkinli mi hareket edersiniz?" (Newton, 2001; Fukuyama, 2009; Field, 2008; Uslaner, 2008a; Bkz. Miller ve Mitamura, 200). Bu araştırmalarda Türkiye, dünya ülkeleri içerisinde güven seviyesi bakımından alt sıralarda yer alan ülkeler arasında gösterilmekte ve Brezilya, Filipinler gibi ülkelerle aynı kategoride değerlendirilmektedir (Bkz. Rothstein ve Uslaner, 2005).

Dünya Değerler Araştırması'nın 2011 verilerine göre Türkiye'de "çoğu insanı güvenilir" görenlerin oranı % 11,6 iken "dikkatli olunması gerekir" diyenlerin oranı ise % 82,9'dur. Bu verilere göre "çoğu insana güvenilir" şeklinde soruyu yanıtlayan ve değerler araştırmasında güven düzeyi en yüksek olan ülkeler; % 76 Danimarka, % 75 Norveç ve % 71 İsveç'tir. Bu araştırmada yer alan diğer bazı ülkelerin güven düzeyi ise şu şekildedir: Amerika % 34,8, Çin % 60,3, Almanya % 44,6, Rusya % 27,8, Hollanda % 66,1 (http://www.worldvaluessurvey.org, erş. tar. 05.09.2014). Field'tan (2008: 182) alınan verilere göre, 1995-96 yıllarında OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) ülkeleri arasında yapılan güven araştırmasında, % 65,3 ile bir İskandinav ülkesi olan Norveç güven düzeyinin en yüksek olduğu ülke konumundayken, Türkiye % 6,5 ile güven seviyesi en düşük olan ülkeler arasında yerini almıştır. Bu veriler göstermektedir ki, hem Dünya Değerler Araştırması hem de diğer araştırma şirketlerinin gerçekleştirdiği çalışmalar, birbirlerine yakın sonuçlar vermektedir. Ancak güven araştırmalarının yöntemleri ve kullanılan temel soruya yönelik ciddi eleştiriler bulunmaktadır (Yamagishi, 2011; Newton, 2001; Miller ve Mitamura, 2003, Fukuyama, 2009). Bu eleştirilere geçmeden önce, zihinleri karıştıran bir soru üzerinde durmak sanırım yerinde olacaktır: "Temel değerlerin önemli ölçüde erozyona uğradığı ülkelerde güven seviyesinin yüksek çıkması nasıl açıklanmalıdır?" Örneğin bireyin erken yaşlarda ve dolayısıyla temel kurum olan

ailede kazanabileceği güvenin, aile değerlerine yönelik ciddi problemlerin yaşandığı Danimarka, Norveç ve İsveç gibi ülkelerde yüksek çıkması nasıl yorumlanmalıdır? Ailelerin parçalanması, evlilik dışı ilişkilerin ve sonrasında dünyaya gelen çocukların sayısının, tüm dünya ülkeleri içerisinde ilk sırada yer alacak kadar fazla olması ve toplumda dağılan ailelerin görünümünün sıradanlaşması acaba güvenin yüksek çıkmasıyla nasıl açıklanabilir? Örneğin Giddens'a (2000b: 103) göre evlilik dışı doğum oranları Danimarka'da % 47, İsveç'te ise % 50'dir. Bu oranların günümüz şartlarında daha da yükseldiği düşünülmektedir.

Güven sorusunun zihinlerde oluşturduğu algı ve ölçülmeye çalışılan olgunun dosdoğru bir şekilde işaret edilip edilmediği konularında yine bazı eleştiriler bulunmaktadır. Bu eleştirilerden birinin sahibi Newton'a göre güven sorusu, iki nedenden dolayı eleştirilebilir. İlki, soruda geçen "güven" kavramı ele alındığında sanki güvenin tek biçimi varmış gibi düşünülmektedir (Newton, 2001: 203). Oysa güven farklı formlarda ve bağlamlarda çeşitlenebilir. Newton'un eleştirilerinden ilki olan güvenin çeşitli formlarının bulunduğu savunması, toplumun güven düzeyinin sadece genel güven veya sosyal güven üzerinden ölçülmeye çalışıldığını göstermesi açısından önemlidir. Çünkü bir toplumda ya da ülkede güven; kültür, din, alışkanlıklar vb. faktörler tarafından şekillenmektedir. Bu anlamda Türkiye, güven araştırmalarında son sıralarda yer alsa da, aslında güven düzeyi açısından zannedildiği kadar kötü bir durumda değildir. Ancak güven sorusu, güvenin belirleyici faktörlerini göz ardı etmektedir. Türkiye'nin toplumsal yapısı, Batı toplumlarının yapısından oldukça farklı bir düzeydedir. Örneğin güven sorusu düşünüldüğünde, kültürün kazandırdığı değerler ışığında, bir bayanın tanımadığı bir erkeğe güvenmesi neredeyse imkansızdır. Yaşadığı toplum ve kültür, inandığı değerler ve dinsel inançlar, toplumun kültürel bir kodu olan "mahrem" duygusunu belirlemekte ve kolektif bir davranışa dönüştürmektedir. O halde güvenme, Batı toplumlarında olduğunun aksine, mahrem çizgilerini aşan kişilere dair büyük oranda gerçekleşmez.

Yukarıda güvenin çeşitleri içerisinde ele alınan kısmi güvenin, Türkiye toplumunda güçlü olduğu düşünülmektedir. Çünkü Türkiye; çeşitli etnik yapıyı, dini, ideolojiyi, mezhebi ve fraksiyonları bünyesinde barındıran bir topluma sahiptir. Bu

"özelleştirilmiş" yapıların kendi içerisinde güven seviyeleri oldukça yüksektir. Kentlerde yapılanan hemşehri dernekleri, dinsel cemaatler ve etnik temelli örgütlenmelerin varlığı, bu yargıyı güçlendirmektedir. Oysa güven sorusunun, kısmi güveni dikkate almayarak sadece genel sosyal güven üzerinden sorulması, çıkan sonuçlar dikkate alındığında yanıltıcı olacaktır. Newton ikinci olarak da, insanların güven değerlendirilmesinin alındığı bu soru düşünüldüğünde varsayılır ki "güven", değişmesi oldukça zaman alan ve ölçülmesi ve betimlenmesi zor almayan bir durumdur. Halbuki güven seviyesi bir toplumda, hızla artan ya da azalan bir doğaya sahiptir (Newton, 2001: 203). Çünkü güvenin ölçümü, anlık bir fotoğraf çekiminde ortaya konan bir fotoğraftan daha geniş ve daha derin bir anlama sahiptir. Toplumun genelini etkileyen önemli bir olayın yaşanması ve insanların geniş çapta hayal kırıklıklarına maruz kalması, güven seviyesinin çabucak değişmesine neden olabilir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde yer alacak olan "siyasal güven"in, bu özelliklere sahip bir güven çeşidi olduğu görülecektir.

Güven sorusuna ilişkin Newton'un eleştirileri dışında başka eleştiriler de bulunmaktadır. Güven sorusuna gelen bir diğer eleştiri de, "güven" kavramının farklı dillerdeki anlamı ya da etimolojisine yöneliktir. Örneğin dünya toplumlarına uygulanan bu sorunun Almanca versiyonunda "güven" kavramını karşılamak için kullanılan "vertrauen" kelimesi hem güven hem de inanç ve emanet etmek gibi anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla sorunun kastettiği güven ile Alman yurttaşlarının anladığı güven aynı şeyler olmamaktadır. Bu araştırmanın İngilizce versiyonunda ise, bu iki kavramın (güven ve inanç) ayrı ayrı sorulduğu görülmüştür. Bir başka eleştiri de soruda geçen "insanların çoğu" ile kastedilen sınırların net bir şekilde çizilmediğine yöneliktir. Bu "insanların çoğu" ibaresi içerisine; ailenin, etnik ve dini grupların veya tamamen yabancı kişilerin girip girmediği konusu belirsizliğini taşımaktadır (Fukuyama, 2009: 42; Field, 2008: 182; Uslaner, 2008a; Bkz. Miller ve Mitamura, 2003).[30] Kaldı ki kısmi güvenin temel belirleyicisi olan bu yapılar,

[30] Önemli güven teorisyenlerinden biri olan Japon sosyal bilimci Toshio Yamagishi, güven araştırmalarında sorulan sorunun belirsizliği konusunda önemli tespitlerde bulunmuş ve sadece bu yanıltıcı durumu "güven paradoksları" altında belirlediği üç paradokstan biri olarak değerlendirmiştir. Kendisinin yaptığı karşılaştırmalı Amerika ve Japonya araştırmaları, bu paradoksa ortaya çıkaran çalışmalardır. Yamagishi'nin bu araştırması ve güvenin üç paradoksu için bkz. Yamagishi, 2011.

Türkiye şartlarında kişinin güven düzeyinin de temel belirleyicisidir. Öyle ki Norveç ve Danimarka gibi ülkelerde güven seviyesinin yüksek çıkmasında, bu ülkelerin demografisinin, dini ve kültürel yapılarının homojen nitelikte olması belirleyici olmaktadır. Çünkü ortalama nüfusları yaklaşık beş milyon olan bu ülkeler, farklı kültürel değerlere, ideolojilere, etnik yapılara, dinsel ve mezhepsel çeşitliliğe sahip değillerdir. Bundan dolayı bu ülkelerin vatandaşları, Türkiye'nin heterojenliğiyle kıyaslandığında, nicelik ve nitelik bakımından bir topluluk görünümünü andırmaktadır. O halde bu ülkelerde genel sosyal güveni ölçmekle kısmi güveni ölçmek arasında, önemli bir fark bulunmayacaktır. Oysa Türkiye, çok dilli ve kültürlü bir toplum yapısına sahip olmakla birlikte birçok etnik, dini, ideolojik ve mezhepsel farklılıkları barındırmaktadır. Bu topluluklar kendi içerisinde bir dayanışma, işbirliği ve güven tesis etmektedirler (Bkz. Balkanlıoğlu ve Irmak, 2014). Dolayısıyla bu topluluklarda grup içi güven veya kısmi güven düzeyi, genel sosyal güvene oranla oldukça yüksek çıkacaktır. Sonuç olarak yöneltilen bu eleştiriler ışığında güven sorusunun yeniden tasarlanması ve ülkelerin sosyal ve kültürel özellikleri dikkate alınarak hazırlanması gerekmektedir.

Ayrıca Miller ve Mitamura'nın, güven sorusunu parçalara ayırarak bir yapıbozuma uğrattığı ve analiz ettiği nitelikli bir çalışma için bkz. Miller ve Mitamura, 2003.

II. BÖLÜM

SİYASAL GÜVEN

Toplumların işleyişini düzenleyen birçok kurum bulunmaktadır. Bu kurumların, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak, sorunlarına çözüm üretmek ve hayatını düzenli bir şekilde sürdürmesine yardımcı olmak gibi birçok işlevi vardır. Bu kurumlar arasında yer alan temel kurumlardan birisi de siyasettir. Siyaset, Arapçadan Türkçeye geçmiş bir kelime olmakla birlikte yönetmek, yetiştirmek ve eğitmek anlamlarına gelmektedir.[31] Siyaset kavramı etimolojik olarak incelendiğinde; tımar etmek (özellikle atları tımar etmek anlamında), terbiye etmek, idare etmek, düzene uymak ve tedbir almak gibi manaları taşıdığı görülmektedir (Dursun, 2002: 25; Aydın, 2000: 144; Çetin, 2012: 182). Genel anlamda siyaset, insanların bir yönetim altında yaşamalarına imkan tanıyan, genel kuralları belirledikleri, muhafaza ettikleri ve düzenledikleri bir etkinliktir. Siyasetin kişilerde, toplumlarda ve kurumlarda dört farklı kategorik kavrayış biçiminin olduğu ileri sürülmektedir. Bu farklı kavrayışlar aynı zamanda, "siyaset nedir?" sorusunun çeşitli algılanma biçimlerini de ortaya koymaktadır. Buna göre siyaset, (1) yönetim ve devlet işleriyle, (2) toplumun kanaatlerinin işleyişi ve idaresiyle, (3) siyasi problemlerin çözümünde uzlaşma ve müzakere yöntemiyle ve (4) toplumsal varoluş hususunda kaynakların üretimi, dağıtımı ve kullanımına ilişkin söylemlerle ilişkilendirilip tanımlanmaktadır (Heywood, 2012: 62-63). Ünlü Arap düşünür Cabiri ise siyaseti; belirleyicileri ve görüntüleri olan, birinin ötekine bir çeşit özel bir otoriteyi, yönetim otoritesini uyguladığı, iki taraf arasındaki güçlü ilişkiyi anlatan sosyal bir eylem olarak tanımlamaktadır (Cabiri, 1997: 13). Özet olarak siyaset, insanları yönetmenin ve idare etmenin örgütlü bir biçimidir. Bu örgütün yukarısında yöneticiler yer alırken aşağısında ise halk (yönetilenler) bulunmaktadır.

---

[31] Siyaset sözcüğünün Batı dillerindeki karşılığı, Türkçede de siyasetin eş anlamlısı olarak kullanılan, politika (politique) olup Grekçe şehir yönetimi veya kamu düzeni anlamlarına gelen "police"den türemiştir. Siyaset ve politikayı farklı anlamlarda kullanmak isteyenler olsa dahi, bu iki kavram aynı olguyu ifade etmektedir (Aydın, 2011a: 20). Bu çalışmada ise kurumsal olana daha kararlı vurgu yaptığı, halkın günlük dilinde çokça tercih edildiği ve güven kavramıyla ilişkisinin araştırıldığı Türkçe çalışmalarda literatüre genel olarak bu şekilde girdiği için "siyaset" kavramının kullanılması uygun görülmüştür.

Siyasal sistemler, yöneticilerle halkın ilişkileri ekseninde tanımlanmaktadır. Monarşi, teokrasi, oligarşi, demokrasi gibi yönetim biçimleri, halkın yönetime dahil olma şekline göre belirlenir. Aynı zamanda bu yönetim biçimleri, yöneticilerle yönetilenler arasındaki etkileşimi de tayin etmektedir. Monarşi, teokrasi ve oligarşi gibi yönetim biçimlerinde, halkın sistem hakkındaki düşüncesini ifade etmeye ve yöneticinin belirlenmesinde katkı sağlamaya hakkı yoktur. Bu tür siyasi haklara sahip olmayan tebaanın, siyasal sisteme yönelik herhangi bir tutum beslemesine de ihtiyaç bulunmamaktadır. Siyasal sistemi beğenmeme veya güvenmeme gibi bir tutum geliştirmek, yönetilenlerin haddini aşması olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu durum demokrasiyle birlikte yönetilenler lehine değişmiştir. Yönetilenler, tebaa olmaktan çıkarak vatandaş, yurttaş konumuna yükselmiştir. Ayrıca seçimle işbaşına getirdiği yöneticilere ve işleyen siyasal sisteme ilişkin düşüncelerini, tutumlarını ve duygularını dile getirme şansına erişmiştir. Çünkü his ve duygular, siyasal davranış üzerinde etkili olmaktadır (Cottam vd., 2004: 49). Bu perspektiften ele alındığında siyasal güven konusu; yönetilenlerin düşünceleri, tutumları ve duygularıyla yakından ilgilidir. Birey; siyasal sistemin işleyişi, siyasal liderler ve mevcut siyasal sorunlar üzerine bir takım düşüncelere sahiptir. Siyasal sisteme dair bu düşünceler, bireyin sistemle ilgili tutumlarının oluşmasına neden olmaktadır (Sarıbay, 2000: 66). Öyle ki vatandaş, kendini yöneten siyasetçilere, yöneticilere, liderlere, kurumlara, sistemlere vs. güvenmek ister. Güven duyması için de, siyasi mekanizmaların vatandaşların beklentilerini karşılaması gerekmektedir. Dolayısıyla siyasal güven; siyasal mekanizmalara ve yürürlükteki politikalara yönelik vatandaşın güvenini tanımlamaktadır.

Siyasal güven üzerine özellikle Amerika ve Avrupa'da çok sayıda çalışmalar yapılmış ve bu konuda ciddi ve ağırlığı olan bir literatür oluşmuştur. 1960'lı yıllarda başlayan bu çalışmaların önemli bir kısmı, siyasal güven düzeyinin keskin düşüşler yaşadığı 1990'lı yıllardan itibaren yapılmıştır. Araştırmalarda siyasal güven düzeyinin düşüş yaşadığına dair güçlü veriler elde edilmiştir (Bkz. Dalton, 2005; Norris, 1999b, 1999c; Blendon, 1997).[32] 2000'li yıllarda hükümetlere ve siyasal

[32] Yang ve Tang'ın (2010) yaptığı araştırmalar, siyasal güvenin düştüğüne yönelik genel kanaatin aksine farklı bir perspektif sunmaktadır. Yang ve Tang, Batılı ülkelerde siyasal güven düzeyinin

kurumlara yönelik siyasal güven düzeyi, düşük seviyelerde seyretmeye devam etmiştir (Cheema, 2010). Siyaset bilimcilerin ve sosyologların, siyasal güvenin erozyona uğramasının nedenleriyle ilgili yaptıkları araştırmalara da ilham veren bu düşüş; araştırmacıların siyasal sistemlere, siyasetçilere, liderlere, kurumlara ve hükümet politikalarına yönelik çalışmalarına da hız vermiştir (Bkz. Cheema, 2010). Kuşkusuz bu çalışmalarda, siyasal güvenin erimesine dair çeşitli bulgular ve tespitler saptanmıştır. Bu varsayımlardan birisine göre güven erozyonunun sebebi, 1980'li yılların sonunda ve 1990'lı yıllarda, dünyada yaşanan önemli değişimler ve insanları tedirgin eden küresel ölçekte gelişen önemli olaylardır (Bkz. Nye, 2007). Bu dönemlerde hükümetlere yönelik siyasal güvensizliğin adeta dünya genelinde yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bundan dolayı Hardin (2002b: 168-170) bu yılları, "güvenmeme salgını"nın (endemic distrust) baş gösterdiği yıllar olarak metaforlaştırmaktadır. Bir diğer tespit, vatandaşların zamanla değişen ve artan beklentilerinin yeni bir "vatandaş tipi" üretmesi tezine dayanmaktadır. Çünkü Modern dönemlerle birlikte vatandaşlar; hükümet kurumlarına, siyasi mekanizmalara ve siyasal ve sosyal işleyişlere daha eleştirel bir tutum takınmaya başladılar. Önemli siyasal güven teorisyenlerinden biri olan Pippa Norris'in edisyon kitabına da isim olan bu "eleştirel vatandaşlık" (critical citizens) tipi, temel demokratik prensiplerin yanı sıra ülkelerindeki demokratik yönetim idealinin güçlü bir destekleyicisi olan "vatandaşlığı" tarif etmektedir (Norris, 1999a; Bkz. Kumlin, 2004: 72). Eleştirel vatandaşlık tipi, esasen bugünün demokrasi anlayışıyla da yakından ilgilidir. Dalton'un da ifade ettiği gibi, günümüz gelişmiş demokrasileri, gelişen sosyal ve siyasal durumlara bağlı olarak siyasal yönetime eleştirel gözle bakabilen vatandaşlar üretmektedir (Dalton, 2005: 144). Dolayısıyla yaşadığımız çağ, herhangi bir hükümetin veya siyasi mekanizmanın, tüm vatandaşların güvenini ve bağlılığını kazanmasının, olağan bir durum olmadığı bir çağdır (Aberbach ve Walker, 1970: 1199). Norris, siyasal güven düzeyinin düşmesine ilişkin birçok Batı ülkesine yönelik yaptığı çalışmalarda, güven düzeyinin azalmasına ilişkin dört temel neden

---

büyük çaplı düşüşler yaşamasına karşın Çin'de halkın güven seviyesinin yükseldiğini ortaya koymuştur. Yang ve Tang bunun nedenlerinin daha çok siyasal kültürde aranması gerektiğini belirtirken özellikle bu arayışın siyasal kültürü şekillendiren dini, geleneksel ve bu topluma özgü değerler sisteminde yapılması gerektiğini öne sürer.

saptamıştır. Bu dört neden; (1) sosyal güvenin ciddi anlamda erozyona uğramasıyla insanlarda sorumluluk duygusunun giderek değer kaybetmesi, (2) hükümetlerin ekonomik ve siyasal performanslarında görülen başarısızlıkların, vatandaş üzerinde neden olduğu memnuniyetsizlik, (3) kurumların politikalarının seçmenin beklentilerini karşılayamaması, (4) modern dönemle birlikte yaşanan hızlı sosyal değişimler ve toplumun ortak mirası olan kültürde siyasal güvensizliğin yer etmesi (Norris, 1999b; Bkz. Kaina, 2008: 408-410) şeklinde sıralanabilir.

Siyasal güvenle ilgili verilen bu kısa giriş, siyasal güvene dair bir girizgah niteliği taşımaktadır. Türkiye'de sosyoloji literatüründe bulunmayan, siyaset bilimi literatüründe ise hükümete ve kurumlara güven şeklinde kısmen ele alınan siyasal güven konusu, yabancı literatürde geniş kapsamlı bir çalışma alanına sahiptir.

2.1. Siyasal Güveni Tanımlayabilmek

Bireyin siyasal sisteme ve bu sistemin işleyişini üstlenen enstrümanlara karşı tutumu; onun bilişsel, duygusal ve yargısal ifadelerinin birleşiminden meydana gelir. Bu üç etken, birbiri içerisinde bir iç bağa sahiptir. Çünkü sistemin bir değerlendirmesinin yapılması, mutlaka sistem hakkında bilgi sahibi olmayı, bilginin temellendirdiği ve yönlendirdiği duyguyu taşımayı, bilgi ve duygunun birlikteliğiyle özümsenen yargıya sahip olmayı gerektirir (Sarıbay, 2000: 67). Bir tutum olarak kişide siyasal güvenin oluşum serüveni; bireyin siyasi lider, hükümet, siyasi kurumlar ve üretilen politikalar hakkında bilgi sahibi olması; bu faktörlerin bireyin iç dünyasındaki karşılığına göre bir duygu üretmesi ve bilgiyle beraber duygunun da eklenmesiyle bir yargıya ya da düşünceye dönüşmesi şeklindedir. Siyasal güven sadece kişinin tutumu ya da duygusal göstergesi biçiminde tanımlanamaz. Siyasal güven; bilginin, duygunun ve yargıların kol kola girerek seçmen davranışı, siyasal destek ve siyasal katılım gibi araçlarla eyleme dönüştürülmesidir.

Siyasal güven konusunu sosyolojiye ve siyaset bilimine kazandıran öncü teorisyenler olarak Gabriel Almond, Sidney Verba ve David Easton gösterilebilir (Bkz. Marien ve Hooghe, 2011: 270; Kaase, 1999; Norris, 1999c; Farrell, 2009). Almond ve Verba'nın 1963 yılında çıkan "The Civic Culture" (1989) ve Easton'un

1965 yılında yayınladığı "A System Analysis of Political Life" (1965) adlı eseri, siyasal güveni konu alan ilk eserlerdir. Siyasal güven konusu, siyaset biliminin ve sosyolojinin uluslararası literatüründe ağırlığı olan bir konu olmasına ve yığınla çalışmalar yapılmasına karşın siyasal güvenin tanımı, kapsam ve sınırlılıkları ve hangi faktörlerin siyasal güven üzerinde etkili olduğu konusunda fikir birliği bulunmamaktadır (Arancibia, 2008: 2; Akgün, 2001). Örneğin siyasal sisteme olan güvenin; siyasi liderler, siyasetçiler, partiler ve hükümet kabinesi gibi aktörler veya yapılardan hangisi ya da hangileriyle karşılanacağı konusu belirsizdir (Bkz. Wong vd., 2011: 264).

Çalışmalarda siyasal güven kavramını ifade etmek için "güven", "kurumlara güven", "hükümete güven", "yaygın destek" veya "halk desteği" gibi kavramlar da kullanılmaktadır (Akgün, 2001: 4). İlk üç kavramı kullanan çalışmalar siyasal güveni, siyasi liderlerin, hükümetin ve siyasi kurumların performansının veya bunların yürürlükte olan politikalarının, vatandaşın beklentilerini karşılayıp karşılamama durumuna göre tanımlarken, David Easton'un kavramsallaştırdığı "destek" kavramlarını kullanan çalışmalar ise, vatandaşın siyasal topluma, siyasal sisteme, siyasi lidere, siyasetçilere ve hükümet politikalarına verdiği desteği baz alarak siyasal güveni tanımlamışlardır. Bu iki yorumdan ilki; güven, kurumlara güven ve hükümete güven tarzında tanımlayanlar; odağa "performans" ve "beklenti" gibi iki anahtar kelimeyi yerleştirmekte ve böylelikle pragmatik bir siyasal güven tanımlaması getirmektedir. Bu yorum, eğer liderin, hükümetin ve kurumların performansı vatandaşların beklentilerini karşılarsa, siyasal güven oluşur anlayışına dayanmaktadır. Bu yaklaşımla ilgili literatürde hakim olan tanıma göre siyasal güven; hükümetin olumlu ya da olumsuz değerlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Siyasal güven, temel olarak vatandaşların hükümetin politikalarından beklentilerini ve bu politikaların uygulanmasında siyasal sistemin beklentileri karşılayıp karşılamadığıyla ilgilenmektedir (Mangum, 2012: 3; Bkz. Becker, 2011: 237; Hetherington ve Husser, 2012: 313; Marien ve Hooghe, 2011: 283; Dalton, 2005).[33]

[33] Bu tanımlamayı ilke edinen yaklaşımlar için, siyasal güveni belirlediği düşünülen dört unsurdan bahsedilmektedir. Bunlar; ekonomik performanstan memnuniyet, hükümetin ve kurumlarının görevini layıkıyla yerine getirmeleri, hükümeti yönetenlerin ürettiği politikaların toplumda pozitif karşılığının olması ve siyasi liderin karakter imajının toplumda olumlu etkisi (Bkz. Citrin ve Green, 1986: 446).

Bu doğrultuda tanım yapan ve önemli siyasal güven teorisyenlerinden olan Zmerli ve Newton'a (2011: 69) göre siyasal güven; politikacılara, parlamento, kabine, polis, meşru siyasal sistem, ordu, sivil örgütlenmeler ve siyasi partiler gibi sosyal yaşamda veya hükümetin merkezinde olan kurumlara duyulan güveni tanımlamaktadır (Zmerli ve Newton, 2011: 69). Bir başka önemli güven teorisyeni Hardin'e göre ise siyasal güven, vatandaşların seçtiği siyasetçilerin kendilerinden beklenilen uygun davranışların ve politikaların yerine getirileceğine dair vatandaşların beslediği inançtır (Bkz. Hardin, 1998; Hansen, 2012: 45; Hetherington ve Rudolph, 2008: 499). Citrin (1974) ise kapsamı biraz daraltarak siyasal güveni, öncelikli olarak devletin başındaki siyasi liderin performansının değerlendirilmesi olarak tanımlamaktadır. 1970'li yıllardan itibaren siyasal güven literatürüne önemli katkılar yapan Arthur Miller ve Ola Listhaug'a (1990, 1999) göre ise siyasal güven; vatandaşların kurumlardan ve siyasal otoritelerden olağan beklentilerinin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair vatandaşların değerlendirmesini yansıtan bir ayna gibidir (Bkz. Citrin, 1974: 973; Bkz. Kaina, 2008: 410). Bu anlamda Miller ve Listhaug'da siyasal güven, siyasal sistemin vatandaşların taleplerine duyarlı olduğuna ve sürekli bir gözetim olmasa dahi sistemin doğru olanı yapacağına ilişkin kanaatlerin bir özetidir (Miller ve Listhaug, 1999; Bkz. Akgün, 2001).

Siyasal güveni tanımlama çabalarında ikinci yorum, Easton'un teorisine dayanan ve vatandaşların liderlere, hükümete, kurumlara ve siyasal sisteme destek vermesinin bunlara güvenmesi anlamına geleceğini savunan görüştür. Bu yorumda anahtar kelime "destek"tir. Eğer destek varsa, güven de vardır. Ayrıca bu yaklaşım; ilk yaklaşımda olduğu gibi pragmatik bir güven anlayışına sahip değildir. Bu yaklaşıma göre siyasal güven; performans ve beklentiyle ilgilidir, fakat olmazsa olmaz değildir. Çünkü siyasal güven, performans ve beklentinin yanı sıra ideolojiyle, kültürle, alışkanlıklarla, memnun olmayla, bağlılıkla, karizmayla ve süreçlerle yakından ilgilidir. Dolayısıyla siyasal güven; kurumlara, hükümetlere güvenden daha fazla bir güven nosyonunu ifade etmektedir.

Destek kavramını üreten Easton'ın siyasal sisteme destek teorisi (political support), siyasal güven açısından önemli bir teoridir (Weatherford, 1987: 6; Dalton, 2005: 134; Bkz. Kumlin, 2004: 72; Hooghe ve Zmerli, 2011: 3). Easton'a göre

siyasal sistemi tümüyle etkileyen iki tip girdi bulunmaktadır: talepler (demands) ve desteklemek (support). Easton'da "talepler", siyasal sistemin ürettiği politikaların veya fonksiyonların yeterliliğiyle ilgiliyken "desteklemek", siyasal sistemin hayatta kalması ve fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için muhakkak elzem olan bir etkendir. Hem talepler hem de desteklemek, siyasal sisteme güvenin dolayısıyla siyasal güvenin ana faktörleridir (Easton, 1957, 1975; Bkz. Arancibia, 2008; Bkz. Kaase, 1999). Ayrıca Easton desteklemenin birbirinden farklı iki türünden bahsetmektedir: spesifik (özel) destek ve yaygın olan (diffuse) destek. Spesifik destekte vatandaşların memnuniyeti, siyasal otoritelerin performansına ve ortaya koyduğu politikalara göre şekillenmektedir.

Spesifik desteğin iki boyutu olan, siyasi otoriteler ve bu otoritelerin performansının değerlendirilmesi temel parametrelerdir. Spesifik destek, sıklıkla değişiklik göstermektedir. Çünkü resmi otoriteler tarafından ortaya konan performans ve üretilen politikalar, dinamik durumda olduğu için vatandaşların değerlendirmeleri sıkça değişmekte ve buna bağlı olarak destek düzeyleri de değişiklik arz etmektedir. Dolayısıyla spesifik destek, siyasal sistemin ve onun otoritelerinin aktiviteleri, günden güne değişmekte ve siyasal desteğin onto-politiğini tayin etmektedir (Easton, 1975: 438-442; Arancibia, 2008: 11; Bkz. Hetherington, 1998; Bowler ve Karp, 2004). Bu anlamda Easton'ın spesifik desteği, ilk yaklaşımın siyasal güven anlayışıyla da benzerlik göstermektedir. Ancak Easton'da spesifik destek, tek başına siyasal güvenin esaslarını oluşturmamaktadır. Easton diğer destek türü olan yaygın desteği (diffuse) ise, iyi niyetli ve olumlu tutumların bir toplamı olarak tanımlamaktadır. Yaygın destek, siyasal sistemin nesnelerine yönelik genel tutumları ve bağlılıkları ifade etmektedir. Yaygın desteğin iki bileşeni bulunmaktadır: güven ve meşruiyet (Easton, 1975: 451; Bkz. Arancibia, 2008: 11). Kaldı ki halk nezdinde meşruiyeti kabul ve destek gören siyasal sistem, vatandaşların güvenilir bulduğu bir sistemdir.

Easton, yaygın desteğin özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır: (1) spesifik desteğe kıyasla yaygın destek daha uzun süreli ve daha istikrarlıdır. Ancak buradan yaygın desteğin hiç değişmeyeceği anlamı çıkmamalıdır. (2) yaygın destek istikrarlı olmasının yanı sıra aynı zamanda kendine has bir duygu olan siyasal desteğin

temelidir. Çünkü spesifik destek sadece hükümet otoritelerini kapsarken yaygın destek, tüm yasal otoriteleri, siyasi mekanizmaları ve hatta bu otoritelerin kişisel yönlerini ilgi alanına çeker. (3) yaygın destek iki temel kaynak tarafından şekillenmektedir. İlki, çocukluktan genç yetişkinliğe kadar olan sosyalizasyon süreci, diğeri ise kişisel tecrübeler (Easton, 1975: 444-446). Özet olarak ifade etmek gerekirse yaygın destek, siyasete ve siyasal sisteme yönelik kökleşmiş tutumları ifade eder. Siyasal sistemin meşruiyetine ve siyasal kurumlara ilişkin destekler, yaygın destek için önemli göstergelerdir. Spesifik destek ise, gerçekleşen değişmelere eş zamanlı olarak yeniden şekillenmekle birlikte siyasi liderlerin veya hükümetin performanslarına bakılarak yeniden belirlenir (Dalton, 1999: 58). Dolayısıyla David Easton siyasal güveni, siyasal rejimin doğrudan desteğin yaygın (diffuse) bir şekli olarak görmektedir (Easton, 1975; Muller, Jukam ve Seligson, 1982; Arancibia, 2008). Çünkü Easton'a göre, eğer halk desteği (yaygın destek) önemli ölçüde azalırsa, her çeşit siyasal sistemin varlığı tehlikeye düşmektedir (Easton, 1965: 220; Bkz. Akgün, 2001: 3). Bu tehlike algısıyla birlikte toplumun siyasal güveni ciddi biçimde hasar görmeye başlar. Bu hasarın düzeltilmesi ve güvenin restore edilmesi kolay olmamakta ve yeniden güvenin tesis edilmesi ise zaman almaktadır (Cheema, 2010: 4).

Siyasal güvenin tanımlanmasında, literatürde böyle bir kategorizasyon olmasa da, genel olarak iki ayrı yorum bulunmaktadır. Her bir yaklaşımın içerisinde çeşitli mikro düzeyde tanımlama çabaları şüphesiz vardır. Ancak tüm tanımlama gayretlerine bu çalışmada yer verilmesine imkan bulunmamaktadır. Bu çalışmanın temel aldığı siyasal güven tanımı, tümüyle ne ilk yaklaşıma ne de ikinci yaklaşıma dayanmaktadır. Bu çalışmanın siyasal güven anlayışı; siyasi liderler, siyasi kurumlar ve toplumun içinden geçtiği süreçler bağlamında Türkiye'nin siyasal güvenini anlamaya yöneliktir. Dolayısıyla hem ilk hem de ikinci yaklaşımın siyasal güven yorumundan faydalanmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bu çalışmanın siyasal güven nosyonu; siyasi liderlerin hükümet performansı, karizması, imajı, kişilik özellikleri, ürettiği politikalar, vatandaşın beklentilerini karşılayabilme, ülke problemlerine çözüm üretebilme konularında hem ilk hem de ikinci yaklaşımdan; hükümete ve kurumlara güven konusunda ilk yaklaşımdan ve siyasal toplum, rejimin

işleyişi, siyasal sistemin sorunları, demokratikleşme ve hükümetin ekonomik performansı konularında daha çok ikinci yaklaşım olmak üzere hem ilk hem de ikinci yorumdan faydalanılmaktadır.

Siyasal desteğin geniş halk tabanlarına yayılmasının bir göstergesi olarak siyasal güven; uzun soluklu desteği, istikrarlı bir yönetimi ve demokratik hükümetin etkili politikalarını benimser (Newton, 2008: 243). Vatandaşlar, kendini temsil eden en iyiyi arama ihtiyacı duyarlar. En iyi olduğu düşünülen rejim, hükümet, kurumlar veya liderler, vatandaş nezdinde artık güvenilmeyi hak etmiştir. Siyasal düzenin devamı ve demokratik sistemin desteklenmesi, siyasal güven açısından hayati bir öneme sahiptir (Craig, 2006: 21). Dolayısıyla siyasal güveni oluşturan tek bir kriterden veya ölçülmesini sağlayan tek bir yöntemden bahsetmek mümkün değildir. Kaldı ki siyasal güvenin üzerinde anlaşıldığı bir tanımın olmaması da, bu kriterlerin ve yöntemlerin farklılaşmasından kaynaklanmaktadır.

2.2. Siyasal Güven ve Sosyal Güven İlişkisi

Güven literatüründe, siyasal güven (political trust) ve sosyal güven (social trust) ayrımı genel olarak yapılmaktadır (Newton, 2001; Yang vd., 2014). Yapılan birçok çalışmada, siyasal güven ile sosyal güvenin birbirleriyle etkileşimde olduğu ve aralarında güçlü bir ilişkinin bulunduğu, toplumsal düzlemde herhangi birindeki değişimin diğerini olumlu veya olumsuz şekilde etkilediği, güven çalışmacılarının üzerinde mutabık olduğu bir husustur (Bkz. Newton, 1999). Sosyal güven ve siyasal güven, bir bütünün entegre olmuş parçaları (Newton, 2008: 262) ve madeni bir paranın farklı iki yüzü gibidir (Newton, 1999: 179). Hall'a (2002: 52) göre bu iki güven biçiminin ibresi, genel olarak aynı istikamette seyretmektedir. Bir toplumda sosyal güvenin düşmesi, siyasal güvenin de azalmasına neden olmaktadır. Ancak hangisinin birbirinin nedeni ve sonucu olduğu konusunda kesinleşmiş bir kanı bulunmamaktadır.

Sosyal güven ve siyasal güven arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Sosyal güven, vatandaşların diğer vatandaşlara olan tutumlarını ifade ederken (horizontal trust), siyasal güven vatandaşların siyasal sisteme, siyasal temsilcilere ve hükümet

kurumundaki atanmışlara olan tutumlarını (vertical trust) betimlemektedir (Newton, 2008: 242; 2001: 202; Bkz. Zmerli ve Newton, 2008; Yang vd., 2014). Sosyal güven kişisel ve özel değerlendirmelerle şekillenirken siyasal güven, daha az bilinen, daha çok risk alınan ve daha az tahmin edilebilir olan halkın siyasal beklentilerine göre oluşmaktadır. Bir diğer husus, siyasal güvenin sosyal güvene kıyasla daha ince, değişken ve dinamik olmasıdır. Bu anlamda sosyal güven, kalın hatlarla belirli, değişmesi daha fazla zaman alan ve siyasal güvene göre bilinç düzeyindeki dönüşümü daha yavaştır (Newton, 1999: 179). O halde siyasal güven ve sosyal güvenin birbirini etkilediği ve fakat aralarında çok derin olmasa da bazı farklılıkların bulunduğu bir gerçektir.

Sosyal güvenin, siyasal güvenin gelişimini desteklediğine yönelik bulgular bulunmaktadır (Bkz. Craig, 2006: 4-5). Bu çalışmalarda sosyal güvenin, demokratikleşmeyi ve demokratik bir siyasal yönetimi olumlu yönde etkilediği öne sürülmektedir. Bu yönde Inglehart (1999a, 1999b), Muller ve Seligson'un (1982) yaptıkları çalışmalar göstermektedir ki, sosyal güven düzeyiyle demokrasinin desteklenmesi arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır (Bkz. Jamal ve Nooruddin, 2010: 46). Çünkü sosyal güven düzeyi, demokrasi için ve hatta demokratik bir yönetimin hakim olması için önemli bir destekleyicidir. Sosyal güven, siyasal güvenin gelişimine üç yönden katkı sağlar. Bu fonksiyonlardan ilki, güvenin sosyal bağları güçlendirmesi, karşılıklı kuralları düzenlemesi ve toplumun ortak davranış sergilemesine imkan vermesiyle alakalıdır. Güven duyan bireyler, siyasete daha çok angaje olmaya, sosyal yaşamda daha dikkatli ve kendi toplumuna dair daha ilgili olmaya, gönüllü kuruluşlar içerisinde yer almaya, kısacası insanlarla daha çok iletişim ve ilişki kurmaya başlamaktadır. İkinci olarak sosyal güvenin gelişimi, siyasal güven düzeyinin yüksek olmasıyla desteklenmektedir. Vatandaşların siyasal güven düzeyi yüksek olduğunda, onlar kendilerini toplumsal fayda sağlayan bireyler olarak göreceklerdir. Üçüncü olarak da sosyal güven, kültür teorisyenlerinin de öne sürdüğü gibi, takdire şayan bir demokrasinin inşasına güçlü bir katkı sağlamaktadır (Jamal ve Nooruddin, 2010: 45). Kaldı ki Uslaner'e (2008b: 731) göre sosyal güven seviyesi yüksek olduğunda, daha az siyasal kutuplaşmanın yaşanması ve meşru yolların daha fazla önünün açılması söz konusu olmaktadır.

Sosyal ve siyasal güven ilişkisinde, cılız da olsa, sosyal güvenin tesis edilmesi için toplumda öncelikle siyasal güvenin sağlanması gerektiğini savunan görüşler de mevcuttur. Bu düşünceyi savunan Gökırmak'a (2003: 128) göre sosyal güvenin oluşturulması, öncelikle siyasal güvenin tesis edilmesine bağlıdır. Gökırmak, toplumsal anlamda sağlıklı ve kalıcı bir güvenin ihdas edilebilmesini, özellikle siyasal inandırıcılığın ve siyasal güvenin oluşturulmasında görmektedir (Gökırmak, 2003: 128). Ancak bu yaklaşım, siyasal güvene şümul bir nitelik yüklediği ve sosyal güvenin oluşumunda siyasal güvenin erişemediği birçok olgunun varlığını göz ardı ettiği için literatürde önemli bir karşılık bulamamıştır.

Sosyal güvenin siyasal güveni ya da siyasal güvenin de sosyal güveni belirlediği yönünde çeşitli yaklaşımların olduğu aşikardır. Ancak bu çalışma, ne sosyal güvenin siyasal güveni ne de siyasal güvenin sosyal güveni tümüyle belirlediği tezine sahip çıkmaktadır. Her bir güven biçiminin, diğeri üzerinde kuşkusuz etkisi vardır. Fakat bu birbirine temel referans olacak şekilde değildir. Türkiye'nin sosyal ve siyasal güven algıları, bu konuda iyi bir örneklik teşkil etmektedir. Çünkü Türkiye, Dünya Değerler Araştırması'nda da görüldüğü üzere 2011 yılında yapılan güven araştırmasında dünya ülkeleri içerisinde son sıralarda yer almaktadır. Oysa Türkiye toplumu, yaklaşık son on yılda siyasal sisteme, hükümetlere, siyasal kurumlara önceki dönemlere oranla daha çok güvenir olmuştur (SDE, 2012; Gökçe, 2010). Bu durum siyasal güvenin yüksek olduğunun da bir göstergesidir. O halde şu soru akla gelmektedir: "Sosyal güvenin düşük olduğu toplumlarda, siyasal güven nasıl olur da artış gösterir?". Bu sorunun yanıtı, güven konusuna ilişkin akıllarda oluşan birçok sorunun da yanıtı olacak gibi görünmektedir.

2.3. Siyasal Güven Literatürünün Farkına Varmak

1960'lı yıllardan itibaren oluşmaya başlayan siyasal güven literatürünün ilk örneklerini, Easton'ın (1965, 1975), Almond ve Verba'nın (1963) ve William A. Gamson'un siyasal sisteme verilen desteğin elementlerinin belirlenmesini konu alan çalışmaları oluşturmaktadır. Daha sonra 1970'lerin ortalarında Arthur Miller (1974a, 1974b) ve Jack Citrin'in (1974, 1977) ampirik çalışmalarıyla siyasal güven literatürü

daha da zenginleşmiştir.[34] Siyasal güven üzerine odaklanan bu araştırmalar, zamanla siyasal desteğin farklı boyutları olan "yabancılaşma" ve "kinizm" gibi konuları da içeren ampirik çalışmaların artışını beraberinde getirmiştir (Bkz. Arancibia, 2008: 7; Bkz. Hill, 1981; Avery, 2007). Dünya genelinde sosyal bilimcilerin siyasal güven konusuna duydukları ilgi, özellikle son yirmi beş yılda daha da artmıştır. Bilhassa 1990'lı yıllarda demokrasinin küresel ölçekte yaşadığı kriz, siyasal güven çalışmalarına önemli bir ivme kazandırmıştır (Bkz. Hansen, 2012: 45). Bu çalışmaların artışında, Batı toplumlarında baş gösteren "siyasal güvensizlik" ve bu güvensizliğin nedenlerine yönelik ilgi önemli rol oynamıştır. Ayrıca insanların veya toplumların siyasal güvensizliklerinin oluşmasında sadece ulusal bazdaki siyaset arayışları ya da yönetimsel sonuçlar değil uluslar arası çapta gelişen olaylar, savaşlar, etnik temizlikler de son derece etkili olmuştur. Örneğin Bosna Hersek'te etnik temizlik amacıyla uygulanan şiddet eylemleri ve soykırımlar, Irak Savaşı, terör eylemleri, Sovyetlerin dağılması vd. olaylar, siyasal güvensizliğin değirmenine su taşımıştır (Bkz. Touraine, 2000: 274-275; Bkz. Brewer vd., 2004). Diğer yandan 2000'li yıllara gelindiğinde, 1990'lı yıllardan çok farklı bir durumun olmadığı görülmektedir. Bu dönemde gelişen bazı olaylar ve doğurduğu sonuçlarla ilgili çalışmalar, siyasal güven literatürüne önemli katkılar sağlamıştır. 11 Eylül 2001'de Amerika'da İkiz Kulelere ve Pentagona yapılan saldırılar (Bkz. Hetherington ve Rudolph, 2008: 501-503; Chanley, 2002: 469; Nye, 2007; Hetherington, 2004), savaşlar (Warren, 2006: 160; Chanley, 2002; Hetherington, 2004), skandallar (McAllister, 2000: 23; Bkz. Perrucci ve Perrucci, 2009: 53; Miller, 1999) ve diğer

[34] 1970'li yıllarda siyasal güven çalışmalarına Jack Citrin ve Arthur Miller oldukça katkı sağlamışlardır. Özellikle Citrin ve Miller arasındaki siyasal güven tartışmaları, siyasal güvenin popülaritesini arttırdığı gibi bu konunun sosyalbilimlerde ilgi çekmesine de aracılık etmiştir. Özellikle siyasal kinizm (political cynicism), siyasal güvensizlik (political distrust), siyasal güven ölçümlerinin yöntemi, ideolojinin siyasal güvene etkisi ve demokratik yönetimden memnuniyet gibi konular merkezinde başlayan bu ikili arasındaki tartışmalar, Citrin'in (1974) "Comment" olarak bilinen ve hükümete güvenin ilişkilerini irdeleyen makalesine Miller'in (1974b) "Rejoinder" olarak bilinen ve "cevaba cevap" olarak Türkçeye çevirilen makalesiyle karşılık vermesi şeklinde devam etmiştir. Siyasal güven literatürüne önemli kazanımlar sağlayan bu makaleler için bkz. Citrin, 1974, 1977; Miller, 1974a, 1974b.

gelişmeler, siyasal güvensizliğe ve dolayısıyla literatürün genişlemesine zemin hazırlamıştır.[35]

Siyasal güven konusunda yapılan çalışmaların konusunu genellikle gelişmiş ülkeler oluştururken (Akgün, 2001: 3), özellikle Amerika'da yapılan çalışmalar, siyasal güven literatürünün sınırlarını açmıştır (Bkz. Hooghe vd. 2011: 249). Bu ülkelerde yapılan araştırmaların önemli bir kısmı, siyasal sistemin, kurumların ve demokrasinin vatandaşlar tarafından hangi oranda desteklendiğine yönelik ülkelerin karşılıklı analizlerini içermektedir (Easton, 1965; Weatherford, 1987; Norris, 1999b, 1999c; Yang ve Tang, 2010). Siyasal güven literatürüne, Amerika'nın yanı sıra, Latin Amerika, İngiltere ve Avrupa ülkelerinin birçoğu çalışmalarıyla destek verirken, özellikle son yıllarda Rusya, Çin, Japonya, Güney Kore gibi ülkelerde yapılan nitelikli çalışmalar da literatürü daha da zenginleştirmektedir.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde siyaset bilimi, sosyoloji, ekonomi, psikoloji gibi disiplinlerde siyasal güven konusunda, uzun yıllardan bu yana çalışmalar yapılmakta ve toplumun genel olarak siyasal sistemden ve bunun araçlarından beklentileri saptanmaya çalışılmaktadır. Ancak Türkiye'de bilim çevreleri, siyasal güven konusuyla ve literatürüyle büyük oranda tanışmış değildir. Bu konunun başlığında dikkat çekilen husus, tam da bu eksiklikten kaynaklanmaktadır. Çünkü siyasal güven konusunun mahiyetini anlamak için "siyasal güven literatürünün farkına varabilmek" gerekmektedir. Türkiye'de siyasal güven konusu, uluslararası literatürde ele alındığı şekliyle çalışılmıştır. Bu çalışmaların ilki, Birol Akgün'ün 2001 yılında kaleme aldığı ve Dünya Değerler Araştırması verilerine dayanarak bir siyasal güven okuması yaptığı "Türkiye'de Siyasal Güven: Nedenleri ve Sonuçları" isimli makale, diğeri ise Mert Gökırmak'ın 2003 yılında yayınlanan "Sosyal Bilimlerde Güven" isimli

[35] Son dönemlerde güven çalışmalarında, devlet kurumlarının performanslarına ve bu devlet kurumlarından hizmet alımlarında vatandaşların memnuniyet düzeyini ölçmeyi amaçlayan yeni çalışma alanı oluşturulmuştur. Özellikle teknolojinin ve buna bağlı olarak internet imkanlarının gelişmesiyle vatandaşlara sunulan hizmetin formatında yapılan bu dönüşüm, dünyada ve Türkiye'de "e-devlet" hizmetleri olarak bilinmektedir (Bkz. Alsaghier ve Hussain, 2012; Bkz. Bannister ve Connolly, 2011). Söz konusu e-devlet çalışmaları, bir nevi vatandaşların kurumlara yönelik güveninin, farklı düzeyde ve yapıda ölçülmesini hedeflemektedir.

edisyon kitapta yer alan "Küresel Kriz ve Politikada Güven" isimli makalesidir.[36] Görüldüğü üzere Türkiye'de, kayda değer bir literatür henüz oluşmuş değildir. Oysa uluslararası literatür, bu konuda oldukça zengindir. Çünkü diğer ülkelerde yapılan çalışmalarda siyasal güven, hem kökleşmiş hem de güncel konularla ilişkilendirilerek ölçülmeye çalışılmıştır. Bu çalışma için ulaşılan siyasal güven literatürünün sadece bir kısmını şu çalışmalar oluşturmaktadır: Eğitimin ve eğitim düzeyinin siyasal güvene etkisi (Bkz. Hooghe vd. 2012; Hakhverdian ve Mayne, 2012), çocukların ya da gençlerin siyasal güven düzeyleri (Abramson, 1972; Rodgers, 1974; Bkz. Dimitrova-Grajzl ve Simon, 2010); yerel yönetimler, sunulan hizmetler ve hükümetin ürettiği politikalar bağlamında siyasal güven ilişkisi (Hansen, 2012; Goudge ve Gilson, 2005; Bkz. Konisky vd., 2008; Christensen ve Laegreid, 2005), kırsal bölge seçmenlerinin hükümete ve siyasal sisteme güveni (Tao vd., 2011; Marquart-Pyatt ve Petrzelka, 2008), sosyal sermaye, siyasal güven ve demokrasi ilişkisi (Uslaner ve Badescu, 2003; Back ve Kestila, 2009; Sun vd., 2012; Paxton, 2002; Keele, 2007), bir ülkenin ya da ülkelerin belirli bir tarihsel döneminin odak alınıp liderlerine veya siyasal sistemlerine olan güvenin betimlenmesi (Miller ve Listhaug, 1990; Gorlizki, 2013; Hosking, 2013; Mishler ve Rose, 1997; Wong vd., 2011; Hendriks, 2009; Bêlanger ve Nadeau, 2005; Font ve Blanco, 2007; Holmberg, 1999; Li, 2008), bölünmüş ya da çokkültürlü toplumlarda barışı ve sosyal uyumu inşa etmenin siyasal güven değeri (Heenan ve Devine, 2010; Bkz. Hosokawa, 2010; Weinstock, 1999; Stolle vd., 2008), dış göçle gelen göçmenlerin ya da azınlıklığı oluşturan etnik yapıların siyasal güven düzeyi ve hükümetten memnuniyeti (Hetherington ve Globetti, 2002; Maxwell, 2013; Abrajano ve Alvarez, 2010; Fennema ve Tillie, 2001; Michelson, 2001; Avery, 2009), mevcut veya geçmiş dönemlerde iktidarda olan siyasi liderlere duyulan siyasal güvenin belirleyicileri

[36] Türkiye'de özellikle üniversitelerin Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi bölümlerinde yapılan, vatandaşın kurumların performansından duyduğu memnuniyeti konu alan araştırmalar, "Kurumlara Güven" başlığı altında yapılmaktadır. Siyasal güven konusunun kurumlar ve siyasal yönetim çerçevesinde ele alınmasına neden olan bu araştırmalar, Türkiye'de siyasal güven konusunda farkındalık oluşturacak bir literatürün ortaya çıkmasına imkan hazırlayamadığı gibi, çeşitli sosyal ve siyasal problemleri de içine alan bir siyasal güven okumasına yapamamıştır. Ayrıca incelendiğinde görülmektedir ki bu çalışmaların, ne kavramsal çerçevesi ne de işaret ettiği sorunsallar bakımından siyasal güven konusunun içerisine ve literatürüne dahil edilmesi mümkün değildir. Kaldı ki bu tür araştırmaların, birçok araştırma şirketi tarafından dönem dönem yapıldığı da bilinmektedir.

(Lipset ve Schneider, 1983; Hetherington, 1999; Bkz. Sabatini, 2012; Avery, 2007), medyanın siyasal güven düzeyini şekillendirmesindeki rolü (Moy ve Scheufele, 2000; Chen ve Shi, 2001) ve siyasi skandalların siyasal güven düzeyi üzerindeki olumsuz etkileri (Bowler ve Karp, 2004; McAllister, 2000; Miller, 1999; Dalton, 2005; Weatherford, 1984).

Siyasal güven literatürünün kapsamının ve çalışma alanlarının, gelecek dönemlerde artarak devam edeceği düşünülmektedir. Dünya çapında yaşanan kaygı verici olayların devam etmesi ve bu gelişmelerin toplumların düşüncesini önemli ölçüde etkilemesi, siyasal güvenin belirleyicilerinden biri olan uluslararası güveni (international trust) de (Brewer vd., 2004: 93) olumsuz etkilemektedir. Şuan dünyanın gündeminde yer alan Suriye iç savaşı, Mısır'da yaşanan darbe, sonrasında gelişen demokrasi ihlalleri ve seçimle işbaşına gelen bir siyasi liderin hapse atılarak idamla yargılanması, Irak'ta on yıldır devam eden mezhep savaşları, Filistin'de İsrail'in uyguladığı soykırım, ambargo ve işgal politikaları, Ukrayna-Rusya gerilimi, terörizm tehdidi gibi dünya halklarını ilgilendiren olaylar ve konular, küresel siyasal iradenin demokratik bir tepki üretememesinden dolayı "siyasal kayıtsızlık" ve "siyasal güvensizlik" fitillerini ateşlemeye devam etmektedir.[37] Dolayısıyla bu siyasal güvensizliğe kaynaklık edecek olayların sürekliliği, bu konuda çalışmaların artmasını ve böylelikle literatürün de çoğalmasına kapı aralayacaktır. Öte yandan demokraside yaşanan krizler, hala siyasal sistemlerin sorunu olmaya devam etmektedir. Demokrasi krizleri, siyasal güven düzeyinin hızlı bir biçimde erozyona uğramasına neden olmakta ve vatandaşlarda, tüm güven teorisyenlerinin ittifak ettikleri, "siyasal güven bunalımı"nın yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde bu çalışma ise, demokrasi tecrübesi bakımından kısa sayılamayacak kadar uzun bir geçmişe sahip olan Türkiye'nin siyasal güven haritasını çıkartabilmeyi, böylelikle ulusal ve uluslararası literatüre de önemli bir katkı sağlamayı ummaktadır.

[37] Dünyanın ilgiyle takip ettiği ve kaygı duyduğu küresel çapta sansasyon oluşturan olaylar, toplumların siyasete, diğer ülkelere ve geleceğe yönelik güvenlerini derinden etkilemektedir. Küresel düzeyde etkili olan bu olayların sosyal ve siyasal güvene etkisi hakkındaki bir çalışma için bkz. Brewer vd., 2004.

2.4. Siyasal Güven Teorileri

Siyasal güvenin kökenine ve oluşumuna ilişkin, literatürde yoğun biçimde öne çıkan iki teori bulunmaktadır.[38] Bunlar; kültürel teoriler ve kurumsal teoriler olarak adlandırılmaktadır (Mishler ve Rose, 2001: 33; Newton ve Norris, 2000; Norris, 1999c; Berg ve Hjerm, 2010; Arancibia, 2008; Lühiste, 2006; Torcal, 2014; Yang ve Tang, 2010). Ayrıca bu iki teorinin sınırları içerisinde olan ve fakat ele aldığı konuların çapı bakımından birbiriyle ayrışan, "makro" ve "mikro" düzeyde iki yaklaşım da, siyasal güven teorilerinin farklı boyutunu teşkil etmektedir. O halde öncelikle kültürel ve kurumsal teorilerin genel olarak temel savlarına değinip daha sonra makro ve mikro yaklaşımların argümanlarını analiz etmek yerinde olacaktır.

Siyasal güven çalışmalarının kültür teorilerine öncülük eden Almond ve Verba (1989),[39] Easton (1965, 1975), Inglehart (1988, 1997, 1999a, 1999b), Uslaner (2008b), Sztompka, Fukuyama ve Putnam (1995) gibi teorisyenler, her ülkedeki siyasi rejimlerin, siyasal kültürden ve derin sosyal ve siyasal değerlerin köklerinden

[38] Çalışmanın bu bölümünde yer alan teoriler, siyasal güvenin oluşumuna etki eden faktörleri konu alan teorilerdir. Ancak bu bölümde yer verilemeyen ve siyasal güvensizliğin nedenlerini açıklamaya çalışan teoriler de mevcuttur. Fakat çalışmanın sınırlarını aşacağından dolayı burada bu teorilere değinilmeyecektir. Buna rağmen bu teorileri iki başlıkta toplayan "aşırı talep" ve "hayal kırıklığının yönteme dönüşmesi" teorilerine kısaca değinmek yararlı olacaktır. Akgün'e (2001: 5-6) göre halkın siyasal sistemden memnuniyetsizliklerini ve güvensizliklerini açıklamaya çalışan, ekonomik performans yaklaşımından post-modern değerlerin yükselişi teorisine ve medyanın etkisi teorilerine kadar toplam on iki ayrı model-teori bulunmaktadır. Ancak konusunu sisteme yönelik güvensizliğin oluşturduğu bu teorileri iki ana başlık altında toplamak mümkündür: ilki, siyasal sisteme dair aşırı talep ve beklentilerin karşılanamamasından dolayı güven erozyonunun oluştuğunu ileri süren "aşırı talep teorisi" (demand overload theory), diğeri ise siyasal sistemin işleyiş sürecinde ortaya çıkan haksızlığa ve adaletsizliğe yol açan uygulamalar nedeniyle oluşan güvensizliği açıklamaya çalışan "hayal kırıklığının yönteme dönüşmesi" (procedural frustration) teorisidir. Aşırı talep artışı yaklaşımı, ikinci dünya savaşından itibaren vatandaşların hükümetlerden istek ve taleplerinin hızla arttığını ve bu beklentilerin hükümetlerce yeterince karşılanamamasından dolayı ise güvensizliklerin yaşandığını öne sürmektedir. İkinci yaklaşımın temel aldığı düşünceye göre güven erozyonunun oluşmasında önemli olan kriter, hükümetlerin planladığı ve tedavüle koyduğu icraatların sonuçları değil de, bu politikaların uygulanma sürecinin işlerliğinin sağlıklı bir şekilde yürütülmemesi ve vatandaşa yönelik haksız, hukuksuz ve adaletsiz uygulamaların bulunmasıdır.

[39] Almond ve Verba "The Civic Culture"da, siyasal güvenin köklerini sosyal güvene dayandırmaktadır (Parry, 1976: 134). Almond ve Verba'nın da temsilcisi olduğu siyasal kültür yaklaşımlarına göre siyasal güven, sosyal güvenden neşet eden bir semptomdur. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre bir toplumda siyasal güvenin niteliği, sosyal güvenin kaderine göre belirlenmektedir (Parry, 1976: 134).

beslendiğini varsaymaktadırlar (Norris, 1999c: 217; Bkz. Cook ve Gronke, 2005; Bkz. Gökçe, 2010). Kültürel teoriler varsayımına öncelikle güvenin sosyal ilişkilerin temel formlarından biri olduğunu ileri sürerek başlar. Doğumdan itibaren kişi, edindiği deneyimlerle diğer insanlara güvenmeyi (trust) veya güvenmemeyi (distrust) öğrenmeye başlamaktadır.[40] Yaşamının ilk yıllarında ailesi, akraba çevresi ve yakın sosyal çerçevesiyle kurduğu iletişim ve etkileşimle bu deneyimleri edinmeye başlayan birey, daha sonra okul arkadaşları, iş arkadaşları ve komşularıyla (Bkz. Stolle, 2008; Bkz. Secor ve O'Loughlin, 2005; Marschall ve Stolle, 2004) bu sosyal çevreyi genişletmektedir.[41] İlk zamanlarda kendi ailesi dışındakileri diğer insanlar olarak nitelendiren birey, zamanla etkileşimde bulunduğu iletişim ağını genişleterek geniş bir ağa sahip olur. Bunun sonucunda ise kişi, genel bir güven ya da güvensizlik algısı oluşturur ve diğer insanlara ne derecede güveneceği veya güvenemeyeceği ayırımına bu şekilde varır (Mishler ve Rose, 2001: 34). Böylelikle kültürel değerler, diğerlerinin güvenini veya güvensizliğini ayrıştırmaya başlamaktadır (Mishler ve Rose, 2001: 34). Dolayısıyla kültürel yaklaşım, erken yaşlarda başlayan sosyalizasyon sürecinin öz-değerleri (core values) şekillendirdiğini ve bu oluşumda ailenin, arkadaş çevresinin ve deneyimlerin önemli faktörler olduğunu öne sürer (Norris, 1999c: 217; Shi, 2001). Kaldı ki bu yaklaşımda güven, tecrübe ve kültürel

[40] Gelişim psikolojisi ve psikanaliz alanlarında önemli çalışmalara imza atan ünlü kuramcı Erik Erikson, güvenin bebekliğin ilk dönemlerinden itibaren edinilen tecrübelerle kazanıldığını, bu tecrübe kazanımında çocuk-anne ilişkisinin büyük önem taşıdığını belirtir (Bkz. Crepaz, 2008: 98; Bkz. Abramson, 1972: 1250). Çünkü insanoğlu hayata güven duyarak başlar. İnsan, doğumundan itibaren güvenmeyi öğrenmeye başlar ve hayatının devamında da, bu güveni öğrenmeyi sürdürür. Erik Erikson'un "temel güven" (basic trust) olarak ifade ettiği bu süreç, insan doğasının kurucu erdemidir. Erikson'da temel güven, erken çocukluk döneminde gelişmeye ve şekillenmeye başlamakla beraber temel güven kazanımında doğuştan kazanılan mizaç, kalıtım ve fıtratın dahi etkisi olabilmektedir (Bkz. Solomon ve Flores, 2001). Erikson'un bulguları, kültürel yaklaşımın tezlerini desteklemektedir.

[41] Siyasal güvenin oluşumunda aile ve sosyal çevrenin önemi üzerine inşa edilen kültürel teorilerin sayıltılarını Alkan ve Ergil'in tespitleri desteklemektedir. Alkan ve Ergil'e (1980: 20-21) göre sosyal sınıf, toplumsallaşma, kişilik kontrolü ve siyasal sisteme duyulan güvenin değişkenleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin, orta sınıftan gelen anne-babalar çocuklarını yetiştirirken mutluluk, merak ve özdenetim öğelerine önem vermektedir. Bu şekilde yetişen çocuklar, genel olarak kendi kendini yönetebilen ve kendi gereksinimlerini karşılayabilen bir potansiyele sahiplerdir. İşçi sınıfından gelen anne-babalar ise, söz dinleme, temizlik ve kurallara riayet etme gibi öğelere önem vermektedirler. İlkinde özdenetimi güçlü çocuklar, diğerinde ise dış-denetimi baskın olan çocuklar yetişmektedir. Araştırmalar da göstermektedir ki, özdenetimi fazla olan çocukların siyasal güvenleri de fazla olmaktadır. Dolayısıyla çocukların nasıl yetiştirildikleri de, siyasal güveni doğrudan etkilemektedir.

olmak üzere iki ana kaynağa sahiptir (Uslaner, 2008b: 725). Siyasal kültür, yaş, eğitim ve sosyal çevre gibi sosyo-demografik özelliklerin, böylece siyasal güvenin şekillenmesinde rol oynadığı görülür (Shi, 2001: 415; Wong vd., 2011).[42]

Kültürel teoriler, siyasal güveni çoğunlukla sosyal güvenin bir uzantısı olarak değerlendirirken, bireyin yaşamının ilk dönemlerinde öğrendiği davranış kalıplarını da ilerleyen dönemlerde politik tutumlara dönüştürdüğü ve bunu siyasal kurumlara yansıttığı temel tezine dayanmaktadır.[43] Bu teoriler, siyasal kurumsallaşmanın temel motivasyonunu, toplumun kültürel özellikleriyle uyumluluk göstermesi beklenen siyasal güvenin inşasına bağlamaktadır (Mishler ve Rose, 2001: 32-34; Gökırmak, 2003: 129; Suh vd., 2012; Wong vd., 2011). Bundan dolayı bu teoriyi savunanlara göre kültürel değerler, siyasal güveni oluşturan temel dinamiklerdir (Yang ve Tang, 2010: 427; Shi, 2001). Kısaca kültürel teorilerin hipotezi, siyasal güvenin dış kaynaklı olduğu üzerine bina edilmiştir. Bu teoride siyasal güven, bireyin hayatında uzun dönemlerden beri var olagelen, adeta bireyi çepeçevre saran yetiştiği kültürün tohumlarına dayanan, böylece köklerini kültürünün kodlarında bulan ve erken yaşlardan itibaren sosyalizasyonuna referans teşkil eden sosyal ilişkilere göre tayin edilmektedir. Kültürel teori açısından bakıldığında siyasal güven, bireylerarası güvene (interpersonal trust) kadar uzanmaktadır. Çünkü kişinin erken dönemdeki ve sonraki dönemlerde edindiği tecrübeler, siyasal kurumlara yönelik algısı ve kurumların kapasitelerine göre gösterdiği performanslar, kültürel teori açısından

[42] Solomon ve Flores'e (2001: 9) göre aslında güven, öğrenilmesi gereken bir şeydir. Çünkü bireyin sosyalleşmesiyle eşzamanlı olarak gelişen güven kültürü, siyaset alanını da şekillendirmektedir. Bu bağlamda siyasal güven teorilerinden kültürel teoriler, bireyin siyasal toplumsallaşmasıyla da yakından ilgilidir. Toplumsal-siyasal çevre ile birey arasında yaşamı boyunca devam eden doğrudan veya dolaylı bir etkileşim neticesinde, bireyin siyasal sisteme yönelik inşa ettiği düşünce, davranış, tutum ve değerlerinin gelişmesi olarak ifade edilen (Alkan ve Ergil, 1980: 7; Bkz. Akın, 2013) siyasal toplumsallaşma, birçok kurumun katkısıyla bireyde tesis edilmektedir. Almond ve Verba'ya (1989: 275) göre bu kurumlar içerisinde yer alan aile ve eğitim (okul), bireyin siyasal sosyalizasyonuna katkı sağlayan çok önemli iki kurumdur.

[43] Çünkü birbirine güven duyan bireylerin yaşadığı toplumlarda işbirliğinin mümkün olması, resmi ve sivil kurumların ise bu kolektif davranışların bir ürünü olduğunun göstergesidir. Kültüre endeksli güven ilişkisi, öncelikle yerel sivil işbirliği oluşumlarını ve daha sonra ise temsili bir hükümetin ihtiyaç duyacağı ulusal bir kurumsal ağı oluşturma motivasyonunu yüklenir. Böylelikle bireylerarası güvenin, politik kurumlara ve demokratik kurumlara doğru kanalize olacağı öngörülmektedir (Bkz. Gökırmak, 2003: 131).

siyasal güveni belirleyen unsurlardır (Mishler ve Rose, 2001: 31; Bkz. Almond ve Verba, 1989: 266; Newton ve Norris, 2000; Bkz. Letki, 2006; Bkz. Shi, 2001).

Siyasal güven teorilerinin diğeri ise; Hardin, Newton, Mishler, Rose, Nye, Norris ve Hetherington gibi teorisyenlerin öncülüğünü yaptığı kurumsal teorilerdir. Kurumsal teoriler, kültürel teorilerin savlarına karşı çıkarak siyasal güvenin tesisinde kültürel öğeleri bir neden olarak değil, kurumların aktif işlerliğinin sonrasında oluşan bir sonuç olarak görmektedir. Bireyin yaşamının erken dönemlerinde edindiği kültürel tecrübelerin tamamen yadsınmayacağını kabul eden kurumsal teoriler, kurumların işlerliğinin etkin olduğu bir toplumda güvenin üretilebileceğini, aksi halde güvensizliğin, kuşkuculuğun ve bunalımların sıradanlaşacağını öne sürer (Mishler ve Rose, 2001: 32-34; Gökırmak, 2003: 129; Suh vd., 2012; Wong vd., 2011; Bkz. Cook ve Gronke, 2005).[44] Kurumsal teoriler, kültürel teorilerin aksine, siyasal güvenin oluşumunu, siyasal olarak iç dinamiklere bağlamaktadır. Bu teoriye göre siyasal güven, kurumların yerine getirdiği faydaya bağlı olarak vatandaşta oluşturduğu memnuniyet esas alınarak ölçülmektedir. Kaldı ki kurumsal teoride siyasal güven, kurumların performanslarının bir sebebi değil, bir sonucudur (Mishler ve Rose, 2001: 31; Newton ve Norris, 2000: 56-58; Torcal, 2014: 4-6). Çünkü siyasal güven veya güvensizlik düzeyi, bireylerin kurumların performanslarıyla ilgili verdiği rasyonel cevaplardan elde edilir (Bkz. Mishler ve Rose, 2001). Hatta bu yönüyle kurumsal teoriler, rasyonel seçim teorisi perspektifinden temellendirilmektedir (Wong vd., 2011).[45] Bu yaklaşıma göre vatandaşa fayda sağlayan, beklentileri karşılayabilen ve performanslarından razı olunan kurumlar, güvenilirdir.

[44] Güven konusunda öne sürülen teorilerin farklılıklarına rağmen, hem kültürel hem de kuramsal teoriler, güvenin belirli bir oranda deneyime bağlı olduğu ve öğrenilmiş bir değer olarak karşımıza çıktığı konusunda görüş birliği taşımaktadırlar. Bu konuda iki teorinin ayrışdığı noktalar da bulunmaktadır. Buna göre kültürel teoriler, bireyin siyasal bilinç kazanmadan önce bu öğrenmeyi gerçekleştirdiklerini öne sürerken, kurumsal teoriler bu deneyimi, bireyin yetişkinlik döneminde ve siyasal kurumların etkinliğini tecrübe ettikten sonra gerçekleştiğini iddia etmektedir (Bkz. Gökırmak, 2003).

[45] Sosyal ve siyasal güven üzerine çalışan güven teorisyenlerinden bazıları, "rasyonel seçim teorisi" üzerinde durmaktadırlar. Genel olarak vatandaşın demokratik rejimden memnuniyetini (Norris, 2011: 116; Shi, 2001; Farrell, 2009: 9-12), konu alan bu teoriye, bu çalışmada kapsamı aşacağı için yer verilmeyecektir. Kısacası bireyin hiçbir baskı altında kalmadan seçenekler arasında kendisi için değerli olduğunu düşündüğü konuda tercihte bulunması temeline dayanan rasyonel seçim teorisi, siyasal güven çalışmalarında özellikle siyasal kurumların ve hükümetin performansının

Kurumsal yaklaşımcı çalışmalar temelde kurumsal performansa göre siyasal güven fotoğrafı çekerler. Kurumsal güven çalışmalarında, genel anlamda hükümetin politikalarının sonuçları, daha özelde ise ekonomik kalkınma ve gelişme verileri temel alınmaktadır (McAllister, 1999: 189; Norris, 1999c). Böylelikle kurumsal performans betimlemelerinde hükümetin ekonomik performansı, siyasal güvenin ana damarlarından birini oluşturmaktadır (Miller ve Listhaug, 1990, 1999; Norris, 1999c; Wong vd., 2011). Dolayısıyla bu çalışmada olduğu gibi, literatürde yer alan kurumsal perspektifli çalışmalarda ekonomik kalkınma ve gelişmişlik düzeyi, siyasal güvenin belirlenmesinde önemli bir parametredir.

Tablo 1. Siyasal Güvenin Kökeni Hakkında Rakip Teoriler ve Temel Kavramları

	Kültürel ve/veya Dışsal Teoriler	**Kurumsal ve/veya İçsel Teoriler**
Makro Teoriler	Ulusal Kültür	Siyasal Yönetimin Performansı
Mikro Teoriler	Bireysel Sosyalleşme	Performansın Bireysel Değerlendirilmesi

Kaynak. Mishler ve Rose, 2001: 34

Siyasal güvene ilişkin teoriler, bireyde "siyasal güvenin oluşumu" üzerine öne sürülen tezlerden oluşmaktadır. Kültürel ve kurumsal teoriler, yukarıda genel hatlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu iki teorinin kapsamı alanında yer alan, ancak hem kültürel hem de kurumsal teorilerin savlarının tümüne olmasa dahi bir kısmına yaslanan bu yaklaşımlar, siyasal güven çalışmalarına yeni ufuklar kazandırmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki, siyasal güveni tıpkı sosyal güven gibi ele alan, bireyde güvenin oluşumunu kültür ve kurumlar gibi tümüyle toplumun nitelikleri tarafından tayin edildiğini iddia eden ve bireyin siyasal güven gelişimini sosyal ve siyasal sistemlerin etkisine bağlayan "makro teori" yaklaşımıdır. İkinci yaklaşım ise, siyasal güven oluşumunda bireyin psikolojik ve sosyal karakterlerinin ve kişisel tecrübelerinin belirleyici olduğunu öne süren ve böylelikle bireyin kişisel karakterini

değerlendirilmesini temel alan kurumsal güven yaklaşımlarında kullanılan bir yöntemdir. Siyasal güvenin kültürel yaklaşımına göre ise rasyonel tercih yaklaşımı eksenli ölçülen güven algıları, hikâyenin sadece bir bölümünü oluşturmaktadır (Bkz. Shi, 2001: 401). Ayrıca Norris'e (2011:116) göre siyasal sisteme olan desteğin birçok yönünü açıklama gayreti taşıyan çalışmalarda rasyonel seçim teorisi, sıklıkla başvurulan bir yöntem haline gelmiştir.

temel alan "mikro teori" yaklaşımıdır (Newton, 2008: 248). Bu yaklaşımların varsayımları, kültürel ve kurumsal teorilerin önermeleri üzerinden daha kolay anlaşılabilir. Kültürel teorilerin temelde iki önermesi bulunmaktadır: (1) Siyasal kurumlara güven ve tarihsel kültürel köklerden ve ulusal deneyimlerden beslenen kişilerarası güvenden hareketle, bireylerden ziyade ülkelere göre değişiklik göstermesi (Ulusal Kültür). (2) Kurumlara güven, ülkelerden ziyade yaşanılan sosyal çevrenin şekillendirdiği bireylerin diğerlerine güvenine göre değişiklik göstermektedir (Bireysel Sosyalizasyon) (Mishler ve Rose, 2001: 37). Kurumsal teorilerin de temelde iki önermesi bulunmaktadır: (3) Kurumlara güven, ülkelerden ziyade hükümetin politikalarının başarısına ve siyasal kurumların karakterine göre değişiklik gösterir (Hükümetin Performansı). (4) Kurumlara güven, hem bireysel tutumlar ve değerler hem de bireyin sosyal ve ekonomik durumuna göre değişiklik göstermektedir (Bireysel Değerlendirme) (Mishler ve Rose, 2001: 37). Bu önermelerden 1. ve 3. önermeler makro yaklaşımların, 2. ve 4. önermeler ise mikro yaklaşımların sayıltılarını oluşturmaktadır.

Tablo 1'de görüldüğü üzere, bu yaklaşımların kültürel ve kurumsal teorilerle etkileşime girmesiyle; makro-kültürel, makro-kurumsal, mikro-kültürel ve mikro-kurumsal olmak üzere dört farklı versiyon oluşmaktadır. Kültürel ve kurumsal teorilerin her ikisinde de yer alan bu yaklaşımlardan makro yaklaşımlara göre güven, genel olarak grubun ya da kolektif yapıların tüm üyelerine yayılmıştır. Makro yaklaşımlarda güven algısı, toplumun kültürel arka planına ve yönetimin performansına bağlı olarak yön bulmaktadır. Makro kültürel yaklaşımlar, ulusal geleneklerin homojenleştirici eğilimlerine ve toplumu oluşturan bireylerin birbirine karşı olan güvenlerine pek az önem vermelerine dikkat çekmektedir. Mikro yaklaşımlarda ise bunun aksine güven, toplumsal arka plana, ekonomiye ve politikaya bağlı olmaksızın bireyin sosyalleşmesine, bireyin algılarına ve değerlendirmelerine bağlı olarak şekillenmektedir. Mikro kültürel yaklaşımlar, siyasal güven konusunda toplumlar arasındaki ilişkilerde olduğu gibi, bireysel sosyalleşme tecrübelerine odaklanmaktadır (Mishler ve Rose, 2001: 32-33). Makro-kültürel yaklaşımlar, ulusal kültürün homojenleştirici yönünü benimserken, toplumda bireylerarası güvenin çeşitlenmesine çok az izin vermektedir. Mikro-kültürel

yaklaşımlar ise, bireyin farklı sosyalizasyon deneyimlerine odaklanarak bu değişkeni siyasal güvenin önemli bir kaynağı olarak görmektedir (Mishler ve Rose, 2001: 32). Nasıl ki makro-kültürel ve mikro-kültürel yaklaşımlar arasında küçümsenemeyecek düzeyde farklılıklar bulunuyorsa, makro-kurumsal yaklaşımlar ve mikro-kurumsal yaklaşımlar arasında da bu denli farklılıklara rastlanılmaktadır. Makro-kurumsal yaklaşımlar; ekonomik büyümenin sağlanması, yönetimin etkinliği, yozlaşmanın engellenmesi gibi konularda kurumların toplam performansını merkeze alır. Bireysel tepkilerin belirlenmesi ise, kurumların randımanına göre değerlendirilmektedir. Buna karşın mikro-kurumsal yaklaşımlar da, kurumların performansının değerlendirilmesini, bireyin siyasal entegrasyon, ekonomik büyüme, yozlaşma karşısında alınan önlem gibi deneyimlerinin sonrasında ortaya çıktığını vurgulamaktadır (Mishler ve Rose, 2001: 32; Gökırmak, 2003; Uğuz, 2010a: 178-180).

Kültürel ve kurumsal teorilerin makro ve mikro yaklaşımları; araştırılan olgu, toplum, ülke, kurum, sosyal çevre ve kişiliğin oluşum evreleri gibi birçok konu nezdinde uygulama alanı bulabilmektedir. Araştırılan bu konularda çalışmacı, yönteminin ya da teorisinin makro veya mikro olduğunu ispata çalışmaz. Araştırmanın makro-mikro veya kurumsal-kültürel olarak nitelendirilmesi, yukarıda kategorize edilen sınıflamalara başka bir araştırmacı tarafından sonradan ilave edilir. Ancak gariptir ki, literatürde siyasal güvenin temel teorilerini (kültürel ve kurumsal) konu alan az sayıda çalışmalar (Bkz. Mishler ve Rose, 2001; Bkz. Newton, 2008) yapılmış, bu teorilerin makro ve mikro boyutlarına da, yine bu çalışmalar içerisinde kısmen değinilmiştir.

Her çalışmanın temelinde genel olarak kuşkusuz belirli bir düşünce veya teori bulunmaktadır. Bu çalışmanın dayandığı siyasal güven teorisi ise, ne salt kültürel ne de salt kurumsal teorilerden oluşmaktadır. Ayrıca bu teorilerin makro ve mikro boyutlarından her biri de, bu çalışmanın tek bir referansını oluşturmamaktadır. Bu çalışmanın dayandığı siyasal güven teorisi anlayışı Schoon ve Cheng'in siyasal güven teorisi anlayışıyla benzerlik göstermektedir. Schoon ve Cheng'e (2011: 622) göre siyasal güven, sadece toplumun siyasal kültür kökleri tarafından belirlenen, sadece bireyin siyasi kurumlarla olan tecrübesinden oluşan ve sadece bireyin

yaşamının belli bir zaman diliminde oluşan bir duygusal veri değildir. Buna karşılık siyasal güven, bireyin erken ve geç yaşlarda edindiği tecrübesi, ailesi, okul hayatı, ekonomik sistem, işsizlik deneyimi, hükümetin politikaları, kurumların performansı ve vatandaşın bu kurumlardan beklentileri gibi "güvenin" gerçekleştiği veya gerçekleşmediği tüm yaşamsal dinamiklerle ilgilidir. Ayrıca siyasal güven, bireyin yaşamında belirli bir dönemde değil, hayatının erken veya geç tüm evresinde edindiği tecrübelerle şekillenen, dolayısıyla hayat boyu öğrenilerek yeniden üretilen bir mekanizmadır. Bundan dolayı Türkiye'de siyasal güvenin temel belirleyicilerinin saptanmasını, bu belirleyicilerin vatandaş nezdinde karşılığının ne şekilde anlam bulduğunu, hükümetin ve kurumlarının performansının vatandaşın beklentilerinin ne ölçüde karşıladığını ve siyasal sisteme dönük rejimi yakından ilgilendiren süreçlerin güvene etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, siyasi liderlere güven konusunda hem kültürel hem de kurumsal teorilerden, kurumlara güven konusunda kurumsal teorilerden ve süreçler konusunda ise yine hem kültürel hem de kurumsal teorilerden yararlanılmaktadır. Her ülkenin ve toplumun kendine has özelliklerinin olması, siyasal kültürün, siyasal mekanizmaların işleyişinin ve siyasal sistemin, önemli bir belirleyici olması düşüncesinden hareket eden bu çalışmanın iddiası, her toplumun veya ülkenin siyasal güveninin, kendine has niteliklerinden bağımsız bir biçimde ele alınamayacağıdır. Daha açık ifade edilirse, Amerika toplumunun siyasal güven referanslarıyla, Çin veya Japonya'nın siyasal kültür referansları ve hatta Türkiye'nin referansları bire bir aynı değildir. Çünkü dünyanın doğusundaki toplumlar ile batısındaki toplumları birbirinden ayıran en önemli husus, bu toplumların kültürel yapısıdır. Dolayısıyla Türkiye'nin siyasal güveni, Amerika'da yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak kullanılan hükümete veya kurumlara güveni ölçüt alarak belirlenemez. Yüzlerce yıllık siyasal kültür havzasına sahip Türkiye'nin siyasal güveni, hem siyasal kültür geleneğinde şekillenen siyasi lider, devlet, yönetici, siyasi korkular gibi bugünü belirleyen kadim siyasal faktörlerle, hem de demokrasi, ekonomik kalınma ve gelişme, lider, siyasi kurumlar, hükümet gibi bugünün siyasetinde başat rol oynayan bugünün faktörleriyle saptanabilir. O halde bu çalışma, hem kültürel hem kurumsal ve hem de makro ve mikro yaklaşımların Türkiye'ye uyarlanması neticesinde, temel iddiasını söylemeyi amaçlamaktadır.

2.5. Siyasal Güvenin Onto-epistemik İnşası

Siyasal güven kavramı, sınırları kesin ve net olarak belirli olmayan ve teorileri iç içe geçmiş birçok yaklaşımlardan oluşan, dolayısıyla ontolojik görüntüsünün buğulu olduğu bir kavramdır. Ayrıca bu teoriler, çoğunlukla birbirine karıştırılan kompleks bir epistemoloji sunmaktadır (Newton, 2008: 242; Hooghe ve Zmerli, 2011: 3; Hetherington, 2004; Kaase, 1999; Bannister ve Connolly, 2011). Esasında siyasal güven, uluslararası literatürde "political trust" olarak adlandırılmaktadır. Ancak siyasal güven başlığı altında yer alan ve güveni ölçtüğünü iddia eden "hükümete güven" (trust in government), "kurumlara güven" (confidence/trust in instutions) ve siyasal topluma güven şeklindeki tanımlamalar, belirli bir problematiğe odaklanarak benzer ölçümler yapmaya çalışmakla birlikte kullanılan metodolojinin darlığı ve genişliği, siyasal güven indekslerini birbirinden farklılaştırmaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki, "siyasal güven" olarak ifade edilen tüm çalışmalar, aynı anlam haritasına işaret etmemektedir (Akgün, 2001; Bkz. Gökçe, 2010). Bundan dolayı toplumların siyasal güvenini ölçtüğünü iddia eden teorisyenlerin veya çalışmacıların, öncelikle siyasal güven kavramından ne anladıklarına değinmek yerinde olacaktır.

"Bir toplumda siyasal güven nasıl ölçülebilir?" ya da "Siyasal güvenin saptanmasında temel göstergeler nelerdir?" gibi sorular, siyasal güvenin onto-epistemik belirleniminde büyük önem taşımaktadır. Siyasal güvenin göstergeleri araştırmacılara göre değişkenlik göstermekte (Hetherington, 1998; Norris, 1999b; Arancibia, 2008), ancak bu değişkenlik güven teorilerine sadık kalınarak yapılmamaktadır. Araştırmaların önemli bir kısmı epitemolojisini, bu çalışmada da olduğu gibi, kültürel ve kurumsal teorilerin harmanlanmasına ve ülkenin veya toplumun tarihsel, kültürel, siyasal ve konjonktürel durumuna dayandırmaktadır. O halde siyasal güvenin onto-epistemik temellerinin anlaşılması için bu bölümde öncelikle, teorisyenlerin ve araştırmacıların siyasal güvenin ölçülmesinde temel aldığı dayanakları ve sonrasında güven çalışmalarında çokça referans gösterilen David Easton'un göstergelerini ve son olarak da Easton'un baz aldığı bu dayanakları geliştiren Pippa Norris'in siyasal güven kriterlerini ele almak gerekmektedir.

Literatürde siyasal güven; üçlü, dörtlü ve beşli faktörleri referans alan göstergelerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Aslında bu üçlü göstergelerin Easton'un üç faktörlü siyasal destek teorisinden esinlendikleri söylenebilir. Bu üç faktörlü çalışmalara çok sayıda örnek verilebilir. Ancak burada sadece birkaç örnekle yetinilecektir. Bu örneklerden ilki, Damarys Canache'ın Venezuela üzerine yaptığı siyasal güven çalışmasıdır. Bu çalışmada siyasal güven; kurumlara güven, resmi otoritelere (atanmış ve seçilmişler) güven ve demokratik hükümete güven olarak tayin edilmiştir (Bkz. Arancibia, 2008: 15). Çalışmaların neredeyse tamamında siyasal güvenin göstergeleri arasında hükümete güven ve kurumlara güven faktörleri yer almaktadır. Bu iki faktör, mevcut hükümetin ve siyasi kurumların performansının, vatandaşın beklentilerini karşılayıp karşılamamasına göre siyasal güven betimlemesi yapmaktadır. Bu anlamda bu çalışmaların büyük bölümünün kurumsal teorilere dayandığı ifade edilebilir. Bir diğer örnek üçlü faktör çalışması da Schiffman ve arkadaşlarına aittir. Bu çalışmada temel alınan üç faktör şunlardır: Hükümete güven, siyasal kinizm (political cynicism) ve resmi kurumlarda görevli atanmış ve seçilmişlere güven (Schiffman vd., 2010: 372-373). Burada farklı olarak siyasal kinizm, siyasal güvenin ontik bir faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca siyasal sistemden ümidini kesen vatandaşları nitelemek için kullanılan siyasal kinizm, bu haliyle bir siyasal güven göstergesi olarak ele alınmaktadır. Kaldı ki siyasal sistemden hiçbir beklentisi olmayan vatandaşların, oy kullanmak gibi sadece vatandaşlık görevini icra eden davranışlarda bulunsalar dahi, güven duymaları söz konusu olmamaktadır.

Siyasal kinizmin bu şekilde bir faktör olarak değerlendirilmesi, esasen Easton'ın siyasal güvenin belirleyicisi olarak öne sürdüğü siyasal destek teorisinin kabul görmesi anlamına gelmektedir. Çünkü siyasal kinizm, siyasal desteğin olmadığı durumlarda gün yüzüne çıkar. Bu iki araştırmada dikkat çeken diğer husus ise, bürokrasiye yönelik güvenin siyasal güven faktörleri içerisinde yer almasıdır. Seçilmişlerin yönettiği kurumlar, doğrudan siyasal güvenin konusunu oluştururken atanmışların yönetimsel performansı da, yine bu göstergeler içerisine eklemlenmektedir. Bu durum, yöneticisinden memuruna kadar bürokratik yapının, vatandaşın beklentilerine ne ölçüde karşılık verdiğinin sorgulanması anlamına da

gelmektedir. Yozlaşma, yolsuzluk, rüşvet, adam kayırma, nepotizm gibi bürokratik yapılarda karşılaşılan patolojik durumun, siyasal güven betimlemesinde önemli olduğunun da bir ispatı niteliğindedir. Bir diğer örnek ise Back ve Kestila'nın göstergeleridir. Bir toplumun siyasal güvenini betimlemenin üç boyutu olduğunu öne süren Back ve Kestila'ya (2009: 172) göre bu üç boyut; siyasi liderlere güven, parlamentoya güven ve demokrasiden (siyasal sistem) memnuniyet duyma (Back ve Kestila, 2009: 172) şeklindedir. Bu gösterge, yukarıdaki iki çalışmacının faktörlerinden de farklıdır. Öncelikle siyasi liderleri bir boyut olarak ele alması, siyasetin aktörler üzerinden güven sağladığını ifade eder. Aslında Batı dışı ülkelerde çok sık rastlanılan siyasi lider faktörü, toplumun sosyo-kültürel niteliklerinin siyasi alana yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu tezde de önemli bir gösterge olarak ele alınacak olan siyasi lider faktörü, Türkiye'nin siyasi hayatında vazgeçilmez bir güven kaynağı olarak algılanmaktadır. Bunun yanı sıra parlamentoya olan güven ise, önceki çalışmalarda doğrudan işaret edilen bir faktör olmamakla birlikte vatandaşın siyasal sisteme, demokratik işleyişe, tüm yurttaşların temsil edilmesine, iktidar ve muhalefet partilerinin birlik olup ülkenin çıkarına politikalar üretmesine duyduğu inancı yansıtır. Diğer çalışmalarda parlamentoya güven, bu çalışmacının yaptığı gibi müstakil bir boyut olarak değil, genelde kurumlara güven faktörü içerisinde ve diğer kurumlar arasında yer alan bir kurum olarak işlenmektedir. Yine bir başka unsur olan demokrasiden memnuniyet duyma, burada siyasal güveni belirleyen üç unsurdan biri olarak temellendirilmiştir. Demokrasiden memnuniyet (democracy satisfaction) ifadesi, sosyal ve siyasal karar alma süreçlerinin etkili işlemesiyle alakalı olarak vatandaşın genel olarak iyimser olması ve gerekli karar alma mekanizmalarının sağlıklı yürütüldüğüne dair hoşnutluğu ifade etmektedir. Buna karşın Pippa Norris gibi siyasal güven araştırmacıları, "demokrasiden memnuniyet"in çok yönlü bir araştırmanın konusu olduğunu, birden fazla anlam yüklemelerine ve çoklu yorumlara açık olan bir kavram olduğunu ileri sürmektedirler (Bkz. Meikle-Yaw, 2008: 37).[46]

[46] Bu alanda çalışan siyaset bilimciler üzerinde uzlaşma sağlamasa da literatürde "demokrasiden memnuniyet" şu konuları kapsamaktadır: Seçim sisteminin benimsenmesi, devletin kurumları hakkındaki görüşler, görevdeki siyasi temsilcilerin değerlendirilmesi ve siyasal rejimin performansına yönelik destek veya eleştiriler (Bkz. Meikle-Yaw, 2008: 37-38).

Ünlü güven teorisyeni Eric Uslaner de, siyasal güvenin inşasında üç faktörü gerekçeli olarak açıklamaya çalışmaktadır. Bunlardan ilki, hükümetin vatandaşların güvenini kazanması ve ürettiği politikalarda ve halka yaklaşımında dürüst olmasıdır. Çünkü dürüst olan hükümet, genel güveni ve kişilerarası güveni tesis edebilir. Eğer hükümette yozlaşma ve yolsuzluk gibi dürüst olmayan tavırlar var ise, toplumda güveni inşa etme şansı ortadan kaybolmaktadır. İkincisi, demokratik rejimin işleyişinin sağlıklı yürütülmesidir. Vatandaşların haklarını gözeten hukuk normlarının yürürlükte olduğu, katılımcı yönetim anlayışının topluma aksettirildiği ve ekonomik refahın halkın çıkarı temel alınarak oluşturulduğunda, hükümete dair güven üretilmeye başlar. Üçüncüsü ise, hükümetin politikalarının ve performansının vatandaşın beklentilerini karşılayabilmesidir. Hükümet politikalarının vatandaş üzerinde etkili olması, insanların kendilerini pozitif hissetmesine ve diğer bireylerle işbirliğine daha istekli olmasına neden olmaktadır. Uslaner'e göre, hükümete güvenme ile insanlara güven duyma arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur (Uslaner, 2003: 172-173). Uslaner'in siyasal güvenin tesis edilmesi için öne sürdüğü üç faktörün üçünde de görülmektedir ki hükümet, tümüyle merkezdedir. Güvenilir ve dürüst olan, demokratik rejimin işleyişini sağlayan ve vatandaşın beklentilerini karşılayan hükümet, böylelikle yurttaşların siyasal güvenini kazanmayı hak edebilir.

Siyasal güvenin inşasına ilişkin onto-epistemik temellendirmelerden sadece birkaç tanesine yer verilmiştir. Bu örneklerde incelenen üçlü faktörlerin, bazı hususlarda birbirinden ayrıştığı görülmektedir. Siyasal güvenin göstergelerinden dörtlü faktöre ise Rahn ve Rudolph'un parametreleri örnek gösterilebilir. Bunlar; (1) Hükümetin politikalarının vatandaşların beklentilerini karşılaması durumu. Rahn ve Rudolph'a göre vatandaşların barış, ekonomik zenginlik, işsizliğin azaltılması, demokratik siyaset, ifade özgürlüğü gibi hükümetten beklentileri bulunmaktadır. Bu beklentilerin karşılanma durumuna bağlı olarak vatandaşların hükümete olan güvenleri oluşurken, etkili ve verimli bir siyaset üretimi de yine bu güvenin oluşmasındaki önemli bir veridir. (2) Siyasal uygunluk. Vatandaşlar, iktidarda olan hükümetin siyasal kimliğiyle kendi siyasal tercihlerinin aynı doğrultuda veya uyumlu olmasını arzu eder. Bu uygunluğun sağlanması, siyasal güvenin teşekkülünde esaslı bir etkendir. (3) Hükümetin politikalarında adaletli olmasına yönelik düşünceler.

Vatandaşlar hükümetin ürettiği politikaların doğasında adaleti, hakka riayet edilmesini ve adam kayırmanın yapılmamasını ister. Politikalarının uygulanmasında, bu hususları dikkate alan ve hayata geçiren hükümetler, güvenilir olarak görülmektedirler. (4) Resmi görevde olanların (atanmışlar, seçilmişler) nitelikleri.

Vatandaşlar, resmi kurumlarda görev yapan kişilerin ehil olmasını ve yaptıkları işlerin hakkını teslim etmesini bekler. Bir işin profesyonel olarak yapılması, seçimle teslim edilen yönetimin emin ellerde olduğunun bilinmesi, vatandaşın hükümete olan siyasal güvenini arttırmaktadır (Bkz. Rahn ve Rudolph, 2005: 532-533). Buna göre; hükümet politikaları, ideolojik uygunluk, adaletli olunması ve yönetimdekilerin liyakatli olması, Rahn ve Rudolph'un dörtlü faktörünü oluşturmaktadır. Burada hükümet ile vatandaşın benzer ideolojik düşüncelere sahip olması, diğerlerinde olmayan ve fakat önemsenmesi gereken bir faktör olarak durmaktadır. Çünkü Türkiye özelinde de düşünüldüğünde, ideolojik tutumlara sahip kişilerin farklı ideolojileri referans alan siyasi partileri destekledikleri pek az rastlanılan bir durumdur.

Siyasal güvenin göstergelerine beşli faktörle farklı boyutlar kazandıran çalışmacılar da bulunmaktadır. Bu çalışmacılardan biri olan Cheema, siyasal güveni tümüyle hükümete güven olarak temellendirmiş, hükümete güveni bu faktörlerin merkezine koymuş ve bu güveni inşa eden birçok belirlenim üzerinde durmuştur. Cheema'ya göre küresel, bölgesel ve ülkeye ait parametreler, hükümete güvenin faktörlerini tayin edebilmektedir. Bu bağlamda Cheema, siyasal güveni beş kategoride düşünmüştür. Birincisi, hükümetin etkili politikaları ve siyasal sistem uygulamaları. Cheema, etkili politikaların ve uygulanabilir sistemlerin, toplumun hükümete güven duyması için olumlu ortamlar oluşturduğunu belirtmektedir. Ancak politikaların etkisiz ve verimsiz olması, sistemin işleyişindeki aksaklıklar, vatandaşları siyasal kinizme kanalize ederek güvensizliği arttıracaktır. O halde hükümetin performansı, siyasal güven düzeyinin artmasında ya da azalmasında önemli bir unsurdur. İkincisi, siyasi liderlerin hükümete duyulan güveni derinden etkilemesidir.[47] Liderlerin vizyon sahibi olması, toplumun geleceğe yönelik

[47] Cheema, hükümeti yöneten siyasi lidere duyulan güvenin hükümete güvene veya siyasal güvene doğrudan etki ettiğini belirtir. Ancak siyasal güven teorisyenlerinden Hetherington, hükümete güven

umudunu beslemesi, değişen konjonktüre göre çözüm önerileri getirebilecek kabiliyette olması ve toplumu oluşturan farklı grupları bir araya getirebilen ve ortak amaç için buluşturan toplumsal birlikteliği inşa edici donanımda olması gibi özellikleri, hükümete duyulan güvenin seyrini belirlemektedir. Üçüncüsü, vatandaş için ekonomik büyüme ve ekonominin sunduğu fırsatların, hükümete güven duymada önemli bir köşe taşı olmasıdır. İnsanların gelir seviyesinin artması, işsizliğin azalması, yatırıma dönük hizmetlerin tırmanışa geçmesi gibi halkın çıkarına olan ekonomik iyileşmeler, hükümete olan güvenin yükselmesine vesile olmaktadır. Ekonomik veriler, halk için önemli olmakla beraber siyasal güvenle de doğrudan ilişkilidir. Örneğin ekonomik durumu iyi olan ancak demokratik olmayan ülkelerde vatandaşların siyasal güveni, ekonomik durumu kötü olan fakat demokrasiyle yönetilen ülkelerdeki siyasal güven düzeyinden daha yüksek çıkmaktadır. Dördüncü faktör, vatandaşa sunulan su, temizlik, sağlık, eğitim, altyapı gibi hizmetlerin, beklentilere karşılık vermesiyle hükümete güvenin ilişkili olmasıdır. Bu hizmetlerin yerine getirildiğini düşünen ve bu yöndeki beklentileri karşılanan yurttaşların siyasal güveni yüksek düzeydeyken, bu hizmetleri yetersiz görenlerin güven düzeyi ise düşük seviyededir. Beşinci ve son parametre ise, uluslar arası toplumda ülkenin başarılı yönetilmesi, kurumların işleyişinin sağlıklı olması, insanına değer veren bir politika izlemesi, kısacası yaşadığı ülkenin küresel bazda iyi ve etkili bir "imaj" sahibi olması, vatandaşlarının siyasal güvenini oluşturmaktadır. Aksi halde, iyi bir imaja sahip olmayan ülkelerin vatandaşları, hükümetlerine güven duymakta pek isteksizdirler (Bkz. Cheema, 2010: 6-7).

Cheema'nın beşli faktöründe diğer çalışmalarda olmayan iki nokta dikkat çekmektedir. İlki, ekonominin ayrı bir faktör olarak değerlendirilmesidir. Ekonomik gelişmişliğin, fırsatların ve vatandaşın ekonomik refahının hükümete güvende önemli

---

ile siyasi lidere güven konularının farklı durumlar olduğunu öne sürerek bir ayrıma dikkat çekmektedir. Hetherington'a göre siyasal güven, hükümetin bütünüyle değerlendirilmesi anlamına gelmekle birlikte siyasi figürlere güven duyup duymamayla karıştırılmamalıdır. Clinton örneğini veren Hetherington, Amerikalıların Clinton'a güveninin düşük olduğu zamanlarda, hükümete güvenlerinin yüksek olduğunu ifade eder (Hetherington, 2004: 11). Siyasi lidere güven konusu, aslında daha çok toplumun siyasal kültürüne göre şekillenmektedir. Amerika'da siyasi lider ve hükümet ayrımı, yönetimde siyasi araçların çeşitlenmesinden dolayı mümkün olabilmekteyken Türkiye gibi ülkelerde lider ve hükümet, bir madeni paranın iki yüzü gibi bütünleşiktir. Bu konuda Hetherington'ın argümanlarının tüm toplumlara genellenemeyeceğini belirtmek gerekmektedir.

bir unsur olduğunu belirten Cheema, bu bakımdan ekonominin önemli bir belirleyici olduğunu saptamıştır. İkinci olarak Cheema, siyasal güven inşasında yeni bir gösterge olarak ülke imajı faktörünü ele almıştır. Ülke imajı faktörü, daha önceki çalışmalarda izine pek rastlanılmayan bir etkendir. Cheema'ya göre ülkenin imajı, hem ulusal hem uluslar arası düzeyde, hem yurt içinde hem de yurt dışında yaşayan o ülkenin vatandaşları üzerinde etkilidir.

Şekil 1. Cheema'nın Beş Faktörlü Siyasal Güven Göstergesi

Kaynak. Cheema, 2010: 9

Siyasal güvenin onto-epistemik inşası konusunda üçlü, dörtlü ve beşli faktörlerden oluşan bazı örnekler yukarıda verildi. Siyasal güven çalışmalarında referans gösterilen ve çalışmalarıyla siyasal güven literatürünün ilk örneklerinden birini oluşturan David Easton'ın siyasal destek teorisi, siyasal güvene ilişkin uygulamalı çalışmalarda üçlü faktörün kullanıldığı ilk örnektir (Bkz. Easton, 1957, 1965, 1975; Bkz. Klingemann, 1999). Easton'ın klasikleşmiş siyasal destek sınıflamasında[48] üçlü faktör şunlardır: Siyasal topluma güven,[49] siyasal sisteme

[48] David Easton'un (1965, 1975) geliştirdiği ve siyasal sistem destek ya da siyasal güven literatüründe bir başvuru kaynağı olarak gösterilen teoriye, siyasal sistem ve siyasal güven üzerine çalışan Stephen Weatherford 1987 yılında kaleme aldığı makalesinde ciddi eleştiriler sunmaktadır. Weatherford, daha sonra Pippa Norris (1999a, 1999b) tarafından genişletilen Easton'un bu teorisinin aslında "sistem desteği"nin sadece kutupları olabileceğini, bunun dışında destek teorisinin çok çeşitli yönlerinin

(demokratik rejime) güven ve seçimle yönetime gelen hükümete ve kurumlarına güven şeklindedir (Easton, 1957: 391-394, 1965; Norris, 1999b; Kumlin, 2004; Abramson ve Finifter, 1981; Bkz. Dalton, 1999; Akgün, 2001). Easton'ın bu sınıflaması, siyasal güven çalışmaları için temel bir kaynak olmakla birlikte zamanla genişletilmiştir. Özellikle Pippa Norris, bu sınıflamanın iskeletini beş faktörlü bir yapıya dönüştürmüştür. Norris'in siyasal güven faktörleri; siyasal topluma güven, demokratik rejimin ilkelerine güven, hükümetin performansına güven, siyasal kurumlara güven ve siyasi liderlere güven şeklinde belirlenmektedir (Norris, 1999b; Bkz. Arancibia, 2008: 15; Lühiste, 2006: 478-480; Letki, 2006: 309, Akgün, 2001: 5). Norris'in beşli faktörü, Easton'ın üçlü faktörünün biraz daha genişletilmiş hali gibidir. Çünkü Norris siyasal güven temellendirmesinde, Easton'ın siyasal destek teorisinden oldukça yararlanmaktadır. Hem Easton'ın hem de Norris'in sınıflamasında geçen siyasal topluma güven faktörü, Easton bu faktörü yıllarca evvel ifade etmişse de, yukarıda örnek gösterilen çalışmaların sınıflamalarında görülmemektedir. Ülkesini, toplumunu sevmek ve o ülkenin yurttaşı olmaktan memnuniyet duymak olarak ifade edilen siyasal topluma güven, kültürel teoriler bağlamında da değerlendirilebilecek bir konudur. Çünkü toplumundan memnun olma ve vatanseverlik duygularını besleme, hükümetin politik performanslarından da yer yer bağımsız olabilmektedir. Öyle ki insan, hükümetinin başarısını yeterli görmediği ülkesinde dahi, toplumunu ve vatanını sevebilir ve o ülkeye ait olmaktan gurur duyabilir.

---

olduğunu ileri sürmektedir. Weatherford'un "sistem destek" teorisi eleştirisi ve bu konuya yaklaşımı için bkz. Weatherford, 1987.

[49] Siyasal topluma güven, bir ülkenin vatandaşının ülkesini, toplumunu sevmesi, ülkesinde yaşıyor olmaktan memnun olması ve vatanseverlik göstermesi olarak betimlenmektedir. 1990'lı yılların ortalarında yapılan Dünya Değerler Araştırması verilerine göre Türkiye, siyasal topluma güven sıralamasında 24 ülke arasında % 96,3 güven seviyesiyle ilk sırada yer almaktadır (Bkz. Klingemann, 1999: 44).

Tablo 2. Easton ve Norris'de Siyasal Güvenin Onto-epistemik İnşasının Faktörleri

Analiz Düzeyleri	Duygusal Göstergeler	Araçsal Değerlendirmeler
Siyasal Toplum	Ulusal kıvanç, iftihar	Yaşanılan ülkenin en iyisi olduğuna yönelik düşünce
	Ulusal aidiyet	
Siyasal Rejim (siyasal sistem)		
İlkeler	Demokratik değerler	Demokrasi en iyi yönetim şeklidir
Siyasal sistemin (hükümetin) performansı	Katılımcı normlar	Hakların değerlendirilmesi
	Siyasal haklar	Demokratik süreçten memnuniyet
Siyasal kurumlar	Kurumlardan beklentiler	Kurumların performansının değerlendirilmesi
	Siyasi partileri desteklemek	Kurumlara güven
	Sonuçlara yönelik beklentiler	Parti sistemine güven
Otoriteler	Siyasi liderlere yönelik tutum ve düşünceler	Siyasetçilerin değerlendirilmesi
	Siyasi parti kimliği	

Kaynak. Dalton, 1999: 58

Bu tez çalışmasının onto-epistemik inşasında, temelde üçlü faktör kullanılmaktadır: Liderler, kurumlar ve süreçler. Bu üçlü faktör, Easton ve Norris'in siyasal güven parametreleriyle birçok ortak faktöre sahip olsa da, tümüyle aynı değildir. Bu tezin faktörlerinin belirlenmesinde Türkiye'nin siyasal kültürü ve günümüz siyasal olayları belirleyici olmuştur. Birçok çalışmanın faktörleri arasında da yer alan liderlik konusu, Türk siyasal kültüründe tek başına inşa edici bir rezerve sahiptir. Liderler etrafında birleşen topluluklar; düşman saldırıları karşısında, tehlikelerle yüz yüze kaldıklarında ve kriz, felaket gibi fırtınalı günlerin yaşandığı zor zamanlarda, her daim sığınılacak bir liman olan yeni liderler etrafında kenetlenmişlerdir. Bu bakımdan Türkiye'de siyasi liderlik, bir sosyal sermaye değeri taşımakta ve karizmatik niteliğiyle zor zamanlardan toplumu çekip çıkardığı için de

liderliğe bir kutsaliyet atfedilebilmektedir. Bu açıdan siyasi liderlik, siyasal güven epistemolojisinin önemli bir faktörünü oluşturmaktadır. Bir diğer faktör ise, siyasi kurumlardır. Literatürdeki çalışmaların neredeyse tümünde referans gösterilen bu faktör, kurumların performansının vatandaşların beklentilerini karşılama durumunu ifade etmektedir. Hükümet kurumları olarak da isimlendirilen siyasi kurumlar faktörü, mevcut hükümete duyulan güvenin de bir karnesi niteliği taşımaktadır. Ayrıca bu kurumların işleyişi, yolsuzluk, rüşvet, adam kayırma gibi adaletsiz uygulamalar, vatandaşların kurumlara yönelik tutumlarının belirleyicisi olmaktadır. Bu çalışmanın üçüncü faktörü, diğer faktörlerle de derinden ilişkili olan "süreçler" başlığıdır. Süreçler başlığının alt boyutlarında, (1) siyasal sistemin demokratikleşme düzeyleri ve sistemin şekillenişinde siyasal kültürün etkileri, (2) ekonomik gelişim ve vatandaşın ekonomiden beklentilerini hükümetin karşılayıp karşılayamaması ve (3) hükümetin güncel siyasal sorunlar karşısındaki çözüm üretici politikalarından oluşan üç alt faktör bulunmaktadır. Süreçler faktörü, özellikle Türkiye özelinde düşünülerek oluşturulmuş ve Türkiye'nin baş etmek zorunda olduğu temel sorunlar dikkate alınarak geliştirilmiştir. Kısacası Türkiye'de siyasal güvenin üçlü faktörünü; siyasi liderler, siyasi kurumlar ve siyasal, sosyal ve ekonomik süreçler oluşturmaktadır.

2.5.1. Siyasi Lider

İnsanı "zoon politikon" olarak tanımlayan Aristoteles, siyasal bir varlık olmasından dolayı insanı diğer canlılardan ayırmıştır (Aristoteles, 2010: 9). Aristoteles'in tasvir ettiği siyasal alan, özgür insanın evinin eşiğinden dışarı adım atmasıyla başlamaktadır (Öğün, 2010: 2). Siyasallık, tüm canlılar içerisinde sadece insana özgü bir nitelik olmakla birlikte diğer canlılarda grup liderliğinin, yöneten ve yönetilen ayrımının olması, bu canlıların siyasal olduğu anlamına gelmemektedir (Akın, 2013: 44). İnsanlık tarihinde siyasal alanın tesis edilmeye başlandığı kabilelerde siyasal iktidar, başlangıçta kolektif bir işleve sahipti ve topluluğun tümünün tasarrufundaydı. Ancak bu güç zamanla kişisel hale gelmeye başladı. Gücü kullanan yönetici ise, elinde tuttuğu iktidar sayesinde ayrıcalık kazandı ve toplumun diğer üyelerine göre farklılaştı (Aydın, 2011a: 26; Duverger, 1995: 7). Bir örgüt yapısının en önemli özelliği, liderlerin ve onları destekleyenlerin (yönetenler ve

yönetilenler) var olmasıdır (Freedman vd., 2003: 538). O halde liderlik; sosyal, siyasal, kurumsal tüm yapıları ve örgütleri bir arada tutmayı sağlayan, karmaşayı ve karışıklığı önlemek için politikalar geliştiren ve düzeni tesis eden bir otoritedir.

Liderlik tüm toplumlarda önemli bir sosyolojik gerçeklik olmasına karşın, sosyolojinin bu konuda önemli bir boşluğu doldurduğu söylenemez (Aktay, 2011: 10). Liderlik konusunda binlerce çalışma yapılmış (Clemens ve Mayer, 2001), fakat bu çalışmalar daha çok siyaset bilimi, iletişim ve psikoloji disiplinlerinin konusunu teşkil etmiştir. Esasen liderlik çalışmalarının tarihi, yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Siyaset biliminde liderlik literatürüne kaynaklık eden ünlü eser ise, Machiavelli'nin "Hükümdar"ıdır. Modern dönem düşünürlerinden Machiavelli, başyapıtı olarak kabul edilen "Hükümdar" isimli kitabında siyasal yönetimlerin doğuşu ve idame ettirilmesiyle ilgili, yaşadığı dönemde gözlemlediği olaylardan hareketle, bazı ilkelere ve kurallara ulaşmaya çalışmıştır. Machiavelli, siyaset konusunda idealist ve ahlakçı çizgiyi bir kenara bırakarak siyaset ahlakını genel ahlaktan ayırmaktadır (Dursun, 2002: 37; Bkz. Machiavelli, 2004). Bir devletin ve dolayısıyla siyasal yönetimin doğuşunu ve işleyişini, halk arasında diğerlerini koruyup kollayabilecek cesur ve güçlü bir kişinin himayesine girilmesine ve ona şeksiz şüphesiz itaat edilmesine bağlayan (Machiavelli, 2004: 21-22; Bkz. Çetin, 2012: 89). Machiavelli'ye göre halk, başında bir yönetici olmadığı zaman çaresiz kalır, karar veremez, iyi ve kötüyü ayırt edemez ve sonrasında kaos zuhur eder (Machiavelli, 2004; Bkz. Çetin, 2012: 90). Machiavelli'nin bu tespitlerinin önemli bir kısmı, günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. Konsepti, mahiyeti ve meşruiyet dayanakları değişse de liderlik, toplumun fıtratının bir gerekliliğidir.

Liderlik, örgütlenmesi olan tüm yapıların motive edici gücüdür. Şimşek ve Fidan'a göre "liderlik, belirli durum ve koşullar altında amaca ulaşmak için başkalarının davranış ve eylemlerini etkileme sanatıdır" (Şimşek ve Fidan, 2005: 43). Siyaset ise liderlik faktörünün en belirgin ve görünür olduğu bir alandır. Çünkü günümüz insanının hayatında siyaset, kapsayıcılığı bakımından diğer yapılar ve örgütlenmeler içerisinde en geniş olanıdır. Kaldı ki en geniş örgütlenmenin başında olan devleti yöneten lider, ülke sınırları içerisinde yaşayan tüm yurttaşların bilgisi ve

tercihi dahilinde iş başına gelmektedir. Bundan dolayı lider denildiğinde insanların zihninde beliren nosyon, daha çok siyasi liderliktir.

Siyaset, var oluş biçimlerine, toplumun algılarına ve işlevlerine göre farklı şekillerde tezahür etmektedir. Heywood siyasetin bu tezahür şekillerini genel olarak iki yaklaşımda ele almaktadır. İlki, siyaseti bütünüyle şahsi terimlerle ele alan yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre tarih, siyasi faaliyetlere tahakküm eden ve siyasette kurucu aktör olarak görev yapan liderler tarafından oluşturulur. Örneğin Amerikan siyaseti Roosevelt, Kennedy, Reagan ve Bush gibi liderlerin faaliyetleriyle tanımlanırken, İngiliz siyasetini de Churchill, Wilson, Thatcher ve Blair gibi liderlerin siyasal etkinlikleri tayin etmektedir. Siyasete dair bu yaklaşımın en uç yorumunda, "Führerprinzip" yani "liderlik ilkesi" olarak ifade edilen ve Nietzsche'nin "üst insan" tipolojisinden etkilenen faşist ideolojinin Hitler ve Mussolini gibi liderleri her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten bir lider modeli öngörülmüştür.[50] Bu yaklaşıma yöneltilen eleştirilerde, siyaseti liderliğin tesis etmesi aslında kültürel, ekonomik, sosyal ve tarihi öğelerin görmezden gelinmesine ve bu öğelerin olmadan siyasal alanın var oluşunun mümkün olmadığına vurgu yapılmaktadır. İkinci yaklaşıma göre tarih; sosyal, ekonomik, kültürel vb. unsurlarla belirlenirken, liderlerin veya şahısların bu oluşumda hiçbir etkisinin olmadığını savunmaktadır. Siyasete yönelik bu yaklaşım, Sovyetler Birliği'nde, diğer komünist devletlerde ve ontiği Marksist teorilere dayanan siyasi felsefelerde görülmektedir. Ekonomik determinizme endeksli bu yaklaşımda, tüm üst-yapılar ekonomik üretim biçimlerine göre belirlendiği için liderlerin ve şahsiyetlerin dominant bir etkisi bulunmamaktadır. Ancak Marksist geleneğin önemli siyasi liderleri olan Mao, Lenin, Stalin gibi liderler düşünüldüğünde siyasette liderlerin belirleyiciliğine, liderlerin etkisi olmadığı ileri sürülse de, tarih şahitlik etmiştir (Heywood, 2011: 45-48). Dolayısıyla siyasi lider, siyasal güven konusunda vazgeçilmez bir referans olarak karşımıza çıkmaktadır.

[50] Tarihin sayfalarında, siyasal güvensizlik bir yana, nefret duygusunun dahi hafif kalacağı ve adeta korkunç varlıklar olarak görülen liderlerin isimleri yer almaktadır: Adolf Hitler, Mussolini, Slobodan Miloseviç, Saddam Hüseyin, Hafız Esad gibi (Solomon ve Flores, 2001: 11) liderler, yaşadığı dönemlerde kendi halkından olan ya da olmayan insanlara zulmetmiş ve onlara soykırım uygulamıştır.

Siyasi lider, yönettiği siyasal topluluğu belirli amaçlar doğrultusunda motive eden ve yönlendiren, üyelerin bireysel amaçları ile topluluğun amaçlarını koordineli hale getiren ve üyelerde ortak bir bilincin oluşmasına zemin hazırlayarak topluluğu yükseltme hedefi güden kişidir (Arklan, 2006: 48). Liderlik hakkında yapılan çok sayıdaki bilimsel araştırmalarda, "ideal lider"in hangi niteliklere sahip olduğu veya olması gerektiği hususu ana konu olarak işlenmiştir.[51] Ancak tüm bu çalışmaların üzerinde ittifak ettiği ve sınırları net olarak tayin edilen bir lider profili ortaya konulamamıştır (Clemens ve Mayer, 2001: 7-8; Bkz. Joseph ve Winston, 2005; Cottam vd., 2004: 26-33; Bkz. Arklan, 2006: 47). Bu çalışmalarda lider özellikleri, toplumun içinden geçtiği siyasal, sosyal, ekonomik ve diğer sorunlar karşısında siyasi liderden ne gibi beklentiler taşıdığına göre değişkenlik göstermektedir. Örneğin, 2001 yılında Türkiye'de olduğu gibi, ekonomik krizlerle boğuşan bir ülkede, siyasi liderin özellikleri içerisinde ekonomi bilgisine sahip olması veya ekonomik refahı sağlayacak politikalar üretmesi gibi nitelikler aranacaktır.

Toplum, yaşadığı dönemin siyasi koşullarına uygun olarak siyasi liderde bazı niteliklerin muhakkak bulunması gerektiğini düşünür. 2003 yılında yayınlanan makalesinde Erdem, bir lideri güvenilir kılan ve örgüt üyeleri arasında güven duyulmasını sağlayan birkaç özellik üzerinde dururken, aynı zamanda da Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu lider profilini yansıtmaktadır. Buna göre bir liderle olması gereken niteliklerden ilki, görev ve sorumlulukları yerine getirmede "yetkin" ve "dirayetli" olmasıdır. Konulara vakıf ve ehil olan bir lider, oluşan sorunlara çözüm üretmede, kriz zamanı yönetimlerinde oldukça etkili olacak ve üyelerin güvenini kazanacaktır. İkincisi, liderin veya yöneticinin "tutarlı" olmasıdır. Alınan kararlarda, uygulamalarda ve örgüt üyelerine yaklaşımında tutarlılık gösteren lidere, güven duyulması beklenmektedir. Ancak alınan kararlarda ve risklerde, sürecin hatalı bir şekilde devam etmesi söz konusuysa yanlışlarda ısrarcı olmak, tutarlı olmak anlamına elbette gelmemektedir. Üçüncüsü, liderin "dürüst" olmasıdır. Uygulamalarda ve örgüt üyelerine yaklaşımlarda liderin adalete, hukuka ve normlara

[51] Clemens ve Mayer (2001: 8), 1960-2000 yılları arasında yaklaşık üç bin kitap ve makalenin yayınlandığını belirtmektedir. Geçen zaman ve İngilizce dışındaki diğer dillerde de liderlik konusunda nitelikli çalışmaların yapıldığı göz önüne alınırsa, bu sayının günümüzde çok daha fazla olduğu düşünülmektedir.

göre davranması ve bundan ödün vermemesi lidere duyulan güveni sağlamaktadır. Dördüncüsü, liderin "yardımsever ve üyelere ilgi gösteren" bir kişiliğe sahip olması, güven düzeyini de belirlemektedir.[52] Başkasının iyiliğini düşünerek davranma, yararlı olmaya çalışma ve başkası için kendini tehlikeye atma gibi nitelikleri sergileyen lider, güven düzeyinin yüksek olduğu düşünülen bir liderdir. Beşinci olarak, "kontrolün paylaşılması" ilkesi, lidere veya yöneticiye olan güveni artırmaktadır. Bir kurumda ya da örgütte, denetleme ve kontrol mekanizmasının üyelerin açığını bulma ve bu şekilde tahakküm kurma yönünde çalıştırılması, kontrolü liderin inisiyatifine göre tanzim eden bir işleyişi getirmektedir. Bu şekilde işleyen bir örgütte üyeler, risk almaktan ve dolayısıyla sorumluluklarını özveriyle yerine getirmekten uzaklaşmaktadırlar. Liderin kontrol mekanizmasını grup üyeleriyle paylaşması, üyelerin risk almasını sağlayarak işleyişin randımanının artışını beraberinde getirmektedir. Böylece liderin üyelerine duyduğu güven, etkileşim oluşturarak üyelerin liderine duyduğu güvenin düzeyini artırmaktadır.[53] Son olarak, liderin grup üyeleriyle arasında "iletişim"i sağlamasıdır. İletişim kanallarının sürekli açık tutulması, sorunların konuşularak aşılmasına ve karşılıklı olarak olumsuz duygu ve düşüncelerin beslenmesine engel olmaktadır. Karşılıklı güvenin sürdürülebilir olması, tarafların birbirini doğru bir şekilde anlamasını ve bilgi alışverişinin sıklıkla yapılabilmesini gerektirmektedir (Erdem, 2003: 172-176). Dolayısıyla Erdem'e göre siyasi lider; yetkin, dirayetli, tutarlı, dürüst, güvenilir,

[52] Siyasi liderlerin halka ve üyelerine yakın olması ve onlarla kolaylıkla iletişime geçebilmesi, günümüz liderlik anlayışlarında önemsenen bir karakterdir. Ginsborg, Alman Yeşiller Partisi'nin uygulamalarının bunu başarmaya dönük olduğu belirtir. Ginsborg'a (2010: 293) göre Alman Yeşiller Partisi, siyasi partilerde alternatif uygulama biçimlerini en fazla tecrübe eden bir siyasi oluşumdur. Parti liderliğini sıralı hale getirme, karşı cinsler arasındaki eşitliğe önem verme, parti değiştirme konusunda zorunlu vekaleti tedavüle sürme ve parlamento dışındaki sivil yapıların da katılımını teşvik etme gibi konularda bir ilki gerçekleştirmişlerdir. Bu politikalarıyla Alman Yeşiller Partisi'nin amacı, liderliği seçmenlere ve toplumsal hareketlere yakın bir kurum haline getirmektir.

[53] Liderin ya da yöneticinin grup üyelerine güven duyması ve buna bağlı olarak da kontrol mekanizmasını üyeleriyle paylaşması, kurumun işlerliğini ve verimini arttırırken aynı zamanda kaliteli bir yönetim anlayışını da yerleştirmektedir. Fukuyama, Toyota fabrikasında çalışan işçilerin gerek gördüklerinde fabrikanın tüm üretimini bir anda durdurma yetkisine sınırsız bir şekilde sahip olduklarını belirtmektedir. Çünkü yönetim işçilerin bu hakkı kötüye kullanmayacaklarına dair büyük bir güven duymaktaydı. Zamanla görüldü ki işçiler, kendilerine tanınan bu gücü büyük bir sorumluluk duygusuyla birlikte özverili bir şekilde çalışarak fabrikanın verimliliği ve üretimini yükseltme olarak kullanmışlardır (Fukuyama, 2005: 24).

yardımsever, üyelerine yakın olan, kontrolün ve görevin paylaşımını sağlayan ve iletişime önem veren özelliklere sahip olduğunda güven kazanmaktadır.

Siyasi lider ve takipçileri arasındaki ilişki açısından güven önemli bir faktördür (Joseph ve Winston, 2005: 11). Siyasi liderlerin, temsili demokrasiyle yönetilen bir ülkede vatandaşların güvenlerini kazanamadıkça başarılı olmaları neredeyse imkansızdır (Aberbach ve Walker, 1970: 1199). Yurttaşlarda siyasi liderlerin performanslarının değerlendirilmesine yönelik oluşan siyasal güven, istikrarlı bir seyir izlemez ve olaylara, dönemlere ve süreçlere göre genellikle dalgalanmalar yaşar (Norris, 1999c: 218). Bu anlamda siyasi liderlere yönelik siyasal güven, farklı yöntemlerle ölçülmeye çalışılmaktadır. Örneğin Hill'in Amerikan siyasi liderlerine olan güveni araştırdığı çalışmasında, liderlere yönelik güveni iki biçimde ölçtüğü görülmektedir. İlki, genel bir konseptte liderlere olan güveninin ya da güvensizliğin ölçülmesi, diğeri ise belirlenen yirmi iki adet siyasal ve sosyal kurumun performansı üzerinden siyasi liderlere olan güvenin ölçülmesi (Bkz. Hill, 1981: 263) şeklindedir.

Kim ve arkadaşları ise liderlik tipolojileri üzerinden lidere yönelik siyasal güveni ölçmeyi hedeflemektedir. Bu lider tipleri; dürüst lider (moral leader), ilgisiz lider (disinteresred leader), manipülatif lider (manipulative leader) ve güçlü lider (strong leader) olmak üzere dört tanedir. Bu liderlik tiplerinin özellikleri, davranış ve vatandaşa yaklaşımı bakımından birbirlerinden farklıdır. İlk tip olan "dürüst lider", dürüstlüğü, ahlakı, maneviyatı, uyumu, birlikteliği, samimiyeti ve diğerleriyle ilişkilerde bir baba gibi (paternalism) koruyup kollamayı vurgulamaktadır. Bu öğelerin toplamı "dürüst lider" tipini ortaya çıkarmaktadır. İkinci tip lider, "ilgisiz lider" tipidir. Bu tip liderler, aslında tamamen vatandaşların güven duymadığı lider ve siyasetçi tipolojisini oluşturmaktadır. Yönetime seçilene kadar halkla yakınlaşan ve vatandaşların çıkarlarını düşünen bir lider görüntüsü veren bu tip liderler, iş başına geldikten sonra artık vatandaşı düşünmeyi bırakmış ve kendi çıkarları için çalışmaya başlamıştır. Üçüncü tip lider, deneyimli, retoriği kuvvetli, halkı ikna etme ve olayları manipüle etme konularında kabiliyetli bir lider tipidir. Manipülatif liderlik, politik güç oyunlarının (political power game) farkında olan ve işbaşında olmak için esas ve temel olanın, politik güç savaşlarını iyi yönetip sonrasında vatandaşı güçlü retoriğiyle ikna etmek olduğunu düşünen liderlerdir. Manipülatif

lider, siyasette adeta bir koreograf dansçısı gibi, gidişata göre ani kararlar alabilen ve radikal manevralar yapabilen usta siyasetçilerdir. Bu tür manevralarla, bazı gelişmelerin veya alınan önemli kararların manipüle edilmesi ve ilginin başka tarafa çekilerek üstünün örtülmesi amaçlanmaktadır. Dördüncüsü ise, "güçlü lider" tipidir. Güçlü liderler; sadakati, güçlü olmayı ve güvenilir, dürüst ve ahlaklı olmayı öncelemektedir. Bir yönüyle birinci tip lider tipolojisine benzemektedir. Güçlü lider tipini dürüst lider tipinden ayıran özellik, sadakattir. Çünkü güçlü lider siyasette hem daha otoriter hem de en önemli aktör ve oyun kurandır. İkinci tip manipülatif liderin aksine güçlü lider, politikaları açık ve net uygulayan, siyasi manevraları birinci yöntem olarak benimsemeyen ve güçlü söylemler üreten liderdir. Dolayısıyla onun için sadakat, ayırt edici önemli bir kilit taşıdır (Bkz. Kim vd., 2002: 336). Mevcut siyasi liderler üzerinden veya yukarıdaki lider tiplerinin genel özelikleri verilerek güven duyulan liderin niteliklerini belirlemeye dönük olan Kim ve arkadaşlarının yaptığı bu çalışma, lider tipolojisine yönelik yapılan önemli bir siyasal güven çalışmasıdır.

Siyasal güven çalışmalarında değinilen, hükümetlere duyulan güven seviyesinin önemli düşüşler yaşadığı gerçeği sadece hükümetlere değil, siyasi liderlere ve siyasetçilere de isnat edilmektedir. Çünkü siyasi liderler de, hükümetler gibi, güven kaybetmeye devam etmektedirler.[54] Ronald Inglehart (1988, 1999a, 1999b) ve Russel Dalton (1999) gibi siyasal güven literatürüne önemli katkıları olan

[54] Siyasetçilere yönelik duyulan siyasal güvenin düşmesinde sadece politikalar, siyasetçilerin tavrı, dürüstlüğü veya güvenilirliği etkili değildir. Aynı zamanda siyasetçilerin ya da siyasi liderlerin kullandığı dilin zeka düzeyi ve vatandaşın entelektüel seviyesine uygunluğu da belirleyici olmaktadır. Füredi'ye (2010: 100-101) göre, Amerika'da siyasetçilerin kullandığı siyasal dilin entelektüel düzeyinin giderek düşmesi ve seçmenleri ikna etmenin bir çocuğu ikna etmekle eşdeğer görülmesi, siyasal katılımı sekteye uğrattığı gibi siyasal güven seviyesinin de dibe vurmasına neden olmaktadır. *The Princeton Review* tarafından yapılan araştırmada, Başkanlık seçimlerinde adayların seçmeni ikna etmek için kaleme alınan siyasal metinlerin çözümlemesi yapılmıştır. Gore-Bush, 1992'deki Clinton-Bush-Perot, 1960'daki Kennedy-Nixon ve 1958'deki Lincoln-Douglas atışmalarının metin analizleri göstermektedir ki, 2000'li yıllarda Bush'un konuşmaları altıncı (6,7) dereceye denk gelirken Gore'un konuşmaları yedinin üstünde (7,9) yer almaktadır. 1992'de Clinton yedi (7,6) düzeylerinde, Bush yine altının üstünde (6,8) ve Perot ise altı (6,3) seviyelerinde kalmıştır. Bu metin analizleri onuncu (10) seviyeye denk gelen Kennedy-Nixon atışmalarında kullanılan metinlerle kıyaslandığında oldukça düşük kaldığı görülmektedir. Öyle ki 11,2 ve 12 seviyelerinde olan Abraham Lincoln ve Stephen Douglas'a göre ise günümüzde kullanılan siyasal dilin entelektüel seviyesinin, ne denli kötü durumda olduğu anlaşılmaktadır.

sosyal bilimciler de, gelişmiş demokrasilere sahip ülkelerde siyasi partilerin ve bu partilerin liderlerinin güven kaybı yaşadığını ifade etmektedir (Bkz. Kakizaki, 2012: 67; Fisher vd., 2010). Inglehart (1997: 220-223), siyasi liderlere ve otoritelere yönelik güven kaybının önemli nedenlerinden biri olarak "postmateryalist değerler"in ileri endüstri toplumlarına hakim olmasını gösterir. Inglehart'a göre postmateryalist değerlerin ortaya çıkmasının temelinde toplumun iki temel ihtiyaca yönelik kaygısının bulunduğunu öne sürer: Refah ya da zenginlik (prosperity) ve güvenlik (security). Siyasal otoriteler, insanların bu temel ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdürler. Postmodern dönem olarak tasvir edilen yaşadığımız çağ, modern dönemin materyalist değerlerini bir kenara bırakarak postmateryalist olarak ifade edilen değerleri içselleştirmeye başlamıştır. Değerlerin bu görev değişimiyle birlikte materyalist bir değer olan "iyi şeylerin yapılabilmesi için siyasi lidere ve otoriteye gösterilen saygı", postmateryalist değerlerin "kitabında" yazmamaktadır. Çünkü postmateryalist değerler, siyasal otoriteye saygıyı reddetmekle beraber bu otoriteden hayat standartlarının daha iyi olmasını talep etmekte, siyasi liderlerin daha aktif olması ve vatandaşa karşı da daha şeffaf davranması gerektiğini benimsemektedir.

Modern yönetim, siyasi liderler ve halk arasında oluşan karmaşık bir güven ilişkisine dayanmaktadır. Yönetimi tayin etme aracı olan seçim sistemleri, sadece siyasi çıkarların temsilini güvence altına almanın yöntemi olarak değil, aynı zamanda siyasetçileri ve halkı birbirine bağlayan erişim noktalarının da kurumsallaşmasını sağlamaktadır. Seçim bildirgeleri ve çeşitli propaganda araçları, halkın güvenini kazanmanın ve güvenilir bir lider profili sunmanın yöntemlerinden biridir. Bebeklere gülerek bakmak, halkın arasına katılarak çok sayıda pozlar vermek, seçimlere has şarkılar bestelemek, muhalif partilerin liderlerini televizyonda tartışmaya çağırmak gibi siyasal davranışlar, siyasal güvenin kazanılmasının yolları olarak değerlendirilir (Giddens, 1998: 91). Bu açıdan değerlendirildiğinde liderlik kültürünün, 20-30 yıl öncesine göre kıyaslandığında, önemli değişiklikler gösterdiği de öne sürülmektedir (Gergen ve Kellerman, 2003: 18).

Küresel ölçekte yaşanan modern sonrası gelişmeler, siyasetin arkhesine yönelik anlam kaymalarını beraberinde getirmektedir. Siyasette liderin ve imaj "maker"ların rolünün önem kazanması, siyasetin siyasal sorunların tartışıldığı bir alan olmaktan

çıkarak bir halk tiyatrosuna ya da medya imajına dönüştüğü iddialarını desteklemektedir (Yılmaz, 2004: 226; Bkz. Yıldız, 2002). Fakat siyaset ve siyasi lider, yeniden güven tazelemek için yeni formatlar ve yöntemler denemelidir. Yeni lider tipi bugünün siyasal ve sosyal koşullarına göre yeniden şekillenmelidir. Bu yeni lider tipolojisi; herhangi bir siyasi görüşe ve/veya tasavvura sahip kişilerle çalışabilmeli, inançlar ve düşünceler üzerinde daha şeffaf ve etkili olabilmeli, yenilikleri ve reformları cesaretle yapabilmeli ve sürdürebilmeli, özel sektörle karşılıklı ilişkiler geliştirebilmeli ve devleti bir özel kuruluş gibi etkili yönetebilmelidir (Gergen ve Kellerman, 2003: 21-24). Çünkü siyasal güvenin üretilmesinde liderlerin önemli bir payı bulunmaktadır. Toplumun kültürel yapısı ve siyasal güveni arasında köprüler kurabilecek ve siyasal güven kültürünü sürdürebilir kılacak irade, liderlerin halka karşı gösterdiği duyarlı tavır ve siyasal sistemlerin şeffaflıkları yönündeki kararlılıklarıdır (Gökırmak, 2003: 138-139). İnsanların birbirlerine ve kendilerini yöneten siyasi liderlere güvenlerini kaybetmesi, yozlaşmayı ve adaletsizliği doğurmakla birlikte yozlaşmayla mücadele edecek kurumlara olan güvenlerini ve inançlarını da kaybetmelerine neden olacaktır (Uslaner, 2009: 139). Kaldı ki kurumlarda yaşanan krizler, görünürde siyasi, ekonomik ve sosyal nedenlere bağlansa da, aslında ana nedenini oluşturan faktör, "ağır siyasal güven krizi"dir. Çünkü başarılı kurumlar, lidere ve kurumsal vizyona güven gibi anahtar kavramlara sahip olduğu için başarılı olabilmektedirler (Erdem, 2003: 154). O halde yeni liderlik, James Burns'ün bahsettiği, klasikleşen iki liderlik tipi olan idare edici (transactional) liderlik ve dönüştürücü (transformating) liderlik (Bkz. Cottam, 2004: 98) arasında, dönüştürücü liderlik tipolojisini benimsemeli ve vatandaşın beklentilerini karşılayarak, hükümetin güven bunalımını eriterek ve çözülmesinden kuşku duyulan sorunlara radikal biçimde çıkış yolları bularak hükümete, kurumlara ve liderlere güveni yeniden tedarik edebilmelidir.

Siyasi liderin yukarıda bahsedilen birçok niteliği, bir toplumda lider faktörünün küçümsenemeyecek derecede önemli olduğunu göstermektedir. Vatandaşın beklentilerini karşılayabilen siyasi liderler, toplumun siyasal güven inşasında motor gücü oluşturmaktadır. Liderliğe fonksiyonlarının dışında metafizik anlamlar yüklenmesi ve liderliğin mutlak bir güç olarak algılanması, demokratik rejimlerin

faydasına olmayan durumlardır. Heywood liderliğin faydalarını ve mutlak liderlik algısının da zararlarını tasvir etmektedir. Heywood'a göre liderliğin faydaları şunlardır:

- Eylemsiz ve istikametten yoksun insanları seferber etmek, motive etmek ve ilham vermek
- Yapı içerisinde birliği sağlayarak grubu veya toplumu ortak hedefleri gerçekleştirmeye yönelik cesaretlendirmek
- Yükümlülükler ve görev dağılımı hususunda hiyerarşik bir yapı kurarak örgütü güçlendirmek

Liderliğin topluma ve siyasal işleyişe yönelik öngörülen zararları ise şunlardır:

- Liderlik iktidarı belirli bir güç etrafında topladığı için, tiranlığa, oligarşiye ve böylece yozlaşmaya neden olabilir. Bunun sonucunda ise lider, hesap verebilirlik yoluyla kontrol edilmesinin amaçlanmasından dolayı halkta demokratik talepler dillendirilmeye başlanır.
- Liderlik itaati ve saygıyı aşırı şekliyle gerçekleştirebileceği için bireylerin kendi hayatlarına yönelik sorumluluk alma teşebbüslerini törpüler
- Düşünceler ve talepler, aşağıdan yukarıya doğru demokratik bir hak olarak değil de yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşebilme ihtimali olduğu için müzakere ve tartışma alanlarını sınırlandırır ve hatta liderliğin aşırı despotik biçimlerinde bu hak toplumun elinden alınır (Heywood, 2012: 188-189).

Günümüz dünyasında siyasetin en önemli problemlerinden birini siyasi lider oluşturmaktadır. Siyasetçilere güvenin oldukça azalması, siyasi liderlere olan güveni de olumsuz etkilemektedir. Ayrıca dünya çapında yaşanan savaşlar, siyasi ve ekonomik krizler ve terör eylemleri gibi olaylar karşısında siyasi liderlerin ya pasif bir siyaset izlemesi ya da insani ve toplumsal değerleri dikkate almaması, halkların benliğinde siyasi lidere olan güveni derinden sarsmıştır. Çünkü lidere yönelik bu siyasal güvenin restore edilerek yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde

siyasal güvenin temel belirleyicilerinden biri olan siyasi lidere duyulan güvensizlik, diğer siyasal güven faktörlerini de olumsuz yönde etkileyecektir.

2.5.2. Siyasi Kurumlar

Siyaset, toplumun düzenini tesis etmede işlevsel bir yapıya sahip temel kurumlardan birisidir. Siyaset kurumunun toplumsal bir karşılık olarak ortaya çıkışı konusunda çeşitli görüşler olmakla birlikte genel kanı, insanlığın tek aile boyutunu aşarak aileler topluluğunu oluşturduğu klan veya kabile yapılarında "düzen sağlayıcı" bir otoriteye ihtiyaç duyulmasıyla siyasetin de başlamış olduğu yönündedir. Kabile şefliği, krallık, imparatorluk veya modern devlet ise bu örgütlenişin tarihsel süreç içerisindeki değişik görünümlerini oluşturmaktadır (Aydın, 2011a: 11). Bu devlet örgütlenmesinin varlığını devam ettirmesi ve toplumun düzenini sağlaması için kuşkusuz bir takım araçlara ihtiyaç duyulmaktadır. Siyasi kurumlar, düzenin devamını ve siyasal sistemin işlerliğini kazandıran araçsal örgütlenmelerdir.

Genel anlamda kurum, kişilerin temel sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşmuş, sürekliliği bulunan, eşgüdümlenmiş ve oldukça onaylanmış bir sosyal örüntü, rol ve ilişki yapısı (Fichter, 2009: 140) olarak tanımlanmaktadır. Kurumları temel kurumlar ve yardımcı kurumlar olmak üzere iki sınıfa ayırmak mümkündür. Temel kurumlar, katılmanın en yüksek seviyede olduğu, referansını toplumun temel dinamiklerinden alan, bireyin ve toplumun ortak refahını merkeze alan yapılardır. Temel kurumlar; aile, eğitim, din, ekonomi, siyaset, din ve boş zaman değerlendirme kurumlarıdır (Fichter, 2009: 145). Temel kurumların, ilkel toplumlardan günümüz toplumlarına kadar var olduğu, antropologlar tarafından tespit edilmiş olup bu yapılar, evrensel olduğu gibi insanlar arasında da ortaktır (Aydın, 2000: 18). Yardımcı kurumlar ise bu özelliklere sahip olmamakla birlikte, temel kurumların içerdiği sayısız, küçük ölçekli ve çok çeşitli kurumlardır.

Sosyal hayatta temel kurumun somut bir göstergesi olarak karşımıza çıkan yardımcı kurumlar, ilgili temel kurumun altında sınıflandırılmaktadır. Çalışmamızın da ilgili kurumu olması nedeniyle, örneğin siyaset kurumunu bu şekilde tasnif

edebiliriz. Kamu düzenini ve genel yönetimi sağlama gereksinmesine yönelik işlevlere sahip temel bir kurum olan siyasetin yardımcı veya alt kurumlarını; otoriteler, liderler, seçim sistemi, baskı grupları, siyasi partiler, yasal sistem, ordu ve polis sistemi, hukuk, kamu hizmetine seçilme ve atanma formları (hükümet, cumhurbaşkanı, bürokrasi vs.), medya ve yabancı ülkelerle yürütülen diplomatik ilişkiler gibi alt kurumlar oluşturmaktadır (Fichter, 2009: 145-146).[55] Bu bağlamda kurumların adlandırılmasıyla ilgili genelde yapılan bir hataya dikkat çekmek yerinde olacaktır. Bazı kavramların günlük dildeki kullanımıyla sosyolojideki kullanımları birbirinden farklıdır. Kurum, bu yanlış kullanımı olan kavramların belki de ilk sıralarında yer alır. Günlük dilde genellikle kurumsal işlevleri icra eden "kuruluşlar"a kurum denmekle birlikte bir spor kulübü, bakıma muhtaç çocukların barındığı (Çocuk Esirgeme Kurumu) mekanlar, çalışanların sosyal haklarını düzenleyen ve takip eden (Sosyal Güvenlik Kurumu) bürokratik kuruluşlar, kurum olarak nitelendirilmektedir. Oysa sosyolojik açıdan kurum; ne bir kişiye, ne bir gruba, ne de bir mekana referans göstermektedir (Aydın, 2000: 13). Siyasal güven düzeyini bir yönüyle ölçmenin yöntemi, hükümetin kurumları olan, parlamento, siyasal partiler, medya, meşru siyasal sistem, bürokrasi, polis, ordu, eğitim sistemi ve diğer önemli kurumlara ne kadar güvendikleri sorusuna halkın verdiği cevaplardır (Kim vd., 2002: 334; Keele, 2005). Bundan dolayı bu çalışmada kurumlardan kasıt, bir kurum olan siyasetin alt kurumları olan veya siyaset kurumuyla ilişkili kuruluşlar olan parlamento, yargı, hükümet, emniyet teşkilatı, cumhurbaşkanlığı, medya, ordu, siyasi partiler, sendikalar, sivil toplum örgütleri gibi örgütlenmelere işaret edilmektedir.

Siyasal güvenin onto-epistemik faktörlerinden birini de siyasi kurumlar oluşturmaktadır. Siyasi kurumlar, güven çalışmalarında dikkate alınan vazgeçilmez bir unsurdur. Kurumsal teorilerin de çekirdeğini oluşturan siyasi kurumlara güven meselesi, bazı çalışmalarda tek parametre olarak esas alınarak siyasal güven ölçümü yapılabilmektedir. Özellikle bu kurumlar içerisinde hükümete güven, literatürde yer

[55] Temel kurumlar tüm zamanlarda varlık göstermesine karşın, yardımcı kurumlara her dönemde rastlanılmayabilir. Örneğin siyaset, tüm toplumlarda iktidar sorunu olmasından dolayı her dönemde mevcuttur. Ancak siyasetin bir yardımcı kurumu olan hukuk, yazılı hale getirildiği ve özellikle dünyevi yaptırımlara sahip olduğu için bazı toplumlarda olmayabilir. Bu toplumlarda hukukun yerini almış herhangi bir ahlak kurumu da bu işlevi görebilmektedir (Aydın, 2000: 21). Yine başka bir örnek olarak siyasal partiler verilebilir. Son iki yüzyıldır siyaset kurumunun bir alt kurumu olarak işlev gören siyasal partilerin, modern dönemden önce varlığına rastlanılmamıştır.

alan bazı çalışmalarda tek başına yeterli bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir.[56] Bu yaklaşıma sahip teorisyenlerden olan Newton ve Norris'e (2000) göre kurumlara güven; hükümete, hükümetin kurumlarına ve siyasal kurumlara olan güveni betimlemektedir (Newton ve Norris, 2000). Hükümetin ve siyasi kurumların performanslarının yurttaşlar tarafından değerlendirilmesi anlamına gelen kurumlara güven, siyasal güven literatüründe "kurumsal güven" (institutional trust) olarak da adlandırılmaktadır (Bkz. Yang ve Tang, 2010: 417). Çünkü bu yaklaşımı savunanlara göre bir toplumda siyasal kurumlara güven, temel bir göstergedir. Kaldı ki hükümetin meşruluğunun ve güvenilirliğinin vatandaşlar tarafından desteklenmesi, kurumsal güvenin tesis edildiğinin bariz emaresidir (Sun vd., 2012: 87). Ayrıca performans odaklı olmasından dolayı kurumsal güvenin düzeyi, hızlı biçimde değişkenlik gösterebilir.[57] Bir kurumdaki yozlaşmalar, skandallar, rüşvet vd. olumsuz gelişmeler, kurumların güven hanesinin çabucak değişmesini sağlayabilir. Örneğin Türkiye'de 17 Aralık Operasyonu olarak da bilinen ve seçilmişlere yönelik bürokrasinin bir darbe girişimi olarak yorumlanan skandalda, yargı ve emniyet gibi bürokratik kurumların yüksek bir ivmeyle güven kaybına uğradıkları, siyasi ve akademik çevrelerde sıkça dile getirilen bir husustur.

Kurumsal yaklaşımlar siyasal güvenin ölçülmesinde, kurumlara güvenin siyasi liderlere güvenden daha belirleyici olduğunu ileri sürmektedirler. İnsanların siyasi liderlere ve kurumlara güveni, kuşkusuz demokratik toplumun meşruluğunun temellerini oluşturur. Ancak kurumsal yaklaşıma göre lider, seçimle işbaşına gelir ve

---

[56] Hükümete güvenin düzeyi, kurumların performansı ve işleyişindeki başarı algısı üzerinden yapılmaktadır. Kurumların notu, bazı temel referanslar baz alınarak verilmektedir. Örneğin Putnam, İtalya'daki kurumların değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken on iki unsur saptamıştır. Bunlar içerisinde hükümet kabinesinin sürekliliği, bütçenin sürdürülebilirliği, reformist yasalar yapabilme, günlük bakım merkezleri, aile klinikleri, bürokratik sorumluluklar, sağlık hizmetleri ve endüstriyel gelişim gibi konuları da kapsayan on iki kalem yer almaktadır (Bkz. Putnam, 1993: 67-73).

[57] Toplumu ve ülkeyi derinden sarsan büyük olaylar, hükümete ve kurumlara güveni aylar, haftalar hatta günler içerisinde bile tabiri caizse dibe vurdurmaktadır. 2000 yılında ve İkiz Kule saldırısından önce, Amerikalıların çoğunun algıladığı hükümet, ahlaki olmayan, verimsiz ve etkisiz, savurgan, tutumsuz ve vatandaşı temsil etmeyen bir konumdaydı (Hetherington, 2004: 2). Ancak dışarıdan gelen terör saldırıları, Amerikalılara hızlı biçimde ulusal bilinç yükleyerek düşmana karşı birlik ve beraberlik içerisinde olunması ve birbirleriyle kenetlenilmesi gereğini hatırlattı. Ayrıca bu kenetlenme, hükümete güven üzerinde de gerçekleşti. Çünkü düşmana karşı savaşmada hükümetin güçlü olması ve düşmana haddini bildirmesi gerekiyordu.

yine seçimle yönetimden gider ve fakat kurumların böyle bir niteliği yoktur. Kurumlar, süreklidir ve belirli kurallara dayanmaktadır. Öyle ki kurumsal yaklaşım için siyasi liderler, kurumlar aracılığıyla iktidarına istikrar kazandırabilir (Perrucci ve Perrucci, 2009: 53). Kurumsal güveni önceleyen yaklaşımların bu iddialarının doğruluk payı olmasına karşın, tümüyle de savunulabilir tarafları bulunmamaktadır. Bu çerçevede kurumlara güven yöntemine iki biçimde eleştiri getirilebilir. İlki, siyasi lideri sadece şahıs olarak ele alması ve liderliğin kurumsal yönünü hiçe saymasıdır. Lider iktidardan veya yönetimden uzaklaştırıldığında, liderlik olgusu da yönetimden uzaklaşmış olmamaktadır. Bu yönüyle liderlik de kurumlar gibi, süreklilik arz etmektedir. Ayrıca Back ve Kestila'ya (2009: 175) göre demokrasiyi temsil eden siyasi kurumlara duyulan güvenin, siyasetçilere veya siyasi liderlere duyulan güvenden daha az olması, demokrasi ve demokratik süreçler için çok daha tehlikelidir. Çünkü siyasetçilerin veya liderlerin değişmesi durumunda bu güven yeniden tesis edilebilir, ancak kurumların bu denli hızlı değişmesi ve dönüşmesinin uzun süreler alacak olması, siyasal sistemi derinden sarsacaktır. O halde liderliğin kurumlara göre daha hızlı kurumsallaştığı ve siyasal sistemi kısa bir zamanda toparladığı iddia edilebilir. İkinci eleştiri ise, kurumların siyasi liderin iktidarına istikrar kazandırması düşüncesine yöneliktir. Çünkü bu, tek taraflı değildir. Kurumların iktidara istikrar kazandırmasının yanı sıra, kurumların sağlıklı işleyebilmesi de iktidarın başındaki liderin siyasi tasarrufuyla veya liyakatli oluşuyla doğrudan ilgilidir. Dolayısıyla kurumlar ve siyasi liderlik, birbirini çift yönlü etkileyen bir ilişkiye sahiptir.

Siyasal güvenin dünya genelinde erozyona uğraması, siyasi liderlere güvende olduğu gibi kurumlara güvende de etkisini yoğun biçimde hissettirmiştir. Örneğin Amerika'da her türden kurum ve kuruluşa duyulan güven 1990'larda tarihinin en düşük seviyesine inmiştir. 1958 yılında yapılan bir araştırmada Amerikalıların % 73'ü hükümetin faaliyetlerine "çoğunlukla" veya "hemen her zaman" güvendiklerini belirtirken bu oran 1994'te % 15'e kadar gerilemiştir. Aynı dönemde güven duymayanların oranı ise, % 85 dolaylarındadır (Bkz. Fukuyama, 2009: 75). Günümüz demokrasilerinde vatandaşların kurumlara yönelik siyasal güvensizliğinin (distrust) temelinde iki argüman olduğu ileri sürülmektedir. İlki, ulusal

parlamentoların, siyasetçilerin, siyasi liderlerin ve siyasi partilerin vatandaşların talepleri karşısında sorumsuz davrandıklarına dair oluşan güçlü algı,[58] ikinci argüman ise ekonomik koşulların gittikçe kötüleşmesi, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan devletlerin bu konumunu zamanla kaybetmesi ve dolayısıyla "sosyal kapitalizm" modelinin genel bir kriz yaşamasıdır (Torcal, 2014: 1-3). İlk argümanın öne sürdüğü siyasi otoritelerin vatandaşın beklentilerine cevap verememesi durumu, siyasal sisteme olan güvensizliği de körüklemektedir. Çünkü insanların kendilerini polis, yargı ve bürokrasi gibi siyasi kurumlar karşısında adaletsizce tehlikede hissetmesi, onların meşru sisteme yönelik güvenlerini ve inançlarını da büyük oranda etkilemektedir (Uslaner, 2009: 130-131). Kaldı ki hükümete ve diğer kurumlara güven duyan vatandaşların; polise, hukuka ve vergi ödemeleri, yargı kararları gibi düzenlemelere, daha çok rıza gösterdiği veya uyum sağladığı görülmektedir (Bkz. Sun vd., 2012: 87). İkinci argüman ise, ekonomik göstergelerin kötüleşmesiyle yaşanan siyasal güven bunalımına işaret etmektedir. Ekonominin göstergeleri arasında, enflasyon ve işsizlik oranları gibi kısa süreli ekonomi istatistikleri ve hükümetin ekonomi politikaları bu kriterler arasında yer almaktadır (Bkz. Miller ve Listhaug, 1999: 206-208, Torcal, 2014). Bu göstergelerin vatandaşın aleyhine seyretmesi, yaşam standartlarının düşmesi, ekonomik refahın azalması ve geçim sıkıntısının toplumun geneline yayılması, siyasi kurumlara olan güven kaybını hızlandırmaktadır. Çünkü insanların hayatını idame ettirmesinin belki de ilk koşulu olan ekonomik durum, Marksist jargondaki bir altyapı söylemini önceleyerek, fonksiyonlarını tam olarak yerine getirse de siyasi kurumların güven düzeyinin erimesine neden olabilmektedir.

Kurumlara yönelik siyasal güven duyulmasında vatandaşın bu kurumlardan iki önemli beklenti içerisinde olduğu bilinmektedir: Adaletli ve tarafsız olması (fairness), ehil ve yeterli olması (competence) (Arancibia, 2008). Kurumların adil

[58] Siyasi liderlere veya siyasetçilere duyulan güvenin azalmasının, kurumlara olan güvenin azalmasına da neden olduğunu öne süren Torcal'ın aksine Kaina, bu koşulsal ilişkinin tümüyle doğru olmadığını öne sürmektedir. Kaina'ya (2008: 414) göre vatandaşların liderlere ve siyasetçilere karşı güven erozyonu yaşaması, kurumlara güven duyup duymamasıyla doğrudan ilgili değildir. Siyasetçilere güven duyulmazken pekâlâ kurumlara güven duyulabilir. Ancak seçilmişlerden ziyade atanmışların yer aldığı, bürokrasi, mahkemeler, ticaret ve finans kuruluşları, medya gibi kurumlara güven duymamak, demokratik kurumlara olan güven seviyesinin düşmesine neden olabilir.

olması ve ehil olması; kurumların sürekliliğini, fonksiyonlarını eksiksiz olarak yerine getirmesini ve en önemlisi yozlaşmayı önlemeyi beraberinde getirmektedir. Görünen o ki, günümüz siyasi kurumlarının en çetrefilli sorunu, yozlaşmadır. Gelişmiş veya gelişmemiş tüm demokrasilerde siyasal yozlaşma, kurumların mücadele etmek zorunda olduğu en belirgin sorundur. Aslında yozlaşmış kurumların, hem adil ve tarafsız olmadığı hem de ehil olmayan liyakatsiz insanların kuşatması altında oldukları görülmektedir. Çünkü adil ve ehil olan yönetim; kurumun girdi ve çıktılarını, üretimlerini, işlerliğini, çağa ve ihtiyaçlara uygun olarak revize edilmesini örgütleyen, hedeflerine ulaşmak için eyleme yönelten bir gücü temsil eder. Bunun yanı sıra, kurumun hedeflerine ulaşmak için maddi ve insani sermayeyi kullanarak bunların kontrollerini sağlamaktadır (Şimşek ve Fidan, 2005: 37-38). Oysa yozlaşmış kurumlarda bu bahsedilen politikaların emarelerine rastlanılmaz. Bunun yerine nepotizm, adam kayırma ve yandaşlık gibi farklı ilkeler önemsenmektedir. Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de değinileceği üzere yozlaşmanın ortaya çıkışı, kaynakların halkın çıkarına değil de kişilerin çıkarlarına uygun olarak düzenlenmesiyle gerçekleşir. Böylelikle kurumlardaki siyasal yozlaşma ve diğer yasal olmayan uygulamaların tedavüle girmesiyle, siyasal güven düzeyi büyük ölçüde hezimetle karşı karşıya kalmaktadır (Bkz. Chang ve Chu, 2006).

Siyasi kurumların etkisi sadece siyasal güven düzeyiyle de sınırlı değildir. Bu kurumların, genel sosyal güvenin arttırılmasında da kilit rol oynadığı ileri sürülmektedir (Jamal ve Nooruddin, 2010: 47). Robbins'e (2012: 11) göre siyasal kurumların, toplumdaki genel sosyal güveni güçlendirme ve zayıflatma yönünde de doğrudan etkisi bulunmaktadır. Özellikle mülk edinme, gelirleri vergilendirme ve bu hakları düzenleme görevlerini yerine getiren ekonomi kurumları, bu güven düzeyine etki eden kurumların başında gelmektedir (Robbins, 2012: 11). Örgütlenmesini eksiksiz gerçekleştirmiş ve fonksiyonlarını tam olarak icra eden siyasi kurumların bulunduğu toplumlarda, insanların birbirlerine güveni büyük ölçüde tesis edilmektedir. Öyle ki bu kurumların örgütlenmesi ve hukuki yaptırımlar, insanlara sosyal güveni istismar edecek boşluğu tanımamaktadır.[59] Siyasi kurumlar, sosyal

[59] Siyasi kurumların, bir toplumda sosyal güvene katkı yaptığı düşüncesi, Mehmet Akif Ersoy'a atfedilen bir tespiti akla getirmektedir. Avrupa'yı dolaşıp gelen ünlü şaire, Avrupa'yı kısaca özetlemesi istendiğinde, "Avrupalıların işleri dinimiz (İslam) gibi, dinleri de işlerimiz gibi" tespitinde

güvene katkı sağlamakla kalmamakta, bunun yanı sıra demokrasiyi de desteklemektedir. Mishler ve Rose'a (1997: 419) göre kurumlara güvenmek, demokratikleşmeyi azaltmamakta, bilakis demokrasiyi tamamlamaktadır (Mishler ve Rose, 1997: 419). Ayrıca kurumlara yönelik siyasal güven düzeyi yüksek olan vatandaşların, yaşadığı ülkenin demokrasisine daha çok güvendiği belirtilmektedir (Bkz. Jamal ve Nooruddin, 2010). Aslında bunu sağlayan ve Arancibia'nın da sözünü ettiği, kurumların adil ve tarafsız niteliğidir. Siyasi kurumların herhangi bir şaibeye isnat edilmeden yerine getirdiği işlevler, vatandaşlarda tüm yurttaşlara eşit muamele edildiği algısını da oluşturmaktadır. Eşit haklara sahip olan insanlar, birilerinin çıkarlarının diğerlerinin çıkarlarından üstün tutulmadığı yönetimleri şüphesiz benimsemekte ve desteklemektedirler. Eşit muameleyi ve adil yönetimi ilke edinen siyasi kurumlar da, demokratik yönetime katkı sağlamış olmaktadır.

2.5.3. Süreçler

Süreç; aralarında bir ilişki ve birlik olan, belirli bir düzen ya da zaman içerisinde tekrarlanan, birbirini takip eden, ilerleyen ve gelişen olay ve hareketler dizisi olarak tanımlanmaktadır. Eski dilde "vetire" olarak adlandırılan süreç kavramı, İngilizce'de ise proses (process) kelimesiyle karşılanmaktadır. Yaşanan olayların süreklilik kazanması, siyasal ve toplumsal hayatta süreçlerin varlığını sağlamaktadır. Genel olarak siyasal hayatta, özelde ise Türk siyasi hayatında süreçlerin devamlılık göstermesi, toplum için önemli mekanizmaların işleyişinin varlık gösterdiğinin bir işaretidir. Demokratikleşme süreci, ekonomik gelişim veya kalkınma süreci, Çözüm Süreci, barış süreci ve 28 Şubat süreci gibi süreçler, Türkiye toplumunun öteden beri ilgi duyduğu süreçlerdir.

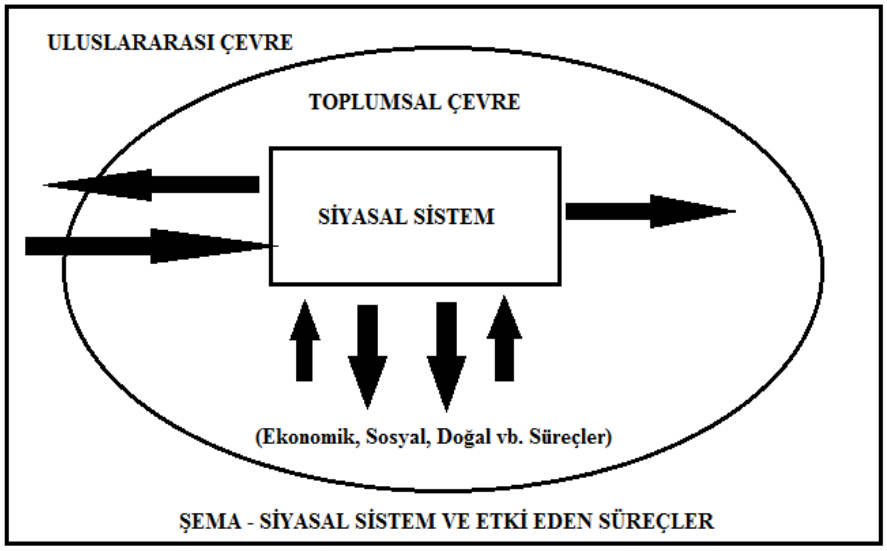
Siyasetin onto-epistemik mecrası da, bir süreç şeklinde kendini ifşa eder. Bir devletin yönetimi, siyasal sistem aracılığıyla gerçekleşmektedir. Toplumun çeşitli

---

bulunmaktadır. Bir toplumun siyasi mekanizmalarının, hukuk sisteminin, kurumlarının adaletli ve tarafsız olması, güvenin bir kültürel değere dönüşmesine neden olmaktadır. Çünkü güven bir yönüyle esnemek gibi, bulaşıcıdır. Sosyal çevresinde güvenin tesis edildiği bir yaşamın içine doğan bireyin, bu güven kültüründen nasiplenmesi çok olasıdır. Siyasi kurumların bu güven kültürünü destekleyen örgütlenmesi de, kontrolün sağlanmasını ve sonrasında sosyal güvenin oluşmasını da beraberinde sağlamaktadır.

kesimlerinden gelen talepler ve oluşan ihtiyaçlar, siyasal sisteme yön verenlerin dikkatine sunularak bir çözüm üretmeleri beklenir. Bu ilişki, bir sürecin başlamasına ve devam etmesine neden olmaktadır. Bu minvalde düşünüldüğünde siyasal süreç, toplumdan ve sistemin kendisinden gelen isteklerin, sistem tarafından karara dönüştürülmesi ve uygulanması olarak tanımlanabilir (Turan, 1977: 18-19). Siyasal süreçler, toplumda cereyan eden olaylar ve gelişmeler aracılığıyla vatandaşların siyasal güven düzeyine yön verme potansiyeline sahiptir. Siyasal sistemin yönetmek durumunda olduğu süreçler, nihayetinde bir sorunlar yumağı haline de dönüşebilir. Öyle ki siyasi liderin, hükümetin ve kurumların kaderi, karmaşıklaşan bu yumağın iplerini çözebilme yeteneğine endekslenmektedir. Vatandaşın beklentisinin gerçekleşmesi, yani bu sorunların çözüme kavuşturulması halinde siyasal güven kurulmaya başlarken, aksi takdirde güven erozyonu kaçınılmaz olmaktadır. Örneğin Türkiye'nin uzun yıllardan bu yana gündemini teşkil eden "Kürt Meselesi" ve "Terör Sorunu"nun, son yıllarda "Çözüm Süreci" adı altında gerçekleştirilmeye çalışan bir projeyle çözüme kavuşturulmak istenmesi, siyasal güven imtihanını da liderlerin ve siyasetçilerin omuzlarına yüklemektedir.

Şekil 2. Siyasal Sisteme Etki Eden Süreçler

Kaynak. Turan, 1977: 17

Genelde dünya devletleri ve özelde ise Türkiye'de yaşanan siyasal süreçlerde, demokratikleşme ve ekonomik gelişmenin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu iki süreç de, herhangi bir ülkede genel olarak siyasal güveni doğrudan etkilemektedir. Diktatörlük ve otoriter rejimlerle yönetilen ülkeler dışında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde demokratikleşme, her daim vatandaş tarafından desteklenen bir süreç olmuştur. Eşitlik, insan hak ve özgürlüklerine yönelik yapılan demokratikleşme çabaları, siyasi liderlerin ve hükümetlerin siyasal güven hanesine artı olarak yazılmasını sağlamaktadır. Ekonomik süreçler de, demokratikleşme süreçleri gibi, halk tarafından yakından takip edilmektedir. İşsizlik, enflasyon, işçi istihdamları, makro ve mikro göstergeler, kaynakların adaletli dağıtımı gibi parametreler, vatandaşların siyasi lidere, hükümete ve kurumlara olan güvenlerini de tayin edebilmektedir.

2.5.3.1. Bir Süreç Olarak Demokratikleşme

Demokrasi, toplumu kimin veya kimlerin yöneteceğini belirleme ve tayin etme hususunda insanoğlunun şuana kadar bulduğu en iyi yöntemlerden biridir (Yayla, 2004b: 30).[60] Modern kültürle birlikte yeniden üretilen demokrasi, Batı kökenli bir siyasal sistem olup kökeni antikçağa kadar gitmektedir. Yunanca "demos" (halk) ve "kratos" (iktidar) sözcüklerinin birleşmesinden oluşan demokrasi, "halkın yönetimi" anlamına gelmektedir.[61] Demokrasinin birkaç modeli bulunmaktadır.[62] Bunlardan en

[60] Demokrasiyi ideal bir yönetim biçimi olarak görmeyen Rousseau'ya göre, eğer bir halk temsilcisini seçerse, artık ne özgürlüğü ne de tarihte var olma şansı kalır. Çünkü halk, sadece temsilcilerini seçerken özgürdür, ancak seçim bittikten sonra köleye dönüşür (Bkz. Çetin, 2012: 110). Demokratik yönetime ilişkin bu tür bir eleştiri Mustafa Aydın'dan da gelmektedir. Aydın'a (2011b: 102-103) göre demokrasi, her ne kadar kapsamlı bir yönetime katılım modeli olarak da sunuluyorsa da, bir tür aristokrasiden başka bir şey değildir. Çünkü demokrasi, iktidara muktedir olan seçkinlerin çok sayıda olması, serbestçe yarışabilmeleri ve bu iktidarın seçkinler arasında el değiştirmesi gibi yönetimin adaletsiz paylaşımından dolayı bir tür aristokrasidir. Ayrıca Aydın, demokrasinin sınırını aşan bir idealleştirmeye maruz kaldığını, böylece demokrasinin olandan ziyade olması gerekene işaret ettiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu yönüyle demokrasi, bir siyasal sistem olmanın ötesinde, her şeyi çevreleyen ve tüm sorunlara çözüm üretmesi beklenen "mutlak" bir güç olarak yorumlanmaktadır. Fakat demokrasi, yapısı itibarıyla bu tür yüklemeleri ve dolayısıyla beklentileri karşılayabilecek ontolojiye sahip görünmemektedir.

[61] Eski Yunan site devletlerinin bir yönetim biçimi olarak doğan demokrasi, halk çoğunluğunun yasama organına katılımını amaçlamaktaydı. Ancak nüfusu on bini geçmeyen bu şehir devletlerinde

önemlileri, "doğrudan demokrasi" ve "temsili demokrasi"dir. Doğrudan demokrasi, yurttaşların yönetime doğrudan, aracısız ve daimi olarak katılımıdır. Bu model ulaşılması gereken ideal bir model gibi takdim edilse de, hem bugünkü toplumlarda uygulanma imkanı bulunmamakta hem de demokrasinin liberal öğelerini engellediği için bir tür totalitarizme dönüşebilme ihtimali bulunmaktadır. Doğrudan demokrasi Antik Yunan'da uygulanan, günümüzde ise "radikal demokrasi", ve "katılımcı demokrasi" gibi kavramsallaştırmalarla ifade edilen bir modeldir. Temsili demokrasi ise, liberal demokrasinin en yaygın türü olmakla birlikte sınırlı ve dolaylı bir demokrasiyi yansıtır. İki anlamda sınırlı olduğu bilinmektedir: İlki, halkın yönetime seçim yoluyla katılımları belirli aralıklarla olmaktadır.[63] İkinci olarak da demokratik iktidarın yetki alanı, bireyin haklarını temel alan bir anayasal rejimle sınırlandırılmaktadır. Halk iktidarı doğrudan kullanamamakta, bunun yerine adına iktidarı kullanacak temsilcileri seçmektedir. Demokrasinin temsili olarak işlemesi, yönetenler ile yönetilenler arasındaki siyasal güvenin tesis edilmesine bağlıdır (Yayla, 2004a: 63-64; Sezen, 2000: 36-45). Günümüzde demokratikleşme süreçleri, genel olarak temsili demokrasinin iyileştirilmesi prensibine dayanmaktadır.

Siyasal güven ve demokratikleşme ilişkisine geçmeden evvel dünya çapında demokratikleşmenin soy kütüğüne değinmek yararlı olacaktır. Dünya ülkelerinin demokratikleşme serüveni üzerine birçok sosyal bilimci çözümlemeler yapmıştır. Bunlar içerisinde Huntington'ın tezi ise, en çok bilinenler arasındadır. Dünya genelinde yaklaşık iki yüz yıldan bu yana, devletlerin yönetim sürecinde demokratikleşme lehine radikal dönüşümler yaşadığını iddia eden Huntington, bu savını "küresel demokratikleşme" teziyle temellendirmeye çalışmaktadır (Bkz.

---

kadınların ve kölelerin bu çoğunluğa katılmalarına izin verilmemekteydi (Aydın, 2011a: 233; Yayla, 2004a: 62).

[62] İlkçağdan başlayarak modern dönemdeki demokrasi anlayışlarını ele alan, çağdaş demokrasi kuramlarını çeşitli ülkelerden örnekler vererek değerlendiren ve aynı zamanda demokrasiye yönelik yapılan eleştirilen geniş bir analizi için bkz. Schmidt, 2002.

[63] Beck'e (2011: 286-287) göre, temsili demokrasiyle tesis edilmiş karar alma haklarının yönetimde tekelleşmesi, çelişkili bir "demokratik monarşi" imgesini üretmektedir. Demokrasinin esasları, siyasi temsilcilerin seçilmesi ve siyasi programlara katılmakla sınırlandırılmaktadır. Temsilciler bir defa seçildiğinde, sadece diktatörlüğü andıran, liderliğin karar alma mekanizmalarını otoriter bir tarzda yukarıdan aşağıya uygulayan bir "süreli hükümdar" formuna değil, aynı zamanda bu kararlardan etkilenen çıkar grupları ve yurttaşlar, kendi haklarını unutarak devletin hükmetme faaliyetlerine sorgusuz bir şekilde boyun eğen bir "demokratik tebaaya" dönüşmektedir.

Huntington, 2006a, 2006b). İlkin bu demokratikleşme dalgasının iki dönemde gerçekleştiğini belirten Huntington, daha sonraları bu evreye bir üçüncüsünü ekleyerek küresel demokratikleşme sürecine "üçüncü demokrasi dalgası" ismini vermiştir. Huntington'ın tezine göre küresel demokrasi dalgalarının birincisi, 1820'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde erkek nüfusunun büyük bir oranına oy hakkı verilmesiyle başlamış ve 1926'ya kadar 29 ülkede demokrasiye geçişle devam etmiştir. Ancak 1922'de Mussolini'nin İtalya'da iktidara gelmesiyle ters yönde bir dalganın oluşmasına neden olmuş ve demokratik ülke sayısı 12'ye inmiştir. II. Dünya Savaşı'nda müttefiklerin elde ettiği zaferle birlikte 1962 yılında demokratik ülke sayısı yeniden artarak 36'ya çıkmış fakat 1960-1975 yılları arasındaki yine ters bir dalgayla tekrardan düşerek 30'a inmiştir. 1974-1990 yılları arasında dünyada yeniden bir demokratikleşme süreci başladığını öne süren Huntington, bu dalganın oluşumunda Avrupa Topluluğu (AT), Amerika ve Sovyetlerin de dış etken olarak çığ etkisi oluşturduğunu ve demokratik ülke sayısının ikiye katlandığını belirtmektedir. Ancak Huntington, 1990 yılından bu yana da dünyadaki bazı gelişmelere bakarak üçüncü demokrasi dalgasının ters bir dalgaya doğru evirildiği kanaatini taşımaktadır (Bkz. Huntington, 2006b).[64] Paul Gingsborg ise, 2000'li yıllarda Birleşmiş Milletler'e (BM) üye 192 ülkeden 120 tanesinin yani % 62,5'inin demokrasiyi benimsediğini ve demokrasi tarihinde ilk defa dünya ölçeğinde çoğunlun oluştuğunu belirtmiştir. Aslında bu yönüyle 2000'li yıllar, Huntington'un ters bir dalga olarak izah ettiği üçüncü demokratikleşme dalgasının yeni bir mecraya doğru yol aldığını göstermektedir (Bkz. Ginsborg, 2010: 282; Bkz. Diamond, 2003).

Bu yeni mecraya akan dalga, dördüncü dalga olarak da adlandırılmaktadır. Özellikle küresel ekonominin, finans ve pazarlama şirketlerinin başı çektiği ve ülkelerin, bölgelerin ve kıtaların sınırlarını aşan bu durum, yeni bir demokratikleşme sürecini tetiklemektedir (Bkz. Offe, 2001). Siyaset bilimci Larry Diamond, günümüzde müslümanların demokrasi ve liberalleşme konularında bir tür reform

[64] 1990'lı yıllardan itibaren başlayan yeni bir demokrasi dalgasıyla demokrasi ile yönetilmeyen birçok devlet, demokrasiyi bir yönetim biçimi olarak benimsemişlerdir. Ancak paradoksal olarak görülmektedir ki, son 20-30 yılda bu dalganın gerçekleştiği yeni rejimlerde siyasal güven düşmekte ve yükselebileceğine dair de bir kanıt bulunmamaktadır (Catterberg ve Moreno, 2005: 31; Bkz. Inglehart, 1999b).

gerçekleştirdiklerini öne sürmektedir (Diamond, 2003: 12). Diamond'un bu tespiti, Ortadoğu'da gerçekleşme potansiyeline haizdir. Ortadoğu'da yer alan Tunus, Mısır, Libya, Suriye ve Irak gibi ülkeler, aslında bu dördüncü dalganın habercisi gibiydiler. Ancak "Arap Baharı" olarak isimlendirilen ve diktatörleri alaşağı etmek için yeşertilen bu filizler, yeni diktatörlüklere teslim edilen bu ülkelerde şubat soğuğunda kurumaya bırakılmıştır. Dolayısıyla bu yeni dalga, küresel güçlerin dalga kıranlığının engeliyle karşılaşarak diktatörlükleri deviren bir tsunami oluşturamamış ve bu yönüyle siyasi bir med-cezir olmaktan öteye de gidememiştir.

Demokrasi, iktidara gelmek isteyen siyasi partilerin, tüm seçmenlerin adil ve düzenli bir seçime katılarak yarıştığı bir siyasal sistemdir. Demokratik katılım; siyasi oluşumlar kurma, bunlara katılma, ifade ve tartışma özgürlüğü gibi haklar aracılığıyla teminat altına alınmaktadır (Giddens, 2000a: 84). Bu demokrasi tasviri, herkesin yönetilmeyi kabul edebileceği bir siyasal sistemi işaret etmektedir. Ancak bugünün dünyasında hiç olmadığı kadar demokrasiyle yönetilen ülke olmasına karşın, neden hala çözülemez sorunlar dünya gündemini meşgul etmektedir?

Giddens, çağımız demokrasi anlayışında, kendi kavramsallaştırmasıyla, bir "demokrasi paradoksu" yaşandığını ifade eder. Bu paradoks söylemi, demokrasinin tüm dünyaya yayılmasına rağmen demokratik süreçlerden yaygın bir hayal kırıklığı yaşandığı tezine dayanmaktadır. Giddens demokrasi paradoksunun göstergeleri arasında, çoğu Batı ülkesinde politikacılara olan siyasal güvenin son yıllarda oldukça düşük seviyede seyretmesini, özellikle genç kuşak arasında parlamenter siyaset ilgilenme oranlarının hızla düşmesini göstermektedir.[65] Haklı olarak Giddens şu soruyu sormaktadır: "Peki, demokratik ülkelerde yaşayan insanlar göründüğü kadarıyla demokratik yönetimden hayal kırıklığına uğrarken, demokrasinin dünyanın diğer ülkelerine yayılmaya devam etmesini nasıl açıklayabiliriz?" (Giddens, 2000a: 87). Giddens'ın bu sorusu halen güncelliğini ve kafa karıştırıcılığını korumaktadır. Bu kafa karıştırıcılığı gidermek adına, demokrasiye yönelik radikal eleştirilere burada değinmek gerekmektedir.

[65] Demokrasinin problemlerini ortaya koyan bazı öne çıkan semptomlar arasında, seçmenin siyasal katılımının azalması, gençlerin siyasete olan ilgisinin düşmesi, siyasi liderlere ve siyasal sistemlere olan güvenin erozyona uğraması ve genel olarak vatandaşların sivil oluşumlara ilgisinin ve katılımının gerilemesi sayılabilir (Bkz. Johnston vd., 2006: 166; Bkz. Inglehart, 1999b; Bkz. Quintelier, 2007).

Joseph Schumpeter'in demokrasinin temel dinamiklerine dair yaptığı köklü eleştiriler, demokrasinin tarihsel seyri ve varabileceği son durak hakkında bizlere fikir vermektedir. Schumpeter'in demokrasi yorumlamasına göre bugünün demokrasisi, vatandaşların çoğunluğunun özgür iradesiyle karar almalarına dayanan klasik düşünceye karşı çıkmaktadır. Schumpeter, demokrasiyi özünde bir "halk yönetimi" olarak değil, yönetici kadrolar arasındaki bir yarışma olarak görmektedir. Çünkü demokrasilerde halkın seçimden seçime kendini yönetecek seçkinleri belirlemekten başka bir görevi bulunmamaktadır. Vatandaşlar liderini seçtikten sonra artık siyasal tercihte bulunma, karar alabilme ve politika oluşturma görevini siyasetçilere tevdi etmektedirler (Bkz. Kapani, 2011: 132-133; Touraine, 2000: 124-125; Yayla, 2004b: 209). Temsili demokrasinin bir tür elit oligarşisine doğru yol aldığını öne süren Schumpeter, böylelikle demokrasinin temel iddialarından saptığını belirtir. Halbuki Touraine'e (2000: 271) göre "demokrasinin başlıca amacı, doğru bir siyasal toplum oluşturmaktan ya da her tür egemenlik ve sömürü biçimini ortadan kaldırmaktan çok, bireylerin, öbeklerin ve toplu düzenlenimlerin özgür birer özne olmalarını, kendi tarihlerinin üreticileri olmalarını, eylemlerinde usun evrenselciliğiyle kişisel ve ortak bir kimliğin özelliğini birleştirebilmelerini sağlamak olmalıdır".

Demokrasiye yönelik bir diğer eleştiri, ünlü siyaset bilimci Duverger'den gelmektedir. Günümüz demokrasisinin bir bütün olması gerekirken, sosyal ve siyasal olarak ayrıştırıldığını belirten Duverger, II. Dünya Savaşı öncesinde başlayan demokrasinin gerilemesinin sonraki dönemlerde de devam ettiğini belirtir. Demokrasinin siyasal rejimi ifade eden bir kavram olduğunu ve daha sonra yanına eklenen "sosyal" sıfatının da bu gerilemeyi/çöküşü çok iyi tasvir ettiğini öne süren Duverger, demokrasiyi "siyasal" ve "sosyal" olarak ayrıştırmanın gereksizliğini, aksine bu iki niteliğin demokrasinin ontiğinde var olduğunu ve birbirini tamamladığını ifade eder.[66] Dolayısıyla temel amacı her bireye mümkün olduğu

[66] Duverger'e (1995: 19-21) göre siyasal demokrasi, rejimi ifade eder ve yönetenlerin özgür, dürüst seçimlerle işbaşına gelmesini sağlar. Sosyal demokrasi ise, özgürlüğü egemen kılmaktan ziyade eşitliği tesis etmeyi amaçlamaktadır. Sosyal demokrasi için önemli olan husus, insanların ekonomik yönden başka kişilere olmasını ve sömürülmesini önlemektir. Ancak doğasında sosyal ve siyasal yanları taşıyan demokrasi, bazı ideolojiler tarafından ayrıştırılmıştır. Komünizm sosyal demokrasiyi

kadar geniş bir özgürlük sağlamak olan gerçek demokrasi, sadece siyasal demokrasiyle, sosyal demokrasinin birleşmesi sonucunda oluşabilir (Duverger, 1995: 19-20; İnsel, 2012: 215-216). Aslında Duverger'in tespiti, demokratik ülkelerin sözde ve özde demokratik ülkeler olarak ayrıştırılması ihtiyacını da doğurmaktadır. Çünkü demokratik rejime sahip ülkelerin pek azı, demokrasinin sosyal tesisini de gerçekleştirebilmiştir. Özellikle Türkiye gibi, gelişmekte olan ülkeler ikinci veya diğer dalgalarla birlikte demokratik yönetime geçmiş olmasına karşın, yıllardır bir nevi sadece siyasal demokrasiyi yürürlükte tutabilmiştir. Vatandaşa inemeyen sosyal demokrasinin eksikliği, yurttaşın hak ve özgürlüklerinin korunmasından ziyade devletin resmi ideolojisinin bekçiliğini yapmaya endekslenir olmuştur. Ayrıca demokrasiyi sosyal ve siyasal temeller üzerine yükseltmeyi başarabilmiş Batı-dışı ülkeler, Batı'nın demokrasi tekelciliğini de kırmaya başlamıştır. Her ne kadar demokrasi idealleri, Batı'nın şampiyonluğunu yaptığı idealler olsa da, dünyanın bir ucundan diğer ucuna kadar uygulamaya konulmaya çalışılan idealler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Kim ve arkadaşlarına (2002: 321) göre günümüz toplumlarında demokratikleşme, ne biricik (unique) olduğunu iddia eden Batı kültürünün, ne de Doğu kültürünün tasarrufundadır. Kaldı ki bugünün demokrasi idealleri, pek çok kültürün ve medeniyetin katkı sunduğu ve bu katkıların birbirleriyle yeniden harmanlandığı bir idealler konsensüsüne dönüşmek üzeredir.

Duverger'in sözünü ettiği demokrasinin siyasal ve sosyal olarak ayrışmasını, Diamond ve Plattner "seçimli" ve "liberal" demokrasiler kavramsallaştırmasıyla açıklamaya çalışmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde siyasal demokrasiyi "seçimli", siyasal ve sosyal demokrasinin birlikteliğini de "liberal" demokrasi olarak okumak mümkün görünmektedir. Birleşmiş Milletlere (BM) üye olan ve demokrasiyle yönetilen 120 ülkenin yönetimini, "seçimli" ve "liberal" demokrasiler olarak tasnif eden Larry Diamond ve Marc Plattner'e göre, "seçimli" demokrasiler tek bir kritere göre işlemektedir: Düzenli, adil ve bağımsız seçimlerin düzenlenmesi. "Liberal" demokrasi için ise, düzenli, adil ve bağımsız seçimlerin yapılmasının yanı sıra beş farklı ilkeye daha ihtiyaç duyulmaktadır: (1) inanç, ifade, örgütlenme, itiraz ve toplanma özgürlüklerinin teminat altına alınması, (2) yasa önünde tüm

kurmak için siyasal demokrasiyi ortadan kaldırmış, buna karşılık faşizm de sosyal demokrasiyi engellemek için de siyasal demokrasinin işleyişini durdurmuştur.

vatandaşların eşit olması, (3) yargının bağımsız ve tarafsız olması, ayrıca Merkez Bankasının ve kamu denetçiliği yapan tüm kurumların özerk ve yetkili olması, (4) serbest ve çoğulcu sivil örgütlenmelerin olması, (5) silahlı kuvvetlerin açık bir biçimde, demokratik seçimle iş başına gelen hükümetin kontrol ve denetimi altında olması gerekmektedir. Bu kriterler baz alındığında ise, BM'ye üye sadece 75 ülkenin "liberal demokrasi" ile yönetildiği öne sürülebilir (Bkz. Ginsborg, 2010: 283-284; Bkz. Diamond, 2003).[67]

Çağdaş demokrasi teorileri içerisinde siyasal güven konusu, en önemli alanlardan biri haline gelmiştir (Mara, 2001: 820; Johnston, 2006). Siyasal güven teorisyenlerinden olan Newton (1999: 187), gelişmekte olan ve gelişmiş olan demokrasilerin karşılaştırmalı bir siyasal güven tasvirini yapmaktadır. Bu karşılaştırmaya göre gelişmemiş demokrasilerde (early democracies) siyasal güven; parti politikaları dine, sosyal sınıfa veya coğrafi bölgeye göre belirlenmektedir. Yürürlükteki siyaset, ideoloji merkezlidir. Ülkeyi yöneten hükümetin ufku dar olmakla beraber vergiler düşüktür. Hükümetin vatandaşa hizmetleri gelişmemiş olup bu servislere ya da kurumlara yönelik güvensizlik de düşük seviyededir. Siyasi liderlere yönelik bağlılık ve sadakat yüksektir. Siyasette kolektif ilişkiler ve grup psikolojisi etkendir. Siyasal aktivitelerin düzeyi, demokratik standartlar ve demokratik süreçlerden beklentiler ve siyasetçilerin halkla olan diyalogu düşük seviyededir. Toplum daha çok muhafazakar olup haber alma kaynaklarının en önemlisi olan medyaya yönelik daha az eleştiri vardır. Gelişmiş demokrasilere kıyasla siyasal güven düzeyi düşük seyretmektedir. Siyasal güvenin oluşumunda ekonomik, sosyal ve ideolojik bağların etkisi oldukça yüksektir. Gelişmiş (contemporary) demokrasilerde siyasal güvenin özelliklerine bakıldığında ise, şu durumlar dikkati çekmektedir. Gelişmiş demokrasilerde egemen olan "toparlayıcı parti"lerin (catch-all party) sosyal bağları zayıf olmakla birlikte siyasal güven düzeyi; sosyal, sınıfsal, dini ve bölgesel niteliklere bağlı olarak düşük seviyededir.

[67] Diamond'a (2003: 8) göre her demokratik ülkenin yeni dönemde amacı; özgürlüklerle, hukuk kurallarıyla ve iyi bir yönetim anlayışıyla siyasal sistemi liberalleştirmek yani "liberal demokrasi"yi tedavüle koymaktır (Diamond, 2003: 8). Dolayısıyla liberal demokrasiyi, siyasal ve sosyal sisteme entegre edebilen demokrasiler, gelişmemişlikten kurtularak gelişmiş demokratik ülkelerin listesine kaydedilmektedir.

Pragmatik politikalar egemendir. İktidarda olan hükümetin ufku geniş olup vergiler yüksektir. Vatandaşa yönelik hizmetler daha çok olmakla birlikte kurumlara güvensizlik daha sık görülmektedir. Siyasi liderlere bağlılık ve sadakat daha azdır ve toplum oldukça bireycidir. Demokratik standartlar, vatandaşın demokratik süreçlerden beklentileri ve ayrıca siyasal aktivitelerin oranı yüksektir. Bireysel ve toplumsal yaşam çeşitli olup siyasetçilerden yaşam standartlarına yönelik beklentiler yüksek seviyededir. Toplum daha az muhafazakar olmakla beraber vatandaşların haber alma kaynağı olan medyaya dair oldukça eleştirel davrandığı görülmektedir. Olağandışı durumlarda (skandallar, siyasi ve ekonomik krizler vs.) vatandaşın siyasal güveni ani düşüşler göstermektedir. Ayrıca siyasal güvenin tesis edilmesinde hukuk kurallarına riayet ve yasal yaptırımlara bağlılığın derecesi yüksek seviyededir (Bkz. Newton, 1999).

Demokrasi, güven üzerine inşa edilmektedir. Çünkü güven, seçmenler ve siyasetçiler arasında kâğıda dökülmemiş bir sözleşme gibidir (Gaber, 2009: 88; Bkz. Grosskopf, 2008; Bkz. Meikle-Yaw, 2008). Ancak bu sözleşmenin zaman zaman akamete uğradığı görülmektedir. Giddens, Batı ülkelerinde yapılan siyasal güvenle ilgili saha çalışmalarında ilginç sonuçlara ulaşıldığını belirtmektedir. Bu çalışmalarda insanların aslında siyasetçilere ve devletlerin sözde demokratik uygulamalarına dair inançlarını kaybettikleri bulgusuna ulaşıldığını belirten Giddens, fakat ilginçtir ki, vatandaşların demokratik süreçlere dair inançlarını koruduğunu ifade eder (Giddens, 2000a: 88-89). O halde bir toplumda siyasal güvenin iflasını önlemek, esasen bu inancın diri tutulmasına bağlıdır. Siyasi liderlerin ve hükümetin performansının halkı memnun edecek seviyede olmadığı ülkelerde demokrasiye olan inanç zayıflamaya başlamakta, bir yönetim biçimi olan demokratik yönetim de halktan aldığı desteği zamanla kaybetmektedir (Nye, 1997: 4). Siyasal güven seviyesinin düşük olması, toplumun verimli bir şekilde yönetilmesinin zayıflamasına ve demokratik gelişim süreçleri için de potansiyel bir tehdidin oluşmasına neden olabilir (Marien ve Hooghe, 2011: 282; Bkz. Martin, 2010). Desteğin azalması ve hatta tamamen tükenmesi durumunda ise, demokrasi yasallığını ve siyasal sistemi inşa edici temel dinamiklerden biri olma durumunu yitirecektir. Ayrıca güvensizliğin baş göstermesi halinde, sosyal çatışmalar boy göstereceği gibi siyasal sistemin araçlarını yönetmek

de zorlaşacaktır (Back ve Kestila, 2009: 171). Çünkü Uslaner'e (2003: 171) göre tek başına demokrasi, insanları daha çok "güvenen insanlar" haline getirmez. Siyasi otoritelerin ürettiği politikalar, bu siyasal güven ortamını tesis edebilir.

Demokratikleşme süreci, siyasal sistemlerin daha çok liberal demokrasi ekseninde yol almaya çalıştığı bir yönteme işaret etmektedir. İnsan hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi, toplumda sosyal adaletin ve eşit haklara sahip olabilmenin yollarının açılması, kısaca sosyal bir varlık olan insanın özgürce yaşabilmesinin imkanının teslim edilmesi, demokratikleşme yolunda atılan büyük adımları oluşturmaktadır. Bölünmüş toplumlarda, çokkültürlü yapıya sahip ülkelerde ve kendi vatandaşlarına yönelik hak ihlallerinin yaşandığı otoriter rejimlerde demokratikleşme çabaları, toplumun yakından takip ettiği siyasal süreçlerdir. Türkiye'de 2009 yılından bu yana siyasetin kadim sorunlarından biri olan Kürt Meselesi'nin çözümünü sağlamayı amaçlayan "Açılım Politikaları" ve "Çözüm Süreci", toplumun tüm kesimi tarafından dikkatle izlenmektedir. Siyasi liderlerin, partilerin, siyasetçilerin, hükümetlerin ve diğer siyasi kurumların Çözüm Süreci'ne bakışları ve bu yolda sarf ettikleri ya da etmedikleri gayretler, vatandaşın beklentilerinin şekillendirdiği siyasal güven düzeyini doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla demokratikleşme süreçlerinin, siyasal güvene etki eden önemli bir siyasal faktör olduğu düşünülmektedir.

2.5.3.2. Ekonomik Gelişim Süreci

Siyasal güvenin onto-epistemik referansları içerisinde yer alan ekonomik gelişmişlik düzeyi, siyasal güveni belirleyen bir diğer siyasal süreçtir.[68] Güç ve piyasa ilişkisine dayanan ekonomik örgütlenmeler, üretim ilişkileri, kamu politikaları, ekonominin toplumsal kurumlara etkisi, ekonominin sosyal ilişkiler ve sosyal normlarla etkileşimi gibi konular, siyasal güvenle yakından ilgili olan ekonominin parametreleridir (Bkz. Korczynski, 2003; Bkz. Torcal, 2014). Ekonomik

[68] Ekonomik süreçler, sadece siyasal güveni etkilemekle kalmamakta, demokratik süreçlerden diğer kurumsal süreçlere kadar birçok alanda belirleyici olabilmektedir. Örneğin Huntington'ın üçüncü dalga demokrasisinin en önemli lokomotiflerinden birini ekonomik gelişim oluşturmaktadır. Çünkü eğitimde, sivil toplumda, sosyal sınıfların refahının artışında ve ifade özgürlüklerinde, kısaca bütünüyle sosyal değişmelerde ekonomik gelişimin etkileri azımsanmayacak kadar fazladır (Diamond, 2003: 13).

gelişme, dünyadaki tüm toplumların arzu ettiği ve amaçlanan yaşam standartlarının yükselmesini ifade eder. Fukuyama'nın ifadesiyle vatandaşların "kendi ayaklarıyla oy kullanmaya gidiyor" olmaları, ekonomik gelişmeye duyulan isteğin siyaset kanalıyla gerçekleştirilmesine yönelik bir teşebbüs olarak okunmalıdır (Bkz. Fukuyama, 2011: 428).

Siyasal güven ve ekonomi ilişkisi, bu konuyla ilgilenenlerin zihninde bir soruyu gündeme taşımaktadır: Ekonomik refahın yüksek olması mı siyasal güveni oluşturur ya da siyasal güven düzeyinin yüksek olması mı ekonomik gelişmeyi arttırır? Literatürde bu soruya iki tür yanıt verilmektedir. İlk yaklaşımı savunanlar, siyasal güven düzeyinin yüksek olması halinde ekonomik refahın artacağını iddia ederken, ikinci yaklaşımı savunanlar bunun aksini iddia ederek ekonomik süreçlerin siyasal güven düzeyini şekillendirdiğini öne sürmektedirler. İlk yaklaşımı savunanlar arasında ünlü güven ve sosyal sermaye teorisyeni Putnam bulunmaktadır. Putnam, güvenin ekonomik büyümeyi ve refahı ürettiğini, dolayısıyla güven olmaksızın ekonominin gelişemeyeceğini iddia eder (Bkz. Uslaner, 2003). Sosyal sermaye perspektifinden bu ilişkiyi değerlendiren Putnam, belirli bir hedefi gerçekleştirmek için yapılan işbirliklerinin ve örgütlenmelerin temelinde güvenin olduğunu ve toplumda güvenin tesis edilmesiyle de ekonomik refahın ve gelişmenin pozitif anlamda ivme kazanacağını belirtir. Siyasal güven-ekonomi ilişkisini tersinden bir okumayla yorumlayan Joseph Nye'ye göre ise eğer bir hükümet, politikalarında yetersiz kalmakta, halkın güvenini kazanamamakta ve dolayısıyla siyasal güveni tedavüle koyamamışsa, ekonomik kaynak sağlamada ve ekonomik süreçleri yönetmede başarı gösteremez (Nye, 1997: 4). Siyasal güven ve ekonomi ilişkisini sosyal sermaye üzerinden okuyan diğer bir teorisyen Fukuyama'dır. Fukuyama'ya göre ekonomik hayatı etkileyen sadece bir ulusun rekabet yeteneği değil, aynı zamanda bir o kadar da önemli olan, tek ve bir kültürel karakteristiğin varlığıdır. Bu kültürel kaynak ise, toplumda doğuştan gelen güven düzeyidir. Güven duygusunun varlığını kaybetmediği ve hala önemli bir sosyal sermaye olarak görülen toplumlarda ve işletmelerde; dayanışmanın, işbölümünün, riskleri üstlenmenin ve kriz yönetiminin sağlıklı bir biçimde yürütüldüğü görülmektedir. Fukuyama, güvenin zayıf olduğu durumlarda korkunun, risk alamamanın ve böylece ekonomik

bunalımların boy gösterdiğini belirtir (Fukuyama, 2005: 23-26). Gelişmiş ve karmaşık bir örgüt yapısına sahip olan siyasetin ve mekanizmalarının güven üretememesi, ekonomik süreçlerin gidişatını sekteye uğratmaktadır. Çünkü özetle bu görüşün düşüncesinde siyasal güven, bir devletin veya siyasal sistemin ekonomik gelişim potansiyeli üzerinde doğrudan etkili olan önemli bir faktördür (Marien ve Hooghe, 2011: 283).

Ekonomik gelişmenin veya süreçlerin, siyasal güven üzerinde belirleyici rol oynadığı görüşünü benimseyen ikinci yaklaşıma ise, Inglehart'ı örnek verebiliriz. Inglehart (1999a: 89), zengin ülkelerdeki vatandaşların daha çok güven duyduğunu, fakir ülkelerin vatandaşlarının ise daha az güven duyduğunu veya güvensiz olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca Inglehart'a göre fakirlik, siyasal güvensizliği tetikleyen önemli bir etkendir (Inglehart, 1999a: 89; Bkz. Uslaner, 2003). İnsanların yaşam standartlarının yükselmesi, geçim sıkıntılarının olmaması, işsizlik ve enflasyon gibi olumsuz ekonomik göstergelerin bulunmaması ve toplumun refah seviyesinin artması, vatandaşlarda mevcut siyasi düzenin korunması ve devam ettirilmesi düşüncesini oluşturmaktadır. Ekonomik süreçlerin beklentileri karşıladığı siyasi yönetimlerde yurttaşlar; yönetimdeki hükümete, siyasi partiye veya lidere destek vermektedirler. Aksi durumda vatandaşın siyasi tercihleri değişmekte ve tedirginlikle birlikte güvensizliğe doğru yönelen seçmen davranışları görülmeye başlanmaktadır. Çünkü ekonominin kötü durumda olduğu zamanlar, toplumun genel siyasal güveninin adeta yere çakıldığı zamanlardır. Öyle ki ekonomik verilerdeki dalgalanmalar bile, siyasal güven üzerinde etkili bir hareketlenmeyi beraberinde getirmektedir (Hetherington ve Rudolph, 2008: 499-510). O halde siyasal güven, hükümetin ekonomik performansının bir fonksiyonudur (Weatherford, 1984: 190; Arancibia, 2008: 32-33; Norris, 1999b; Bkz. McAllister, 1999; Letki, 2006). Hatta bir diğer ünlü güven teorisyeni Citrin'e (1974) göre siyasal güven, halkın siyasal kurumlar içerisinde özellikle hükümetin ekonomik performansının değerlendirilmesine göre şekillenmektedir. Çünkü Lawrence'ın da (1997: 111) belirttiği üzere, hükümetin ekonomik performansının düşük olması ya da halkın beklentilerini karşılayamaması durumunda, hükümete duyulan güven yaygın biçimde düşüş yaşamaktadır.

Siyasal güven-ekonomik gelişim etkileşimine yönelik yukarıda geçen iki iddianın da kendine has temellendirmeleri bulunmaktadır. Bu çalışma, iki iddia içerisinde ikincisinin savlarını kabul etmektedir. Bu savların kabul edilmesi, Marksist terminolojideki altyapı-üstyapı kavramsallaştırmalarının da kabul edileceği anlamına gelmemektedir. Kuşkusuz bu kavramsallaştırma, başka bağlamların ve tartışmaların konusunu teşkil etmektedir. Ancak burada dikkat çekilmek istenen husus, günümüz toplumlarında ekonomik göstergelerin; vatandaşların siyasal tercihlerini, siyasal katılımlarını ve oy verme davranışlarını doğrudan etkilediğine yönelik düşüncenin benimsenmesidir. Çünkü yaşadığımız bu çağ, ekonomi-politiğin reel-politikaya büyük oranda yön verdiği bir çağdır.

2.6. Bir Siyasal Güven Göstergesi Olarak Siyasal Katılım

Siyasal katılım, modern dönemin siyasal meşruiyetine yönelik önemli bir politik aktivitedir. Siyasal sistemlerin meşruiyetinin insana dayandırılmasından sonra otoritelerin, hükümetlerin, yöneticilerin ve politikaların belirlenme yetkisi, halka tevdi edilmiştir. Demokrasinin hakim bir siyasal rejim olarak çağa damgasını vurması, toplumların kendi siyasal kaderini tayin etme hakkını da sunmaktadır. Bu tayin hakkı ise, seçmen davranışları veya diğer siyasal katılım araçlarıyla gerçekleşmektedir. Ancak demokratik rejimle yönetilen ülkelerde, özellikle Türkiye'de son dönemin önemli tartışmalarından biri olan, siyasal katılımın meşru sistem için tek ve yeterli bir refrans kaynağı olup olmadığı konusu, gündemleri meşgul etmektedir. Aynı zamanda siyasal sistemin meşruiyetine yönelik bir siyasal güven okuması da olan siyasal katılım, bazı teorisyenlere göre siyasal güvenin önemli göstergelerinden biriyken, bazılarına göre de sadece siyasal güven hakkında fikir veren bir göstergedir. Bu tartışmaya geçmeden evvel, siyasal katılım konusunun neliğine ilişkin kısa bir betimleme yapmaya ihtiyaç vardır.

Demokratik rejimlerin tarihiyle siyasal katlımın tarihi, eşzamanlı olarak yürümektedir. Siyasal katılımın tarihte ilk örneğine Eski Yunan'da rastlanılmaktadır. Eski Yunan site devletlerinde halk, sayıca az olması ve siyasete zaman ayırması bakımından yönetim sürecine doğrudan katılmaktaydı. Vatandaşların yönetim

sürecine temsiliyet olmadan etkin bir şekilde katılmaları, literatürde "doğrudan demokrasi" olarak adlandırılmaktadır. 19. yüzyıldan sonra ise halk, seçtiği temsilciler aracılığıyla yönetime dahil olmaya başlamıştır. "Temsili demokrasi" adı verilen bu yöntem, ülkenin yasaları tarafından belirlenen zamanlarda yapılan seçimlerle, halkın temsilcilerini belirlemektedir. Temsili demokrasiler, halkın değerlerinin ve tercihlerinin seçimler aracılığıyla yönetime yansıması olup seçimler, milletin iradesini ortaya koyduğu ve demokrasinin sosyal pratiği olduğu için her zaman önemlidir (Akgün, 2002a: 1). Modern öncesi dönemde yönetenler siyasal iktidarı vatandaşın destekleriyle veya oylarıyla elde ettikleri bir güç olarak görmedikleri gibi, yönetilenler de mutlaka kendilerine geri dönüşü olan gerekli bir emanet olarak da görmemekteydiler. Bundan dolayı iktidarlar; oluşumu, kullanımı ve el değiştirmesi gibi konularda yönetilenlerin katkısı olmadan teşekkül etmekteydi. Modern dönemle birlikte, demokratik sistemlerin de etkisiyle, siyasal iktidarın meşruiyet kaynağı değişmiş ve vatandaşların katkısıyla oluşmaya başlamıştır.[69] Böylece siyasal sistemin her aşamasında yurttaşların etkisi ve müdahalesi, siyasal katılım yoluyla yönetime taşınır olmuştur (Aydın, 2011a: 172). Böylelikle siyasal yönetimin işleyişi, rejimlerin farklı demokrasi yorumlarına göre; radikal demokrasi, liberal demokrasi, sosyal demokrasi gibi; değişkenlik göstermiştir. Bu farklı yorumların inşa ettiği siyasal rejimler ise, siyasal katılımın şeklini, imkanlarını ve sınırlılıklarını belirlemeye başlamıştır.

Siyasal katılımın gerçekleşme biçimi değişik yollarla mümkün olmaktadır. Genel olarak siyasal katılım, modern dönemle birlikte siyasetin doğasındaki köklü değişimlerin sonrasında yönetilenlerin, yönetim sürecine müdahil ve taraf olmaları anlamına gelmektedir (Aydın, 2011a: 172; Turan, 1986: 37-38; Akın, 2013: 85-86). Ayrıca toplumun üyesi olan vatandaşların siyasal sisteme yönelik durumlarını, tutumlarını ve davranışlarını belirleyen ve bu yönde etkinlikte bulunmayı gerektiren bir olgu (Kapani, 2011: 144) olarak da tanımlanan siyasal katılım, daha geniş anlamıyla bireylerin yerel ve ulusal düzeyde yöneticilerini seçme ve yöneticilerin

[69] Aydın'a (2011a: 171) göre günümüz dünyasında siyaset kurumunun ve modern siyasal yapılanmanın en dikkat çeken problemi, bir meşrulaştırma tarzı olarak siyasal katılımın ve onu tesis etmenin sağlanmasıdır. Modern öncesi dönemde bu meşrulaştırma işlevini dinler yerine getirmekte iken son birkaç yüzyıldır bu görevi ideolojiler üstlenmiştir.

vatandaşın istekleri ve menfaatleri doğrultusunda karar almalarını temin etmek için gösterdikleri, her türlü davranış ve eylemler olarak tasvir edilmektedir. Siyasal katılım en çok oy verme şeklinde gerçekleşirken, bunun dışında seçim faaliyetleri, lobicilik, siyasal miting ve toplantılara katılmak, örgütsel çabalar da siyasal katılımın diğer uygulanma şekilleridir (Dursun, 2002: 230-232; Turan, 1986: 38-44).

Siyasal katılımın gerçekleştirilme biçimleri hakkında farklı yorumlar olsa da,[70] literatürde genel olarak geleneksel ve geleneksel olmayan ayrımının yapıldığı görülmektedir. Meer ve Ingen, yaygın biçimde geleneksel (conventional) ve geleneksel olmayan (unconventional) olmak üzere ikiye ayrılan siyasal katılım süreçlerini açıklamaktadır. Geleneksel siyasal katılım, seçim süreçlerinde siyasal sistemi etkilemeye yönelik doğrudan katılımı ifade etmektedir. Geleneksel siyasal katılım davranışları; siyasetçilerle irtibatlı olma, bir siyasal parti için çalışma, bu siyasi partiyi temsil edecek davranışlarda bulunma ve siyasi partinin kampanyalarına katılma, siyasal organizasyon için para bağışında bulunma gibi dört şekilde gerçekleşir. Geleneksel olmayan katılım ise, siyasal sürece gösterilerle, boykotlarla ve benzer şekillerle etki etmeyi amaçlamaktadır. Geleneksel olmayan siyasal katılım davranışları; yasal gösterilere katılma, boykotlar tertip etme ve katılma, dilekçe imzalama, siyasal amaç için ürün satın alma ve illegal protestolar biçiminde gerçekleşmektedir (Bkz. Meer ve Ingen, 2009: 286). Hem geleneksel hem de geleneksel olmayan siyasal katılım biçimleri göz önüne alındığında, bu katılımların belirli özellikleri dikkat çekmektedir. Amerikalı siyaset bilimci Robert Dahl'a göre siyasal katılımın ilgi, önemseme, bilgi ve eylem olmak üzere dört boyutu bulunmaktadır: İlgi, siyasal olayları takip etmeyi; önemseme, bu siyasal gelişmelere önem vermeyi; bilgi, olaylar, sorunlar ve gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmayı; eylem ise bu sürece aktif olarak katılımı ifade eder (Aydın, 2011a: 172-173; Kapani, 2011: 144; Fedayi, 2011: 119). Her ne kadar çeşitli siyasal katılım biçimleri bulunsa

[70] Siyasal katılımın biçimleri hakkında bazı görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Örneğin Kapani'ye (2011: 145-146) göre kurulu düzeni değiştirmek adına şiddete başvurma, terör eylemlerinde bulunma, silahlı ayaklanma, hükümete darbe yapma gibi teşebbüsler, siyasi bir amaca yönelik olsa da, siyasal katılım sürecinin dışında değerlendirilmektedir. Fakat Aydın'a (2011a: 173) göre siyasal katılım bazı durumlarda gayr-i meşru yollarla gerçekleşir. Aydın; terörizm, silahlı ayaklanmalar ve askeri darbeleri de siyasal katılımın bir çeşidi olarak vurgular.

da, dünya ülkeleri ve Türkiye'de en çok görülen siyasal katılım şekli, seçimlerde oy kullanma olarak gerçekleşmektedir.

Seçimler siyasal sistemin meşruluğunu tesis eden, vatandaşlara yönetenlerin kararlarını etkileme ve denetleme imkanı veren siyasal bir olaydır. Aynı zamanda seçimler, bir siyasal sistemin güvenilirliğini ve demokratikliğini sınayan önemli bir sınavdır (Akgün, 2002a: 15).[71] Dolayısıyla siyasal güven ve oy verme davranışı olarak siyasal katılımın ilişkisini konu edinmek, vatandaşların siyasal sisteme ve hükümetlere yönelik siyasal desteğinin de önemli bir göstergesidir (Bêlanger ve Nadeau, 2005: 127). Akgün, siyasal güven ve oy verme davranışının güven ekseninde dört boyutuna dikkat çekmektedir. Çünkü bir siyasal katılım biçimi olan seçimlerde oy kullanma davranışı, birey açısından siyasal güvenin de bazı boyutlarına gönderme yapmaktadır: İlk olarak birey, oy kullanarak demokrasinin en temel ilkelerinden biri olan "eşitlik" düşüncesinin hayata geçirilmesini sağlar. İkinci olarak oy kullanma, bireyin siyasal rejime bağlılığını, sadakatini ve bu rejimin ilkelerini benimsediğini göstermektedir.[72] Üçüncüsü, oy kullanmanın sonrasında

[71] Seçmen davranışı olarak oy verme, çeşitli teorilerde de ele alınmaktadır. Bu teoriler içerisinde bilinen iki yaklaşım, sosyo-psikolojik ve ekonomik yaklaşım teorileridir. Sosyo-psikolojik yaklaşıma göre birey, küçük yaşlarda ailesinin ve sosyal çevresinin de etkisiyle siyasal sosyalleşme sürecinden geçmektedir. Bu süreçte sağladığı kazanımlar olan siyasal tutumlar ve ideolojik yönelimler ise ilerleyen dönemde bireyin siyasi parti tercihini büyük oranda belirlemektedir (Akgün, 2002a: 26). Oy verme davranışlarına dair diğer bir teori de ekonomik yaklaşımdır. Bu teoriye göre vatandaşlar, kendi amaçlarını gerçekleştireceklerini düşündükleri parti lehine oy kullanmaktadırlar. Bu vatandaşları diğer seçmenlerden ayıran en temel fark ise, tek amaçlarının "maddi veya ekonomik çıkar" elde edeceğini düşündüğü partiyi, ideolojiye ya da siyasal düşünceye bakmaksızın desteklemeleridir (Akgün, 2002a: 27). Türkiye'nin seçim tarihinin son on beş yılına bakıldığında oy verme davranışlarının, ekonomik yaklaşımın savları lehine değiştiği görülmektedir. Özellikle AK Parti ve diğer uç bir örnek olan Genç Parti olayı, ekonomik yaklaşım temelli bir okumaya tabi tutulabilir. Katıldığı ilk seçim olan 2002 seçimlerinde, ülke tarihinin en büyük ekonomik krizinin yaşandığı dönemde, % 34 oy alan AK Parti 2011 genel seçimlerinde % 46 oy almayı başarabilmiştir. Yaklaşık on üç yıl gibi süreçte girdiği seçimlerde oyunu önemli ölçüde artırarak çıkan AK Parti'nin rasyonel ekonomi politikaları ve hükümetin ekonomik performansının vatandaşların beklentilerini karşılaması, genel kanaate göre, bu artışta etkili olmuştur. Genç Parti olayı ise, aslında siyasi tarih açısından incelenilmesi gereken bir durumdur. Bir işadamı olan Cem Uzan'ın kurduğu Genç Parti'nin söylemi, vaatleri ve mitinglerde halka ücretsiz dağıttığı kumanyalar, Türkiye'nin ve kendisinin geleceği için halkın bir bölümünün siyasi tercihinde etkili olmuştur. 3 Kasım 2002 seçimlerinde Genç Parti, % 7 oranında oy almayı başarmıştır. Özellikle ekonomik yaklaşım bakımından Genç Parti'nin çalışılması, siyasi tarihe de önemli bir katkı sağlayacaktır.

[72] Ancak yapılan seçimlerin hangi ortam ve şartlarda yapıldığı da önem arz etmektedir. Tek partinin katıldığı seçimler, diktatörlüklerin sözde seçimleri ve şaibe bulaşmış seçimler; vatandaşların siyasi

bireyin beklentileri siyasal partiler tarafından karşılanmıyorsa ve üstelik rant kavgası, rüşvet, nepotizm ve siyasal yozlaşma gibi güvensizlikler bulunuyorsa, bireyin demokrasiye olan güveninde ciddi hasarlar oluşabilir. Dördüncüsü ise, birey oy kullanmayı vatandaşlığın bir ödev ahlakı kapsamında anlayarak ve bunu içselleştirerek adeta dini bir ritüeli yerine getiriyormuşçasına emsaline pek az rastlanan bir sadakat örneği gösterebilir (Akgün, 2002a: 13-14). Bu dört unsur, seçimlerin vatandaşlar ve siyasal sistem üzerinde gerçekleşebileceği etkileşimleri kısaca anlatmaktadır. Ancak bu parametrelerin dışında bugünün gelişmekte olan veya gelişmiş demokrasilerinde seçimler, yurttaşlarda heyecan oluşturamamaktadır. Çünkü seçim sistemlerinin sadece hangi siyasi partinin ne kadar oy aldığı bilgisinin edinilmesinden öteye gidemediği veya halkın beklentilerinin yönetim tarafından gerekli ilgiye mazhar olmadığı durumlarda seçimler, basit bir kamuoyu araştırmasına dönüşebilmektedir (Bkz. Baker, 2012: 36).

Vatandaşların seçimlere yönelik ilgisinin farklılaşması, siyasal güven ve siyasal katılım arasındaki bağın mahiyetinin de soruşturulmasını gerektirmektedir. Çağımızda, özellikle ileri endüstrileşmiş ülkelerde[73] görülen seçmenin siyasal katılımının düşmesini, siyasal güven düzeyinin düşmesinden mi, yoksa insanların siyasal olana ilgisinin azalmasından mı kaynaklanıyor? sorusu, yanıtlanması gereken bir sorudur. Bu açıdan siyasal katılıma yönelik bir siyasal güven tasviri yapmak, aynı zamanda bu soruya yanıt aramak için de bir teşebbüstür.

---

rejime bağlılığını, rejimin ilkelerini kabul ettiğini ve siyasal sisteme güvendiğini ortaya koymaz. Bundan dolayı yapılan seçimlerin nitelikleri de çok önem arz etmektedir. Türkiye'de tek parti döneminde yapılan ve "açık oy, gizli tasnif" yöntemini benimseyen seçimler, meşruiyetini halktan almayan seçimlerdir. Bundan dolayı Akgün (2002a: 8), "gerçek seçim" ile "sahte seçim"i birbirinde ayırmak gerektiğini belirtir. Baskı ortamından dolayı aday sayısının tek olduğu veya sonucunun seçim öncesinden belli olduğu seçimlerin halkın iradesini yansıtmadığı bir gerçektir. Diktatörlükle yönetilen Saddam Hüseyin Irak'ında, Esed ailesinin hüküm sürdüğü Suriye'de vd. benzer ülkelerde tek adayın girdiği seçimler, adayın % 100'e yakın oy almasıyla sonuçlanmıştır. Bu seçimlerin sahte bir seçim olduğu kuşkusuz herkesin malumudur.

[73] Touraine birçok Batı ülkesinde uzun süreden beri bir siyasal temsilcilik bunalımının var olduğunu ileri sürmektedir. Bu siyasal bunalımın, siyasal katılımı da olumsuz yönde etkilediğini belirten Touraine'ye göre, temsil sorunuyla açığa çıkan siyasal katılım isteksizliğinin temel nedeni, işverenle ücretliler arasındaki karşıtlığın egemen olduğu sanayi toplumundan uzaklaşılmasıdır (Touraine, 2000: 83).

Siyasal güven ve siyasal katılım arasındaki ilişkinin, birbirini ne denli etkilediği ve bu ilişkinin seçmen davranışlarına ne ölçüde etki ettiği, birçok çalışmanın konusu olmasına karşın, bu konuyu tartışanlar arasında henüz bir konsensüs sağlanmış değildir. Örneğin siyasal güven teorisyenlerinden ve siyasal güveni sosyolojiye ve siyaset bilimine kazandıran en önemli isimlerden olan Gabriel Almond ve Sidney Verba, siyasal güven düzeyleri yüksek olan vatandaşların, oy vermeyi bir demokratik görev olarak veya hükümetin meşruluğunun kabul edilmesi gibi duyumsadıklarından dolayı siyasal katılımlarının yüksek olduğunu ileri sürerler. Buna karşın güven düzeyi düşük vatandaşlar ise, siyasete olan yabancılaşmalarından dolayı siyasal katılımı reddetmektedirler (Almon ve Verba, 1989: 202-207; Tao vd., 2011). Buna karşılık Muller (1982), Citrin ve Hetherington (1998, 2004) gibi siyasal güven teorisyenleri de, güven ile siyasal katılım arasında bu denli bir karşılaştırmanın yapılamayacağını, çünkü hem siyasal katılımın sadece oy kullanma davranışı olmadığını hem de güven veya güvensizliğin yansımasının vatandaşlarda daha karmaşık bir ilişki ağına tekabül ettiğini ileri sürmektedirler. Bu teoriye göre, siyasal güven düzeyi yüksek vatandaşların seçimlerde oy kullanmasının yanı sıra güvensizlik (distrust) duyan vatandaşların ise, farklı bir siyasal katılım yolu olan protesto ederek bunu gerçekleştirmesi gayet olasıdır. Ayrıca bir başka görüşe göre, olumlu düşünceye sahip ve güven duyan vatandaşlar, oy kullanmaya gitmeyebilir; bunun yanı sıra olumsuz düşünceye sahip ve güven duymayanlar ise hükümeti ya da seçilmişleri iktidardan veya yönetimden uzaklaştırmak için oy kullanmaya yoğun ilgi gösterebilirler (Muller, Jukam ve Seligson, 1982; Citrin ve Green, 1986; Bkz. Tao vd., 2011; Bkz. Hall, 2002: 52; Bowler ve Karp, 2004). Bu iki yaklaşımın savları incelendiğinde görülmektedir ki, siyasal güvenin siyasal katılımla ilişkisi pozitif veya negatif şekilde gerçekleşmektedir. İlk yaklaşım, yüksek güvenin yüksek siyasal katılıma veya düşük güvenin düşük katılıma yol açtığını iddia ederken ikinci yaklaşım ise, sadece yüksek güvenin değil yüksek güvensizliğin de siyasal katılımın farklı biçimlerine neden olduğunu iddia etmektedir. Bu tezin siyasal katılım anlayışı, sadece seçmenin oy kullanması anlamında siyasal katılım değil, Aydın'ın da (2011a: 173) ifade ettiği gibi, yasal olan ve olmayan tarzda gerçekleşen siyasal katılımları benimsemektedir. Dolayısıyla ilk ve ikinci yaklaşımın öne sürdüğü savların toplamından anlaşılmaktadır ki, siyasal güven veya güvensizlik her tür siyasal

katılımı yakından ilgilendirmektedir. Bundan dolayı, siyasal güven düzeyinin yükselmesi veya düşmesi, her tür siyasal katılma biçimlerine doğrudan etki etmektedir.

Siyasal katılım; demokrasiye, siyasi kurumlara ve hükümete duyulan siyasal güvenle yakından ilgilidir (Bkz. Fisher vd, 2010; Bkz. Martin, 2010: 711). Ayrıca siyasal güven ve hükümetten memnuniyet, toplumsal dinamikler için değerli kaynaklardır. Kaldı ki güven ve memnuniyet düzeyi yüksek olan vatandaşların, seçimle iş başına getirdikleri yöneticileri desteklemede ve onlarla işbirliği yapmada istekli oldukları (Maxwell, 2013: 116), bu desteğin de bir siyasal katılım davranışı olan oy kullanmayla gerçekleştirdikleri bilinmektedir.

Siyasal güvenin seçmen davranışları üzerinde güçlü bir etkisi olduğu gibi, siyasal güvensizliğin de seçmen davranışı üzerinde doğrudan etkisi olduğu, yapılan ampirik çalışmalarda ortaya konulmaktadır. Güvensizliğin oluşturduğu siyasal katılım tepkileri, birkaç şekilde cereyan etmektedir. Örneğin siyasal güven düzeyinin düşük olduğu ülkelerde vatandaşlar, kendi ülkelerinde işleyen siyasal sisteme karşı negatif bir algı beslemektedirler. Bu memnuniyetsizlik, onların siyasi etkinliklere yönelik tutumlarını da doğrudan belirlemektedir. İlkin bu belirti, vatandaşların siyasal katılımlarındaki olumsuz dönütlerle açığa çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, siyasal güven ile oy kullanmayı protesto etme arasında pozitif bir ilişkinin olduğu söylenebilir. İkinci olarak, bu memnun olmayan vatandaşlar seçim sandığına gittiklerinde, oylarını aşırı uçtaki veya popülist söyleme sahip siyasi partilere verebilmektedirler. Böylece siyasal güven eksikliğinin vatandaş tarafından ifadesi, aşırı veya popülist söyleme sahip partilere kaydırılan oylarla kendini göstermektedir. Üçüncü bir ihtimal olarak da, güvensizliğe rağmen vatandaşlar toplumun genel olarak destek verdiği siyasi partiye destek vererek bir şekilde sadakat gösterebilirler (Bkz. Hooghe vd., 2011: 245-246). Burada yer almayan, Hooghe ve arkadaşlarının değinmediği diğer bir husus, siyasal güvenin düşük olduğu toplumlarda siyasal katılımın; terör, izinsiz toplantı, gösteri ve protesto, darbe gibi yasal olmayan yollarla gerçekleşmesidir. Bu yasal olmayan tepkileri siyasal katılımın çeşitleri arasında saymayanlar olsa da bu ifade biçimlerini, siyasal güvensizliğin sonuçları olarak da yorumlamak mümkündür.

Bugünün donanımlı sosyal bilimcilerinden biri olan Furedi'ye göre siyasal katılımın düşük seyretmesi, halkın siyasal sisteme karşı hayal kırıklığı yaşadığını ve güven duygusunun ciddi oranda eridiğini göstermektedir. Örneğin Amerika'da 1958'de % 75 olan hükümete güven düzeyi, 1990'larda % 28,2'ye gerilemiştir. 11 Eylül saldırılarının da etkisiyle 2002'de bu oran % 40'a çıkmışsa da, günümüzde hükümete güven düzeyinin düşük olduğu bilinmektedir. İngiltere'de durum Amerika'dan pek de farklı değildir. 1994 yılında yapılan bir araştırmada halkın sadece % 24'ü İngiliz hükümetinin ulusal çıkarları, parti çıkarlarının üstünde tuttuğuna inanmaktadır. Ayrıca bir meslek olarak siyaset yapma, en çok güven duyulan meslekler arasında alt sıralarda yer almaktadır. Bunun yanı sıra BBC'nin yaptığı bir çalışmaya göre İngiltere'de 45 yaş ve altında olanların önemli bir kısmı siyasetçileri, "sahtekar" ve "yalancı" olarak nitelemektedir (Bkz. Furedi, 2010: 111). Türkiye örneğinde son on beş yılın oy verme davranışı olarak siyasal katılımına bakıldığında; siyasal sisteme, liderlere, partilere ve diğer siyasi otoritelere olan güvenin en düşük seviyede olduğu dönemlerin, siyasal katılım oranının da en düşük olduğu dönemler olduğu görülmektedir. Örneğin TÜİK verilerine göre son on beş yılda halkın genel seçimlere siyasal katılım oranları şu şekildedir: 2002 yılında yapılan genel seçimlere katılım % 79,1; 2007 seçimlerine katılım % 84,2 ve 2011 genel seçimlerine katılım ise % 83,2 oranında yaşanmıştır (TÜİK, 2012: 116). Akgün'e (2007: 181,186) göre 3 Kasım 2002 seçimleri, Türkiye'de son otuz yılın en düşük katılımlı seçimleridir. Bunun nedeni ise, yaşanan büyük ekonomik krizden dolayı vatandaşların sisteme güven duymamaları ve bir ölçüde sisteme yabancılaşmaları olarak değerlendirilebilir. TÜİK verilerine göre, son on beş yılda yapılan yerel seçimlere halkın siyasal katılımı da şu şekildedir: 1999 yerel seçimlerine kayıtlı seçmenlerin % 85,2'si, 2004 seçimlerine % 73,3'ü ve 2009 seçimlerine seçmenlerin % 84,2'si katılım sağlamıştır (TÜİK, 2012: 124). Bu verilere bakıldığında, 2002 yılındaki büyük güven kaybının artçılarının 2004 yılında da fark edilir bir şekilde devam ettiği görülmektedir.

Bir ülkenin siyasal güven göstergeleri, o ülkenin siyasal sisteminin sağlık durumunu gösteren bir termometre gibidir (Hooghe, 2011: 269). Bugünün dünyasında bu termometreye bakıldığında, siyasal sistemleri gelecekte pek de

sağlıklı günlerin beklediği söylenemez. Özellikle gelişmiş ülkelerde bireylerin siyasala yönelik kayıtsızlığı ve siyasetçilere, yönetime ve rejime dair güvensizlikleri, gelecek dönemlerin haberciliğini yapmaktadır. Bu kayıtsızlığın artış göstermesi, yeni birey tipinin siyasala yönelik algısının değişmesiyle alakalıdır. Değişen bu algı, aynı zamanda bireyin siyasal güvenine dair fikir beyan etmeyi de zorlaştırmaktadır. Touraine, siyasal kayıtsızlığın nedenlerine ilişkin bazı öngörülerde bulunmaktadır. Touraine bunun nedenleri arasında, kamu ruhunun zayıflamasını, tüketim toplumuna dönüşen toplumlarda bireyin kendi çıkarlarını öncelemesini, toplumsal bir özneye ve özne olmanın gereği olarak sosyal bir eyleyene dönüşememesini göstermektedir. Toplumun yapıtaşını oluşturan bu yeni birey tipi, önceleri iyi bir yurttaş veya daha iyi bir devrimci olmaya çalışan ve bunun uğruna kişisel çıkarlarını elinin tersiyle iten sorumlu bir vatandaş tipinden tamamen uzaklaşarak, davranışlarını tüketime endeksleyen ve kişisel çıkarlarını her şeyin üstünde tutan niteliklere bürünmüştür (Touraine, 2000: 215-216). Türkiye ölçeğinde bakıldığında, bu birey tipinin baskın olmadığı ve vatandaşların siyasal ilgisinin hala diri olduğu görülmektedir. Özellikle genel ve yerel seçimlere, referandumlara, protestolara ve diğer siyasal katılım modellerine iştirak etme, Türkiye toplumunun siyasal güveni veya güvensizliğini yorumlama şansı verebilmektedir. Siyasal katılım literatüründe genç seçmenler üzerine yapılan çalışmalar, her ne kadar gelişmiş ülkelerde gençlerin siyasete ilgisizliğini vurgulasalar da, Türkiye'de genç seçmenlerin bu kategoride değerlendirilemeyeceği aşikardır.[74] Türkiye siyasal ilginin adeta doruklara çıktığı 2013-2014 yıllarında; Gezi Parkı, 17 ve 25 Aralık Olayları, 30 Mart Yerel Seçimleri ve 10 Ağustos Cumhurbaşkanlığı Seçimleri gibi gelişmelerden dolayı hem genç seçmenlerin hem de diğer yaş grubunda bulunan seçmenlerin farklı türde siyasal katılımlarına sahne olmuştur.

[74] Genç yetişkinlerin siyasete ilgisi ve siyasal katılımları, toplumun geleceğine yönelik ipuçları vermektedir. Rodgers'e göre genç yetişkinlerin siyasal sisteme destek vermeleri (political support) ya da sisteme yönelik ilgisiz kalmaları (political cynicism), bize hem bugünün hem de geleceğin siyasal güven kodlarını sunmaktadır (Bkz. Rodgers, 1974).

2.7. Siyasal Güvensizlik (Political Distrust)

Siyasal güvensizlik (political distrust), siyasal rolleri olan sorumluların veya yöneticilerin toplum karşısında sürekli ve sistematik olarak, değer atfedilen siyasal normları ve alışılagelen gelenekleri ihlal ettiklerine ilişkin bireyde oluşan duygulardır (Ergil, 1980: 252). Siyasal güvensizliği, siyasal güvenin karşıtı olarak düşünmek, ilk etapta akla gelen ve fakat yanıltıcı bir tasvir olmaktadır. Bir şeyin karşıtı olmak, o varlıktan hiçbir biçimde emare taşımaması anlamına gelir. Örneğin iyiliğin karşıtı, kötülüktür. Ancak iyilik ve kötülük, kesinlikle birbirinden iz taşımazlar. Oysa siyasal güven ve siyasal güvensizlik, Newton'un (1999) deyimiyle, bir madeni paranın iki yüzü gibidir. Aynı varlıkta iki yöne bakan taraf olmak, güven ve güvensizliğin arasındaki ilişkiyi kısaca özetlemektedir. Çünkü siyasal güvenin karşıtı siyasal güvensizlik değil, siyasal korku, şüphe ve kaygı gibi kavramlardır. Siyasal güvensizlik konusunda dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus, birinci bölümün "güvensizlik" başlığında sadece güven bağlamında ele alınan, "distrust" anlamındaki siyasal güvensizlik ile "mistrust" anlamındaki siyasal güvensizlik ayrımıdır (Bkz. Avery, 2009: 132). Etimolojik perspektifine birinci bölümde değinilen bu kavramların ayrıştırılması gerekmektedir. Çünkü siyasal güvensizlik (distrust), belirli bir tecrübe sonrası siyasal otoritelere yönelik güven erozyonunu betimlerken, diğer anlamdaki siyasal güvensizlik (mistrust); tecrübe edilmeyen, hakkında bilgi sahibi olunmayan siyasal otoritelere ilişkin güvenmemeyi ifade etmektedir. Çünkü "mistrust" anlamındaki siyasal güvensizlikte, şüphe duymak, hoşnutsuzluk, memnuniyetsizlik ve razı olmamak gibi gelişigüzel oluşmuş duygular hakimdir.

Siyasal güven literatüründe, siyasal güvensizlik konusuna geniş bir yer verilmiştir. Avrupa devletlerinde ve Amerika'da yönetimlerin, kurumların, liderlerin ve siyasetçilerin güven kaybetmesi, teorisyenlerin ve araştırmacıların ilgisini siyasal güvensizliğe yoğunlaştırmıştır. Yapılan çalışmalar siyasal güvensizliğin nedenleri ve toplumsal seyri hususlarında, teoriler ya da yaklaşımlarla yanıt bulmaya çalışmıştır. Bu bölümde ise, siyasal güvensizliği konu edinen bu çalışmaların savlarına ve tespitlerine bakılarak siyasal güvensizliğin makro boyutta bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Siyaset bilimciler; siyasi liderlere, hükümetlere ve kurumlara olan güvenin erozyona uğradığı gerçeği üzerinde mutabık kalmaktadır (Bkz. Rosanvallon, 2008: 1).[75] Siyasal güven çalışmalarında toplumun siyasal güven düzeyinin azaldığı teziyle alakalı genel olarak üç yaklaşımın olduğu söylenebilir. İlk yaklaşım, hükümetin ekonomik performansının yetersiz olmasının, siyasal güvensizliğe yol açtığını iddia etmektedir. Bu görüşe göre eğer vatandaşlar, hükümetin ekonomi politikalarını yetersiz görmekte ve bu politikaların beklentilerini karşılamadığını düşünüyorlarsa, güvensizliğin oluşması mümkün hale gelebilmektedir. İkinci yaklaşım, toplumda gelişen bazı sosyo-kültürel faktörlerin, suç oranlarında ve çocuk yoksulluğunda gözlenen artışlar gibi, hükümete duyulan güvensizliği arttırdığını iddia etmektedir. Üçüncüsü ise, vatandaşların siyasetçilerden, siyasi kurumlardan ve resmi bürokrasiden beklentilerinin karşılanmaması, siyasi skandalların ve siyasi yozlaşmanın hem sayısının hem de medyadaki bunları konu alan haberlerin artış göstermesi gibi siyasi faktörlerin, toplumda güven kaybına yol açtığını iddia eden yaklaşımdır (Bkz. Chanley vd., 2000: 240).[76] Dolaysıyla Chanley ve arkadaşlarına

[75] Günümüz toplumlarında karşılaşılan siyasal güvensizlik (political distrust) konusunda Rosanvallon (2008: 9-12), güvensiz toplumun yükselişinde üç faktörün açıklayıcı olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar, bilimsel, ekonomik ve sosyolojik faktörlerdir. Ulrich Beck, *Risk Toplumu* isimli kitabında güvensiz toplumun yükselişini "bilimsel" öğelerle açıklama yoluna gitmiştir. Günümüz modern toplumlarının teknoloji ve endüstrileşme karşısında ilerlemeden ziyade bir riskle karşı karşıya kaldığını öne süren Beck, bu sürecin insanları güvensiz bir toplumda yaşadığına inandırmış ve risklerle dolu bir toplumun güvensiz insanları oluvermişlerdir. İkinci olarak güvensizliğin artışı, ekonomik belirsizliklere bağlanmaktadır. Bugünün ekonomisi, ulusal ölçekten küresel düzeye geçmesinin yanı sıra tahmin edilebilirliği ve kontrol edilebilirliği bakımından dizginleri elinden kaçırılan başıboş bir yarış atı gibidir. Dünya çapında ve tüm devletleri ilgilendiren ve hatta bir ülkenin ekonomisindeki krizlerden neredeyse tüm ülkelerin etkilendiği bir ekonomik sistemin varlığı, zamanla insanlarda ekonomiye yönelik bir belirsizliği, güvensizliği ve gelecekten endişe duymayı beraberinde getirmiştir. Üçüncü olarak bilimsel ve ekonomik faktörlere ilaveten, sosyal değişmeye bağlı gelişen güvensizlik göstergeleridir. Michal Walzer'in tanımladığı "uzaklaşan/yabancılaşan toplum" (society of estrangement) kavramsallaştırması, insanların diğer insanlarla bağlarının daha az olduğu günümüz toplumlarında daha anlaşılır olmaktadır. Çünkü temel güven çalışmaları göstermektedir ki, birbirlerine güven düzeyi az olan toplumlarda, hükümete duyulan siyasal güven düzeyinin azalması arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Brezilya ve Danimarka gibi ülkelerde yapılan araştırmalar bu yargıyı tamamen desteklemektedir (Rosanvallon, 2008: 9-14).

[76] Siyasetçilere güven duymama konusunda bazı sosyal bilimciler farklı bakış açıları ortaya koymaktadırlar. Vatandaşların kendi ekonomik kazanımlarına yönelik algılarının bu güvensizliğe kaynak oluşturduğunu öne sürenler, genel ekonomik durumdan ziyade bireyin kendi ekonomik durumuna göre siyasetçilere güvenip güvenmeyeceğini iddia etmektedirler. Diğer taraftan günümüz toplumlarını bir "medya toplumu" olarak değerlendiren sosyal bilimciler ise, medyada yer alan

göre siyasal güvensizliği oluşturan anahtar kavramlar; ekonomik göstergeler, sosyal yozlaşma ve siyasal yozlaşma faktörlerinden oluşmaktadır.

Siyasal güvensizlik, demokrasinin düşmanı olarak karakterize edilmektedir (Lenard, 2008: 320). Siyasal güven erozyonu üzerine çalışan siyasal güven teorisyeni Newton, Batı demokrasilerindeki siyasal güven seviyesinin düşüşünü araştırmış ve sonucunda beş faktörlü bir tespit yapmıştır. Bu faktörler şunlardır: (1) vatandaşların hükümetlerden beklentilerinin artması, (2) küreselleşmenin ekonomik ve siyasal sonuçları ve sivil örgütlenmelerin küresel ölçekte yapılanmasına neden olması (3) kitle iletişim araçlarının siyaset üzerindeki tartışılmaz etkisi ve vatandaşların haber alma kanallarının hızla artması, (4) siyasal güvenin önemli dinamiklerinden biri olan sosyal sermaye değerlerinin azalması ve (5) vatandaşların hükümetlerin siyasal performansından duyduğu memnuniyetsizlikler (Newton, 2008: 256-257). Chanley, hükümet eksenli bir güven erozyonu okuması yaparken Newton, bu okumaya farklı bir boyut getirmektedir. Newton, hükümet merkezli bir okumadan ziyade bireyin ve toplumun dönüşümünü orijinine alan, bir değerlendirme yapmaktadır. Bundan dolayı Newton'da siyasal güven kaybının ana nedeni; hükümete, kurumlara ve siyasetçilere duyulan güvensizlik değil, bireyin ve toplumun siyasi otoriteler karşısında hızla dönüşmesidir. Newton'un bu yorumu, daha önce bahisleri geçen, hem Norris'in "critical citizens"ini hem de Touraine'nin "yeni birey"ini hatırlatmaktadır. Çünkü bunlarda da tasvir, bireyin ve toplumun dönüşümü üzerine kurulmuştur.

Siyasal güvensizliği bir Avrupa ülkesi olan Hollanda ölçeğinde çalışan Bovens ve Wille'nin analizleri, Chanley ve Newton'un tespitlerinin bir harmanlanması şeklindedir. Hollanda'da 2000'li yıllardan itibaren siyasal güven düzeyinin azalmaya başlamasının kendilerini bu araştırmaya ittiğini belirten Bovens ve Wille, Hollanda özelinde hazırlanan bu çalışmanın diğer dünya ülkelerindeki güven erozyonu için de, bir anlama kılavuzu niteliğinde olduğunu belirtmektedirler. Bu araştırmaya göre toplumda siyasal güvensizliğin oluşmasında temelde on neden bulunmaktadır: Bunlar; (1) hükümetin performansının düşmesi ve vatandaşın beklentilerini

---

skandallar, karışıklıklar, olumsuz haber yorumları, kompleks nedenleri basit yorumlara bağlama sonucunda verilen güvensizlik gibi sebeplerin siyasetçilere olan güvensizliği beslediklerini öne sürmektedirler (Bkz. Kaina, 2008: 410).

karşılayamaması, (2) vatandaşların siyasi liderlerden ve hükümette görev yapanlardan memnun olmaması, (3) tüketicilerde oluşan güven eksikliği, (4) demokrasinin dramatik hale gelmesi ve halkın temsil gücünün azalması, (5) ülkeyi sarsan skandallar ve fiyaskolar, (6) toplumda korku, güvensizlik ve kinizm üreten medyanın olumsuz etkisi, (7) değişen siyasal kültür, (8) vatandaşın değişen beklentileri, (9) yeni nesilde (the coming of age of generation X) yaşanan değişimler ve (10) sosyal sermayenin azalması (Bkz. Bovens ve Wille, 2008: 287-298).

Geniş bir perspektiften siyasal güvensizliğin nedenlerini araştıran Bovens ve Wille'nin tespitleri, dar kapsamda bu tezin savlarına uygunluk gösterse de, şüphesiz genel geçer değildir. Mutlaka farklı boyutları önceleyen siyasal güven eksikliği değerlendirmeleri de yapılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, siyasal güvensizliğin bir de uluslar arası boyutunun olduğu görülmektedir. Çünkü uluslararası konularda yaşanan gelişmeler; savaş, terör, ekonomik ve siyasi kriz vb. olaylar, siyasal güveni erozyona uğratabilmektedir (Bkz. Hetherington ve Rudolph, 2008: 501-503; Chanley, 2002: 469; Hetherington, 2004). Örneğin Perrucci ve Perrucci'ye (2009: 2) göre 11 Eylül saldırıları, Amerikan halkının geleceğe dair güvenini, umudunu ve iyimserliğini erozyona uğratmıştır. Ayrıca bu saldırı Arap ve Asya kökenli vatandaşlara yönelik güvenin azalmasına ve Amerikan toplumunda yaşayan özellikle göç yoluyla gelen etnik yapılara karşı güvenin de önemli ölçüde düşmesine neden olmuştur (Hardin, 2006: 11). Ayrıca güvensizliğin uluslar arası boyutu, toplumların demokrasiye, eşitliğe, insan hak ve özgürlüklerine yönelik inançlarını kaybetmesine de neden olmaktadır. Filistin'in İsrail tarafından ablukaya alınması ve binlerce insanı katletmesi, yaklaşık beş yıldan bu yana devam eden, hala her gün onlarca insan öldürülen ve milyonlarca insanın başka ülkelere göç etmek zorunda olduğu Suriye iç savaşı, küresel güçlerin çarpıştığı bir arena haline gelen Ukrayna ve Kırım'ın ilhakı ve yaklaşık 5-10 yıl devam edeceği söylenilen Irak Şam İslam Devleti (IŞİD) örgütünün terör faaliyetleri ve bu örgüte yönelik Amerika'nın başı çektiği koalisyon güçlerinin Ortadoğu'yu bombalaması gibi konular, siyasal güvensizliğin uluslararası boyutunu desteklemektedir.

Bugünün dünyasında siyasal güvensizlik; sadece hükümetlerle, siyasetçilerle ve kurumlarla sınırlı kalmamaktadır. Joseph Nye, yaklaşık son kırk yılda Amerika'da

sadece hükümetlerin değil üniversitelerin, büyük şirketlerin, gazetelerin ve hatta ilaç sektörünün dahi ortalama % 60 güven kaybettiğini belirtir (Nye, 1997: 1). Güvenini kaybeden örgütler, vatandaşın desteğini de kaybetmektedir (Bkz. Hetherington ve Globetti, 2002). Eastoncı anlamda desteğin kaybedilmesi ise, örgütlerin veya kurumların yapısının değişmesini ve dönüşmesini zorlamaktadır. Bu değişime direnmenin faturası da, kuşkusuz ağır olabilmektedir. Örneğin güven erozyonu yaşayan ve yönetimi elinde tutan hükümetler, bünyesinde siyasal rejimlerinin başka bir rejime dönüşme ihtimalini de barındırmaktadırlar (Nye ve Zelikow, 1997: 278). Ayrıca güvensizliğin artarak devam etmesi, toplumsal hareketlerin dirilişine de zemin hazırlamaktadır (Dirlik, 2008: 67). Dolayısıyla bu sürecin aşamalarını ve siyasal güveni erozyona uğratan nedenleri araştırmak, günümüz toplumlarının yaşadığı siyasal güven bunalımlarının da anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bundan dolayı bu çalışmanın sonraki başlıklarında, siyasal güvensizliğin görünümleri olan siyasal yabancılaşma ve siyasal kinizm konuları ele alınacaktır.

2.7.1. Siyasal Yabancılaşma

Bir insanın, diğer bir insana veya varlığa güven duyması, zamanla oluşmakla birlikte güvenini kaybetmesi de, olağanüstü durumlar dışında, zamanla gerçekleşmektedir. Güven duymada tecrübe ne kadar önemliyse, güven kaybında da yaşanılan deneyimler, bir o kadar önemli olmaktadır. Siyasal güven teorileri, güvenin oluşmasında yaşın, kültürün, sosyal çevrenin ve diğer birçok etkenin aktif olarak sürecin içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, siyasal güvensizlik hususunda da geçerlidir. Çünkü bireyde yaşanan siyasal güven erozyonu; bireyin ilgisiyle, yabancılaşmasıyla ve kinizmiyle yakından ilgilidir. Siyasal sistemden memnun olmamanın duraklarından biri olan siyasal yabancılaşma, siyasal güvensizliğin kinizmden önce uğradığı ilk duraktır. Dolayısıyla bu güvensizliğin bireyde ivme kazanması halinde, ikinci olarak kinizme, sonrasında ise siyasal sisteme direnen veya başkaldıran radikal yönelimlere doğru yol alınabilmektedir.

Siyasal yabancılaşma, siyasal sisteme ilişkin olumsuz görüşleri, siyasi liderlere ve kurumlara dair memnuniyetsizlikleri, siyasal işleyişin etkisizliğinden dolayı bu

yolu onaylamamayı, kısacası tüm siyasal sistemlere yönelik bilinçli karşı çıkışı, duygusuzluğu, soğukluğu ve geri durmayı ifade eder (Bkz. Southwell, 2012: 72; Bkz. Aberbach, 1969). Başka bir perspektife göre siyasal yabancılaşma, bireylerin siyasallaşmış olan değerleriyle, siyasal sistemin ileri sürdüğü değerler arasında köklü çelişkilerin olması ve yine bireylerin hem kendilerini hem de siyasal sistemi bu çelişkileri giderecek veya azaltacak yeterlilikte veya güçte görmemesi ile oluşan yabancılaşmadır (Ergil, 1980: 273; Dursun, 2002: 246). Siyasete yabancılaşan bireylerde görülen semptomlar, genel olarak üç temel boyutta karşımıza çıkmaktadır: 1. Kendi oyunu değersiz bulmak ve kullanacağı oyun hiçbir şeyi değiştirmeyeceğine inanmak; 2. Seçimleri anlamsız bulmak ve aday veya partiler arasında temel bir farklılığın olmadığını düşünmek; 3. Siyasetçileri[77] kendi çıkarlarını düşünen ve bunu gerçekleştirmek için fırsat kollayan kişiler olmak görmek (Uztuğ, 1999: 102-103). Yabancılaşan vatandaşlar, yürürlükte olan siyasal sistemden memnun olmayan kişilerdir. Bu kişiler aynı zamanda mevcut kurumları ve otoriteleri reddetmekle beraber kendilerini sadece ülkelerinin sembolik veya sözde vatandaşları olarak görmektedirler (Citrin, 1977: 383).[78] Dolayısıyla siyasal sistemden memnun olmamak ve fakat oy kullanmak gibi, gönülsüz siyasal katılımları gerçekleştirmek anlamına gelen siyasal yabancılaşma, Marksist kuramda ele alınan yabancılaşma kavramının siyaset alanına uyarlanması şeklindedir.[79] Çünkü üretim araçlarına ve

[77] Siyasetçilerin seçmenleriyle olan siyasal, ideolojik ve ahlaki bağlarının zayıflaması, parti politikalarının uygulanmasına, siyasi değerlere ve kimliklere yönelik siyasal güvenin azalmasına neden olmaktadır. Siyasetçilere ve kurumlara yönelik bu güvensizlik, seçmenlerde siyasal yabancılaşmayı da körüklemektedir. Örneğin Amerika'da ve Avrupa'da halkın önemli bir kısmı oy verme davranışını zaman kaybı olarak görmektedir. Amerika'da yapılan seçimlerde seçmen katılımı % 50 düzeylerindedir. Milliyetçi duyguları ve sonrasında siyasal katılımı arttıracağı düşünülen 11 Eylül 2011 saldırısı dahi, bu oranı değiştirmemiştir. İngiltere ise düşük siyasal katılım oranlarıyla Amerika'dan farklı değildir (Furedi, 2010: 106-109).

[78] Citrin'in yabancılaşan yurttaş için tasvir ettiği bu iki özellik, Anthony Downs'un ileri sürdüğü teoride betimlenen vatandaş tipolojisine de uymaktadır. Downs'un "demokrasinin ekonomik teorisi"nde (economic theory of democracy) birbirinden farklı ancak birbiriyle alakalı iki temel argüman bulunmaktadır: İlki, gerçekte seçmenler, seçim sonuçları üzerinde çok fazla bir etkiye sahip olamayacaklarını düşünerek, oy kullanmaya karşın çok az ilgi duyarlar. İkincisi, bireyselleşmiş vatandaşın kendi ilgilerini ve hedeflerini gerçekleştirecek iktidarı seçmek için dahi, yeterli ilgiye sahip olmamaları ve bu yönde herhangi bir bilgi elde etme çabası içerisinde de bulunmamalarıdır (Bkz. Hardin, 2002a: 212).

[79] Yabancılaşma Marksist düşünce geleneğinin önemli kavramlarından biridir. "İnsanın özünün iş ya da çalışmada, başka insanlarla birlikte, ve insanlara kendilerinin dışındaki dünyayı değiştirme olanağı

sonrasında kendine yabancılaşan insanın, bir seçmen davranışı olarak oyunu kullanan ve fakat siyasal otoritelerden hiçbir beklentisi olmayan insanla aralarında yöntem bakımından önemli benzerlikler vardır.

Siyasal yabancılaşmanın tek bir göstergesi bulunmamaktadır. Bireyde siyasal yabancılaşma farklı biçimlerde görülmektedir. Ancak bu biçimler arasında öncelik-sonralık ve neden-sonuç ilişkisi saptanmamıştır. Genel olarak yabancılaşma, dört boyutta karşımıza çıkmaktadır: Siyasal güçsüzlük, siyasal anlamsızlık, siyasal tecrit eğilimi ve siyasal güvensizlik (Bkz. Ergil, 1980: 251; Bkz. Aberbach, 1969). Siyasal güçsüzlük, bireyin arzu ettiği siyasal sonuçların gerçekleştirilmesinde, kendi davranışının etkili olmayacağı yönündeki öngörüsüdür. Siyaseti bu şekilde algılayan bireyler arasında siyasete katılmanın özendiriciliği zayıf olduğu için, yabancılaşmalarını herhangi bir siyasal davranışa katılmayarak sergilemektedirler (Bkz. Ergil, 1980: 252; Bkz. Citrin, 1977). İkinci boyut olan siyasal anlamsızlık, bireyin siyasal sistemin işleyişini anlayamamasından dolayı siyasal olayların sonuçlarını kestirememesidir. Siyasal sistemi anlama çabası gütmeyen, herhangi bir fikir üretiminde bulunmayan bu kişiye göre siyaset, düzensiz, rastlantısal ve kontrol edilemez bir durum olarak anlaşılmaktadır. Güçsüzlük ve güvensizlik duygularına sahip kişilerin aksine anlamsızlık duygusuna sahip olan kişiler, siyasetin yasal aygıtlarını kullanmaktadırlar. Ancak siyasette anlam arama çabası gütmedikleri için, "şekilci katılım" göstererek güvenli ve sakıncasız olduğunu düşündükleri siyasal davranışlar gerçekleştirmektedirler (Bkz. Ergil, 1980: 253). Siyasal yabancılaşmanın üçüncü boyutu siyasal tecrit eğilimidir. Bu tecrit eğilimini gösteren yabancılaşmış bireyler, toplumun birçoğunun önem atfettiği amaç ve inançlara düşük seviyede değer verme eğilimindedirler. Tecrit duygusu eğilimliler, siyasal topluluğun diğer üyelerince kabul gören siyasal amaç, kural ve araçları yadsımaktadırlar. Bu tür değerlerin değersizliğine inanan bu kişiler, kendi siyasal amaçlarını daha çok protesto yöntemiyle gerçekleştirme niyeti taşımaktadırlar (Bkz. Ergil, 1980: 254-

---

veren yaratıcı etkinlikte gerçekleştiğini öne süren Marks'a göre, üretim süreci bir nesneleştirme süreci olup, insan bu süreç içinde yaratıcılığını cisimleştirmekle birlikte, yaratıcısından ayrı şeyler olarak duran maddi nesneler meydana getirir. Yabancılaşma, işte bu noktada, insan artık daha fazla kendisine ait olmayan ayrı ve bağımsız bir güç olarak karşısında duran ürününde kendisini tanımadığı zaman ortaya çıkar. Bununla birlikte yabancılaşma, tarihsel olarak yalnızca kapitalizmde söz konusu olur. Zira yabancılaşmanın kökeninde, kapitalistlerin başkaları tarafından yaratılmış ürünleri kendilerine almaları olgusu vardır." (Cevizci, 2002: 1100).

255). Siyasal yabancılaşmanın dördüncü boyutu siyasal güvensizliktir. Siyasal güvensizlik besleyen vatandaşların, siyasal sistemin kökten değiştirilmesine ilişkin bir düşüncesi olmadığı gibi, radikal akımlara ve önderlere yönelik herhangi bir bağlılıkları da bulunmamaktadır. Ancak bu bireylerin besledikleri olumsuz tutumlar, herhangi bir partiyi, grubu ve önderi destekleme şeklinde ortaya çıkabilir. Bu desteğin niteliği ve yapısı, siyasal sistem açısından önem arz etmektedir (Bkz. Ergil, 1980: 261). Ayrıca oluşan adaletsizlik algısı ve siyasal hakların temsil edilmediğine dair güçlü inanç, güvensizleri yasadışı siyasal davranışlara da kanalize edebilir (Ergil, 1980: 252). Çünkü Southwell'e (2012: 73) göre yabancılaşan bireyde, siyasal güven düzeyi düşük seviyede olduğu için, bir yöntem olarak siyasetin de etkili bir araç olmadığı düşünülmektedir.

Siyasal yabancılaşmanın bu dört boyutu dikkate alındığında, her bir boyutun siyasal güvensizlikle ilişkili olduğu görülebilir. Ancak bu ilişki, siyasal güvensizlik mi bu boyutları üretti, yoksa bu boyutlar mı siyasal güvensizliğe neden oldu? sorusuna verilen cevaba göre değişmektedir. Bu boyutlar ve nitelikleri incelendiğinde görülmektedir ki, hem yabancılaşma güvensizliği, hem de güvensizlik yabancılaşmayı doğurmaktadır. Buna göre, 1. ve 4. boyut, temel problemin siyasal sistemden kaynaklandığını benimseyerek, siyasal güvensizliğin siyasal yabancılaşmayı ürettiğini öne sürmektedir. 2. ve 3. boyut ise, problemin siyasal mekanizmalardan değil de, kişinin kendinden kaynaklandığını ifade ederek, yabancılaşmanın siyasal güvensizliği ürettiğini kaydetmektedirler.

2.7.2. Siyasal Kinizm

Kinizm (cynicism), İlkçağ Yunan Felsefesinde Sokrates'in öğrencilerinden olan ve yeni bir etik görüşü veya yaşam felsefesi geliştiren Antisthenes ve Diogenes gibi düşünürlerin oluşturduğu okul veya felsefe topluluğuna verilen isimdir. Kinikler, dünya nimetlerinden ve hazlardan uzak durmayı ve kendine yeter olabilmeyi en yüksek erdem olarak görmektedirler. Kiniklerin yaşam tarzı, kendi güçlerinin dışındaki hiçbir şeyden kaygılanmama ve hiçbir şeye aldırış etmeme üzerine kurulmuştur. Kiniklere göre insanın kendi mutluluğuna, kendisinin dışında hiçbir

varlık etki etmemelidir. Çünkü insan, kendine yeten bir varlıktır (Cevizci, 2002: 610-611). Kinizmi gerçek anlamından hareketle, siyasal sisteme karşı bir tutum olarak yorumlayan siyaset bilimciler; sistemin araçlarına ve siyasi otoriteye dair olumsuz tutum ve düşüncelerin beslenmesini ve bunun bir seçmen davranışına dönüşmesini siyasal kinizm olarak adlandırmaktadırlar.

Siyasal kinizm, güven tartışmalarında siyasal mekanizmalara güven duymamayı (distrust), küçümsemeyi (contempt), şüphe duymayı (doubt) ve hayal kırıklığını ifade etmektedir. Siyasal kinizm konusunda ortak ve baskın kanaat; siyasete, siyasetçilere, siyasal partilere, seçilmişlere, kurumlara ve siyasi liderlere güven duyulmaması yönündedir (Schiffman vd., 2010: 373). Kinizm, siyasal yabancılaşmış bireylerin yaşadıkları güçsüzlük ve anlamsızlık duygularının devamıyla süregiden sonraki halini tasvir eder (Southwell, 2012: 73). Ancak kinizm, siyasal güvensizlik gibi, siyasal sistemden beklentilerin gerçekleşmemesiyle oluşan bir tutum olmasının yanı sıra politik yaşama karşı beslenilen temel güvensizliği de ifade eder. Kiniklerin çoğunluğu; hükümete, hükümetin icraatlarına ve onun kurumlarına dair siyasal güvensizlik duymaktadırlar (Hardin, 2006: 64). Geriye kalan ve oy verme davranışını gösteren kinik seçmenler (cynical voters) de, siyasal iktidara gelmesi için büyük partileri daha az tercih etmekte, küçük partileri ya da genel siyasi eğilimin dışındaki partileri ise, daha çok tercih etmektedirler (Bkz. Michelson, 2001). Dolayısıyla kinikler siyasal memnuniyeti, umudunu yitirdikleri siyasi araçların dışında yani kendilerinde görmektedirler. Bu durum ise, kiniklerin siyasal yönetimi oluşturan araçlara yönelik güvensizlik beslediklerini ortaya koymaktadır.

Kinizm, siyasal yabancılaşmanın genel yapısıyla kıyaslandığında, siyasi araçlara ilişkin daha keskin bir karşı duruşu temsil etmektedir (Miller, 1974a: 952). Çünkü kinikler, hükümetten ve hükümetin ortaya koyduğu performanstan hiçbir beklentileri olmayanlardır (Miller, 1974a: 952; Bkz. Citrin, 1974, 1977). Bundan dolayı kinizm, güveni reddetmektir (Solomon ve Flores, 2001: 35). Güvenin reddi güvensizliği, güvensizliğin reddi ise kinizmi ortaya çıkarır. Siyasal rejime dair kinikçe tavırlar gösteren vatandaşların sayısının artması da, rejimin meşruiyet krizine girmesine neden olabilmektedir (Bkz. Heenan ve Devine, 2010; Solomon ve Flores, 2001: 35; Miller, 1974a). Meşruiyetini halktan alan rejimlerde kinizmin yaygın bir

tutum haline dönüşmüş olması, siyasal yozlaşmanın baş gösterdiğinin, demokrasi kültürünün inandırıcılığını kaybettiğinin ve siyasal sistemin temellerinin çöktüğünün belirtileridir (Bkz. Warren, 2004: 328; Bkz. Chang ve Chu, 2006). Bundan dolayı siyasal kinizm, siyasal rejime destek anlamında, açık bir siyasal güven göstergesidir.

2.8. Siyasal Güvensizliğin Nedenleri

Siyasal güvensizliğin iki göstergesi olan bireyin siyasal yabancılaşması ve siyasal kinikleşmesi, siyasal yönetimin meşruiyetinin halktan ne oranda alındığına göre yoğunluk göstermektedir. Yönetime halkın tümüyle katılması ve bireyin parlamentoda layıkıyla temsil edilmesi, yabancılaşan ve kinikleşen vatandaşların sayısını azaltacağı gibi, yabancılaşma ve kinikleşme yönündeki eğilimi de ortadan kaldıracaktır. Bir toplumda siyasal güvensizliğe neden olan yabancılaşma ve kinikleşmenin dışında, başka nedenler de bulunmaktadır. Bu nedenler daha çok, vatandaşın siyasi otoritelerden beklentileri, üretilen politikaların ihtiyacı karşılayıp karşılamaması, liderlerin veya siyasetçilerin politik davranışları, toplumsal huzurun ve barışın tesis edilmesi ve ekonomik politikalar gibi faktörlerle ilgilidir. Siyasal güven teorisyenlerinden Nye ve Zelikow'un siyasal güvensizliğin nedenlerine ilişkin tespitleri bu açıdan önemlidir. Nye ve Zelikow, toplumda siyasal güvenin azalmasına ilişkin birkaç faktörün belirleyiciliğine dikkat çekmektedir. Bu faktörler; dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik sonuçları tarafından tayin edilen ve dönemsel koşullara göre değişiklik gösteren olaylar ve bağlamlar üzerinde etkili olan zamanın ruhu (timing); kurumların performansına yönelik işleyişin değerlendirilmesi; kişilerin kendi tecrübeleriyle elde ettikleri algı ve tutumlar; bir ülkede yaşanan devrim, siyasal ve ideolojik hareketler, krizler, skandallar gibi olayların diğer ülkelerde yankı ve karşılık bulması sonrasında yaşanan küresel etkileşimler; askerin siyasete müdahale etmesi, siyasal yozlaşma ve medyanın dizayn edici gücü gibi kural dışı yöntemlerin varlığı, bir toplumun siyasal güvensizlik seyrini doğrudan etkilemektedir (Nye ve Zelikow, 1997: 264-268). Çalışmanın bu kısmında Nye ve Zelikow'un tespitleri ışığında ve Türkiye gerçekliği de düşünülerek, siyasal güvensizliğe neden olan dört

faktör üzerinde durulmaktadır. Bu faktörler; siyasal yozlaşma, skandallar, ekonomik eşitsizlikler ve terörden oluşmaktadır.[80]

2.8.1. Siyasal Yozlaşma

Güvensizliğe neden olan dışsal etmenler içerisinde yozlaşma; toplumsal değerlerin çürümesi, sosyal düzenin bozulması ve kişisel çıkar odaklı ilişkilerin yürütülmesi anlamına gelir. Genel anlamda yozlaşma; toplumsal normların, dini ve ahlaki değerlerin, gelenek ve göreneklerle beslenen toplumsal kültürün değer ve anlam kaybetmesine neden olan sosyal bir olgudur. Bu değer ve anlam kaybının siyasal alanda ortaya çıkması ise, siyasal yozlaşmayı doğurmaktadır.

Siyasal yozlaşma (political corruption), ortak gücün ve iktidarın usulsüz bir şekilde belirli kişilerin veya grupların çıkarları için kullanılmasıdır. Siyasal yozlaşma, belirli kişi/lere veya grup/lara emanet edilen karar alma mekanizmalarının ve normların, bu kişi/ler ya da grup/lar tarafından ortak çıkar anlayışı güdülmeden kullanılmasıdır. Bu kişi/ler veya grup/lar toplum adına alınan kararlarda, inisiyatiflerini kullanarak kendi çıkarları doğrultusunda bu kararların alınmasını sağlamaktadırlar. Böylece toplumun ortak yararı için alınması gereken kararların ve normların, topluma ve sosyal yapılara fayda değil zarar verdiği görülmektedir (Warren, 2004: 332). Halkın gücünün yerine özel veya kişisel güçleri ikame etmek anlamına gelen yozlaşma, global ölçekte tüm toplumların az veya çok karşı karşıya kaldığı sosyal ve ekonomik bir fenomendir. Yozlaşmanın şu davranışları içerdiği söylenebilir: Devletin malvarlığını kötüye kullanma ve peşkeş çekme, rüşvet alma ya da verme, zimmetine para geçirmek, devlet kademelerinde akrabalara ayrıcalık tanıma (nepotism), kendi düşüncesinden, ideolojisinden veya dini inancından olanları himaye etme vb. (Bkz. Veal vd., 2011: 30). Yozlaşmayı bir başka siyaset bilimci

[80] Uslaner'e göre yozlaşma, ekonomik eşitsizlik ve güven, birbirine yapışık üçüz kavramlardır (Uslaner, 2009). Bu kavramların herhangi birinde yaşanan değişim, diğerini direkt ve hızlı bir şekilde etkiler. Buradan hareketle, bu çalışmanın siyasal güvensizlik faktörleri belirlenirken Uslaner'in bu tespitinden faydalanılmıştır. Bu çalışmada yer alan siyasal güvensizlik faktörlerinden yozlaşma ve ekonomik eşitsizlik kavramları, Uslaner'de de bulunmaktadır. Skandal ve terör etkeni ise, Uslaner'in üçüncü kavramı olan "güven"in içerisinde ve güvenle ilişkilendirilerek ele alınacaktır.

olan Offe, biraz daha alanı genişleterek ele almaktadır. Offe, siyasal yozlaşma kavramının içerdiği anlamları Nye'den ödünç aldığı sınıflamayla şu şekilde ortaya koyar. Buna göre genel olarak siyasal yozlaşma, (1) yasal ve/veya sosyal normlar tarafından belirlenen görevlerde bulunanların sergiledikleri amacından sapmış davranışlar, (2) kendi özel çıkarları adına para veya statü elde etme davranışları, (3) rüşvet alma ya da rüşvet verme, (4) yasal ve/veya sosyal normlarla belirlenmiş görevlerde bulunanların akrabalarını kayırması ve onlara ayrıcalık sunması yani nepotizm, (5) genel ahlaka ve toplumun değerlerine aykırı davranışlarda bulunma, ayrıca kriminal suçları da içeren illegal davranışlar (Offe, 2004: 77) olarak sınıflandırılmaktadır.

Toplumun olduğu her yerde mutlaka siyasal yozlaşma vardır.[81] Siyasal yozlaşmanın türleri ve boyutları ise, toplumun yapısına ve kültürüne göre farklılık arz eder (Aktan, 1992: 21). Siyaset bilimci Coşkun Can Aktan, siyasal yozlaşmanın siyaset bilimi literatüründe tamamen açıklığa kavuşturulmuş bir kavram olmadığını ileri sürmektedir. Literatürde bazı siyaset bilimciler siyasal yozlaşmayı, "rüşvet" ve "yolsuzluk" ile eş anlamlı düşünürken bir kısmı ise, "adam kayırmacılığı" da yozlaşma kavramı içerisinde değerlendirmektedir (Aktan, 1992: 22, 2001: 51). Bunun yanı sıra Aktan, Türkiye örneğindeki çalışmalarından hareketle, siyasal yozlaşmanın on farklı biçiminden bahsetmektedir. Aktan'a (1992: 25-48) göre siyasal yozlaşmanın biçimlerini şunlar oluşturmaktadır: 1. Kamu görevlilerinin rüşvet alması ya da vermesi, 2. Bir kamu görevlisinin kamunun parasını veya kaynaklarını zimmetine geçirmesi, 3. Kendi yandaşı olanlara yönelik uygulanan siyasal kayırmacılık ve patronaj[82] politikaları, 4. Akrabalık ilişkisine (nepotizm) veya arkadaşlık-dostluk ilişkisine (kronizm) dayalı adam kayırmacılık, 5. Siyasi

[81] Yozlaşmayla ilgili son dönemlerde yapılan teorik ve ampirik çalışmalar göstermektedir ki, siyasi partileri liderleri seçim kampanyalarında yozlaşmayla mücadeleye büyük bir yer ayırmaktadır. Çünkü yozlaşma, önemli olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Ekonomik büyümeyi önemli ölçüde geriletmesi, insanların refahını ve toplumsal huzurunu bozması ve siyasal ve sosyal kurumlara olan güveni erozyona uğratması, yozlaşmış toplumların karşı karşıya kaldığı en büyük problemlerdir (Krastev ve Ganev, 2004: 158-160; Bkz. Morris ve Klesner, 2010: 1260).

[82] Patronaj, siyasal sistemi kendi yandaşlarının lehine olacak şekilde dizayn etmektir. Örneğin siyasal süreç içerisinde bulunan siyasi partilerin iktidara geldikten sonra kamu kurumlarında çalışan bürokratları görevden almaları ve bu görevlere siyasal yandaşlık, ideoloji, nepotizm-kronizm gibi esaslar dikkate alınarak yeni atamalar yapmaları, patronajın mantığını ortaya koymaktadır (Bkz. Aktan, 1992: 30).

menfaatler için her çeşit oy satın alma (logrolling) davranışları, 6. Siyasi karar alma sürecinde etkili olmak adına yapılan ve tarafların ortak menfaatlerini önceledi̇ği "lobicilik" faaliyetleri, 7. Baskı ve çıkar gruplarının devlet tarafından "suni" olarak üretilmiş bir ekonomik belirsizlikten "rant sağlanması", 8. Devletin yasama, yürütme ve yargı faaliyetlerinde gizli tutulması gereken bilgilerin ülke içinde ya da dışında bazı birimlere satılması olarak ifade edilen "kamu sırlarını sızdırma ve vurgunculuk", 9. Seçim sürecinde bir adayı ya da partiyi destekleyen baskı ve çıkar gruplarına ya da başka bir politik oluşuma yönelik avantajlar sağlama anlamına gelen "gönül yapma" (suvasyon), 10. Siyasetçilerin seçimleri kazanmak için seçmene yapamayacağı sözleri verme ya da siyaseten ilgisiz ifadeler kullanma anlamına gelen "politik dalavere". Bu yozlaşma biçimlerinin bir toplumda bulunma yoğunluğuyla, siyasal yozlaşmanın düzeyi birbiriyle doğru orantılıdır. Yoğunluk arttıkça, yozlaşmanın düzeyi de artış göstermektedir. Siyasal yozlaşmanın yoğun biçimde yaşandığı toplumlarda siyasal yönetimin ilkeleri de değişmektedir. Siyasal yozlaşmanın hakim olduğu toplumların yeni yönetimi ise, eski Yunancada "çalmak", "hırsızlık etmek" anlamına gelen ve "klept", "kleptein" kelimelerinden türeyen, "kleptokrasi"dir (Aktan, 1992: 23).

Siyasal yozlaşma (political corruption) üzerine son dönemlerde, özellikle Amerika'da ve Avrupa'da çok sayıda çalışma yapılmıştır (Uslaner, 2009; Offe, 2004; Hellman ve Kaufmann, 2004; Graeff, 2009; Hakhverdian ve Mayne, 2012; Krastev ve Ganev, 2004; Bourne, 2010; Anderson ve Tverdova, 2003). Bu çalışmaların bir kısmında siyasal güven/güvensizlik, yozlaşmanın nedeni olarak temellendirilirken, diğer çalışmalarda ise yozlaşmanın sonucu olarak sunulmaktadır. Daha açık ifadeyle ilk yaklaşım, toplumda siyasal güvensizliğin yozlaşmayı ürettiğini iddia ederken ikinci yaklaşım, yozlaşmanın siyasal güvensizliğin artmasına neden olduğunu öne sürmektedir. Bu tartışmaya kısaca değinmek gerekmektedir. İlk yaklaşımın savlarına göre güven seviyesinin düşük olması, yozlaşmayı beslemektedir. Çünkü toplumda insanların birbirlerine güveni ve/veya hükümete olan güvenin eksikliği, toplumun ortak değerlerinin erozyona uğramasına, birliktelik ve dayanışma ruhunun uzaklaşmasına ve kolektif birlikteliklerin imkansızlığına neden olmaktadır (Morris ve Klesner, 2010: 1260-1261). İkinci yaklaşım ise, yozlaşmanın kişilerarası veya

siyasal güven eksikliğinden kaynaklı olduğu önermesine rağbet göstermemektedir. Bu yaklaşım yozlaşmayı, demokratik kurumlara ve sivil örgütlere yönelik halk desteğinin yeterli düzeyde olmamasına bağlamaktadır (Morris ve Klesner, 2010: 1262). Bu tezin siyasal yozlaşma hakkındaki savı ise, ikinci yaklaşımın iddialarıyla benzeşmektedir. Çünkü ilk yaklaşım yozlaşmayı siyasal güvensizliğe bağlarken bir hususu gözden kaçırmaktadır. Vatandaşlarda siyasi otoritelere yönelik oluşan siyasal güvensizliğin nedenleriyle, siyasal yozlaşmanın oluşmasına kapı aralayan nedenler birbiriyle örtüşmektedir. Kaldı ki siyasal güvenin kurumsal teorilerine göre, vatandaşta oluşan siyasal güvensizliğin nedeni, siyasi kurumların performansının kötü olması ve yurttaşların beklentilerini karşılayamamasıdır. Dolayısıyla yozlaşmış olan kurumlar, bu iki şartı yerine getiremedikleri için siyasal güvensizlik baş göstermektedir. O halde siyasal güvensizliğin olması yozlaşmayı değil, yozlaşmanın kurumlara ve siyasi mekanizmalara hakim olmasından dolayı siyasal güvensizlik peydah olmaktadır.

Yozlaşma bir felakettir. Çünkü yozlaşma, adaletin kurallarını küçümsemekle birlikte bazı insanların çıkarlarını, geri kalan tüm insanların çıkarlarının üstünde tutar. Yozlaşmış toplumlarda insanlar, hükümetlere olan güvenlerini kaybetmektedirler (Uslaner ve Badescu, 2004: 31). Yozlaşmanın olduğu toplumlarda kurumlar özgürlüklerini ve inanılırlıklarını yitirmeye başlarlar. Bunun yerine yozlaşmaya neden olan liderlerin yozlaşmış enstrümanları iktidara gelir. Yozlaşmanın yaygınlık kazanması, güvenmeme duygusunun tohumlarını ekmeye başlayarak, kurumlara ve dolayısıyla siyasal sisteme olan pozitif algının yerle bir olmasını beraberinde getirir (Chang ve Chu, 2006: 260; Bkz. Anderson ve Tverdova, 2003). Yozlaşmanın yaşandığı toplumlarda, yolsuzluklar adeta atağa geçtiği, hukuk kurallarının çiğnendiği, sosyal işlemlerin maliyetinin arttığı ve insanların birbirlerine nadiren güvendiği gibi bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Bu tür toplumların geneline güvensizlik hakim olmaktadır (Bkz. Cheema, 2010: 15). Böylece Uslaner'in de (2009: 139) ifade ettiği gibi yozlaşma, kötü bir sosyal sermayeye dönüşür.[83] Çünkü

[83] Güven teorisyenlerinden Eric Uslaner, yozlaşmanın kaynakları konusunda çok daha kötümser bir söylem öne sürmektedir. Uslaner'e göre eğer ekonomik eşitsizlik toplumun geneline yayılmışsa ve toplumun kültürü insanlara güven konusunda "güvenmemeyi" yeğler hale gelmişse, yozlaşmanın kökünü kurutmak çok da kolay olmamaktadır (Uslaner, 2009: 128). Böylece yozlaşma, toplumun tüm

yozlaşma ve hesap verilebilirlikteki eksiklik, siyasal süreçler ve sonuçlar üzerinde olumsuz etki yapmakla birlikte siyasal güvensizliği de arttırmaktadır (Cheema, 2010: 14). Yozlaşmanın hiç olmadığı veya çok az olduğu ülkeler ise, siyasal güven düzeyinin yüksek olduğu ülkelerdir (Bkz. Uslaner ve Badescu, 2004).

Yozlaşma, siyasal güven ve meşru rejim üzerinde aşındırıcı bir etkiye sahiptir (Morris ve Klesner, 2010: 1262; Anderson ve Tverdova, 2003: 91; Catterberg ve Moreno, 2005). Meşruiyetini halktan alan ve halkın da desteğini ya da siyasal güvenini kazanan rejimler, bu meşruiyeti sürdürebilmek için vatandaşın beklentilerini gerçekleştirmek zorundadır. Yozlaşmışlık ise, bir ülkede uygulanabilir olan siyasi yürütmenin fonksiyonlarının yitirilmesiyle, halkın güvenine ihanet eder (Warren, 2004: 335). Güven seviyesinin yüksek olduğu ülkelerde; daha az yozlaşma, daha iyi hukuk sistemi, daha az bürokratik engeller, daha çok hükümet harcamaları, daha çok yurt içi üretim, kaynakların zenginden fakire daha geniş tabanlı dağıtılması ve daha açık ekonomi gibi (Uslaner, 2002: 8; 2008b: 731), açık, şeffaf, verimli, eşitlikçi ve adil bir yönetim anlayışı hüküm sürer.

Günümüz demokrasilerinde yozlaşma, siyasi yürütmenin birçok alanında ortaya çıkabilmektedir. Demokratik toplumların siyasal yozlaşmayla imtihanı; siyasal yürütmenin fonksiyonlarının yozlaşması (corruption of executive functions); hukuki fonksiyonların yozlaşması (corruption of judicial functions) ve yasama fonksiyonlarının yozlaşması (corruption of legislative functions) gibi konularda karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca halk katmanlarının veya tabakaların yozlaşması (corruption of public sphere), sivil toplumun yozlaşması (corruption of civil society) ve ekonomi ve pazarlama biçimlerinin yozlaşması (corruption of markets) da, diğer sosyal kurumlarda karşılaşılan ve siyasal yozlaşmaya yol açan hususlardır (Warren, 2004: 335-341). Bu çerçevede bir soru akla gelebilir: Demokratik toplumlar meşruiyetini halktan almasına ve siyasal yönetimi halkın seçimle iş başına getirmesine karşın, neden bu toplumlarda siyasal yozlaşma problemleriyle karşılaşılmaktadır? Bu soruya muhtelif cevaplar verilebilir. Ancak Can Aktan'ın

kurumlarına sirayet eden, kokuşmuşluğun ve çürümüşlüğün gözler önüne serildiği bir ortamı üretmiştir. Bu sosyal ortamda insanlar, sadece kendi çıkarlarını düşünmek ve buna göre davranmak adına ortak hareket etmektedir. Uslaner'in yozlaşma için kullandığı "kötü bir sosyal sermaye" nitelemesi, tam da bu eksende söylenmiş bir betimlemedir.

cevabının üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Aktan'ın yanıtı sadece bu soru bağlamında değil, esasında günümüzde demokrasinin yaşadığı krizi anlamak açısından da önemlidir. Aktan'a (1992: 14) göre siyasal yozlaşmanın ortaya çıkmasının temel nedeni, temsili demokrasidir. Çünkü çoğulcu (plüralist) ve çoğunlukçu (majoritarianist) ilkelere dayanan temsili demokrasi, halkın kendi temsilcilerini seçmesini ve seçilmiş bu temsilcilerin siyasi kararları almada kendi inisiyatifine veya liderinin ya da partisinin düşüncesine başvurması şeklinde tecelli etmektedir. Ancak bu temsilciler önemli ölçüde denetlenebilir olmadığı için, yetkileri kendi çıkarlarına göre keyfi ölçüde kullanabilmektedir. Bu durum ise siyasal yozlaşmayı beraberinde getirmektedir. Aktan'ın bu tespiti, Mustafa Aydın'ın "demokrasinin aristokratikleşmesi" olarak tasvir ettiği durumla da benzeşmektedir (Aydın, 2011b: 102-103). Aydın, meşruiyetini halktan alan temsili demokrasinin, halkın kararlarına aykırı kararlar alabildiğine dikkat çekmekte ve bunun demokrasinin epistemolojik krizlerinden biri olduğunu belirtmekteydi. Bunun yanı sıra Aktan, gerçek demokrasinin Eski Yunan'da kaldığını öne sürerek farklı bir tartışmaya zemin hazırlamaktadır. Aktan'a (1992: 13-14) göre gerçek demokrasi, Eski Yunan'da halkın Agora meydanlarında toplanıp politik karar alma sürecine doğrudan katıldığı "doğrudan demokrasi"dir. Halkın kendi adına politik karar almak için yetki verdiği bir sistem olan temsili demokrasi, gerçek demokrasi anlayışından oldukça uzaktır.

Günümüz demokratik rejimlerinin en önemli sorunlarından birisi olan siyasal yozlaşma; hükümetlerin düşmesine veya seçimle yönetimden uzaklaştırılmasına, siyasi liderlerin, siyasetçilerin ve kurumların güvenlerini kaybetmesine, yozlaşmanın yolsuzluk, rüşvet, adam kayırma gibi yöntemlerle yapıldıktan sonra bunun medyaya yansımasıyla siyasetçilerin teşhir edilmesine ve buna benzer birçok olumsuz örneklere müsaade etmektedir. Siyasal sistemin bölümlerinde görülen bu yozlaşmaların özellikle medya aracılığıyla kamuya duyurulması; skandalların patlak vermesine, siyasal güvensizliğe ve siyasetin yeniden dizayn edilmesine yol açabilmektedir.

2.8.2. Skandallar

Skandal; toplumun değerlerine, alışkanlıklarına, teamüllerine, kültürüne ve dini ve ahlaki yapılarına ters düşen ve insanların sıradan olarak nitelendiremeyeceği davranışların patlak vermesi halidir. Genellikle siyasetle ilgili olağandışı olayların konusu olan skandallar, esasen insanın sosyal hayatında da yer almaktadır. Güven duyulan bir kişinin insanları dolandırması, doğru sözlü olduğuna inandığınız birinin yalan söylemesi, mutlu bir ailesi olduğunu düşündüğünüz kişilerin boşanma kararı alması gibi hayret uyandıran olayların ve davranışların gerçekleşmesi, bir skandal olarak değerlendirilir. Skandal olarak lanse edilen davranışların, diğer sıradan ve normal davranışlara göre bazı farklılıkları vardır. Bunlar; aniden gelişmesi, beklenmedik olması, etkisinin uzun süre devam etmesi, genelde toplumun onay vermediği davranışlar olması ve çoğunlukla dini ve ahlaki değerlerle ilişkili olması gibi niteliklerdir.

Skandal; toplumların, ailelerin ve hatta bireylerin yaşamlarında şiddeti, zorbalığı kısacası yozlaşmayı görüntüleyen bir aynadır (Bkz. Rosanvallon, 2008; Bkz. Chanley, 2002). Skandalları sosyolojinin konusu hale getiren, Durkheim'in sosyolojide sosyal patolojileri konu alması gibi, siyasal ve sosyal alanda ortaya çıkan patolojik durumdur (Neckel, 2005: 102). Bu patolojik durumun neticesinde ortaya çıkan skandallar, günümüz toplumlarında daha çok siyasetle ilişkilendirilmektedir. Siyasetçilerin, kurumların, liderlerin ve hükümetlerin skandal davranışları ve uygulamaları, günlerce gündemi meşgul etmekte ve medya aracılığıyla da topluma bilgi servisi yapılmaktadır. Böylelikle skandallarda tarafların biri de halkın kendisi olmaktadır. Siyasi skandallar zaman zaman sadece ulusal boyutlarda gerçekleşse de, bazı skandalların boyutu ve etkisi uluslar arası düzeyde kendini hissettirmektedir. Örneğin Amerika'da uzun yıllar önce yaşanan Watergate skandalı halen akademik çalışmaların ve siyaset biliminin konusunu teşkil edebilmektedir. Buna ek olarak 2010 yılında Julian Assange'ın kuruculuğunu yaptığı Wikileaks adlı internet sitesinin 250 bin adet belgeyi sızdırmasıyla oluşan "Wikileaks Skandalı"nın yakın döneme damgasını vurması, bir başka örnektir.

Ulusal siyaseti derinden sarsan ve siyasetin yeniden şekillenmesine neden olan skandallar, toplumda siyasal güvensizliğe neden olmaktadır (Hetherington ve

Rudolph, 2008: 499-500; Neckel, 2005; Weatherford, 1984). Çünkü siyasi skandalların genelde seçilmişlerle ilgili olması, siyasetçileri oylarıyla yönetime getiren halkta ciddi bir tedirginlik ve korku oluşturmaktadır. Ayrıca bu skandalların çoğunluğunun; rüşvet almak veya vermek, yasak cinsel ilişki kurmak, zimmetine para geçirmek gibi toplumun normlarına ve genel ahlakına aykırı davranışlar olması da, siyasal güvensizliğin oluşmasında önemli bir faktördür.

Bireyler arası ilişkilerde "ihanet etme" güveni nasıl zedeliyorsa, skandallar da liderlere, siyasetçilere ve kamu kurumlarına duyulan güveni zamanla aşındırmaktadır. Çünkü insanlar güven verici davranışların suistimale uğradığını düşünürlerse, güvenme eğilimleri düşmektedir. Örneğin Amerika'da 1970'li yılların ortalarında yaşanan Watergate skandalı,[84] İrangate ve Travelgate gibi skandallar ve ismini devlet başkanı Bill Clinton'un yasak aşk yaşadığı kişiden alan Monica Lewinsky skandalı,[85] siyasal güvenin erozyona uğramasına neden olan önemli olaylardır (Hetherington ve Rudolph, 2008: 500; McAllister, 2000: 23; Bkz. Perrucci ve Perrucci, 2009: 53; Field, 2008: 137; McAllister, 2000: 23; Dalton, 2005: 133; Bkz. Lipset ve Schneider, 1983; Hall, 1994: 43-46; Chanley, 2002: 471; Putnam, 1995: 68; Miller, 1999). Bunun yanı sıra bu siyasi kurumların bağlı olduğu siyasal yönetimler ve dolayısıyla siyasi liderler ve siyasetçiler de bu güven kaybından nasibini almaktadırlar. Çünkü siyasetçilerin davranışları, vatandaşların siyasi tutumlarını belirleyebilmektedir. Böylelikle, siyasetçilerin veya siyasi liderlerin skandal içeren davranışları da, vatandaşların siyasal güvenini ya da siyasi desteklerini şekillendiren ve hatta erozyona uğratan önemli bir faktördür (Bowler ve Karp, 2004: 272; Dalton, 2005: 138; Chanley vd., 2000: 251). Amerika'da Bill Clinton döneminin sürekli skandallarla (Monika Lewinsky, rüşvet, adam kayırma vs.) anılması, Bush'un seçilmesinin şaibelerle dolu olduğuna yönelik inanç ve büyük şirketlerle ilgili skandallardan sonra enerji devi Enron'un iflas etmesi, Amerikan

[84] Bu skandalın patlak vermesiyle Devlet Başkanı Richard Nixon, başlarda ciddi biçimde direnmesine karşın kamuoyunun giderek artan tepkisi karşısında istifa etmek zorunda kalmıştır (Kapani, 2011: 172; Solomon ve Flores, 2001: 7-8).

[85] Amerika'da yasak aşk skandalları, sadece Clinton'un Lewinsky ile yaşadıklarından ibaret değildir. 1990'lı yılların başında George Bush'a karşı senato seçimlerinden galip gelen Gary Hart'ın ve yine Clinton'un Lewinsky öncesi karıştığı aşk skandalları, toplumda derin sarsıntılar oluşturmuş ve halkın siyasal güven düzeyini de hızlı bir şekilde düşürmüştür (Bkz. Hall, 1994; Bovens ve Wille, 2008).

halkının siyasete olan güvenine büyük darbe vurmuştur (Furedi, 2010: 112). Amerika özelinde özellikle Vietnam Savaşı ve Watergate Skandalı'ndan sonra hükümette açığa çıkan siyasal yozlaşmaya karşı, ahlak kuralları ve kodları bu yozlaşmanın önlenmesi için tekrar siyasetin gündemini bir hayli meşgul etti (Warren, 2006: 160; Chanley, 2002: 471; Hetherington, 2004).

Skandallar, insanların zihinlerinde şeffaflığa olan ihtiyaca vurgu yaparken, bu şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin acilen gerçekleştirilmesi gerektiği düşüncesinin de yerleşmesine katkı sağlamaktadır (Veal vd., 2011: 36; Bkz. Miller, 1999). Skandallar konusuna farklı bir pencereden bakan Mattei Dogan (2005), günümüzde demokrasi ve skandallar arasındaki ilişkinin yanıltıcı bir nitelik taşıdığını ileri sürer. Çünkü gerçekte skandal, kurtarıcı bir eylemdir. Eğer bir demokraside skandallar çok fazla değilse, bu durum demokratik işleyişin sağlıklı olduğunun da bir göstergesidir (Dogan, 2005: 30). Dogan'ın öne sürdüğü düşünce, bir nevi demokratik rejimin kendini arındırmasıyla alakalıdır. Bu görüşe göre, bir siyasal yönetimde çok fazla skandalın patlak vermesi, sistemin çürümüşlüğüne işaret ederken, var olan skandalların hiçbir biçimde açığa çıkmaması da toplumun açık, şeffaf ve hesap verilebilir niteliklere sahip olmadığının göstergeleridir. Bu yorum elbette tartışmaya elverişli bir yaklaşımdır. Ancak bu konuda tartışmaya girmeden Dogan'ın şu hususa değinmediğini belirtmek gerekmektedir. Öyleyse Dogan, hiçbir siyasal sistemin sorunsuz işleyebileceğini kabul etmemekle birlikte rejimlerin doğasının skandallara açık olduğunu baştan benimsemektedir. Bu tartışmayı burada bırakarak, bir toplumda var olan skandalların açığa çıkarılması ve sorumluların hesap verilebilirliğini sağlamak için neler yapılması gerektiği üzerinde durmak gerekmektedir. Bu konuda yeniden Dogan'a dönüldüğünde, onun iki maddelik çözüm önerisiyle karşılaşılmaktadır. Dogan'a (2008: 30) göre skandalları ortadan kaldırabilmek veya mücadele edebilmek için iki koşulun yürürlükte olması gerekmektedir: Basının özgür olması ve mahkemelerin bağımsız olması. Fakat bu iki koşul içerisinde, mahkemelerin bağımsız olması bir kenara bırakılırsa, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan demokrasilerde çoğunlukla özgür basına olan ihtiyaç gün gibi ortadadır. Çünkü görülmektedir ki basın, siyasi mekanizmaların kontrol edilmesi gereken ve hatta yozlaşmanın da bir parçası haline gelen bir yapıya bürünmüştür.

2.8.3. Ekonomik Eşitsizlikler

Siyasal güvensizliğe neden olan önemli faktörlerden bir diğeri de ekonomik eşitsizliklerdir. Literatürde çoğunlukla Eric Uslaner tarafından dikkat çekilen ekonomik eşitsizlik, aslında Aristoteles'ten bu yana sosyal felsefecilerin üzerinde kafa yorduğu önemli bir konu olmuştur (Bkz. Muller, 1985). Ayrıca Muller'e (1985: 47) göre Aristoteles'ten beri bu felsefecilerin büyük çoğunluğu ekonomik eşitsizliği, siyasal şiddetin ve devrimin esas nedeni olarak görmektedirler. Hatta sosyolojide önemli bir yeri olan Marksist kuramın temelini, toplumda ekonomik kaynakların ve üretim araçlarının eşit dağıtılmaması oluşturmaktadır (Bkz. Swingewood, 1998: 208-219). Ancak bu bağlamda bir ayrışmaya dikkat çekmek elzemdir. Bu tez çalışmasında ve siyasal güven literatüründe ekonomik eşitsizlikler kavramı, Marksist kuramın ele aldığı bir altyapı faktörü olarak temellendirilmemektedir. Literatürde kullanılan ekonomik eşitsizlik kavramıyla, bir toplumda zenginlerle yoksulların ekonomik gelirleri arasındaki makasın oldukça fazla olmasının, siyasal güvensizliğe neden olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. Oysa Marksist teori açısından ele alınmış olsaydı, sosyalizm veya komünizmi siyasal rejim olarak kabul eden tüm ülkeler, dünya çapında siyasal güven düzeyi en yüksek olanlar listesinde ilk sıralarda yer alacaklardı. Kısaca ekonomik eşitsizlikten anlaşılması gereken, vatandaşlar arasında ekonomik kaynakların adaletsizce dağıtılması ve bu dağılımda uçurumların bulunmasının siyasal güvensizliğe neden olduğudur.

Ekonomik eşitsizlik, siyasal güvenin güçlü bir belirleyicisidir. Bu konuda yapılan ampirik çalışmalar göstermektedir ki, eşitsizliğin olduğu toplumlarda insanların hem sosyal hem de siyasal güven düzeyi, eşit dağılımların olduğu toplumlara oranla çok daha düşüktür (Uslaner, 2003: 172; Jordahl, 2009: 323; Bkz. Lawrence, 1997). Ekonomik eşitsizlik iki yönden sosyal güvenin azalmasına neden olur. İlki, yüksek ekonomik eşitsizlik seviyesi, gelecek için daha az iyimser olmayı beraberinde getirmektedir. Çünkü kötümserliğin yüksek olması, güvenin az olmasını sağlar. İkincisi eşitsizliğin çok olması, insanların toplumun diğer kısmıyla birlikte ortak gelecek kurma inancını da azaltmaktadır (Uslaner ve Brown, 2005: 870). O halde ekonomik kaynakların adil dağıtımı, hem iyimser olmayı hem de sosyal sermayeyi tedarik eden bir donanıma sahiptir. Öyle ki ekonomik eşitsizliğin

azalması, toplumun iyimserliğini (optimistic) daha da arttırmaktadır. Çünkü iyimser olmak ve geleceğe umutla bakmak, güvenin temellerinden biridir. Eşitsizliğin azalmasının sosyal sermayeye katkısı ise, gelir seviyesinin adil dağıtılmasının toplumda yer alan farklı gruplar arasındaki bağları oluşturması ve daha güçlü olması şeklinde gerçekleşir. Dolayısıyla güven ve ekonomik gelir arasındaki ilişki, toplumdaki karışık sorunların çözümünde de önemli yardımcılardan biridir (Uslaner, 2008a: 113; Bkz. McAllister, 1999). Böylelikle Lenard'ın da (2010: 73) işaret ettiği gibi; güven ve eşitsizlik birbiriyle tamamen ilişkili olup aralarında önemli bir etkileşim bulunmaktadır. Güvenin toplumdaki sosyal adalet politikalarının desteklenmesinde, göz ardı edilemeyecek derecede katkısı olduğu görülür. Bundan dolayı toplumda eşitsiz bir şekilde dağıtılan ekonomik zenginliğin, güvene yönelik ciddi bir tehdit oluşturması da kaçınılmazdır.

Demokrasi teorilerinin birçoğunda eşitlik, demokratik yönetimlerde olması elzem olan ve vatandaşların sosyal ve siyasal güvenlerini şekillendiren bir değer olarak görülür (Bkz. Lenard, 2010; Uslaner, 2002: 4). Çünkü kaynakların eşit dağıtımını destekleyen hükümet politikaları, siyasal güven üzerinde ağırlıklı olarak etkilidir. (Uslaner, 2003: 171-172). Bu bağlamda güven teorilerine tekrardan kısa bir dönüş yapmakta fayda bulunmaktadır. Öyle ki ekonomik eşitsizliğin siyasal güvensizliğe neden olduğu iddiası, bu retrospektif bakışı gerekli kılmaktadır. Siyasal güven ve ekonomi ilişkisini konu alan ve siyasal güven teorileri içerisinde yer alan kurumsal teorilerin savları, özellikle ekonomik durumun siyasal güven üzerinde ciddi bir etkisinin olduğu üzerinedir. Hatta bazı çalışmalarda siyasal güven, hükümetin ekonomik performansının fonksiyonu olarak değerlendirilmektedir (Weatherford, 1984: 190; Arancibia, 2008: 32-33; Norris, 1999b; Bkz. McAllister, 1999; Letki, 2006). Örneğin Citrin'e (1974) göre siyasal güven, halkın siyasal kurumlar içerisinde özellikle hükümetin ekonomik performansının değerlendirilmesi bağlamında ele alınmalıdır. Kaldı ki hükümetin ekonomik performansının düşük olması, halkın beklentilerini karşılayamaması ve ekonomik eşitsizliklerin bariz bir şekilde topluma hakim olması, hükümete yönelik siyasal güvende ciddi erozyonlar oluşturmaktadır (Lawrence, 1997: 111). Bu durum daha sonra, vatandaşların başka siyasi partileri veya liderleri yönetime taşıması şeklinde kendini gerçekleştirir.

Ekonomik eşitsizlik, siyasal katılım seviyesinin düşmesine neden olmaktadır. Eşitsizliğin yüksek olması halinde insanlar, kendilerini daha zayıf ve güçsüz hissetmekte, ayrıca kendilerinin siyasal sistemde yeterince temsil edilmediklerini düşünmektedirler (Uslaner ve Brown, 2005: 869). Çünkü vatandaş olmak, toplumun geri kalanının sahip olduğu siyasi, sosyal ve ekonomik haklardan faydalanmayı gerektirir. Ancak toplumda ekonomik eşitsizlik ve fırsat eşitsizliği bulunuyorsa, bu eşitsizliklere maruz kalan vatandaş, kendini siyasal sistem karşısında değersiz görmeye başlar (Rothstein ve Uslaner, 2005: 47-49). Değer görmeyen bir kişinin siyasal otoritelere değer vermesi de, olağan koşullarda pek mümkün görünmemektedir.

Ekonomik eşitsizlik, siyasal yozlaşmayla da yakından ilgilidir. Çünkü yozlaşmanın kökleri, bir toplumda kaynakların adaletsiz dağıtılmasına dayanmaktadır. Aslında yozlaşma ve eşitsizlik, iki yönlü birbirini besleyen bir etkileşime sahiptir. Ekonomik eşitsizlik, yozlaşmanın hayatta kalmasına ve daha büyük yozlaşmanın oluşmasına neden olurken (Uslaner, 2009: 127), yozlaşmanın yaygın olması da eşitsizliği beslemektedir. Ekonomik kaynaklardan daha çok pay alınmak istenmesi, bunun gayri resmi usullerle yapılmasına zemin hazırlayabilir. Rüşvet, nepotizm, yolsuzluk gibi yozlaşmış davranışlar, ekonomik eşitsizliğin neden olduğu adaletsizliğe, çözüm bulmak için yapılmış olabilir. Ancak bu durum, bu tür davranışlara kesinlikle meşruiyet kazandırmamaktadır. Bunun yanı sıra yozlaşmış davranışlarda bulunulduğu için ekonomik eşitsizlik ortaya çıkmış da olabilir. Çünkü kaynakların büyük bölümünü kendi lehlerine kullanan seçilmişler veya atanmışlardan oluşan bir azınlık, geriye kalan sınırlı kaynağı çoğunluğa pay etmeye kalkıştığında eşitsizlikler baş göstermeye başlamaktadır. Esasen ekonomik eşitsizliğin siyasal güvensizliği üretmesindeki temel faktör de, bu ilişkidir.

2.8.4. Terör

Terör siyasal bir amaca ulaşmak için devlete, kurumlara ve vatandaşlara yönelik sistemli bir şekilde şiddet eylemlerine başvurmaktır. Terörün sistematik bir biçimde uygulanmasına terörizm, bu şiddeti gerçekleştirene ise terörist adı verilmektedir. Terörün sermayesini şiddet oluşturmakla beraber şiddet aracılığıyla ve

gayri meşru bir biçimde siyasal hedeflerini gerçekleştirme düşüncesine de tarihsel süreçte karşılaşılmaktadır. Yol kesen haramiler, eşkıyalar, korsanlar ve vurguncular gibi yasadışı veya toplumun normlarına aykırı hareket edenler, geçmiş dönemlerdeki terörist tiplerini oluşturmaktadır. Ancak terörizmin modern dönemle birlikte yeniden üretilmiş olması, adeta onu kurumsallaştırmıştır. 19. yüzyılda radikal bir siyaset felsefesi olarak ortaya çıkan anarşizmin, terörizmi gerektiğinde başvurulması gereken bir metot olarak göstermesi de terörizmi bir ölçüde meşrulaştırmıştır (Aydın, 2011b: 452). Böylelikle günümüzde ismi geçen birçok terör örgütü siyasi amaçlarına ulaşmak için, kendilerini meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar. El-Kaide, PKK, IŞİD (Irak-Şam İslam Devleti), DHKP-C (Devrimci Halk Kurtuluş Partisi Cephesi) gibi örgütler kendilerini, gerek zulüm gören bir etnisitenin özgürlük savaşçıları, gerek kafirlere karşı verilen savaş ve gerekse de kapitalizmin sömürdüğü ezilmişlerin haklarını savunmak gibi mantıksal nedenlere bürümüşlerdir. Her ne kadar bu tür meşrulaştırma söylemleri geliştirilse de, bu terör grupları insanların desteğini tümüyle arkalarına alamamaktadırlar.

Egemenlik ilişkisine karşı çıkmasından dolayı terörizmin arkasında tutarlı bir ideolojinin veya felsefi bir düşüncenin olduğu kabul edilir.[86] Ancak ideolojik ve felsefi düşüncenin kullandığı şiddet araçları, toplumun bu ideolojileri veya felsefeleri görmelerini engellemektedir (Kongar, 2002: 74). Gerçek hayatta türlü türlü silahları ve bombaları kullanan terör örgütleri, bu eylemlere gerekçe olan felsefi veya sosyolojik nedenleri insanlara anlatmak konusunda pek de maharetli görünmemektedir. Halbuki terörizm, insanlarda sürekli korku üretmektedir (Bkz. Cirhinlioğlu, 2004: 32). Terör eylemlerinin amaçlarından bir tanesi de korkuyu yaymaktadır. İnsanlarda korkunun oluşması; hedef alınan devlete, hükümete veya lidere yönelik bir güven kaybına neden olmaktadır. Çünkü vatandaş, üyesi olduğu devletin kendini korumasını ve kollamasını ister. Kendilerini güvende hissetmeyen

[86] İnsanlık tarihinde savaşların ve bir grubun veya topluluğun sermayesini oluşturduğu terör faaliyetlerinin önemli olmasının yanı sıra bireysel terör faaliyetleri de önemlidir. Tarihte bireysel teröre örnek gösterilen ve oldukça bilinen terör eylemi, Marcus Iunuis Brutus ve arkadaşlarının Roma İmparatoru Julius Sezar'ı öldürmeleridir. "Sende mi Brütüs?" repliğiyle kullanılan ve hayal kırıklığını ifade eden bu olay, doğrudan siyasal bir nitelik taşımaktadır. Cumhuriyetçi olan Brutus, diktatörlük rejimini yıkıp yerine cumhuriyeti kurmak için Sezar'ı öldürmüştür (Bkz. Kongar, 2002: 77). İlginç olan ise, modern zamanların devlet modeli olan ve yönetimde halkın üstünlüğünü temele alan cumhuriyetin gerçekleşmesi için, bir terör eylemine başvurulmuş olmasıdır.

vatandaşların, sürekli bir korku hali taşıdığı ve bu korkuyla karşı karşıya gelmekten sakındıkları görülür. Sürecin bu şekilde devam etmesi durumunda yurttaş, kendini daha iyi koruyacağını düşündüğü liderleri veya siyasetçileri iktidara getirir. Ayrıca güvenliğini sağladığına inandığı hükümetlerin de, iktidarda olmasını arzu eder. Örneğin 1998 yılında PKK terör örgütünün lideri Abdullah Öcalan'ın Türkiye'ye getirilmesi sırasında başbakan olan merhum Bülent Ecevit, 1999 genel seçimlerinde oyunu büyük oranda arttırarak % 14,6'lardan % 22,1'lere taşımıştır. Yıllardır bu terör örgütünden acı çekmiş Türkiye toplumu, liderinin yakalanmasıyla bu örgütün sonlanacağını ve artık güvende olacaklarını düşünerek siyasi tercihlerini DSP'den (Demokratik Sol Parti) yana kullanmıştır.

Terörizm ve güven ilişkisi, güven literatüründe birçok yönüyle işlenmektedir. Hardin'e (2006: 118) göre terörizmin güvenle ilişkisi bağlamında iki önemli durum ortaya çıkmaktadır. İlki, teröristlerin kendisiyle ilgili yaşadığı güven problemidir. Çünkü sıra dışı eylemlere girişen teröristlerin, bu eylemleri gerçekleştirmede üzerine aldıkları büyük risk, kendi örgütüne ve inancına olan bağlılık, güvenle yakından ilgili konulardır. İkincisi ise, toplumun problemleridir. Toplumun terör nedeniyle yaşadığı huzursuzluk, emniyetsizlik, güvensizlik ve teröre kaynaklık ettiği düşünülen alt-grupların toplumda yer alması, insanların birbirlerine olan güveninin ciddi derecede zedelenmesine neden olabilmektedir (Bkz. Hardin, 2006: 118). Hardin'in belirttiği ikinci boyut, bugünün dünyasında sosyal ve siyasal güveni, sosyal sermayeyi ve sosyal ağları önemli ölçüde eritmektedir. Bu konuyla ilgili iki farklı örnek verilebilir. İlki, 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika'da İkiz Kulelere ve Pentagon'a karşı yapılan terör saldırılarından sonra, özellikle Amerika ve Avrupa'da müslümanlara yönelik bir ötekileştirme eğiliminin başlamasıdır. İslamafobia olarak adlandırılan ve müslümanları potansiyel terörist olarak gösteren bu algı, aynı zamanda İslam'ın öğretilerini ve Hz. Muhammed'in hayatını da kasıtlı olarak bir "cihad" eksenli okumaya tabi tutmuştur. Bu cihadist okumanın temelinde ise, İslam dini ve müslümanlar üzerinden bir korku üretme siyaseti yer almaktadır. 11 Eylül saldırılarından sonra Batı ülkelerinde yaşayan müslümanların, toplumun hakim etnik yapısına veya dinine mensup insanlar ya da diğer etnik ve dini yapının üyeleri tarafından dışlanması, güvenin ciddi bir şekilde zarar görmesine neden olmuştur.

Bunun yanı sıra günümüzden bir örnek vermek gerekirse, bugün IŞİD adlı terör örgütünün yaptığı infazlar ve eylem şekilleri, İslam dinini çağdışı göstererek dünya toplumlarına yine İslamafobiayı pompalamanın bir vesilesi olmaktadır. İkinci örnek ise, yaklaşık otuz beş yıldır terör eylemlerine devam etmiş ve şimdilerde çözüm üretilmeye çalışılan PKK terör örgütüdür. Türkiye'deki ve diğer komşu ülkelerdeki Kürtlerin haklarını savunduğunu öne süren bu örgütün eylemleri ve toplumda oluşturduğu korku, Türk ve Kürt halkının zaman zaman karşı karşıya gelmesine ve yıllardır bir arada kardeşçe yaşamış bu yapıları, birbirini düşman görmesine neden olmuştur. Ancak son birkaç yılda başlayan barış süreci, halkların birbirlerine olan güvenlerinin ve sosyal sermayelerinin restorasyonuna zemin hazırlamıştır.

Terörizm yeni bir durum olmamakla birlikte aynı zamanda amaçları gerçekleştirmenin de illegal yöntemidir (Nye, 2007: 247). Günümüzde bir terör örgütünün, dünyanın birçok ülkesinde veya bölgesinde şiddet eylemlerini gerçekleştirmesi, terörün "küresel" boyutunu gözler önüne sermektedir (Aydın, 2011b: 454). Böylelikle terör, sadece ulusal sınırlara takılıp kalmayan, uluslararası zeminde varlığını ortaya koyan bir örgütlenmeye dönüşmüştür. 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren El-Kaide terör örgütü, bu anlamda küresel bir terör örgütü olarak tanımlanabilir (Nye, 2007: 248; Bkz. Cirhinlioğlu, 2004: 7-9). Küresel bir terör eylemi olan 11 Eylül'e ilişkin siyasal güven literatüründe birçok çalışma yapıldığı görülmektedir (Hetherington, 2004; Davis ve Silver, 2004; Nye, 2007). Bu çalışmalarda Amerikan halkının siyasal güveninin kısa süreliğine de olsa yükseldiği bulgusuna ulaşılmıştır. Yukarıda ifade edilen, vatandaşın kendini güvende hissetmesi için hükümete verdiği siyasal destek veya güven, Amerika'da 11 Eylül saldırılarından sonra hızla yükselişe geçmiştir. Bu saldırılar öncesinde George W. Bush'a duyulan siyasal güven % 51 dolaylarındayken, saldırıdan sonra siyasal güven oranı hızlı bir ivme göstererek % 90'lara ulaşmıştır (Hetherington, 2004: 32). Bu duruma ilişkin siyasal güven araştırmacısı Hetherington, ilginç bir soru sormaktadır: "Ne oldu da 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra hem siyasi lidere hem de hükümete güven bir anda müthiş bir artış gösterdi?" Bu soruyu Hetherington, iki nedenle açıklamaya çalışmaktadır. İlki, bir ülkeye yabancılar veya diğer devletler tarafından yapılan saldırılar, insanların hem başkana hem de kurumlara ya da hükümete olan

güvenlerini arttırmaktadır. Çünkü bu saldırılara cevap verilmesi ve ülkenin savunulması için, ülke içinde birlik sağlanarak tek bir vücut olunmalıdır. İkincisi ise, tüm ülkelerde olduğu gibi Amerika'da da ordu, ülkeden ülkeye iç ve dış konjonktüre bağlı olarak sıralaması değişse de, saygıdeğer ve güvenilir olan kurumların ilk sıralarında yer almaktadır. Aynı zamanda ordu, bir devletin gücünü temsil eder. O halde ordunun tüm yetkilerini elinde tutan ve bu saldırılar karşısında orduyu harekete geçirecek güç olan hükümet, vatandaşlar tarafından güven duyulan ve desteklenilen bir kurum haline gelivermektedir (Hetherington, 2004: 33-34). Hetherington'un bu tespitleri gösteriyor ki, insanları bir araya getiren, ortak kararlar almasını ve birlikte hareket etmesini sağlayan, açık düşmana karşı dayanışmayı gerçekleştiren terörizm, bir tür sosyal sermayeye dönüşmüştür. Öyle ki korkuyla birlikte üretilen bu sosyal sermaye, Davis ve Silver'a (2004) göre güvenliği (security) sağlamak adına Amerikalıların bazı özgürlüklerinden kendi rızalarıyla feragat etmesine dahi neden olmuştur.[87]

Terörizm; kural ve sınır tanımaması, korku üretmesi ve şiddete başvurmasıyla toplumun yaşam memnuniyetini ve geleceğe yönelik iyimserliklerini ortadan kaldırmaktadır. İnsanların terör riskiyle karşı karşıya kaldığı, siyasi otoritelerin ve güvenlik güçlerinin bu tehlikeyi ortadan kaldırabilecek kabiliyette ve yeterlilikte olmadığı toplumlar, vatandaşın siyasal güveninin ciddi yaralar aldığı ortamlardır. Siyasal güvensizliğin nedenlerinden biri olan terörizm, tarafların birbirlerini öldürerek üstünlük sağlayacağı bir çözümü değil, siyasal mekanizmaların devreye girdiği, konuşularak sorunların çözülmeye çalışıldığı ve silahların yerine diplomasinin hakim olduğu bir yöntemi benimsemelidir. Çünkü siyasi tarihte amaçlarına eksiksiz ulaşan terör grupları olmadığı gibi, terör tehdidini silahla çözüme kavuşturan devlet de olmamıştır.

Siyasal güven konusuna ilişkin tanımlamaların, literatürün, teorilerin, onto-epistemik temellendirmelerin ve siyasal güvensizlikle ilgili konuların yer aldığı bu

[87] Terör eylemleri ve terör ortamı, insanlarda yaşamsal öncelikleri değiştirebilmektedir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde ilk basamakta yer alan güvenlik ihtiyacı, insanın birincil ihtiyaçları içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla kişisel ve demokratik özgürlükler için birer tehdit oluşturan terörizm, güvenliği önceleyen insanların sivil özgürlüklere olan desteklerini de azaltmaktadır (Bkz. Davis ve Silver, 2004; Bkz. Nye, 2007).

bölümde, siyasal güvenin geniş bir haritası çıkartılmaya çalışılmıştır. Bundan sonraki bölümde, siyasal güven literatürü perspektifinde Türkiye toplumunun analizine ve bu tezin üç sacayağı olan siyasi liderlerin, siyasi kurumların ve siyasal, sosyal ve ekonomik süreçlerin siyasal güven kodlarına dair temellendirmelere yer verilecektir.

III. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASAL GÜVEN

Siyasal güven, hem son dönem güncel siyasi tartışmalarda hem de sosyoloji ve siyaset bilimi alanında yapılan çalışmalarda önemi gün geçtikçe artan bir konu haline gelmiştir. Amerika'da ve Avrupa'da hükümetlerin, siyasal rejimlerin, liderlerin ve siyasetçilerin önemli ölçüde güven kaybına maruz kalmaları, siyasal güvene yönelik ilginin yoğunlaşmasında temel bir etken olmuştur. Bunun yanı sıra devletlerin karşı karşıya kaldığı önemli siyasal süreçler de, siyasal güven imtihanına yeni bir boyut kazandırmıştır (Bkz. Schoon ve Cheng, 2011: 619; Bkz. Kakizaki, 2012: 67). Bu süreçler içerisinde yer alan demokratikleşme süreci; siyasal güveni belirleyen başat süreçlerden biri olmuştur.[88] Ayrıca ekonomik gelişim süreci de, vatandaşın güvenini ölçen temel parametrelerden biri haline gelmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalar göstermektedir ki, hükümete, siyasi aktörlere ve siyasal sisteme duyulan siyasal güven, ülkenin ekonomi politikasını derinden etkilerken, ekonomi politikasına duyulan güven de, yine siyasal güvenin önemli belirleyicileri arasında sayılmaktadır (Bkz. Nunkoo ve Smith, 2013; Back ve Kestila, 2009: 176; Catterberg ve Moreno, 2005: 45; Parker ve Parker, 1993).

Siyasal güven konusunda Türkiye ölçeğinde bir literatür oluşturacak kadar çalışmanın olmadığına, önceki bölümlerde değinilmişti. Türkiye'nin siyasal sisteminin demokratikleşmesi ve sivil toplumun gelişmesine dair çok sayıda çalışma olmasına karşın, siyasal güven konusunda ciddi çalışmaların olmaması (Bkz. Kakizaki, 2012: 68), hem siyasal güven konusuyla ilgili yeni bir çalışma alanının oluşmasına, hem de siyasal rejime ve siyasal otoritelere ilişkin yeni bir okumanın ve analizin yapılmasına imkan verecektir. Çünkü Türkiye'nin modern siyasal sistemi,

[88] Siyasal rejimlerin demokratik işleyişinin sağlıklı olması, karşılaşılan birçok problemin sistem sorununa dönüşmeden çözüm üretilmesini sağlamaktadır. Bu duruma dikkat çeken Durkheim, sağlıklı toplumların siyasal sorunlarla hiçbir zaman meşgul olmadıklarını öne sürmüş, bunun nedenini sorunların toplum tarafından çözüme kavuşturulmuş olmasına bağlamıştır. Çünkü gelişmekte olan demokrasiyle yönetilen ülkelerde, hükümetin biçimine ve yetkilerine yönelik tartışmalar, toplumu yatıştırmak veya kutuplara ayırmak için hukuk kitaplarından medyaya taşınıyorsa, siyasal kaygılar insanların tasavvurları ve tahayyüllerini ipotek altına almışsa, bu göstergeler mevcut toplumun sorunlarla mücadele eden bir toplum olduğunun semptomlarına işarettir (Bkz. Duverger, 1995: 108).

siyasal konjöntüre ve rejim tartışmalarına bağlı olarak dinamik bir görünüm arz etmekte, sürekli değişen sosyo-ekonomik yapısıyla sosyolojik bir laboratuar özelliği taşımakta, mecrasını bulamamış ve dışarıdan alınan durağan anayasa modelleriyle rejim bunalımlarına hedef olmakta (Karpat, 2013: 7) ve terör, ekonomik krizler, insan hak ve hürriyet ihlalleri, yozlaşma, yolsuzluk, kültürel farklılıklar ve kimlik sorunları gibi ülke gündemini çokça meşgul eden problemlerle boğuşmaktadır.[89]

Çalışmanın bu bölümünde genel olarak, Türkiye'ye uyarlanmış siyasal güven faktörleri olan siyasi lider, siyasi kurumlar ve süreçlerin, Türkiye'nin siyasal kültüründeki karşılığı, Cumhuriyetten bu yana şekillenen siyasal güven kodlarının analizi, bugünün lider, kurum ve süreçlerine yönelik siyasal güvenin düzeyi ve son dönemde yaşanan önemli siyasi olayların siyasal güven perspektifinden çözümlemesine yer verilecektir. Ayrıca bölümün sonuna gelindiğinde ise, Türkiye'de siyasal güvenin geniş ölçekli bir haritasının çıkarılmış olacağı umulmaktadır.

3.1. Türkiye'de Siyasal Güvenin Üç Arkhesi: Liderler, Kurumlar ve Süreçler

Bir toplumun siyasal güveninin belirlenmesinde, bazen bir bazen de birden fazla faktörün esas alındığı, literatürde oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Siyasal güvenin ölçülmesine yönelik ortak bir kanaatin olmadığı, önceki bölümlerde ifade edilen bir husustu. Sadece hükümete ve politikalarına güven, kurumlara güven veya lidere güvenden herhangi birisi üzerinden gerçekleştirilen çalışmalar olduğu gibi, hükümete ve politikalarına güven, kurumlara güven ve liderlere güven gibi birkaç faktör üzerinden güven ölçümü yapan çalışmalar da bulunmaktadır. Bilindiği üzere,

[89] Cheema, gelişmiş ve gelişmekte olan demokrasilerin siyasal güvene ilişkin sorunların birbirlerinden ayrıştığını öne sürmektedir. Her iki tip ülkelerde de görünürde demokrasi ve ekonominin durumu gibi algılanan sorunların, detaya inildiğinde farklı nedenlerden kaynaklandığını belirtmektedir. Cheema'ya göre gelişmekte olan ülkelerde, siyasal sistemin zayıflığı, demokratik yönetim süreçlerinin yetersizliği, bunun yanı sıra ekonomik imkanların erişilemezliği ve sunulan hizmetlerin ihtiyaçları karşılamaması gibi sebepler, siyasal güven düzeyinin azalmasına yol açmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise, bilgiye erişim ve eğitim seviyesinin yüksek olmasına karşın, vatandaşlar hükümetten daha çok şeffaflık, hesap verilebilirlik ve katılımcılık talep etmektedir. Dolayısıyla birçok gelişmiş ülkede güven, vatandaşların hükümet politikalarını desteklememeleri ve bu politikalar konusunda hükümetle fikir birliği taşımamaları olarak karşımıza çıkmaktadır (Bkz. Cheema, 2010).

siyasal güvenin temel parametrelerine dair literatüre yön verici çalışmalar yapan David Easton ve Pippa Norris gibi siyasal güven teorisyenleri, sonraki çalışmacılar üzerinde etkili olmuşlardır. Easton ve Norris'in çalışmalarında temel aldıkları faktörler, birçok çalışmada olduğu gibi alınırken birçok çalışmada da, bu tezde olduğu gibi, araştırma yapılan ülkenin veya herhangi bir bağlamın şartlarına göre yeniden uyarlanmıştır. Bu uyarlamayı özellikle Amerika'da yapılan çalışmalarda görmek mümkündür. Hükümete güven temalı siyasal güven araştırmalarında, yerel ve merkezi hükümet ayrımı yapılmakta, hükümete güven kavramıyla ya yerel ya da merkezi hükümet kastedilmektedir. Bu tezde ise siyasal güven; Türkiye toplumunun siyasal kültürü, vatandaşın hükümetten beklentileri, siyasette lider faktörü, siyasi kurumların performansına ilişkin yargılar, siyasal rejimin dayanaklarını oluşturduğu parametreler ve Türkiye'nin yıllardır karşı karşıya kaldığı problemler ve bu problemlere çözüm üretilmesini konu alan siyasal, sosyal ve ekonomik süreçler baz alınarak ölçülmeye çalışılmaktadır. Bütün bu etkenler göz önüne alındığında ve Türkiye bağlamına uyarlandığında, siyasal güveni üç temel üzerine oturtmanın ve onto-epistemik temellendirmelerini bu üç faktör üzerinden kurmanın, siyasal güven fotoğrafını daha net yansıtacağı düşünülmektedir. Bu faktörler ise; siyasi lider, siyasi kurumlar ve süreçlerdir. Kuşkusuz bu öğeler, bundan sonraki siyasal güven çalışmaları için fikir verici nitelikte olacaktır. Ancak okumalar sonrası belirlenen bu öğelerin, genel geçer ve değişmez olduğu kesinlikle iddia edilmemektedir. Farklı bir perspektiften bakabilen bir siyasal güven araştırmacısı, nihayetinde Türkiye'nin siyasal güvenini başka unsurlar üzerinden de tasarlayabilir.

Türkiye'de siyasal güveni anlamaya yönelik başvurulacak esaslardan biri siyasi liderlerdir. Demokratik rejimlerde liderin yönetime gelmesi, seçim yoluyla gerçekleşmektedir. Çünkü siyasal sistemlerin işleyiş biçimi, liderlerin yönetime gelme şeklini tayin etmektedir. Otoriter ve totaliter rejimlerde lider değişimi, bazen liderin ölümü gibi doğal bir süreç olarak, bazen de liderlerin birbirlerine yönelik düzenledikleri suikast ya da askeri darbeler gibi şiddet yöntemleriyle gerçekleşmektedir. Demokrasilerde ise siyasi liderin seçimle iş başına getirilmesi, anayasanın öngördüğü barışçıl yollarla ve otoriter rejimlerde görülen gerginlikten uzak bir biçimde teşekkül eder. Kaldı ki liderler, halkın oyu ile yönetime geldiği için

sistemde ani ve radikal değişiklikler yapılması da kısa vadede mümkün görünmemektedir (Akgün, 2002a: 14). Türkiye, yüzyıllardan beri gelen devlet geleneği, bu geleneğin şekillendirdiği siyasal kültür ve Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana tecrübe ettiği modern devlet anlayışıyla, bugünün siyaset algısını oluşturabilmiştir. Lider faktörü, bu algının içerisinde belirleyici bir unsurdur. Siyasal tarihinde görülen liderin inşa edici ve toparlayıcı etkisi, günümüz siyasal güveninin de anlaşılmasında göz ardı edilemeyecek bir etkendir. Orhun Abideleri, Kutadgu Bilig gibi eski metinlerde ve siyasetnamelerde geçen konuların gerçek muhatabı olan liderler, sadece yönetici olmasının yanı sıra toplumun yol göstericisi, halkın babası, tehlikelere karşı tebaasını koruyup kollayan ve olmadığında devletin ve milletin dağılacağı düşünülen bir otoritedir. Karizmatik niteliği, gücünü yaratıcıdan aldığı meşruiyeti ve toplumu bir arada tutan sosyal sermayesiyle lider, siyasal kültürde derin anlamlar yüklenilen kurucu bir unsurdur. Bugünün Türkiye'sinde siyasi lider ise, bu kaynaklardan beslenerek oluşan ve demokratik sisteme uyarlanarak şekillenen bir algıya sahiptir. Dolayısıyla Türkiye'nin demokratik rejiminde liderler; dürüst ve güvenilir olması beklenen (Bkz. Akt. Polat ve Külter, 2008: 19), vatandaşlarla siyasal iletişim kurabilen (Bkz. Gaber, 2009), yönetme işinde ehil olan (Bkz. Lipset ve Schneider, 1983) ve toplumu bir arada tutma gibi özelliklere sahip olan, kısacası siyasal güvene layık olmayı başarabilen bir donanımı taşımalıdır. Bu açıdan siyasi lider, hem kültürel hem de kurumsal teoriler açısından da, Türkiye ölçeğinde dikkate alınması gereken önemli bir aktördür.

Türkiye'nin siyasal güveninde siyasal kurumlar, demokratik rejimin işleyişinin sağlıklı olup olmadığının anlaşılması için başvurulan önemli göstergelerdendir. Siyasal sistemin görünürdeki yüzleri olan bu kurumlar, vatandaşın beklentilerini karşılamak durumundadır. Kurumlara yönelik siyasal güvenin ölçülmesi, kurumların performansının vatandaşın beklentilerini karşılayıp karşılayamamasıyla doğrudan ilişkilidir. Bunun yanı sıra kurumlarda yaşanan siyasal yozlaşma ise, halkın siyasal güvenini önemli ölçüde belirlemektedir. Bu anlamda vatandaşların kurumlardan beklentileri; işleyişinde yeterli, ilişkilerinde güvenilir ve politikalarında ise dürüst olmasıdır (Bkz. Lipset ve Schneider, 1983: 401). Türkiye'de siyasi kurumlar; dönemlere, konjonktüre ve süreçlere göre çeşitli politikalar benimsemiştir.

Türkiye'nin kuruluşunda örnek aldığı ulus-devlet yapısı, zaman zaman bazı kurumların şövalyeliğine dahi müsaade edebilmiştir. Demokrasinin ciddi sınavlar verdiği darbe ve muhtıra dönemlerinde, bu "kurumsal kabadayılık" açık bir şekilde görülebilmektedir. Ordu, yargı, yürütme ve bunlara bağlı diğer siyasi kurumların tavırları, siyasal sistemin bir kurum tarafından dizayn edilmesine imkan tanımıştır. Dolayısıyla Türkiye'de siyasal güvenin kurumsal güven boyutu, demokratik rejimin problemleri ışığında daha net anlaşılabilir.

Siyasal süreçler, Türkiye'de siyasal güvene yönelik önemli veriler sunmaktadır. Öteden beri laik ve pozitivist düşünceyle oluşturulan ulus-devlet yapısı; kimlik, kültür, din, hak ve özgürlükler gibi konularda, halkın beklentilerini karşılamaktan ziyade bastırmayı denemiştir. Bu yaklaşım Türkiye'nin bir siyasal süreçler cennetine dönüşmesine aracılık etmiştir. Çünkü bir toplumun siyasal ve sosyal güveni, ülkenin içinden geçtiği dönemden, olaylardan, çalkantılardan, krizlerden, risklerden vs. bağımsız değildir. 28 Şubat 1997 postmodern darbesinin gerçekleştiği veya bu ortamın ve şartların oluştuğu bir dönemde yapılan Dünya Değerler Araştırması'na göre Türkiye, dünya ülkeleri içerisinde güven düzeyinin en düşük olduğu ülkeler arasında yer almaktadır. 1990 yılında yapılan araştırmada, "çoğu insana güvenirim" yanıtının % 10 düzeyinde seyretmesine karşın 1997'de bu oranın % 6,5'e gerilemiş olması, darbelerin görünen olumsuz etkilerinin yanı sıra sosyal sermayeye dolayısıyla güven duygusuna ne ölçüde müdahale ettiğini de gözler önünü sermektedir.[90] Çünkü devletin aşırı müdahil olması, vatandaşı ve sivil örgütleri siyasal rejime bir tehdit potansiyeliyle değerlendirmesi, insanlar arasında güvensizliğin artmasına neden olurken aynı zamanda vatandaşların siyasi liderlere, kurumlara ve bu siyasi mekanizmanın çözüm üretmeye endeksli süreçlere güvenlerini de temelden sarsmakta ve ciddi bir erozyona uğratmaktadır. Ayrıca darbenin topluma şırınga ettiği kültür, darbenin bir toplumsal kesime ya da toplumsal

[90] Türkiye toplumunun güven endeksi 1997 yılında dibe vurmuşken, Aktay'ın (2011: 53) da vurguladığı gibi, Türkiye gündemini oldukça meşgul eden başka bir olay, toplumun güven algısının kısa zamanda yeniden örgütlenebilirliğini de gözler önüne sermiştir. 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi'yle Türkiye, toplumun elbirliğiyle ve fedakar gönüllülüğüyle kendiliğinden ve hızlı bir şekilde seferber olduğuna şahit olmuştur. Sosyal sermayenin Türkiye toplumunun kodlarında ve derinliğine inmiş kültürel köklerinde, kısa süreliğine tatile çıksa da, hala çok güçlü bir rezerv olduğunun idrakine yeniden varılmıştır. Bu haliyle deprem, insanların ve toplumun ortak hedefler uğrunda işbirliği yaptığı, sosyal sermayenin yeniden tedavüle konulduğu örgütlenmemiş bir yapının adı haline gelmiştir.

sınıfa dayanmasından dolayı, toplumun bir kesiminin diğer kesimini düşman olarak gördüğü ideolojik bir ortamı tesis etmeye gayret göstermektedir (Bkz. Aktay, 2011: 52). Düşmanların olduğu yerde ise, akıl tutulmalarının yaşanması, insanların sağlıklı düşünememeleri ve herkesi düşman gören bir paranoyanın hakim olması oldukça olağan bir durumdur.

Demokratikleşme, ekonomik gelişim, hak ve özgürlüklerin kazanılması, açılım politikaları gibi toplumsal süreçler, Türkiye'de zaman zaman hükümetlerin gündemlerini meşgul etmiştir. Bu problemlerin çözümü için vatandaşın beklentilerine sekte vuran faktörlerin başında da, yukarıda bahsedildiği üzere, bazı kurumlar gelmektedir. Siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hakları gasp edilen vatandaşlar, bu hakları teslim edeceğini vaat eden hükümetlere karşı ise güven beslemeye başlamışlardır. Demokratikleşme, ekonomik gelişme ve hak ve özgürlüklerin tesis edilmesi, hükümetlerin iradesine bırakılmış, ancak uzun bir süre bu konularda cesaretle adım atanlar ya kesintiye uğratılmış ya da hükümetten uzaklaştırılmak zorunda bırakılmıştır. Dolayısıyla vatandaşların beklentileri açısından siyasal süreçler, Türkiye'nin siyasal güveninin belirlenmesinde köşe taşlarından biri haline gelmiştir. Siyasal güvenin siyasal süreçler temelinde şekillendiğine dikkat çeken Aktay, demokratik süreçlerin ivme kazanmasıyla birlikte vatandaşın geleceğe yönelik umutlarının da daha gür yeşerdiğini belirtmiştir. Aktay'a (2011: 53) göre, demokratik kuralların geçer akçe olarak görülmesi ve siyaset sahnesine çöken darbe ruhunun rejimi sağlam bir kazığa bağladığını düşünerek terki diyar etmesiyle, vatandaşın kurumlara, liderlere ve daha önemlisi birbirlerine olan güveni artmaya başlamıştır. Bunun izleri, 28 Şubat sonrasında ve özellikle 2002 yılından itibaren Türkiye'de güven endekslerinde gözle görülür iyileşmelerin yaşanmasında görülebilir. 2007 yılında yapılan Dünya Değerleri Araştırması bu defa göstermektedir ki, toplumun güven, mutluluk, geleceğe yönelik beklentilerinde ve siyaset, liderlik, kurumlara ilişkin güvenlerinde de ciddi artışlar yaşanmıştır.

Türkiye'de siyasal güvenin tesis edilmesi, liderlerin ve kurumların vatandaşın beklentileri yönünde kararlar alması ve yine siyasal süreçlerin demokratikleşme, ekonomik gelişim ve diğer gelişmeler bağlamında vatandaşın çıkarları düşünülerek çözüme kavuşturulmasıyla mümkün olacaktır. Çünkü toplumun ve ekonomik yapının

istikrarlı olması, refahın ve yaşanabilirliğin sürdürülebilirliği öncelikle siyasal güvenin inşasıyla gerçekleştirilmektedir. Siyasette güvenin tesis edilmesiyle de, vatandaşın siyasal sisteme, liderlere ve kurumlara desteği sağlanacak ve kolektif çalışmaların da ivme kazanmasıyla, sosyal yapıda kriz ve risk ihtimalleri en aza inecektir (Gökırmak, 2003: 151). Böylelikle siyasal sistemin meşruiyet krizleri, demokratikleşmenin önündeki engeller, ekonomik eşitsizliklerin toplumu ayrıştırması, hak ve özgürlüklere yönelik baskılar, bir daha dönülmemek üzere tarihin eski sayfalarına gömülecektir. Bu açıdan Türkiye toplumunun liderlerden ve kurumlardan beklentileri, hükümetlerin siyasal süreçleri yönetmedeki yetenekliliği, toplumun geleceğinin inşasında liderlere ve siyasetçilere kılavuzluk edebilecek yol haritaları sunmaktadır. Bu haritayı dikkate alan siyasal sistemlerin ise, diğerlerine göre yanılma payı kuşkusuz çok daha az olacaktır.

3.1.1. Siyasi Lider: Siyasal Ethosun Temel Aktörü

Liderliğe ilişkin binlerle ifade edilen akademik çalışmanın olduğu bilinmektedir (Bkz. Clemens ve Mayer, 2001). Bu çalışmalarda liderin ve liderliğin ne anlama geldiği hususunda ortak bir kanaatin ve tanımın olmadığı ve her çalışmanın kendi penceresinden bakarak bir liderlik tanımı geliştirdiği ifade edilmektedir (Bkz. Joseph ve Winston, 2005; Bkz. Cottam vd., 2004). Siyaset bilimci Heywood, insan zihninde liderliğin üç şekilde tasvir edildiğini öne sürmektedir. Heywood'a (2012: 186-187) göre liderlik, kişilerin algısında bir davranış biçimi, kişisel nitelik ve siyasal değer olarak yer bulmaktadır. Bir davranış biçimi olarak liderlik, kişi ya da grubun daha geniş bir topluluk üzerinde örgütlenerek istenilen hedeflere ulaşmak için tüm çabaları seferber etmeyi sağlamasıdır. Kişisel bir özellik olarak liderlik, liderin başkaları üzerinde söz sahibi olmasını ifade eden bir karakter şeklidir. Siyasal bir değer olarak liderlik ise, rehberliği, ahlaki otoritesi ve ideolojik tutumuyla geniş toplum kesimlerini motive ederek bir yöne kanalize edebilme yetisidir (Heywood, 2012: 186-187). Heywood'un bu liderlik tipolojisi içerisinde bu çalışmanın konusunu ilgilendiren liderlik ise, siyasi liderliktir.

Siyasal sistem, birçok aktörün görev aldığı büyük bir mekanizmadır. Cumhurbaşkanı, başbakan, hükümet, bakanlar, parlamento, siyasi partiler, milletvekilleri, delegeler ve daha birçok insan, bu sistemin aktörleri olarak görülmektedir. Ancak bunlar içerisinde lider olarak tasvir edilen şahıslar, siyasete yön verenlerdir. Peki, kimdir siyasi lider? Her siyasi aktör, bir siyasi lider midir? Bu soruların yanıtları, siyasi liderin niteliklerini belirlemede ve liderin siyasal ethosda taşıdığı misyonu anlamada, yardımcı olacaktır. Ayrıca Türkiye'nin siyasal yaşamı göz önüne alındığında, siyasi liderlerin nasıl algılandığı konusu da bu yanıtların ışığında cevap bulacaktır.

Siyasi lider, başında bulunduğu siyasal topluluğu belirli amaçlar doğrultusunda motive eden ve yönlendiren, üyelerin bireysel amaçları ile topluluğun amaçlarını koordineli hale getiren ve üyelerde ortak bir bilinç oluşturarak topluluğu yükseltme hedefi güden şahsiyettir (Arklan, 2006: 48). Arklan'ın bu tanımı dikkate alındığında, siyasi lidere ilişkin birkaç belirleyici niteliğin olduğu görülmektedir. Bunlar, (1) siyasi lider, bir topluluğun veya yönetilmeye esas teşkil eden bir örgütlenmenin başında yer alır. (2) Yönettiği topluluğun belirli amaç veya amaçlar doğrultusunda hareket etmesi için motivasyonlarda bulunmasıdır. (3) Topluluğun genel amaçları ile üyelerinin kişisel amaçlarını aynı istikamete girdirme hususunda koordinasyon görevini yapmasıdır. (4) Başında olduğu topluluğu, ortak hedefe ulaşmak ve topluluğu yükseltmek için bilinç oluşturmasıdır. (5) Yukarıdaki tanımda açıkça ifade edilmese de, siyasi liderin başında olduğu topluluğun siyasi amaçlar doğrultusunda tanımlanmış olmasıdır. Örneğin bir kanaat önderi, aşiret veya kabile reisi ya da sivil toplum örgütlerinin lideri durumunda olan şahsiyetlerin, siyasi lider olarak tanımlanması mümkün görünmemektedir. Bu kriterler temel alındığında Türkiye'de siyasi lider olarak nitelendirilecek şahsiyetler şunlar olmalıdır: Cumhurbaşkanı, başbakan, siyasi parti liderleri ve siyasi amaçlı teşekkül eden toplumsal hareketlerin liderleri.

Literatürde "kimler yönetmelidir?" sorusu, siyaset felsefesinin konusunu oluştururken, "kimler yönetmektedir?" sorusu, siyaset biliminin ampirik çalışmalarının konusunu oluşturmaktadır (Turhan, 2000: 39). Bu çalışmada ise bu sorulardan farklı olarak, "yönetenlere kimler güvenmektedir?" sorusu sorulmaktadır.

Siyasal güvenin önemli soruları içerisinde yer alan bu sorunun yanıtına ulaşabilmek için de, güvenenlerin nasıl bir yöneticiye veya lidere güvenebileceği araştırılmaktadır. Bundan dolayı siyasi liderin özellikleri ve siyasetteki konumu gibi hususlar, siyasal güvenin temel faktörlerinden biri olan lidere güven konusunun omurgasını oluşturmaktadır.

Türkiye'de siyasi lider, siyasetin en önemli aktörüdür (Yıldız, 2002: 81). Türk siyasi tarihine bakıldığında; siyasi partiler, siyasal hareketler ve tüm siyasi oluşumlar her zaman liderleriyle anılmış ve sonrasında da anılmaya devam etmişlerdir.[91] Ayrıca etkili bir liderlik gösteren bütün siyasi oluşumlar, toplumsal değişimde yadsınamayacak derecede önemli bir faktör olmuştur. Bundan dolayı Türkiye'nin siyasal ve toplumsal değişim tarihi, aynı zamanda liderler tarihi olarak da okunabilir (Aktay, 2011: 10). Çünkü Cumhuriyet'ten günümüze siyasal dönemler, o döneme damgasını vurmuş kişi ya da kişilerle anılmaktadır. Atatürk dönemi, İnönü dönemi, Menderes, Demirel, Özal dönemleri ve yaklaşık son on üç yılı tanımlayan Erdoğan dönemi gibi adlandırmalar, döneminin siyasal konjonktürüne yön veren ve hatta bu süreçleri belirleyen şahıslara atfedilmiştir. Ayrıca Türkiyeli seçmenin zihninde siyasi parti isminden ziyade, liderinin isminin ön planda olduğu yapılan çalışmalarla da desteklenmektedir.[92] Örneğin Polat ve Külter'e (2008: 9) göre Türkiye'de seçmenler,

---

[91] Siyasi liderler, Batılı ülkelerde de önemli bir siyasi aktördür. Ancak bu liderlik, Türkiye'deki gibi olabildiğince kişiselleştirilmiş değil aksine kurumsallaştırılmış bir liderlik anlayışına sahiptir. Örneğin Amerikan siyasal kültüründe anayasayla ilgili yapılan tüm tartışmalarda, anayasa yapıcılarına ve siyasal sistemin kurucularına mutlaka atıfta bulunulur ve temel referanslara gönderme yapma anlamında adeta bir kutsallık atfedilir (Akgün ve Tanıyıcı, 2008: 30). Ayrıca Amerika'da kurulan ilk siyasi partiler, Başkanlık kurumunun ve merkezi yönetimin sistemdeki rolü üzerine yoğunlaşan farklı görüşlere göre şekillenmesine rağmen özellikle George Washington'un partiler üstü kalma konusunda gösterdiği çaba, Amerikan Başkanlık kurumunda kalıcı izler bırakmıştır. Bugün bile parti liderleri olarak Başkanlık görevine gelen başkanlar, sadece kendilerini seçen parti seçmenlerinin değil, halkın tümünü temsil ettiklerini özellikle belirtmektedirler (Akgün ve Tanıyıcı, 2008: 83-84; Fukuyama, 2009: 303).

[92] Seçmenler üzerinde siyasi liderlerin etkisi, siyasi partinin ve bu partinin ideolojik temelini oluşturan düşüncelerin üzerinde olabilmektedir. Bu duruma dikkat çeken Heywood'a (2011: 291-292) göre yapılan birçok bilimsel çalışma göstermektedir ki, gerçekte seçmenler siyasi konuların ve siyasi içerikli açıklamaların içeriklerine dair çok az bilgiye sahiplerdir. Seçmenlerin siyasi düşüncesini, parti liderinin karizması, partinin imajı ve seçmenin doğup büyüdüğü sosyal çevrede alışkanlık haline getirdiği sadakatler gibi "irrasyonel" etkenler belirlemektedir. Buna göre seçmen, televizyon tartışmalarıyla şekillenen modern seçim kampanyalarında, politikalardan ziyade liderlere ve

büyük oranda siyasi lidere endeksli oy verme davranışı göstermektedirler. Seçmene hangi partiye oy verdiği ya da vereceği sorulduğunda, seçmenlerin önemli bir kısmının siyasi partinin isminden ziyade partinin genel başkanlığını yapan liderinin ismini telaffuz ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de siyasi parti liderleri, seçmen üzerinde parti kimliğinin daha üstünde bir kuşatıcılığa sahiptir (Bkz. Yıldız, 2002: 84). Ancak bu kuşatıcılığın saltanata dönüşmesi, siyasi liderle ilgili başka sorunları da beraberinde getirmektedir.

Türkiye'deki liderlikler içerisinde vatandaşın en çok bildiği liderlik, siyasi parti liderliğidir. Parti liderleri, başkanı olduğu partiye oy veren topluluğun desteğini alan, parti tabanının beklentilerini karşılamaya çalışan ve siyasal yönetime talip olan siyasi şahsiyettir. Siyasi parti liderliği, Türkiye'de birçok eleştirinin de hedefi olan bir liderliktir. Parti içi demokrasinin işletilmemesi, parti kurmaylarının liyakate göre değil, lidere olan bağlılığa göre belirlenmesi ve yetenekli partililerin bilinçli olarak vitrine çıkarılmamaları, bu eleştirilerden en önemlileridir (Bostancı, 1998: 120). Türkiye'de siyasi partilerde lider hakimiyeti, her alanda kendini hissettirmiştir. Liderle birlikte hareket etmek, hem parti içerisinde hem de parlamentoda yükselmeyi sağlarken, liderin karşısında yer tutmak ise partiden ihraç edilmeyi ve partide bölünmeler yaşanmasını beraberinde getirmiştir (Bektaş, 1993: 196). Çünkü Türkiye'de siyasi parti liderliğinin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri, liderliğin zamanla "oligarşik" bir yapıya dönüşme tehlikesidir (Bektaş, 1993: 73). Kaldı ki Türkiye'de neredeyse tüm siyasi parti liderleri, yönettikleri partinin diğer üyelerini ikinci plana atmak suretiyle kendilerini her daim ön plana çıkarmışlardır. Parti içerisinde kurdukları otorite sayesinde, parti içi muhalefetlerin dahi liderlikten uzaklaştırılmaları kolay olmamaktadır.[93] Bir meslek olarak siyaseti tercih eden bu

---

meselelerden ziyade ise imajlara yoğunlaşmaktadır. Ayrıca siyasetçilerin sunduğu seçim vaatleri, seçmenin daha çok dikkat kesildiği ve siyasi tercihini belirleyen önemli faktörler arasındadır.

[93] Türkiye'de siyasi parti liderleri genelde parti genel başkanı olduktan sonra bu görevden ayrılmaları, birçok seçim kaybetseler dahi, ölüm veya askeri darbeyi dışarıda bırakırsak, pek kolay olmamaktadır. Parti içerisinde liderin karizması ağırlığını tartışmasız bir biçimde oluşturduğunda lider, parti içi iktidarın tek ve yegâne sahibi olarak görülmeye başlanır. Karizma, iktidar ve ona bağlı tüm teknikler üzerinden hakimiyet kurmanın meşru bir aracı haline gelir. Liderin karizması iktidara mistik bir nitelik yüklerken, iktidarın paylaşılmazlığını, bölünemezliğini ve sadece lider tarafından kullanılabilirliğini de tayin etmiş olur (Bostancı, 1998: 121).

liderlerin, dönem dönem parti isimleri değişse bile, uzun dönemler parti başkanlıklarını yürütmeleri, seçmenlerin bir kurum olarak siyasal partiye değil, liderlere oy verme eğilimini pekiştirmiştir (Heper, 2011: 43-44). Bundan dolayı Türk siyasi tarihi, liderlerin Genel Kongre seçimleriyle değiştiğine pek şahit olmamıştır. İttihat ve Terakki'den bu yana, lider vefat etmemişse, olağanüstü bir sebepten dolayı kendi isteği ile çekilmemişse, liderlerin hayatı partilerin hayatıyla aynı kader çizgisinde ilerlemektedir (Bektaş, 1993: 169). Bundan dolayı gerçek demokrasilerde "eşitler arasında birinci" olarak nitelenen genel başkanlık, ülkemizde bir nevi saltana dönüştürülmekte ve ayrıca liderlerin parti içerisinde eleştirilmeleri mümkün olmamaktadır. Türkiye'deki siyasi partilerin hepsinde az ya da çok görülen bu katı demokrasi uygulaması, siyasi partilerin toplumsal köklerinin derinleşmesini de önleyen önemli bir etken olarak düşünülmektedir (Akgün, 2002a: 57).

Türkiye'nin siyasal ethosunda en önemli aktör olan siyasi parti liderinin yaşamının sonuna kadar siyasette kalması; demokratik rejimin yerleşmemesi veya kesintiye uğramasıyla da ilgilidir. Özellikle siyasetin sağında[94] yer alan siyasi parti ve liderlerinin, halkın oyuyla yönetime gelmesi ve sonrasında darbe, muhtıra gibi askeri müdahalelerle görevden uzaklaştırılmaları, siyasi bir refleks geliştirmelerine yol açmış olabilir. Bu refleks ise, rasyonel kararlar almaya maalesef imkan vermemektedir. Heper'e (2011: 217) göre siyasi liderler veya seçkinler, kendini cumhuriyetin koruyucusu olarak gören devletçi seçkinlere ve akabinde gelen askeri müdahalelere, sadece siyasal katılımı önceleyerek ve bu siyasal katılım vesilesiyle rövanşı almak hedefiyle karşı çıkmayı gelenek haline getirdiler. Halbuki siyasi liderler, siyasal katılımı teşvik etmenin dışında, sağduyuya sahip, rasyonel kararlar alabilen bir liderlik düşüncesini inşa etmeliydiler (Heper, 2011: 217). İnşa

[94] Türk siyasetindeki merkez-çevre ilişkisinde çevrenin genel olarak temsil ettiği sağ siyasi gelenek, her zaman güçlü liderler çıkarabilmiştir. Bu liderlerin çevrenin beklentilerini her daim karşıladığı ve iyi bir temsiliyet sınavı verdiği kuşkusuz söylenememektedir. Çevrenin merkez güçlerin müdahalelerine ve vesayetine açık hale gelmesi, sağ cenahtaki liderlerin kuşatıcı olamadığı ve liderliğin gereğini icra edemediği dönemlere denk gelmektedir (Aktay, 2011: 14). Bunun yanı sıra Turgut Özal'dan sonra ciddi anlamda lider eksikliği yaşayan genelde Türk siyaseti, özelde ise sağ siyaset; Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan ve Ahmet Davutoğlu gibi isimlerle adeta bir liderler geçidi yaşamaktadır (Aktay, 2011: 250).

edilemeyen siyasi liderlik, ortalama her on yılda bir "darbe" yemeye alışmış ve ayağa kalktığında ise kendine gelemeden yeni salvolarla yüz yüze kalmıştır.

Türkiye'nin siyasal hayatında liderlik faktörünün etkili olması, toplumun nasıl bir lider algısına sahip olduğunu, seçmen davranışlarına ne ölçüde etki ettiğini ve güvenilir siyasi liderlerin ideolojilerini ve bu liderlerin hükümet veya parti politikalarına yönelik düşüncelerini tespit etmeyi gerektirmektedir. Bu durum ise, bundan sonraki bölümlerde siyasi lider algısına yönelik bu minvalde bir çözümleme yapmayı elzem kılmaktadır.

3.1.1.1. Güvenilir Siyasi Liderin Nitelikleri

Bir insanın güvenilir olarak addedilmesi; toplumun kültürüyle, dini ve ahlaki değerleriyle, kişinin diğer insanlarla kurduğu ilişkilerle, diğerlerinin de bu kişiyle yaşadığı deneyimlerle, kısacası bu faktörlerin toplamı olan insanın genel nitelikleriyle yakından ilgilidir. Dürüst ve güvenilir insana ihtiyaç, yaşamın her alanında toplumun gereksinim duyduğu bir sermayedir. Siyasette vatandaşların liderlere ve siyasetçilere güvenmesi de, bir tür siyasal sermaye olarak karşımıza çıkar. Nasıl ki, emanet edilecek insanın hıyanet etmeyeceğine dair güven besleniyorsa; devleti ve iktidarı dolayısıyla ülkeyi teslim edeceğiniz kişi veya kişilerde de, güvenilir olma niteliği aranmaktadır.

Siyasi liderde bulunması gereken niteliklere geçmeden önce aslında toplumun siyasetçiyi nasıl algıladığına da değinmek gerekir. Çünkü her siyasi liderin, aynı zamanda siyasetçi kimliği de bulunmaktadır. Öyle ki Weber, siyasetçi olmanın sınırlarını daha geniş bir ölçekte değerlendirmektedir. Siyaset yapan kişiler için, bunu hem yan faaliyetler hem de bir meslek olarak yaptıklarını öne süren Weber'e göre, siyaseti bir meslek olarak içselleştirenlerin siyasetçiler olduğu gibi, aslında çoğu kişinin oy verdiklerinde, siyasal bir mitingde alkış tuttuklarında, protestoda bulunduklarında veya siyasi bir konuşma yaptığında geçici de olsa "siyasetçi" olduğunu belirtir (Weber, 1993: 85). Bu anlamda Weber, siyasal katılım biçimlerinin dahi kişileri birer siyasetçi yaptığını öne sürmektedir. Siyaseti meslek edinen siyasetçilerin, bunu iki biçimde gerçekleştirdiğini belirten Weber, insanın ya siyaset

uğruna yaşadığını ya da siyaset sayesinde yaşadığını ifade eder (Weber, 1993: 86). Çünkü Weber'e (1993: 80) göre siyasete giren kişi, iki amaçtan birini gerçekleştirmek için bu yola girmiştir. Buna göre ilki, siyasete giren kişinin idealist veya kişisel amaçlarını gerçekleştirmek adına bu işe kalkışmasıdır. İkinci olarak da, "iktidar için iktidarı" isteme hali olan iktidarın verdiği "önemlilik" duygusunu tatmak için siyasete yeltenmesidir. Böylelikle siyasetçinin başarılı olabilmesini Weber, siyasetçide şu üç özelliğin varlığına bağlamaktadır: Hırs, sorumluluk duygusu ve denge (Weber, 1993: 113). Günümüz toplumlarında siyasetçilere yönelik algı, Weber'in belirttiği bu üç özelliğin farklı anlamları çerçevesinde duyumsanmaktadır. Dolayısıyla bugünün toplumları bu niteliklerden hırsı, siyasetçinin kendi çıkarları uğruna sarf ettiği yüksek çaba olarak, sorumluluk duygusunu; siyasetçinin kendi yandaşlarına istihdam sağlamak için üstlendiği misyon olarak ve dengeyi ise, siyasi problemlerin çözümünde sonuca varılamayan politikaların savunulmasında gösterdiği cambazlık olarak okumaktadır.[95] Çağdaş toplumlarda siyasetçiler, bu algılardan dolayı şüphesiz iyi bir sınav verememektedirler. Bu toplumlarda siyasetçilere yönelik güvenin ciddi anlamda düşüş yaşadığı ve ilginçtir ki, bu güven kaybında vatandaşın siyasi lider ve siyasetçi ayrımını yaptığı görülmektedir. Bu çalışmalarda siyasi lidere güvenin, siyasetçilere güvenden yüksek çıktığı belirtilmektedir (Bkz. Kaina, 2008; Newton, 2008). Bu açıdan değerlendirildiğinde halkın, bir genelleme yapmadan siyasi lideri farklı bir konumda gördüğü ve liderlere yönelik güven kredisini tümüyle tüketmediği anlaşılmaktadır.

Siyasi liderin kişisel özelliklerine ve devleti yönetebilecek kişilerin hangi vasıflara sahip olması gerektiğine dair yapılan çalışmaların tarihi pek de yeni değildir. Aristoteles'e ve hatta Platon'a kadar uzanan felsefi gelenekte, yönetici

[95] Siyasetçilere güven, siyaset bilimi alanında yapılan birçok araştırmanın konusunu oluşturmuştur. Siyasetçilere isnat edilen, gelir seviyelerinin yüksek olması, halkın değil kendi çıkarlarını düşündüklerine yönelik algı, seçildikten sonra vatandaşı unutması gibi bazı etiketlemeler, siyasetçilere yönelik güvensizliği besleyen kalıp yargılardır. Ayrıca siyasetçilere yöneltilen, yolsuzluk yapmak, rüşvet almak ve zimmetine para geçirmek gibi suçlamalar, gerçek dışı olaylar veya skandallar olsa dahi, bunun gerçek olduğuna inanmaya meyilli insanlarda ve toplumun bir kısmında siyasetçilere olan güveni hızlı bir şekilde eritmekte ve bu siyasilerin yeniden seçilebilirliğine engel olmaktadır (Bkz. Schumacher, 2013).

liderin vasıfları üzerinde durulduğu görülmektedir. Örneğin Aristoteles, hükümeti yönetenlerin riayet etmesi gereken üç ilkeden bahsetmektedir. Bunlar; mevcut anayasaya bağlı olmak, yönetme işini layıkıyla yerine getirebilmek ve dürüst, güvenilir ve halkına iyi bir şekilde muamele etmesidir (Aristoteles, 2010: 160). Daha önceki bölümlerde Machiavelli'nin Hükümdar'ının da bu konuları içerdiği ifade edilmişti. Türk siyasal yazınına bakıldığında bazı sosyal felsefecilerin veya kaleme alınan siyasetnamelerin, lider ve lider tutumlarına ilişkin önemli tespitler yaptığı görülür. Hatta Orhun Kitabeleri ve Kutadgu Bilig gibi Türkiye'nin siyasal geleneği hakkında eşsiz referanslar sunan eserlerin, liderlikle ilgili temel kaynaklar olduğu da bilinmektedir. Burada bu referanslardan sadece iki tanesine kısmen değinilerek örnek verilmesi, siyasal kültürdeki lider nosyonunu anlamak açısından yerinde olabilir. Bu örneklerden ilki, Farabi'nin İdeal Devleti'nde tahayyül ettiği liderlik profilidir. Farabi, ideal devletin yöneticisinin herhangi bir kişi olamayacağını, yönetecek liderin öncelikle iki temel haslete sahip olması gerektiğini belirtir. Bu hasletler; (1) yaradılışı ve doğası gereği yöneticiliğe meyilli olması, (2) yöneticiliği yapmak için gereken melekeleri ve tutumları taşımasıdır (Farabi, 1997: 104). Farabi, yönetmeyi ya da liderliği yapacak şahısın, hem fıtraten buna istekli olmasını, hem de bu işi yapabilme hususunda ehil olmasını istemektedir. Farabi devleti yönetecek lideri, siyasal sistemin merkezinde görmektedir. Farabi'ye (1997: 103) göre ideal devletin lideri, bir bedendeki kalp gibidir. Farabi, kalbin bedende meydana gelen ilk organ olması, diğer organların oluşmasını ve kuvvet vermesini sağlaması, bu organlardan birinin bozulması halinde kalbin bu bozukluğun giderilmesinde aktif rol alması gibi görevlerinden dolayı, kalbin işlevleriyle yönetici liderin toplumda üstlendiği işlevler arasında benzerlik kurmaktadır. O halde liderin, kalp gibi öncelikle varlığa gelmesi, devletin diğer kurumlarının sırasıyla meydana gelişini beraberinde getirmektedir. Devletin herhangi bir kurumunda oluşan arızaları da, yine yönetici lider iyileştirmekte ve çözüme kavuşturmaktadır. Ayrıca Farabi ideal devleti yönetecek olan siyasi liderde şu özelliklerin azami düzeyde bulunması gerektiğini belirtir:[96]

[96] Farabi'nin ideal devletinde yönetici olan lider, devlet otoritesini kullanması açısından diktatör değildir. Faziletli devlette asıl olan "faziletlerin" otoritesidir. Ayrıca bugünün kuvvetler ayrılığının ve teşkilatlar halinde devlet yapısının ilk tasavvurları da Farabi'de bulunabilir. Dolayısıyla Farabi'nin devlet ve liderlik teorisi, Platon'da olduğu gibi ütopik değildir. Bu yönüyle daha işlevsel ve pratik bir kuramdır (Bkz. Hülagü, 1999: 56).

Sağlıklı bir bedene sahip olmalı, güçlü hafızası olmalı, uyanık ve zeki olmalı, güzel konuşmalı ve hitabeti iyi olmalı, hikmet sahibi olmalı, yeme, içme ve şehvete düşkün olmamalı, ahlaklı, doğru ve adaletli olmalı, azim ve irade sahibi olmalıdır. Farabi her dönemde bu şartları taşıyan kişilerin çok ender var olduğunu ve bu şartların tümünü taşımasa dahi bunlardan en çoğunu taşıyanların yönetici olması gerektiğini vurgular (Bkz. Farabi, 1997: 107-109; Bkz. Hülagü, 1999: 55). Dolayısıyla Farabi'de siyasi liderin, devletin ilk aşamasını oluşturması, siyasal sistemin diğer aygıtlarının veya kurumlarının teşekkülünde hayati bir öneme sahip olması, ayrıca toplumu bir arada tutan ve dağılmasını önleyen bir sosyal sermaye değeri gibi algılanması, liderin tek başına kurucu işlevi üstlenmesi açısından önemlidir.

Güvenilir bir siyasi liderin nitelikleri konusunda örnek verilecek diğer kaynak, siyasetnamelerdir. Türk siyasal geleneğinde han, kağan, padişah gibi devleti yönetenlere arz edilen siyaset ile ilgili bilgi, tavsiye ve düşüncelerin yer aldığı mektup, risale veya kitaplara "siyasetname" adı verilmektedir. Nizamü'l Mülk'ün "Siyasetname"si (1998), Maverdi'nin "El-Ahkamu's-Sultaniye"si ve "Nasihatü'l-Mülük"ü, İbn Teymiyye'nin "Es-Siyasetü'ş-Şeriyye"si, Muhammed Turtüşi'nin "Siracu'l-Mülük"ü, Ahlak-ı Alai ve Koçi Bey Risaleleri, Türk ve İslam siyasal geleneğinde en çok bilinen başlıca siyasetnamelerdir. Bu siyasetnamelerde ayrıca hükümdar, kağan ve padişah gibi liderlerin; hangi özellikler taşıması, ülke sorunlarını hangi yöntem ve araçlarla çözüme kavuşturması ve bu çözüm sürecinde liderin tutumlarının, davranışlarının ve duygularının nasıl olması gerektiği gibi mevzular, bu siyasetnamelerde geçen lider özelliklerinin derlenmesini sağlamıştır. 12. yüzyıl sûfilerinden Sühreverdi tarafından kaleme alınan ve Eyyubi Devleti'nin hükümdarı Selahaddin Eyyubi'ye sunulan ve Türkçeye "Yönetenlerin Yönetimi" olarak çevrilen siyasetnamede, halkına güven veren bir siyasi liderde olması gereken nitelikler üzerinde durulmuştur. Bir liderde olması gereken özellikler; adaletli, akıllı, cesur, cömert, yumuşak huylu, vefalı, doğru, şefkat ve merhamet sahibi, sabırlı, affedici, şükredici, yavaş hareket edici, bilgili, namuslu ve vakar sahibi olmak olarak sıralanmaktadır. Olmaması gereken nitelikler ise; zulüm, bilgisizlik, cimrilik, israf, sözünde durmamak, yalancılık, gıybet, hiddet, kendini beğenmek, büyüklenmek, haset, acelecilik, şakacılık, aşırı gülmek ve anlaşmayı bozmaktır (Sühreverdi, 1974:

49-124). Sühreverdi'nin lider tasviri, Farabi kadar geniş ve kapsamlı değildir. Ancak siyasetnamelerin esasında İdeal Devlet'teki gibi yeniden bir devlet kurmak gibi ideali de yoktur. Siyasetnameler, bir ülkedeki sorun ya da sorunların pratik çözümlerine yönelik metinler olduğu için, derinlikli tahlillerin veya hayal edilen ütopik sistemlerin bulunmadığı yazılardır. Bundan dolayı siyasetnameler daha çok, liderin kişilik özelliklerine yönelik belirlenimlerde bulunurlar. Sühreverdi'nin siyasetnamesinin yanı sıra Sühreverdi'den yaklaşık bir asır önce yaşamış olan Yusuf Has Hacib'in, 1069-1070 yılları arasında ve Karahanlı Devleti hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a ithafen yazdığı Kutadgu Bilig'te de, devleti yöneten liderde olması gereken özelliklere yer verilmiştir. Liderin bilgili, cesur, dürüst, gayretli ve ihsan sahibi olması gibi özellikler taşıması gerektiğinden bahseden Kutadgu Bilig (Yusuf Has Hacib, 2008: 59-63), ayrıca Batı'da ilk siyasetname kitabı olarak kabul edilen Machiavelli'nin "Hükümdar"ından yaklaşık beş yüz yıl önce yazılmıştır (Bkz. Göka, 2009: 138).[97]

Siyasetnameler, lidere güven bağlamında siyasal güven açısından da değerlendirilmelidir. Siyasetnamelerin yazıldığı tüm dönemlerde lider, meşruiyetini halkın dışındaki kaynaklardan almaktaydı. Aslında dönemin alimleri, devlet adamları veya felsefecileri tarafından hükümdarlara sunulan siyasetnameler, devletin problemlerini çözmeye yönelik olsa da, halkın liderlerden beklentilerini de içermekteydi. Lider ve halk arasında aracı bir kurum olan bu metinler, halkın desteğinin alınmasında liderin nasıl davranması gerektiği üzerinde durmaktaydı. Günümüz demokratik işleyişte, daha çok seçim yoluyla gerçekleştirilen halkın liderlere mesajı, geçmiş dönemlerde adeta siyasetnameler aracılığıyla iletilmek istendi. Dolayısıyla bu metinlerde geçen lider özellikleri, o dönemde yaşayan halkın siyasal desteğini almak açısından da önemlidir. Halkın liderini tayin edemediği bu

[97] Kutadgu Bilig, Türk bilgeliğinde nelerin önde geldiği ve liderlerin hangi hususlara özen göstermesi gerektiği konularını ele almaktadır. Ayrıca bu eser, bilgi ve aklın erdemlerini, dilin erdem ve kusurlarını, iyilik etmenin faydalarını ve insanı her iki dünyada mutlu edecek yolları konu edinmektedir (Göka, 2009: 138). Türklerde Liderlik ve Fanatizm adlı kitabında Erol Göka, Kutadgu Bilig'le ilgili bir tespitte bulunur. Göka'ya (2009: 138) göre ünlü romancı Amin Maalouf, Machiavelli'nin Hükümdar'ının, kendisinden üç asır önce Melikşah'ın isteği üzerine, veziri Nizamülmülk'ün kaleme aldığı "Siyasetname"den esinlenerek yazıldığını belirtir. Bu görüşün tarih ve sosyal bilim çevrelerinde çokça dillendirildiğini ifade eden Göka, Türklerde danışmanlığın önemini anlatacak çok sayıda siyasetnamenin olduğunu ve zaten Kutadgu Bilig'in de bu siyasetnamelerden önce yazıldığını belirtmiştir.

dönemlerde lider; siyasetnameler vasıtasıyla toplumun kültürünün, dini inançlarının ve ahlaki değerlerin ışığında, siyasal desteğini almak için kendini halkının beklentilerine göre isteğe bağlı olarak şekillendirmektedir.

Siyasi liderin niteliklerine ilişkin siyasal gelenekte yer alan referanslardan sonra, günümüz Türkiye'sinde güvenilir liderin vasıflarının neler olduğu konusu önem arz etmektedir. Siyasetnamelerde ve eski metinlerde lider özelliklerinin kişisel vasıflara, ehil olmasına ve yönetme sanatına dair vurgularla bezendiği görülmektedir. Modern siyasetin tedavüle koyduğu liderlik, yöneten ve yönetilen ilişkisinin tek boyutluluğundan çıkarak, yeni mecralara doğru akmaya başlamış ve tek boyutluluktan çok boyutluluğa doğru genişlemiştir. Özellikle liderlerin halk tarafından belirlendiği ve meşruiyet vizesi almak için halkın onayını aldığı liderler; hesap vermeyi, halkın güvenini kazanmayı, seçimle iş başına gelmeyi, ekonomik refahı arttırmayı, ülkenin bütün sorunlarını çözmeyi, kısacası meşruiyetine halel getirmeyecek davranışlarda bulunmayı taahhüt etmektedirler.[98] Meşruiyetin kaynağındaki bu dönüşüm ise, liderin özelliklerine yenilerinin katılmasını sağlamaktadır.[99] Örneğin geleneksel dönemle kıyaslandığında, halkın ekonomik refahının yükseltilmesi için ekonomi bilgisine sahip olmak, yönetime gelebilmek için meydanlarda halkı ikna edebilmek, siyasal dili iyi kurgulamak için hitabet sanatını bilmek, başında olduğu devleti veya herhangi bir kurumu verimli çalıştırabilmek ve üyelerini motive edebilmek için yönetim organizasyonu bilgilerine vakıf olmak, geleneksel dönemde daha çok savaşlarla karara bağlanan uluslar arası anlaşmaları

[98] Siyasi liderler, genel niteliklerinin yanı sıra ürettiği politikalar, hükümet dışı kurumlarla geliştirdiği ilişkiler ve bu süreçlerde takındığı tutumlar bakımından da halkın güvenini kazanır ya da kaybeder. "Risk Toplumu"nun yazarı Ulrich Beck, bugünün siyasi liderlerinin söz edilen bu kurumlara ve halka karşı yaklaşımının birbirinden farklı olması gerektiğini ifade etmektedir. Beck'e (2001: 288) göre siyasi liderler, çıkar gruplarına karşı sağlam durmalı, adeta "diktatörce" uygulama güçleri geliştirmelidir. Halk karşısında ise, eşitler arasında bir eşit gibi olmalı ve vatandaşların taleplerini, kaygılarını veya korkularını önemsemelidir.

[99] Siyasi liderin nitelikleriyle siyasal katılım arasında ilişki kuran görüşler de bulunmaktadır. Karizmatik bir liderin siyasal katılımı arttırdığına yönelik tespitlerde bulunan bu görüşe göre siyasi liderlerin kişilik özellikleri, siyasal katılım üzerinde etkili olmaktadır. Etkin, karizmatik, hitabet gücü yüksek, genç ve güven veren siyasi liderler, toplumu mobilize edebilmekte ve bireylerin siyasal hayata aktif bir şekilde katılmalarına olanak sağlamaktadır (Bkz. Dursun, 2002: 248; Bkz. Özel, 2009: 171).

sağlamak için diplomasiyi kullanabilmek gibi ve buna benzer birçok yetenek, günümüz siyasi liderlerinin beklenen nitelikleri arasındadır.

Türkiye toplumunda güvenilir bir siyasi liderde bulunması istenen birçok nitelik bulunmaktadır.[100] Türk sosyal ve siyasal kültürü, aynı zamanda siyasal tarih de dikkate alındığında, lider özelliklerinin genel olarak üç grupta toplandığı görülmektedir. Bunların ilki, liderin kişisel özellikleri olan karakteri, hitabeti, dürüstlüğü, eğitim durumu ve güvenilirliğidir. İkinci olarak liderin siyasal özellikleri; milliyetçiliği, demokratlığı, liberalliği, muhafazakarlığı, Atatürkçülüğü, çağdaşlığı gibi görüşleridir. Üçüncü olarak liderin ülke problemlerine yaklaşımı olup bu problemler; terör, demokratikleşme, vesayet sistemi, işsizlik, yoksulluk, darbeler vb. ülke problemleridir (Bkz. Oktar, 1996). Bu çerçevede Oktar, liderlik özelliklerini üç kategoride toplamaktadır. Bunlar liderin kişisel özellikleri, ideolojik yönelimi ve ülke sorunlarına yaklaşımı. Bu üç kategori, bu tez çalışmasının özellikle saha kısmında kısmen faydalandığı bir sınıflamadır. Lider özelliklerine yönelik bir başka görüş, böyle bir kategorizasyondan ziyade, tekil nitelikler üzerinde durmaktadır. Şimşek ve Fidan'a (2005: 99-103) göre güvenilir bir siyasi liderin nitelikleri şunlardan oluşmaktadır: Karizmatik olmak, misyon ve vizyon sahibi olmak, güçlü kişiliğe sahip olmak, güven duymak ve güvenilir olmak, girişimci, yenilikçi ve üretken olmak, hırslı ve heyecanlı olmak, etkili iletişim kurabilmek, dürüst ve olgun bir kişiliğe sahip olmak, pozitif olmak, dine ve değerlere inanmak, çalışkan olmak, başarılı ve olumlu bir imaj sahibi olmak, etkili bir hatip olmak, genel kültür sahibi olmak, cesur, dayanıklı, sağlıklı, sabırlı ve soğukkanlı olmak, kararlı ve tutarlı olmak, alçak gönüllü ve hoşgörülü olmak, açık sözlü, güler yüzlü ve samimi olmak,

[100] Heper'e göre Türkiye'de hem duyarlı hem de sorumlu olan siyasi liderlerin ortaya çıkışı, son dönemlere rastlamaktadır. Liderlerde ve siyasetçilerde olması gereken sorumluluk bilincinin, geçmiş dönemlerde pek olmadığı görülür. Bunu bir örnekle açıklayan Heper'e (2011: 44) göre, 1925-1937 yılları arasında başbakanlık, 1938-1950 yılları arasında cumhurbaşkanlığı ve 1961-1965 arasında ise yeniden başbakanlık yapan İsmet İnönü, hiçbir zaman "halk adamı" olamadı, o her zaman "halkın adamı" oldu. Çünkü halk, İnönü'yü sevmedi ve fakat saygı duydu. Sevilmeyen bir insana güven duyulması ne kadar mümkündür? Aslında bu durum, toplumumuzun siyasi lidere bakışı açısından önemlidir. Göka'nın ifade ettiği (2009: 105-107) Türk siyasal kültüründe lider merkezli bir itaat kültürünün varlığı, Heper'in verdiği İnönü örneğiyle açıklık kazanmaktadır. Aktay ise, Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan'ı sevenlerin aynı nedenlerden dolayı sevdiklerini ve beğendiklerini öne sürer. Bu nedenler liderin; mütevazi, halktan biri, dürüst ve cesur olmasıdır (Aktay, 2011: 87). O halde halk adamı olmak öncelikle sevilmeyi, sevilmek için de dürüst ve güvenilir olmayı gerektirmektedir.

hataları tekrarlamamak ve tecrübelerden ders çıkarmak, zamanı iyi yönetmek ve özel yaşamında düzenli ve düzeyli olmak gibi maddelerdir. Kuşkusuz hem Oktar'ın hem de Şimşek ve Fidan'ın ifade ettikleri niteliklere tümüyle haiz liderler bulabilmek pek olası değildir. Bu durumda Sühreverdi'nin yöntemini kullanmak, yani bu niteliklerden azamisine sahip olmak, lider seçiminde önem arz etmektedir.

3.1.1.2. Türk Siyasetinin Sosyal Sermayesi Olarak Siyasi Lider

Sosyal sermaye, insanların ortak amaçları doğrultusunda gruplar ya da organizasyonlar halinde bir arada çalışabilme kabiliyetidir (Fukuyama, 2005: 26; Lin, 2001: 55). Bu organizasyonları ve sivil oluşumları bir araya getiren temel motivasyon olarak sosyal sermaye, aynı zamanda insanları bireysel kaygılarının dışında ortak toplumsal hedefler etrafında toplanmaya sevk eden, endişelerin ve duyguların da izahıdır (Aktay, 2011: 47). Toplumun kültürel köklerinden beslenen sosyal sermaye, aynı istikamete yönelmiş topluluklar ya da organizasyonlar içerisinde, ancak güveni tesis etmek kaydıyla varlık sahasını oluşturur (Fukuyama, 2005: 49). Güven, sosyal sermayenin üzerine inşa edileceği zemindir. Sosyal sermaye ilişkisinde güvenin olmaması, kaygan zemine bina dikmek gibidir. Kuşkusuz böyle bir inşa süreci de, mümkün değildir.

Sosyal sermaye, siyasal güvenin temellerini oluşturan önemli bir yapı taşıdır (Newton, 2008: 259; Bkz. Rothstein ve Stolle, 2008; Bkz. Keele, 2007). Her yönüyle siyasal güveni destekleyen (Keele, 2007: 244) sosyal sermaye, siyasal alan içerisinde birleştiren, dayanışmayı ve ortak hedefe yönelmeyi sağlayan araçlarda bir "siyasal sosyal sermaye"ye dönüşür (Bkz. Lin, 2001: 106-115). Siyasal sosyal sermaye, demokrasi ve iyi yönetimle ilişkili olup demokrasinin sağlıklı işlemesine ve iyi bir yönetim anlayışının gerçekleşmesine destek vermektedir (Bkz. Zmerli ve Newton, 2008: 707; Bkz. Paxton, 2002; Rothstein ve Stolle, 2008; Keele, 2007). Bu destek ise, hem demokratik işleyiş hem de siyasi lider üzerinden gerçekleşmektedir.

Sosyal sermayenin siyasal güvene ilişkin ilk desteği, demokratik rejimin fonksiyonlarını yerine getirmesine yardımcı olmasıdır. Sosyal sermayenin demokrasi üzerinde iki önemli etkisi bulunmaktadır. İlki, sosyal sermaye bir ülkede

demokrasinin tesis edilmesine yardımcı olmaktadır. Bunun yanı sıra demokrasinin hakim olduğu toplumlarda, bu siyasi atmosferin devam etmesine destek vermektedir. Ancak bir rejimin "demokratik"liğinden, sosyal sermaye sorumlu değildir. İkinci olarak ise sosyal sermaye, insanların birbirlerine hoşgörülü olmasına, uzlaşmacı kültürün yerleşmesine, siyasal katılımın teşvik edilmesine, siyasi liderlerin bu uzlaşmacı siyasi kültüre göre davranmasına, kısacası demokrasinin sağlıklı işleyebilmesine katkı sağlayabilecek tüm donanımlara iştirak etmektedir (Paxton, 2002: 257). Dolayısıyla güçlü sosyal sermayeye sahip toplumlarda, demokrasinin de sağlam bir şekilde tesis edildiği görülmektedir.

Sosyal sermayenin siyasal güven ilişkisinde ikinci etkisi, ortak bir amaca ulaşabilmek için halkın siyasi lider etrafında toplanmasını sağlamasıdır. Sosyal sermaye bu işlevini, güçlü olduğu toplumlardan ziyade, siyasal kültürlerinde liderlik algısının güçlü olduğu toplumlarda yerine getirmektedir. Liderliğin birey üzerinden kurumsallaştırıldığı ve kurtarıcı bir misyon yüklendiği bu toplumlar, özellikle kriz, doğal afet, toplumun/ülkenin bölünmesi ve parçalanması, düşman işgali gibi zor zamanlarda, lider etrafında kenetlenmekte ve liderin gösterdiği hedefe doğru yol almaktadırlar. Türk siyasi tarihinde örneklerine çokça rastlanan bu durum, siyasal kültürü de derinden etkilemiştir. Çünkü Türk siyasal geleneği, zor zamanlarda lider etrafında, ortak bir amaç istikametinde ve dayanışma ruhu göstererek bir araya gelmenin kültürel kodlarına sahiptir. Örneğin Orhon Abideleri'nde yer alan "kağan olmazsa, millet olmaz" anlayışı, Türk siyasi kültürünün önemli bir siyasal geleneğini anlamaya yardımcı olmaktadır. Çünkü zayıf, kötü ve güvenilmez bir doğası olan halkın; güçlü, itaatkar ve sadık birer yurttaş haline getirilebilmeleri, devlete olan bağlılıklarını güçlendirerek devlete kendini adayan bir kişiliğe kavuşturulmaları, karizmatik-kahraman bir lidere, büyük başa ve büyük adamlara bağlıdır. Bugünün siyasal kültürüne de miras kalan bu anlayış, devlet-millet-lider özdeşleştirilmesini anlaşılır kılmaktadır (Çetin, 2012: 138). Siyasal geleneği anlamaya yönelik diğer bir örnek olan Farabi'nin ideal devleti, toplumun lider eksenli örgütlenmesi konunda, bugünkü anlamıyla bir "siyasi liderlik" çözümlemesi yapmaktadır. Farabi, gerçek bir siyasi lider olmadığı zaman toplumların çözülebileceklerini, dolayısıyla güçlü ve gerçek bir lider etrafında halkın birleşip kenetlendiğini ifade etmektedir (Farabi,

1997; Bkz. Hülagü, 1999: 57). Böylelikle siyasal kültürün şekillendirdiği Türkiye'nin siyasal hayatında lider, aynı zamanda bir sosyal sermaye değeridir. Bundan dolayı Türkiye toplumu; sınıfsal, dinsel veya etnik konumları göz ardı eden ve bir liderin etrafında toplanarak yeniden şekillenebilen bir yapıdadır. Bu yüzden Türk siyasi hayatı, sağ-sol, çevre-merkez, etnik, sınıfsal ve dinsel kimliklerin belirlediği bir alan olsa da, liderlik faktörünün birleştirici rol oynadığı bir alandır (Bkz. Aktay, 2011: 9). Türkiye'de siyasi liderlik, devleti veya hükümeti veya da bir siyasi partiyi yönetme fonksiyonu olmasının ötesinde, kitleleri peşinden koşturan, siyasi partinin devamlılığını sağlayan, siyasi partiye güvenin lider üzerinden tesis edildiği, dolayısıyla liderin siyasal ve sosyal sermayeleri uhdesinde taşıdığı bir tabloya işaret etmektedir. Böylelikle Türkiye'de siyasi liderlik, birçok ülkedeki cari liderlik algısından fazla bir şeydir (Bkz. Bektaş, 1993: 7-8).

Sosyal sermayenin Türk siyasal kültüründeki liderlik üzerinde iki biçimde etki ettiği görülmektedir. Bunlardan ilki, karizma diğeri ise, korkudur. Karizma ve siyasi liderlik konusu ilerleyen bölümlerde daha detaylı incelenecektir. Fakat burada karizmanın sosyal sermaye üreticiliğinden söz etmek yerinde olacaktır. Kaldı ki, karizma ve sosyal sermaye ilişkisi, zaman ve yoğunluk bakımından birbiriyle yakından ilgilidir. Weber'in öne sürdüğü karizmanın bir kriz ortamında, savaş halinde, ekonomik krizde veya ahlaki krizlerde ortaya çıkması, zamansallığın önemine vurgu yaparken, bu kriz hallerinde neşet eden sosyal sermayenin dibe vurması hali de, sosyal ilişkilerin ve birlik duygusunun seviyesinin azaldığını gösteren yoğunluğuna işaret etmektedir. O halde sosyal sermayenin öğeleri olan güven, gönüllülük, cemaat dayanışması gibi değerlerin yanına bir sosyal sermaye değeri olarak karizmayı da koymak isabetli olacaktır (Bkz. Aktay, 2011: 41, 94).

Toplumu aynı amaç etrafında bir araya getiren diğer bir ilişki ise, korku ve siyasal toplumsallaşma arasındaki ilişkidir. Çetin'e (2012: 39) göre korku ve siyasal toplumsallaşma arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Yalnızlık bir insanda korkuya neden olurken, toplumsal olma bu korkuyu azaltmaktadır. Yalnızlaşmak istemeyen modern insan, bu korkudan dolayı daha az korkuya sahip insanlara kıyasla çok daha fazla toplumsal bütünleşme eğilimi göstermektedirler. Dolayısıyla siyasal korkular, toplumsal bütünlüğü ve dayanışmayı beraberinde getirdiği için bireyin siyasal

toplumsallaşmasını gerçekleştiren bir araç konumundadır. Türk siyasal geleneğine yön veren metinlerde korku, ülkenin düşman işgaline uğramasıyla toplumun dağılması, bölünmesi veya parçalanması, etnik ya da dinsel ayrılıkçıların yine toplumu böleceği korkusu veya devletin başsız kalmasıyla milletin dağılacağı korkusu, her daim bir lider etrafında kenetlenmeyi gerekli kılmaktadır. Bu anlamda lider merkezli sosyal sermaye üretimi, özellikle cumhuriyetten itibaren önemli siyasal kırılmaların yaşandığı dönemlerde karşımıza çıkmaktadır. Tek partili sistemden çok partili sisteme geçişte yaşanan ve halkın baskıcı siyasal sistemden kurtulmayı denediği Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara getirilmesi ve Adnan Menderes etrafında yaşanılan tedirgin kenetlenmeyi; siyasi liderlerin siyasetten uzaklaştırıldığı, toplumsal kaosun zirveye çıktığı, toplumun ideolojik anlamda kamplara bölündüğü ve akabinde 1980 darbesinin yaşanmasıyla oluşan siyasi konjonktürde, halkın Anavatan Partisi ve Turgut Özal etrafında birleşmesi ve son olarak devletin ve toplumun ekonomik krizlerle boğuştuğu, cumhuriyet tarihinde hükümetin ilk defa bu denli borç batağına saplandığı, 28 Şubat darbesiyle insanların hak ve özgürlüklerine pranga vurulduğu bir dönemde, yine halkın Adalet ve Kalkınma Partisi ve Recep Tayyip Erdoğan etrafında toplanması, siyasi liderin sosyal sermaye üretimine verilebilecek bariz örneklerdir.

Türk siyasal yaşamı, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana adeta bir liderler geçidine dönüşmüştür. Her dönemin öne çıkardığı birden fazla siyasi liderin olması, devletin resmi ideoloji bağlamında ve özellikle ulus devlet üretimi ekseninde düşünüldüğünde daha fazla anlamlar kazanmaktadır. Bu durum aynı zamanda Türkiye toplumunun ortak bir amaç üzerinde birleşememesinin de bir göstergesidir. Sınırları çizilmiş devletin siyasi birliğinin sağlanamadığının kanıtı da sayılabilecek bu hal, ne zaman sağlanmaya çalışılmışsa, Demokles'in kılıcı gibi halkın sağduyusunun başında bekleyen bürokratik seçkinler, darbe veya başka araçlarla bunu bozmayı hedeflemişlerdir. Bu siyasal seyir, her siyasi liderin söyleyecek sözünü, üretecek politikalarını tamamlayamadan iktidardan uzaklaştırılmasını ve buna bağlı olarak da halkın bu siyasi liderlerden, umduğu umutları diri tutmasını sağlamıştır.

Türkiye'nin siyasal hayatı, siyasi liderlerden bazılarının uzun yıllardır dönem dönem veya sürekli yönetimde olmasına, bazı siyasi liderlerin ise ne yazık ki yönetime hiçbir zaman gelememesine yol açmıştır. Özellikle Süleyman Demirel için ifade edilen "Türkiye'nin yaklaşık kırk yılına damgasını vurmuş" nitelemesi, kırk yıl olmasa dahi Menderes, Özal ve Erdoğan için de kullanılmaktadır. Bu minvalde, bazen şikayet edilen bir durum olan, liderlerin yaşamlarının sonuna kadar siyasette aktif olarak yer alması ve bunun toplumsal bir karşılığının olması ne anlama gelmektedir? O halde bu liderlerin, siyasi yaşama damgasını vurması ve adeta Weberci anlamda, siyaseti bir meslek olarak yürütmelerinin temel nedenleri nelerdir? Bunun kuşkusuz birçok nedeni olabilir.[101] Ancak toplum nezdinde az veya çok ilgiye mazhar olan liderlerin bu durumunu, Weber'de siyasal meşruiyetin kaynaklarından biri olan karizma kavramıyla sorgulamak yerinde olacaktır. Bundan dolayı sonraki bölümde, halkın siyasi liderlere umutlarını bağlamasına neden olan bu siyasi muammanın kriptolu şifresini çözmek, anahtar kavramlardan biri olan karizmayla denenecektir.

3.1.1.3. Karizma Zamanları

Karizma konusu, sosyolojide ve liderlik çalışmalarında önemli bir literatüre sahiptir. Sosyolojide Weber'in bir meşruiyet kaynağı olarak temellendirdiği karizma, liderlik çalışmalarında başarılı liderlerin nitelikleri arasında yer almaktadır. Bu yüzden karizmaya ilişkin çok sayıda çalışmanın varlığı dikkat çekmektedir. Bu tezin konusu olan siyasi lider ve karizma ilişkisi; hem Weberci anlamda liderin siyasal meşruiyetin bir kaynağı olması, hem karizmanın güvenilir bir siyasi liderin nitelikleri arasında yer alması, hem de Türkiye'nin siyasi tarihi ve günümüz bağlamında siyasi liderlerin karizmatikliğine yönelik bir bağlamda ele alınacaktır. Dolayısıyla bu başlık altında siyasi liderlerin, Yasin Aktay'ın bu konuyu ele alan kitabına verdiği isimden

[101] İtalya'nın siyasi yaşamının yaklaşık yirmi yılının aktörü olan Silvio Berlusconi'nin bu başarısı, Sabatini'nin (2012) çalışmasında sorgulanmaktadır. Sabatini, Berlusconi'nin başarısının birçok nedenine vurgu yapmaktadır. Medya üzerinde etkili olması, mafya ile girilen hesaplaşmalar, ekonomik yatırımlar gibi birçok nedenin bu yirmi yıllık başarıyı açan kapıların anahtarları olarak sunulmaktadır. Berlusconi üzerinden bir siyasi liderin yönetimde uzun süre kalmasının öğelerinin analizi için bkz. Sabatini, 2012.

hareketle, "karizma zamanları"na yönelik bir retrospektif okuma gerçekleştirilecektir.

Karizma, bir şahıstaki olağanüstü güçlü yetenekleri, cazibeleri ve özellikleri ifade eden bir kavramdır. Yunanca kökenli bir kelime olan karizma, "ihsan edilmiş, bağışlanmış, hediye edilmiş" anlamlarına gelmektedir (Aktay, 2011: 26, 32). Karizma kavramı günlük hayatın sıradan kelimelerinden birine dönüşmekle birlikte artık herkese yakıştırılabilir bir muhteva kazanmıştır. Karizmanın herkese isnat edilen bir nitelik olması, Weber'in öne sürdüğü bir "otorite" biçiminden tamamen soyutlanarak bir rol model ve bu modelin görünümleri şeklinde anlaşılmasını sağlamaktadır (Öğün, 2010: 184). Karizmayı sosyolojiye kazandıran ve bir meşruiyet biçimi olarak temellendiren Weber'e göre siyasal egemenliğin veya meşruiyetin üç biçimi vardır: Bunlar; 1. Hatırlanamayacak kadar eski olan uyma ve kabul etme alışkanlıklarının kutsallaştırıldığı "geleneksel otorite". Geleneksel otorite, geleneklerin kutsal niteliklerine ve bu gelenekleri icra etmek için yönetime gelenlerin meşruiyetine dayanmaktadır. Hanedanlık yoluyla veya soydan kazanılan ayrıcalıklarla yönetime gelmek, bu otorite için doğal bir hak olarak görülmektedir. Patriyarkın ve patrimonyal prensin sahip olduğu otoriteyi Weber, geleneksel otoriteye örnek olarak vermektedir. 2. Bir kişiye veya lidere duyulan mutlak bağlılık ve güvene, onun kahramanlıklarına veya başka özelliklerine inanmaya dayanan "karizmatik otorite". Karizmatik otoritede; liderin kutsal niteliğine, kahramanlık yetisine, örnek şahsiyetine ve bu lider tarafından yaratılan düzene bir adanmışlık söz konusudur. Peygamberler, siyasi liderler, seçimle işbaşına gelen komutanlar, plebisiter yöneticiler karizmatik otorite örnekleridir. 3. Yasaların geçerliliğine ve rasyonel kurallara dayalı işlevsel yetkiye bağlı yasal veya "rasyonel otorite". Rasyonel otorite, liderin veya otoriteyi kullanan kişinin özelliklerine ve soydan kaynaklı statüye değil, normların ve yönetimi yürütenlerin statülerinin yasallığına kısacası herkes tarafından onaylanmış yasalara dayanmaktadır. Devlet memurları ve bürokrasinin çeşitli kademesinde çalışanları Weber, rasyonel otoriteye örnek olarak

göstermektedir (Weber, 1993: 81; Aktay, 2011: 29; Bkz. Heywood, 2012: 50; Bkz. Yelken, 2008: 39).[102]

Bir liderlik biçimi olarak karizma tipolojisi üzerinde duran Weber, karizmatik liderliği, bugünün görünümlerinden ziyade geçmişe ait bir tipoloji olarak sunmaktadır. Modern-öncesi dönemlere ait otorite biçimini, geleneksel veya karizmatik olarak niteleyen Weber, modern dönemle birlikte bu otorite biçimlerinin yazılı ve rasyonel kurallara dayalı yasal otoriteye dönüştüğünü belirtir. Ancak Weber modern zamanların aşırı rasyonel örgütlenmesine karşılık karizmanın gerçekleşmesine, küçük de olsa bir ihtimal vermektedir (Weber, 1993: 80-82; Bkz. Aktay, 2011: 11-19; Bkz. Heywood, 2012: 50). Weber'de karizma, verili kuralları aşan irrasyonel bir güçtür. Tarihte sermayesini karizmanın oluşturduğu hareketleri devrimci kılan güç ise, irrasyoneli rasyonel hale getiren sosyal ve siyasal düzeni dizayn etmesidir (Giddens, 1992: 46). Weber'de karizma saf haliyle sadece kurumun oluşumu sırasında ortaya çıkmakta, dolayısıyla "saf" şekliyle karizma, otoritenin sadece teşekkül ettiği süreç içinde var olmaktadır. Ancak saf karizma bu şekilde devam edememekle birlikte ya gelenekselleşir ya da rasyonelleşir veya da her ikisinin birleşimi ve karışımı olan bir şekle bürünür (Turner, 1997: 56). Yetkin bir Weber yorumcusu olan sosyolog Bryan S. Turner'a göre;

> "Karizmatik hakimiyet, yasalara ve geleneklere değil; kutsallık, kahramanlık veya bazı olağanüstü nitelikler isnat edilen bir kişiye bağlılıkla karakterize edilir. Yasal ve geleneksel otorite istikrarlı ve sürekli ilişkiler anlamına gelirken, 'saf' karizma kısa ömürlüdür. Karizmatik liderin ölümü, toplumsal bir hareketi asıl otorite kaynağından mahrum bırakır ve karizmatik otoritenin kişisel temellerini 'görev karizması' ve 'tevarüs edilen karizma' gibi çeşitli gayr-i şahsi karizma türlerine dönüştürür" (Turner, 1997: 56).

[102] Weber'in otorite tiplerine yöneltilen en önemli eleştirilerden biri, bunun kapsayıcı olmadığı ve tüm iktidar tiplerini açıklamak için yetersiz olduğu yönündedir. Weber otorite tiplerini "saf tipler" ya da "ideal tipler" olarak temellendirmiştir. Bu otorite tipleri bir tür kategorize etme niyeti taşımaktadır. Aksi takdirde her bir otorite tipinin sosyal gerçeklikte "saf" ve "katışıksız" biçimde olduğunu iddia etmek mümkün görünmemektedir. Örneğin Türkiye Atatürk döneminde "karizmatik otorite" tipini yaşamıştır. Fakat sadece bu otorite tipinin hakim olduğu düşüncesini iddia etmek, doğru bir tespit değildir. Çünkü Atatürk döneminde yönetim, hukuki ve rasyonel bir temele dayanma iddiası taşımaktaydı (Kapani, 2011: 100-101; Heper, 2011: 60-65). Ayrıca Weber'in kutsallık taşıdığını öne sürdüğü geleneksel otoriteyle, Tanrı vergisi olan karizmatik otoritenin önemli bir benzerliği taşıdığı görülmektedir (Aydın, 2011a: 118; Heywood, 2011: 163; Yelken, 2008: 40).

Karizmanın sürekliliği; başarı, tutarlılığa, krizlerle baş etmeye ve inanca bağlıdır. Weber, karizmanın bu sürekliliğinin zaman içerisinde inandırıcılığını kaybettiğini ifade etmek için "karizmanın rutinleşmesi" adını verdiği ve karizmanın sürekliliğini akamete uğratan hastalıklı bir biçimden bahsetmektedir. Karizmanın rutinleşmesi, kitleleri cezbeden karizmanın bir kurumsallaşma yaşadıktan sonra heyecanını ve tutkusunu kaybetmesi neticesinde, idealist ve fedakâr düşüncelerden feragat ederek yerleşime ve paylaşıma öncelik tanınmasını, karizmanın giderek bir fırsat edinme ve çıkar sağlama aracı olarak kullanılmasını ifade eder (Aktay, 2011: 15; Giddens, 1992: 39-40; Öğün, 2010: 181). Sosyolojik olarak bakıldığında karizmanın rutinleşmesi, kesinlikle kaçınılması mümkün olamayan fakat doğru ve erken tedbirler alındığında ve iyi yönetildiğinde olabildiğince geciktirilebilen bir yapı arz etmektedir (Bkz. Aktay, 2011: 17).

Weber'in karizma sosyolojisi, kendinden sonraki liderlik anlayışlarını derinden etkilemiştir. Günümüzün siyasi liderlerinin de tahlil edilmesinde oldukça işlevsel olan karizma sosyolojisi, bugünün toplumsal şartlarına uyarlanarak yeniden üretilme yoluna gidilmiştir. Bu yorumlamayı geliştiren çağdaş sosyologlardan Richard Sennett, karizma sosyolojisine farklı yorumlar getirerek bugünün liderlerine yönelik bir karizma epistemolojisi geliştirir. Sennett'e göre günümüzde toplumları arkasından sürükleyen dini referanslı "karizmatik" liderlerin yerine, toplumun sekülerliğine uygun olan "seküler karizma" sahibi liderler sahnededir. Seküler bir toplumda "karizma", güçlü bir lidere itham edildiğinde, liderin gücünün kaynağı dinsel bir toplumda olduğundan daha gizemli ve ilgi çekici olmaktadır. Bunun gizemi, liderin kamusal alanda kendini açığa vurması ve kendini açığa vurmasını denetleyebilmesiyle de, heyecan verici bir insan olarak görülmesinde yatar. Bundan dolayı Sennett'e göre, bir liderin güçlü olduğunu hissediyorsanız ve fakat bunun nedenini açıklayamıyorsanız, işte bu "seküler karizma"dır (Bkz. Sennett, 2010: 347).

Karizmayı, geçen yüzyılda başlatılan kişilik politikasından doğan, günlük politik yaşamı istikrarlı kılmaya yönelik güç olarak tanımlayan Sennett'e göre "karizmatik lider; politikanın, sorunlu meselelerden, ideolojinin bölücü sorunlarından kaçınarak sakin bir seyir izleyebilmesini sağlayan bir faildir." Peki yığınla sorun varken hiçbir şey olmamış gibi davranan karizmatik lider, bunu nasıl başarır? Sennett

bunun cevabını, liderin medyaya bir tür magazinsel görüntü sunarak mevcut durumu kamufle edebilme becerisinde arar. Örneğin, karizmatik liderin ünlü bir komedyenle golf oynama görüntüleri, milyonlarca vatandaşın emeklilik maaşından kesinti yapılmasını unutturabilir. Hatta sıradan bir aileyle bir akşam yemeğinin yenmesi, bir gün sonra işçileri yıkıma uğratan bir yasanın yürürlüğe konmasını gözden kaçırabilir (Sennett, 2010: 348). Karizmatik lider; kendi zevkleri, eşinin kamu içindeki giyim tarzı, hayvanlara olan sevgisi gibi konularda halkın yaşantısında gündem oluşturabilirse ve kendisini dürüst, sevecen, vicdan sahibi bir lider olarak sunabilirse, toplum adına alacağı kararların halk tarafından kabul görmesi kolaylaşacaktır. Dolayısıyla halkta, "liderimiz bir insan olarak iyidir, o halde savunduğu görüşler de iyi olmalıdır" biçiminde güçlü bir algı oluşacaktır (Sennett, 2010: 347-348). Görüldüğü üzere, Weber ve Sennett'in karizmatik liderliği birbirinden ayrışmaktadır. Weber, bir meşruiyet kaynağı olarak karizmatik liderliği tarihsel bir figür olarak tanımlamış, kutsallık atfedilen ve sonraki dönemlerde oluşmasına az da olsa imkan vermişti. Sennett'in karizmatik lideri, Weber'in yasal olana sırtını dayandırdığı rasyonel otorite döneminde hüküm süren, "illüzyonist" bir liderdir. Meşruiyetini aldığı halka yönelik bir tür göz boyama siyaseti güttüğü anlaşılan Sennett'in seküler karizmatik lideri, günümüz liderlik çalışmalarında sıkça kullanılan bir kavram olan, "imaj" odaklı bir liderdir. İmaja dönük çalışmalarıyla halktan bir tür mitsel değer gören Sennett'in seküler karizması, Weber'in dinsellikten aldığı kutsallığı meşru dayanak yapan karizmatik liderin aksine, meşruiyetini zamanla halkın kulaktan kulağa fısıldadığı "şehir efsaneleri"nden almaktadır. Dolayısıyla Weber'in karizması "Tanrısallığa" vurgu yaparken, Sennett'in karizması "söylenceyi" referans almaktadır.

Weber'in karizma sosyolojisini, bugünün liderlik anlayışına devşiren sadece Sennett değildir. Liderlik üzerine yaptıkları önemli çalışmalarla kendilerinden söz ettiren Trice ve Beyer de, karizmanın sosyolojisi perspektifinde, bugünün liderlik tiplerine bakmayı denemişlerdir. Trice ve Beyer'e göre, Weber'in karizma teorisi günümüz şartlarına göre uyarlandığında, birbiriyle etkileşim halinde olan beş unsur ortaya çıkmakta ve bir sosyolojik fenomen olarak görülen karizmanın geçerli sayılabilmesi için bu unsurların her birinin az ya da çok var olması gerekmektedir.

Bunlar "(1) sıra dışı özellikler verilmiş bir şahsiyet; (2) bir toplumsal kriz veya acı durumu; (3) bu krize veya acıya radikal bir çözüm sunacak bir düşünceler dizisi; (4) söz konusu şahsiyetin cazibesine kapılarak onun aşkın güçleriyle doğrudan irtibatlandığına inanan bir izleyici kitlesi ve (5) bu şahsiyetin sıra dışı özelliklerinin tekrarlayan başarılarla geçerlilik kazanması" (Trice ve Beyer, 1986'dan akt. Aktay, 2011: 31). Bu uyarlamaya bakıldığında ise, rasyonel bir meşruiyette karizmatik liderliğin kurulmaya çalışıldığı görülmektedir. Weber'in karizmatik otoritesine kıyaslandığında pek de eğreti görünmeyen bu nitelikler, esasen halkın günümüz siyasi liderlerinde de bulduğu niteliklerdir.

Çağdaş siyaset bilimcilerden ve aynı zamanda siyasal güven konusunun en önemli fikir babalarından olan David Easton, Weber'in meşruiyet teorisini en iyi yorumlayanlardandır. Siyasal güvenin onto-epistemik yaklaşımlarına ciddi katkılar sağlayan Easton, meşruiyet teorisini oluştururken Weber'den büyük oranda etkilenmiştir. Easton meşruiyet teorisini üç kaynağa bağlamaktadır. Buna göre meşruiyetin kaynağı; ideolojik, yapısal (strüktürel) ve liderlerin kişisel nitelikleridir (Bkz. Easton, 1957, 1965; Bkz. Keele, 2005). (1) Meşruiyetin ideolojik olması, her siyasal sistemin dayandığı değerleri, inanç sistemini, ilkeleri, kısaca ideolojileri ifade eder. Toplumun bu ideolojiyi kabul etmesi ve böylelikle oluşan siyasal sistemden kaynaklanan emir ve ilkelere itaat etmesi, siyasal iktidarı meşrulaştırmaktadır. (2) Meşruiyetin yapısal olması, siyasal sistemi düzenleyen bürokrasi, hukuk, ekonomi ve siyasal yapının normlarının toplum tarafından kabul edilmesidir. Konumuzu yakından ilgilendiren üçüncü meşruiyet kaynağı ise, (3) siyasal iktidarı elinde tutan liderlerin kişisel özellikleridir. İktidar sahiplerinin kişisel niteliklerinin, toplumda geniş bir destek grubu tarafından onaylanması, liderin meşruiyetinin de kaynağını oluşturmaktadır. "Kişisel nitelik" kavramı, Weber'in "karizma"sına kıyasla daha geniş anlamda kullanılmaktadır. Easton'a göre liderlerin, olağanüstü niteliklere sahip olmasına gerek olmamakla birlikte halk üzerinde böyle bir algının oluşturulmasına da ihtiyaç bulunmamaktadır. Liderlerin nitelikleri ve yetenekleri, çok güçlü bir sosyal ve siyasal güven nedenidir. Bu güvenin hangi metotlarla sağlandığı, kayda değer bir durum değildir. Önemli olan durum, halkın siyasal liderin kişiliğinde siyasal iktidarın etkin, ehil ve başarılı bir biçimde temsil edildiği inancıdır.

Meşruiyeti sağlayan liderin yanı sıra siyasal iktidarda yer alan lider kadrosu da, liderin meşruiyetinden alınan referansla siyasal iktidarın meşruiyetine kaynak sağlamaktadır. Ayrıca Weber, zirvedeki tek bir liderin karizmasıyla meşruiyeti temellendirirken Easton, zirvedeki liderin yanı sıra alt düzeydeki liderler kadrosunun da önemli olduğunu vurgulamaktadır (Bkz. Easton, 1965; Türköne, 2013: 51; Kapani, 2011: 103).

Türk siyasal kültüründe liderlik, Weberci anlamda "karizmatik"lik taşır mı? Bu soruyu yanıtlamadan evvel, karizma sosyolojisinin kurucusu Weber ve psikanalitik yaklaşımın fikir babası Sigmund Freud'un, karizmatik liderlerin hangi dönem ve şartlarda ortaya çıktığına ilişkin düşüncelerine özetle bakmak gerekmektedir. Freud ve Weber, karizmatik liderlerin sosyal düzensizlik ve toplumsal bunalım çağlarında ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Ancak düzensizliğin veya bunalımın neyi ifade ettiği konusunda bu iki Alman düşünür birbirinden ayrılırlar. Freud, toplumda her zaman karizmatik liderlerin olması gerektiğini, aksi takdirde kitlelerin toplumu kaosa sürükleme potansiyeli olmasından dolayı toplumun bir çıkmaza girebileceğini iddia eder. Weber ise, liderlerin istisnai durumlarda ortaya çıktığını öne sürerken, toplumda her an düzensizliğin veya bunu oluşturacak potansiyelin bulunmadığını, sadece belirli dönem(eç)lerde karizmatik lidere ihtiyaç duyulduğunu savunur (Sennett, 2010: 350-351). Dünya siyasi tarihine bakıldığında, Weber'in savlarının daha doğru ve gerçekçi olduğu görülmektedir. Freud'un bakış açısıyla değerlendirildiğinde, toplumlarda her daim bulunan kurtarıcı karizmatik liderler vasıtasıyla, bu toplumların hiçbir zaman kaos yaşamamaları gerekmektedir. Halbuki dünya tarihi; kaoslar, savaşlar ve dağılmalar tarihidir.

3.1.1.4. Zamanının Karizmaları

Türk siyasal geleneğinde liderlik ve karizma ilişkisi, iki yönden ele alınabilir. İlki, kriz zamanlarında ortaya çıkan karizmatik liderlik;[103] ikincisi ise meşruiyetini Tanrıdan alan karizmatik liderlik. Weber'in perspektifinden bakıldığında, Türk siyasal hayatında bu iki tür ilişkinin karşılığı da bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan kriz ve karizma ilişkisi, özellikle Türk siyasal geleneğine kaynaklık eden siyasetnamelerde ve yazıtlarda, hem halkın lider etrafında toplandığı bir sosyal sermayeye hem de bu krizin veya kaosun üstesinden gelen liderin karizmasına göndermede bulunur. Farabi'nin devletine hayat veren siyasi liderin bir kalbe benzetilerek, bu organın hem vücutta oluşan ilk organ olması ve diğer organlara kuvvet vermesi hem de diğer organlardaki bozuklukları veya krizi giderici rol üstlenmesi (Farabi, 1997: 103), aslında Türk siyasal geleneğini de çok iyi özetleyen ve liderin sosyal sermaye üretimine ve karizmatikliğine de çok uygun bir metafordur.

Cemil Meriç "Bu Ülke" isimli kitabında "Ulu çamlar, fırtınalı diyarlarda yetişir" (Meriç, 2002: 248) derken, topluma liderlik yapacak şahsiyetlerin tarihin fırtınalı dönemlerinde, tabiri caizse "zor zamanlarında" ortaya çıktığını telmih etmekteydi. Krizler, liderlik ihtiyacının bir karizmayı üretmesi için en uygun zamanı oluşturur. Kriz dönemleri dışında, nitelikleri ne denli etkileyici olursa olsun, bir liderin doğması olanaksız hale gelebilmektedir. Aktay'ın bir liderin doğuşunun bir kriz dönemine ihtiyaç duyması olarak ifade ettiği durum, yine Aktay'ın kavramsallaştırmasıyla bir "karizma zamanı" olarak yorumlanabilir. O halde bir karizmadan söz etmek, bu karizmanın toplum tarafından ihtiyaç duyulacağı bir

[103] Bunalım ve kriz zamanlarında ortaya çıkan karizmatik liderlere örnek olarak, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz Muhammed gibi insanları ilahi çağrıya davet eden peygamberler, Cromwell ve Napoleon gibi kumandan ve devlet adamları, Atatürk, Lenin, Gandhi, Hitler, Mao ve Castro gibi çağdaş dönemde yaşamış liderler gösterilebilir (Kapani, 2011: 99-100; Kağıtçıbaşı, 2004: 301; Fedayi, 2011: 26). Ayrıca karizmatik liderlik, tarihte adı geçen kahraman şahsiyetlerin yanı sıra bu şahsiyetlerin temsil ettiği "unvanlara" veya "semboller"e verilmiştir. Örneğin böyle bir karizma yüklemesi yapılan Führerlik, Nazi Almanya'sında ortaya çıkan, erdemini kişisel karizmasıyla ispatlayan, her şeyi bilmekle birlikte hiç yanılmayan ve tüm vatandaşlar üzerinde otorite kazanan ve bunu gerçekleştiren bir lideri veya lider idealini betimleyen bir terimdir. Führerliğe benzer unvanları bazı ülkelerde de görmek mümkündür. Bazı değişiklikler geçirerek İspanya ve Latin Amerika'da "Caudillo", İtalya'da ise "Duçe" olarak anılan bu unvanlar, Almanya ile sınırlı kalmadı. Türk dünyasının en tipik örneklerinden biri de, Türkmenistan'ın "Türkmenbaşı" unvanını kullanan Saparmurat Niyazov'dur (Yayla, 2004a: 92-93).

"zaman"dan bahsetmeyi gerektirir (Aktay, 2011: 11-12). Dolayısıyla siyasi tarihte karizma zamanlarının, kriz zamanlarına tekabül ettiği görülmektedir.

Karizma ve liderlik ilişkisinde ikinci boyut, karizmanın bir meşruiyet kaynağı olmasıdır (Bkz. Göka, 2009). Osmanlı Devleti'nde padişahların kendilerine kutsallık atfetmesi ve meşruiyetini Tanrı'dan aldığını izah etmesi, karizmatik liderliğin bir başka boyutudur. Bunun yanı sıra 18. yüzyıldan itibaren ise bazı Osmanlı padişahları, yetkilerini mutlaklaştırmak için halifelik kurumunu da güçlü bir referans olarak kullanmış, "Allah tarafından seçilmiş ve ilhamlar bahşedilmiş İslami liderler olduklarını" özellikle dillendirmişlerdir. Liderliğin Allah tarafından kendine bahşedildiğini ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğunu ileri süren padişahlar, epistemolojik anlamda birer "karizmatik liderlik" örneğini bize hatırlatmaktadır. Türk siyasal kültürüne yönelik siyaset ve korku etkileşimi üzerine önemli çalışmaları olan siyaset bilimci Halis Çetin'e göre;

> "Türk siyasal kültüründe liderlik/karizmatik otorite, milletin bir insanla içselleşmesi, bir devletin, bir dinin, bir geleneksel iktidarın kısaca bir meşruiyetin bir kişide tecessüm etmesi, eşsiz bir tarihsel, toplumsal ve siyasal misyonun bir kişiyle örtüşmesi, korkunun ve ödüllendirmenin bir kişinin eliyle tüm topluma dağıtılması anlamında 'Tanrı gibi' bir niteliğe sahiptir.. Lider, toplumun birlik ve beraberliğinin, toplumsal dayanışmanın temsilcisi-özü olarak kabul edilir. Karizmatik kişilik, iktidarın siyasal ve toplumsal bütün kriterlerini görünür kılan yüzüdür.. Lider olmasaydı millet de, devlet de, töre de olmazdı" (Çetin, 2012: 139).

Ancak Osmanlı'nın son dönemlerinde yönetici sınıfın gözünde padişahlar karizmalarını kaybetmişler ve karizma padişaha değil de devlete atfedilmeye başlanmıştır. Bu değişim, 1808 yılında ayanlarla imzalanan Sened-i İttifak'ta görülebilir. Bu anlaşmada taraflardan biri ayanlar olarak kayda geçerken, diğer tarafta padişah yerine devlet ibaresi kullanılmıştır (Heper, 2010: 71-73; Bkz. Kapani, 2011: 76; Göka, 2009: 103-104). Dolayısıyla karizma Weberci anlamda "rutinleşmeye" başlamıştır. Halkı büyüleyen karizmanın kurumsallaşma yaşadıktan sonra heyecanını kaybetmesi neticesinde, fedakâr düşüncelerden vazgeçerek karizmanın giderek bir fırsat edinme ve çıkar sağlama aracı olarak kullanılması anlamında karizmanın rutinleşmesi, padişahların zamanla "büyüsünün bozulması"na

işaret eder. Karizmanın doğasının bu kadere sahip olduğunu belirten Aktay'a (2011: 12) göre karizmanın iki zamanı vardır. İlki, karizmanın ne zaman ortaya çıktığından bağımsız olarak bir yükseliş ve düşüş kaderine sahip olmasıdır. Çünkü yükselen bir karizma, birçok değişkene göre muhtelif zamanlarda bir nevi düşmeye mahkumdur. İkincisinde ise karizma, geçmiş zamanlara ait olmakla birlikte tümüyle geçmişte yaşanmış bir gerçekliktir. Karizmanın bu halinden söz etmek, bir çeşit tarihten söz etmek anlamına gelmektedir (Aktay, 2011: 11-12). O halde liderlik, Türk siyasal geleneğinde karizmatik bir otorite olmasının yanı sıra Osmanlı'da karizma; yükselen, düşen ve meşruiyet anlamında tarihe gömülen olmuştur.

Siyasetin toplumsal düzeni oluşturma yollarından biri de, liderlik ve karizmanın toplum üzerindeki etkisidir (Fukuyama, 2009: 303). Kaldı ki siyasi lider, karizmatik yetenekleri taşıyan veya bu yetenekleri taşıdığına inanılan siyasal otoriteleri ifade eder (Aydın, 2000: 162). Sadece idare edici olan liderler, başında bulunduğu örgüte üye olan kişilerin davranışlarını tümüyle olmasa da bir ölçüde değiştirmede işlevsel olabilir. Ancak "karizmatik" olarak tasvir edilen liderlerin ise, örgüt üyelerinin davranışlarını şekillendirme potansiyeli daha yüksektir. Öyle ki sadece davranışlarını değil, inanç ve tutumlarını da değiştirebilme kabiliyeti bulunmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2004: 301). Ayrıca karizmatik liderler, diğer liderlere göre daha fazla risk alabilen, dolayısıyla cesur kararlar alma ve cüretkar adımlar atabilme eğilimi taşımaktadırlar (Kağıtçıbaşı, 2004: 302). İnsan doğası gereği genel olarak önde olana, lider olana, popüler olana kendiliğinden bir karizma yakıştırmaya eğilimlidir. Öğretmenin öğrencideki karizması, işverenin işçi üzerindeki karizması, babanın çocuk üzerindeki karizması gibi "karizma yüklemeleri", yaşamın doğal seyri içerisinde gerçekleşir (Aktay, 2011: 34-35). Bir siyasi liderin karizmatikliği ise, liderin niteliklerine göre belirlendiği gibi, takipçilerinin davranış ve tutumlarından da anlaşılabilir.

Karizmatik siyasi liderleri takip eden gruplarda genel olarak şu nitelikler görülür. Bunlar (1) hedefi gerçekleştirmeye yönelik yüksek motivasyon ve yüksek performans, (2) aşırı biçimde lidere güven duyma, yüksek seviyede lidere düşkünlük gösterme, bağlı olma, sadakatli davranma ve saygı duyma, (3) lidere ve onun düşüncelerine yönelik coşku ve heyecan duyma, (4) partinin veya kurumun hedefi

için, bireysel çıkarlardan vazgeçmeye gönüllü olmasıdır. Genel olarak karizmatik olduğuna inanılan lidere, tüm vatandaşların inanması, güven duyması, sevgi beslemesi vs. beklenemez. Çünkü karizmatik olduğuna inanılan lider, başka birine göre karizmatik olmayabilir. Dolayısıyla karizma, sadece liderin grubuna yönelik davranış ve tutumlarıyla değil, takipçilerin niteliklerinin liderin kişiliğiyle özdeşleşmesiyle de mümkün hale gelir (Kağıtçıbaşı, 2004: 301). Liderin takipçileri üzerine Fiol ve arkadaşları tarafından yapılan başka bir araştırmada da, Kağıtçıbaşı'nın tespitleriyle benzerlik gösteren sonuçlara ulaşılmıştır. Bu araştırmaya göre, takipçilerinin karizmatik olarak gördükleri liderlerine yönelik beslediği duygular, tutumlar ve misyonlar, genelde şu maddeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. (1) lidere yüksek derecede bir sadakat ve adanış; (2) liderle ve liderin misyonuyla özdeşleşmek; (3) liderin değerlerini, amaçlarını ve davranışlarını gıpta ile taklit etmek; (4) lideri bir ilham kaynağı olarak görmek; (5) lider ve liderin misyonuyla ilişkilerinden yüksek bir kendine-saygı duygusu üretmek; (6) lidere ve onun inançlarının doğruluğuna olağanüstü düzeyde güven duymak (Fiol ve diğer., 1999: 466'dan akt. Aktay, 2011: 35-36). Bu maddelerin sonuncusu olan, lidere ve onun inançlarına aşırı düzeyde güven, olaylara ve olgulara her zaman objektif bakmayı önleyebilir. Aktay'a (2011: 33) göre karizmatik bir lidere takipçilerinin beslediği aşırı bağlılık ve güven, liderin davranış ve tutumlarını diğer insanların kolaylıkla başarısız ve yanlış bulabilmelerine rağmen, genelde takipçilerinin iyi niyetle liderin lehine olacak biçimde yorumlamalarına neden olmaktadır. Lidere yönelik bu "hayra yorma" hali, Cumhuriyet'ten itibaren Türkiye'nin siyasal yaşamında sıkça kullanılan bir metot olmuştur. Kuşkusuz körü körüne yapılan bir "siyasal polyannacılık" da olmayan siyasi lidere yönelik karizmatik bağlılık, Cumhuriyet'in bir projesi olan yurttaş üretme stratejisine karşı çıkan liderleri, halkın bağrına basmasıdır. Rasyonel değerlendirmeleri öncelemeyen özellikle sağ siyasetteki liderlerin algılanması; Adnan Menderes, Turgut Özal, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Muhsin Yazıcıoğlu ve Ahmet Davutoğlu gibi liderlerin akılla değil, duygularla tartma eğilimine ve istekliliğine neden olmuştur.

Tarihin her döneminde sosyal bir olgu olarak görülen liderlik, kitleleri peşinden sürükleyebilecek nitelikleri bünyesinde barındırmalıdır. 20. yüzyıl

öncesinde dünya tarihi, doğuştan liderlik yeteneğine sahip olduğu düşünülen şahsiyetlerin liderliklerine tanıklık etmiş, ancak sonrasında liderliğin doğuştan kazanılan özelliklerin yanı sıra kültürel birikimin, bireysel ve sosyal çevre kaynaklı edinilen tecrübelerin de önemli etkenler olduğu kanaatine varılmıştır (Özel, 2009: 171; Arklan, 2006). Liderlik anlayışındaki bu evirilme, karizma faktörünün devam etmediği anlamına şüphesiz gelmemektedir. Siyaset bilimci Birol Akgün, günümüz Türkiye siyasetinde liderliğe yüklenilen misyonun, eski Türklerin liderliğe verdiği anlamdan tamamen ayrı olmadığını öne sürmektedir. Akgün'e (2007: 251) göre, Eski Türk inanışında bir liderde olması gereken "erdem", bir nevi eski Yunancadaki "karizma" gibi Tanrı vergisi bir özellik gibi algılanmakta, dolayısıyla "lider" olan kişilerin toplumun refahı ve huzuruyla yakından ilgilenen koruyucu bir "baba" rolünü üstlenmesi beklenmektedir. Bu çerçevede Cumhuriyet'ten günümüze özet bir liderler geçidi yaparak, siyasi liderlerin karizmatik otoritesine yönelik bazı tahlillerin yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu kısa değerlendirmede, halkın hangi liderleri karizmatik olarak gördüğünün bir fragmanı verilecektir.

Türkiye'nin siyasal hayatına damgasını vuran siyasi liderlerden ilki, kuşkusuz Cumhuriyet'in kurucusu olarak nitelendirilen M. Kemal Atatürk'tür. Atatürk siyasal gelenekte yer alan, "devlet olmazsa millet olmaz; lider olmazsa da devlet olmaz" şiarını ilke edinerek, milletine "yol gösterici" olmuş ve birçok alanda- sadece devlet işlerinde değil, eğitimden giyime, askeri bilgiden yargısal düzenlemelere kadar- bu misyonunu sürdürmüştür (Çetin, 2012: 230). Osmanlı'nın dünya sahnesinde varlığının sonlanmasına yakın bir dönemde, Anadolu'daki direnişi örgütleyen bir lider olarak tarihe geçen M. Kemal, Türk Tarih Kurumu'nun referans ettiği resmi tarihte daha çok sosyal sermaye anlamında karizmatik bir lider olarak resmedilmiştir. İşgal döneminde topluma hakim olan kaos sebebiyle ülkeyi kurtarma amaçlı bir lider etrafında toplanmak, M. Kemal'e karizmatik lider konumunu vermektedir. Ayrıca M. Kemal'in kişilik özellikleri, düşman işgalini nihayetlendirmesindeki öncülüğü ve sonrasında birçok tarihçiye göre Lozan Anlaşması gibi yönettiği diplomatik zaferlerden dolayı insanüstü bir kişilik atfedilmiş ve böylelikle karizmatiklik kazandırılmıştır. İkinci Adam'ın yazarı Süreyya Aydemir'e (1993: 271) göre M. Kemal, Lozan zaferinden sonra halkın gözünde adeta kutsal bir varlığa dönüşmüştür.

> Çünkü zaferden sonra Mustafa Kemal, hatta kendi iradesi ile olmasa bile, insanüstü bir varlık haline gelmişti. Biraz şartların gelişmesi, olayların akışı, biraz da kendini doğuran çevrenin ruh yapısı, böyle bir insanüstünü ister isteme yaratacaktı. Çünkü en az iki asırdan beri gerileyen, aşağılık duyguları içinde bunalan, asırlardan beri Kahraman bekleyen bu çevre, kazandığı zaferden sonra onun ayaklarını ister istemez topraktan kesecek, onu ilahlaştıracaktı. Bulutların ortasında, buluttan bir tahta oturtacak onu putlaştıracak, ona tapacaktı. Bundan halkın, yerden göğe kadar hakkı vardır. Çünkü asırlardır süren çöküntüler, yenilgiler, hakaretler içinde, bir Üstün'e, bir Muzaffer'e öylesine susamıştı ki…" (Aydemir, 1993: 271).

M. Kemal'e karizmatiklik vasfı kazandırdığı iddia edilen kişisel özellikleri ve savaş ve diplomasi yeteneğiyle ilgili, resmi tarih dışında birçok tartışmanın olduğu bilinmektedir. Bu başlıkta bu tür ayrıntılara veya tartışmaya, konuyu hedefinden saptıracağı gerekçesiyle girilmeyecektir. Bir diğer siyasi lider olan ve siyasi tarihte milli şef olarak nitelenen İsmet İnönü ise, Weberci anlamda karizmanın rutinleşmesine örnek gösterilmektedir. Süreyya Aydemir'e göre İnönü, hiçbir zaman büyük hareketlerin adamı olamadı. Ayrıca var olan sistemi muhafaza etmeyi ve reformları bu sistem üzerinden gerçekleştirmeyi temel ilke olarak benimsedi (Aydemir, 1993: 269-70). Heper ise İnönü'nün Kemalist rejimin yerleşmesini ve devamını sağlayan bir şahsiyet olarak görmektedir. Heper'e göre İnönü, M. Kemal'in karizmatik yönetimini "rutinleştiren" ve bu Kemalist bürokrasinin olgunlaşmasına zemin hazırlayan bir döneme damgasını vurmuştur (Bkz. Heper, 2010: 128). Tek partili Cumhuriyet dönemi Türkiye'si, kısaca bu iki siyasi liderin politikalarıyla şekillenmiştir. Ancak bu dönemde ulus-devlet yapısının temellerinin atılması, halkı kadim geleneklerine yabancılaştırması ve özgürlükler konusunda çok tartışma götüren şaibeli politikalardan dolayı halk, yeni karizmatik liderlere ihtiyaç duymuştur.

Türkiye'nin 1945'ten itibaren geçtiği çok partili hayat, Adnan Menderes'in siyasi liderliğiyle tanışmıştır. Menderes'in birkaç arkadaşıyla birlikte 1946 yılında kurduğu Demokrat Parti, on yıllık iktidarı sürecinde Türkiye'nin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlarını tartışmaya açarak çözüm önerileri sunmaya çalışmıştır. Menderes kişiliği ve politikalarıyla, toplum üzerinde önemli bir etki

yaratmış ve özellikle Türk köylüsünün arzu ettiği kültürel ve ekonomik beklentileri iyi tahlil ederek etkili bir siyasi lider algısı oluşturmuştur. Tek parti döneminde yetişen Menderes, birçok Türk lideri gibi otoriter bir kişilik özelliğine sahipti. Demokrasiyi bir amaç olarak değil, iktidara gelmesini ve planlarını siyasi hayata geçirmesini sağlayan bir araç olarak görmekteydi. Menderes'in bu demokrasi tasavvuru dahi, Türk demokrasisini artık geri dönülmez bir yola girdirmiş ve demokrasinin sonraki dönemlerdeki gelişimine önemli katkılar sağlamıştır (Karpat, 2012: 186). Karizmatik bir lider olarak Menderes, Kemalist tek parti rejimi altında jakobence politikalara maruz kalan Türkiye halkının etrafında birleştiği bir lider olmuştur. Etnik yapı bakından Türk, mezhep aidiyeti konusunda Sünni ve yaşam felsefesi anlamında pozitivist-laik bir yurttaş üretmeyi amaç edinen yeni cumhuriyetin tek parti rejiminin (Köker, 1995: 168; Can, 2013: 127), asker ve bürokrasi kanalıyla halkı "adam etmeye" çalışması, toplumda birçok istenmeyen olayın yaşanmasına ve siyasal ve sosyal krizlerin ve hatta kaosun oluşmasına neden olmuştur. Böyle bir ortamda Menderes, halk tarafından adeta bir kurtarıcı olarak görülerek iktidara getirilmiştir. Ancak bu siyasi liderin kaderi, yapılan 1960 darbesinden sonra darağacında sonlanmıştır. Menderes'in ve arkadaşlarının idam edilmesi üzerinden siyasal meşruiyete de gösterilen değnek, Demirel ve Özal gibi sağ siyasetin liderlerine kadar devam etmiştir. Dolayısıyla Türk siyasetinde Menderes'in ölümü, "karizmanın ölümü" anlamına gelmemiştir.

Türkiye'nin son elli yılına damgasını vuran siyasi liderlerin Menderes, Özal ve Erdoğan olduğu haklı olarak dile getirilmektedir. Karpat'a (2012: 225) göre onca yıl siyaset yapmasına karşın Süleyman Demirel'in bu isimler arasında yer almaması Demirel'i; Menderes, Özal ve Erdoğan'dan ayıran niteliklere bakmayı gerektirmektedir. 1970'lerden 2000'li yıllara kadar Demirel, Türkiye siyasetinde, zaman zaman kesintiye uğrasa da, aktif olarak yer alan bir liderdir. Sağ siyasetteki siyasi lider boşluğunun da etkisiyle Demirel, sağ seçmenin beklentilerine ve siyasi düşüncesine en yakın isim olmuş ve Menderes'ten sonra, sağda boşalan liderlik makamının da varisi olmuştur. Bu anlamda Demirel'in popülerliği bir parça da, halkın iktidara getirmesine rağmen idam edilen Menderes'ten kalan "siyasi lider mirası"na konmuş olmasında aranmalıdır. Böylelikle seçmen nezdinde uzunca süre

popülerliğini koruyan Demirel'in uzunca süre siyasette kalması, bazı imgesel yüklemeler yapılmasına da neden olmuştur. Heper'e (2011: 44) göre vatandaşın imgesinde Demirel, halkın refahıyla ilgilenen bir yönetici görüntüsü oluşturduğu için halkın "Baba" lakabını hediye ettiği liderdir (Heper, 2011: 43-44). Bektaş'a göre ise Demirel, Tanzimat döneminden bu yana siyasette yaygın olarak yer alan asker kökenli bürokratlardan olmaması, teknokrat olması ve Türk siyasetinin sahnesine çıkan, sıradan vatandaş tipine benzemesinden dolayı, yıllarca aktif siyasette tutunabilmiştir. Ayrıca kırsal kesimdeki vatandaşlara göre; sıradan, ayırt edici ve belirgin bir özelliği olmayan bir Türk olan Demirel, karizmatik bir kişiliğe de sahip değildi (Bektaş, 1993: 154). Çünkü Demirel, karizma zamanlarının ortaya çıktığı dönemlerde izlediği siyasetle, karizmatik lider olma şansına sahip olamamıştır. Kriz ortamları olan darbelerde Demirel, en son 28 Şubat darbesindeki tutumu düşünüldüğünde, askere karşı meşruiyetinin kaynağı olan halkı koruyup kollayamamış ve bir sosyal sermaye değeri üretebilecek liderliği kabul etmemiştir. Darbelerden sonra kullandığı retorikle yeniden siyasal desteği halktan alabilmeyi başarsa da, bu destek onu karizmatik lider pozisyonuna yükseltememiştir.

Türk siyasetine damgasını vuran bir başka siyasi lider, Anavatan Partisi'nin (ANAP) kurucusu Turgut Özal'dır. Özal, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra yapılan ilk seçimlerde oyların önemli bir kısmını alarak iktidara gelmiştir. 1 Kasım 1989 tarihinde cumhurbaşkanı seçilen Özal, 17 Nisan 1993 tarihine yani vefatına kadar bu görevde bulunmuştur. Özal, Türkiye'nin ikinci sivil cumhurbaşkanı olmuş ve Özal'dan sonra da hep siviller cumhurbaşkanı seçilmiştir (Karpat, 2012: 223-224). 1980 darbesinden sonra bir siyasi lider olarak Turgut Özal'ın, 1983 seçimlerinde başarılı olmasına etki eden faktörler neydi? Bu soruya verilebilecek yanıt, iki faktöre bağlanabilir. İlki, Özal'ın bürokraside ve siyasette tanınan bir şahsiyet olması, ikinci olarak da Özal'ın merkezdeki ve merkezin sağındaki grupları ANAP'ta toplamayı başarmasıdır. Çünkü ANAP; liberallerin, ılımlı İslamcıların, milliyetçilerin ve muhafazakarların oluşturduğu bir koalisyon partisi niteliğindeydi. Tüm bu merkezi ve merkezin sağını oluşturan çeşitliliği bir arada tutan güçlü etken ise, Özal'ın karizmatik kişiliğiydi (Akgün, 2002a: 156-157; Kalaycıoğlu, 2002). Özal, bir darbe sonrasında çoğu siyasi liderin siyaset yasağının olduğu bir dönemde seçime

girdiğinde, halkın büyük ilgisiyle karşılaşmıştır. Bu ilginin temelinde, kriz döneminin oluşturduğu karizmatik kişilik yatmaktaydı. Özal etrafında birleşen özellikle sağ seçmen, Özal'ın askere vesayete karşı dik duruşu, ekonomik liberalleşmede sağladığı başarı ve halkın refah seviyesini yükseltmesi ve hak ve özgürlükler konusunda getirdiği yeni açılımlardan dolayı Özal'ı bağrına basmıştır. Dolayısıyla Türkiyeli seçmenin etrafında temerküz ettiği bir siyasal lider olarak Özal, karizmatik bir lider olarak siyasi tarihte yerini almıştır.

Bülent Ecevit, Türkiye'nin siyasi tarihinde bazı dönemlerde halkın teveccühünü kazanan belki de ilk siyasi liderdir. Ancak Ecevit'in siyasi yaşamı, iniş çıkışların çokça yaşandığı bir seyir izlemektedir. Kıbrıs Harekatı, ekonomik krizler, Öcalan'ın Türkiye'ye getirilmesi, Mecliste yaşanan Merve Kavakçı Olayı, 2001 ekonomik krizi gibi siyasal hafızada yer eden önemli olaylar, Ecevit dönemlerinde yaşanmıştır. Dolayısıyla Ecevit'in karizmatikliği de, siyasal hayatı gibi inişli çıkışlıdır. 1970'li yıllar Ecevit'in yıldızının parladığı yıllar olmuştur. Özellikle Kıbrıs Harekatı sırasında başbakan olması ve harekat neticesinde halkın sevgisini kazanması, Ecevit'e kriz ortamının getirdiği bir karizmatiklik yüklemiştir. Ayrıca İnsel'e (2012: 158-159) göre CHP'nin askeri darbeler karşısında tutarlı bir tavır sergilemesi de, ilk defa 1970'lerde Bülent Ecevit'le başlamıştır. Hem Kıbrıs Harekatı sırasında aldığı kararlar, hem de darbe karşısında halkın yanında yer alması, halkın Ecevit'e "Karaoğlan" sıfatını armağan etmesine neden olmuştur. 1990'lı yılların sonları, siyasetin ibresinin yeniden Ecevit'e çevrildiği yıllar olmuştur. 1998 yılında Öcalan'ın Amerika tarafından Türkiye'ye iade edilmesi, ki Ecevit sonraki demeçlerinde neden Amerika'nın Öcalan'ı verdiğini anlayamadığını ifade etmiştir, 1999 seçimlerinde DSP'nin oylarını arttırmış ve Ecevit, kurulacak koalisyon hükümetinin başbakanı olmuştur. Öcalan'ın iadesinden sonra Ecevit, yıllardır Türkiye'de kaos, düzensizlik ve kriz üreten terör örgütünün liderini yakaladığı için halkın gözünde ülkenin birliğini ve dirliğini sağlayan, düşmandan koruyan ve böylelikle devletin bölünme tehlikesini ortadan kaldıran, kahraman bir siyasi lidere dönüşmüştür. Bu kahramanlık Ecevit'e karizmatik bir liderlik bahşetmiştir. Ancak parlamentoya başörtülü girdiği için "bu hanıma haddini bildirin" dediği milletvekili seçilen Merve Kavakçı olayı ve Milli Güvenlik Kurulu'nda Cumhurbaşkanı Ahmet

Necdet Sezer'in anayasa kitapçığının Ecevit'e fırlatmasıyla patlak veren ekonomik kriz ve sonrasında halkın yaşadığı kriz günleri, Ecevit'in karizmasını neredeyse eksiye indiren önemli gelişmeler olmuştur. Yakın bir süre önce ülkenin birliğini, düzenini sağlayan ve terör kaynaklı kaosu bitirdiği inanılan Ecevit, bu defa toplumu ayrıştıran ve toplumdaki huzursuzlukların kaynağı olan bir siyasi lider olarak anlaşılmıştır.

Son dönem Türkiye siyaseti, 2002 yılından itibaren Recep Tayyip Erdoğan'ın baskın liderliği üzerinden şekillenmektedir. Siyasi yaşamına 1976 yılında Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Selamet Partisi Beyoğlu Gençlik Kolları Başkanı olarak başlayan Erdoğan, 1994-1998 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nı yürüttü. 1997 yılında Siirt'te yaptığı bir konuşmadan dolayı dört ay hapis yatan Erdoğan, cezaevinden çıktıktan sonra Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AK Parti) kurdu. Erdoğan'ın cezaevine atılması, Türkiye halkının gözünde onu adeta bir kahraman yaptı.[104] 2001 ekonomik krizinden sonra DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümetinin erken seçim kararı almasıyla 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimde, Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül ve Bülent Arınç'dan oluşan bir ekibin kurduğu AK Parti, tek başına iktidara geldi. Ekonomik krizin toplumun kılcal damarlarına kadar hissedildiği bir ortamda iktidarı devralan Erdoğan, Ağustos 2014'e kadar başbakanlık yapmış ve o tarihten bu yana ise, cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmektedir. Erdoğan, Türkiye siyasetinin baş aktörleri olan Menderes, Özal ve Demirel'den bir konuda ayrılmaktadır. Bu üç lider içerisinde Menderes, üst sınıf tabaka içerisinde dünyaya gelmiş, yine bu üç lider eğitimi ve meslekleri nedeniyle üst sınıfa bürokrat olarak girmiş, dış ülkelerde bulunmuş, yaşamış, eğitim almış ve yabancı dilleri olan liderlerdir. Ancak yabancı dil bilmemesi veya az bilmesi, yabancı ülkelerde yaşamaması ve yetiştiği bölge olarak eğitimi, yaşayışı ve sosyal çevresi

[104] Bir liderin bazı kişiler veya kurumlar tarafından mağdur edilmesi, lidere atfedilen karizmaya kaynaklık etmemektedir. Recep Tayyip Erdoğan için zaman zaman ifade edilen bu düşünce, tümüyle olmasa dahi büyük oranda herhangi bir gerçekliğe karşılık gelmemektedir. Çünkü insanlar mağdur edilene yönelik bir acıma duygusu taşıyabilir, yardım edebilir, fakat sadece mağdur olmasından dolayı bir kişiyi lider ilan etmek rasyonel bir davranış olmadığı gibi pek de rastlanılan bir durum değildir. Eğer öyle olsaydı 28 Şubat mağduru olan Necmeddin Erbakan'ın bir sonraki seçim olan 1999 seçimlerinde tek başına iktidar olması gerekirdi. Oysa Refah Partisi'nin oyları 1999'da bir önceki seçime göre yaklaşık % 7 oranında önemli bir oy kaybına uğramıştır (Aktay, 2011: 95).

bakımından yerli ve otantik olması, Erdoğan'ı diğer liderler içerisinde farklı kılmaktadır (Karpat, 2012: 259-260; Yıldırım, 2011: 65). Yavuz'a (2009: 121) göre Erdoğan'ın karakteri, Kasımpaşa'nın sosyal çevresiyle, imam-hatipli olmasıyla, Milli Türk Talebe Birliği'nde (MTTB) aktif olarak görev almasıyla ve Erbakan'ın Milli Görüş düşünce geleneğinde yetişmesiyle şekillenmiştir (Yavuz, 2009: 121; Bkz. Yıldız, 2002: 138).[105]

Recep Tayyip Erdoğan, karizmatik bir liderdir. Erdoğan'ın karizmatik liderliği, onun halkın içinden çıkması, halkı anlayan ve halkla yakın ilişki kuran bir kişiliğe sahip olmasından beslenmektedir (Karpat, 2012: 259; Yıldırım, 2011: 65; Yavuz, 2009: 118; Arklan, 2006).[106] Ancak Erdoğan'ın karizmatik lider olması, sadece halkla yakın ilişki kurmasından kaynaklanmamaktadır. Erdoğan'ın karizması, krizlerin lideri olmasıyla da yakından ilgilidir. Erdoğan iktidara gelmeden önce, ekonomik krizlerle, yolsuzluklarla, yozlaşmalarla ve yoksullukla mücadele eden halk, Erdoğan'ı bir kurtarıcı gibi gördü. Irak Savaşı ve Tezkeresi, 2007 yılında verilen e-muhtıra, Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesi, AK Parti'ye açılan kapatma davası, One Minute Olayı, Gezi Parkı Olayları ve en son 17 ve 25 Aralık Operasyonları, siyasi bir lider olarak Erdoğan'ın karşılaştığı, akla gelen ilk kriz alanlarıdır. Erdoğan'ın liderliği, iktidara geldiği 2002 yılından itibaren Türkiye'nin en ağır ekonomik krizinin üstesinden gelmesiyle, bir sosyal sermaye üretmeyi başarmıştır. Diğer siyasi krizlerden de güçlenerek çıkması, Erdoğan'ı hem Türkiye'de hem de yurtdışındaki karizmatik liderliğini sürdürmesini sağlamıştır. On üç yıllık başbakanlık döneminde üç kez genel seçimlerden oylarını arttırarak çıkan Erdoğan, Mimar Sinan'dan esinlenerek, 2002-2007 arası dönemine "çıraklık", 2007-2011 arası dönemine "kalfalık" ve 2011'den sonraki dönemine "ustalık" dönemi

[105] Recep Tayyip Erdoğan'ın hayatı ve siyasi düşüncesinin etraflıca bir değerlendirmesi için bkz. Yavuz, 2009: 120-135; Yıldız, 2002: 137-141.

[106] Siyasi liderin halkla yakın ilişkiler kurması, siyaset bilimi ve seçmen davranışı ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde açık toplumun göstergeleri arasında yer almaktadır. Ancak bu yakınlığın sadece lidere güveni pekiştirdiğini ve demokrasiye ve kurumlara güveni geride bıraktığını iddia eden görüşler de bulunmaktadır. bu düşünceyi savunanlardan biri olan Yılmaz'a (2001: 363) göre, siyasi liderlerin doğrudan seçmenle iletişim kurması, hukuk devletinin aşınmasına ve karizmatik liderlerin öne çıkma tehlikesine yol açmaktadır. Liderlerin öne çıkması ise, bir kurum olarak siyasi partilerin sürekliliğini zora sokabilir. Bu neden-sonuç ilişkisi de, demokratik kurumların sürekliliğini ve güvenin kuruma değil de şahsa yani lidere yönelik tesis edilmesini beraberinde getirecektir (Yılmaz, 2001: 363).

olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla bu dönemselleştirme AK Parti tabanında Erdoğan'a "Büyük Usta" nitelemesini hediye etmiştir. Recep Tayyip Erdoğan, halen Türkiye'nin 12. Cumhurbaşkanı olarak siyasi yaşamına devam etmektedir.

Weber sonrasında modern hayat göstermiştir ki karizmatik otorite, tamamıyla geçmişe ve tarihin herhangi bir dönemine ya da dönemlerine hapsedilemeyecek kadar gündelik, gerçekçi ve ontik bir durumdur (Aktay, 2011: 12). Hatta Yılmaz'a (2001: 231) göre Yugoslavya'nın dağılmasında, siyasal sistemin güçsüzleşmesi ve çökmesine neden olan karizmatik liderin ölümü etkili olmuştur. Dolayısıyla günümüz toplumlarında siyasi liderlik, kurucu unsur ve bir sosyal sermaye değeri olarak varlığını devam ettirmektedir. Ancak bugünün toplumları, Weber'in "saf karizma"sıyla "başarıya dayalı karizma"sı arasında bir bocalama yaşamaktadır. Şahısların veya toplumun bir lidere şeksiz şüphesiz kendini adaması olarak tasvir edilen saf karizmanın mı, yoksa kişilerin veya toplumun kendini siyasi liderin çalışmalarına, bu çalışmaların performansına ve kendi ve toplum çıkarını gözeten rasyonel faydaya dayanan "başarıya dayalı" rasyonel karizmanın mı (Turner, 1997: 58) günümüz toplumlarına hakim olduğu tartışması, siyasi liderlik algısı üzerinde etkilidir. Ancak görünen o dur ki, Türkiye'de siyasi liderin saf karizması yadsınamayacak derecede etkili olsa da, rasyonel karizma halkın siyasi liderlerde aradığı genel geçer bir nitelik haline dönüşmüştür.

3.1.2. Kurumların Performansının Siyasal Güven Değeri

Kurumlara güven, siyasal güvenin belirleyicileri arasında önemli bir veridir (Mishler ve Rose, 2001; Catterberg ve Moreno, 2005). Kurumlara yönelik güven algısı, genel olarak literatürde iki grupta araştırmalara konu olmaktadır. Bunlar, "siyasal sisteme/rejime" ve "hukuka/sosyal düzene" dair ilgili kurumlardır (Fuchs ve Diğer.'den akt. Gökçe, 2010: 169). Bu çalışmada hem siyasi kurumlar hem de sosyal düzeni sağlayan ve fakat siyasal sistemle de ilgili olan kurumların güvenilirliği ele alınacaktır. Siyasal olan kurumlar; hükümet, meclis, siyasi partiler vd. olurken sosyal düzeni sağlayan ve siyasal sistemle ilgili olan kurumlar ise, yargı, ordu, emniyet, sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik gibi kamu kurumlarıdır (Bkz. Gökçe, 2010: 169).

Ayrıca kurumlara güven, literatürde siyasal güvenin önemli bir boyutunu da oluşturmaktadır.

Siyasal kurumlar, özellikle de hükümet, siyasal güvenin belirlenmesinde anahtar role sahiptir (Bkz. Uslaner, 2008a: 110; Claes, 2012: 218). Kaldı ki kurumlara olan güven, hem siyasi hem de ekonomik performansın bir sonucudur (Mishler ve Rose, 2001: 36). Siyasi performans, demokratik rejimin işleyişinin halk tarafından değerlendirilmesiyle şekillenmektedir. Çünkü demokratik bir sistemde halkın hükümetin performansından genel olarak memnuniyet duyması, siyasal sisteme olan güvenin ölçülmesi hususunda sağlam bir veridir (Bkz. Nye, 1997: 8). Ayrıca siyasal kurumlara duyulan güven, demokrasinin gelişmesi ve kurumsallaşması için de son derece önemlidir (Gökçe, 2010: 167). Öyle ki bir toplumda güvenin azalması, sosyal ilişkilerin düzenlenmesi adına müdahaleci, otoriter ve jakoben siyasetlerin sahneye çıkmasını cesaretlendirmektedir (Fukuyama, 2005: 377). Dolayısıyla kurumlara güven; vatandaşların siyasal sisteme, hükümete ve hatta lidere güveni de belirleyen bir faktördür.

Siyasi kurumlara güvenin bir diğer açıklayıcı parametresi, ekonomik performanstır. Bugünün dünyasında birçok ülkede yaşanan ekonomik krizler, bireylerin topluma ve siyasi kurumlara güvenini derinden etkilemektedir (Schoon ve Cheng, 2011: 619; Deth, 2011). Siyasal kurumların sağlıklı işleyişi, ekonomik büyümeyle birlikte düşünüldüğünde temel bir açıklama sunabilir (Bkz. Muller, 1995). Çünkü araştırmalar göstermektedir ki gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerin, yoksul ülkelere oranla daha kaliteli ve güvenilir siyasal kurumları bulunmaktadır (Bkz. Rothstein, 2005: 22). Ayrıca ekonominin insanın ihtiyaçlar hiyerarşisinde temel ihtiyaçlarını karşılamada en önemli faktör olması, ekonomik refahı temin eden hükümetlere güvenmeyi, bunu sağlayamayan hükümetlere karşı ise siyasal güvensizliğin artışını beraberinde getirmektedir.

Türkiye'de siyasi kurumlara güven, daha çok siyasal güvensizlik üzerinden betimlenmektedir. Akgün'e (2001: 18) göre Türkiye'de siyasal güvensizliğe neden olan en önemli faktör, siyasal kurumların kötü performansı ve yönetimin başarısızlıklarıdır (Akgün, 2001: 18). Çünkü Türkiye toplumu; ülkenin büyük çıkar grupları tarafından yönetildiğini, ülkenin yönetim sürecinde rüşvet, yolsuzluk ve

adam kayırma gibi haksızlıkların olduğunu düşündüklerinde, kurumlara olan güvensizlikleri artış göstermektedir (Akgün, 2001: 15). Türkiye'nin en ağır ekonomik krizinin yaşandığı 2001 krizi, bunun en açık örnekleriyle doludur. Bu dönemde güvensizliğin boyutları o kadar yükselmişti ki, Cumhuriyet tarihinde görülmemiş protesto biçimleri kendiliğinden gelişmiştir. Siyasal kültüründe itaat ve lidere saygı olan bir toplumda ilk defa bir esnafın dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in önüne yazarkasa atması, hala o dönemin zihinlere kazılmış bir fotoğrafı gibidir. Bir diğer protesto, insanların emniyetini sağlayan polislerin yürüyüş yaparak hükümeti protesto etmesidir. Uluslar arası Para Fonu'ndan (IMF) kredi üstüne kredi alımları, insanların banka kuyruklarında beklemelerine rağmen kendi maaşlarını alamamaları, rüşvetin, yolsuzlukların ve adam kayırmanın en keskin haliyle kurumlarda uygulandığı algısı, çuvallarla kaçırılan paraların videolara yansıması ve toplumda bankanın içlerinin boşaltıldığı bilgisi, enflasyon ve işsizlik oranlarının tavan yapması gibi olaylar, bu döneme damgasını vuran gelişmeler arasındadır. Dolayısıyla Uslaner'in de dikkat çektiği gibi, vatandaşlar hükümetin kurumlarına yönelik "yozlaşmış" gözüyle bakıyorsa, özellikle mahkemelerin adil olmadığı kanaati güçlü bir şekilde toplumun hafızasına yerleşiyorsa, siyasi kurumların hızla güven düşüşü yaşamaları olağandır (Uslaner, 2008a: 112). Bu kurumların çoğunlukla hükümete bağlı kurumlar olması da, doğrudan hükümete olan güvensizliği arttırmaktadır.

Kurumlara olan güvensizlik, toplumun faydasının gözetildiği politikalar ve projeler üretilmesine engel teşkil etmesinin yanı sıra vatandaşların kurumlarla ve birbirleriyle olan iletişim kanallarının ortadan kalkmasına, ayrıca kolektif çalışmanın pasifleşmesine, toplumda kutuplaşmanın belirginleşmesine kısacası genel anlamda "güvensizlik" algısının toplumsal hafızada yerleşmesine neden olmaktadır (Gökçe, 2010: 167). Bu bağlamda özellikle heterojen toplumlarda güvenin tesis edilmesinde siyasi kurumlara büyük görev düşmektedir. Çünkü bu kurumların tüm etnik yapılara eşit mesafede olması ve ayrım yapmadan hizmetlerini sunması, bir etnisiteye mensup insanların diğer etnik yapılara olan güvenlerini arttırmasına vesile olduğu gibi (Bkz. Bahry, 2005: 523), toplumun tümüne yayılan sosyal güvenin tesis edilmesine de yardımcı olur. Ayrıca devlet tarafından eşit davranıldığına inanan bu etnik veya dini

yapıların mensubu olan bireylerde, toplumsal aidiyet hissi gelişmeye ve toplumsal dayanışma sergilenmeye başlamaktadır. Devletin kendine eşit davranmadığını düşünen bireylerde ise, siyasal sisteme ve kurumlara güven oldukça düşük seviyelerde olabilmektedir. Ayrıca bu durum bireyi, sahip olduğu etnik veya dini yapıya daha çok "kısmi güven" beslemesine ve demokratik veya demokrasi dışı örgütlenmelere katılımları konusunda motive etmektedir. Örneğin Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Türkiye'de Kürtlerin siyasal sistem tarafından zaman zaman başka nedenlerle ötekileştirilmesi ve sistemin bunu daha çok ordu üzerinden gerçekleştirmesi, Kürt yurttaşlarda orduya karşı aşırı bir güvensizliğin oluşmasına neden olmuştur. Gökçe'nin (2010: 172) yaptığı bir araştırmada, azınlıkların ve özellikle kendisini Kürt olarak tanımlayanların TSK'ya olan güven seviyesinin oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Siyasi kurumlara yönelik güven kaybı, halkın demokrasiye olan güvenini azaltarak meşruiyet krizine neden olmakta ve ayrıca halkı sivillerin dışındaki güçlerin müdahalesine de psikolojik olarak hazırlamaktadır (Akgün, 2002a: 62). Bu bağlamda Türkiye toplumunda orduya olan güveni tartışmaya açmak yerinde olacaktır. Yapılan kurumlara güven araştırmalarının sonucunda, belki de istisnasız biçimde TSK'ya olan güvenin en yüksek çıktığı görülmektedir. Kürtlerin veya diğer azınlıkların orduya olan güvensizliklerinin yanında, TSK'nın bu denli yüksek güvene muhatap olması ayrı bir izah gerektirmektedir. Ayrıca Türkiye tarihinde, kaosların veya halktan alınarak TSK'ya verilen meşruiyetin krizlerinin, bazı insan hak ve özgürlüklerindeki kısıtlamaların temelinde ordu ve yaptığı darbeler varken, neden hala insanlar bu kuruma güven duymaktadır? Kaldı ki halkın orduya güven duyması, darbe yanlısı siyasi parti veya oluşumları cesaretlendirmekte ve Batıcı, laik ve pozitivist bir insan tipi yetiştirmeyi hedefleyen Kemalist ideolojinin de siyasal iştahını kabartmaktadır (Köker, 1995). Esasında araştırmalarda ordunun en güvenilir kurum olarak çıkmasının bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ordunun ülkeyi dış tehditlere karşı savunmada önemli bir aktör olarak görülmesidir. Bölünme, kaos, ihanet, düşmanlarla çevrili olma gibi korkularla yoğrulmuş Türk siyasal kültürü (Çetin, 2012; Sarıbay, 2000: 76), dışarıdan bir saldırı olduğunda Türkiye'yi savunmanın güçlü bir orduyla mümkün olduğu düşüncesine dayanmaktadır. İkinci

olarak, halkın inandığı değerler sisteminde ordu; "gaza, şehadet, vatan savunması, peygamber ocağı, Mehmetçik" gibi nitelendirmelerle anılmış (Aktay vd., 2007), dolayısıyla orduya, inanç sisteminden devşirilmiş kutsallıklar atfedilmiştir. Bunun yanı sıra resmi ideolojinin bir teamül haline getirdiği ordunun kolayca eleştirilememesi, demokratik veya başka bir siyasal sisteme rağmen ülkenin teminatı olarak görülmesi gibi nedenler de, orduya olan güveni sağlamlaştırmaktadır. Ancak toplumun düşünüşünde, orduya güven duymak bu kurumun siyasete müdahale etmesine rıza göstermek anlamına gelmemektedir. Çünkü Aktay ve arkadaşlarının yaptığı bir araştırmaya göre ordu, en çok güvenilen kurumlar içerisinde yer alsa da, ordunun siyasete müdahale etmesinden de yine toplumun önemli bir kısmı (% 66) rahatsızlık duymaktadır. Ayrıca hükümetin, Genelkurmay Başkanlığı'nın daha çok denetlemesine ve ordunun icraatları üzerinde etkili olmasına toplumun çoğunluğu (% 65) destek vermektedir (Bkz. Aktay vd., 2007: 77).

Türkiye'de siyasal kurumlara olan güven, dönemin siyasal, sosyal, ekonomik vd. koşullara bağlı olarak değişmektedir. Bu yönüyle kurumlara güven, konjonktüreldir (Gökçe, 2010: 174). Bu çerçevede Türkiye'nin son yirmi beş yılına baktığımızda, halkın kurumlara güveninde büyük dalgalanmaların yaşandığı görülebilmektedir. Özellikle 1990'lar ve 2000'li yılların başlarında Türk toplumu, genel olarak siyasete ve siyasal kurumlara yönelik bir güven erozyonu yaşamaktaydı. Ekonomik krizler, işsizlik, yoksulluk, siyasi yozlaşma, 28 Şubat darbesi, siyasi ve faili meçhul cinayetler gibi gelişmeler, bu dönemin öne çıkan kriz alanlarıydı. Bu süreçte geleneksel sağ ve sol partilerin büyük oranda oy kaybı yaşadıkları, marjinal ve popülist partilerin de oy oranlarının arttırdığı görülmektedir (Akgün, 2002a: 61). Bu durum ise, vatandaşların siyasal yabancılaşmasına neden olduğu gibi, seçim yoluyla dahi olsa siyasal katılım davranışları göstermemesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca bu dönemde yapılan araştırmalarda da, siyasi kurumlara güvenin oldukça düşük seviyede olduğu da anlaşılmaktadır (Bkz. Akgün, 2007: 187).

Türkiye'nin siyasi kurumları, yaklaşık son on yıldan bu yana güven düzeyi bakımından biraz farklılaşmıştır. TBMM'ye, Cumhurbaşkanına, Başbakana ve hükümete güven, 2000'li yıllardan itibaren önceki dönemlere oranla, yükseliş göstermektedir (Bkz. Gökçe, 2010). Kurumlara güven konusu, dolaylı da olsa,

Türkiye'nin gündemini teşkil etmektedir. Türkiye'nin yaklaşık son iki yılının yoğun gündemini oluşturan 17 Aralık Operasyonu, bürokrasinin hükümete yani "atanmışların" "seçilmişlere" yönelik yapmak istediği bir darbe olarak okunmaktadır. Bu cümlenin yazıldığı zamanda, hala tutuklamalar, soruşturmalar ve yargılamalar devam etmektedir. Bu operasyonla ilgili genel iddiaya göre 17 Aralık Operasyonu, uzun zamandan bu yana yargı, emniyet, ordu ve daha birçok kurumun içerisine yerleşmiş olan, liderliğini Amerika'da bulunan Fethullah Gülen'in yaptığı ve özde dini bir cemaat olduğunu iddia eden bir grubun seçilmişlere yönelik gerçekleştirdiği bir operasyondur. Operasyonu yapan bu grubun iddiası; kurumların siyasal yozlaşma batağında olduğu, bazı bakanların, belediye başkanlarının, iş adamlarının, banka müdürlerinin ve siyasetçilerin bu yozlaşmaya rüşvet alıp verme, zimmetine para geçirme, adam kayırma, ihaleye fesat karıştırma gibi yolsuzluklarla dahil oldukları yönündedir. Bu operasyondan sonra hükümet, ismi karışan bakanları görevden almış ve küçük bir kabine revizyonuna gitmiştir. Bu süreçte bazı çevrelerde hükümetin ve başbakanın güven kaybettiğini, operasyonu yapan cemaatin Türkiye'de % 10'lara varan oy potansiyelinin olduğu ve daha önce hükümeti desteklemesine karşın bu seçimde destek vermeyeceği, dolayısıyla 30 Mart 2014'te yapılacak olan yerel seçimlerde AK Parti'nin ciddi oy kayıpları yaşayacağını öne sürdü. Ancak beklenilen olmadı ve Erdoğan başbakanlığındaki hükümet, bir önceki yerel seçimlerde aldığı oylardan daha fazla oy alarak güven tazeledi. Fethullah Gülen cemaati, devletin kurumlarında yer almasının yanı sıra bu kurumlar gibi çalışan gayri resmi örgütlenmeleri de oluşturduğu düşünüldüğü için "paralel yapı" olarak isimlendirildi. Dolayısıyla bu cemaate ait dershanaler, özel okullar, gazete ve televizyonlar ve ticari kurumların olması, bu gruba üye olanların yargı, emniyet, ordu gibi kurumlarda örgütlenmesi gibi hususlar, son dönemde kurumlara güven konusuna farklı bir boyutun getireceğini düşündürtmektedir. Bu tezin saha kısmında, bu kurumlara güven düzeyi, 17 ve 25 Aralık Operasyonlarını da ölçen sorularla birlikte ele alındığında, özellikle yargı, emniyet, dershaneler, eğitim kurumları ve dini cemaatlere güven konusunun açıklık kazanacağı umulmaktadır.

3.1.3. Süreçler: Türk Siyasal Hayatının Kıvrımlı Yolları

Her devletin siyasal sisteminde olduğu gibi, Türkiye'nin siyasal sisteminin de bugüne kadarki serüveninde önemli dönemeçler, çıkmaz sokaklar, yol kazaları ve kendine yeni yollar açan halkın iradesi bulunmaktadır. Demokratik rejimin karşılaştığı her yeni engel; problemin büyüklüğüne, derinliğine ve ağırlığına göre zaman almaktadır. Cumhuriyetle birlikte siyasal sistemde yeni bir paradigmayı önceleyen Türkiye, toplumun kadim değerlerine ve kültürüne dar gelecek bir gömleği, ulus-devlet mantığına uygun olarak giydirmeye çalışmıştır. Ancak devletin resmi politikası, bu gömleği genişletmekten ziyade bedeni budamaya çalışmış ve İstiklal Mahkemeleri ve darbe mahkemeleri de, bu budamanın gerçekleştiği atölyeler olarak sistemde yerlerini almışlardır. Siyasal güvenin teorileri konusunda önemli çalışmalara imza atan Mishler ve Rose, siyasal süreçlerin siyasal güven üzerinde doğrudan etkisinin olduğu ifade eder. Mishler ve Rose'a (2001: 38-39) göre, toplumların geçmişte tecrübe ettiği siyasal süreçler, toplumun günümüzdeki siyasal yapısını, kurumlarını ve işleyişini, kısacası siyasal güvenini etkilemektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin siyasal güvenini anlamada ve anlamlandırmada, yaklaşık doksan yıllık devlet geleneğine ve bu siyasal gelenekte yaşanan sorunlara eğilmek yerinde olacaktır.

Sosyolojinin önemli isimlerinden Max Weber, siyasetin süreçler eşliğinde mecrasını bulduğunu ve tabiri caizse kemale erdiğini belirtir. Weber'e (1993: 125) göre "siyaset, kalın tahtaları delmek gibi güç ve yavaş ilerleyen bir uğraştır. Hem tutku ister hem de geniş görüşlülük. Tüm tarihsel deneyimler şu gerçeği kesinlikle doğrular: İnsanoğlu hep imkansıza erişmek istemeseydi, mümkün olana da ulaşamazdı". Türkiye'nin siyasi tarihi, Weber'e referansla, kalın tahtaları plastik bıçakla delmeye çalışmanın bir tarihidir. Halkın cılız sesiyle, iktidar seçkinlerini korkutmanın bir tarihi. Bu bağlamda dünyaca ünlü siyaset bilimci Huntington'un Türkiye hakkında yaptığı tespitler önem arz etmektedir. Huntington'a (2006b: 156) göre Türkiye, uygulamada demokratik sistemi kesintilere uğrasa da devam ettiren tek İslam ülkesi olan, Mustafa Kemal Atatürk'ün İslami toplum düşüncelerini ve politikalarını kesin olarak reddettiği, laik ve modern bir Batı devleti yaratmak

amacıyla inkılâplar gerçekleştirdiği bir ülkedir. Ancak yapılan askeri müdahalelerle Türkiye, demokrasinin tam anlamıyla sudur edemediği bir ülke konumundadır.

Siyasal süreçleri yazabilmenin ilk şartı, bir sorunun veya bu sorunun kaynaklarının var olmasından geçer. Eğer bir sorun oluşmamışsa, bir sürecin oluşması da kuşkusuz beklenmemelidir. O halde sorunların neler olduğuna bakılması, aynı zamanda süreçlerin giriş kapısını oluşturmaktadır. Türkiye'deki sorunların kaynağı konusunda farklı görüşler olsa da, konuya objektif bakabilen ve genel eğilimi yansıtan hakim düşünce, sorunun kaynağını teşhis edebilmiştir. Bu düşünceye göre; Kürt sorunu, asker veya din/mezhep sorunu, sorunların kaynağı olarak görülse de, Türkiye'deki sorunların asıl kaynağını, vesayetçilik, laikçilik, tektipçilik ve devletçilik gibi yöntemlerle iç içe geçen "sistem"in kendisi oluşturmaktadır (Akdoğan, 2011a: 19; Türköne, 2011: 125; Kentel, 2011: 154-155). Aslında perde önünde oynananları gerçek zannetmeye ayarlı Türkiye halkı, tiyatronun kulislerindeki senaristlerin senaryolarından oldukça habersizdirler. Bu duruma dikkat çeken siyaset bilimci Andrew Mango, Türkiye'nin siyasal ve sosyal durumunu anlamanın yolunu, düşüncelerin karşıtlığının doğru konumlandırılmasıyla mümkün olacağını iddia etmektedir. Buna göre siyasal sistemdeki karşıtlık, dini anlamda ilerici-gerici veya sağcı-solcu olarak değil, bir yanda popülistlerin ya da demokratların, karşı tarafta ise bürokratların yer aldığı bir mücadele biçimiyle anlaşılabilecektir (Bkz. Heper, 2010: 43-44). Bu mücadelenin sahne olduğu Türkiye, 2002 yılından itibaren AK Parti hükümetleriyle birlikte bürokratik seçkincilere karşı demokratik rejimin rövanşını almaya çalışmaktadır. Ancak bu rövanşın alınması, kıvrımlı yollardan geçmeyi gerektirmiştir. Karpat'a (2012: 254-255) göre bu süreçte AK Parti, ekonomik kalkınmaya ve demokrasinin geliştirilmesine önem vermiş, Türkiye'de demokrasinin yerleşmesine ve kökleşmesine katkı sağlayarak dünya nezdinde Türkiye'nin itibarını arttırmıştır. Karpat, AK Parti iktidarı sürecinde Türk halkının "ilk kez kendi özünden, kültüründen emin olarak ve kendine olan güvenini arttırarak, yalnız dünyaya açılmakla kalmamış, memleketin geleceğini kendi iradesi ile sağlayabileceğini de" (2012: 256-257) göstermiştir. O halde kökleri Cumhuriyet'in siyasi tarihinde olan bugünün süreçlerini ele almak, hem son dönem yönetim anlayışının politik başarısı, hem de bu süreçlerin kat ettiği aşamaların hangi

düzeyde olduğuyla ilgili önemli veriler sunacaktır. Ayrıca demokratikleşme, açılım politikaları, din ve inanç özgürlüğü, çözüm süreci ve ekonomik gelişim süreçleri, günümüz Türkiye'sinde siyasal güveni okumanın da en verimli araçları olacaktır.

3.1.3.1. Demokratikleşme Süreci

Demokrasinin genel olarak iki ilkeye dayandığı ileri sürülür. Bu ilkeler; özgürlük ve eşitliktir (Dursun, 2002: 166). Demokratik rejimler bu iki ilkeyi gerçekleştirdikleri oranda, demokratikleşmeyi sağlamaktadırlar. Demokratik sistemler, sorunların özgürce tartışıldığı, fikirlerin korkusuzca ifade edildiği bir ortamı tesis etmek durumundadır. Güven olmadan demokrasinin işleyebilmesi mümkün olmamakla birlikte otoriteryanizm ve şiddetin sahneye çıkması da, demokrasinin çöküşü anlamına gelmektedir (Giddens, 2000a: 76; Catterberg ve Moreno, 2005: 32). Bir siyasal yönetimin demokratik olup olmadığı veya ne kadar demokrat olduğu, birçok tartışmanın konusunu teşkil etmektedir. Bu konuda genel kanaat, demokrasinin temel dayanaklarının şu kriterlerden oluştuğu yönündedir: Özgür, adil ve düzenli seçimlerin yapılması; çoğunluk yönetiminin işlemesi, çoğunluğun değişebilirliği ve azınlık haklarının garanti altına alınmış olması; sivil ve medeni hakların varlığı ve siyasal özgürlüklerin sağlanması; çoğulculuk anlayışı; milletin iradesinin temsilcisi olan seçilmişlerin üstünlüğü ve ekonomide girişimcilerin, tüketicilerin ve diğer paydaşların özgür olmasıdır (Dursun, 2002: 166-176; Newton, 2008: 247). Dolayısıyla demokratik ülkeler, bu ilkelerden de anlaşıldığı üzere, siyasal sisteme yönelik halkın güveninin inşa edildiği ve tümüyle sivil inisiyatiflerin hakim olduğu bir sisteme sahiptirler.

Demokratikleşme süreci, siyasal sistemin demokrasi rejimi üzerine bina edilmesinin serüvenidir. Aynı zamanda bu süreç, sistemle ilgili problemlerin çözüme kavuşturulmasının da bir göstergesidir. Çünkü demokrasiler, her sistemde olduğu gibi, bir anda kurulan, tedavüle konulan ve topluma hakim olan bir doğaya sahip değillerdir. Bu süreç bazen yıllar, bazen de asırlar almaktadır. Kaldı ki demokratikleşme sürecini gerçekleştirmek için öncelikle bazı moral dayanaklara ihtiyaç vardır. Offe'ye (2001: 174) göre bir siyasal kültürde demokratikleşme

sürecini tesis etmenin üç moral dayanağı vardır: Güven, hoşgörü ve dayanışma. Bunlardan ilki olan güven, hem sosyal güveni hem de siyasal güveni işaret etmektedir (Bkz. Lenard, 2008). İnsanlar birbirlerine güvendiklerinde ve aynı zamanda siyasal sisteme ve araçlarına siyasal güven beslediklerinde, süreç hızlı bir şekilde işleyecektir. Güvenin oluşması ise, hem hoşgörüyü hem de dayanışma ruhunu beraberinde getirecektir.

Demokratikleşme süreci, toplumun siyasi iktidarla arasındaki organik bağı kuran temsili kurumların üretilmesine ve bu kurumların sürekliliğine imkan tanımaktadır. Bu imkan gerçekleştiğinde, halkın siyasal sisteme olan güveni ve sistemin sağlıklı işleyişi sağlanmış olur (Akgün, 2002a: 152). Öyle ki vatandaş-hükümet ortaklığı, demokrasi için hayati bir öneme sahiptir (Veal vd. 2011: 25). Metin Heper demokratikleşme sürecini, siyasal katılımın artması ve demokrasinin sağlamlaştırılmasıyla birlikte demokrasiden başka bir rejimin kabul görmemesi olarak tanımlamaktadır. Demokratikleşmenin formülü ise ilk olarak; ifade özgürlüğünün olması, siyasal katılımın sınırlandırılmaması ve katılımın önündeki tüm engellerin kaldırılması, özgür ve adil seçimlerin yapılmasıdır. Formülün ikinci şartı da, demokrasinin ciddi tehlikelerle karşılaşması durumunda, ülkenin iktidarıyla muhalefetiyle topyekun milli birliği oluşturarak bu tehlikeye karşı koyma çabasının hayata geçirilmesidir. Ayrıca siyasetçiler, halkın ihtiyaçlarına duyarlılık göstermeli ve bu ihtiyaçları karşılamaya dönük sorumlu davranışlar ortaya koymalıdır (Heper, 2011: 111). Heper, demokratikleşmeyi gerçekleştirmede diğerlerinden farklı olarak dayanışma ruhu üzerinde durmaktadır. Ancak Türkiye'de demokrasinin sorunları karşısında, milli birliğin ve dayanışma ruhunun oluşturulmasının aksine, iktidara gelmek için bu problemi siyasi bir dayanak olarak kullanan ve hatta bunu siyasi bir ranta dönüştürmeye çalışan, siyasi partiler ve siyasetçilerin varlığı bilinmektedir. İktidardaki hükümeti zora sokmanın bir aracı olarak gören ve oylarını arttırmak için bunu bir fırsat olarak değerlendiren siyaset anlayışı, halk nazarında bazen prim yapsa da çoğunlukla sağduyunun galip geldiği görülmektedir. Dolayısıyla Heper'in öngördüğü demokratikleşmenin ikinci şartı, Türkiye siyasetinin kemale ermediğinin de kanıtıdır.

Türkiye'de gerçek anlamda demokratikleşme süreci, çok partili hayata geçişle birlikte başlamıştır. Bu geçiş, Türkiye'nin siyasal rejiminin sorgulanmaya başlamasına da neden olmuştur. Böylelikle Türkiye'de demokrasi, gündelik sosyal ve ekonomik sorunların çözümüne ilişkin politikalar üretmeye yönelik tartışmalarla değil, aksine rejim sorunlarını ve demokrasinin uygulanmasına dair normları içeren tartışmalarla anıldı ve öylece devam etti (Heper, 2011: 108; Turan, 1986: 68-69). Heper, 2000'li yılların başlarında kaleme aldığı makalede Türkiye'deki demokrasiyi "consolide" bir demokrasi olarak nitelendirmekte ve demokrasinin o döneme kadar halkın siyasal katılımının dışında önemli bir katkısının olmadığını, dolayısıyla Türkiye'deki demokrasinin sağlamlaştırılmasına ve demokrasinin desteklenmesine (consolidation of democracy) ihtiyaç olduğunu belirtir. Ayrıca Heper Türkiye'de demokrasinin derinliğinin olmadığına vurgu yaparken, demokrasinin adeta "halk için, halka rağmen" tesis edilen bir anlayışa karşılık geldiğini belirtmektedir (Bkz. Heper, 2002: 138-142).

Heper'in tespitleri, Giddens'ın kavramsallaştırmasını akla getirmektedir. Giddens'a (2000a: 89) göre demokratikleşmekte olan ülkelerde yapılması gereken, demokrasinin derinleştirilmesi, toplumsal tabana tamamen yayılması ve ayrıcalıklardan arındırılmasıdır. Kısaca Giddens'ın tabiriyle, "demokrasinin demokratikleştirilmesi" gerekmektedir. Türkiye tecrübesinden hareketle kaleme aldığı "Türkiye'nin Bunalımı" adlı kitabında Ahmet İnsel, demokrasinin sosyal yönüne vurgu yapmaktadır. İnsel'e (2012: 254) göre "demokrasi, sadece bir siyasal karar alma tekniği değil, aynı zamanda bir kesimin diğer kesim üzerine tahakküm kurma yollarının kapalı tutulduğu bir düzendir." Çoğunluğun düzeninden başka bir yaşam tarzı benimseyenler de, bu demokratik sistemde yaşam hakkı bulabilmektedirler. Esasında Türkiye'nin demokrasi serüveni, siyasal karar almayı dahi halka bırakmak istememenin tarihidir. Çünkü Türkiye'nin demokrasisi, temelden çatıya doğru değil, aksine çatıdan temele doğru inşa edilmek istenmiştir. Heper de aynı probleme dikkat çekmektedir. Heper'e (2010: 247) göre Türkiye'de demokrasi, Batı devletlerinde olduğu gibi aşağıdan yukarıya doğru değil, yukarıdan aşağıya ve jakoben bir karakterde kurgulanmaya çalışıldı. Böylelikle problemlere pragmatik tarzda bakan toplumların yerine, meseleleri ideolojik olarak gören

seçkinlerin çatışması kaçınılmaz oldu. Seçkinlerin ideolojilerinden vazgeçmemesi veya düşüncelerini yumuşatamamaları, sorunların çözümüne ilişkin bir fikir birliğinin oluşmamasına neden oldu. Bunun üzerine asker ise, sözde kalıcı demokrasinin yerleşebilmesi için kendinde müdahale etme hakkını görmekteydi (Heper, 2010: 247). Görüldüğü üzere Türkiye'de demokrasi tartışmaları, yer yer farklı dolayımlarda tartışılsa da, dönüp dolaşıp aynı kapıya çıkmaktadır: Yukarıdan aşağıya demokrasiyi bina etmeye çalışan bürokratik seçkinler.

Siyaset bilimci Juan Linz, demokrasinin işlerliğini askıya almak için yapılan dört eylem biçimi üzerinde dururken, aslında Türkiye demokrasisine darbelerle yapılan "balans ayarlarını" veya "özgürlük kesintilerini" tasvir ediyor gibidir. Linz'e göre bir ülkede demokrasiye ayar vermenin (!) dört şekli bulunmaktadır. Bunlar; (1) siyasi bir oluşumun iktidarı ele geçirmek için paramiliter (yarı askeri) örgütlerin desteğini kazanmaya çalışması, (2) halkın oy vererek yönetime getirdiği ve meşru iktidarı temsil eden siyasi partilerin meşruiyetini reddetmek, (3) sivil iktidarı alaşağı etmek için askerin kapısını çalmak ve (4) anayasayla belirlenen ve güvence altına alınan özgürlükleri ve hakları kullanmak isteyen siyasi liderlerin bu haklarını kullanmasına müsaade etmemek (Bkz. Heper, 2011: 143), sivil iradeye yapılan suikast girişimleridir. Linz'in üzerinde durduğu bu faktörler, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde birebir yaşadığı ve ciddi yol kazalarına neden olduğu gelişmelerdir. Türkiye'nin siyasi tarihinde örneklerine çokça rastlanan bu yol kazaları arasında, siyasi partilerin askerin bekçiliğinde iktidara gelmesi, halkın oyuyla parlamentoya giren partilerin bürokratik kurumlarca kapatılması, liderinin cezaevine konulması veya siyasi yasaklı hale getirilmesi veya da Menderes gibi idam edilmesi, darbelerin şekillendirdiği siyasi kurumların ve bürokrasinin başörtüsü sorunu, katsayı adaletsizliği gibi insan haklarını ve özgürlüklerini kısıtlaması veya Kürt vatandaşlara uygulanan anadilin konuşulmasına izin verilmemesi gibi anti-demokratik uygulamalar sayılabilir. Kuşkusuz bu demokrasi dışı uygulamaların sayısını olabildiğince arttırmak mümkündür.

Bir süreç olarak demokratikleşme, sadece belirli bir dönemden oluşmamaktadır. Türkiye'nin siyasi tarihine bakıldığında, bazı dönemlerde bu sürecin zaman zaman hızlandığı görülebilir. Ancak bu dönemlerde alınan yollar, darbelerle

ya da muhtıralarla yeniden sıfırlanarak başa dönülmektedir. Bu anlamda cumhuriyetten günümüze üç liderin ve bu liderlerin politikalarının hakim olduğu dönemlerin, demokratikleşme sürecini hızlandırdıkları öne sürülebilir. Bu dönemler genel olarak; Menderes, Özal ve Erdoğan dönemleridir. Konuyu çok fazla dağıtmadan, Menderes ve Özal'ın ekonomik liberalleşmeyi sağlamak için önemli dönüşümler gerçekleştiren politikalarını, insan hak ve özgürlüklerine yönelik halkın beklentilerini karşılamalarını ve siyasal sistemi sivilleştirme yönünde attıkları adımları hatırlatarak son dönem demokratikleşme çabalarına geçmekte fayda vardır. Üçüncü dönem demokratikleşme süreci, büyük oranda Erdoğan liderliğinde gerçekleşmektedir. Heper'e (2011: 316-317) göre Türkiye, yaklaşık son on beş yılda akılcı demokrasiden liberal demokrasiye kademeli olarak geçiş yaşamıştır. Önceleri kırılgan bir zeminde seyreden asker-sivil ilişkileri, özellikle Orgeneral Hilmi Özkök'ün Genel Kurmay Başkanlığı döneminde büyük oranda birbiriyle uyumlu hale gelmiştir.[107] Bu uyum sürecinin gerçekleşmesi, aynı zamanda Avrupa Birliği'ne (AB) uyum süreciyle eşzamanlı olarak gerçekleşirken, AB de meşru zemini oluşturmada temel dayanakların en önemlilerinden biri oldu. Çünkü Türkiye'nin AB'ye "aday" ülke olarak kabul edilmesinin ardından hükümet, siyasi rejimi liberalleştirmeye ve demokratikleştirmeye kısacası sivilleştirmeye başladı. Ordu bu süreçte sivil hükümete bağlı bir kurum olarak kendini yeniden dizayn etmeye yöneldi. Özellikle 2002'den sonraki hükümetler, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nden (DGM) askeri üyeleri çıkartmasını ve daha sonra bu mahkemelerin de kaldırılmasını, MGK'daki sivil üyelerin sayısını arttırmasını ve MGK'nın "önlem öneren" değil sadece hükümete "görüş bildiren" bir kurul olarak işlev gören bir merci gibi davranmasını sağladı (Heper, 2011: 309-310; Yavuz, 2009: 45-51). Ayrıca 12 Eylül 2010 Referandumu'yla Erdoğan, askerlerin sivil yönetime müdahalesini önleyecek ve üst yargı kurumlarının hiçbir demokraside görülmeyen geniş yetkilerini ayarlayan

[107] Hilmi Özkök'ün 2003 yılında verdiği bir demeçte asker-sivil ilişkilerine yönelik sıra dışı ve sivilleşmeye değer atfeden önemli tespitler yer almaktadır. Özkök'e göre ordu, darbe veya muhtıralarla (1960, 1971, 1980 vd.) yönetime el koydu veya siyasete müdahil oldu. Ancak bu müdahaleler, aktif siyaset yapması yasaklanmış olan siyasi liderlerin ilerleyen zamanlarda yeniden siyasete dönmelerine engel olamadı. Öyle ki halk, bu siyasi liderleri yeniden seçerek başbakan ve/veya cumhurbaşkanı olarak o makamlarda görmek istedi. Bu durum göstermektedir ki, askeri müdahaleler, hiçbir şeyi çözmemektedir. O halde halkın yargılarına, düşüncelerine ve seçimlerine daha çok güvenmeliyiz (Bkz. Heper, 2011: 321).

yeni kanun ve yönetmelikleri tedavüle koymanın iznini de halktan aldı. Bunun yanı sıra bu referandumda, Anayasa Mahkemesi'nin üye sayısı arttırıldı ve askeri mahkemelerin yetkilerinde ise sınırlandırılmaya gidildi (Bkz. Karpat, 2012: 264). Darbe planları yaptıkları öne sürülen üst düzey askerlerin, Ergenekon ve Balyoz gibi davalardan dolayı mahkemelerde yargılanması ve önemli bir bölümünün cezaevinde yatması, sonuçları tartışmalı olsa da, siyaset üzerinde askeri vesayetin kırılmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerden sonra bugün gelinen noktada ise ordu, başbakanın emrinde görev yapan ve siyasete müdahil olma hevesinde olmayan bir yapıya sahip görünmektedir.

Erdoğan döneminde Türkiye, sadece siyasal sistemin sivilleşmesine yönelik değil, insan hak ve özgürlüklerine dair de önemli demokratik adımlar atmıştır. Kürtçe Kurslarının açılması, tüm yurttaşların anadillerini rahatça konuşabilmeleri, vatandaşların eğitim hakkını kullanırken veya kamuda çalışırken uygulanan başörtüsü yasağının ve meslek liselerine girişte uygulanan katsayı adaletsizliklerinin kaldırılması, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının getirilmesi, açılım politikalarıyla birlikte Çözüm Süreci, Alevi ve Roman Açılımı, Azınlıklara yönelik hakların iadesi gibi toplumsal barışa katkı sağlayacak önemli projelerin hayata geçirilmesi, özellikle son dönemde gerçekleştirilen veya gerçekleştirilmeye çalışılan demokratik çabalardır. Ancak şu belirtilmelidir ki Türkiye, demokratikleşmesini tamamlamış bir ülke konumunda değildir. Demokratikleşme konusunda önemli ve cesur adımlar atılsa dahi, birçok ağır sorunun çözümü hala gerçekleşmemiştir. Buna rağmen halk, bu süreçlerin devam edeceğini düşünmekte ve bu konuda ümidini korumaktadır. Öyle görünmektedir ki demokratikleşme süreçleri ana hedeflerinden sapmadıkça, çözüme ulaşılabilecektir. Dolayısıyla demokratikleşmenin ana hedefleri ise; vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini geliştirmek, kimlik sorunlarına çözüm üretmek, tüm kesimlerin siyasal katılımlarını sağlayacak ortamlar hazırlamak, ayrımcılığın olmadığı ve herkesin eşit haklara sahip olduğu bir ülke inşa ederek milli birliği sağlamak ve böylelikle siyasal sistemin işleyişini normalleştirmek (Akdoğan, 2011a: 21; Bostancı, 1998: 210-215) olmalıdır. Erdoğan'ın liderliğini yürüttüğü AK Parti hükümetleri, bu demokratikleşme çabalarını hedefe koyarak yeni süreçlere doğru demokrasi yelkenlerini açmayı denemektedir. Yaklaşık on yıldan bu yana

yürütülen “açılım politikaları” eksenli çabalar, bugünün siyasi tartışmalarının da ana gündemlerini oluşturmaktadır. Bundan dolayı siyasetin sıcak konularından olan demokratikleşme süreçlerini; açılım politikaları, din ve inanç özgürlüğündeki demokratikleşme çabaları ve çözüm süreci başlıkları altında ele almak ve değerlendirmek gerekmektedir.

3.1.3.1.1. Demokratik Açılım Politikaları

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti’nin bakiyesi olan topraklar üzerinde kurulmuştur. Modern dönem devletlerinin yapılanma biçimi olan ulus-devlet tipi örgütlenmesiyle genç Cumhuriyet, yeni bir ulus yaratma idealleri doğrultusunda birçok etnik yapıyı, dini, mezhebi, kısacası kültürel çeşitliliği yok sayma yöntemini benimsemiştir. Bu yöntem, devleti koruma adına zaman zaman resmi ideolojiye karşı çıkan veya farklı düşünen kişilere, gruplara veya yapılara yönelik baskıcı politikalar uygulayan siyasal anlayışı da beraberinde getirmiştir. Çünkü Aydın’ın da dikkat çektiği gibi, Türk siyasal sisteminde devlet anlayışı “bir güvenlik sistemi olarak” tecelli etmektedir. Devletin güvenlik algısı, yurttaşın güvenliğini tesis etme üzerine değil, devletin kendini güvence altına alması anlayışına dayanmaktadır. Oysa demokratik sistemlerde devletin, öncelikle bireyin korunmasını güvence altına alması gerekmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de uzun yıllardan bu yana kendini tedbirler alarak korumaya çalışan devlet, aynı zamanda birçok siyasal problemin de kaynağını oluşturmuştur (Aydın, 2011a: 87). Böylelikle çeşitli ırktan, dinden veya mezhepten olan Türk vatandaşları, resmi ideolojiye uygunluklarına bakılarak devlet tarafından farklı muamelelere muhatap olmuşlardır. Hatta bu muameleler, pratikte halk düzeyinde birden fazla sınıfın oluşmasını sağlamıştır. Türkiye'de gayri resmi olarak yürütülen iki sınıflı vatandaşlık uygulaması olduğunu ileri süren İnsel’e göre ilk sınıfı, Türk kökenli Müslümanlar oluşturmakta ve bunlar şehirli, köylü, üniversiteli, okur-yazar olmayan gibi ayrı ayrı statülere ayrılmaktadırlar. İkinci sınıf vatandaşlar ise, kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. İlk grupta Müslüman olmayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları yer alırken, ikinci grupta Müslüman olan ve fakat Türk olmayan vatandaşlar bulunmaktadır (İnsel, 2012: 110). Bu sınıflar içerisinde yer alan vatandaşlar, devletin kendileri için çizdiği sınırları aşmadığı sürece herhangi bir

problem teşkil etmemektedir. Ancak ne zaman ki bu sınırlar aşılmaya çalışılırsa, ister ilk sınıfta isterse de ikinci sınıf içerisinde olsun, devlet bu vatandaşları kendi sınırlarına çekebilmek için elinden gelen tüm araçları devreye sokabilmektedir. Buna göre laikliği tehdit eden İslam, Türklüğe baskın gelecek Kürtlük ve diğer etnik taraftarlık ve resmi ideolojinin tahtını sallayan sosyalizm, komünizm, İslamcılık ve diğer ideolojiler, sınıf türüne bakılmaksızın derhal cezalandırılabilmektedir.

Türkiye'nin bu güvenlikçi devlet anlayışından kurtulma denemeleri, son yıllarda daha çok yoğunlaşmıştır. AK Parti hükümetlerinin "demokratik açılım politikaları" olarak adlandırdığı bu süreçlerin başlangıcı, fili olarak beş yıldan beri devam ediyor olsa da, yaklaşık on yıl öncesine dayanmaktadır. Esasında dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2005 yılında Diyarbakır'da yaptığı konuşma "açılım" olarak adlandırılan süreçlerin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Kürt sorununun çözümüne değinen ve daha önceki siyasi liderlerden farklı bir söylem geliştiren Erdoğan, hem bu sorunun demokratik yöntemlerle çözüleceğini ve Kürt vatandaşların ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmekten kurtulacağını hem de farklı kültürlere sahip vatandaşlara uygulanan anti-demokratik uygulamaların kaldırılacağını taahhüt etmiştir. Erdoğan'ın konuşmasında geçen, "Tek devlet, tek millet ve tek bayrak prensibi içinde Kürt sorunu da, başka sorunlar da gözbebeğimiz cumhuriyetimizin daha çok demokrasi üretmesiyle çözülecektir. Hiçbir sorunu yok saymıyoruz. Çünkü sorunları yok saymak aziz milletimize saygısızlıktır… Siz aziz hemşerilerimize şanlı bayrağımızın dalgalandığı her vatan toprağında birinci sınıf vatandaşlık, daha çok demokrasi, daha çok refah sözü veriyorum" (Akdoğan, 2011a: 20) ifadeleri, yeni bir demokratikleşme sürecinin başlayacağı yönünde sinyaller vermekteydi.

Farklı etnik, dini, mezhebi gruplara yönelik gerçekleştirilen reformların toplanarak kapsamlı bir proje haline dönüştürülmesi olarak ifade edilen Demokratik Açılım Süreci, cumhuriyet tarihinin en önemli ve çokça tartışılan projelerinden biridir (Akdoğan, 2011a: 20; Soner, 2011: 156). Açılım politikaları, Türkiye'de dilinden, dininden, etnik kökeninden vs. farklılıklarından dolayı "ötekileştirilmiş" toplumsal grupların sorunlarının çözülmesi için başlatılmıştır (Aksoy, 2011: 130; Soner, 2011: 153). Çünkü bu açılım politikalarıyla amaç, yıllardır "kurucu

ideoloji"nin küstürdüğü farklı unsurları bir amaç etrafında toplamak, gasp edilen temel insani haklarını iade etmek ve milli birlik ve beraberliği oluşturmaktır. Bu yönüyle açılım politikaları, ulus-devletin resmi ideoloji ekseninde oluşturmaya çalıştığı jakoben misyonun aksine tüm farklılıklara haklarını teslim ederek, devletle barıştırarak ve bir üst kimlik oluşturarak demokratik yollarla kolektif bilinci yeniden tesis etmeyi hedeflemektedir. Ulus-devlet politikalarının inşa etmeye çalıştığı ve başarılı olamadığı devlet ve toplum yapısını, açılım politikaları aracılığıyla özgürlüklerin garanti altına alarak devleti milletle, milleti de kendi içerisindeki diğer farklı yapılarla barıştırma projesidir. Ayrıca açılım politikalarının Türkiye'yi böleceği ve parçalayacağı yönünde, muhalefet tarafından yapılan radikal eleştirilerden sonra bu politikaların ülkeyi bütünleştireceği ve dolayısıyla ortak bir amaç etrafında birleştireceğini ifade etmek için "Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi" olarak, süreç ifade edilmeye başlanmıştır.

Milli Birlik ve Kardeşlik Projesinin iki dayanağı vardır: Demokratikleşme ve terörün bitirilmesi. Türkiye'de yaşayan farklı grupların sorunlarının olabildiğince azaltılarak demokratikleşme kanallarının azami derecede önünü açmak, bunun yanı sıra terörü sadece güvenlik önlemleriyle değil, teröre neden olan sosyal, siyasal, ekonomik ve diğer nedenler belirlenip bu yönde radikal kararlar alarak, proje tesis edilmek istenmekteydi (Akdoğan, 2011a: 21; Yıldırım, 2011: 75-79). Demokratik açılım süreciyle Erdoğan, Cumhuriyet'in farklılıklara karşı yaklaşık doksan yıldan beri uyguladığı politikalarda adeta bir "paradigma değişikliği"ne gitmiştir. Bu temel dönüşümü, hükümetin aldığı kararlarda da görebilmek mümkündür. Demokratikleşme yolunda 2009-2012 yılları arasında yapılan reformlardan bazıları şunlardır: Olağanüstü Hal (OHAL) uygulaması ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kaldırılmış, farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi için özel kursların açılmasına imkan tanınmış, farklı dil ve lehçelerde yayın yapma hakkı verilerek TRT 6 kurulmuş ve diğer dil ve lehçelerde de yayınlar başlamıştır. 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu demokratik bir yapıya kavuşturulmuştur. Bilgi Edinme Kanunu çıkartılmış, Doğu ve Güneydoğu'da yaklaşık 15 milyar lirayı aşan yatırımlar yapılmıştır. Alevi Çalıştayı yapılmış, azınlıklara yönelik demokratik düzenlemelere gidilmiş, yerleşim yerlerine eski isimlerinin verilmesinin önü açılmış ve

üniversitelerde farklı dillere yönelik enstitüler kurulmuştur (Bkz. Akdoğan, 2011a: 30-32). Dolayısıyla demokratik açılım politikaları kapsamında; Kürt Meselesi, Alevilik Meselesi, Roman vatandaşların durumu, din ve inanç özgürlüğü ve azınlıkların sorunu gibi problem oluşturan konular yer almaktadır. Bu bölümde bu konulardan Alevilik, Romanlar ve azınlıklar konusuna değinilecek, Kürt Meselesi ve din ve inanç özgürlüğü konularının sınırları daha geniş olduğu için bu konular ayrı başlıklarda ele alınacaktır.

2009 yılında başlayan Demokratik Açılım politikalarının önemli bir ayağını da Alevilik meselesi oluşturmaktaydı.[108] Türkiye'de Aleviler, Cumhuriyet'in ötekileştirdiği diğer kesimlerde olduğu gibi, önemli sınavlardan geçmişlerdir. Türkiye'ye özgü modernleşme tarzından ve ulus-devlet yapısından kaynaklı olarak, büyük bir dışlanma, baskı ve inkâr politikalarıyla yüz yüze kalan Aleviler, büyük çaplarda sosyal travmalar yaşamışlardır (Yıldırım, 2011: 79). Özellikle 1970'li yılların sonlarında yaşadıkları kriminal düzeydeki olaylar, toplumun diğer etnik ve dini yapılarıyla kaynaşmalarını önemli ölçüde engellemiştir. Bu yüzden Çorum, Sivas, Maraş ve Hatay gibi illerde, Alevilerle Sünniler arasında derinleşen ayrışmalar ve bölünmeler yaşanmıştır. 1990'lı yıllarda yaşanan Gazi Olayları ve çoğu Alevi 37 vatandaşın ölümüyle sonuçlanan Madımak Oteli Olayları, bu yarılmayı daha da güçlendirmiştir (Subaşı, 2011: 91; Tarhan, 2011: 109). Ayrımcılığa ve yer yer baskıya maruz kalan Aleviler, "eve çekilme" psikolojiyle içe kapanmışlar ve böylece bir "sır toplumu" haline gelmişlerdir (Tarhan, 2011: 109). Devletin farklılıkları ötekileştirici politikası ve ulus-devletin üretmeye çalıştığı vatandaş tipine aykırı olanlara yönelik toplumsal hafızanın ve siyasal kültürün devreye sokulmasıyla etrafa salıverilen korku siyaseti, hem Alevilerin Sünnileri hem de Sünnilerin Alevileri bir düşman olarak görmelerine neden olmuştur. Ayrıca gelişmemiş ve Türkiye'ye

[108] Alevilik genel olarak İslam geleneği içerisinde değerlendirilen bir inançtır. Anadolu'daki Alevilik, Hz. Ali'yi merkeze alan Şii, İsmaîlî veya Nusayrilik gibi geleneklerle bariz şekilde ayrışmaktadır. Anadolu Aleviliği söz konusu inanç ve geleneklerden izler taşısa bile gerçekte özgün bir inanç ve değer yapılanmasına sahiptir. Ayrıca Aleviliğin, bulunduğu bölgenin yerel inançlarıyla ve kültürleriyle bir bütünleşme içine girmesi, Şii-İsmaîlî gelenekten aktardığı değerlerin yanı sıra İslam dışı kültür ve inançlardan devşirdiği inanışları benimsemesi, onu muğlâklaştırmakta ve dayandığı ontolojiye yönelik kesin bilgilerin ortaya çıkmasına engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla Aleviliğin, bir din mi bir mezhep mi veya bir kültür mü olduğuna dair önü arkası olmayan tartışmalara girilmektedir (Subaşı, 2011: 87-89; Bkz. Öktem, 1994).

kıyasla güdük kalan bir demokrasi rejimi de, sorunların konuşulabilmesine ve iletişim kanallarının güvenli bir biçimde tesis edilebilmesine imkan vermeyerek, açık bir topluma erişimi de maalesef engellemiştir. Alevi açılımının önemli yürütücülerinden biri olan ve Alevilik konusundaki çalışmalarıyla da tanınan Necdet Subaşı, öteden beri bilinçaltında Alevilerin Sünnilere, Sünnilerin de Alevilere karşı olumsuz yargılar beslediklerini belirtmektedir. Subaşı'ya göre "Alevilerin Sünniler hakkındaki yargıları gasp, zulüm ve ayrımcılık üzerine inşa edilmişken, Sünnilerin Aleviler hakkındaki yargıları da ihanet, sapkınlık ve cehalet üzerine kurulmuştur" (Subaşı, 2011: 96). Bunun yanı sıra Aleviler arasında, devletin Sünnilikle bütünleşmiş olduğuna dair yaygın bir kanaat bulunurken Sünniler arasındaki genel kabul de, açıkça ifade edilmese de, Alevilerin devletin gizli bir ortağı olduğuna yönelik düşüncedir (Subaşı, 2011: 90). Dolayısıyla fark edilmektedir ki yıllardır aynı topraklarda yaşayan bu insanlar, birbirlerini yeterince tanımamakta ve resmi ideolojinin verdiği rolleri ise layıkıyla yerine getirme çabası içerisinde olmaktadırlar.

AK Parti hükümetleri, açılım politikaları kapsamında Alevilerin hak ve taleplerini iyileştirmek amacıyla bir eylem planı ortaya koymaya çalışmıştır. Bu planın ilk icraatı, Alevilerle devleti bir araya getirerek sorunların her iki tarafın da bulunacağı, katkı sağlayacağı ve çözüm önerilerini sunabileceği bir dizi çalıştayların yapılmasıydı. Alevi kimliğe sahip kanaat önderlerinin, akademisyenlerin, ilahiyatçıların, sivil toplum kuruluşlarının, medya ve siyasi kuruluş temsilcilerinin yer aldığı bu çalıştaylarla, Alevilerin sorunlarının toplumun tüm kesimleri tarafından fark edilmesi, hissedilmesi ve herkesin bu soruna samimi bir şekilde katkı yapması amaçlanmaktaydı (Bkz. Subaşı, 2011: 92-93). Aleviler için yeni bir süreci ifade eden bu çalıştaylar, tarihsel süreçte ilk defa Alevilerin devletle girdiği olumlu bir ilişkiyi de tanımlamaktaydı (Tarhan, 2011: 110). Bu çalıştaylar, Alevilerin problemlerinin çözümünde bir umut ışığı olmuş ve toplumun tüm kesimlerinden büyük oranda destekler almıştır. Çalıştayların sonucunda hükümete sunulan raporda Alevi kimliğinin tanınması, Aleviliğin Türkiye için bir farklılık ve aynı zamanda bir zenginlik olduğunun belirtilmesi ve Alevilerin de tüm yurttaşlar gibi eşit haklara sahip olmasının gerektiği gibi bazı temel hususlar üzerinde durulmuştur. Raporda yer alan bu maddelerden bazıları ise şunlardır: Aleviliğin çerçevelenmesinin ve

tanımlanmasının tamamen Alevilerin inisiyatifinde olduğu; Alevilerin devlet ve toplum tarafından ayrımcılığa uğradığı ve eşit vatandaş statüsüne erişmek adına gerekli yasal düzenlemelerin yapılarak diğer inanç gruplarıyla hoşgörü, diyalog ve empati eksenli girişimlerin yapılması; Alevi sorununun çözümü için hukuk kurallarıyla çelişmeyen bir laiklik anlayışının tesis edilmesi; devletin homojenleştirici kimlik siyasetinden vazgeçmesi; Alevilerin her Sünni vatandaş gibi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sunduğu hizmetlerden yararlanması; zorunlu din derslerinin uygulamada ortaya çıkan sorunlarının yasayla güvence altına alınması; cemevlerine hukuki bir nitelik kazandırılması ve gerekli ihtiyaçların eşitlik ilkesi gereğince devlet tarafından karşılanması; tüm düzenlemelerin ayrılıkçı görüşleri ortadan kaldırarak birliği ve kardeşliği tesis etmesinin önünü açması; 1993 Madımak Olayı'nın tüm yönlerinin aydınlatarak bu olayın vatandaşlar arasında kin, nefret ve düşmanlığı körüklemesinin engellenmesi; Madımak Oteli'nin kamulaştırılması ve birlik ve beraberliğin sembolü olarak Sivas halkının ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi (Subaşı, 2011: 103-108; Tarhan, 2011: 111-117). Raporda yer alan bu maddeler, Türkiye'nin bir "öteki"siyle daha barışını sağlayacak önerileri kapsamaktadır. Bu çaba, yıllardır bazı ideolojik, siyasi ve dini meselelere alet edilmeye çalışılan Alevilerin, devletle ve toplumla bütünleşmesinin tesis edilmeye çalışılmasıdır. Tarhan'a (2011: 122-123) göre ise Alevi Açılımı'nın Aleviler için olumlu ve önemli sonuçları olmuştur. Tarhan'ın öngördüğü sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Açılım politikası ve çalıştaylarla birlikte devlet, Alevileri resmen tanımıştır. Bu hükümetlerden sonra gelecek hükümetler için de, insan hakları temelli Alevi taleplerini karşılayacak zorunluluklar oluşmuştur.
- Kendi içinde kapalı bir topluluk olan Aleviler ve Alevilik, toplumun geniş bir kesimi tarafından ilgiyle takip edilmiş ve yine bu kesimler Alevileri ve Aleviliği tanımak ve anlamak istemişlerdir.
- Türkiye toplumu; tarihi, sosyolojik ve kültürel yönleriyle Aleviliğin İslam inancı içerisinde asırlardan bugüne kadar gelen tasavvufi bir yorum olduğunu öğrenmiştir.

- Devlet üniversitelerinde Alevi Araştırmaları Merkezleri kurulmuş ve Alevilik üzerine yapılan bilimsel toplantıların, akademik tezlerin, makalelerin ve her türlü basılı ve görsel yayınların sayısında ciddi artışlar olmuştur.
- Alevilerin talepleri arasında yer alan, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitabına Alevilik ile ilgili bilgiler konulmuş, Madımak Oteli kamulaştırılmış ve Cemevlerinin statüsü hakkındaki düzenlemeler de hızla devam etmektedir.
- Çeşitli dönemlerde baskıya maruz kalan Aleviler, kendilerini ifade etmeye, özgüven duymaya başlamışlardır.

Dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 30 Eylül 2013 tarihinde açıkladığı ve toplumun farklı kesimlerine yönelik birçok demokratik açılımın müjdesinin verildiği "demokratikleşme paketi" de, Alevi açılımına ilişkin bazı düzenlemeleri içermektedir. Bütün vatandaşların inancından veya farklılığından dolayı ayrıma maruz kalmasını önlemek için kurulan ayrımcılıkla mücadele ve eşitlik kurulu, yurttaşların yaşam tarzının Türk Ceza Kanunu (TCK) ile güvence altına alınması ve Nevşehir Üniversitesi'ne Alevi-Bektaşi geleneğinde önemli bir yeri olan Hacı Bektaşi Veli'nin isminin verilmesi, Alevi açılımıyla ilgili önemli düzenlemelerdir. Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2014 yılı içerisinde Alevi-Bektaşi dedeleri önce Kerbela ve Necef'e daha sonra Mekke ve Medine'ye götürmesi ve TBMM'de Alevi iftarlarının düzenlenmesi gibi etkinlikler de, Alevi açılımını cesaretlendiren uygulamalardır.

Açılım politikalarının bir diğer ayağını ise Roman vatandaşların haklarını temel alan Roman Açılımı oluşturmaktadır. Roman açılımıyla hükümet, Türkiye'de yaşayan ve halk arasında "Çingene" olarak bilinen Romanların gündelik hayatta yaşadığı sorunların tespit edilmesini ve bu sorunların çözümü için Romanların taleplerine kulak verilmesini amaçlamaktadır (Aksoy, 2011: 130). Romanlar başta sosyo-ekonomik problemler olmak üzere birçok sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Buna ilaveten Romanların toplumda dışlamaya ve ötekileştirmeye maruz kalmaları, onları büsbütün toplumun dışına itmiştir (Aksoy, 2011: 137). Toplumla entegrasyonunu gerçekleştiremeyen Romanlar, kapalı bir topluluk olarak hayatlarına devam etmiş ve hatta zaman zaman bir takım kriminolojik olaylarla gündeme

gelmelerinden dolayı da, toplumda suç üreten bir topluluk olarak anılmıştır. Bu algı, siyasi ve sosyal düzlemlerde Romanların problemlerinin görülmesini ise engellemiştir.

Romanlar üzerinde çalışmalar yapan Murat Aksoy'a (2011: 135-139) göre, Romanların problemlerinin genel olarak şu alanlarda ortaya çıktığı görülmektedir: Türkiye'de Romanların kötü davranışlarla ilişkilendirilmesi ve böylelikle toplum tarafından etiketlenmesi; etnik yapılarından dolayı kamu ve özel sektörlerde iş imkanının tanınmaması; genellikle yaşadığı şehirlerin kenar mahallerinde yaşamaları ve bundan dolayı barınma ve konut sıkıntıları çekmeleri; bazı konularda Romanlara hukuki ayrımcılık uygulanması gibi sorunlardır. Roman açılımını başlatmak için, 10 Aralık 2009 tarihinde Türkiye'nin 36 ilinden, 5 federasyon ve 80 dernek temsilcisinden oluşan 120 kişilik Roman grubu, Roman Açılımı'ndan sorumlu dönemin devlet bakanı Faruk Çelik öncülüğünde Roman Çalıştayı'nda bir araya gelmişlerdir (Aksoy, 2011: 141). Çalıştayda Romanların eşit haklara sahip bir vatandaş olarak topluma dahil edilmesi gerektiğinin altı çizilmiş ve yaşadığı problemlere çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalıştayda bir takım kararlar alınmıştır. Bu kararlardan bazıları ise şunlardır: Romanlara yönelik dışlanma ve ayrımcılığa son verilerek eşit vatandaş statüsünün kazandırılması; sosyo-ekonomik sorunların giderilmesine yönelik çalışmalar yapılması; barınma sorunu için TOKİ'yle işbirliği yapılması; yaşadıkları mahallelerin kültürel yapılarının korunması; Romanların çocuklarının sağlıklı eğitim almaları için okullar yapılması; Roman müzisyenlerin sosyal güvenceye kavuşturulması; yoksulluk sınırı altında yaşayanlara gıda yardımı yapılması; suçun oluşumuna ve uyuşturucu kullanımına engel olacak önlemler alınması; toplumun Roman algısı konusunda araştırmalar yapılması; Romanlara hakaret ve aşağılama içeren ifadelerin kitaplardan çıkartılması; üniversitelerde Roman enstitülerinin kurulması ve sivil örgütlenmelerinin desteklenmesi şeklindedir (Aksoy, 2011: 145-147). Roman Çalıştayı'ndan sonra Roman açılımına yönelik bazı adımlar atılmıştır. Nüfus cüzdanı olmayan yüz bin civarında Roman vatandaşına nüfuz cüzdanı verilmesi, Recep Tayyip Erdoğan'ın 14 Mart 2010 tarihinde "Roman Buluşması" adlı etkinlikte Romanlarla bir araya gelmesi, bu konuda atılan ilk adımları oluşturmaktaydı (Aksoy, 2011: 147-148).

Ayrıca 30 Eylül 2013 tarihinde açıklanan demokratikleşme paketinin içerisinde yer alan, Roman Dil ve Kültür Enstitüsü'nün kurulması, ayrımcılıkla mücadele ve eşitlik kurulunun oluşturulması, yaşam tarzlarının ceza kanunuyla güvence altına alınması gibi düzenlemeler de, Roman açılımına yönelik önemli kazanımlar olarak değerlendirilmektedir.

Demokratik açılım politikaları, Türkiye'de yaşayan azınlıkların haklarını da güvence altına almayı hedeflemiştir. Aslında "azınlıklar sorunu" denildiğinde kastedilen sorun, gayri Müslim cemaatlerin durumudur. Bilindiği üzere gayri Müslim cemaatlerin hukuki, siyasi ve toplumsal konumları, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Lozan Antlaşması'yla belirlenmiştir. Bu antlaşmada azınlıkların hakları belirlenmiş olsa da Cumhuriyet, uyguladığı güvenlikçi politikalarla azınlıkların ihanet içerisinde olacağını düşünerek onlara her daim bir rezerv koymuştur (Soner, 2011: 159-160). Yıllardır devletin ve toplumun hafızasında diri olan bu algı, açılım politikalarıyla değişmeye başlamıştır. Bu değişimin kökeni, esasında yaklaşık 10-15 yıl öncesine kadar gitmektedir. Çünkü Türkiye, Avrupa Birliği'ne giriş süreciyle birlikte azınlıklara yönelik politikalarında hakim paradigmayı değiştirmeye başlamıştır. Bu doğrultuda azınlıkların; azınlık vakıflarının mülkiyet hakkı, Heybeliada Ruhban Okulu ekseninde beliren eğitim talepleri ve Rum-Ortodoks patriğinin "ekümenik" patrik olarak faaliyette bulunma isteği gibi başlıca taleplerini (Soner, 2011: 163-164) dikkate alarak, uygun sosyo-politik çözümler geliştirmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra AK Parti hükümetleri, azınlıklara yönelik açılım politikalarında devletin gayri Müslim vatandaşlarla yıllardır yaşanmakta olan sorunlarını en aza indirme gayretini siyasetle aşma yolunu denerken, bazı istenmeyen olayların yaşanmış olması, azınlıklar sorunu konusunda toplumda varolan tedirginliği daha da arttırmıştır. Özellikle Agos Gazetesi kurucusu ve başyazarı Ermeni asıllı Hrant Dink'in öldürülmesi ve misyonerlere yönelik cinayetlerin meydana gelmesi gibi olaylar, azınlık algısının toplumsal düzlemde değişmesinin daha da zaman alacağı izlenimini uyandırmaktadır (Soner, 2011: 176; Yıldırım, 2011: 81). Açılım politikaları çerçevesinde AK Parti hükümetleri azınlıklara yönelik bazı uygulamaları hayata geçirmiştir. 2010 yılında Van'ın sınırları içerisinde bulunan Akdamar Kilisesi'nin yılda bir defa olmak üzere ibadete açılması, demokratikleşme paketinde

açıklanan Mor Gabriel Manastırı'nın Süryani Cemaati'ne ve azınlıklara ait arazilerin tekrardan sahiplerine iade edilmesi, ayrımcılıkla mücadele ve eşitlik kurulunun oluşturulması, yaşam tarzlarının ve inançların ceza kanunuyla güvence altına alınması gibi adımlar, azınlıklara yönelik demokratik açılım çabalarına örnek gösterilebilir.

Demokratikleşme sürecinin önemli bir adımı olan demokratik açılım politikaları, devletin halkıyla yüzleşmesini ve yapılan hataların telafi edilebilme imkanını sağlamaktadır. Erdoğan'ın Türkiye tarihinde kara bir leke olarak duran Dersim Olayları ile ilgili olarak Cumhuriyet adına özür dilemesi, bunun en bariz örneklerindendir. Son dönem demokratikleşme sürecinin lokomotif konularından olan Kürt Meselesi veya Çözüm Süreci ve din ve inanç özgürlüğü, yüzleşmelerin ve telafilerin yaşandığı iki önemli konudur. Bu bölümün bundan sonraki başlıklarında bu iki mesele üzerinde durularak, demokratikleşme sürecinin ulaştığı mecraların izleri aranacaktır.

3.1.3.1.2. Güvercini Altın Kafese Koymak: Din ve İnanç Özgürlüklerine Yönelik Demokratikleşme Çabaları

Demokrasiyi insan haklarını korumanın en faydalı ve en etkili yolu olarak tasvir eden siyaset bilimci Atilla Yayla'ya (2004b: 32,71) göre Türkiye, cumhuriyet tarihinde "demokrasiyi koruma" adına demokratik olmayan icraatlara başvurmuştur. İnsel'in (2012: 118) dikkat çektiği ve Cumhuriyet'in temel dayanaklarından olan devletçilik anlayışı da, din de dahil her şeyin devletleştirilmesi esasına dayanırken demokrasiyi korumanın araçsalı olmuştur. M. Kemal'in milli bir din kurma gayretinde olması bunun en bariz göstergesidir. Dini personelin devlet okullarında yetiştirilmesi, dini alanın Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı'nca örgütlenmesi, ezanın ve Kur'an-ı Kerim'in Türkçeleştirilme çabaları buna örnek olarak gösterilebilir. Çünkü Cumhuriyet, Hıristiyanlığın Avrupa'da üstlendiği misyon gibi İslam'ın da böyle bir misyona sahip olmasını arzu etmiştir (Aktay, 1999: 169). Dolayısıyla Cumhuriyet, gerek milli eğitim söylemlerinde, gerekse de diyanet söylemlerinde bir Türk yurttaşı oluşturmayı ve böylece milli kimliğin inşa

edilmesini, Sünni İslami değerleri topluma hakim kılarak başarmaya çalışmıştır (Aktay, 1999: 37; Can, 2013: 126-132). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'de din ve inanç özgürlüğü meselesi çoğunlukla, halkın genelinin inandığı din olan İslam'ın inanç ve değerlerinin pratik yaşamda uygulanabilirliğinin sınırlandırılmasıyla alakalıdır.

Türkiye'nin siyasal hayatında yer alan önemli sorunlardan birisi, dinin konumunun ne olacağına yönelik kaygıdır. Toplumun kültürel kodlarının en kılcal damarlarına kadar yerleşmiş olan kadim dini düşünce, dinden arındırılmış bir siyasal hayat üretme gayretleriyle görmezden gelinmiştir. Cumhuriyetten bu yana din, belirli bir alana konulmuş ve orda durması istenmiştir. Bunun teminatı olarak da laikliğe kolluk görevi tayin edilmiştir (Aydın, 2011a: 151). Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra bir çeşit disiplin anlayışı içerisinde muhafaza ettiği laiklik politikaları, halk üzerinde yüksek gerilimli politikalar üretmesine ve dinsel kurumların toplum üzerindeki güçlü etkinliğini kırma çabalarına rağmen devlet, din işlerine müdahil olmaktan hiçbir zaman geri durmamıştır (Aktay, 1999: 173). Ulus-devlet refleksiyle hareket eden Türkiye, bu güvenlikçi politikalarını uzun yıllar sürdürmüştür.[109] Farklılıkları birer tehdit olarak algılayan bu indirgemeci devlet aklı, şuana kadar hiçbir zaman milli birliği tesis edebilmiş değildir.

Türkiye'de demokrasi tarihinin büyük bir bölümü, halkın din ve inanç özgürlüklerinin ihlal edilmesi ve bu özgürlüklerin yeniden kazanılması olarak da okunabilir (Aktay, 1999: 190). Asırlardır İslam inancına göre yaşamış insanları, seküler-laik bir projeyle yeni bir vatandaş tipine benzetmeye çalışmak ve bu doğrultuda yenilikler getirmek, dayatmacı bir zihniyetin ürünüdür. Bu jakoben tutum, darbeye ayarlı müdahalelerle 2000'li yıllara kadar taşınmıştır. Örneğin 28

[109] Güvenlikçi sistem, modern dönemle birlikte ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla adeta birer "ulusal güvenlikçi" sisteme dönüşmüştür. Modern ulus-devletler, demokratik haklar ve özgürlükler söylemlerini her geçen gün daha çok dillendirmelerine rağmen güvenlikçi sistemi çok daha fazla bağırlarına basmışlardır. Bu sistemin gönüllü ulus-devlet yapılarından biri de Türkiye'dir. Örneğin toplumun önemli bir kısmının onaylamadığı halde uzunca yıllar başörtüsü yasağının uygulanması, siyasal rejimin kendini güvende hissetmesi ve bir nevi garantiye alması olarak yorumlanmaktadır. Terörizme karşı toplumun anti-terör yasalarıyla donatılması, muhalif fikirlerin resmi ideolojiye aykırı olduğu düşüncesiyle anarşist olarak yaftalanması ve bir etnisite üzerine temellendirmeye çalışılan ulus-devletin diğer etnik yapıların varlığını inkar etmeye dönük politikalar, birer güvenlikçi sistem refleksi olarak okunabilir (Aydın, 2011b: 176-178).

Şubat 1997'de ordunun siyasete ve yönetime müdahale etmesiyle gerçekleşen ve "postmodern" olarak nitelenen darbe sonrasında Türkiye toplumu, birçok yasakla ve engellemelerle karşı karşıya kalmıştır. Sekiz yıllık kesintisiz eğitim reformu adı altında İmam-Hatip Liselerinin orta kısmının kapatılması, iş ve eğitim hayatında başörtüsü yasağının çok katı bir şekilde uygulanması, meslek liselerinden mezun olanların üniversiteye giriş sınavında maruz kaldıkları "katsayı" adaletsizliği, Kur'an kurslarına yaş sınırlamasının getirilmesi bahanesiyle çocukların Kur'an eğitimi almasının önüne geçilmesi gibi yasaklar, insan hak ve özgürlüklerine vurulmuş prangalar olarak değerlendirilmiştir (Aktay, 1999: 192-193; Bkz. Can, 2013). Bu yasaklar içerisinde toplumun en çok tepki gösterdiği yasak ise, başörtüsü yasağı olmuştur.[110] Başörtülülerin çalışma hayatına dahil edilmedikleri, eğitim almak isteyenlerin ya üniversite kapılarından çevrildikleri veya da "ikna odaları"nda Kemalist projeye uygun tasarrufta bulunulduktan sonra içeri alındıkları, oğullarını vatan için askere gönderen başörtülü annelerin TSK'ya ait hastane ve diğer kuruluşlara kabul edilmedikleri bir Türkiye'de başörtülü olmak, kısacası o zamanlar travmatik bir durumdu.[111]

[110] Demokratik bir ülkede, insanların kılık-kıyafetlerinin nasıl olacağı ve bu kıyafetlerin ne şekilde giyileceği herhangi yasal bir dayanak referans gösterilerek belirlenemez. Çünkü böyle bir düzenleme, insanların temel özgürlük alanlarından birine keyfi olarak müdahale etmek anlamına gelir. Ayrıca siyasi yönetimlerin veya meclis çoğunluğunun bu alana müdahale etme hakları olmadığı gibi, böyle bir kanun çıkarma yetkileri de bulunmamaktadır (Yayla, 2004b: 40-41).

[111] Türkiye'de bazı dönemlerde devlet, kendine zarar vereceğini ve meşruiyetini tehlikeye sokacağını düşündüğü bazı özgürlüklere sınır getirmiş ve bu sınırlandırmaların "devletin bekası" için yapıldığı söylemi öne sürülmüştür. Ayrıca bu sınırlandırmaya devletin üstlendiği, toplumu modernleştirme fonksiyonu ve amacı da eklendiğinde, vatandaşların gündelik yaşamına dair her şey devlet için birer tehdit olarak algılanmaya başlamaktadır. Örneğin üniversitelerde ve çalışma hayatında yıllardır yasaklanan "başörtüsü sorunu", böyle bir algılamanın sonucu olarak bir tehdit potansiyeline büründürülmüştür. Din ve vicdan özgürlüğü kategorisi altında değerlendirilecek bir konu, bir simge ve tavır olarak yorumlanarak siyasetin malzemesi haline getirilmiştir. Öyle ki sivil veya siyasi bir mesele olarak yorumlansa dahi, demokratik bir ülkede sivil ve siyasi özgürlüklerin teminat altına alınması gerektiği için, yine bir sorun veya tehdit olarak görülmemelidir (Yılmaz, 2001: 318-319). Yılmaz'ın da (2001: 319-320) dikkat çektiği üzere, iktidarın tarihini bedenin ve insanın denetlenmesinin tarihi olarak gören ve bedeni; ekonomik, siyasi ve hukuksal iktidarın kendini üretmesinde ontik bir nesne olduğu söylemini dillendiren Foucault'nun düşüncesi temel alındığında (Foucault, 2000a: 249-251), başörtüsü ve diğer bedene uygulanan yasakların herhangi bir meşru yönünün olduğunu söylemek imkansızdır.

Din ve inanç özgürlüğüne yönelik demokratikleşme çabalarının özellikle son beş yılda önemli mesafeler kat ettiği görülmektedir. Askerin siyasete müdahalesinin engellenmesi, kurumların asker hakimiyetinden arındırılarak sivilleştirilmesi ve TSK'nın hesap verebilir bir kurum haline getirilmesi, din ve inanç alanındaki demokratikleşme adımlarının gerçekleştirilmesinde hayati bir önem taşımıştır. Bunun içindir ki hem din ve inanç özgürlüğü hem de diğer demokratik açılımlar, askerin siyasete müdahale etmesini sağlayan tüm kanalların erişiminin kapatılmasından sonra hayata geçirilmiştir. Dolayısıyla son açıklanan demokratikleşme paketinde de yer alan din ve inanç özgürlüğüne dair düzenlemelerle birlikte bu demokratikleşme çabası, toplumun beklentilerini büyük ölçüde karşılar hale gelmiştir. Böylelikle eğitim ve çalışma alanında başörtüsü yasağının kaldırılması, İmam Hatiplilerin üniversiteye girişte maruz kaldıkları katsayı adaletsizliğine son verilmesi, Kur'an Kurslarına giden çocuklarda yaş sınırına makul düzenlemelerin getirilmesi gibi bir takım gelişmeler, din ve inanç özgürlüklerine vurulan prangaların sökülmesi ve altın kafesine hapsedilmiş olan özgürlüğün simgesi güvercinin de salıverilmesi olarak yorumlanmaktadır.

3.1.3.1.3. Çözüm Süreci

Demokratikleşme süreci içerisinde yer alan ve açılım politikalarıyla kol kola giden çözüm süreci, Türkiye'nin kuruluşundan bu yana bir sorun olarak gündeminde olan Kürt Meselesine dair demokratik açılımları ifade etmektedir. Bilindiği üzere Kürt Meselesi veya bazılarına göre Güneydoğu ya da Doğu Sorunu, ulus-devlet yapısının ötekileştirerek yeni bir ulus inşa etme hevesine bağlı olarak neşvü nema bulmuştur. Çünkü Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu topraklarında yaşayan herkes Türk olarak tanımlanmakla beraber Kürtler, müslüman oldukları için azınlık sayılmadı ve böylelikle resmi anlamda ayrı bir etnik yapı olarak tanımlanmasının önü alınmış oldu.[112] Kürtlerin Türk ırkının bir boyu olarak sayılması halinde, toplumsal

[112] Kürt Meselesi üzerine önemli çalışmalara imza atan Mesut Yeğen, Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda, Kürtleri bir kimlik olarak tanımanın çok ötesinde, M. Kemal'in Kürtlere bir tür özerklik verme eğiliminde olduğunu iddia etmektedir. 1918 yıllarını takip eden zor zamanlarda, hem İstanbul hükümetinin hem de Ankara hükümetinin, Kürtleri kültürel ve siyasal hakları tanınması gereken bir etnik yapı olarak görmekteydiler. Dolayısıyla bu durum, imparatorluktan sonra kurulan cumhuriyetin

entegrasyonlarının sorunsuz gerçekleştirebileceği öngörüldü ve fakat bu siyasi tutum, siyasal rejime ilişkin sorunların üretilmesinden ve büyümesinden başka bir katkı sağlamadı (Aktay vd., 2004: 129; Yeğen, 2011a: 69). Ayrıca 2000'li yıllara kadar Türkiye'de devlet aklı, Kürt meselesini bir asayiş sorunu ve Kürtleri ise, Türkleştirilmesi gereken ve bunun için de arafta bekletilen "müstakbel-Türkler" olarak gördü (Yeğen, 2011b: 7-8). Çözüm sürecinin yürütücülerinden de olan başbakan yardımcısı Yalçın Akdoğan'a (2011a: 22-23) göre Kürt Meselesi'nin bu boyutlara ulaşmasında ve sistemin nitelikli bir çözüm sunamamasının temelinde üç neden bulunmaktadır. Bunlar; 1. İlgisizlik ve geri kalmışlık. Kürt meselesinin sosyo-ekonomik düzeyi ele alındığında, kısmen bilerek kısmen de ihmal sonucunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin geri kaldığı bilinmektedir.[113] Bu geri kalmışlık kuşkusuz terörü başlatan başat bir durum değildir, fakat teröre zemin hazırlayan ve bölge halkının teröre destek vermesi için kullanılan bir provokasyona veya bu söylemin motivasyonuna dönüşmüştür. 2. Ayrımcılık ve dışlayıcılık. Hak, hukuk ve kimlik konularında demokratikleşmenin sağlanamaması, Kürt sorununu büyüten bir faktördür. 3. Ayrılıkçılık ve terör. Kürt etnik milliyetçiliği, ayrılıkçı ve bölücü amaçlar doğrultusunda silahlı mücadele yolunu seçmiş ve Kürt meselesinin temel bileşenlerinden biri olmuştur. Terörün bir yöntem olarak seçilmesiyle Kürt meselesi, içinden çıkılmaz derecede zorlu bir problem haline gelmiştir.

Kürt Meselesinin çözümüne yönelik ilk demokratik adımlar Turgut Özal döneminde gerçekleştirilmiştir. 1990'lı yılların başında devletin Kürtçe konuşma ve yayın yasağını kısmen kaldırması, kültür alanında bazı hakların verilmesi ve yaygın bir tabirle "Kürt realitesinin tanınmış" olmasının Süleyman Demirel'de ifade bulmasıyla başlayan süreç, PKK tarafından devletin zaafı olarak yorumlanarak çözümsüzlüğe neden olacak eylemlerin artış göstermesine neden oldu (Yayman,

---

Kürt meselesinde inkar siyasetiyle başlamadığını, aksine bu meseleyi bir tanıma siyaseti üreterek çözmeye çalıştığını ifşa etmektedir. Kürt realitesini Süleyman Demirel'den yaklaşık yetmiş yıl önce tanıyan rejim, anlaşılıyor ki inkar siyasetini sonradan aklına getirmiştir (Yeğen, 2011b: 25-26).

[113] Kürt sorununun sosyo-ekonomik boyutunun olduğu kuşkusuz kabul edilmektedir. Kürt meselesi üzerine yapılan bir araştırmada, Kürtlerin sosyo-ekonomik durumu Türklerle karşılaştırıldığında Kürtlerin müthiş bir yoksulluk, yoksunluk ve mağduriyet içerisinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bölge resmi verilere göre değerlendirildiğinde de bu dengesizlik çok rahat görülebilmektedir. Bu yetersizlik hali, sosyal, siyasal ve kültürel sorunların tek kaynağı olmasa dahi, önemli kaynakların birini oluşturmaktadır (Kentel, 2011: 144).

2011b: 173). 2000'li yıllara gelindiğinde devlet, AK Parti eliyle tutumunu değiştirmiş, bu durum ise PKK ve BDP cephesinde bir muhatap olarak alınmama ve tasfiye edilme korkularının oluşmasına neden olmuştur. Hükümet, yıllardır hüküm süren resmi ideolojinin ezberlerini bozarken, Kürt siyasal hareketi çözümün ilk defa bu kadar net konuşulduğu bir ortamda varlık zeminini kaybedeceği endişesiyle sivil itaatsizlik eylemleri, özerklik ilanı, iki dil tartışmalarıyla bölgedeki tansiyonu yükseltmeye çalışmıştır (Yayman, 2011b: 174). Buna rağmen açılım politikaları perspektifinde çözüm sürecinin işleyişinin sürdürülmesi amaçlanmıştır. AK Parti'nin açılım politikası çerçevesinde Kürt meselesine yönelik çözümleri üç yönden ele alınabilir: İlki, bölgesel kalkınma açısından sosyo-ekonomik reformlar ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yapılan önemli yatırımlar; ikinci olarak temel hakları önceleyen demokratik reformlar; üçüncüsü ise terörü bitirmek için uygulanan güvenlik politikalarıdır (Akdoğan, 2011a: 23). Demokratik Açılım Süreci, uygulamaya konulduktan sonra bazı yol kazaları yaşamıştır. Süreç devam ederken yaşanan bazı terör olayları ve provokatif eylemler, siyasetin ve toplumun olabildiğince gerilmesine neden olmuştur. Özellikle bir grup PKK'lının çözüm süreci kapsamında Pişmanlık Yasası'ndan faydalanmak amacıyla Habur Sınır Kapısı'ndan giriş yapması ve bu olayın bugünkü BDP-HDP çizgisinin selefi olan Demokratik Toplum Partisi (DTP) tarafından siyasi bir şova dönüştürülmesi (Akdoğan, 2011a: 38-39; Çakır, 2011: 48-49), "Türkiye nereye gidiyor?" sorusunun AK Parti tabanında dahi sorulmasına neden olmuştur. Çözüm sürecine yönelik muhalefetten ve PKK'dan da yüksek sesli eleştiriler gelmiştir. Milliyetçi Hareket Partisi bu reformlar sonucunda Türkiye'nin bölüneceğini ve terörün meşrulaştırılacağını iddia ederken[114] PKK ise, hükümetin kendilerini muhatap almadıklarını ve dolayısıyla bu politikaların PKK'yı tasfiye etmeye yönelik olduğunu ileri sürmekteydi (Akdoğan, 2011a: 33). Ancak buna karşın özellikle Doğu ve Güneydoğu halkı, çözüm sürecini genel olarak

[114] Kocabıyık'a (2011: 138) göre MHP, Kürt Meselesi konusunda sert, suçlayıcı ve hatta zaman zaman ürkütücü bir dil kullanmaktadır. Bu durum ise MHP'yi sadece Kürt Meselesi üzerinden tanımlayan ve siyasetini bu mesele üzerinden kuran bir yaklaşımı benimsemesine neden olmaktadır. Bu sorun üzerinden partiye kimlik kazandırmanın, avantajları olabileceği gibi dezavantajları da olmaktadır. Çünkü bu tanımlama, köklü bir geleneğe sahip olan MHP'nin içini boşaltırken diğer taraftan önceleri tabanında diğer etnik yapıları da barındıran partinin oy kaybetmesine de sebebiyet vermektedir.

ve gönüllü bir şekilde desteklemekteydi (Çakır, 2011: 52). Bunun yanı sıra İmralı Cezaevi'nde yatan PKK lideri Abdullah Öcalan'ın da bu sürece destek verdiği bilinmektedir. Özellikle 21 Mart 2013'de Diyarbakır'da düzenlenen Nevruz Kutlamalarına gönderdiği mektup, hem Kürt Meselesinin çözümüne ilişkin hem de BDP-PKK cephesini sürece dahil etmesi açısından oldukça önemlidir. Öyle ki BDP-HDP milletvekillerinin zaman zaman İmralı'ya giderek Öcalan'ın mesajını parti tabanına ve Kandil'e iletmesi, devletin MİT aracılığıyla Öcalan'la görüşmesi, bu sürecin sağlıklı bir biçimde yürütülmesini amaçlamaktadır. Yeniden Öcalan'ın mektubuna dönersek eğer, bu metinde ayrıştırıcı bir dilden ziyade kucaklayıcı, oyunbozan bir siyasetten ziyade oyun kurucu bir siyasetin var olduğu ve geleceği Türk-Kürt ve diğer etnik yapıların kuracağına dair bir umudun korunduğunun izlerine rastlanabilir. Bu mektuba göz atıldığında, öne çıkan bazı önemli ifadelerin şunlar olduğu görülmektedir:

> Selam olsun bu uyanış, canlanış ve diriliş günü olan Newrozu en geniş katılım ve ittifakla kutlayan Ortadoğu ve Orta Asya halklarına… Selam olsun yeni bir dönemin miladı ve gün ışığı olan Newrozu büyük bir coşkuyla ve demokratik bir hoşgörüyle kutlayan kardeş halklara… Selam olsun demokratik hakları özgürlük ve eşitliği rehber edinen bu büyük yolun yolcularına… Son iki yüz yıllık fetih savaşları batılı emperyalist müdahaleler baskıcı ve inkarcı anlayışlar, Arabi, Türki, Farisi, Kürdi toplulukları ulus devletçiklere, sanal sınırlara suni problemlere gark etmeye çalışmıştır. Sömürü rejimleri, baskıcı ve inkarcı anlayışlar artık miadını doldurmuştur. Ortadoğu ve Orta Asya halkları artık uyanıyor. Kendine ve aslına dönüyor. Birbirlerine karşı kışkırtıcı ve köreltici savaşlara ve çatışmalara dur diyor. Newroz ateşiyle yüreği tutuşan, meydanları hınca hınç dolduran yüz binler, milyonlar artık barış diyor, kardeşlik diyor, çözüm istiyor.
>
> 'Yeni bir Türkiye'ye uyanıyoruz.' İçinde doğduğumuz çaresizliğe, bilgisizliğe, köleliğe karşı bireysel isyanımla başlayan bu mücadele her türlü dayatmaya karşı bir bilinci, bir anlayışı, bir ruhu oluşturmayı amaçlıyordu. Bugün görüyorum ki, bu haykırış bir noktaya ulaşmıştır. Bizim kavgamız hiçbir ırka, dine, mezhebe veya gruba karşı olmamıştır, olamaz… Bugün artık yeni bir Türkiye'ye, yeni bir Ortadoğu'ya ve yeni bir geleceğe uyanıyoruz… Silahlı direniş sürecinden, demokratik siyaset sürecine kapı açılıyor. Siyasi, sosyal ve ekonomik yanı ağır basan bir süreç başlıyor; demokratik hakları, özgürlükleri, eşitliği esas alan bir anlayış gelişiyor. 'Silahlı unsurlarımızın sınır ötesine çekilmesi aşamasına gelindi.' 'Artık silahlar sussun, fikirler ve siyasetler konuşsun' noktasına geldik. Yok sayan, inkar eden, dışlayan modernist paradigma yerle bir oldu. Akan kan Türküne, Kürdüne, Lazına, Çerkezine bakmadan insandan, bu coğrafyanın bağrından akıyor… Artık silah değil, siyaset öne çıkıyor. Artık silahlı unsurlarımızın sınır ötesine çekilmesi aşamasına gelinmiştir.
>
> Saygıdeğer Türkiye halkı;
>
> Bugün kadim Anadolu'yu Türkiye olarak yaşayan Türk halkı bilmeli ki Kürtlerle bin yıla yakın İslam bayrağı altındaki ortak yaşamları kardeşlik ve

dayanışma hukukuna dayanmaktadır… Günümüzde artık tarihe ve kardeşlik hukukuna ters düştüğü iyice açığa çıkan bu zulüm cenderesinden ortaklaşa çıkış yapmak için hepimizin Ortadoğu'nun temel iki stratejik gücü olarak kendi öz kültür ve uygarlıklarına uygun şekilde demokratik modernitemizi inşa etmeye çağırıyorum. Zaman ihtilafın, çatışmanın, birbirlerini horlamanın değil, ittifakın, birlikteliğin, kucaklaşma ve helalleşmenin zamanıdır… Yakın tarihte Misak-i Milli çerçevesinde Türklerin ve Kürtlerin öncülüğünde gerçekleşen Milli Kurtuluş Savaşı'nın daha güncel, karmaşık ve derinleşmiş bir türevini yaşıyoruz… Misak-i Milli'ye aykırı olarak parçalanmış ve bugün Suriye ve Irak Arap Cumhuriyeti'nde ağır sorunlar ve çatışmalar içinde yaşamaya mahkum edilen Kürtleri, Türkmenleri, Asurileri ve Arapları birleşik bir "Milli Dayanışma ve Barış Konferansı" temelinde kendi gerçeklerini tartışmaya, bilinçlenmeye ve kararlaşmaya çağırıyorum. Bu toprakların tarihselliğinde önemli bir yer tutan "BİZ" kavramının genişliği ve kapsayıcılığı dar, seçkinci iktidar elitleri eliyle "TEK"e indirgenmiştir. "BİZ" kavramına eski ruhunu ve pratiğini vermenin zamanıdır. Bizi bölmek ve çatıştırmak isteyenlere karşı bütünleşeceğiz. Ayrıştırmak isteyenlere karşı birleşeceğiz… Yeni mücadelenin zemini fikir, ideoloji ve demokratik siyasettir, büyük bir demokratik hamle başlatmaktır.

Selam olsun bu sürece güç verenlere, demokratik-barış çözümünü destekleyenlere!

Selam olsun halkların kardeşliği, eşitliği ve demokratik özgürlüğü için sorumluluk üstlenenlere!

Yaşasın Newroz, yaşasın halkların kardeşliği!

İmralı Cezaevi 21 Mart 2013.

Kaynak. www.haberler.com, erş.tar. 20.09.2013

Çözüm sürecinin önemli kilometre taşlarından olan bu mektup, hem Türklerde hem de Kürtlerde büyük yankılar uyandırmış ve yıllardır devam eden terör sorununun sona erdiğine dair umutların yeşermesine kapı aralamıştır. Ancak bu umutların sürekliliği, demokratik açılımların da devamını gerektirmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de Kürt sorununun barışçıl yollarla ve kalıcı bir biçimde çözülebilmesi için öncelikle doğu ile batı arasındaki sosyal, siyasal ve ekonomik tüm farkların kapatılması ve bu bölgelerde yaşayan insanların karşılıklı güvenlerinin tesis edilmesi gerekmektedir (Çakır, 2011: 62; Karpat, 2012: 291). Bu çerçevede, yukarıda belirtilen, hem Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi çerçevesinde yürütülen açılım politikalarının kazandırdığı hak ve özgürlükler hem de Erdoğan'ın açıkladığı "Demokratikleşme Paketi"nin getirdiği yeni düzenlemelerin devam etmesi, çözüm sürecinin hayata geçirilmesi bakımından oldukça önemlidir. Çünkü bu pakette yer alan; seçim barajının düşürülmesi, siyasi partilere devlet yardımının partiler lehine yeniden düzenlenmesi, partilere eş genel başkanlık sisteminin getirilmesi, farklı dil ve lehçelerde propaganda özgürlüğünün sağlanması, farklı etnik, dini ve kültürel

yapıları korumak adına ayrımcılıkla mücadele yasasının çıkartılması, Q, X, W gibi harflerin klavyelerde kullanılmasının önündeki engellerin kaldırılması, özel okullarda farklı dil ve lehçelerde eğitim yapılabilmesinin önünün açılması ve köy isimlerindeki dayatma içeren ifadelerin kaldırılarak eski isimlerinin verilebilmesi, çözüm sürecinin yollarını açmak için düşünülen ve kanunlaştırılmak istenen demokratik adımlardır. Ayrıca AK Parti hükümetlerinin planladığı "Akil İnsanlar Projesi" de, çeşitli kesimlerden düşünce adamı, sanatçı, kanaat önderi, aktivist, gazeteci ve yazarın çözüm sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için tüm bölgelerde sahaya inerek halkla hasbıhal etmesini amaçlamaktadır. Türkiye'nin tüm coğrafi bölgelerinde aynı dönemde halkla buluşan akil insanlar, çözüm süreci konusunda vatandaşın nabzını tutmayı, görüş alışverişinde bulunmayı ve devletle vatandaş arasında iletişim köprüleri kurmayı denemektedir. Bu açıdan Akil İnsanlar Projesi, devletin on yıllardır devam eden Kürt Meselesini toplumsal mutabakat sağlayarak çözüme kavuşturması bakımından oldukça önemlidir. Çünkü Türk, Kürt ve diğer farklılıkların büyük acılar çekmesine neden olan bu meselenin çözümü; tarafların birbirlerini dinlemesinden, kucaklaşmasından ve helalleşmesinden geçmektedir. Bu yönüyle akil insanlar projesi ve dolayısıyla çözüm süreci, devletin bu meseleye dönük güvenlikçi politikalarından sıyrılarak müzakere yöntemini benimsemesine ve devlet aklında önemli bir paradigma değişimini gerçekleştirdiğine işarettir.

Bugünün Türkiye'sinde çözüm süreci hala tamamlanabilmiş değildir. Ortadoğu'da yaşanan iç savaşlar ve bunun yanında yaşanılan muhtelif yol kazaları, süreci yer yer zora sokmakta ve umutları tüketme noktasına gelse de, AK Parti hükümetlerinin bu süreci sonuna kadar götüreceği düşünülmektedir. Dolayısıyla öyle görünmektedir ki çözüm sürecinin kaderi, birçok değişkenin rol aldığı bir geleceğin şekillenmesine göre belirlenebilecektir. Hem demokratikleşme süreçleri hem de çözüm sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülerek toplumda kangren olmuş sorunların ortadan kaldırılması, aynı zamanda Türkiye'deki siyasal güvenin de seyrini belirleyecektir. Demokrasinin sağlamlaştırılması için birer sütun görevi gören bu süreçlerin nihayete erdirilmesi; halkın hükümete, liderlere, kurumlara ve siyasal topluma yönelik güvenlerini de olumlu yönde etkileyecektir.

3.1.3.2. Ekonomik Gelişim Süreci

Modern siyasal yaşamda siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkiler, çok boyutlu ve birbirini yakından ve derinden etkileyen bir hal almıştır. Gelişmiş ya da gelişmekte olan toplumlarda, devletin ekonomik ve siyasal etkinliklerini ayrıştırabilmek neredeyse imkansız hale gelmiştir (Gökırmak, 2003: 136). Bu yüzden siyasal güven çalışmaları için ekonomik gelişim, eşsiz bir siyasal güven göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Çünkü ekonomi, hükümetlerin politikalarının performansını değerlendirmede ve böylelikle güven düzeyinin anlaşılmasında birinci derecede yardımcı bir rol üstlenmektedir (Hetherington ve Rudolph, 2008: 500). Ayrıca güven seviyesinin yüksek olması da, ekonomik reformlarının gerçekleştirilmesi ve sağlam bir ekonomik sistemin kurgulanması için bir köşe taşı niteliğindedir (Gambetta, 1988: 224; Weatherford, 1987). O halde hükümetlerin ekonomi politikalarının siyasal sisteme olan desteği (political support), siyasal güvene etkisi; vatandaşın hükümete, kurumlara ve siyasi lidere olan güvenlerini de doğrudan etkilediğini öne sürmek, sanırım yanlış olmaz (Weatherford, 1987: 9-11). Kaldı ki ekonomik büyümenin yavaşlaması dahi, vatandaşlardaki memnuniyetsizliği arttırdığı gibi, onları bu durumun müsebbiplerini aramaya da sevk etmektedir (Nye, 1997: 10). Dolayısıyla günümüzde bireyin ekonomik memnuniyeti, onun hem hayattan memnun olmasıyla hem de mutlu olmasıyla yakından ilişkilidir (Deth, 2011: 236). Aslında bu ilişkiyi dünya, yakın bir dönemde müşahede etme imkanı bulmuştur. 2008 yılında yaşanan finansal ve ekonomik kriz sonrasında, vatandaşların hükümetlere yönelik büyük oranda güven kaybı yaşaması (OECD, 2013: 20), bu duruma örnek gösterilebilir.

Türkiye'de siyasal güvenin şekillenmesinde, ekonomi politikalarının etkili olduğu bilinen bir gerçektir. Türkiye'nin siyasi tarihinde özellikle sağ yelpazede yer alan siyasi liderler iktidara geldiklerinde, liberal ekonomi politikalarını hayata geçirmiş ve bu konuda halkın da güvenini kazanmıştır. Menderes'in ekonomideki devletçiliği sarsacak yeni politikalar geliştirmesi ve "her mahalleye milyoner" kazandırmak suretiyle özel teşebbüsü yüreklendirmesi, 1980 yılında Demirel'in kurduğu koalisyon hükümetinin, Türkiye ekonomi tarihinde çokça referans gösterilen "24 Ocak kararları" olarak bilinen ekonomik istikrar tedbirlerini hayata geçirmesi ve

bu kararlarda ilk defa özel teşebbüse, ihracata dayalı üretime ve tasarruf programlarına yönelik vurguların yapılması (Karpat, 2012: 208-209), ayrıca 1971-73 yılları arasında Dünya Bankası'nda çalışmış olan ve 1983-93 yılları arasında Türkiye siyasetine yön veren Turgut Özal döneminde, döviz alışverişinin serbest hale getirilmesi, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın (İMKB) kurulması, Kamu İşletmeleri'nin özelleştirilmesi, yabancı sermayelerin girişinin kolaylaştırılması gibi ekonomide önemli gelişmelere ve yeniliklere imza atılması (Karpat, 2012: 220-221; Bkz. Yavuz, 2009: 51,52), Türkiye ekonomisini geliştirmiş ve bu durumdan memnun olan halk ise, bu liderleri ve partileri desteklemeye devam etmiştir.

Türkiye 2000'li yıllara geldiğinde tarihinin en büyük ekonomik kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Yolsuzluklar, rüşvet, yüksek faiz oranları, enflasyon gibi olumsuz ekonomik göstergeler, siyasetteki istikrarsızlıkla da birleştiğinde halkın geleceğe yönelik umutlarını kaybetmesine, siyasete ve siyasetçiye olan güvenini de yitirmesine neden olmuştur. Karpat'a (2012: 241) göre Türkiye ekonomisi, 2000 yılı Kasım ayından itibaren yabancı sermayenin yurtdışına kaçtığı ve ekonominin bilinemeyen yeni mecralara doğru yol aldığı günler yaşamaktaydı. Ancak ekonomideki asıl çöküş, "Kara Çarşamba" olarak adlandırılan 19 Şubat 2001'de Milli Güvenlik Kurulu'nda ANASOL-M hükümetinin Başbakanı Bülent Ecevit ile Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in yaşadığı sert tartışmadan sonra gerçekleşmiştir. Anayasa kitapçığının Sezer tarafından Ecevit'e fırlatılmasıyla patlak veren bu krizden sonra birkaç gün içerisinde borsa % 29,3, Türk lirası % 130 civarında değer kaybetmiş, enflasyon ise % 90'a çıkmıştır. Sonraki bir yıl içerisinde milli gelir % 10 azalmış, işsizlik yaklaşık bir milyon kişi artış göstermiş ve kişi başına düşen gelir ise % 25 azalmıştır. Daha sonra Başbakan Ecevit, Dünya Bankası'nda çalışan Kemal Derviş'i 3 Mart 2001 tarihinde Amerika'dan getirterek ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak atamış ve böylelikle Derviş, vatandaşın nezdinde adeta kurtarıcı bir halk kahramanı gibi karşılanmıştır. Ancak Derviş'in ekonomi politikaları da kısa vadede ülkeyi ekonomik krizden kurtarmayı başaramamış ve erken seçim kararı alınarak Türkiye, 3 Kasım 2002 tarihinde genel

seçime gitmiştir.[115] Bu seçimle birlikte Türkiye yaklaşık on üç yıldan bu yana, AK Parti hükümetleri tarafından yönetilmektedir. Akgün'e (2007: 183-184) göre 3 Kasım seçimlerinde koalisyonu oluşturan iktidar partilerinin ve diğer büyük partilerin önemli ölçüde oy kaybı yaşamalarının temel nedeni, ülke tarihinde daha önce örneğine rastlanmayan büyük çaplı ekonomik krizin yaşanması ve bunun sonucunda halkın aşırı derecede yoksullaşmasıdır. Ayrıca ekonomik istikrarsızlığın yanı sıra koalisyon hükümetlerinin birbiriyle uyumsuzluğu sonucunda oluşan siyasi istikrarsızlık da iktidar partilerine yönelik güven duygusunun zayıflamasına neden olmuştur. Böylece seçmenin kararı; siyasi, sosyal ve ekonomik düzeni sağlayacak, güvenilir, güçlü ve etkin bir "tek parti iktidarı"nın yönetime geçmesi yönünde tecelli etmiştir.

Siyasi partilerin seçimlerde desteklenme düzeyi, toplumun sosyo-ekonomik durumunun iyileştirilmesiyle yakından ilişkilidir (Akgün, 2002b: 163). AK Parti'nin 2002'den bu yana gösterdiği siyasi başarılarda, uyguladığı ekonomi politikalarının da önemli bir yeri vardır. Türkiye halkının AK Parti'ye yönelik siyasal desteğinin ve siyasal güveninin temelinde, ekonomideki iyileşmeleri ve demokrasideki gelişmeleri gösteren Karpat, Türkiye'nin 2001 ekonomik krizinden sonra AK Parti'nin iktidara gelmesiyle sürekli olarak ekonomide büyüme sağladığını ve aynı zamanda da demokratikleştiğini öne sürmektedir (Karpat, 2012: 257).[116] AK Parti'ye siyasi başarı getiren ekonomi politikaları, Türkiye'de öteden beri yürütülen devletçi, içe kapanık, kendine yeterli ve devletin sıkı denetiminde olan ekonomiyi; serbest piyasa koşullarına açık, yabancı yatırımı destekleyen ve ekonomi üzerindeki devlet

[115] 3 Kasım 2002 genel seçimleri zamanından önce yapılan bir "erken seçimdir". 2001 Şubat'ında yaşanan derin ekonomik kriz, Türkiye'nin ekonomisini % 9,4 küçülterek kişi başına düşen milli geliri, üç bin dolar seviyesinden 1990'ların seviyesi olan iki bin dolara indirmiştir. Ekonomik krizle mücadele etmek için IMF'den (Uluslararası Para Fonu) yüksek faizli krediler alınmış, yine yüksek faizli iç borçlanmaya gidilmiş ve ekonominin direksiyonu da Washington'dan davet edilen Kemal Derviş'e verilmiştir. Ekonominin yeniden yapılandırılması için sıkı önlemler alan hükümet, vergi artışları, kamu harcamalarının kısılması ve kamu kurumlarında sıkı tasarruf tedbirlerinin alınması gibi ciddi "kemer sıkma" politikalarına gitmiştir (Akgün, 2007: 191).

[116] Vatandaşlar ekonomideki gelişmeleri, AK Parti'nin 2002 yılında iktidara gelmesinden hemen sonra müşahede etmeye başlamıştır. 2004 yılında yapılan Türkiye'nin ekonomisine vatandaş algısını ölçen bir çalışmaya göre, ankete katılanların % 64'ü Türkiye'de ekonomik durumun on iki ay öncesine oranla iyileştiğini belirtirken, % 16'sı kötüleştiğini ifade etmişlerdir (Bkz. Heper, 2011: 327-328).

otoritesini oldukça hafifleten bir düzleme getirdi. Gelişen bu yeni ekonomi dinamizmi, sınıfsal olarak devlete bağımlı olmayan, muhafazakar değerlere sahip bir tüccar, üretici ve iş adamı sınıfını da oluşturdu. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde devletten bağımsız olarak gelişen orta sınıf, serbest piyasanın muhafazakar değerlere sahip iş adamlarıyla dinamik yeni bir vizyon geliştirdi (Yıldırım, 2011: 89; Çaha, 2006: 18). Anadolu sermayesine yeni bir atılım kazandıran AK Parti'nin başlıca ekonomi politikaları arasında, devlet iktisadi teşekküllerin özelleştirilmesi, işsizliğin azaltılması, serbest piyasa ekonomisiyle rekabetin önünün açılması ve Merkez Bankası'nın özerkliğinin muhafaza edilmesi yer almaktadır. AK Parti dönemi bazı ekonomik verilere bakıldığında; kaynakların 2001 yılında 51.5 milyar TL iken 2007 yılında dört katına çıktığı, 2000 yılında 166.7 milyar TL olan gayrisafi milli hasılanın (GSMH) 2007'de 856.4 milyar TL'ye yükseldiği, 2001'de % 68.5 olan enflasyon oranlarının 2007 yılında % 8.4'e düştüğü görülmektedir (Karpat, 2012: 257). Ayrıca işsizlik oranlarının % 10'un altına gerilemesi, yatırımların artması, küresel krizlerle kolaylıkla baş edilebilmesi ve kendi bölgesinin en büyük, Avrupa'nın ise altıncı büyük ekonomisi içerisinde yer alması, AK Parti'nin ekonomide ilerlemeler gerçekleştirdiğine dair yorumlar yapılmasına neden olmuştur (Yıldırım, 2011: 88). Bunun yanı sıra 2008 yılından bu yana dünyanın birçok ülkesinde (Avrupa ve Amerika dahil) yaşanan ve 1920-1932 yılları arasındaki krizden sonraki en büyük ekonomik krizi Türkiye, derinden etkilenmeden atlatmış ve bu ekonomik sağlamlık içte ve dışta Türkiye'nin prestijini önemli ölçüde arttırmıştır (Karpat, 2012: 292). Bu göstergeler, AK Parti hükümetlerinin ekonomide büyük ölçüde başarılı olduğuna işaret etmektedir. Enflasyonun yaklaşık otuz yıldan sonra ilk defa yüzde onların altına düşmesi, işsizlik oranlarının oldukça azalması, bölge ayırt edilmeden ülke genelinde gerçekleştirilen yatırımlar, ekonominin hızlı bir şekilde gelişim gösterdiği gerçeğini doğrulamaktadır (Heper, 2011: 327; Yavuz, 2009: 45-48).

Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllardan günümüze kadar, 1994, 1998, 2000 ve 2001 olmak üzere dört defa krizle karşılaştı. Bu ekonomik krizler çoğu zaman, kronik enflasyon, yüksek faiz oranları ve yüksek bütçe açıklarıyla ilişkilendirildi (Kakizaki, 2012: 75). Bu krizlerden sonra halkın siyasi tercihleri, önemli dönüşümler yaşadı. 2001 krizinden sonra bu dönüşüm AK Parti lehine kanalize oldu. AK Parti ilk

etapta, ekonomik bilgi ve tecrübe konusunda yetkin olan Kemal Derviş'in ekonomi programını, bazı nüans farklılıklarıyla uygulamaya devam etti. Ancak başarının sağlanması için gerekli olan faktör, programın kendisinden ziyade bu programı uygulayacak ve güven verecek olan hükümet ve bu hükümeti yöneten karizmatik liderliğin kendisiydi (Aktay, 2011: 248-249; Çınar, 2011: 47-48). 2008 yılındaki ekonomik krizden pek etkilenmeyen ve bu krizin teğet geçtiği Türkiye, Erdoğan liderliğindeki AK Parti hükümetlerinin ekonomi politikalarıyla IMF'ye borcunu kapatan ve sürekli ekonomik büyümeyi gerçekleştiren bir ülke konumundadır. Bu yönüyle günümüz Türkiye ekonomisinin, Türkiye'deki siyasal güvenin tesis edilmesinde ve sürdürülmesinde de önemli bir etken olduğu düşünülmektedir.

IV. BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE ALAN ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ

4.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

4.1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Soruları

Siyasal güven, genel olarak bireyin siyasal sisteme ve bu sistemin işleyişini üstlenen enstrümanlara karşı tutumunu ifade etmektedir. 1960'lı yıllardan itibaren oluşmaya başlayan siyasal güven literatürüne, David Easton (1965, 1975), Gabriel Almond ve Sidney Verba (1963) ve William A. Gamson önemli katkılar sağlamıştır. Almond ve Verba'nın 1963 yılında yayınlanan "The Civic Culture" ve David Easton'un 1965 yılında yayınlanan "A System Analysis of Political Life" (1965) isimli kitapları, siyasal sisteme yönelik desteğin kodlarını analiz eden literatürün önemli kaynak eserleridir. Ayrıca 1970'lerin ortalarında Arthur Miller ve Jack Citrin'in ampirik çalışmalarıyla siyasal güven literatürü daha da zenginleşmiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda demokrasinin küresel ölçekte yaşadığı krizler ve bu krizlerin toplumlarda; hükümetlere, siyasi liderlere, siyasetçilere ve rejime olan güvenin büyük oranda düşmesine neden olması, siyasal güven çalışmalarının sayısının önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. 2000'li yıllarda ise, dünya tarihine yön veren gelişmelerin yaşanması, siyasal güven çalışmalarına farklı bir boyut getirmiştir. Komünist rejimlerin çöküşü, doğu bloğunun yıkılışı, 11 Eylül 2011'de İkiz Kulelere ve Pentagona yapılan saldırılar, savaşlar, skandallar ve diğer önemli gelişmeler, 1990'lı yıllarda artış göstermeye başlayan siyasal güvensizliğin nedenlerine yönelik büyük bir ilginin oluşmasına neden olmuştur.

Siyasal güven konusunda geniş bir literatürün olmasına rağmen siyasal güvenin tanımı, kapsam ve sınırlılıkları ve hangi faktörlerin siyasal güven üzerinde etkili olduğu konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Çalışmalarda siyasal güven kavramını ifade etmek için "güven", "kurumlara güven", "hükümete güven", "yaygın destek" veya "halk desteği" gibi kavramlar kullanılmaktadır. Dolayısıyla siyasal güveni oluşturan tek bir kriterden veya ölçülmesini sağlayan tek bir yöntemden

bahsetmek mümkün değildir. Kaldı ki siyasal güven üzerinde ittifak edilen bir tanımın olmaması da bu kriterlerin ve yöntemlerin farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın "Siyasal Güven" ismini oluşturan ikinci bölümünde de ifade edildiği gibi bu çalışmanın siyasal güven nosyonu; "siyasi liderler", "siyasi kurumlar" ve toplumun içinden geçtiği "süreçler" bağlamında Türkiye'nin siyasal güvenini betimlemeye yönelik bir çabadır. Çalışmanın bu üç faktörünün belirlenmesinde, siyasal güvenin kurumsal ve kültürel teorileri çerçevesinde, Türkiye'nin siyasal kültürü ve günümüz siyasal olayları belirleyici olmuştur. Bu faktörlerden birisi olan liderlik konusu, Türk siyasal kültüründe tek başına inşa edici bir potansiyele sahiptir. Liderler etrafında birleşen topluluklar; düşman saldırıları karşısında, tehlikelerle yüz yüze kaldıklarında ve kriz, felaket gibi fırtınalı günlerin yaşandığı zor zamanlarda, her daim sığınılacak bir liman olan yeni liderler etrafında kenetlenmişlerdir. Bu bakımdan Türkiye'de siyasi liderlik, bir sosyal sermaye değeri taşımakta ve karizmatik niteliğiyle zor zamanlardan toplumu çekip çıkardığı için de, liderliğe bir kutsaliyet atfedilebilmektedir. Bu açıdan siyasi liderlik, siyasal güven epistemolojisinin önemli bir faktörünü oluşturmaktadır. Bir diğer faktör ise, siyasi kurumlardır. Literatürdeki çalışmaların neredeyse tümünde referans gösterilen bu faktör, kurumların performansının vatandaşların beklentilerini karşılama durumunu ifade etmektedir. Hükümet kurumları olarak da isimlendirilen siyasi kurumlar faktörü, mevcut hükümete duyulan güvenin de bir karnesi niteliği taşımaktadır. Ayrıca bu kurumların işleyişi, yolsuzluk, rüşvet, adam kayırma gibi adaletsiz uygulamalar, vatandaşların kurumlara yönelik tutumlarının belirleyicisi olmaktadır. Bu çalışmanın üçüncü faktörü, diğer faktörlerin toplamından oluşan "süreçler" başlığıdır. Süreçler başlığının alt boyutlarında, (1) siyasal sistemin demokratikleşme düzeyleri ve sistemin şekillenişinde siyasal kültürün etkileri, (2) ekonomik gelişim ve vatandaşın ekonomiden beklentilerini hükümetin karşılayıp karşılayamaması ve (3) hükümetin güncel siyasal sorunlar karşısındaki çözüm üretici politikalarından oluşan üç alt faktör bulunmaktadır. Süreçler faktörü, özellikle Türkiye özelinde düşünülerek oluşturulmuş ve Türkiye'nin baş etmek zorunda olduğu temel sorunlar dikkate alınarak geliştirilmiştir. Bu bağlamda siyasal güvenin kültürel teorileri ışığında, toplumsal korkulara da yer verilmiştir. Kısacası Türkiye'de siyasal güvenin üçlü

faktörünü; siyasi liderler, siyasi kurumlar ve siyasal, sosyal ve ekonomik süreçler oluşturmaktadır.

Liderler, kurumlar ve süreçler bağlamında Türkiye'nin siyasal güvenini betimlemeyi amaç edinen bu çalışma, hem Türkiye ölçeğinde siyasal güven konusunda yapılan ilk doktora çalışması olması hem de sosyoloji literatürüne girmesi düşünülen siyasal güven konusuyla birlikte toplumun siyasal sisteme yönelik tutumlarının yeni bir okumayla yorumlanması anlamında oldukça önem arz etmektedir. Çünkü Türkiye'de özellikle üniversitelerin Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi bölümlerinde yapılan, vatandaşın kurumların performansından duyduğu memnuniyeti konu alan araştırmalar, "Kurumlara Güven" başlığı altında yapılmaktadır. Siyasal güven konusunun kurumlar ve siyasal yönetim çerçevesinde ele alınmasına neden olan bu araştırmalar, Türkiye'de siyasal güven konusunda farkındalık oluşturacak bir literatürün ortaya çıkmasına imkan hazırlayamadığı gibi, çeşitli sosyal ve siyasal problemleri de içine alan bir siyasal güven okuması da yapamamıştır. Ayrıca incelendiğinde görülmektedir ki bu çalışmaların, ne kavramsal çerçevesi ne de işaret ettiği sorunsallar bakımından siyasal güven konusunun içerisine ve literatürüne doğrudan dahil edilmesi mümkün değildir. Kaldı ki uluslar arası literatürde; siyasi liderlere, kurumlara ve siyasal topluma dönük yapılan çalışmalar, siyasal güven konusunun iskeletini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin siyasal kültürü, demokratikleşme çabaları, ekonomik gelişim süreçleri, siyasal korkular ve bugünün sosyal ve siyasal sorunları, yurttaşların siyasal güvenini açıklamayı ve anlamlandırmayı gerekli kılmaktadır.

Yukarıda konusu ve önemi ifade edilen bu çalışma, Türkiye'nin siyasal güvenini betimleyebilmek için liderler, kurumlar ve süreçler temelli bir takım sorulara odaklanmıştır. Bu sorular;

- Toplumun siyasi lidere güvenebilmesi için, liderde hangi özelliğin veya özelliklerin önemsendiği;
- Cinsiyet, yaş, gelir durumu ve yaşadığı şehir bakımından insanların güven duyduğu siyasi lider profilinin ne tür kişilik özelliklerine sahip olması gerektiği;

- Siyasi liderin sahip olduğu kişilik özelliklerinin siyasi parti ve siyasi kimlik tercihlerine göre ne şekilde farklılaştığı;
- Güvenilir olarak görülen siyasi liderin, siyasal yönetim anlayışının nasıl olması gerektiği;
- Siyasi kimlik tercihi ile siyasi liderin yönetim anlayışı beklentisinin benzeşme durumu;
- Siyasi liderin dine yaklaşımı, ona güven duyulmasında önemli bir faktör olup olmadığı;
- Siyasi liderin aile ve/veya özel hayatı, ona güven duyulmasında önemli bir etken olup olmadığı;
- Siyasi liderin ulus-devlet söylemine sahip olmasının siyasal parti tercihini belirleyip belirlemediği;
- Siyasi liderin ulus-devlet söylemine sahip olmasının, kendini etnik ve dini temelli tanımlayanlardaki farklılaşması;
- Güven duyulan bir siyasi liderin, siyasete müdahale eden bazı bürokratik kurumlara yönelik izleyeceği politikanın nasıl olması gerektiği;
- Güven duyulan siyasi liderin, Türkiye'nin temel sorunlarına yaklaşımı ve üreteceği politikalar;
- Vatandaşın bir siyasi partiyi desteklemesinde partinin liderinin etkisi ve ağırlığı;
- Desteklenilen siyasi parti liderinin dürüst ve güvenilir olup olmadığına inanma;
- Siyasi lidere güven duymada, liderin karizmasının etkisi
- Türkiye'nin siyasi tarihinde iz bırakan siyasi liderlere duyulan güven düzeyi;

- Kurumlara duyulan güvenin düzeyi ve hükümet kurumlarına güvenin siyasi parti tercihlerine göre farklılaşması;
- Siyasi parti, televizyon kanalları ve gazetelere duyulan güven düzeyi;
- Etnik veya dini temelli kendi tanımlamalar, siyasi parti ve siyasi kimlik tercihleri doğrultusunda bugünün Türkiye'sinin demokratikleşme sürecine destek düzeyleri;
- Siyasi parti tercihlerine göre gelecek dönemler için demokratikleşme sürecinden beklentiler;
- Kamu hakları ve sivil yönetim konusunda Türkiye'de demokratikleşme çabalarının değerlendirilmesi;
- Siyasi parti tercihlerine göre hükümetin ekonomi politikalarına duyulan siyasal güven veya siyasal güvensizlik;
- Şehirlere göre hükümetin ekonomi politikalarına duyulan siyasal güven veya siyasal güvensizlik;
- Aylık ortalama gelir düzeyine göre hükümetin ekonomi politikalarına duyulan siyasal güven veya siyasal güvensizlik;
- Medeni duruma göre hükümetin ekonomi politikalarına duyulan siyasal güven veya siyasal güvensizlik;
- Toplum, siyaset ve ekonomiden kaynaklanan korkuların toplumda karşılık düzeyi;
- Siyasi kimlik değişkenine göre Türkiye'de kaos ve düzensizlik korkusunun etkililik düzeyi;
- Etnik yapı temelli kendini tanımlayan bireylerde, Türkiye'de kaos ve düzensizlik korkularının düzeyi;
- Siyasi parti tercihlerine göre Türkiye'nin ulus-devlet yapısına tehdit oluşturduğu düşünülen korkuların düzeyi;

- Şehirlere göre Türkiye'nin ulus-devlet yapısına tehdit oluşturduğu düşünülen korkuların düzeyi;
- Etnik yapı temelli kendini tanımlayan bireylerde, Türkiye'nin bölünmesi korkusunun düzeyi;
- Siyasi parti tercihlerine göre, Türkiye'nin bölünmesi korkusunun düzeyi soruları; siyasi liderler, kurumlar ve siyasal süreçler bakımından Türkiye'de siyasal güveni anlamaya ve anlamlandırmaya yönelik sorulardır.

4.1.2. Siyasal Güveni Ölçmek

Güven çalışmalarında siyasal güveni ölçmek için hazırlanmış ve sınırları net olarak belirlenmiş bir ölçeğe rastlamak pek de mümkün görünmemektedir (Bkz. Robinson vd., 1999). Avrupa'da ve özellikle Amerika'da yapılan çalışmalarda siyasal güven, Dünya Değerler Araştırması'nda kullanılan "güven sorusu"yla veya siyasal kurumlara yönelik güven düzeylerini ölçen sorularla tespit edilmeye çalışılmaktadır (Bkz. Marien ve Hooghe, 2011). Amerika'da 1950'li yılların sonlarına doğru yapılan araştırmalarla filizlenmeye başlayan literatürde siyasal güvenin ölçümü, halkın kurumlara olan güvenleriyle açıklanmaktaydı (Bkz. Tan ve Tambyah, 2011: 359). Siyasal güveni "hükümete duyulan güven" üzerinden ölçen çalışmalar, şu temel soruyu sorarak güven düzeyine ulaşmayı amaçlamaktadır: "Genel olarak siz, hükümette yer alan kişilerin çok sıklıkla kendi işleriyle mi ilgilendiklerini düşünürsünüz? Veya hükümette yer alan bu kişileri, zamanlarının nerdeyse tümünü doğru işlere ayırdıkları için güvenilir mi bulursunuz?" (Bkz. Martin, 2010: 707; Bkz. Robinson vd., 1999). Ayrıca Chanley vd. (2000: 241) ve Blendon vd. (1997: 206) siyasal güven ölçümlerinin 1958 yılında National Election Study (NES) tarafından başlatıldığını ve sonrasında 1960'larda ve 1970'li yıllarda ve hatta 1990'lı yılların başlarına kadar ise, Gallup gibi araştırma şirketlerinin bunu kullandığını belirtmektedirler. NES'in sorduğu, sonrasında da kullanılan siyasal güven sorusu şu şekildedir: "Washington hükümetinin doğru politikalar ürettiğine her zaman mı, çoğu zaman mı ya da bazen mi güvenirsiniz? (İ.C.)" (How much of

the time do you think you can trust the government in Washington to do what is right – just about always, most of the time, or only some of the time?) (Bkz. Nye ve Zelikow, 1997: 254-255; Marien, 2011b: 14). Siyasal güveni ölçmeye yönelik sorulan sorular 1958 yılından bu yana çeşitli şekilde kullanılsa da, bu konudaki tartışma halen devam etmektedir. Bu konuda öne çıkan birinci yaklaşım, siyasal güven sorularının ve bu yönde hazırlanan ölçeklerin sadece hükümetin performansına ve bireylere duyulan güvenle irtibatlandırılabileceğini iddia ederken diğer bir yaklaşım ise, siyasal güven sorularının siyasal rejime yönelik desteğin farklı biçimlerini ölçmeye dair hazırlanması gerektiğini öne sürmektedir (Michelson, 2001: 326; Scheidegger ve Staerklê, 2011: 166). Literatürdeki çalışmalara bakıldığında, bu iki yaklaşımdan birini veya her ikisini de temel alan çalışmaların yer aldığı görülmektedir.

Siyasal güveni ölçmede Easton'ın üçlü indeksi ve Norris'in beşli indeksinin de temel alındığı görülmektedir. Abramson ve Finifter (1981: 298-300) Easton'un üçlü siyasal güven indeksi (siyasal topluma güven, siyasal sisteme güven ve seçimle yönetime gelen hükümete ve kurumlarına güven) ve Norris'in beşli siyasal güven indeksi (siyasal topluma güven, demokratik rejimin ilkelerine güven, hükümetin performansına güven, siyasal kurumlara güven ve siyasi liderlere güven) bu çalışmaların eksenini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Easton'un üçlü siyasal güven indeksi, 1978 yılında Michigan Üniversitesi Siyasal Çalışmalar Merkezi tarafından revize edilmiştir. Bu revizyonun amacı, mevcut üçlü indeksin hızla gelişen önemli siyasal olaylar karşısında, özellikle Watergate skandalı ve Amerika Devlet Başkanı Carter'ın halk nezdinde güvenini büyük ölçüde kaybetmesi, toplumun siyasal güven haritasını çıkarmakta yetersiz olduğu düşüncesidir (Bkz. Abramson ve Finifter, 1981). Siyasal güven çalışmalarının kuşkusuz merkezi sayılabilecek Amerika'da siyasal güven indeksine ilişkin bu tür revizyonların ya da önerilerin, yine Michigan Üniversitesi bünyesinde 1980, 1982 ve 1984 yıllarında yapılan Ulusal Seçim Çalışmaları (National Election Studies- NES) kapsamında (Citrin ve Green, 1986: 432) ve daha sonraki yıllarda Pippa Norris'in önerdiği beşli indekse kadar devam edecektir. Öyle ki günümüzde sıkça başvurulan bu indeks, Amerika'da ve hatta Avrupa, Çin ve Rusya'daki siyasal güven çalışmalarında baskın olarak kullanılmakta

ve halen güncelliğini korumaktadır. Ancak son yıllarda siyasal güven ölçekleri konusunda, konuya hangi kapsam ve derinlik bakımından ele alındığına bağlı olarak yeni öneriler sunulmaktadır. Bu önerilerde özelikle NES'in indeksine, kavramsal ve ölçeğin mahiyeti konularında radikal eleştiriler sunulmaktadır (Bkz. Cook ve Gronke, 2005; Marien, 2011b: 15).

Bu çalışmada Türkiye'nin siyasal güveni üç faktör üzerinden ölçülmeye çalışılmıştır. Bunlar; siyasi liderler, kurumlar ve siyasal süreçler. Bu üçlü faktör, Easton ve Norris'in siyasal güven indeksleriyle birçok yönden benzerlik gösterse de, tamamen aynı değildir. Dolayısıyla bu çalışmanın siyasal güveni ölçmede temel iddiası, her ülkenin kendi koşulları dikkate alınarak ve literatürdeki çalışmalardan da faydalanılarak, siyasal güvenin ülkelerin veya toplumların koşullarına ve temel dinamiklerine göre ölçülmesi gerektiğidir. Çünkü yabancı literatürde yapılan siyasal güven araştırmalarında kullanılan ölçeklerin, Türkiye'ye uyarlanmasının pek de mümkün olmadığı görülmüştür (Bkz. Hetherington, 1998; Bkz. Arancibia, 2008). Kaldı ki yabancı literatürde siyasal güven üzerine çalışma yapanlar, toplumun "siyasal güvenini" ölçerken aynı ya da üzerinde uzlaşılmış olan veri değerlerini referans almamaktadırlar. Bir göstergeye bakılarak siyasal güveni ölçmeye çalışanlarla, birkaç göstergeyi ele alarak siyasal güveni betimlemeye çalışanlar, aynı kavramı (siyasal güven) ifade ediyorlar gibi görünse de, körün fili tanımlaması gibi, aslında farklı durumları yordamaya çalışmaktadırlar.

Türkiye'de siyasal güveni ölçmeyi amaçlayan bu çalışmada, Türkiye'ye özgü siyasal güven betimlemesi yapmak için ölçek geliştirme yöntemi denenmiştir. Ancak ölçek geliştirmede karşılaşılan bir takım sınırlılıklar, ölçek geliştirmede başarıya ulaşmayı engellemiştir. Bilindiği üzere bir konuda ölçek geliştirmek, ölçeğin içerisinde yer alan soruların genel-geçer ve güvenilir olmasını gerektirmektedir. Fakat lider özellikleri dışarıda bırakılırsa, liderin ülke sorunlarına yaklaşımı, desteklenen siyasi parti liderine güven, kurum ve kuruluşlara güven, demokratikleşme ve ekonomik süreçlere güven ve bugünün toplumsal korkuları, siyasal gündeme bağlı olarak hızla değişebilen bir doğaya sahiptir. Kısa denemeyecek kadar uzun dönemlerde gerçekleştirilen ölçek geliştirmek ise, baş döndürücü bir hızla değişen Türkiye'nin siyasal gündeminde pek mümkün

olamamaktadır. Çünkü kademeli olarak devam eden ölçek geliştirme süreci, tek başına bir lisansüstü tezi olabilecek düzeyde, zamana ve kapsama ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca güven duygusunun kırılgan yapısı, siyasi gelişmelere bağlı olarak da çabucak dönüşebilmektedir. Örneğin 2013 yılında yaşanan Gezi Olayları ve 17-25 Aralık Skandalları, halkın bu ağır güven sınavına maruz kaldığı bir yıl olmuştur. Bu nedenlerden dolayı soru formunda yer alan ifadeler, birer "tutum ifadesi" şeklinde sorulmuştur. Dolayısıyla bu tutum ifadelerinin, genel-geçer olma iddiası da bulunmamaktadır.

4.1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Liderler, kurumlar ve süreçler bakımından Türkiye'de siyasal güven haritasını çıkartmayı amaçlayan bu çalışma; Adana, İzmir, Diyarbakır ve Konya ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte saha çalışması, bu dört şehrin merkez ilçelerinde uygulanmıştır. Aynı zamanda bu şehirlerin, bulunduğu coğrafi bölgenin de, siyasal ve sosyal karakterini temsil ettiği düşünülmektedir. Buna göre Adana Akdeniz bölgesinin, İzmir Ege bölgesinin, Diyarbakır Güneydoğu Anadolu bölgesinin ve Konya ise İç Anadolu bölgesinin temel karakterlerini taşıyan şehirlerdir. Bunun yanı sıra bu şehirler, 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri'nde, şuan parlamentoda bulunan dört siyasi partinin en fazla oy aldığı şehirler olması bakımından da önemlidir. Dolayısıyla dört siyasi parti tercihinin yoğunlaştığı bu şehirler, aynı zamanda bu siyasi partilerin siyasi yaklaşımlarının da yoğun biçimde karşılık bulduğu şehirlerdir. Kaldı ki bu şehirlerin seçiminde, bu durum göz önünde tutulmuştur. Buna göre AK Parti'nin büyük oranda oy aldığı şehir olarak Konya seçilirken, MHP için Adana, CHP için İzmir ve BDP-HDP için ise Diyarbakır tercih edilmiştir. Fakat bu şehirlerde sadece baskın olan siyasi parti seçmenleriyle değil, 30 Mart Seçimleri sonucuna göre her şehirdeki en fazla oy alan ilk dört siyasi parti seçmenleri dikkate alınmıştır. Ayrıca bu şehirler aynı zamanda Türkiye'nin büyükşehirleri arasında yer aldığı için de, diğer küçük ölçekli şehirlerden farklılaşmaktadır.

Bu çalışma güven konusu içerisinde yer alan sosyal güven, kurumsal güven, genel güven ve kısmi güven gibi konular içerisinden siyasal güven konusuyla

sınırlandırılmıştır. Ayrıca siyasal güven konusu içerisinde yer alan hükümete güven, kurumlara güven, siyasi liderlere güven, siyasal topluma güven ve siyasal rejime güven gibi konular içerisinden siyasi lidere güven, kurumlara güven ve süreçlere güven konusuyla sınırlandırılarak bir siyasal güven okuması yapılmaktadır. Bunun yanı sıra kurum ve süreçler konuları da, bazı konularla sınırlandırılmıştır. Buna göre bu çalışma, bir yandan siyaset kurumunun alt kurumu olan siyasi kurumlar ve siyasi kurumlarla ilişkili olan kuruluşlarla sınırlandırılırken, diğer taraftan Türkiye'nin içinden geçtiği süreçler içerisinde demokratikleşme ve ekonomik gelişim süreçleriyle sınırlandırılmıştır.

4.1.4. Örneklem

Araştırma parlamentoda bulunan dört siyasi partinin her birini temsil ettiği düşünülen dört büyükşehirde uygulanmıştır. Böylece AK Parti'yi Konya; CHP'yi İzmir, MHP'yi Adana ve BDP-HDP'yi Diyarbakır'ın temsil ettiği düşünülmüştür. Buna göre araştırma Adana'nın Seyhan, Yüreğir, Çukurova ve Sarıçam merkez ilçelerinde; İzmir'in Balçova, Bayraklı, Bornova, Buca, Çiğli, Gaziemir, Güzelbahçe, Karabağlar, Karşıyaka, Konak ve Narlıdere merkez ilçelerinde; Diyarbakır'ın Yenişehir, Bağlar, Sur ve Kayapınar merkez ilçelerinde ve Konya'nın ise Selçuklu, Karatay ve Meram merkez ilçelerinde uygulanmıştır. Araştırmanın örneklemi, bu şehirlerin 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri'nde Büyükşehir Belediye Başkanlığı için kullanılan oyların sonucuna göre, her şehirde en fazla oy alan ilk dört siyasi parti seçmenine göre belirlenmiştir. Buna göre Adana'da MHP, AK Parti, CHP ve BDP-HDP seçmeni; İzmir'de CHP, AK Parti, MHP ve BDP-HDP seçmeni; Diyarbakır'da BDP-HDP, AK Parti, HUDA-PAR ve CHP seçmeni; Konya'da ise AK Parti, MHP, SP ve BDP-HDP seçmenleri örnekleme dahil edilmiştir. Bu dört şehrin her birinde uygulanan anketlerin sayısı, Yüksek Seçim Kurulu'ndan (YSK) alınan seçmen sayısı doğrultusunda belirlenmiştir. Böylelikle anketler, şehirlerin seçmen sayısına göre oranlanmıştır (Bkz. Tablo 5). Böylece bu şehirler arasında en fazla seçmen sayısına sahip olan İzmir'de anketlerin % 46,7'si (N: 560), Adana'da % 24,2'si (N: 290), Konya'da % 16,7'si (N: 200) ve Diyarbakır'da % 12,5'inin (N: 150) uygulanmasına karar verilmiştir. Bunun yanı sıra 30 Mart Yerel Seçimleri'nde her şehirde en fazla

oy alan ilk dört siyasi partinin o şehirdeki oy oranları dikkate alınarak, anket sayıları yeniden oranlanmıştır.

Bu araştırma için yaklaşık 1250 anket uygulanmıştır. Uygulanan anketler içerisinden değerlendirme için uygun olmayanlar elenerek toplam 1200 anket değerlendirmeye alınmıştır. Dolayısıyla 1200 anketin 560 tanesinin uygulandığı İzmir'de anketlerin % 49,1'i (275 katılımcı) CHP seçmenine; % 39,3'ü (220 katılımcı) AK Parti seçmenine; % 8'i (45 katılımcı) MHP seçmenine ve % 3,6'sı (20 katılımcı) BDP-HDP seçmenine uygulanmıştır. 290 anketin uygulandığı Adana'da anketlerin % 37,9'u (110 katılımcı) MHP seçmenine; % 31'i (90 katılımcı) AK Parti seçmenine; % 24,1'i (70 katılımcı) CHP seçmenine ve % 6,9'u (20 katılımcı) BDP-HDP seçmenine uygulanmıştır. 200 anketin uygulandığı Konya'da anketlerin % 67,5'i (135 katılımcı) AK Parti seçmenine; % 20'si (40 katılımcı) MHP seçmenine; % 7,5'i (15 katılımcı) SP seçmenine ve % 5'i (10 katılımcı) CHP seçmenine uygulanmıştır. 150 anketin uygulandığı Diyarbakır'da ise, anketlerin 53,3'ü (80 katılımcı) BDP-HDP seçmenine; % 36,7'si (55 katılımcı) AK Parti seçmenine, % 6,7'si (10 katılımcı) HUDA-PAR seçmenine ve % 3,3'ü (5 katılımcı) CHP seçmenine uygulanmıştır.

Türkiye'yi temsil ettiği düşünülen bu şehirlerin merkez ilçelerinde uygulanan anketler, YSK'nın seçimlerde oy kullanma yaşı olarak belirlediği 18 yaş ve üzerinde olan katılımcılara uygulanmıştır. Anket uygulanmadan önce, katılımcı adaylarına 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri'nde Büyükşehir Belediye Başkanlığı için hangi partiye oy verdiği sorulduktan sonra anket uygulanmıştır. Katılımcı adayı, seçim sonuçlarına göre yaşadığı şehirde ilk dört siyasi parti dışında yer alan bir partiye oy vermişse, anket uygulanmamıştır. Bundan dolayı bu araştırmanın örneklemi; katmanlı, amaçlı ve orantılı kota tekniğine bağlı olarak belirlenmiştir (Bkz. Erdoğan, 2012: 210-213). Katmanlı örnekleme tekniği, çoğunluk temsil yeteneğini sağlamın en etkili yolu olarak kabul edilir (Sencer, 1989: 369). Bu tekniğin temeli, örnek seçmeden önce evreni türdeş alt katmanlara ya da kümelere ayırmak, daha sonra ise örnekleri bu katmanlardan veya kümelerden almaya dayanmaktadır (Sencer, 1989: 370). Bununla birlikte amaçlı örneklem, önceden tanımlanarak belirlenmiş ve amaca uygun birimlerin inceleme için seçilmesidir (Erdoğan, 2012: 210). Amaçlı örneklemede

örneğin seçimi, rastlantı ilkesine uymak yerine, seçilecek örneklerde belirli karakteristiklerin varlığının aranması ilkesine dayanır (Sencer, 1989: 382). Amaçlı örneklem tekniğinin bir türü olan kota tekniği ise, örnekte yer alacak olan birimlerde aranacak karakteristikler hususunda, önceden belirli kontenjanların saptanması ve bu kontenjanların doldurulmasında, uygulamacının özgür bırakılmasıdır (Sencer, 1989: 383). Orantılı kota tekniği ise, her kotadaki nüfustan orantılı olarak örneklem alınmasını ifade eder (Erdoğan, 2012: 212). Dolayısıyla bu araştırmanın örneklemi oluşturulurken, şehirlerin ve siyasi partilerin seçilmesi ve sonrasında anketlerin formlarının seçmen sayısına ve 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri'nde siyasi partilerin bu dört şehirdeki oy sayısına göre oranlanması ve belirlenen nitelikteki kişilere bu formun uygulanması, örneklemin katmanlı, amaçlı ve orantılı kota tekniğine uygun olarak tasarlandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve aylık ekonomik gelir düzeyi gibi değişkenlerin, birbirlerine yakın sayılarda olmalarına dikkat edilmiştir.

4.1.5. Kullanılan Anket Soru Formunun Özellikleri

Araştırmada kullanılan anket soru formunun ilk kısmında genel olarak siyasal ve sosyal göstergeleri ele alan değişkenler bulunmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Türkiye'de siyasal güven ölçeği geliştirilmeye çalışılmış, fakat hızla değişen siyasi gündemlerden dolayı ölçek geliştirme işlemi tamamlanamamıştır. Böylelikle sorularda geçen ifadeler, bir "tutum ifadesi"ne dönüştürülmüştür. Anket soru formu, bağımsız değişkenler dışında dört temel boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutların alt boyutları da soru formunda yer almıştır. Temel boyutlardan ilki, "siyasi lider"dir. Siyasi lider boyutunun alt boyutları olarak, "Lider Özellikleri", "Güvenilir Bir Siyasi Liderin Ülke Sorunlarına Yaklaşımı", "Oy Verilen veya Verilmesi Düşünülen Siyasi Parti Lideri Hakkındaki İfadeler" ve liderlerin ismi verilerek doğrudan sorulan "Siyasi Liderlere Güven" sorularından oluşmaktadır. Soru formunun ikinci boyutu olan "kurumlara güven" sorusunun; siyasi parti, gazeteler ve televizyon kanallarından oluşan "Kuruluşlara Güven" alt boyutu bulunmaktadır. "Süreçler" soruları anket soru formunun üçüncü boyutu olup "Demokratikleşme Sürecine Güven" ve "Ekonomik Süreçlere Güven" bu sorunun alt boyutlarını oluşturmaktadır.

Anket formunun dördüncü boyutunu ise, "korku"ya kaynaklık eden tehditlerden oluşmaktadır. "Korku" sorusunun alt boyutları bulunmamaktadır.

Anket soru formu hazırlandıktan sonra Konya ölçeğinde, farklı siyasi parti tercihleri dikkate alınarak 116 katılımcıyla bir pilot uygulama yapılmıştır. Bu uygulama sonucunda soru formunun eksik yönleri, uzman öğretim üyelerinin de katkılarıyla tespit edilmiştir. Bu eksikler, daha anlaşılır şekilde yeniden düzenlenerek giderilmiştir. Buna göre pilot uygulamada yer alan "Lider Özellikleri" sorusunda liderin "karizmatik olması" maddesinin katılımcılar tarafından iyi anlaşılmadığı tespit edilmiş ve bu madde "Etkileyici bir kişiliğe sahip (karizmatik) olması" şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Bununla birlikte "Kuruluşlara Güven" sorusuna, katılımcıların talepleri çerçevesinde yeni televizyon kanalları ve gazeteler eklenmiştir. Bir diğer revizyon "Korkular" sorusunda yapılmıştır. Pilot uygulamada bazı katılımcılar "irtica" maddesinin anlamını veya hangi anlamda kullanıldığını sormuştur. Bunun üzerine bu madde "İrtica (dinin toplumu geriye götürmesi)" biçimine dönüştürülmüştür.

Anket formu Adana, İzmir, Konya ve Diyarbakır şehirlerinde iki etapta toplam 52 anketörle gerçekleştirilmiştir. İlk etap 25 Nisan-05 Mayıs 2014 tarihinde, ikinci etap ise 22 Mayıs-02 Haziran 2014 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca anketörler, Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğrenim gören ve saha çalışması ile ilgili lisans derslerini tamamlamış öğrencilerden oluşmaktadır. Bu bağlamda "Siyasi Liderlere Güven" sorusunda, bu tarihlerde dışişleri bakanlığı görevini yürüten ve şuan başbakanlık görevinde bulunan Ahmet Davutoğlu'na yer verilememiştir. Bunun yanı sıra araştırmada siyasi parti kotası uygulandığı için, anket uygulanmadan önce katılımcı adaylarına 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri'nde Büyükşehir Belediye Başkanlığı için hangi partiye oy verdikleri sorulmuştur.

4.1.6. Araştırmada Kullanılan İstatistiki Teknikler

Bu çalışmanın alan araştırması kısmında elde edilen veriler SPSS 20.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Tablolarda geçen ifadelerin frekans, ortalama ve standart sapmalarına yer verilmiş, böylece yapılacak analizler için değişkenler

belirlenmiştir. Siyasi lider özellikleri ve demokratikleşme süreci sorularına faktör analizleri yapılarak, ölçeğin toplam varyans içerisindeki ölçme gücü, güvenirliği ve alt boyutları tespit edilmiştir. Her bir faktörün Z puanları hesaplanarak diğer istatistik analizler için uygun hale getirilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkileri değişik boyutlarda analiz edebilmek ve farkları görebilmek için çeşitli fark ve ilişki testleri kullanılmıştır. Tek yönlü ANOVA, t-testi ve Ki-kare analizleri ile değişkenler arasındaki farklılaşmalar ve ilişkiler p değeri üzerinden incelenmiştir. Ayrıca tek yönlü ANOVA analizlerinde farklılaşma düzeyine belirleyebilmek için Tukey HSD, Tamhane ve LSD testleri uygulanmıştır.

Ayrıca siyasi liderin ülke sorunlarına yaklaşımı, desteklenen siyasi parti liderine güven, hükümet kurumlarına güven, ekonomik süreçlere güven ve korkuya kaynaklık eden tehditler sorularında, toplam puan (compute variable) yöntemiyle faktör oluşturulmuştur. Bilindiği üzere SPSS programında faktör oluşturma, aralarında anlamlı ilişki olan ifadelerin program tarafından bir araya getirilmesi şeklinde olmaktadır. Ancak bu sorulara uygulanan faktör analizinde, anlamlı şekilde bir araya gelen ifadeler olmadığı için, birbirleriyle ilişkili olduğu düşünülen ifadeler yine SPSS programı vasıtasıyla ve fakat farklı bir komutla (compute variable) bir araya getirilerek "manuel bir faktör oluşturma" yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca şehir ve siyasi kimlik, şehir ve kendini tanımlama, siyasi parti-siyasi kimlik, siyasi kimlik ve kendini tanımlama ve siyasi liderlerin birbirleriyle yakınlık-uzaklığı gibi ilişkilerin görülmesinde, uyum analizi (correspondance) yöntemi kullanılmıştır.

4.2. ALAN ARAŞTIRMASI VERİLERİNİN ANALİZİ

4.2.1. Genel Sosyal ve Siyasal Göstergelerle İlgili Değişkenler

Siyasal güvenin tasvir edilmesinde objektif bireysel nitelikler, subjektif sosyal özellikler ve siyasal tecrübelerle oluşan yargılar önem arz etmektedir. Bunlar içerisinde objektif değer olarak öncelikle sosyo-ekonomik durum, ekonomik gelir, eğitim, din, cinsiyet, etnik yapı, yaş, işsizlik tecrübesi, siyasal yaşamında kaybedenlerin veya kazananların tarafında olma gibi durumların etkisi bulunmaktadır. Subjektif parametreler ise temel olarak, hayattan memnuniyet,

mutluluk, siyasal parti veya hükümeti desteklemek, siyasal ontoloji üzerinden kimlik oluşturmak (Newton, 2008: 250), hükümetin politikaları, siyasi liderlerin güvenilirliği, kurumların beklentileri karşılaması, demokratik yönetim, ekonomik koşullar ve bir tehdit unsuru olarak görülen korkular, bireysel değerlendirmeler içerisinde sayılabilir. Buradan hareketle bu bölümde Türkiye'de Siyasal Güven Anketi bulgularının yorumlanması ve değerlendirilmesi, objektif ve subjektif değişkenler temel alınarak yapılacaktır. Sosyo-demografik değişkenlerin yanı sıra kendini siyasal ve kültürel olarak tanımlama, lider özelliklerinin ve politikalarının siyasal güvene etkisi, kurum ve kuruluşlara yönelik siyasal güvenler, demokratikleşme ve ekonomik kalkınma süreçlerinin güven okumaları ve siyasal güveni şekillendiren önemli bir etken olan korkuların toplumumuzda ürettiği algılardan hareketle, genel bir siyasal güven haritası çıkartılmaya çalışılacaktır.

Tablo 3. Kategorik Yaş Dağılımları

	Sayı	**Yüzde**
18-22 Yaş	205	17,1
23-29 Yaş	261	21,8
30-39 Yaş	270	22,5
40-49 Yaş	256	21,3
50 Yaş ve Üzeri	208	17,3
Total	**1200**	**100,0**

Demografik farklılıklar, siyasal güven düzeyindeki farklılaşmalar konusunda açıklama olanağı sağlamaktadır. Örneğin ileri endüstriye sahip ülkelerde hükümetlere yönelik eleştiride, yaşın önemli bir etken olduğu görülmektedir (Bkz. Cheema, 2010: 5-6). Ayrıca yapılan siyasal güven çalışmaları, genç yetişkinlerin yaşlılara oranla daha az güven duyduklarını ortaya koymaktadır (Bkz. Sunderland, 2007: 95). Bağımsız bir değişken olarak yaş, bireyin siyasal güvenine dair analizlerde temel bir veridir. Bunun yanı sıra Dünya Değerler Araştırması'nın (World Values Survey) siyasal güven araştırmalarında araştırma evreni, seçmen yaşına gelmiş 18 yaş ve üzeri vatandaşlardan oluşmaktadır (Akgün, 2001: 6-7). Bu

çalışmada ise, yaş sorusu açık uçlu sorulmuş olup anketler, 18 yaş ve üzerindeki kişilere uygulanmıştır. Daha sonra kategorik hale getirilen yaş değişkeni, beş kategoriye ayrılmıştır. Yaş kategorilerinin oluşturulmasında kriter; bireyin siyasal tecrübesinden hareketle, fikirlerin ve yargıların dönüşüme uğrama olasılığının olduğu (Bkz. Alkan ve Ergil, 1980: 30) dönemlerdir. Örneğin Türkiye'de 18 yaşından itibaren başlayan oy verme davranışı, bireyin siyasal yönetimi belirleme hakkını vermektedir. Dolayısıyla üniversite gençliğine yönelik siyasal güven çalışmalarında, üniversite gençliğinin güven algısının farklılaştığına yönelik bulgulardan dolayı (Bkz. Fukuyama, 2009: 77; Bkz. Crepaz, 2008: 94; Bkz. Scheidegger ve Staerklê, 2011) ilk kategori, 18-22 yaş arası olarak belirlenmiştir. İkinci kategori 23-29 yaş, üçüncü kategori 30-39 yaş, dördüncü kategori 40-49 yaş ve beşinci kategori ise 50 yaş ve üzerinde olan katılımcılardan oluşmaktadır. Buna göre katılımcıların % 17,1'i 18-22 yaş arasında iken, % 21,8'i 23-29 yaş arasında, % 22,5'i 30-39 yaş arası, % 21,3'ü 40-49 yaş arası ve % 17,3'ü ise 50 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların yaş ortalamasına bakıldığında ise, 36 olduğu görülmektedir. TÜİK verilerine göre 30,4 olan Türkiye'nin yaş ortalaması dikkate alındığında, ankete katılan 1200 katılımcının yaş ortalaması, Türkiye ortalamasının biraz üzerindedir.

Tablo 4. Cinsiyet Dağılımı

	Sayı	**Yüzde**
Erkek	594	49,5
Bayan	606	50,5
Total	**1200**	**100,0**

Siyasal güven çalışmalarında cinsiyet faktörü oldukça önemlidir. Bu çalışmalarda erkek ve bayanların, duygusal bir davranış olan güvene yönelik tutumlarının, farklılaştığı görülmektedir (Bkz. Sunderland, 2007; Bkz. Polat ve Külter, 2008). Örneğin siyasi liderin özelliklerinin önem düzeyi üzerine yapılan bir araştırmada, bayan ve erkeklerin farklı lider özelliklerini önemsedikleri anlaşılmaktadır (Bkz. Polat ve Külter, 2008). Ayrıca yapılan çalışmalar göstermektedir ki erkekler, bayanlara oranla daha az güven duyma eğilimi

göstermektedirler (Sunderland, 2007: 95). Bu çalışmanın kotalarından biri olan cinsiyet kotası, bayan ve erkek oranlarının birbirine yakın olmasını öngörmüştür. Buna göre ankete katılan 1200 katılımcının % 49,5'ini erkekler oluştururken, % 50,5'ini ise bayanlar oluşturmaktadır.

Tablo 5. Anket Yapılan Şehirler ve Katılımcı Sayısı

	Sayı	**Yüzde**
İzmir	560	46,7
Adana	290	24,2
Konya	200	16,7
Diyarbakır	150	12,5
Total	**1200**	**100,0**

Türkiye'de Siyasal Güven Anketi, farklı siyasi eğilimlerin ağırlıkta olduğu dört büyükşehrin merkez ilçelerinde yapılmıştır. Bu dört büyükşehrin seçilmesinin nedeni, seçimlerde en çok oy alan dört siyasi partinin seçmenlerinin ağırlıkta olmasıdır. Buna göre 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri'nde Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) seçmeninin ağırlıkta olduğu Adana; Cumhuriyet Halk Partisi seçmeninin ağırlıkta olduğu İzmir; Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ve Halkların Demokrasi Partisi'nin (HDP) birlikte seçime girmesiyle oluşan koalisyon partisi BDP-HDP seçmeninin ağırlıkta olduğu Diyarbakır ve Adalet ve Kalkınma Partisi seçmeninin ağırlıkta olduğu Konya illeri seçilmiştir. 30 Mart'ta yapılan seçimlerde MHP Adana'dan % 33,6; CHP İzmir'den % 49,6; BDP-HDP Diyarbakır'dan % 55,1 ve AK Parti Konya'dan % 64,3 düzeyinde oy almıştır. Bu şehirlerde yapılan anketlere katılanlar, sadece o ilde ağırlıkta olan siyasi parti seçmenlerinden değil en çok oy verilen ilk dört siyasi partinin seçmenlerinden oluşmaktadır. Buna göre 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri'nde Adana'da yaşayan katılımcıların % 37,9'u MHP'yi, % 31'i AK Parti'yi, % 24,1'i CHP'yi ve % 6,9'u ise BDP-HDP'yi tercih etmişlerdir. İzmir'de yaşayan katılımcıların % 49,1'i CHP'yi, % 39,3'ü AK Parti'yi, % 8'i MHP'yi ve % 3,6'sı ise BDP-HDP'yi tercih etmişlerdir. Konya'da yaşayan katılımcıların % 67,5'i

AK Parti'yi, % 20'si MHP'yi, % 7,5'i SP'yi ve % 5'i ise CHP'yi tercih etmişlerdir. Diyarbakır'da yaşayanların ise % 53,3'ü BDP-HDP'yi, % 36,7'si AK Parti'yi, % 6,7'si HUDA-PAR'ı ve % 3,3'ü CHP'yi tercih etmişlerdir. Ayrıca bu şehirlerde, siyasi partileri temsil edecek katılımcı sayısının belirlenmesinde Yüksek Seçim Kurulu'nun (YSK) verileri kullanılmıştır. Bu şehirlerdeki siyasi parti tercihine göre katılımcı sayılarının belirlenmesi, YSK'nın açıkladığı seçmen sayısı ve bu siyasi partilerin aldığı oyların dağılımı baz alınarak oranlanmıştır. Buna göre en çok seçmene sahip İzmir, en fazla anket yapılan il durumundayken, en az seçmen sayısına sahip Diyarbakır ise, en az anketin uygulandığı şehir olmuştur. Böylelikle anketlerin % 46,7'si İzmir'de, % 24,2'si Adana'da, % 16,7'si Konya'da ve % 12,5'i Diyarbakır'da yapılmıştır. Ayrıca anketörün, anketi hangi şehirde yapıyorsa o şehirde yaşıyor olmasına ya da memleketinin orası olmasına ayrı bir özen gösterilmiştir. Çünkü hem şehrin siyasal kültürüne vakıf olmaları hem de, özellikle Diyarbakır gibi şehirlerde, halkın siyasi içerikli bir ankete katılmasında tedirginlik yaşamaları, bu durumu gerekli kılmıştır. Bunun yanı sıra Diyarbakır'da okuma yazma veya Türkçe konuşamayan katılımcılarla yapılan anketlerde, Kürtçe konuşabilen anketörler kullanılmıştır.

Tablo 6. Katılımcıların Ailelerinin Aylık Ortalama Gelir Düzeyi

	Sayı	**Yüzde**
300 -1500 TL arası	395	32,9
1501-2500 arası	382	31,8
2501-4000 arası	293	24,4
4001-20000 arası	130	10,8
Total	**1200**	**100,0**

Saha çalışmalarında katılımcıların gelir düzeyine yönelik sorular, toplumun çeşitli kesimlerini oluşturan farklı sosyal sınıfların düşüncelerine erişme imkanı vermektedir. Ayrıca gelir seviyesi, kişilerin sosyal ve siyasal problemlere bakışını ve siyasal güvenini de şekillendirmektedir. Çünkü gelir seviyesi, siyasal güvenin

gelişiminde kilit rol oynamaktadır (Craig, 2006: 27; Scheidegger ve Staerklê, 2011). Yapılan çalışmalar göstermektedir ki, toplumda gelir seviyesinin eşit dağıtılması "güvenme" oranını yükseltirken (Uslaner, 2003: 173), ekonomik eşitsizliğin artış göstermesi ise, toplumda güven düzeyinin düşmesine neden olmaktadır (Uslaner, 2002: 4). Ekonomik eşitsizliğin azalmasının, toplumun iyimserliğini (optimistic) daha da arttırdığı bilinmektedir. Çünkü iyimser olmak ve geleceğe umutla bakmak, güvenin temellerinden biridir. Ayrıca güven ve ekonomik gelir arasındaki ilişki, toplumdaki karışık sorunların çözümünde de önemli yardımcılardan biridir (Uslaner, 2008a: 113; Bkz. McAllister, 1999). Dolayısıyla ekonomik eşitsizlik, güveni güçlü bir şekilde etkilemektedir.

Ankette yer alan gelir seviyesi sorusu, katılımcının sadece kendi aylık geliri değil ailenin ortalama aylık geliri olarak sorulmuştur. Ailede çalışan sayısının birden fazla olması, herhangi bir taşınır ya da taşınmazdan aylık gelirinin olması ve emeklilik veya bunun dışında düzenli olarak maaş alınmasıyla oluşan tüm gelirler, bu sorunun kapsamında değerlendirilmektedir. Açık uçlu sorulan ailenin ortalama aylık gelir sorusu, daha sonra kategorik hale getirilmiştir. Buna göre kategoriler, (1) 300-1500 TL, (2) 1501-2500 TL, (3) 2501-4000 TL ve (4) 4001-20000 TL arası gelir düzeyinden oluşmaktadır. Katılımcıların aylık gelir düzeylerinin ortalaması, 2,508 TL'dir. Ankete katılanların % 32,9'unun aylık ortalama geliri 300-1500 TL arasında iken, % 31,8'inin aylık geliri 1501-2500 TL arasında, % 24,4'ünün ailesinin aylık ortalama geliri 2501-4000 TL arasında ve katılımcıların % 10,8'inin ailesinin aylık ortalama geliri ise 4001-20000 TL arasındadır.

Tablo 7. Katılımcıların Medeni Durumu

	Sayı	**Yüzde**
Evli	707	58,9
Hiç Evlenmemiş	430	35,8
Eşi Ölmüş	20	1,7
Boşanmış	43	3,6
Total	**1200**	**100,0**

Toplumsal bir varlık olan insanın hayatında evlilik; bireyin sorumluluğunun artması, ailenin geçiminin sağlanması ve ailenin üyelerinin her türlü ihtiyacının karşılanması bakımından oldukça önemli bir süreçtir. Bu süreç, aile fertlerinin güvenliğini sağlama ve onlara iyi bir hayat imkanı sunma gibi yükümlülüklerden dolayı, genel olarak aile reisinin siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeleri daha yakından takip etmesine neden olmaktadır. Gelir seviyesi, hükümetin politikaları, eğitim, sağlık hizmetleri, işsizlik oranları, enflasyon ve daha birçok faktör, evlilikle birlikte daha yakından takip edilen konular arasında yer almaktadır. Bu açıdan bireyin medeni durumu, siyasal güven düzeyinin de betimlenmesinde bir etken olarak düşünülmektedir. Katılımcıların medeni durumuna bakıldığında % 58,9'u "evli", % 35,8'i "hiç evlenmemiş", % 1,7'sinin "eşi ölmüş" ve % 3,6'sı da "boşanmış"tır. Bu durumda katılımcıların yarısından fazlasının evli olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Katılımcıların Eğitim Düzeyi

	Sayı	**Yüzde**
Okur Yazar Olmayan	7	,6
Sadece Okur Yazar	23	1,9
İlkokul	159	13,3
Ortaokul	112	9,3
Lise	344	28,7
Yüksekokul/Üniversite	518	43,2
Lisansüstü (Yüksek Lisans Doktora)	37	3,1
Total	**1200**	**100,0**

Siyasal güven teorileri içerisinde yer alan kültürel teoriler, bireyin siyasal güveninin erken yaşlarda başladığını ve aldığı eğitimin de yine güven oluşumunda önemli bir etken olduğunu ileri sürmekteydi (Shi, 2001: 415; Wong vd., 2011). Siyasal güven literatüründe eğitim seviyesi ve siyasal güven düzeyi ilişkisi konularında birçok çalışma yapılmıştır (Bkz. Hooghe vd. 2012; Hakhverdian ve Mayne, 2012). Bu çalışmalara göre, güven ve eğitim düzeyi arasında ciddi bir

korelasyon bulunmaktadır. Örneğin Amerika'da yapılan bir araştırmada, yüksek okul ve üzeri tahsil görenlerin siyasal güven düzeylerinin yüksek olduğu belirtilmektedir (Bkz. Fukuyama, 2009: 77; Bkz. Crepaz, 2008: 94; Bkz. Scheidegger ve Staerklê, 2011). Ayrıca bir başka araştırmada ise, lise eğitimi sonrası ve özellikle üniversite eğitimi alan gençlerin; hükümete, kurumlara ve siyasal sisteme yönelik gittikçe artan bir güvensizlik (distrust) beslediği öne sürülmektedir. Bununla birlikte öğrenci olan gençlerin, öğrenci olmayan gençlere göre siyasal güven düzeylerinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Niemi ve Klingler, 2012: 40-41). Siyasal güven ve eğitim ilişkisini yozlaşma üzerinden ölçen bir başka araştırmaya göre de, eğitim seviyesi düştükçe toplum, yozlaşmanın neden olduğu olumsuz sonuçlara daha fazla ilgisiz kalmaktadır. Kaldı ki eğitim seviyesinin yükselmesi, toplumda yozlaşmaya veya yolsuzluğun ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlara daha fazla ilgili gösterilmesine ve böylece halkın siyasal güveninin de azalmasına yol açmaktadır (Hakhverdian ve Mayne, 2012: 740). Dolayısıyla araştırmalar göstermektedir ki eğitim seviyesi, bireyin siyasal güven düzeyinin şekillenmesinde kuşkusuz önemli bir faktördür.

Ankette yöneltilen eğitim düzeyi sorusuna göre; katılımcıların % 0,6'sının okur-yazar olmadığı, % 1,9'unun sadece okur-yazar olduğu, % 13,3'ünün ilkokul, % 9,3'ünün ortaokul, % 28,7'sinin lise, % 43,2'sinin yüksekokul veya üniversite ve % 3,1'inin ise lisansüstü eğitimi aldıkları anlaşılmıştır. Eğitim düzeyi değişkeni, daha sonra üç kategori altında toplanmıştır. İlk grup, eğitim düzeyi ilkokul ve altında olan katılımcılardan oluşmaktadır. İkinci grup, eğitim düzeyi ortaokul ve lise olan katılımcılardan oluşmakta, üçüncü grup ise önlisans, lisans ve lisansüstü katılımcılardan oluşmaktadır. Buna göre ilk grup, katılımcıların % 15,8'ini, ikinci grup % 38'ini, üçüncü grup ise % 46,3'ünü oluşturmaktadır. Ayrıca anketin uygulanmasında, okur-yazar olmayan katılımcılara, anketi uygulayanlar tarafından sorular okunmuş ve katılımcının yanıtları bu doğrultuda işaretlenmiştir. Eğitim düzeyine genel olarak bakıldığında katılımcıların eğitim düzeyinin oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 9. Katılımcıların Siyasi Kimlik Dağılımları

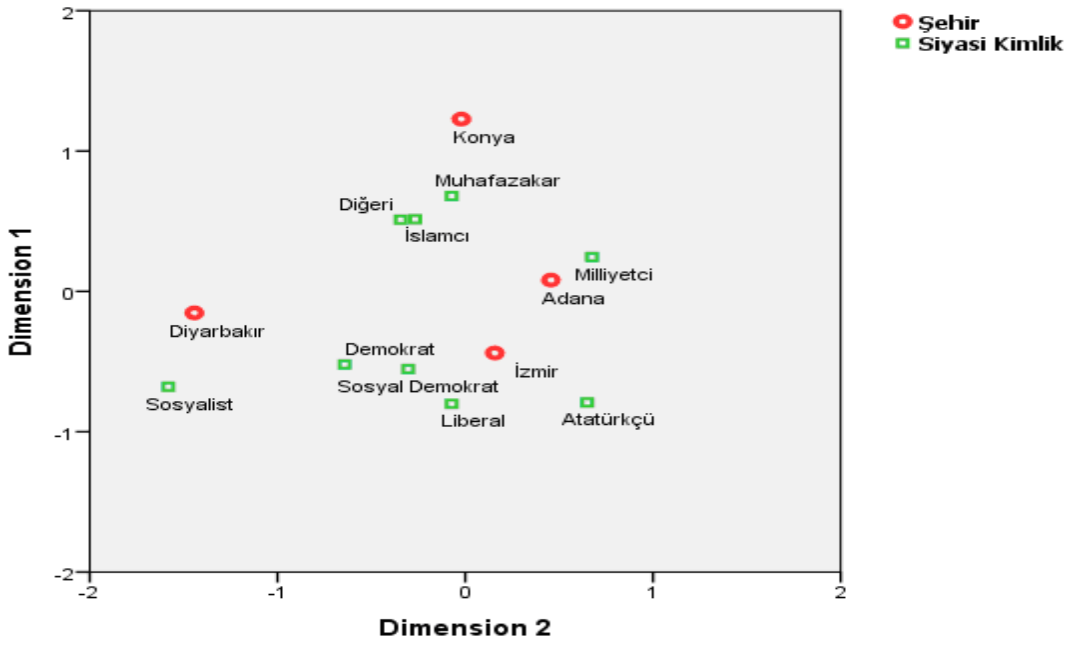
	Sayı	Yüzde
Muhafazakar	236	19,7
Milliyetçi	216	18,0
Atatürkçü	197	16,4
İslamcı	166	13,8
Sosyal Demokrat	159	13,3
Demokrat	81	6,8
Sosyalist	54	4,5
Liberal	17	1,4
Diğeri	74	6,2
Total	**1200**	**100,0**

Siyaseti merkeze alan çalışmalarda katılımcıların siyasi kimlikleri, probleme yönelik farklı siyasi kimliklerin bakış açılarını yorumlamak bakımından oldukça önemlidir. Bilindiği üzere siyasi kimlikler, bireyin sahip olduğu ideolojilerin kişiye hediye ettiği bir tanımlamadır. Siyasi, sosyal ve diğer tür konulara dair bireyin yargıları, çoğunlukla siyasi kimliğinden bağımsız olarak teşekkül etmez. Demokrat bir yurttaş, siyasi problemlerin çözümünde demokrasi dışı bir yöntemi asla kabul etmeyeceği gibi, sosyalist kimliğe sahip olan yurttaşın liberal ekonomik modeli tercih etmeyeceği de kuşkusuz beklenmektedir. Bu çerçevede siyasal güven ve siyasal kimlikleri şekillendiren ideolojiler arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu öne sürülebilir. Araştırmalar göstermektedir ki, siyasi yaklaşımları ve ideolojileri hükümetle aynı veya benzer olan vatandaşların, siyasal güven düzeylerinin olumlu yönde etkilendiği görülmektedir (Bkz. Rudolph ve Evans, 2005). Ross Campbell'in Almanya üzerine yaptığı araştırmada, bir siyasal kültür öğesi haline gelmiş ideolojilerin siyasal güven üzerinde ne ölçüde etkili olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, Doğu ve Batı Almanya vatandaşlarının siyasal güveni karşılaştırılmış ve sosyalist değerlere sahip Doğu Almanya vatandaşlarının siyasal güveninin şekillenişinde, sosyalist değerlerin negatif etkisi olduğu ileri sürülmüştür (Bkz. Schnaudt, 2013). Türkiye örneğinde yapılan çalışmalarda da, bu tür ilişkilerin

varlığı göze çarpmaktadır. Yapılan saha çalışmalarından anlaşılmaktadır ki, Türk seçmenlerinin davranışları üzerinde merkez-çevre bölünmesi, sağ-sol ideolojik yönelimler, patronaj ilişkileri ve İslamcılık-laiklik tartışmaları gibi ideolojik eğilimler ve inançlar, son derece etkilidir (Akgün, 2002a: 31; Gökçe, 2007). Bunun yanı sıra günümüz siyasal güven teorisyenlerinden Newton'un uluslararası boyutta yaptığı bir çalışmada, Türkiye'de siyasi yelpazenin sağında ve solunda bulunan siyasi parti seçmenlerinin birbirinden farklılaştığı görülmektedir. Newton'a (1999: 181) göre Türkiye'de siyasi yelpazenin Sol'unda olan seçmenler, sağında olan seçmenlere göre çok daha fazla siyasal güvensizlik (political distrust) beslemektedir. Kuşkusuz bu güvensizlikte, Türkiye'nin siyasi tarihinde solda bulunan siyasi partilerin pek az iktidarda olması, sağ yelpazede olan siyasi liderlerin ve partilerin çoğunlukla yönetimde olmaları gösterilebilir. Dolayısıyla bu durum, seçmende siyasal güvenin şekillenişinde, kimliklerin hükümetin icraatlarının önüne geçtiğinin bir yansımasıdır. Bu anlamda katılımcıların siyasi kimlikleri, kurumlara, liderlere ve süreçlere güven konusunda önemli analizler sunacaktır.

Ankette sorulan siyasi kimlik sorusuna, katılımcıların % 19,7'si "muhafazakar", % 18'i "milliyetçi", % 16,4'ü "Atatürkçü", % 13,8'i "İslamcı", % 13,3'ü "sosyal demokrat", % 6,8'i "demokrat", % 4,5'i "sosyalist", % 1,4'ü "liberal" şeklinde yanıt verirken, katılımcıların % 6,2'si ise, bu siyasi kimliklerin dışında ve fakat istatistiki nitelik taşımayan farklı siyasi kimliklere sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Siyasi kimlik sorusunda, katılımcılardan verilen şıklar içerisinde sadece bir tanesinin işaretlenmesi istenmiştir. Verilen yanıtlarda, kimliklerini muhafazakar ve milliyetçi olarak tanımlayan katılımcılarının çoğunlukta olduğu görülmektedir. Atatürkçü ve İslamcı kimliğe sahip katılımcıların sayısının da, dikkate değer seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada göze çarpan bir husus ise, siyasi kimliğini demokrat olarak ifade eden katılımcıların oranının düşük olmasıdır. Bu durumu, soruda sadece tek bir yanıtın işaretlenmesinde arayabiliriz. Sadece bir seçeneğin işaretlenmesi, birden fazla siyasi kimliğe sahip olunsa bile, katılımcıların kendi ideolojilerini en iyi yansıtan birinci kimliğini ortaya çıkarmasını sağlamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde "demokrat olma", katılımcıların büyük çoğunluğu için (% 93,2) birincil derecede bir siyasi kimlik olarak görülmemektedir.

Tablo 10. Anket Yapılan Şehirler ve Siyasi Kimlik Arasındaki İlişkinin Uyum Analizi Tablosu

Siyasi kimliklerin anket yapılan şehirlerdeki yoğunluk düzeyini ortaya koymak için, şehirler ve siyasi kimlikler ilişkisinin uyum analizi tablosuna yer verilmiştir. Tabloda İzmir, Adana, Konya ve Diyarbakır'daki katılımcıların çoğunlukla hangi siyasi kimliği tercih ettiklerinin analizi çıkartılmaya çalışılmıştır. Buna göre İzmir; Atatürkçü, sosyal demokrat, demokrat ve liberal kimliklerin yoğunlaştığı şehir iken Adana, milliyetçi kimliğin yoğunluk gösterdiği, Diyarbakır ise sosyalist kimliğe sahip katılımcıların çoğunlukta olduğu şehirlerdir. Anket yapılan bir diğer şehir olan Konya ise, muhafazakar ve İslamcı kimliklerin yoğun olduğu şehirdir. Ayrıca siyasi kimlik sorusunda "diğer" seçeneğini işaretleyenlerin de Konya'da yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 11. Katılımcıların Kendini Tanımlamaları

	Sayı	Yüzde
Müslüman Türk'üm	596	49,7
Müslümanım	155	12,9
Türk'üm	145	12,1
Sadece İnsanım	117	9,8
Müslüman Kürt'üm	81	6,8
Türkiyeliyim	53	4,4
Kürt'üm	44	3,7
Diğeri	9	,8
Total	**1200**	**100,0**

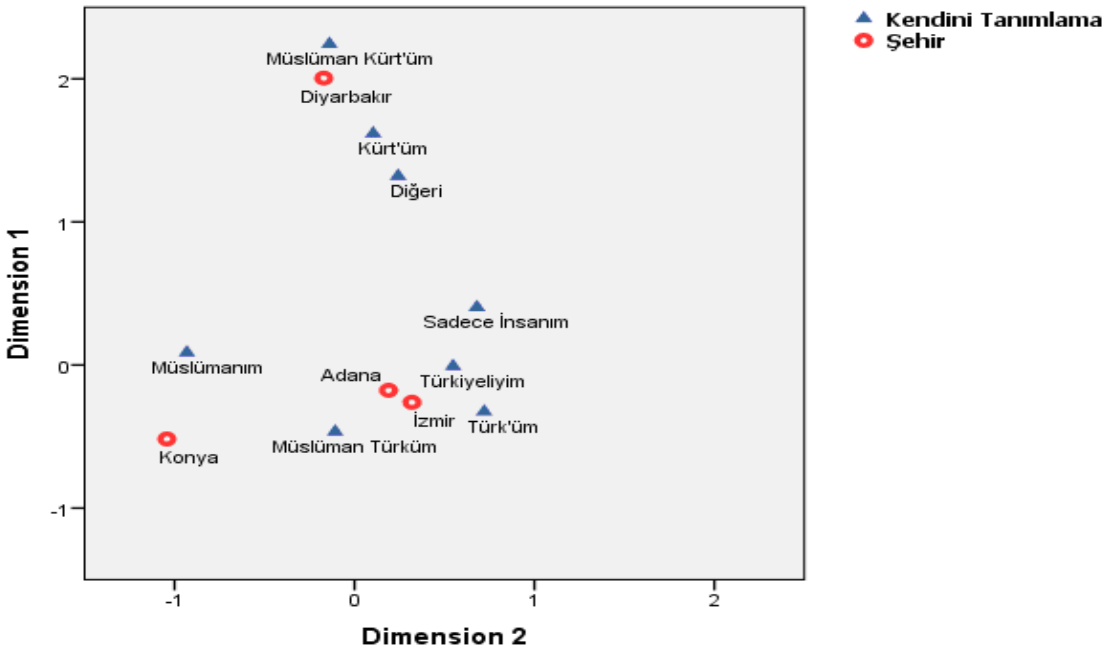
Siyasi kimliklerin dışında, kişiler kendilerini çoğunlukla etnik yapı ve inandığı dine göre tanımlamaktadır. Tarihte 19. yüzyıldan itibaren imparatorlukların çöküşüyle oluşmaya başlayan ulus-devletler, özellikle etnik temelli kimliklerin oluşturulmasına hizmet etmişlerdir. Modern ulus-devlet yapısı, bir etnik yapı üzerine inşa edilmeye çalışılan ve siyasetin, ekonominin ve diğer örgütlenmelerin bu etnik yapının çıkarları gözetilerek şekillenen doğaya sahiptir. Bu gelişme, birden fazla etnisitenin yaşadığı ülkelerde seçmenlerin siyasi tercihlerinin belirlenmesinde de önemli bir etken olmuştur (Bkz. Özensel ve Bağlı, 2005). Çokkültürlü toplumlarda; ideolojilerin, siyasi partilerin ve liderlerin seçmen tercihinde etnik temelli düşünmeleri, siyasal güven açısından da büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda bireylerin kendini tanımladıkları ulusal kimliklerinin, siyasal güven düzeyleri üzerinde belirleyici unsurlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin on sekiz Avrupa ülkesinde yapılan bir araştırmaya göre, güçlü bir ulusal yurttaş kimliğine sahip vatandaşların siyasal güven düzeyi, güven duyma biçiminde gelişirken, farklı ve güçlü bir etnik kimliğe sahip vatandaşların siyasal güven düzeyi, güvensizlik besleme biçiminde gerçekleşmektedir. O halde bireylerin kendini tanımlamaları, siyasal güven üzerinde güçlü bir etkiye sahip görünmektedir (Bkz. Berg ve Hjerm, 2010). Ayrıca bireyin etnik kimliğinin güçlü olması, sosyal güven düzeyine de doğrudan etki etmektedir. Fukuyama'ya (2009: 76-77) göre bir ülkede yaşayan farklı

ırktan ve etnik kökenden insanın sosyal güven düzeyleri de çeşitlilik göstermektedir. Örneğin Amerika'daki Afrika kökenli Amerikalılar, diğer grupların tamamı içerisinde insanlara en fazla güvensizlik besleyenlerdir. Siyahların % 80,9'u insanları güvenilir olarak görmezken bu oran beyazlarda % 51,2 seviyesindedir. Hispanikler siyahlara oranla daha az güvensizlik duyarken, Asya kökenli Amerikalıların güven duyma düzeyi diğer gruplara göre oldukça yüksektir.

Postmodern dönemde yerelin öne çıkmasıyla birlikte farklı sosyal aidiyetler de kendilerini ön plana çıkartmış, böylece kimliklerde çoğalma ve çeşitlenmeler görülmüştür. 2000'li yıllar özellikle Türkiye için daha önce sağ veya sol gibi belli kalıplara sığdırılmış olan kimliklerin siyaset sahnesinde kendilerine yer bulma çabasının ve istekliğinin görüldüğü yıllar olmuştur. Kürt, Ermeni, Alevi, Roman, Yahudi, muhafazakâr, kadın, genç vs. kimlikler, siyasette etkin olmak, bu eksende örgütlenmek ve mücadele etmek tercihinde bulunmuşlardır (Akdoğan, 2011b: 14). Bu çerçevede ankette sorulan "kendini tanımlama" sorusuna katılımcıların % 49,7'si kendini "Müslüman Türk" olarak tanımlarken, % 12,9'u "Müslüman", % 12,1'i "Türk", % 9,8'i "sadece insan", % 6,8'i "Müslüman Kürt", % 4,4'ü "Türkiyeli", % 3,7'si "Kürt" şeklinde kendini tanımlamıştır. Katılımcıların % 0,8'i ise, şıklardaki bu tanımlamaların dışında ve fakat istatistiki değeri olmayan "diğer" seçeneğini işaretlemişlerdir. Kendini tanımlama sorusunda katılımcılardan sadece bir seçeneği işaretlemeleri istenmiştir. Verilere bakıldığında, ankete katılanların yaklaşık yarısının kendini "Müslüman Türk" olarak tanımladığı görülmektedir. Esasında bu durum, ulus-devlet yapısına göre inşa edilmeye çalışılan Cumhuriyet'in bir proje olarak gerçekleştiğinin de bir göstergesidir. Çünkü yeni devlet, Türklerin tarihini yeniden kaleme alarak "öztürkçe" gibi yeni bir dil, "Anadolu kültürü" gibi yeni bir kültür, "Türk yurdu" gibi yeni bir yurt (İnsel, 2012: 48) ve "Sünni İslam" gibi yeni bir din şeklinden oluşan bir ulus yaratma uğraşı içindeydi (Aktay, 1999: 37; Can, 2013: 126-132). Göstergeler, katılımcıların çoğunlukla kendilerini Müslümanlık ve Türklük üzerinden tanımladıklarını açığa çıkartmaktadır. Türklük olarak bakıldığında, "Müslüman Türk" ve "Türk" seçeneklerini işaretleyenlerin toplamı % 61,8'e ulaşmaktadır. Müslümanlık olarak değerlendirildiğinde ise, "Müslüman Türk", "Müslüman" ve "Müslüman Kürt" olarak kendini tanımlayanların toplamı % 69,4'e

çıkmaktadır. O halde kendini tanımlamalarda katılımcıların çoğunluğu, kendini Müslümanlık ve Türklük üzerinden inşa etmektedir.

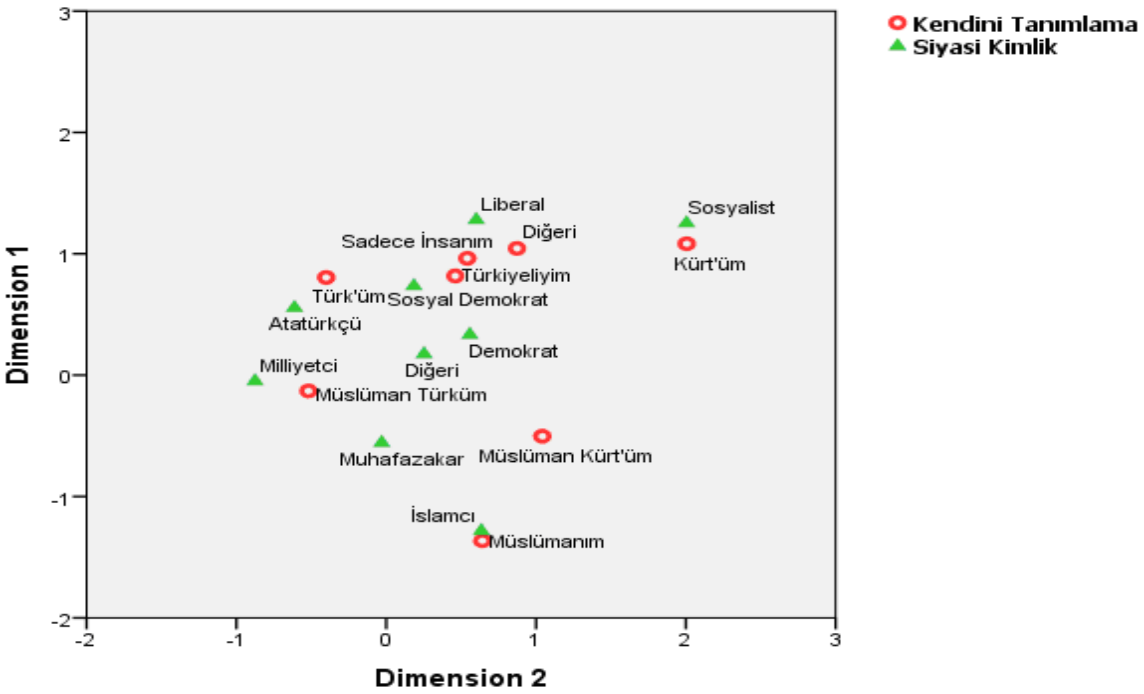
Tablo 12. Kendini Tanımla ve Anket Yapılan Şehirler Arasındaki İlişkinin Uyum Analizi Tablosu

Kendini tanımlama değişkeni ve anket yapılan şehirler arasındaki eşleşmeyi görmek için, iki değişken arasında uyum analizi yapılmıştır. Uyum analizi; Adana, İzmir, Konya ve Diyarbakır'dan ankete katılanların kendilerini ne şekilde ve hangi yoğunlukta tanımladıklarına yönelik önemli bir gösterge sunmaktadır. Buna göre Diyarbakır, diğer üç şehirden oldukça uzak mesafede konumlanırken "Kürt" ve "Müslüman Kürt" tanımlamalarının yoğunlaştığı bir şehirdir. Ayrıca "diğer" kategorisinde olan tanımlamaların da, Diyarbakır'da yoğunlaştığı görülmektedir. İzmir ve Adana şehirlerinin kümelenmesinin birbirine oldukça yakın mesafede gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu iki şehir çoğunlukla, "Türk", "Müslüman Türk" ve "Türkiyeli" olarak kendini tanımlayanların yoğunlaştığı şehirlerdir. Konya'ya en yakın mesafede olan tanımlamalar ise, "Müslüman Türk" ve "Müslüman" tanımlamalarıdır. Bu iki tanımlamanın Konya ile kümelenmesi ve mesafesi dikkate

alındığında "Müslüman Türk" tanımlamasının, "Müslüman" tanımlamasına göre daha yoğun olduğu görülmektedir.

Tablo 13. Kendini Tanımla ve Siyasi Kimlik Arasındaki İlişkinin Uyum Analizi Tablosu

Kendini tanımlama ve siyasal kimliğin uyum analizi tablosunda, kendini tanımlama ve siyasi kimlik arasındaki ilişkinin kümelenmesi ve birbirlerine olan mesafesine yönelik genel bir gösterge sunmaktadır. Buna göre; kendini "Kürt" olarak tanımlayanların yoğunlukla sosyalist kimliğini, kendini "Müslüman" olarak tanımlayanların ise yoğunlukla İslamcı kimliğini tercih ettikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra "Müslüman Kürt" tanımlamasını tercih edenler de, İslamcı kimliğe olan yakın mesafesinden dolayı, çoğunlukla İslamcı kimliği tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Muhafazakar kimliği tercih edenler, "Müslüman Türk", "Müslüman" ve "Müslüman Kürt" tanımlamalarını da tercih etmişlerdir. Ancak muhafazakar kimlik ile "Müslüman Türk" tanımlamasının birbirine daha yakın mesafede olduğu anlaşılmıştır. Dolaysıyla muhafazakarlar, çoğunlukla bu

tanımlamayı işaretlemişlerdir. Kendini "Türk" olarak tanımlayanların; Atatürkçü, sosyal demokrat ve milliyetçi kimliklerle kümelendiği görülmektedir. Ayrıca "Türkiyeli" ve "sadece insan" tanımlamalarının, sosyal demokrat, demokrat ve liberal kimliklerle kümelendiği anlaşılmaktadır. Ankette en fazla tanımlama biçimi olan "Müslüman Türk" tanımlaması ise; milliyetçi, muhafazakar ve Atatürkçü kimliklerle kümelenmiştir. "Müslüman Türk" tanımlamasının bu kimlikler içerisinden milliyetçi kimlikle olan mesafesinin daha yakın olduğu görülmektedir. O halde bu tanımlamayı tercih edenler, çoğunlukla milliyetçi kimliğe sahip olduklarını belirtmişlerdir.

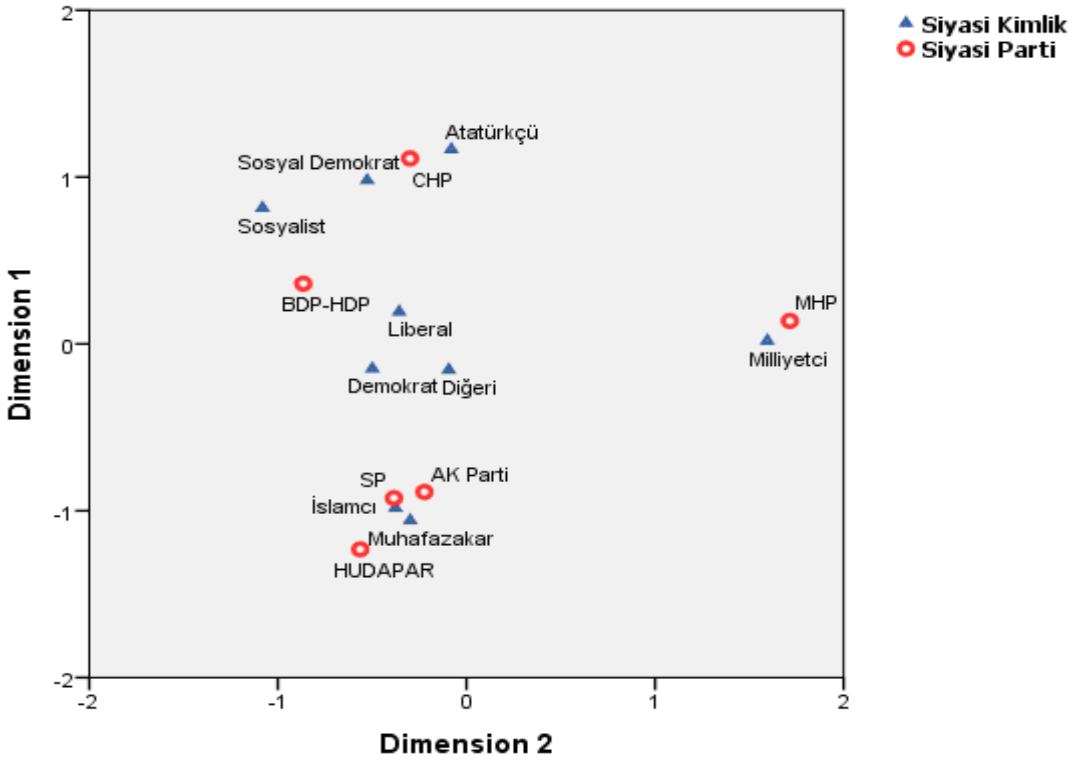
Tablo 14. 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri'nde Oy Verilen Siyasi Partiler

	Sayı	**Yüzde**
AK Parti	500	41,7
CHP	360	30,0
MHP	195	16,3
BDP-HDP	120	10,0
SP	15	1,3
HÜDA-PAR	10	0,8
Total	**1200**	**100,0**

Siyaseti konu alan çalışmalarda oldukça önemli olan bir diğer veri de, katılımcıların siyasi parti tercihleridir. Parti tercihi, bu partiye oy veren seçmenlerin problemlere nasıl baktığını ve hangi yargıları beslediğini ortaya koymada dikkate alınması gereken bir veridir. Siyasi parti tercihi, aynı zamanda katılımcının siyasi kimliği ve kendini tanımlamasıyla birlikte ele alındığında, siyasal güven düzeyinin yönünü tayin etmede de oldukça işlevseldir. 1961 ve 1982 Anayasalarına göre, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez öğeleri (Turhan, 2000: 141; Teziç, 1976: 5) olarak tanımlanan siyasi partiler, vatandaşların kurumsal güveni açısından da önemlidir. Bundan dolayı bu çalışmanın kurumlara güven kısmında, katılımcıların hangi siyasi partiye ya da partilere güven duyduğu da analiz edilecektir.

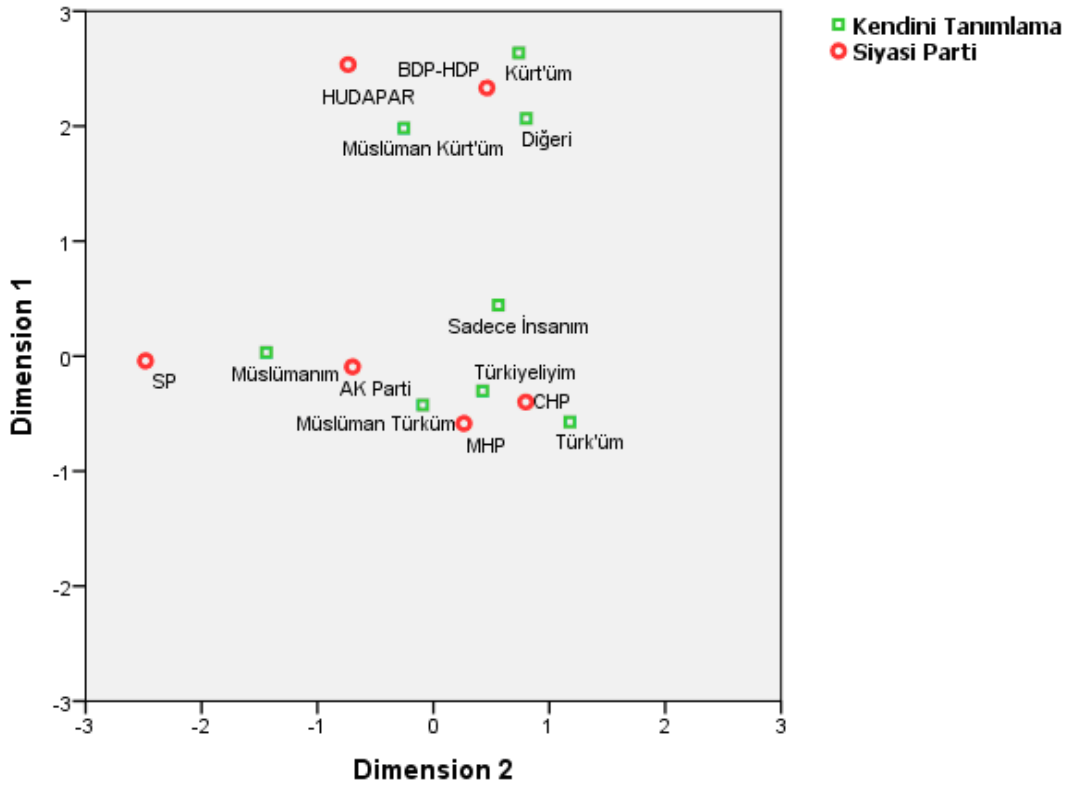
Anket daha önce de belirtildiği gibi dört büyükşehir olan İzmir, Diyarbakır, Adana ve Konya'da uygulanmıştır. Siyasi parti sorusu oluşturulurken birkaç husus göz önünde tutulmuştur. İlki, seçeneklere tüm siyasi partilerin isimleri değil, o şehirde en son yapılan seçimlerde (30 Mart 2014) en çok oy alan ilk dört siyasi parti dahil edilmiştir. İkincisi, Yüksek Seçim Kurulu'ndan (YSK) bu illerdeki seçmen sayısı alınarak, en son yapılan 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri'nde bu illerde ilk dört siyasi partinin aldığı oy sayısına göre oranlanmıştır. Seçmenlerin 30 Mart 2014 Yerel Seçimlerinde sadece büyükşehir belediye başkanlığı için oy verdiği siyasi partiler dikkate alınmıştır. Merkez ilçe belediye başkanlıkları ve il genel meclisi için tercih edilen siyasi partiler oranlamaya katılmamıştır. Üçüncüsü, siyasi parti tercihi siyasal güven anketi açısından önemli bir kotadır. Bundan dolayı anketörler, anketi uygulamadan önce katılımcı adaylara 30 Mart Yerel Seçimleri'nde hangi partiye oy verdiklerini sorduktan sonra anketi uygulamıştır. Buna göre 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri'nde katılımcıların % 41,7'si AK Parti'yi, % 30'u CHP'yi, % 16,3'ü MHP'yi, % 10'u BDP-HDP'yi, % 1,3'ü Saadet Partisi'ni (SP) ve % 0,8'i ise Hür Dava Partisi'ni (HÜDA-PAR) tercih etmişlerdir. Yerel seçimler dikkate alındığında, Türkiye geneli oy oranlarına göre ilk dört siyasi parti; AK Parti, CHP, MHP ve BDP-HDP'dir. Bu çalışmada SP ve HÜDA-PAR seçmeninin de olduğu görülmektedir. Bu iki partiden biri olan SP, yerel seçimlerde Konya'da en çok oy alan üçüncü parti olmasından dolayı SP seçmenleri ankete dahil edilmişlerdir. Aynı şekilde HÜDA-PAR da, Diyarbakır'da en çok oy alan üçüncü parti olmasından dolayı, bu siyasi partinin seçmenleri ankete dahil edilmişlerdir. Bunun yanı sıra yerel seçimlerde BDP ve HDP seçime birlikte girme kararı almıştır. Kürt siyasi hareketinin önemli bir partisi olan BDP, daha sonra tümüyle HDP'ye katılmıştır. Türkiye'nin batı ve güney illerinde HDP, doğu ve güneydoğu illerinde BDP çatısı altında adaylar çıkarttığı ve özünde aynı hareketin farklı partileri olduğu için, tabloda her iki siyasi partinin aldığı oyların toplam yüzdesi, BDP-HDP ismiyle verilmiştir.

Tablo 15. Siyasi Parti ve Siyasi Kimlik Arasındaki İlişkinin Uyum Analizi Tablosu

Siyasi parti ve siyasi kimlik arasındaki ilişki, uyum analiz tablosunda verilmiştir. Siyasi parti tercihine göre siyasi kimliğin konumu, mesafesi ve kümelenme durumu, bu iki değişkeni anlamlandırma açısından önem arz etmektedir. Buna göre AK Parti, SP ve HUDA-PAR seçmenlerinin muhafazakar ve İslamcı kimlikleri tercih ettikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra MHP seçmeninin yoğun bir biçimde milliyetçi kimliği tercih ettiği, CHP seçmeninin ise Atatürkçü ve sosyal demokrat kimlikleri tercih ettikleri tespit edilmiştir. Ayrıca BDP-HDP seçmeninin de, sosyalist, liberal ve demokrat kimlikleri tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 16. Siyasi Parti ve Kendini Tanımlama Arasındaki İlişkinin Uyum Analizi Tablosu

Siyasi parti ve kendini tanımlama değişkenlerinin birbiriyle mesafesi ve kümelenme şekli, bu iki değişken arasındaki ilişkiyi yorumlamak açısından önem arz etmektedir. Ayrıca bu ilişkinin konumu, aşağıda yapılacak olan değişkenlerin faktörlerle anlamlılık ilişkisinde de önemli veriler sunacaktır. Buna göre AK Parti seçmeninin, "Müslüman Türk" ve "Müslüman" tanımlamalarını yoğun biçimde tercih ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra SP seçmeni de, bu iki tanımlamayı yoğun biçimde tercih etmektedir. Ancak SP'nin ankette katılımcı sayısının az olması, bu iki tanımlamayla aralarında mesafe olmasını sağlamıştır. AK Parti'nin katılımcı sayısının fazla olması ve yine bu katılımcıların çoğunlukla iki tanımlamayı tercih etmesi, bu tanımlamaların daha çok AK Parti'nin çevresinde kümelenmesine neden olmuştur. MHP ise, "Müslüman Türk", "Türk" ve "Türkiyeli" tanımlamalarının merkezinde durmaktadır. MHP ile yakın yerde kümelenen CHP'nin, "Türk" ve "Türkiyeli" tanımlamalarla birlikte konumlandığı görülmektedir. Diğer siyasi partiler

BDP-HDP ve HUDA-PAR, tablonun ayrı bir kutbunda kümelenmişlerdir. BDP-HDP'ye yakın olan tanımlama "Kürt" tanımlaması iken, HUDA-PAR'a yakın olan tanımlama ise "Müslüman Kürt" tanımlamasıdır. Ayrıca "diğer" kategorisinin de, BDP-HDP'ye yakın yerde kümelendiği anlaşılmaktadır.

4.2.2. Siyasi Liderle İlgili Bulgular ve Analizler

Siyasi lidere güven konusu, bu çalışmanın ele aldığı önemli faktörlerden biridir. Siyasal güven literatüründe de siyasi lidere güven, önemli bir parametre olarak ele alınmaktadır (Lipset ve Schneider, 1983; Hetherington, 1999; Bkz. Sabatini, 2012; Avery, 2007). Bu hususta Nasıl bir lidere güven duyulmalıdır? Sorusu, güvenilir liderlerin niteliklerinin neler olması gerektiğine dair araştırmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü siyasi liderlerin kişisel özellikleri, yetenekleri ve davranışları, seçmenin siyasal desteğinde önemli bir faktördür (Bkz. Parker ve Parker, 1993; Özel, 2009). Siyasi liderde bulunması gereken nitelikler üzerine literatürde birçok çalışmanın olduğu bilinmektedir. Tablonun değerlendirmesine geçmeden önce bunlardan bazılarına değinmek yerinde olacaktır. Örneğin Strateji Mori Araştırma Şirketi'nin 1995 yılında yaptığı araştırmada iyi bir liderde bulunması gereken özellikler, oranlarına göre şu şekildedir: Katılımcıların % 20,8'i iyi bir liderin güvenilir ve dürüst olmasını, % 9,9'u milliyetçi olmasını, % 8'i halka yakın olmasını, % 5,4'ü yenilikçi ve yaratıcı olmasını, % 5,2'si ileri görüşlü ve akıllı olmasını, % 5,2'si siyasi tecrübesi olmasını, % 5,1'i dine sahip çıkmasını ve dinsel kaygılarının olmasını, % 4,9'u ekonomi bilgisinin olmasını, % 4,3'ü insan hakları konusuna duyarlı olmasını ve % 4,3'ü ise Atatürkçü olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu araştırmada katılımcıların % 26,9'u ise "diğer" seçeneğini işaretlemişlerdir (Bkz. Uztuğ, 1999: 152). Bu araştırmada liderin dürüst ve güvenilir olması gerektiği en çok işaretlenen seçenek olmuştur. Bunu milliyetçi olması ve halka yakın olması nitelikleri izlemektedir. Bu araştırmada liderin siyasi tecrübesinin olması en çok işaretlenen altıncı nitelik olurken, dine sahip çıkması ve dinsel kaygılarının olması yedinci, ekonomi bilgisinin olması sekizinci ve Atatürkçü olması onuncu sırada yer almaktadır. Bir başka araştırma Arklan tarafından yapılmıştır. Arklan'ın yaptığı araştırmaya göre, katılımcılara 63 maddeden oluşan siyasi lider

özelliklerinin beşli likert ölçeğinde önem derecesi sorulduğunda, liderin toplumda "güven uyandırması" maddesi 4, 75 ortalamayla önemsenen birinci nitelik olarak çıkmıştır. İkinci madde 4,74 ortalama ile "içinde bulunduğu şartlara göre sağlıklı karar verebilme", üçüncüsü 4,69 ortalama ile "örnek davranışlar sergilemesi" yer almaktadır. Bu ilk üç maddenin dışında göze çarpan diğer maddeler şunlardır: 4,62 ortalamayla "kriz ve kargaşanın üstesinden gelebilmesi", 4,61 ile "değişimi sağlayacak donanıma sahip olması", ve yine 4,61 ile "söz ve eylemlerinin birbiriyle tutarlı olması", 4,52 ile "güçlü ikna yeteneğine sahip olması", 4,51 ile "ikna etme kabiliyeti", 4,49 ile "toplumun kültürel özelliklerini taşıması" ve "canlı ve enerjik olması", 4,30 ile "kendine güveninin fazla olması", 4,29 ile "etkileyici bir karakter taşıması" yani karizmatik olması, 4,20 ortalamayla liderin "otoriter olması", 4,18 ile "kişisel çıkarlarını toplumun çıkarlarının gerisinde tutması", 3,97 ile "vizyon sahibi olması", 3,96 ile "üstün bir inanç ya da ideale, devrimci bir düşünceye sahip olması", 3,71 ile "Allah vergisi bir yeteneğe sahip olması", 3,60 ile "dindar olması" maddeleri yer almaktadır (Arklan, 2006: 54). Strateji Mori ve Arklan'ın yaptığı araştırmalarda siyasi liderden beklenilen niteliklerin tümüyle olumlu davranışlar olduğu görülmektedir.

Tablo 17. Güvenilir Liderde Bulunması Gereken Özelliklerin Önem Derecesi

	Toplam	En Düşük	En Yüksek	Ortalama	Standart sapma
Dürüst olması	1200	1,00	5,00	4,7533	,57830
Sözünde durması (vaatlerini yerine getirmesi)	1200	1,00	5,00	4,7425	,55508
Ahlaklı olması	1200	1,00	5,00	4,7167	,56420
Çalışkan olması	1200	1,00	5,00	4,6500	,61058
Tutarlı olması	1200	1,00	5,00	4,6375	,60116
Cesur olması	1200	1,00	5,00	4,5733	,68558
Namuslu olması	1200	1,00	5,00	4,5683	,78582
İleri görüşlü olması	1200	1,00	5,00	4,5633	,63613
Hitabeti (Etkili konuşması)	1200	1,00	5,00	4,4875	,78763
Halka yakın olması	1200	1,00	5,00	4,4850	,72930
Farklı düşüncelere saygılı olması	1200	1,00	5,00	4,4733	,81333
Ekonomi bilgisinin olması	1200	1,00	5,00	4,3900	,78321
Yenilikçi olması	1200	1,00	5,00	4,3825	,76158
Dine saygılı olması	1200	1,00	5,00	4,3717	,89211
Eğitim seviyesinin yüksek olması	1200	1,00	5,00	4,3333	,93164
Özgürlükçü olması	1200	1,00	5,00	4,2942	,86983
Siyasi tecrübesinin olması	1200	1,00	5,00	4,2133	,99095
Çağdaş olması	1200	1,00	5,00	4,0917	1,13107
Otoriter olması	1200	1,00	5,00	4,0208	1,13716
Demokrat olması	1200	1,00	5,00	4,0083	1,05713
Aile hayatı	1200	1,00	5,00	3,9525	1,14805

Etkileyici bir kişiliğe (karizmatik) sahip olması	1200	1,00	5,00	3,7592	1,25199
Sosyal Demokrat Olması	1200	1,00	5,00	3,7242	1,21764
Siyasi düşüncesinin (ideolojisinin) benimle aynı olması	1200	1,00	5,00	3,6242	1,29653
Milliyetçi olması	1200	1,00	5,00	3,6167	1,33274
Laikliği savunması	1200	1,00	5,00	3,6150	1,39824
Atatürkçü olması	1200	1,00	5,00	3,5242	1,51261
Muhafazakar olması	1200	1,00	5,00	3,4842	1,38312
Dindar olması	1200	1,00	5,00	3,4025	1,45106
Özel hayatı	1200	1,00	5,00	3,3067	1,38054
Duygusal olması	1200	1,00	5,00	3,1592	1,29881
Siyasi düşüncesi için bedel ödemiş olması	1200	1,00	5,00	3,0292	1,40533
Medyatik olması	1200	1,00	5,00	2,8625	1,28711
Dini mezhebinin Alevi, Sünni, Süryani vd. olması	1200	1,00	5,00	2,8200	1,43154
Etnik yapısının Türk, Kürt, Laz, Çerkez vd. olması	1200	1,00	5,00	2,6917	1,42418
Erkek olması	1200	1,00	5,00	2,4225	1,41504

Ankette katılımcılara, "Aşağıda siyasi lidere yönelik bazı özellikler bulunmaktadır. Bir siyasi lidere güvenebilmeniz için, aşağıdaki lider özellikleri sizin için ne ölçüde önemlidir?" şeklinde olan ve beşli likert ölçeğine göre düzenlenen soru yöneltilmiştir. Katılımcılardan bu lider özelliklerinden her biri için (1) Hiç önemli değil, (2) Önemli değil, (3) Ne önemli Ne önemsiz, (4) Önemli ve (5) Çok önemli seçeneklerinden sadece bir tanesini işaretlemeleri istenmiştir. Soruda katılımcılara toplam 36 adet lider özelliği sorulmuştur. Bu özellikler, liderin kişisel

ve karakter özellikleri, liderin dine ve ahlaka yaklaşımı, liderin ideolojik yaklaşımları ve liderin tutum ve davranışlarına yönelik maddelerden oluşmaktadır. Tabloda ortalaması ve standart sapması verilen bu lider özellikleri içerisinde liderin "dürüst olması" (ort. 4,75) ifadesi, katılımcıların yüksek düzeyde katılım gösterdiği ve bir siyasi lider için "çok önemli" görülen bir niteliktir. Bunun yanı sıra liderin "sözünde durması (vaatlerini yerine getirmesi)" (ort. 4,74) katılımcıların en çok önemsediği ikinci lider özelliği olurken, liderin "ahlaklı olması" (ort. 4,71) maddesi de katılımcıların en fazla önemsediği üçüncü sırada yer alan lider özelliğidir. Dolayısıyla bu araştırmaya göre, bir siyasi liderde en çok bulunması istenen özellikler; dürüstlük, sözünde durmak ve ahlaklı olmaktır. O halde toplumun siyasi liderlerde aradıkları niteliklerin başında, liderin karakter özellikleri gelmektedir.

Ankette katılımcıların çok önemli gördükleri ve ortalamaları 4'ün üzerinde olan nitelikler sırasıyla şunlardır: liderin çalışkan olması, tutarlı olması, cesur olması, namuslu olması, ileri görüşlü olması, etkili hitabete sahip olması, halka yakın olması, farklı düşüncelere saygılı olması, ekonomi bilgisinin olması, yenilikçi olması, dine saygılı olması, eğitim seviyesinin yüksek olması, özgürlükçü olması, siyasi tecrübesinin olması, çağdaş olması, otoriter olması ve demokrat olmasıdır. Bu niteliklerin ortalaması 4 ve üzerinde olduğu için bu ifadeler, katılımcılar tarafından "çok önemli" görülmektedir. Bu lider özelliklerine bakıldığında, liderin tutum ve davranışlarını oluşturan kişilik özelliklerinin yanı sıra dine bakışı, siyasi tecrübe, demokrat ve çağdaş olması gibi niteliklerin olduğu görülmektedir. Siyasi lider özelliklerinin bir diğer kümelenme biçiminde ise, katılımcıların bu niteliklere 3 ile 4 puan ortalamasında destek verdikleri anlaşılmaktadır. Dolaysıyla bu lider özellikleri, katılımcılar tarafından "önemli" görülen maddelerden oluşmaktadır. Bu grupta ise şu lider özellikleri yer almaktadır: Liderin; aile hayatı, etkileyici bir kişiliğe sahip olması yani karizmatik olması, sosyal demokrat olması, milliyetçi olması, laikliği savunması, Atatürkçü olması, muhafazakar olması, dindar olması, özel hayatı, duygusal olması, siyasi düşüncesi için bedel ödemiş olması ve liderin siyasi görüşünün onu destekleyenle aynı olması. Ayrıca siyasi liderin "medyatik olması" (ort. 2,86), önemliye yakın bir ortalamaya sahip olmakla birlikte liderin "dini mezhebi" (ort. 2,82) ve "etnik yapısı" (ort. 2,69) da, katılımcılar tarafından çok güçlü

destek bulmayan ve fakat yönü önemliye doğru gelişen lider özellikleridir. Bununla birlikte liderin cinsiyetinin "erkek olması" (ort. 2,42) ise, katılımcıların "ne önemli ne önemsiz" olarak gördükleri bir lider özelliğidir. Üstelik bu maddenin standart sapmasının diğer lider özelliklerine kıyasla yüksek olması da, katılımcılar tarafından ayırt edici bir lider özelliği olmadığı anlamına gelmektedir.

Tablo 18. Siyasi Lider Özelliklerine İlişkin Oluşan Faktör Yüklemeleri

			Faktörler			
			1	**2**	**3**	**4**
Siyasi Liderin Kişilik Özellikleri	**Ort.**	**St. Sp.**				
Ahlaklı olması	4,7167	,56420	,654			
Çalışkan olması	4,6500	,61058	,625			
Sözünde durması (vaatlerini yerine getirmesi)	4,7425	,55508	,601			
Dürüst olması	4,7533	,57830	,600			
Tutarlı olması	4,6375	,60116	,587			
Dine saygılı olması	4,3717	,89211	,582			
İleri görüşlü olması	4,5633	,63613	,572	,378		
Cesur olması	4,5733	,68558	,559			
Halka yakın olması	4,4850	,72930	,500			
Namuslu olması	4,5683	,78582	,498			
Hitabeti (Etkili konuşması)	4,4875	,78763	,478		,301	
Farklı düşüncelere saygılı olması	4,4733	,81333	,407	,322		
Siyasi Liderin Yönetim Anlayışı						
Demokrat olması	4,0083	1,05713		,724		

Çağdaş olması	4,0917	1,13107		,669		,302
Sosyal Demokrat Olması	3,7242	1,21764		,661		
Özgürlükçü olması	4,2942	,86983		,645		
Laikliği savunması	3,6150	1,39824		,641		,491
Yenilikçi olması	4,3825	,76158	,402	,551		
Liderin Din, Siyaset ve Sosyal Hayat Bakımından Güvenilirliği						
Dini mezhebinin Alevi, Sünni, Süryani vd. olması	2,8200	1,43154			,621	
Medyatik olması	2,8625	1,28711			,588	
Erkek olması	2,4225	1,41504			,569	
Dindar olması	3,4025	1,45106		-,471	,557	
Siyasi düşüncesi için bedel ödemiş olması	3,0292	1,40533			,544	
Etkileyici bir kişiliğe(karizmatik) sahip Olması	3,7592	1,25199			,513	
Muhafazakar olması	3,4842	1,38312		-,385	,498	
Duygusal olması	3,1592	1,29881			,482	
Özel hayatı	3,3067	1,38054			,457	
Aile hayatı	3,9525	1,14805			,446	
Otoriter olması	4,0208	1,13716	,303		,442	
Siyasi düşüncesinin (ideolojisinin) benimle aynı olması	3,6242	1,29653			,420	
Lider ve Ulus-devlet Söylemi						
Milliyetçi olması	3,6167	1,33274				,751
Atatürkçü olması	3,5242	1,51261		,559		,602

Etnik yapısının Türk, Kürt, Laz, Çerkez vd. Olması	2,6917	1,42418			,418	,509
Eigenvalue			4,725	4,028	3,762	2,028
Açıklanan Varyans (%)			13,13	11,19	10,45	5,63
Cronbach's Alpha (Güvenilirlik)			,808	,801	,785	,623
KMO Sampling adequacy			,857			
Barlett's test of sphericity			X^2: 13193,675 sd: 630 P: 0,000			

Siyasi liderin vasıflarına ilişkin pek çok araştırma yapılmaktadır. Bu araştırmalarda liderin kişilik özellikleri, siyasi düşüncesi ve ülke sorunlarına yaklaşımı gibi birçok değişken incelenmektedir. Bu araştırmalardan biri olan ve seçmen oy verme davranışları üzerine yapılan bir araştırmada, seçmenin siyasi liderde olmasını arzu ettiği nitelikler öncelik sırasına göre üç grupta toplanmıştır. Birinci grupta, liderin güvenilirliği, ileri görüşlülüğü, ahlaki karakteri ve tecrübesi; ikinci grupta liderin sağlık durumu, yaşı, mesleği gibi özellikler; üçüncü grupta ise liderin dış görünüşü, ailesi, diğer çevresi ve cinsiyeti yer almaktadır (Akt. Polat ve Külter, 2008: 12). Bu üç grup içerisinde ilk grubun nitelikleri, liderin en çok önemsenen nitelikleridir. Bu çerçevede yapılan bir saptamaya göre Türkiye toplumu, bir siyasi liderde iki özelliğin hiçbir zaman değişmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Bunlar; dürüstlük ve güvenilirliktir (Bkz. Akt. Polat ve Külter, 2008: 19). Ayrıca siyasi liderin dindar olması hususunda, Polat ve Külter'in (2008: 21) Türkiye'de üniversite öğrencilerine yönelik yaptığı araştırmada katılımcılar, liderin dindar olmasının bir lider özelliği olarak kendisi için önemli olmadığını belirtmişlerdir. Polat ve Külter'in bu tespitinin üniversite öğrencileriyle sınırlı olduğu bilinmektedir. Toplumun geneli için böyle bir yargıya ulaşmak, kuşkusuz mümkün görünmemektedir. Çünkü genelde dini inanç sahibi olmak, bir güven unsuru olarak değerlendirilmektedir. Örneğin Türkiye'de 2011 yılında Bahattin Akşit ve diğerlerinin yaptığı bir araştırmada toplumun yaklaşık yarısı, dindar olduğunu

düşündükleri kişilerle daha rahat iş ilişkilerine girdiklerini ve onlara daha çok güvendiklerini belirtmişlerdir. Aynı şekilde Amerika'da da dini inancı olanların olmayanlara oranla, daha çok güvenilir olarak algılandığı tespit edilmiştir (Bkz. Demir, 2013: 170). O halde Türk seçmeni, dini hassasiyeti olan ve bunu siyasal alana taşıyan bir karakter taşımaktadır. Akgün'ün 2002 yılında gerçekleştirdiği seçmen davranışı araştırmasında, siyasi tercihlerde dinin oldukça önemli bir konu olduğu ve seçmenlerin yaklaşık % 40'ının, dini ve ahlaki değerleri önemli gördüğü sonucuna ulaşılmıştır (Akgün, 2007: 204). Dolayısıyla siyasi liderlerin dindar olmasının, toplumumuzun dini değerleri önemsediği düşünüldüğünde, önemsenen bir nitelik olduğu ileri sürülebilir.

Siyasi liderin halkın bilincinde tesis etmeye çalıştığı imaj da oldukça önemlidir. Liderin fiziksel özellikleri, giyim tarzı, beden dili, sportmenliği, enerjik olması ve hatta yakışıklı ya da güzel olması dahi, siyasi imajı doğrudan etkilemektedir (Akt. Özel, 2009: 174). Bunun yanı sıra liderin vatandaşla dayanışması, hükümete olan güveni arttırırken (Bkz. Veal vd., 2011: 26), toplumdaki etnik farklılıkların, siyasi liderlere duyulan siyasal güven üzerinde de önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir (Miller, 1974b: 994). Ayrıca Türkiye'deki Türklerin, Kürt veya başka bir etnik yapıya, Kürtlerin de Türk veya başka etnik yapılara mensup liderlere olan güvenlerinin farklılaşabileceği de öngörülmektedir.

Ankette lider özelliklerinin önemsenme düzeyine yönelik uygulanan faktör analizinde (KMO değeri: 0,857), söz konusu ifadelerin dört faktör altında toplandığı ve bu dört faktörün toplam varyansın % 40,4'ünü açıkladığı görülmektedir. Liderin özelliklerinin önem derecesine ilişkin oluşan ilk faktör içerisinde; "ahlaklı olması", "çalışkan olması", "sözünde durması (vaatlerini yerine getirmesi)", "dürüst olması", "tutarlı olması", "dine saygılı olması", "ileri görüşlü olması", "cesur olması", "halka yakın olması" "namuslu olması", "hitabeti (etkili konuşması)" ve "farklı düşüncelere saygılı olması" ifadeleri yer almaktadır. Bunun yanı sıra ikinci faktörde yer alan liderin "yenilikçi olması" ifadesi de bu faktöre olumlu yükleme yapmaktadır. Bir araya gelen ifadelerin oluşturduğu bu faktöre "Siyasi Liderin Kişilik Özellikleri" adı verilmiştir. Bu faktörde bir araya gelen ifadeler, toplumun genel ahlakına ve liderin sosyal ilişkilerine yönelik ifadelerden oluşmaktadır. Faktörü oluşturan ifadelerin

ortalamasına bakıldığında liderin kişilik özelliklerinin çok güçlü biçimde önemsendiği görülmektedir. Bu faktör, tek başına toplam varyansın % 13,13'ünü açıklamakla birlikte eigendeğeri 4,725 ve güvenilirliği de yüksek bir faktördür (Cronbach's alpha: ,808).

Siyasi liderin kişilik özelliklerini açıklayan bu faktörün bağımsız değişkenlerle anlamlılık ilişkisi, lider özelliklerinin detaylı bir analizini sunmaktadır. Bu faktörün yaş değişkeni ile bir anlamlılık ilişkisi bulunmamaktadır (F: 1,764, sd: 4, p: 0,134) (Bkz. Ek-1, Tablo 1). Bu faktörün cinsiyet değişkeni ile ilişkisine bakıldığında anlamlılık tespit edilememiştir (t: 0,465, sd: 1195, p: 0,642) (Bkz. Ek-1, Tablo 2). Bu anlamda cinsiyet ve lider özellikleri ilişkisi, Polat ve Külter çalışmasıyla uyuşmamaktadır. Polat ve Külter'in siyasi liderin özelliklerinin önem düzeyi üzerine yapılan çalışmada, bayan ve erkeklerin farklı lider özelliklerini önemsedikleri görülmektedir (Bkz. Polat ve Külter, 2008). Bu farklılıklarda en çok dikkati çeken husus, liderin özellikleri arasında yer alan iki madde, liderin karizmatikliği ve liderin eş, dost ve akraba çevresi, bayanlara kıyasla erkekler tarafından çok fazla önemli görülmektedir (Polat ve Külter, 2008: 26). Bunun yanı sıra bu faktörün gelir dağılımı, medeni durum ve eğitim seviyesiyle de aralarında anlamlı bir farklılaşma bulunmamaktadır.

Anket; İzmir, Diyarbakır, Adana ve Konya illerinde yapılmış olup bu iller aynı zamanda bulunduğu coğrafi bölgenin de temel karakterini taşımaktadır. Bu şehirlerde yaşayan insanlar, farklı siyasi parti tercihlerine ve siyasal yaklaşımlara sahip olsalar da, sosyal ve siyasal sorunlara yönelik benzer kaygıları taşıyabilmektedir. Çünkü aynı coğrafyada hayatını devam ettiren kişilerin sahip olduğu farklı siyasal tercihler, bulunduğu coğrafyanın sorunlarının farklılaşmasını değil, çözüm yollarının farklı siyasal kanallarla bulunabilmesini amaçlamaktadır. Bu faktör ile anket yapılan şehirler arasında anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir (F: 12,084, sd: 1196, p: 0,134) (Bkz. Ek-1, Tablo 3). Buna göre; Konya (ort. 52,40) ve Adana (ort. 51,75) siyasi liderin kişilik özelliklerine yüksek düzeyde katılım göstermektedir. Bu şehirleri, İzmir (ort. 48,78) ve Diyarbakır (ort. 47,92) izlemektedir. Buna göre Konya ve Adana, İzmir ve Diyarbakır ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 3). Siyasi liderin kişilik özellikleri konusunda Konya ve Adana şehirleri ile

Diyarbakır ve İzmir şehirlerinin liderden beklentileri, benzerlik göstermektedir. Bu durumu, şehirlerin siyasal kimlik yoğunlaşmasıyla açıklamak mümkündür. Tablo 10'da siyasi kimlik ve şehirlerin uyum analizinde görülmektedir ki, Konya ve Adana arasındaki mesafe diğer şehirlere oranla çok daha yakındır. Daha geniş açıyla değerlendirildiğinde Konya ve Adana şehirleri, muhafazakar, milliyetçi ve İslamcı kimliklerin kümelendiği bir görüntü sunmaktadır. Aynı şekilde Diyarbakır ve İzmir arasında yer alan konumda da, sosyal demokrat, sosyalist ve Atatürkçü kimliklerin kümelendiği görülmektedir. Dolaysıyla şehirlerin siyasal ve sosyo-kültürel kimlikleri, siyasi liderin özelliklerine verilen önem düzeyinin farklılaşmasına neden olmaktadır.

Bu faktör ile siyasi kimlik bağımsız değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 7,952, sd: 8, p: 0,00) (Bkz. Ek-1, Tablo 4). Muhafazakar (ort. 53,38) ve İslamcı kimliğe sahip olanların ortalamalarının (ort. 51,68) bu faktörde yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu iki kimliği, milliyetçi (ort. 50,63), sosyal demokrat (ort. 48,47), Atatürkçü (ort. 47,99), demokrat (ort. 47,53), liberal (ort. 46,84) ve sosyalist (ort. 46,09) kimlikler takip etmektedir. Buna göre muhafazakar kimlik, İslamcı ve liberal kimliğin dışında diğer kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşırken İslamcı kimlik ise, sosyalist ve Atatürkçü kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Ayrıca milliyetçi kimlik, sadece muhafazakar kimlikle anlamlı düzeyde farklılaşmış, Atatürkçü ve sosyalist kimliklerin anlamlı düzeyde farklılaştıkları kimlikler ise, muhafazakar ve İslamcı kimliklerdir (Bkz. Ek-1, Tablo 4). Dolayısıyla siyasi liderin kişilik özelliklerine dair; muhafazakar, İslamcı ve milliyetçi kimliklerin daha yüksek destek sağladıkları görülmektedir. O halde Türkiye'nin siyasal hayatına damga vuran liderlerin kişilik özellikleri dikkate alındığında, bu faktörde yer alan ifadeler ile bu ifadelere yüksek oranda katılım gösteren siyasi kimlikler arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Atatürkçü, sosyalist ve sosyal demokrat kimlikler ise, bu faktörde yer alan siyasi liderin kişilik özelliklerine yoğun şekilde destek vermemektedirler. Kısacası bu ifadelerde yer alan lider özelliklerinin, bu siyasi kimliğin beklentileriyle tümüyle uyuşmamaktadır.

Bu faktör ile "kendini tanımlama" bağımsız değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 9,998, sd: 7, p: 0,00) (Bkz. Ek-1, Tablo 5). Bu faktöre kendini "Müslüman" (ort. 51,89), "Müslüman Türk" (ort. 50,96) ve "Müslüman Kürt" (ort. 50,83) olarak tanımlayanlar, yüksek düzeyde katılım göstermektedirler. Bunları; "Türkiyeli" (ort. 49,89), "sadece insan" (ort. 49,15), "Türk" (ort. 46,81) ve "Kürt" (ort. 45,37) tanımlamaları takip etmektedir. Buna göre; "Müslüman", "Müslüman Türk" ve "Müslüman Kürt" tanımlamaları, "Türk" ve "Kürt" tanımlamalarla anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. Ayrıca "Türk" ve "Kürt" tanımlamaları, "Müslüman" ve "Müslüman Türk" tanımlamalarıyla anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 5). Bu faktörde geçen "ahlaklı olma", "dürüst olma", "sözünde durma", "dine saygılı olma" ve "tutarlı olma" gibi ifadeler, siyasi liderin kişilik özellikleri faktörünün oluşmasında, dini değerlerle ilgili inançların etkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kendini Müslümanlık veya Müslümanlığa eklemlenmiş etnik kimlikler yardımıyla tanımlayanlar, etnik yapı eksenli tanımlayanlara kıyasla liderin kişilik özelliklerini daha fazla önemsemektedirler.

Siyasi liderin kişilik özelliklerine yönelik bu faktör ile siyasi parti tercihleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 20,035, sd: 5, p: 0,00) (Bkz. Ek-1, Tablo 6). Bu faktöre HUDA-PAR (ort. 57,15), SP (ort. 56,97), MHP (ort. 52,32) ve AK Parti'yi (ort. 51,82) tercih edenlerin yüksek katılım gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu siyasi partileri, CHP (ort. 47,28) ve BDP-HDP (ort. 45,28) takip etmektedir. Buna göre AK Parti ve MHP; CHP, BDP-HDP ve SP ile anlamlı düzeyde farklılaşırken HUDA-PAR, CHP ve BDP-HDP ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. SP ise, HUDA-PAR dışında diğer siyasi partilerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 6). Türk milliyetçiliği söylemine sahip olan MHP seçmeninin ortalamasının yüksek olduğu görülmektedir. Bu faktörün siyasi parti tercihleriyle anlamlı derecede farklılaşmasının, siyasi kimlik ve kendini tanımlama değişkenleriyle kurulan anlamlılık ilişkisiyle de, aynı yönde olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla siyasi kimlik, kendini tanımlama ve siyasi parti tercihi değişkenleri dikkate alındığında; muhafazakar, İslamcı, Müslüman, Müslüman Türk, Müslüman Kürt, HUDA-PAR, SP, MHP ve AK Parti tercihlerini yapan katılımcıların, Atatürkçü, sosyalist, liberal,

Türk, Kürt, CHP, BDP-HDP tercihlerini yapan katılımcılara kıyasla, siyasi liderin kişilik özelliklerini büyük oranda "önemli" gördükleri söylenebilir.

Lider özellikleri sorusunun ikinci faktörü; siyasi liderin "demokrat olması", "çağdaş olması", "sosyal demokrat olması", "özgürlükçü olması", "laikliği savunması" ve "yenilikçi olması" olmak üzere toplam altı ifadeden oluşmaktadır. Ayrıca üçüncü faktörde yer alan liderin "dindar olması" ve "muhafazakar olması" bu faktöre olumsuz yükleme yaparken, dördüncü faktörde bulunan liderin "Atatürkçü olması" ifadesi de, bu faktöre olumlu yükleme yapmaktadır. Bundan dolayı siyasi lider özelliklerinin bu faktörüne, "Siyasi Liderin Yönetim Anlayışı" adı verilmiştir. Bu faktörün ifadelerinin ortalamaları, 5 puan üzerinden 3,5-5 arasında değişmektedir. Dolayısıyla katılımcılar bu faktöre, "güçlü" ve "çok güçlü" düzeyde katılım göstermektedirler. Faktörde yer alan ve bu faktöre olumlu ve olumsuz yükleme yapan ifadelere bakıldığında, liderin seküler yönetim anlayışının önemsendiği görülmektedir. Bunun yanı sıra faktörün ifadeleri, Türkiye'deki siyasi yaklaşımlardan sosyal demokrat ve Atatürkçülük kimliğini benimseyenlerin lider söylemleriyle uyuşan bir nitelik arz etmektedir. Bu faktör, tek başına toplam varyansın % 11,19'nu açıklamakla birlikte eigendeğeri 4,028 ve güvenilirliği de yüksek bir faktördür (Cronbach's alpha: ,801).

Lider özelliklerinin önem düzeyine ilişkin ikinci faktörün; yaş, cinsiyet, gelir düzeyi ve medeni durum değişkenleriyle aralarında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu faktör ile anket yapılan şehirler arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 50,043, sd: 3, p: 0,00) (Bkz. Ek-1, Tablo 7). Bu ifadelere, İzmir (ort. 51,91) ve Adana (ort. 51,69) şehirleri, yüksek düzeyde katılım göstermektedirler. Bu şehirleri Diyarbakır (ort. 49, 19) ve Konya (ort. 42,79) takip etmektedir. Konya, bu faktöre en az katılım gösteren şehirdir. Bu çerçevede İzmir; Diyarbakır ve Konya ile anlamlı şekilde farklılaşırken, Konya diğer şehirlerin tümüyle anlamlı bir biçimde farklılaşmıştır. Ayrıca Diyarbakır; İzmir, Adana ve Konya ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 7). İkinci faktör, liderin seküler yönetim anlayışını yansıtan ifadelere yer vermektedir. Aslında anket yapılan bu şehirler, bu yönetim anlayışına sahip siyasi partilerin ağırlıkta olduğu partilerdir (Bkz. Tablo 10). İzmir'de hakim olan siyasi parti CHP iken, Adana'da MHP ve CHP

şehrin siyasi tercihlerinde ağırlıklı olan iki siyasi partidir. Bu çerçevede Konya'nın "muhafazakar bir şehir" olarak bilinmesi de bu anlamlılık ilişkisinde önemli bir yer tutmaktadır. O halde İzmir ve Adana şehirlerindeki katılımcıların ağırlıklı ortalaması; seküler ve dini referans almayan bir lider yönetimini esas alırken Konya'daki katılımcıların ise, seküler lider anlayışına sahip çıkmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Diyarbakır, siyasi tercihlerde BDP-HDP'nin baskın olduğu bir siyasal anlayışa sahip olmakla birlikte bu siyasi parti, referanslarını muhafazakarlıktan ve dini referanslardan almayan bir niteliğe sahiptir (Bkz. Tablo 15). Bundan dolayı Diyarbakır'ın seçmen profili, hem Konya'ya hem de Adana ve İzmir'e göre farklılaşmaktadır.

Bu faktör ile siyasi kimlik bağımsız değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 62,222, sd: 8, p: 0,00) (Bkz. Ek-1, Tablo 8). Faktöre sosyal demokrat (ort. 57,59), Atatürkçü (ort. 56,25) ve sosyalist (ort. 55,36) kimlikler, yüksek düzeyde katılım göstermektedirler. Bu kimlikleri; liberal (ort. 52,60), demokrat (ort. 51,63), milliyetçi (ort. 49,18), İslamcı (ort. 43,80) ve muhafazakar (ort. 43,65) kimlikler izlemektedir. Buna göre sosyal demokrat ve Atatürkçü kimlikler; İslamcı, muhafazakar, milliyetçi, demokrat ve liberal kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ayrıca milliyetçi kimlik, demokrat kimlik dışında tüm siyasi kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Muhafazakar kimlik ise, İslamcı kimlik dışında diğer siyasi kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Bununla birlikte liberal kimlik de, muhafazakar ve İslamcı kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 8). Dolayısıyla siyasi kimliklerini, din ve bazı inanç ve değerlerin korunması üzerine inşa eden katılımcıların, liderin seküler yönetim anlayışını yoğun biçimde desteklemedikleri anlaşılmaktadır.

Lider özelliklerinin ikinci faktörünün, kendini tanımlama bağımsız değişkeniyle arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (F: 42,859, sd: 7, p: 0,00) (Bkz. Ek-1, Tablo 9). Bu faktörle kendini tanımlama ilişkisinde en yüksek ortalamaya, kendini "Türk" (ort. 56,27) olarak tanımlayanlar sahiptir. Bu tanımlamayı, kendini "sadece insan" (ort. 56,21) ve "Türkiyeli" (ort. 55,15), "Kürt" (ort. 50,87), "Müslüman Türk" (ort. 49,45), "Müslüman Kürt" (ort. 46,55) ve "Müslüman" (ort. 41,49) olarak tanımlayanlar izlemektedir. Bu anlamlılık ilişkisinde

en az ortalamaya, kendini "Müslüman" olarak tanımlayanların sahip olduğu görülmektedir. Buna göre "Türk" tanımlaması, "Türkiyeli" ve "sadece insan" tanımlamaları dışında diğer kendini tanımlamalarla anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Ayrıca "Müslüman Türk" ve "Müslüman Kürt" tanımlamaları, "Kürt" tanımlamasının dışında diğer tüm tanımlamalarla anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 9). Bu anlamlı farklılaşmalar, liderin seküler yönetim anlayışının temelde "Türklük" üzerinden temellendiğini, etnik yapılı temellendirmeden dini temelli yapılandırmaya doğru farklılaştığını göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin ulus-devlet yapısının temel karakteriyle, bu faktörü destekleyen kendini tanımlamaların birbirleriyle uyum sağladığı görülmektedir.

Bu faktör ile siyasi parti tercihi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 98,683, sd: 5, p: 0,00) (Bkz. Ek-1, Tablo 10). Bu faktöre CHP (ort. 57,00) yüksek düzeyde katılım göstermektedir. CHP'yi; BDP-HDP (ort. 50,89), MHP (ort. 50,48), AK Parti (ort. 45,32), HUDA-PAR (ort. 38,95) ve SP (ort. 31,62) izlemektedir. Buna göre CHP; tüm siyasi partilerle anlamlı düzeyde farklılaşırken BDP-HDP ise, MHP dışında diğer siyasi partilerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Ayrıca AK Parti ve SP, HUDA-PAR dışında diğer siyasi partilerle anlamlı düzeyde farklılaşmış, HÜDA-PAR ise AK Parti ve SP dışında diğer siyasi partilerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 10). Siyasi liderin yönetim anlayışı faktörüne CHP'nin büyük oranda destek verdiği görülmektedir. Bu faktörün ifadelerinde sosyal demokrat, laik, çağdaşlık ve özgürlükçülük maddelerinin yer alması, CHP'nin siyasal söylemleriyle benzerlik göstermektedir. Diğer siyasi partilerin katılım düzeyi sıralaması ise, bu ifadelere ne ölçüde katıldıklarıyla doğru orantılıdır.

Lider özellikleri sorusunda oluşan üçüncü faktör, siyasi liderin "dini mezhebinin Alevi, Sünni, Süryani vd. olması", "medyatik olması", "erkek olması", "dindar olması", "siyasi düşüncesi için bedel ödemiş olması", "etkileyici bir kişiliğe sahip olması (karizmatiklik)", "muhafazakar olması", "duygusal olması" "özel hayatı", "aile hayatı", "otoriter olması" ve "siyasi düşüncesinin benimle aynı olması" olmak üzere on iki ifadeden oluşmaktadır. Ayrıca bu faktöre dördüncü faktörde yer alan liderin "Etnik yapısının Türk, Kürt, Laz, Çerkez vd. olması" ifadesinin olumlu yükleme yaptığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu faktöre "Liderin Din, Siyaset ve

Sosyal Hayat Bakımından Güvenilirliği" adı verilmiştir. Bir araya gelen bu ifadeler, dini değerlere saygılı, dini vecibeleri yerine getiren, karizmatik, duygusal, etnik yapısının önemsendiği, özel ve aile hayatının önemsendiği ve siyasi düşüncesini bir "dava" olarak gören bir lider tipolojisini ortaya koymaktadır. Kuşkusuz bu vasıfların birçoğunu veya belirli bir kısmını taşıyan siyasi liderler bulunmaktadır. Ancak bu ifadeler dikkate alındığında bu niteliklerin Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğiyle daha fazla uyuştuğu görülmektedir (Bkz. Karpat, 2012; Yıldırım, 2011; Yavuz, 2009). Dolayısıyla bu faktörün siyasal parti tercihleriyle ilişkisinde, AK Parti seçmeninin bu faktörü, güçlü bir şekilde destekleyeceği düşünülmektedir. Bu faktör tek başına toplam varyansın % 10,45'ini açıklamaktadır. Eigendeğeri 3,742 olan bu faktör, normal düzeyde güvenilirliğe sahiptir (Cronbach's alpha: ,785).

Lider özellikleri sorusunun üçüncü faktörünün cinsiyet değişkeni ile anlamlı bir ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu faktörün yaş bağımsız değişkeniyle arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 4,551, sd: 4, p: ,001) (Bkz. Ek-1, Tablo 11). Bu faktörü katılım ortalaması 40 ve üzeri yaşlarda yüksektir. Kategorik hale getirilen yaş değişkeninde, 40-49 yaş arası (ort. 51,20) ve 50 yaş ve üzeri (ort. 51,82) kategorilerde bu faktöre katılım yüksek iken, 18-22 yaş arası (ort. 49,37), 23-29 yaş arası (ort. 48,60) ve 30-39 yaş arası (ort. 49,27) kategorilerde ortalama daha düşüktür. O halde lider özelliklerinin üçüncü faktöründe, 40 yaşın altındakilerle 40 yaşın üzerindekiler anlamlı biçimde farklılaşmaktadırlar. Ayrıca hem 40-49 yaş kategorisi hem de 50 ve üzeri yaş kategorisi, 23-29 yaş kategorisiyle anlamlı biçimde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 11). Dolayısıyla bu faktörde yer alan niteliklerin, 40 yaşından sonra daha çok desteklendiği ve bir siyasi liderde diğer yaş gruplarına kıyasla daha çok aranır olduğu görülmektedir.

Liderin din, siyaset ve sosyal hayat bakımından güvenilirliği faktörü ile anket yapılan şehirler arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 12,680, sd: 3, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 12). Bu faktöre katılımın en fazla olduğu il Konya'dır (ort. 53,41). İzmir (ort. 48,47) bu ifadelere en az katılım gösterirken, Adana (ort. 50,35) ve Diyarbakır (ort. 50,44) İzmir'e göre nispeten daha fazla katılım göstermektedir. Buna göre Konya; İzmir, Diyarbakır ve Adana ile anlamlı biçimde farklılaşırken İzmir ise Konya ve Adana ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Ayrıca Diyarbakır, sadece

Konya ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 12). Muhafazakar ve dini bağları güçlü bir topluluğa sahip olarak bilinen Konya'nın, liderin dinsel ve kültürel özelliklerini öne çıkartan bu faktöre, daha çok katılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Sosyo-kültürel yapısından dolayı İzmir'in ise, söz konusu lider niteliklerini desteklemediği görülmektedir.

Bu faktör ile ailenin aylık ortalama gelir seviyesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 4,823, sd: 3, p: ,002) (Bkz. Ek-1, Tablo 13). Ankette açık uçlu sorulan aylık ortalama gelir düzeyi sorusu, daha sonra kategorik hale getirilmiştir. Böylelikle dört gruba bölünen gelir kategorisinde 300-1500 TL arasında aylık ortalama gelire sahip olanlar ilk grubu, 1501-2500 TL gelire sahip olanlar ikinci grubu, 2501-4.000 TL arası gelire sahip olanlar üçüncü grubu ve 4001-20.000 TL arası gelire sahip olanlar ise, beşinci grubu oluşturmaktadırlar. Buna göre 300-1500 TL arası ortalama aylık gelire sahip ilk grubun (ort. 50,91), bu faktöre katılım ortalamasının yüksek olduğu görülmektedir. Bu grubu, ikinci grup (1501-2500 TL) (ort. 50, 34), üçüncü grup (2501-4.000 TL) (ort. 49,55) ve dördüncü grup (4001-20.000 TL) (ort. 47,22) izlemektedir. Bu faktöre katılım ortalamasının en düşük olduğu grup, gelir seviyesinin en üst kategorisi olan, 4001-20.000 TL arası ortalama aylık gelire sahip olan gruptur. Buna göre gelir kategorisinin ilk grubu ve ikinci grubu, 4001-20.000 TL arası gelire sahip dördüncü grup ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 13). Bu ilişkiler, gelir seviyesi yükseldikçe katılımcıların bu faktöre desteğinin azaldığını göstermektedir. Dolayısıyla 1500 TL'nin altında gelire sahip olanların; siyasi liderin dine yaklaşımını, sosyal hayatını ve siyasi tecrübesini oldukça önemsedikleri görülmektedir. Gelirin artışına bağlı olarak liderde bulunan bu kriterler, giderek önemini kaybetmektedir.

Lider özelliklerinin üçüncü faktörünün siyasi kimlik bağımsız değişkeniyle arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 22,428, sd: 8, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 14). İslamcılık kimliğine sahip olan katılımcılar (ort. 55,05), bu faktördeki ifadelere en fazla destek vermektedirler. Bu kimliği, muhafazakar (ort. 53,72), milliyetçi (ort. 51,08), liberal (ort. 50,02), demokrat (ort. 49,65), sosyalist (ort. 45,81), Atatürkçü (ort. 45,73) ve sosyal demokrat (ort. 45,64) kimlikler takip etmektedir. Bu faktörle ilişkisinde en az ortalamaya sahip kimlikler, Atatürkçülük ve sosyal demokrat

kimliklerdir. Buna göre İslamcı kimlik, muhafazakar ve liberal kimlikler dışında diğer siyasi kimliklerle anlamlı bir şekilde farklılaşırken, Atatürkçü ve sosyal demokrat kimlikler de İslamcı, muhafazakar ve milliyetçi kimliklerle anlamlı bir biçimde farklılaşmıştır. Bunun yanı sıra sosyalist kimlik; muhafazakar ve İslamcı kimliklerle anlamlı bir biçimde farklılaşırken, milliyetçi kimlik de Atatürkçü, sosyal demokrat ve İslamcı kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 14). Siyasi kimlik açısından bu faktör, dini değerlerin ve mezhebin önemsenmesi, dindarlık, cinsiyet, sosyal hayat ve karizmatiklik gibi ifadelerden dolayı İslamcılar tarafından desteklenmektedir. Bununla birlikte Atatürkçü ve sosyalist kimliklerde, liderin dinsel bağlarına, cinsiyetine, özel ve aile hayatına ve karizmatikliğine yönelik bu ifadelerin İslamcılarda olduğu kadar önemsenmediği görülmektedir. Ayrıca muhafazakar ve milliyetçi kimliklerin de, siyasi lidere ilişkin bu özellikleri önemsedikleri anlaşılmaktadır.

Bu faktörün kendini tanımlama bağımsız değişkeniyle de arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (F: 13,309, sd: 7, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 15). Kendini "Müslüman Kürt" (ort. 54,29) olarak tanımlayanlar, bu faktörü en fazla destekleyenlerdir. "Müslüman Kürt" kimliğini; "Müslüman" (ort. 53,89), "Müslüman Türk" (ort. 50,55), "Türkiyeli" (ort. 47,66), "Kürt" (ort. 47,22), "Türk" (ort. 46,55) ve "sadece insan" (ort. 45,82) tanımlamaları takip etmektedir. Buna göre "Müslüman Kürt" tanımlaması, "Müslüman" dışındaki tüm kendini tanımlamalarla anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. "Türklük" tanımlaması ise; "Kürt", "Türkiyelilik" ve "sadece insan" olarak kendini tanımlayanların dışındaki kendini tanımlamalarla anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 15). Kendini tanımlamalar, daha çok din ve etnik yapı üzerinden gerçekleşmektedir. Yukarıda belirtilen bu faktörün genel karakteri göz önüne alındığında, din ve din ile bütünleşen etnik kimliklerin bu faktöre yoğun biçimde katılım gösterdiği görülmektedir. Ancak etnik yapı temelli kendini tanımlamalar; din, karizma, aile ve özel hayat ifadelerinden oluşan bu faktöre mesafeli durmaktadırlar. Tablo 13'te yer alan kendini tanımlama ve siyasi kimlik uyum analizinde de görülmektedir ki, kendini "Müslüman Kürt" ve "Müslüman" olarak tanımlayanlar, daha çok İslamcı ve muhafazakar kimlikleri tercih etmektedirler. Bugünün Türkiye'sinin siyasal görüntüsü de dikkate alındığında,

siyasi lidere güven konusunda dinin, siyasal ve sosyal hayatın çok daha önemsendiği anlaşılmaktadır.

30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen siyasi parti ile bu faktör arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (F: 37,109, sd: 5, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 16). Bu faktörü destekleyen siyasi parti dağılımlarının ortalamalarına bakıldığında, HUDA-PAR'ın en yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir (ort. 64,68). Ankette % 0,8 (10 kişi) ile en az temsil edilen siyasi parti olan HUDA-PAR'ın siyasi anlayışı, büyük oranda din üzerine temellendiği için bu faktörün ortalamasının yüksek çıkması olağandır. SP (ort. 52,15) ile ilgili de benzer bir değerlendirme yapılabilir (Ankette % 1,3 ve 15 katılımcıyla temsil edilmektedir). Ancak bu partiye oy veren katılımcıların, ankette çok düşük temsil gücüne sahip olması, HUDA-PAR üzerinden derinlikli bir analize imkan vermemektedir. Bu anlamda şuan parlamentoda temsilcileri olan siyasi partileri baz almak, daha gerçekçi ve derinlikli analizler sunacaktır. Buna göre AK Parti, CHP, MHP ve BDP-HDP'den oluşan siyasi partilerin bu faktörle ilişkisinin analizi anlamlı olacaktır. Bu partilerden AK Parti'yi tercih eden katılımcıların ortalaması en yüksektir (ort. 53,25). AK Parti'yi, MHP (ort. 50,72), BDP-HDP (ort. 47,85) ve CHP (ort. 45,30) izlemektedir. Buna göre AK Parti, parlamentoda temsilcisi bulunan diğer tüm siyasi partilerle anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. AK Parti'ye oy veren katılımcıların, destekledikleri siyasi partinin lideriyle uyuşan nitelikleri oldukça önemsedikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra MHP; AK Parti, CHP ve HUDA-PAR ile anlamlı biçimde farklılaşırken CHP ise; AK Parti, MHP ve HUDA-PAR ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ayrıca BDP-HDP de, AK Parti ve HUDA-PAR ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 16). Bu durum göstermektedir ki, günümüz siyasetinde AK Parti'ye oy veren katılımcılar, liderin dindarlığını, karizmasını, erkek olmasını, aile ve özel hayatını, siyasi tecrübesini ve bedel ödemesini, muhafazakarlığını, duygusallığını ve otoriterliğini daha çok önemsemekle birlikte CHP'ye oy veren katılımcılar, bu niteliklere mesafeli durmakta, MHP'ye oy verenler ise CHP'ye göre nispeten bu nitelikleri önemli bulmaktadırlar. Ankette siyasi parti kotasının uygulanması ve 30 Mart 2014 seçimleri üzerinden dört şehre göre oranlama yapılması bakımından AK Parti'ye oy veren katılımcıların oranı (% 41,7), diğer

siyasi partiye oy veren katılımcılara kıyasla yüksektir. Dolayısıyla siyasi liderler içerisinde Erdoğan'ın nitelikleriyle daha fazla uyuşan bu faktörün ifadelerine, AK Parti'ye oy veren katılımcıların yoğun biçimde desteklediği anlaşılmaktadır.

Lider özelliklerinin önem düzeyine ilişkin sorulan bu soruda oluşan dördüncü faktör; liderin "milliyetçi olması", "Atatürkçü olması" ve "etnik yapısının Türk, Kürt, Laz, Çerkez vd. olması" ifadelerinden oluşmaktadır. Ayrıca bu faktöre ikinci faktörde yer alan liderin "laikliği savunması" ifadesi de, olumlu yükleme yapmaktadır. Siyasi liderin milliyetçiliğine, Atatürkçülüğüne ve etnik yapısına vurgu yapmasından dolayı bu faktöre, "Liderin Ulus-devlet Söylemi" adı verilmiştir. Bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren ulus-devlet yapısını temel alarak bir siyasal yönetim felsefesi geliştirmeye çalışmıştır. Bu anlayış; etnik yapıyı Türklüğe, hakim ideolojiyi Kemalizm'e, din ile ilişkisini militan bir laiklik tasavvuruna dayandırmaktadır. Aydınlanmacı, pozitivist ve seküler cumhuriyet; Avrupa tarzı bir modernleşmeyi sosyo-kültürel kaynaklarla değil, taklidi benimseyen siyasi referanslarla oluşturmaya çalışmıştır. Bu resmi ideolojiyi benimseyen seçkinci iktidarlar, halkın değerlerinden uzak ve hatta jakobence bir cumhuriyet dayatmasıyla, yüzyıllardır teşekkül eden geniş siyasal kültürü, dar kalıplara sokmak istemiş ve bu kalıba girmek istemeyen ideoloji, kültür, inanç ve değerler sistemini ise ikna etmekten ziyade inkıtaya uğratmıştır. Dolayısıyla Kemalizm, laiklik, milliyetçilik ve Türkçülük, iktidar seçkinlerinin Truva atı olmuştur. Şerif Mardin'in merkez-çevre dikotomisi ekseninde betimlediği ve kökleri derinde olan bu ayrışma, resmi ideolojiye yönelik tasavvurlara, halkın olumsuz yükleme yapmasına neden olmuştur. O halde lider özelliklerine ilişkin bu faktör, ulus-devlet söylemine ve resmi ideolojiye yönelik kaygıları olan siyasi yaklaşımlarda önemsenmektedir. Bu faktör, tek başına toplam varyansın % 5,63'nü açıklamaktadır. Ayrıca eigendeğeri 2,028 olan bu faktör, normal düzeyde güvenilirliğe sahiptir (Cronbach's alpha: ,623).

Liderin Ulus-devlet Söylemi faktörünün; yaş, cinsiyet ve gelir düzeyiyle anlamlı bir ilişkisi tespit edilememiştir. Bu faktör ile siyasi kimlik bağımsız değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 35, 877, sd: 8, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 17). Bu faktöre milliyetçilik (ort. 56,92) ve Atatürkçülük (ort. 53,80) kimlikleri, yüksek katılım göstermişlerdir. Bu kimlikleri; muhafazakar (ort. 48,95),

liberal (ort. 48,86), sosyal demokrat (ort. 47,46), İslamcı (ort. 46,32), demokrat (ort. 45,47) ve sosyalist (ort. 40,61) kimlikler izlemektedir. Sosyalist kimliğin düşük ortalamaya sahip olması, bu kimliğin ulus-devlet söylemine uygun lider özelliklerine güven duymadığını göstermektedir. Buna göre, milliyetçi ve Atatürkçü kimlikler, tüm siyasi kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. İslamcı ve muhafazakar kimlikler ise; Atatürkçü, milliyetçi ve sosyalist kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Sosyalist kimlik; liberal dışında diğer siyasi kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 17). Liderin ulus-devlet söylemine ilişkin bu faktöre, milliyetçi ve Atatürkçü kimliklere sahip katılımcılar güçlü destek vermekte, fakat sosyalist, demokrat, İslamcı ve muhafazakar kimliklerin ise güçlü desteği görülmemektedir.

Bu faktör ile "kendini tanımlama" değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 95,813, sd: 7, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 18). Faktöre "Müslüman Türk" (ort. 54,85) ve "Türk" (ort. 53,17) olarak kendini tanımlayanlar, yüksek düzeyde katılım göstermektedirler. Bu tanımlamaları; "Türkiyeli" (ort. 47,98), "Müslüman" (ort. 43,48), "sadece insan" (ort. 43,03), "Kürt" (ort. 39,42) ve "Müslüman Kürt" (ort. 38,93) tanımlamaları izlemektedir. Kendini "Kürt" ve "Müslüman Kürt" olarak tanımlayanlar, bu faktöre en düşük katılımı gösteren kimliklerdir. Buna göre "Müslüman Türk" tanımlaması, "Türk" dışında diğer tanımlamaların tümüyle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. "Müslüman Kürt" kimlik ise, "Kürt" kimlik dışındaki tüm kendini tanımlamalarla anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ayrıca "Türkiyeli" kimliği de, diğer tüm tanımlamalarla anlamlı biçimde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 18). Bu faktör ve kendini tanımlama ilişkisinde salt etnik temele dayanan Türklük ve Kürtlük kimliklerinin daha keskin biçimde anlamlı bir farklılaşma yaşaması beklenmekteydi. Ancak milliyetçilik, etnik özellik, Atatürkçülük ve olumlu yükleme yapan laiklik ifadelerinden oluşan "liderin ulus-devlet söylemi" faktörü ile kendini tanımlama arasındaki ilişkide, dinsel bir tanımlama olan "Müslümanlık" kimliğinin de etnik kimlikle entegre biçimde yer alması, aslında bir ulus-devlet projesi olan cumhuriyetin üretmeye çalıştığı; etnik yapı bakımından Türk, mezhep aidiyeti konusunda Sünni ve yaşam felsefesi anlamında pozitivist-laik bir yurttaş tipolojisinin, büyük ölçüde başarıya ulaştığını

göstermektedir (Köker, 1995: 168; Can, 2013: 127). Bu ilişkide dikkat çeken başka bir önemli husus ise, "Müslüman Kürt" ve "Kürt" kimliklerin liderin ulus-devlet söylemi faktörünü büyük oranda desteklemedikleridir. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere cumhuriyet ideolojisi, yurttaşı Türk üzerinden inşa etmeye çalışmıştı. Türkiye'nin ağır konularından olan Kürt sorununun temelinde de, zaten bu "ötekileştirme politikaları" yatmaktaydı. Dolayısıyla Kürt vatandaşlara yönelik uygulanan bu ötekileştirme politikaları, ulus-devlet söylemine sahip lider özelliklerinin önemli görülmemesini sağlamaktadır.

Lider özellikleri sorusunun dördüncü faktörü ile siyasi parti tercihleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 89, 585, sd: 5, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 19). Liderin ulus-devlet söylemi faktörüne en yüksek ortalama ile katılım MHP'yi tercih edenlerde görülmektedir (ort. 57,09). MHP'den sonra en yüksek katılım ortalaması CHP'de yaşanmaktadır (ort. 51,76). BDP-HDP (ort. 37,79) ve HUDA-PAR (ort. 33,70), bu faktörle ilişkide düşük ortalamaya sahip siyasi partilerdir. AK Parti'nin ortalaması 49,47 iken SP'nin ortalaması ise, 41,51dir. Buna göre AK Parti, MHP ve CHP; kendisinin dışındaki tüm siyasi partilerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ayrıca BDP-HDP ve HUDA-PAR; CHP, MHP ve AK Parti'yle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadırlar (Bkz. Ek-1, Tablo 19). Türkiye'deki siyasi partiler içerisinde MHP ve CHP, ulus-devlet söylemine sahip siyasi partiler olarak bilinmektedir. Milliyetçilik, Atatürkçülük ve Türklük vurgusu olan bu faktörün, iki siyasi partinin ortalamasını yükseltmiştir. Kaldı ki MHP'nin ortalaması, CHP'den yaklaşık altı birim daha fazladır. Dolayısıyla MHP'li seçmenlerin ulus-devlet söylemine sahip siyasi lider özelliklerini daha fazla tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bu faktörün "kendini tanımlama" değişkeniyle ilişkisinde de görüldüğü üzere, BDP-HDP seçmeninin bu tip lider özeliklerine oldukça mesafeli durduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Diyarbakır'da en fazla oy alan üçüncü parti olan HUDA-PAR seçmeninin de, hem etnik yapı hem de dini kaygılarından dolayı ulus-devlet söylemine sahip lider özelliklerini önemsemedikleri düşünülmektedir. Siyasi parti ve kendini tanımlama değişkenlerinin uyum analiz tablosunda (Bkz. Tablo 16), bu siyasi partileri tercih edenlerin benimsedikleri kendini tanımlamalara yer verilmiştir. Bu tabloda da görülmektedir ki, siyasi partinin Türk ve Kürt etnik yapısına olan

mesafesi, bu faktörün lider özelliklerinin önemsenmesinde de önemli veriler sağlamaktadır. Buna göre AK Parti'yi tercih edenlerin önemli bir kısmı, "Müslüman Türk" tanımlamasını benimsemektedir. Dolaysıyla bu faktöre AK Parti'nin katılım ortalamasının CHP'ye yakın çıkmasında, kendini "Müslüman Türk" olarak tanımlayanların ciddi bir etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Tablo 19. Güvenilir Liderin Ülke Sorunlarına Yaklaşımı

	Toplam	**En Düşük**	**En Yüksek**	**Ortalama**	**Standart sapma**
Devlet kurumlarının işleyişinde hukuksuzluğa (rüşvet, yolsuzluk, adam kayırma vs.) izin vermemelidir.	1200	1,00	5,00	4,7133	,57859
Terör sorununa çözüm üretmelidir.	1200	1,00	5,00	4,6658	,63206
İşsizliği azaltacak ekonomi politikaları geliştirmelidir.	1200	1,00	5,00	4,6442	,62145
Türkiye'nin yararı için yapılan doğru politikaları desteklemelidir.	1200	1,00	5,00	4,5475	,65046
Devletin içinde gizlenmiş resmi olmayan yapılara (derin devlet, paralel devlet vs.) müsaade etmemelidir.	1200	1,00	5,00	4,4950	,83799
Siyasetin istikrarsızlaştırılmasına (kaos ve düzensizlik oluşturulmasına) müsaade etmemelidir.	1200	1,00	5,00	4,4633	,77835
Türkiye'nin demokratikleşmesini desteklemelidir.	1200	1,00	5,00	4,4275	,77368
Özgürlükleri desteklemelidir.	1200	1,00	5,00	4,3025	,86888
Bürokrasinin (atanmışların) siyasete müdahalesine izin vermemelidir.	1200	1,00	5,00	4,2675	,91103
Dış politikada Türkiye'nin çıkarı için ne gerekiyorsa yapmalıdır.	1200	1,00	5,00	4,2033	1,01957

Ordunun siyasete müdahalesine izin vermemelidir.	1200	1,00	5,00	4,1625	1,09183
Avrupa Birliği'ne giriş sürecini desteklemelidir.	1200	1,00	5,00	3,2183	1,35605

Siyasal güven; iyi yönetim, rejimin meşruiyeti, siyasal sistemin sürdürülebilirliği ve hükümetin istikrarı için hayati öneme sahiptir (Wong vd., 2011). Yönetimde olan veya yönetime talip olan siyasi liderlerin, ülkenin problemlerine dair bakış açısı ve bu problemleri çözme kabiliyeti, aynı zamanda siyasi liderlere yönelik toplumun siyasal güvenini doğrudan etkilemektedir. Çünkü ülke problemlerini çözüme kavuşturmak, yurttaşlara daha rahat bir yaşama imkanı sunarken hayattan memnuniyet düzeylerini de arttırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında toplumun veya ülkenin kör düğüm olmuş veya kronikleşen sorunlarını çözüme kavuşturmak, liderlere yönelik güven düzeylerini olumlu yönde değiştirecektir.

Ankette katılımcılara, güvenilir bir siyasi liderin Türkiye'nin sorunlarına yaklaşımına ne ölçüde katıldıkları sorulmuştur. Toplam on iki ifadeden oluşan bu soru, beşli likert ölçeğinde hazırlanmıştır. Her bir ifadenin karşısına, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım (Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum), (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum şeklinde seçenekler konulmuştur. Katılımcıların önemli bir çoğunluğu (ort. 4,71), siyasi liderin devlet kurumlarının işleyişinde rüşvet, adam kayırma ve yolsuzluk gibi hukuksuzluklara müsaade etmemesi gerektiğini belirtmişlerdir. İkinci olarak liderden terör sorununa çözüm üretmesi gerektiği beklenmektedir. Üçüncü sırada ise, işsizliğe çözüm üretecek ekonomi politikalarının geliştirilmesi, siyasi liderden beklenilen bir diğer ifadedir. Liderden ülke sorunlarına yaklaşımda güçlü beklentiler taşıyan ve ortalamasının 4 ve üzerinde olduğu diğer yargılar şunlardır: Türkiye'nin yararı için doğru yapılan politikaların desteklenmesi, devletin içerisine gizlenmiş derin devlet ve paralel devlet gibi resmi olmayan yapılara müsaade edilmemesi, siyasetin istikrarsızlaştırılmasına yani kaos ve düzensizlik oluşturulmasına karşı durması, Türkiye'nin demokratikleşme çabalarını desteklemesi, özgürlükleri desteklemesi, bürokrasinin (atanmışların) siyasete gayr-i resmi yollarla müdahale etmesinin

engellenmesi, dış politikada Türkiye'nin çıkarına olan politikaların geliştirilmesi ve ordunun siyasete müdahalesine izin vermemesi şeklindedir. Liderin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş sürecini desteklemesi de, katılımcılar açısından önemli görünen bir politikadır.

Türkiye'de yurttaşlar, devlet kurumlarının işleyişindeki usulsüzlükler konusunda siyasi liderin buna izin vermemesi gerektiğini düşünmektedir. Yurttaşın kurumların işleyişindeki bu adaletsiz uygulamalar, daha önce birçok çalışmanın da konusu olmuştur (Bkz. Akgün, 2002a; Bkz. Aktan, 1992; Bkz. Gökçe, 2010). Liderden böyle bir beklenti içerisinde olunmasında, halen vatandaşın algısında kurumların işleyişine yönelik olumsuzlukların olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü yozlaşma, bir toplumda, organizasyonda veya ülkede güvensizliği besleyen birçok faktörün ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunlar arasında, ülkenin gelişmesini yavaşlatması, maliyetleri arttırması, bürokrasiyi hantallaştırması ve sosyal sermayeyi erozyona uğratması gibi maddeler sayılabilir. Yozlaşma; yolsuzluk, rüşvet, emanete ihanet etme, haraç alma, zorbalık, dolandırıcılık, görevi kötüye kullanma, adam kayırma gibi birçok suçun oluşmasına ortam hazırlamaktadır. Ayrıca vatandaşların sisteme ve topluma entegrasyonunu önlemekte, insanların birbirlerine güven duymalarını zorlaştırmakta, toplumsal motivasyonu zayıflatmakta ve pozitif beklentilerin oluşmasına ket vurmaktadır (Bourne, 2010: 85; Bkz. Aktan, 2001). Bunun yanı sıra terör sorununa çözüm üretilmesi konusu, aslında son birkaç yıldır demokratik açılım politikaları, çözüm süreci, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi gibi gelişmelerle gündemde olan bu sorunun çözümüne yönelik önemli bir beklentiyi oluşturmaktadır. Çünkü siyasal amaçlar için şiddete başvurularak toplumda korku ve panik oluşturmak için şiddetin bir yöntem olarak kullanılması (Yılmaz, 2001: 311) olan terör sorunu, toplumun temelindeki yönetim felsefesine karşı direnç gösteren, meşru veya gayr-i meşru otoriteye başkaldırı eylemlerini organize eden faaliyetlerdir (Kongar, 2002: 73). Yaklaşık 40 yıldan beri terör sorununa binlerce kişiyi kurban veren ve toplumda önemli bir siyasi korku haline dönüşen bu soruna vatandaşlar, güvenilir bir liderin çözüm üretmesini beklemektedir. Güven duyulan siyasi liderden bir diğer çok önemli beklenti ise, işsizliğe çözüm üretebilecek ekonomi politikalarının yürürlüğe konmasıdır. Çünkü Uslaner'in de (2009: 130) belirttiği gibi;

işsizlik, enflasyon ve ekonomik eşitsizlik gibi ekonomik problemler, erdemli bir siyasi liderin ortaya çıkmasını da beraberinde getirmektedir.

Katılımcılar güvenilir bir liderden, devlet kurumlarının içerisine gizlenmiş, derin devlet ve paralel devlet gibi, yapılara izin vermemesini de beklemektedir. Anketin yapıldığı tarihlerde Türkiye'nin ana gündem maddelerinden olan 17 ve 25 Aralık Operasyonları ve paralel devlet olarak adlandırılan meselede, katılımcıların büyük çoğunluğunun, gayr-ı meşru yollarla yapılandığı düşünülen, bu tür örgütlenmelerin önlenmesini istediği anlaşılmaktadır. Bu ifadeden anlaşılmaktadır ki toplum; açık, şeffaf, demokratik ve gizli amaçlar içermeyen devlet ve kurum yapılanmalarını vazgeçilmez görmektedir. Bununla birlikte siyasette kaosa ve düzensizliğe neden olan problemlerin ortadan kaldırılması, bürokrasinin ve ordunun siyasete müdahale etmesinin önlenmesi gibi beklentiler de, siyasetin sivilleşmesi, vesayetin ortadan kaldırılması ve demokratik ve özgürlükçü yönetim anlayışının gerçekleştirilmesini destekleyen yargılardır. Bunun yanı sıra güvenilir liderden AB'ye giriş sürecini destekleyen politikalar üretilmesi beklenmektedir. Önemli düzeyde bir beklenti olan AB'ye giriş, toplum nezdinde desteği azaldığı ifade edilse de, hala siyasi liderin desteklemesi gereken güçlü bir beklenti olarak karşımızda durmaktadır.

Tablo 20. Güvenilir Liderin Ülke Sorunlarına Yaklaşımına İlişkin Toplam Puan Yöntemiyle (Compute Variable) Oluşturulan Faktörler

Siyasi Liderin Ülke Sorunlarına Yaklaşımı ile İlgili Faktörler ve İfadeler	**Toplam**	**En Düşük**	**En Yüksek**	**Ortalama**	**Standart sapma**
Lider ve Siyasete Müdahale Sorunu					
Devletin içinde gizlenmiş resmi olmayan yapılara (derin devlet, paralel devlet vs.) müsaade etmemelidir.	1200	1,00	5,00	4,4950	,83799
Siyasetin istikrarsızlaştırılmasına (kaos ve düzensizlik oluşturulmasına) müsaade etmemelidir.	1200	1,00	5,00	4,4633	,77835
Bürokrasinin (atanmışların) siyasete müdahalesine izin vermemelidir.	1200	1,00	5,00	4,2675	,91103
Ordunun siyasete müdahalesine izin vermemelidir.	1200	1,00	5,00	4,1625	1,09183
Türkiye'nin Temel Sorunlarına Siyasi Liderin Yaklaşımı					
Devlet kurumlarının işleyişinde hukuksuzluğa (rüşvet, yolsuzluk, adam kayırma vs.) izin vermemelidir.	1200	1,00	5,00	4,7133	,57859
Terör sorununa çözüm üretmelidir.	1200	1,00	5,00	4,6658	,63206
İşsizliği azaltacak ekonomi politikaları geliştirmelidir.	1200	1,00	5,00	4,6442	,62145
Devletin içinde gizlenmiş resmi olmayan yapılara (derin devlet, paralel devlet vs.) müsaade etmemelidir.	1200	1,00	5,00	4,4950	,83799
Türkiye'nin demokratikleşmesini desteklemelidir.	1200	1,00	5,00	4,4275	,77368
Avrupa Birliği'ne giriş sürecini desteklemelidir.	1200	1,00	5,00	3,2183	1,35605

Siyasi liderlere yönelik çalışmalar, liderin ülke sorunlarına yaklaşımının ve izlediği politikaların lidere güven duymada önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Liderin sadece kişilik özellikleri, siyasal güven oluşmasında başat faktörmüş gibi görünse de, liderin demokratikleşme ve ekonomi politikaları, terör sorununa yaklaşımı, sivilleşme konusundaki tutum ve çabaları, dış siyasete yönelik perspektifleri vs. gibi etkenler, siyasi liderin vatandaş tarafından destek görmesinde önemli parametrelerdir. Türkiye'nin siyasi tarihi bu anlamda bir problemler tarihidir. Demokrasi, insan hak ve özgürlükleri, ekonomik krizler, terör, etnik temelli çatışma ve sürtüşmeler, Avrupa Birliği süreci, Ortadoğu'dan kaynaklı dış siyasetin sorunları gibi problem alanları, liderin çözüm bulmasının istendiği çetrefilli konulardır. Bu bağlamda önceki tabloda (Bkz. Tablo 19) ortalaması ve standart sapması verilen "Güvenilir Bir Siyasi Liderin Ülke Sorunlarına Yaklaşımı" sorusu için faktör oluşturma yoluna gidilmiştir. Bilindiği üzere SPSS programında faktör oluşturma, aralarında anlamlı ilişki olan ifadelerin program tarafından bir araya getirilmesi şeklinde olmaktaydı. Ancak bu soruya uygulanan faktör analizinde, anlamlı şekilde bir araya gelen ifadeler olmadığı için, birbirleriyle ilişkili olduğu düşünülen ifadeler yine SPSS programı vasıtasıyla ve fakat farklı bir komutla (compute variable) bir araya getirilerek "manuel bir faktör oluşturma" yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda güvenilir bir liderin ülke sorunlarına yaklaşımı sorusunun ifadeleri, iki anlamlı faktör altında toplanmıştır. Bu faktörlere; "Lider ve Siyasete Müdahale Sorunu" ve "Türkiye'nin Temel Sorunlarına Siyasi Liderin Yaklaşımı" adı verilmiştir. Bu faktörler oluşturulduktan sonra yapılan ileri düzey analizlerde ise, anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiş ve dolayısıyla bu faktörlerin geçerliliği kontrol edilerek analizlerde kullanılmasına karar verilmiştir.

Güvenilir liderin ülke sorunlarına yaklaşımı sorusunun "Lider ve Siyasete Müdahale Sorunu" isimli ilk faktörü; güvenilir lider "ordunun siyasete müdahalesine izin vermemelidir", "siyasetin istikrarsızlaştırılmasına, kaos ve düzensizlik oluşturulmasına, müsaade etmemelidir", "devletin içine gizlenmiş resmi olmayan yapılara (derin devlet, paralel devlet vs.) müsaade etmemelidir" ve bürokrasinin (atanmışların) siyasete müdahalesine izin vermemelidir" ifadelerinden oluşmaktadır. Kuşkusuz Türkiye'de siyasete müdahale etme, çok partili hayata geçişten itibaren

belirli dönemlerde karşılaşılan bir durumdur. 1960, 1971, 1980, 1997 ve 2007 yıllarında yapılan darbe ve muhtıralar, siyasete müdahalenin organize olmuş hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında münferit olarak yapılan siyasete müdahalelerin sayısının bir hayli çok olduğu bilinen bir gerçektir. Türkiye'de sözü edilen bu müdahaleleri yapan kurum, ordu olmuştur. Çünkü ordu, cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'nin içine düştüğü rejim bunalımlarının bir kurtarıcısı olarak görülmüştür. Ayrıca askerin siyasal-toplumsal alanda işgal ettiği özel konum, orduya bu cesareti vermiştir. Bundan dolayı Türk Silahlı Kuvvetleri, siyasal düşüncelerini ve sorunlara getirmiş olduğu önerilerini, sivil güçlere dikte etmeyi olağan bir hak olarak görebilmiştir (İnsel, 2012: 152). Ancak son yıllarda gerçekleştirilen demokratikleşme ve sivilleşme yönelimleri ve bunu tesis eden önemli siyasi gelişmeler, ordunun rollerinde büyük dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin siyasi tarihi, 2013 yılında siyasete sistemli bir şekilde müdahale etmenin başka bir yüzüyle karşı karşıya kalmıştır. Darbelerin tarihe karıştığı öngörüsünün güçlenmeye başladığı zamanlarda siyaset; emniyet ve yargı kurumlarında görev yapan bir yapılanmanın yani bürokratik bir organizasyonun salvosuna muhatap olmuştur. 17 ve 25 Aralık 2013 tarihlerinde, seçilmiş bir hükümete yönelik gerçekleştirilen ve atanmışlardan oluşan bu yapı, dini bir cemaate bağlı kişiler tarafından hükümeti devirmek amacıyla yapılan operasyonlarla gündeme gelmiştir. "Paralel Yapı" olarak adlandırılan bu organizasyon, daha önceki dönemlerde devletin kurumlarının derinliklerinde konuşlanan ve derin bağlantıları olduğu öne sürülen "derin devlet" yapılanmasından farklı bir yöntemi benimsemiştir. Kısacası bu illegal yapıların, siyaseti dizayn etmeyi ve kendi amaçlarına erişmek için siyasete müdahale etmeyi bir yöntem olarak benimsemeleri, siyasetin istikrarsızlaşmasına neden olmuş ve her zaman olduğu gibi, ekonomik krizler veya siyasi iç çatışmalar olduğu üzere, bu kaosun faturası da canıyla ya da malıyla vatandaşa ödettirilmiştir.

Lider ve siyasete müdahale faktöründe yer alan ifadelerin ortalamaları 4'ün üzerinde olduğu için katılımcıların çok güçlü biçimde bu ifadelere katıldığı görülmektedir. Bu faktör ile yaş, cinsiyet, gelir düzeyi ve medeni durum arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Siyasete müdahale faktörü ile şehir değişkeni

arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 7,809, sd: 3, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 20). "Güvenilir bir lider, siyasete müdahale edilmesine izin vermemelidir" ana fikrine sahip bu faktöre katılımda Konya, en yüksek ortalamaya sahip şehirdir (ort. 18,09). Konya'yı Adana (ort. 17,53), Diyarbakır (ort. 17,18) ve İzmir takip etmektedir (ort. 17,11). Buna göre Konya; Diyarbakır ve İzmir ile anlamlı biçimde farklılaşmıştır. Adana, hiçbir şehirle anlamlı düzeyde bir farklılaşma yaşamazken Diyarbakır ise, sadece Konya ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 20). Güvenilir siyasi liderin siyasete müdahalesine izin vermemesi beklentisi, mevcut siyasal düzenden memnun olunduğu anlamına gelmektedir. Türkiye'yi yöneten AK Parti hükümetinin yönetimde olmasının devam etmesi beklentisi, AK Parti'nin oy depolarından biri olan Konya'da yüksektir. Dolayısıyla Konya, siyasete müdahaleye karşı olan bir profil sunmaktadır. Bugünkü siyasi konjonktürde siyasete müdahaleye karşı olmak, demokrat olmanın ya da sivilleşmeyi savunmanın ötesinde, bir siyasi partiyi savunmak anlamına gelmektedir. Bu anlamda İzmir'in bu faktöre en az destek vermesi, CHP oylarının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca CHP'nin siyasi mirası, Bülent Ecevit'in karşı çıkması hariç tutulursa, darbeyi yapanlarla aynı safta olmayı vasiyet etmektedir. Bu konuda kısaca iki örnek vermek yerinde olacaktır. İlki, 2007 yılında Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilecek olmasından dolayı CHP'nin düzenlediği "cumhuriyet mitingleri" ve bu mitinglerde orduyu göreve çağıran sloganların yükselmesi, ikincisi ise siyasete bürokrasi kanalıyla müdahale etmeyi amaçlayan paralel yapıyı temsil eden dini cemaatin, hem 30 Mart 2014 hem de 10 Ağustos 2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde CHP'nin yanında yer alma iddiasıdır. Ayrıca bu faktörle anlamlı bir ilişkisinin olacağı beklenen Diyarbakır, sadece Konya ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Halbuki darbelerden çok defa mağdur olan Kürtlerin, siyasi liderin siyasetin istikrarsızlaştırılmasına izin vermemesi ana fikrine sahip bu faktöre katılım ortalamasının, yüksek olacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla bu ilişkinin, ayrı bir araştırma konusu olması ve bu duruma açıklık getirilmesi yerinde olacaktır.

Bu faktör ile siyasi kimlik arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 6,525, sd: 8, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 21). "Muhafazakar" kimlik, liderin siyasete müdahale edilmesine izin vermemesi gerektiğini düşünen en yüksek ortalamaya

sahip kimlik olmuştur (ort. 18,07). Bu kimliği, demokrat (ort. 17,96), sosyal demokrat (ort. 17,78), liberal (ort. 17,76), milliyetçi (ort. 17,26), sosyalist (ort. 17,24), İslamcı (ort. 17,13) kimlikleri takip etmektedir. En az ortalamaya sahip kimlik ise, "diğerleri" kısmı dışarıda bırakılırsa, Atatürkçülük (ort. 16,67) olmuştur. Buna göre muhafazakar kimlik; milliyetçi, Atatürkçü, İslamcı ve diğerlerinden oluşan kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşırken Atatürkçülük ise, muhafazakar, demokrat ve sosyal demokrat kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ayrıca milliyetçi kimlik de, sadece muhafazakar kimlikle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 21). Siyasete müdahale faktöründe, muhafazakar ve demokrat kimliklerin öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca anketimize katılanlar içerisinde muhafazakar kimliğin baskın olması (Bkz. Tablo 9) ve yine Türkiye oranlamasına göre alındığı için AK Parti'nin % 41,7 ile en fazla temsil edilen siyasi parti olması ve bu partiyi destekleyenlerin kendilerini daha çok "muhafazakar" olarak tanımlaması, liderin siyasete müdahalesine müsaade etmemesi faktörüne katılımı güçlendirmektedir. Ayrıca demokratların ve sosyal demokratların, demokrasi dışı olan siyasete müdahale konusunda, kimlikleriyle uyuşan yönelimlerde olmaları, muhafazakar ve demokratlardan yüksek katılım ortalamasının oluşmasına katkı sağlamıştır. Atatürkçü kimliğe sahip olanlar ise, ordu veya diğer bürokratik kurumların siyasete müdahalesi konusunda muhafazakar, demokrat ve sosyal demokratlardan farklı düşünmektedir. Siyasi parti tercihi ve siyasi kimliğin ilişkisine bakıldığında CHP'ye oy verenlerin yaklaşık % 30'u sosyal demokrat, % 45'i ise Atatürkçülük kimliğine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla CHP içerisinde siyasete müdahale edilmesine liderin izin vermemesi gerektiğini düşünen kayda değer bir topluluk bulunmaktadır. Bu anlamda CHP içerisindeki sosyal demokratlar, ordunun siyasete müdahalesine daha net karşı çıkarken Atatürkçüler ise, siyasete müdahale konusunda net bir duruş sergilememektedirler.

Bu faktörle siyasi parti değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 4,566, sd: 5, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 22). Siyasi partilerden SP (ort. 18,40) ve AK Parti (ort. 17,75), güvenilir liderin siyasete müdahaleye izin vermemesi gerektiğini en fazla destekleyen iki partidir. SP'yi tercih edenlerin bu ankette % 1,3 ile temsil edilmesi, SP üzerine bir genelleme yapmaya imkan vermemektedir. Parlamentoda

bulunan siyasi partiler içerisinde AK Parti'nin en yüksek katılım ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. En az katılım ortalamaları ise CHP'ye (ort. 17,02) ve MHP'ye (ort. 17,11) aittir. Buna göre AK Parti; CHP ve MHP ile anlamlı düzeyde farklılaşırken MHP ise, sadece AK Parti ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. BDP-HDP (ort. 17,27) ve HUDA-PAR (ort. 17,20), orta düzeyde katılım ortalamalarına sahiptir. Dolayısıyla bu iki parti, hiçbir partiyle anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 22). Yukarıda da belirtildiği üzere CHP'li seçmenlerin önemli bir kısmı, ordu veya diğer kurumların siyasete müdahale etmesine, siyasi liderin engel olmasını önemsemedikleri görülmektedir. Çünkü kendini Cumhuriyet'in kurucusu ve koruyucusu olarak gören CHP, aynı kaygıyla hareket ettiğini varsaydıkları kurumların gerektiğinde siyasete müdahale etmesi gerektiğini düşünebilmektedir. Bunun yanı sıra, özellikle 1980 darbesinde birçok ülkücünün idama mahkum edilmesi veya cezaevlerinde yıllarca kalmaya mahkum edilmesi gibi, darbelerden önemli zararlar görmüş olan MHP geleneğinin CHP ile aynı istikamette düşünmesi, aslında MHP'nin de zaman içerisinde geçirdiği dönüşümü göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Güvenilir siyasi liderin ülke sorunlarına yaklaşımı sorusunun ikinci faktörü altı ifadeden oluşmaktadır. Bu faktörde yer alan ifadeler; "Türkiye'nin demokratikleşmesini desteklemelidir", "İşsizliği azaltacak ekonomi politikaları geliştirmelidir", "Terör sorununa çözüm üretmelidir", "Devlet kurumlarının işleyişinde hukuksuzluğa (rüşvet, yolsuzluk, adam kayırma vs.) izin vermemelidir", "Devletin içinde gizlenmiş resmi olmayan yapılara (derin devlet, paralel devlet vs.) müsaade etmemelidir" ve "Avrupa Birliği'ne giriş sürecini desteklemelidir" şeklindedir. Bu faktöre, ilk faktörde yer alan "Devletin içinde gizlenmiş resmi olmayan yapılara (derin devlet, paralel devlet vs.) müsaade etmemelidir" ifadesi, Türkiye'nin güncel ve temel problemlerinden birisi olduğu düşünülerek yeniden eklenmiştir. Bu faktör, "Türkiye'nin Temel Sorunlarına Siyasi Liderin Yaklaşımı" olarak adlandırılmıştır. Ayrıca faktörü oluşturan ifadelerin ortalaması, Avrupa Birliği'ne giriş süreciyle ilgili ifade hariç, 4'ün üzerinde olup dolayısıyla katılımcıların bu ifadeleri çok güçlü düzeyde desteklediklerini göstermektedir.

Bugünün Türkiye'sini yönetenler, önemli problemlerle boğuşmakta ve aynı zamanda bu problemlere de çözüm üretebilmekle meşgul olmaktadır. İç ve dış siyasette birçok problem, yoğun biçimde ve eşzamanlı olarak gündemdeki yerlerini korumaktadır. Bir yandan çözüm süreci, terör meselesi, demokratik açılım politikaları, ekonominin sorunları, paralel devlet meselesi; diğer yandan ise Arap Baharı sonrası oluşan Ortadoğu'nun içler acısı hali, Suriye iç savaşı, Suriyeli sığınmacılar, Irak'ın düzene girmeyen siyasi yönetimi, IŞİD tehdidi ve daha eklenebilecek yığınla problem alanları. Bu sorunlara yönelik geliştirilen politikalar, vatandaşın siyasi lidere olan siyasal güveninde de önemli etkenler olmaktadır. Özellikle son dönemlerde Türkiye'nin resmi ideolojisinin kırmızı çizgilerini yakından ilgilendiren Demokratik Açılım Süreçleri, Çözüm Süreci ve din ve inanç alanındaki özgürlükler, Türkiye'de ulusalcı Kemalist eğilimlerin tepkisini çekmektedir. Bu tepki veya bazılarında nefrete dönüşen bu travma, Gezi Parkı Olayları gibi eylemlerle su yüzünü çıkmıştır. Ayrıca çözüm sürecinin başlaması ve sonrasında gelişen; Öcalan'la ve PKK'yla devletin görüşmesi, Habur Sınır Kapısı'ndan şenliklerle karşılanan PKK'lılar, pazarlık yapıldığına ilişkin tarafların internete düşen ses kayıtları gibi gelişmeler, liderlerin güven sınavından geçtiği durumlardır. Ayrıca yıllardır toplumda derin kutuplaşmalara yol açmış Alevi Meselesi, azınlıklara yönelik haklar ve Çingene olarak tabir edilen Romanlar hususunda demokratik açılım politikalarının tedavüle konması da, "derin milletin" bam teline dokunan meseleler olmuştur. Bunun yanı sıra 17 ve 25 Aralık 2013 tarihinde yaşanan, hükümeti ve ilişkili olduğu bazı kişi ve kurumları, yolsuzluk yapmak, adam kayırmak, zimmetine para geçirmek, rüşvet alıp vermek gibi yozlaşmanın neredeyse tüm çeşitleriyle yapılan suçlamalar da, toplumda "soğuk duş" etkisi yapmıştır. Bir siyasal güven sınavından yeniden geçen liderler ve hükümet, 30 Mart ve cumhurbaşkanlığı seçimleriyle halkın kendilerine hangi oranda siyasal güven beslediğini test etme imkanı bulmuştur. Kısacası güvenilir liderin ülke sorunlarına yaklaşımı, lidere yönelik güven beslemede önemli bir ölçüttür.

Bu faktörün yaş, cinsiyet, gelir durumu, medeni durum, eğitim seviyesi ve siyasi kimlik bağımsız değişkenleriyle aralarında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu faktörle "kendini tanımlama" değişkeni arasında anlamlı bir ilişki

bulunmaktadır (F: 3,664, sd: 7, p: ,001) (Bkz. Ek-1, Tablo 23). Güvenilir liderin ülke sorunlarına yaklaşımı faktöründe, kendilerini "sadece insan" (ort. 26,89) ve "Türkiyeli" (ort. 26,86) olarak tanımlayanların en yüksek ortalamayla katıldıkları görülmektedir. Bu iki tanımlamayı, kendini "Türk" (ort. 26,25), "Müslüman Türk" (ort. 26,11) ve "Müslüman" (ort. 26,00) olarak tanımlayanlar izlemektedir. En düşük ortalama ise, kendini "diğeri" (ort. 22,66) kategorisinde gören katılımcılara aittir. "Diğer" kategorisinde anlamlı farklılaşma olmayacak kadar dağınık kimlikler yer almaktadır. Bunun yanı sıra kendini "Kürt" (ort. 25,47) ve "Müslüman Kürt" (ort. 25,90) olarak tanımlayan kimlikler, diğer kendini tanımlamalara göre daha düşük ortalamaya sahiptirler. Bu faktörde sadece "diğer" kategorisi, Kürt kimliğinin dışındaki tüm kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Kürt kimliği ise diğer kendini tanımlamalarla anlamlı bir farklılaşma yaşamamaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 23). "Kürt" ve "Müslüman Kürt" kimliklerinin ortalamasının diğerlerine göre az da olsa düşük çıkması, faktörde geçen "terör sorununa çözüm üretmelidir" ifadesiyle ilgili olduğu düşünülmüştür. Çünkü anketler uygulanırken, özellikle kendini Kürt olarak tanımlayanlar terör denildiğinde PKK'nın kastedildiğini düşünerek eleştiri getirmekteydiler. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan bir kısım vatandaşların PKK'yı bir özgürlük mücadelesi yürüten "gerilla" olarak gördükleri bilinmektedir. Fakat terör ifadesinin Kürt kimlikler için ortalamayı düşüren ifade olmadığı görülmektedir. "Kendini tanımlama" ve "terör" ifadesinin çapraz tablosu alındığında, hem Kürt hem de Müslüman Kürt olarak kendini tanımlayanların bu ifadeye yüksek düzeyde katıldıkları görülmüştür. Dolayısıyla bu kimliklerle terör ifadesi arasında anlamlı bir farklılaşma bulunamamıştır. Bu bulgular göstermektedir ki, kendini farklı biçimde tanımlayanların büyük çoğunluğu, ifadelerde geçen Türkiye'nin temel sorunları karşısında güvenilir bir siyasi liderden bu sorunlara çözüm üretmesini beklemektedir.

Bu faktör ile siyasi parti bağımsız değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 4,076, sd: 5, p: ,001) (Bkz. Ek-1, Tablo 24). AK Parti (ort. 26,37), bu faktöre katılım ortalamasının en yüksek olduğu partidir. AK Parti'yi, CHP (ort. 26,18), MHP (ort. 26,15) ve BDP-HDP (ort. 25,70) izlemektedir. Bu faktörde SP (ort. 24,33) ve HUDA-PAR (ort. 23,20) düşük ortalamaya sahiptir. Buna göre AK

Parti; BDP-HDP, SP ve HUDA-PAR ile anlamı düzeyde farklılaşırken CHP ve MHP ise, SP ve HUDA-PAR ile anlamlı bir biçimde farklılaşmaktadır. BDP-HDP koalisyonu da AK Parti ve HUDA-PAR ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 24). Ayrıca bir başka husus, bu faktörde geçen liderin "devletin içinde gizlenmiş resmi olmayan, derin devlet ve paralel devlet gibi, yapılara müsaade etmemelidir" ifadesine katılım ortalamasının yüksek olduğu görülmektedir. Bu konuda siyasi parti gözetmeksizin katılımcıların bu ifadeyi destekledikleri anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere 30 Mart 2014 yerel seçimleri ve 10 Ağustos 2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, 17 ve 25 Aralık Olaylarının taraflarından biri olan Gülen Cemaati'nin CHP ve MHP'yle kurduğu iddia edilen ittifakın, bu partilerin tabanında ciddi düzeyde bir tarafgirlik bulamadığını göstermektedir. Çünkü bu ifadenin siyasi parti değişkeniyle çapraz tablosunda görülmektedir ki; AK Parti'ye oy veren katılımcıların (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum ifadeleri toplandığında) % 94'ü, CHP'lilerin % 90,6'sı, MHP'lilerin % 85,7'si ve BDP-HDP'lilerin % 89,1'i bu ifadeyi desteklemektedirler (Bkz. Ek-1, Tablo 25). Her ne kadar CHP ve MHP seçmeni, bir önceki faktörde geçen, ordunun veya diğer kurumların gerektiğinde siyasete müdahalesine soğuk bakmasalar da, derin veya paralel devlet gibi gayri resmi yapıların güvenilir lider tarafından ortadan kaldırılmasını büyük oranda istemektedirler.

Tablo 21. Desteklenen Siyasi Partinin Lideri Hakkındaki Düşünceler

	Toplam	En Düşük	En Yüksek	Ortalama	Standart sapma
Dürüst ve güvenilir olduğuna inanıyorum.	1200	1,00	5,00	4,2317	,82980
Toplumun genel ahlakına aykırı davranışlarda bulunmamaktadır.	1200	1,00	5,00	4,1983	,84039
Devlet kurumlarındaki hukuksuz işlere (yolsuzluk, rüşvet ve adam kayırma vs.) izin vermemektedir.	1200	1,00	5,00	4,1583	,90955
Beni hayal kırıklığına uğratacak davranışlarda bulunacağına inanmıyorum.	1200	1,00	5,00	3,8125	1,02382
Referandum olduğunda, O'nun kararı yönünde oy kullanırım.	1200	1,00	5,00	3,7775	1,19269
Karizmatik bir liderdir.	1200	1,00	5,00	3,6875	1,15872
Aldığı tüm siyasi kararlara güvenirim.	1200	1,00	5,00	3,6850	1,07086
Desteklediğim partiye oy vermemdeki en önemli neden, partinin siyasi lideridir (genel başkanı).	1200	1,00	5,00	3,2900	1,44660
Yerini doldurabilecek özelliklere sahip siyasi lider bulunmamaktadır.	1200	1,00	5,00	3,2350	1,35756
O, Allah'ın bizlere bir hediyesidir.	1200	1,00	5,00	2,4892	1,39696

Genel olarak siyasal güven, toplumun kurumlara, yöneticilere, liderlere, siyasal sisteme güvenlerini referans almaktadır (Cheema, 2010: 4). Bunun yanı sıra siyasal güven, bir yönüyle vatandaşlarla yöneticiler arasında gerçekleşen karşılıklı bir itimat duygusu olarak da okunabilir (Bkz. Yang, 2005). Bu güven ilişkisi, sadece vatandaşın siyasi lidere güveni gibi tek taraflı bir ilişki biçiminde görünse de, liderin vatandaşa veya seçmenine güven duyması da önemlidir. Kaldı ki yöneticilerin vatandaşlara güveni, siyasal güven değerlendirmesi açısından elzem olmamakla birlikte, eğer iki taraflı güven de (mutual trust) tesis edilmişse, o halde toplumun siyasal güveninin sağlıklı ve sürekli olduğuna delalet eden bir durum olarak yorumlanabilir.

Ankette katılımcılara, oy verdiği veya vermeyi düşündüğü siyasi liderle ilgili verilen yargılara ne ölçüde katılıp katılmadığı sorulmuştur. Toplam on ifadeden oluşan bu soru, beşli likert ölçeğinde hazırlanmıştır. Her bir ifadenin karşısına, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım (Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum), (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum şeklinde seçenekler konulmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (ort. 4,23) üzerinde ittifak ettiği yargı, desteklenen siyasi liderin dürüst ve güvenilir olduğu yönündedir. Standart sapmanın da düşük olduğu göz önünde tutulduğunda, bu yargının katılımcıların çoğunluğu için çok güçlü bir yargı olduğu görülmektedir. Tablodaki ilk üç madde, 4 ve üzerinde ortalamaya sahip ve dolayısıyla çok güçlü katılma derecesi gösterilen yargılardır. İkinci en yüksek ortalamaya sahip madde, desteklenilen siyasi liderin toplumun genel ahlakına aykırı davranışlarda bulunmadığı yargısıdır. Türkiye siyasetinde son birkaç yıl içerisinde görülen ve hatta siyasi partinin genel başkanının istifa etmesine neden olan bazı skandallar yaşanmıştır. Kuşkusuz siyasi liderlerin veya siyasetçilerin karıştığı bazı olaylar, skandal denebilecek boyutlara ulaşmaktadır. Bu skandallar hem Türkiye hem de dünya ülkelerinde rastlanan durumlardır. Siyasetçilerin karıştığı ve skandal olarak nitelenen olaylar arasında, toplumun genel ahlakına aykırı olan cinsel yaşamları, rüşvet alma veya verme, açıklanamayan servetleri, uyuşturucu kullanma ve yasalara aykırı davranışlarda bulunmak (dolandırıcılık, adam kayırma vs.) sayılmaktadır (Bowler ve Karp, 2004: 274). Bunlar içerisinde toplumun genel ahlakına aykırı olan cinsel içerikli skandallar,

halkın siyasal güven düzeyinin hızlıca erozyona uğramasına neden olabilmektedir (Miller, 1999: 722). Muhafazakar bir tabana sahip olan MHP'nin, 2011 genel seçimleri öncesinde "kaset skandalı"yla gündeme gelmesi bunun örneklerindendir. MHP üst yönetiminden on kişinin yasak ilişkilerini ortaya koyan cinsel içerikli videolar, MHP'yi zora sokmuş ve Bahçeli'nin bu olaya karışan kurmaylarını istifaya ettirmesiyle de tabanın MHP'ye olan güveni büyük ölçüde korunabilmiştir (Kocabıyık, 2011: 140-141). Ancak MHP'nin karşılaştığı bu kaset skandalından önce, CHP'de yaşanan ve Deniz Baykal'a ait cinsel içerikli videoların internete düşmesi de, Baykal'ın istifasıyla sonuçlandı ve bunun üzerine genel başkanlığa Kemal Kılıçdaroğlu seçildi (Kocabıyık, 2011: 141). Dolayısıyla toplumun genel ahlakına aykırı davranışlarda bulunmamak, siyasi liderin halk tarafından desteklenmesi ve güven duyulması için çok önemli bir kriterdir.

Tabloda en yüksek ortalamaya sahip üçüncü madde, desteklenen siyasi liderin rüşvet, yolsuzluk ve adam kayırma gibi devlet kurumlarındaki hukuksuzluklara müsaade etmediğine inanıldığına yönelik çok güçlü yargıdır. Desteklediği siyasi liderin kendisini hayal kırıklığına uğratabilecek davranışlarda bulunmayacağına inanması ve referandumlarda siyasi liderinin kararı yönünde oy kullanması, katılımcıların güçlü biçimde katıldığı ifadelerdir. Referandum, halkın egemenliğe doğrudan katılımını sağlayan, halkın vetosu veya halkın yasa teklifiyle sonuçlanan yönetime katılma şeklidir (Turhan, 2000: 101). Ancak en son yapılan 2010 referandumunda halkın büyük çoğunluğu, referandumun getireceği yasal haklardan habersiz bir şekilde, oy verdiği parti liderinin kararı yönünde oy kullanmıştır. Bu referandumda MHP içerisinde azımsanamayacak bir grup ise, Bahçeli'nin "Hayır" oyuna karşı liderlerini dinlemeyerek "Evet" oyu kullanmışlardır. Bunun yanı sıra bir diğer güçlü ifade, desteklediği siyasi liderin karizmatik olduğudur. Siyasi partilerde "karizmatik liderlik", liderin etkili olmasında önemli bir araçtır (Weber, 1993: 103). Kuşkusuz karizmanın nesnel ve öznel yönleri bulunmaktadır. Örneğin bir siyasi partiye oy vermediği halde liderini karizmatik gören insanlar olmakla beraber, genel olarak mensubu olduğu partinin liderini karizmatik olarak gören ve önemli bir kitlenin desteğini alan başka bir siyasi partinin liderini karizmatik olarak değerlendirmeyen öznel görüşlerin de olması pekala mümkündür (Aktay, 2011: 32).

Bu çalışmada görülmektedir ki katılımcıların çoğunluğu, oy verdiği veya vermeyi düşündüğü siyasi partinin liderinin karizmatik bir kişiliğe sahip olduğuna inanmaktadır.

Katılımcıların yine çoğunluğu, desteklediği liderin aldığı siyasi kararların tümünü destekleyeceğini belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların önemli bir bölümü, desteklediği partiye oy vermesinin nedeninin partinin lideri olduğunu ifade etmişlerdir. Ömer Çaha ve arkadaşlarının (1996) parti üyelerinin siyasal ilgi düzeyleri, siyasal katılım ve siyasi parti tercih sebeplerini konu alan araştırması, parti üyelerinin mensubu olduğu partiyi niçin tercih ettiklerine dair önemli veriler sağlamaktadır. Buna göre üyelere partiyi tercih sebepleri sorulduğunda, katılımcıların % 21,3'ü liderinden dolayı, % 18,2'si siyasi görüşü/düşüncesinden dolayı, % 18,2'si ideolojinden dolayı, % 14,5'i kadrosundan dolayı, % 14,1'i hedeflerinden dolayı, % 10,8'i çalışma programından dolayı ve % 6,8'i ise dini görüşünden dolayı mensubu oldukları partiyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir (Çaha vd., 1996). Öyle görünmektedir ki siyasi lider faktörü, seçmenin partiyi desteklemesinde, diğer faktörlerden önce gelmektedir.

Tabloda son olarak dikkat çeken bir diğer madde, siyasi lideri Allah'ın kendilerine bir lütfu olarak görenlerin ortalamasının (ort. 2,4) diğer maddelere kıyasla düşük olmasıdır. Sorunun 5'li ölçekte sorulduğu göz önüne alınırsa bu ifadenin ne olumlu ne de olumsuz yönde seyir ettiği söylenebilir. Siyasi liderin "saf karizması"nı ölçmeyi hedefleyen bu ifade ile ilgili ileri düzey analizler, aşağıda "Karizmanın Siyasi Lidere Güvene Etkisi" faktöründe yer almaktadır.

Tablo 22. Desteklenen Siyasi Partinin Lideri Hakkındaki Düşüncelere İlişkin Toplam Puan Yöntemiyle (Compute Variable) Oluşturulan Faktörler

Desteklenen Siyasi Parti Lideri Hakkında Oluşan Faktörler ve İfadeler	**Toplam**	**En Düşük**	**En Yüksek**	**Ortalama**	**Standart sapma**
Siyasi Lidere Güvende Karizmanın Etkisi					
Karizmatik bir liderdir.	1200	1,00	5,00	3,6875	1,15872
Aldığı tüm siyasi kararlara güvenirim.	1200	1,00	5,00	3,6850	1,07086
Yerini doldurabilecek özelliklere sahip siyasi lider bulunmamaktadır.	1200	1,00	5,00	3,2350	1,35756
O, Allah'ın bizlere bir hediyesidir.	1200	1,00	5,00	2,4892	1,39696
Desteklenen Siyasi Partinin Liderine Güven					
Dürüst ve güvenilir olduğuna inanıyorum.	1200	1,00	5,00	4,2317	,82980
Toplumun genel ahlakına aykırı davranışlarda bulunmamaktadır.	1200	1,00	5,00	4,1983	,84039
Devlet kurumlarındaki hukuksuz işlere (yolsuzluk, rüşvet ve adam kayırma vs.) izin vermemektedir.	1200	1,00	5,00	4,1583	,90955
Referandum olduğunda, O'nun kararı yönünde oy kullanırım.	1200	1,00	5,00	3,7775	1,19269
Beni hayal kırıklığına uğratacak davranışlarda bulunacağına inanmıyorum.	1200	1,00	5,00	3,8125	1,02382
Aldığı tüm siyasi kararlara güvenirim.	1200	1,00	5,00	3,6850	1,07086
Desteklediğim partiye oy vermemdeki en önemli neden, partinin siyasi lideridir (genel başkanı).	1200	1,00	5,00	3,2900	1,44660

Bu çalışmada siyasi lider konusu, Türkiye'de siyasal güvenin üzerine bina edildiği sacayaklarından bir tanesidir. Çalışmanın teorik kısmında siyasi lidere güvenin, liderin özelliklerine, karizmasına, ülke sorunlarına yaklaşımına ve toplumu bir arada tutan sosyal sermaye değerine bağlılığına vurgu yapılmıştı. Ancak genel olarak toplumda siyasi lider söz konusu olduğunda, ilk olarak oy verilen veya oy verilmesi düşünülen kısacası desteklenen siyasi lider akla gelmektedir. Fakat burada bir başka husus dikkat çekmektedir: Yurttaş desteklediği siyasi partiye, hangi nedenden dolayı oy vermektedir? Vatandaşın bir seçmen davranışı olarak oy kullanmasında, partinin ideolojisi veya siyasi liderin etkisinin olup olmadığı bazı araştırmaların da konusu olmuştur (Bkz. Akgün, 2007: 195). Dolayısıyla siyasi partinin kimliğinin liderinin önüne geçtiği dönemler yaşandığı gibi, liderinin karizmasının siyasi partinin önüne geçtiği dönemler de kuşkusuz yaşanmıştır. Günümüz Türkiye siyaseti, halkın teveccühüne mazhar olan pek çok siyasi liderin varlığına şahitlik etmektedir. Kaldı ki seçmen davranışlarının sadece partilere göre değil, liderlere göre de değişkenlik gösterdiği dönemlerden geçilmektedir. O halde siyasal güvenin önemli bir göstergesi olan siyasi lidere güvene etki eden faktörlerin de, kuşkusuz ele alınması ve analiz edilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir.

Saha çalışmalarının bulgularına yönelik bu kısımda, daha önceki tabloda (Bkz. Tablo 21) ortalaması ve standart sapması verilen "Desteklenen Siyasi Partinin Lideri Hakkındaki Düşünceler" sorusu için, faktör oluşturma yoluna gidilmiştir. Bilindiği üzere SPSS programında faktör oluşturma, aralarında anlamlı ilişki olan ifadelerin program tarafından bir araya getirilmesi şeklinde olmaktadır. Ancak bu soruya uygulanan faktör analizinde, anlamlı şekilde bir araya gelen ifadeler olmadığı için, birbirleriyle ilişkili olduğu düşünülen ifadeler yine SPSS programı vasıtasıyla ve fakat farklı bir komutla (compute variable) bir araya getirilerek "manuel bir faktör oluşturma" yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda desteklenen siyasi partinin lideri hakkındaki düşüncelerin ifadeleri, iki anlamlı faktör altında toplanmıştır. Bu faktörlerin ilkine "Siyasi Lidere Güvende Karizmanın Etkisi", ikincisine ise "Desteklenen Siyasi Partinin Liderine Güven" adı verilmiştir. Bu faktörlerde ortak bir ifade de yer almaktadır. Her iki faktörle de yakından ilgili olduğu düşünülen, liderin "Aldığı tüm siyasi kararlara güvenirim" ifadesi, bu faktörlere dahil edilmiştir.

Faktörler oluşturulduktan sonra yapılan ileri düzey analizlerde ise, anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiş ve dolayısıyla bu faktörlerin geçerliliği kontrol edilerek analizlerde kullanılmasına karar verilmiştir.

Desteklenen siyasi partinin lideri hakkındaki düşünceler tablosunda yer alan ilk faktör dört ifadeden oluşmaktadır. "Karizmatik bir liderdir", "Aldığı tüm siyasi kararlara güvenirim", "O, Allah'ın bizlere bir hediyesidir" ve "Yerini doldurabilecek özelliklere sahip siyasi lider bulunmamaktadır" ifadeleri, bu faktörü oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu faktöre "Siyasi Lidere Güvende Karizmanın Etkisi" adı verilmiştir. Bu çalışmanın teorik bölümünde, karizmanın Weber sosyolojisindeki yeri ve bu kavramın günümüz siyaseti açısından değerlendirilmesine yer verilmişti. Weber'de bir otorite tipi olarak temellendirilen karizma, günümüzde bu bağlamından koparılarak "etkileyici bir kişiliğe sahip olmak" anlamında kullanılmaktadır. Karizmanın bu anlamları, iki ayrı soru halinde ölçülmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede faktörlerin bağımsız değişkenlerle anlamlılık ilişkisine geçmeden evvel, desteklenen siyasi parti lideri tablosunda iki tip karizmayı da ölçmeyi amaçlayan, iki ayrı ifadenin olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu ifadeler; "Karizmatik bir liderdir" ve "O, Allah'ın bizlere bir hediyesidir" şeklindedir. İlk ifade, bugünkü anlamıyla "karizma"ya, ikincisi ise Tanrısallığa isnat edilen "karizma"ya gönderme yapmaktadır. Kuşkusuz ikinci ifade, Weberyan sosyolojideki karizma kavramıyla epistemolojik bir tahlile tabi tutulduğunda, birebir karşılığı olmayabilir. Ancak bu ifadenin, karizmanın "saf" halini ölçmesi beklenmektedir. Karizmanın "rasyonel hali"nin ise, faktörlerin bağımsız değişkenlerle anlamlı farklılaşmalarında bulunacağı umulmaktadır.

Siyasi lidere güvende karizmanın etkisi faktörünün, yaş, cinsiyet ve medeni durum değişkenleriyle aralarında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bu faktör ile anket yapılan şehirler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 13,971, sd: 3, p: ,000). En yüksek ortalamaya sahip Konya'yı (ort. 14,24), Diyarbakır (ort. 13,54), Adana (ort. 13,34) ve İzmir (ort. 12,44) izlemektedir. Konya; Adana ve İzmir'le anlamlı düzeyde farklılaşırken, İzmir ise diğer tüm şehirlerle anlamlı biçimde farklılaşmıştır. Ayrıca Adana; İzmir ve Konya ile anlamlı düzeyde farklılaşırken Diyarbakır ise, sadece İzmir'le farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 26). AK Parti'nin

güçlü oy potansiyeline sahip olduğu Konya, desteklediği partinin liderini karizmatik olarak görürken, aynı zamanda da liderine güven beslediği anlaşılmaktadır. CHP'nin güçlü olduğu İzmir'de ise, siyasi parti liderine yönelik karizmatiklik ve güven besleme, diğer şehirlere göre düşüktür. Ankete katılanların siyasi parti tercihi ve oy verilen partinin liderine ilişkin "Karizmatik liderdir" ifadesinin çapraz tablosu alındığında ve "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" ifadeleri toplandığında, AK Partili seçmenin % 84,4'ü, BDP-HDP'li seçmenlerin ise % 75,8'i, MHP'li seçmenlerin % 49,2'si, CHP'li seçmenlerin % 43'ü, liderini karizmatik olarak değerlendirmektedir (Bkz. Ek-1, Tablo 27). Görüldüğü üzere AK Parti ve BDP-HDP seçmenleri çoğunlukla liderlerini karizmatik olarak görürken, MHP ve CHP seçmenlerinin çoğunluğu ise, liderlerinin karizmatik olmadığını düşünmektedirler.

Bu faktör ile ortalama gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 12,695, sd: 3, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 28). Ankette açık uçlu sorulan ortalama gelir düzeyi gruplandırılarak dört kategoriye dönüştürülmüştür. Buna göre; (1) 300-1500 TL, (2) 1501-2500 TL, (3) 2501-4000 TL ve (4) 4001-20.000 TL arası gelir düzeyini ifade etmektedir. Bu kategorilerden en yüksek ortalamaya, en düşük gelir grubu olan ve 300-1500 TL arası geliri olan ilk grup sahiptir (ort. 13,75). Bu grubu sırasıyla ikinci (ort. 13,19), üçüncü (ort. 12,74) ve dördüncü grup (ort. 11,60) izlemektedir. Açık bir şekilde görülmektedir ki gelir durumu yükseldikçe, liderin karizmasına olan güven de azalmaktadır. Bu anlamda ilk grup (300-1500 TL), diğer gruplarla anlamlı düzeyde farklılaşırken dördüncü grup (4001-20.000 TL) ise, diğer üç grupla anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 28). Bu farklılaşmayı anlamlandırmak için, gelir seviyesine göre siyasi parti tercihine bakılması gerekmektedir. Gelir seviyesi ile tablodaki "desteklediğim partiye oy vermemdeki en önemli neden, partinin siyasi lideridir" ifadesiyle çapraz tablo yapıldığında görülmektedir ki, ilk gelir grubuna sahip olanlar bu ifadeye % 54,7 oranında katılırken, ikinci gelir grubu % 52,1, üçüncü grup % 57,7 ve gelir seviyesi yüksek olan dördüncü grup ise % 36,2 düzeyinde katılmaktadırlar. Dolayısıyla aynı zamanda gelir düzeyinin artması, desteklenilen partiye liderinden dolayı değil de, başka bir nedenden olayı oy verme davranışı artış göstermektedir. Bu bağlamda lidere güven konusunda karizmanın da etkisi, gelir seviyesine göre düşüş yaşamaktadır.

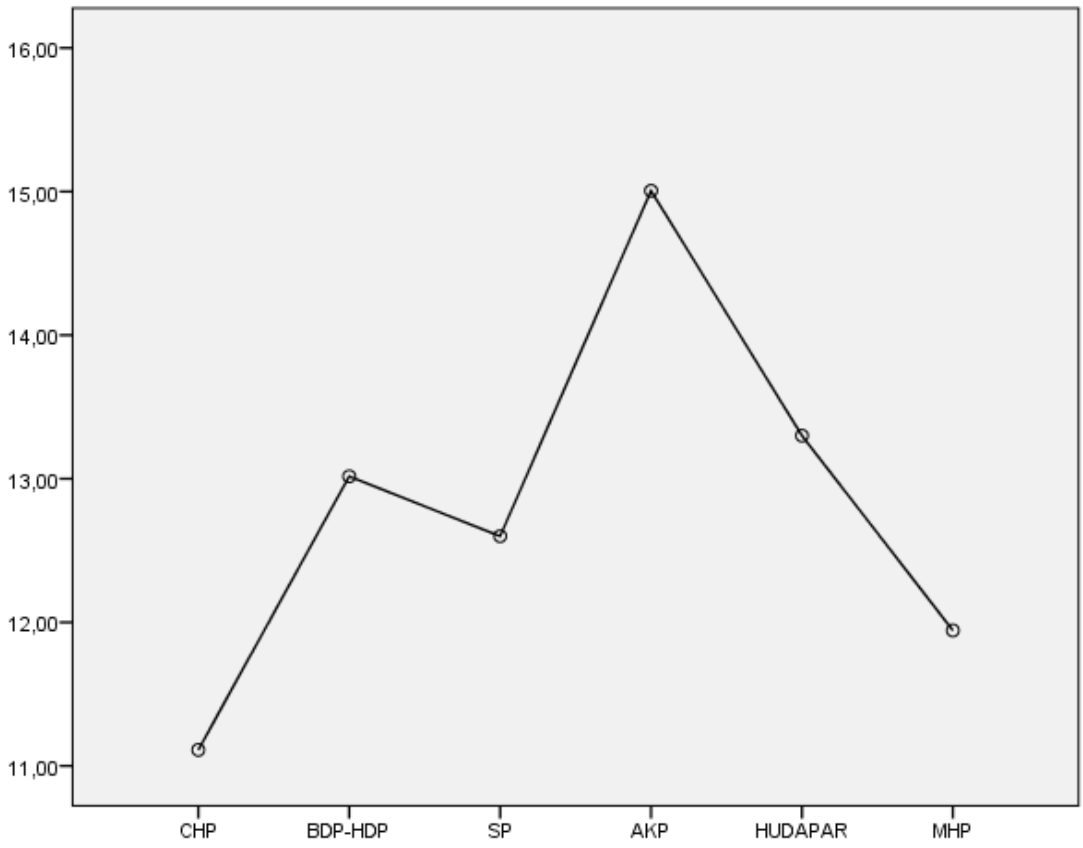
Liderin karizmasına güven faktörü ile eğitim düzeyi arasında da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 23,862, sd: 2, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 29). Kategorik hale getirilen eğitim düzeyi, (1) ilkokul ve altı, (2) Lise ve ortaokul, (3) Ön lisans, Lisans ve Lisansüstü olarak gruplara ayrılmıştır. Bu faktöre en yüksek katılım ortalamasına ilk grup sahiptir (ort. 14,37). İlk grubu, ikinci (ort. 13,41) ve üçüncü grup (ort. 12,40) takip etmektedir. Bu üç grubun tümü, kendisinin dışındaki gruplarla anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 29). Açık biçimde görülüyor ki, eğitim düzeyi yükseldikçe liderin karizmasına güven de azalmaktadır. Kuşkusuz eğitim, bireyin analitik düşünme yetisini geliştirmekte ve buna bağlı olarak da siyasi tercihlerinde sorgulayıcı ve gerçekçi kararlar almasına neden olmaktadır. Bu faktörlerin ifadeleri göz önüne alındığında, liderin "saf" karizmasına güven duyma daha çok eğitim seviyesinin azalmasıyla kendini gösterirken, eğitim seviyesinin artışıyla daha çok "rasyonel karizma" devreye girmektedir. Dolayısıyla eğitim düzeyi yükseldikçe, liderin karizmasının yanı sıra ürettiği politikalar da belirleyici bir kriter olmaktadır.

Bu faktör ile siyasi kimlik arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 26,778, sd: 8, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 30). İslamcılık (ort. 15,04), bu faktöre en yüksek ortalamayla katılım gösteren siyasi kimliktir. İslamcılığı, muhafazakar (ort. 14,85) ve demokrat (ort. 13,58), sosyalist (ort. 12,68), milliyetçi (ort. 12,54), liberal (ort. 12,41) kimlikler takip etmektedir. Atatürkçülük (ort. 11,12) ise, en düşük katılım ortalamasına sahiptir. Buna göre İslamcılık; muhafazakarlık dışındaki tüm siyasi kimliklerle anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. Atatürkçü kimlik ise; İslamcı, milliyetçi, muhafazakar ve demokrat kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 30). İslamcılar ve muhafazakarlar, destekledikleri siyasi partinin liderini karizmatik olarak görmekte ve bu karizma ise onların liderlerine güvenlerinde önemli bir etken olmaktadır. Ayrıca faktörde yer alan "O, Allah'ın bizlere hediyesidir" ifadesi, dinin ideolojik boyutu olan İslamcıların, destekledikleri lidere "saf" karizma" yüklemesi yaptıklarını da göstermektedir. Siyasi kimlik değişkeni ve "O, Allah'ın bizlere bir hediyesidir" ifadesinin çapraz tablosu alındığında, İslamcıların % 47,6'sı, muhafazakarların % 40,3, milliyetçilerin 21,8'i, sosyal demokratların % 13,2'si, sosyalistlerin % 7,4'ü ve Atatürkçülerin ise % 9,7'si,

oy verdikleri siyasi partinin liderini, kendilerine Allah'ın bir hediyesi olarak görmektedirler (Bkz. Ek-1, Tablo 31).

Bu faktör ile siyasi parti değişkeni arasında da anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 65,749, sd: 5, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 32). Bu faktöre katılımda en yüksek ortalama AK Parti'nindir (ort. 15,00). AK Parti'den sonra sırasıyla HUDA-PAR (ort. 13,30), BDP-HDP (ort. 13,01), SP (ort. 12,60), MHP (ort. 11,94) ve CHP (ort. 11,11) gelmektedir. Buna göre AK Parti; HUDA-PAR dışında tüm siyasi partilerle anlamlı düzeyde farklılaşırken CHP, AK Parti, MHP, HUDA-PAR ve BDP-HDP ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ayrıca BDP-HDP; AK Parti, MHP ve CHP ile anlamlı düzeyde farklılaşırken MHP ise, AK Parti, CHP ve BDP-HDP ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 32). Arklan'a (2006: 55-56) göre Türkiye toplumu bir liderde, literatürde yer alan demokratik lider, otoriter lider ve karizmatik lider tiplerinden en çok karizmatik lider tipinin özelliklerini taşımasını istemektedir (Bkz. Arklan, 2006: 55-56). Yukarıdaki verilere göre AK Partili seçmen üzerinde, liderinin karizması önemli bir siyasal güven faktörüdür. Aktay'a (2011: 14) göre AK Parti, Türk siyasi tarihinde çok ender rastlanan iktidarda kalabilme başarısını büyük oranda liderinin karizmasına borçludur. Ayrıca AK Parti'ye oy veren seçmenlerin neredeyse yarıya yakını, siyasi liderlerine "saf karizma" yüklemesi yapmaktadırlar. Bu ilişkiye bakmak için, siyasi partiler ve bu faktörün içinde de yer alan "O, Allah'ın bizlere hediyesidir" ifadesinin çapraz tablosu alındığında AK Partililerin % 43,8'i, HUDA-PAR'lıların % 30'u, SP'lilerin % 20'si, BDP-HDP'lilerin % 20,8'i, MHP'lilerin % 18'i ve CHP'lilerin % 8,6'sı bu ifadeye katılmaktadır. İlk üç sırada yer alan siyasi partinin, dini kaygıları olan partiler olmasıyla liderlerini birer Allah'ın hediyesi olarak görmesi, karizmanın saf halini de destekleyen bir başka veridir.

Tablo 23. Siyasi Parti ve "Siyasi Lidere Güvende Karizmanın Etkisi" Faktörü İlişkisi

Desteklenen lider hakkındaki düşünceler sorusunun ikinci faktörüne, "Desteklenen Siyasi Partinin Liderine Güven" adı verilmiştir. Bu faktörde yer alan ifadeler; "Aldığı tüm siyasi kararlara güvenirim", "Desteklediğim partiye oy vermemdeki en önemli neden, partinin siyasi lideridir (genel başkanı)", "Dürüst ve güvenilir olduğuna inanıyorum", "Referandum olduğunda, O'nun kararı yönünde oy kullanırım", "Beni hayal kırıklığına uğratacak davranışlarda bulunacağına inanmıyorum", "Toplumun genel ahlakına aykırı davranışlarda bulunmamaktadır" ve "Devlet kurumlarındaki hukuksuz işlere (yolsuzluk, rüşvet ve adam kayırma vs.) izin vermemektedir" şeklindedir. Bu faktör, desteklenilen siyasi parti liderine ne ölçüde güvenildiğine yönelik bulguları ortaya koymaktadır. Türkiye'de seçmenler, büyük oranda siyasi lidere endeksli oy verme davranışı göstermektedirler. Seçmene hangi partiye oy verdiği ya da vereceği sorulduğunda, seçmenlerin önemli bir kısmının siyasi partinin isminden ziyade partinin genel başkanlığını yapan liderinin ismini

telaffuz ettiği görülmektedir (Polat ve Külter, 2008: 9). Dolayısıyla lider, siyasi parti tercihinde önemli bir göstergedir.

Bu faktör ile yaş değişkeni arasında doğrudan anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak yapılan T-testi, kategorik hale getirilen yaş değişkeninde birinci grup (18-22 yaş arası) ve beşinci grup (50 ve üzeri yaş) arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir (t: 2,890, sd: 411, p: ,004) (Bkz. Ek-1, Tablo 33). 50 ve üzeri yaş grubunda olan katılımcıların ortalaması (ort. 27,95), ilk grupta yer alan 18-22 yaş arası katılımcıların ortalamasından yüksektir (ort. 26,54). Dolayısıyla gruplar birbirleriyle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 33). Desteklenen siyasi parti liderine güven konusunda yaşlıların gençlere kıyasla daha çok güvendikleri tespit edilmiştir. Daha önce yapılan siyasal güven çalışmalarında, genç yetişkinlerin yaşlılara oranla daha az güven duydukları ortaya konmaktadır (Bkz. Sunderland, 2007: 95). O halde bu bulgu, önceki siyasal güven çalışmalarıyla uyuşmaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus, gençlerin yaşlı olanlara oranla güvensizlik beslemeleri, güvensizliğin hayat boyu devam eden bir olgu olmadığını da ortaya koymaktadır. Bundan dolayı Fukuyama'ya (2009: 122) göre güvensizlik, herhangi bir dönemin kuşağına özgü olmamakla birlikte insanların yaşamlarının belirli bir döneminde rastlanılan bir durumdur.

Bu faktörün cinsiyet değişkeniyle arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Faktör ile anket yapılan şehirler arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 14,189, sd: 3, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 34). Konya (ort. 28,27), en yüksek katılım ortalamasına sahip şehirken, Adana (ort. 28,17) ikinci yüksek ortalamaya sahip şehirdir. Bu iki şehri, Diyarbakır (ort. 26,88) ve İzmir (ort. 26,29) takip etmektedir. Buna göre Konya; Diyarbakır ve İzmir ile anlamlı düzeyde farklılaşırken İzmir, Adana ve Konya ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Adana ise, İzmir ve Diyarbakır ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 34). O halde Konya ve Adana, destekledikleri partinin liderine en fazla güven duyan katılımcılara sahiptir.

Bu faktör ile medeni durum değişkeni arasında doğrudan bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak kategorik hale getirilen medeni durum değişkeninde, birinci grupta yer alan "evli olanlar" ve ikinci grupta yer alan "hiç evlenmeyenler"in

desteklenen siyasi partinin liderine güven faktöründe, yapılan t-testi ile anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmüştür (t: 3,267, sd: 1135, p: ,001) (Bkz. Ek-1, Tablo 35). Bu ilişkide evli olanların (ort. 27,51) katılım ortalamasının, hiç evlenmeyenlerin (ort. 26,54) katılım ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre evli olanlar ve hiç evlenemeyenlerin birbirleriyle anlamlı düzeyde farklılaştıkları görülmektedir (Bkz. Ek-1, Tablo 35). Bu faktör ile medeni durum ilişkisinde, yukarıda bahsedilen bu faktörün yaş grupları arasındaki anlamlı ilişkiye benzer bir anlamlılık ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Yaş grupları ile medeni durumun çapraz tablosu alındığında, evli olanların aynı zamanda 30 yaş ve üzerinde ve hiç evlenmeyenlerin ise 18-29 yaş arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla insan hayatının önemli bir evresi olan evlilik dönemi, sorumlulukların alınması ve daha fazla insanla sosyal ilişkilere girildiği bir dönem olmakla birlikte kişinin güven duygusunun gelişmesinde de önemli bir faktördür. Bunun yanı sıra bu faktörün eğitim seviyesiyle arasında da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 20,486, sd: 2, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 36). Kategorik hale getirilen eğitim seviyesinde (1) ilkokul ve altı (ort. 28,29) eğitim düzeyinde olanların en yüksek katılım ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Ortaokul ve lise mezunları (2) grubunun ortalaması (ort. 27,82) ise, önlisans, lisans ve lisansüstü (3) (ort. 26,21) eğitim seviyesinde olanlara kıyasla yüksektir. Bu ilişkide, birinci grup ile üçüncü grup birbiriyle anlamlı düzeyde farklılaşırken, ikinci grup üçüncü grup ile üçüncü grup ise her iki grupla anlamlı düzeyde farklılaşmışlardır (Bkz. Ek-1, Tablo 36). Özetle, eğitim seviyesi yükseldikçe desteklenen siyasi partinin liderine güven azalmaktadır. Yukarıda "Siyasi Lidere Güvende Karizmanın Etkisi" faktörünün eğitim düzeyiyle anlamlı ilişkisinde de açıklandığı üzere, eğitim seviyesinin yükselmesi bireyin analitik düşünme yetisini geliştirmektedir. Böylelikle siyasi lider, daha çok ürettiği politikalar üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır. Bundan dolayı eğitim seviyesinin yükselmesi, liderin icraatlarının objektif değerlendirilmesine daha çok imkan vermektedir.

Bu faktör ile siyasi kimlik arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 10,404, sd: 8, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 37). Muhafazakarlık en yüksek katılım ortalamasına (ort. 28,99) sahip siyasi kimliktir. Muhafazakarları, İslamcılar (ort. 28,23) ve demokratlar izlemektedir (ort. 27,67). Katılım ortalaması düşük olan siyasi kimlikler

ise, "diğer" kategorisi dışarıda bırakılırsa, Atatürkçülük (ort. 26,82) ve soysal demokrat (ort. 26,38) kimliklerdir. Sosyalist (ort. 27,09), milliyetçi (ort. 26,71) ve liberal (ort. 26,29) kimlikler ise orta düzey ortalama sahiptir. Buna göre muhafazakarlık, İslamcılık hariç diğer tüm siyasi kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşırken Atatürkçülük ise, muhafazakar, İslamcı ve demokratlarla anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Milliyetçilik de, muhafazakarlık ve İslamcılıkla anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 37). Mangum'a (2012: 3) göre siyasal güven, halkın siyasi partilere duydukları güvenin düzeyiyle ölçülemez, ancak partilerin siyasi kimlikleri, siyasal güvenin niteliğini ortaya koymada önemli bir yardımcıdır. Tablo 15'te görüldüğü üzere, AK Parti seçmeni ağırlıklı olarak muhafazakar ve İslamcı kimliklerde yoğunlaşmaktadır. CHP seçmeni, Atatürkçü ve sosyal demokrat, MHP seçmeni milliyetçi, BDP-HDP ise sosyalist kimliklerde yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla muhafazakar ve İslamcıların ortalamasının yüksek çıkması, AK Parti seçmeninin liderine güvendiğini ortaya koyarken, CHP seçmenin de, diğer siyasi partilere oranla, liderine daha az güvendiğini ortaya çıkarmaktadır. MHP ve BDP-HDP seçmenlerinin de CHP'li seçmene göre çok, AK Parti'li seçmene göre ise daha az güvendikleri anlaşılmaktadır.

Bu faktör ile siyasi parti bağımsız değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 14,079, sd: 5, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 38). AK Parti (ort. 28,49), en yüksek katılım ortalamasına sahiptir. AK Parti'yi, SP (ort. 27,66), MHP (ort. 26,38), BDP-HDP (ort. 26,36), HUDA-PAR (ort. 26,20) ve CHP (ort. 25,98) izlemektedir. CHP'yi tercih edenler, diğer partilere kıyasla, liderlerine en az güvenenlerdir. Aslında siyasi kimlik değişkeninin bu faktörle ilişkisiyle, siyasi partinin bu faktörle ilişkisi birbiriyle tamamen örtüşmektedir. AK Parti; CHP, MHP ve BDP-HDP ile anlamlı düzeyde farklılaşırken, MHP ve CHP ise sadece AK Parti ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 38). Dolayısıyla siyasi liderin karizması, ülke sorunlarına yaklaşımı ve ürettiği politikalar bağlamında değerlendirildiğinde Recep Tayyip Erdoğan'ın, diğer siyasi liderlere kıyasla en çok güvenilen siyasi parti lideri olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 24. Siyasi Liderlere Güven

	Güvenen		Güvenmeyen		Toplam	Ortalama (4 üzerinden)	Standart Sapma
	Sayı (N)	Yüzde (%)	Sayı (N)	Yüzde (%)	Sayı (N)		
M. Kemal ATATÜRK	823	68,6	243	20,2	1200	2,8517	1,46052
Muhsin YAZICIOĞLU	754	62,9	210	17,5	1200	2,3792	1,46020
Turgut ÖZAL	638	53,2	270	22,5	1200	2,1125	1,47422
Adnan MENDERES	616	51,3	262	21,8	1200	2,0217	1,48314
Bülent ECEVİT	521	43,4	428	35,7	1200	1,9483	1,39665
Necmettin ERBAKAN	495	41,3	410	34,2	1200	1,8567	1,39442
Alparslan TÜRKEŞ	458	38,2	457	38,1	1200	1,8308	1,42147
İsmet İNÖNÜ	358	29,9	611	51,0	1200	1,6725	1,28321
Kenan EVREN	212	17,7	739	61,6	1200	1,3350	1,05453
Deniz BAYKAL	242	20,2	739	61,6	1200	1,4908	1,08131
Süleyman DEMİREL	175	14,6	675	56,2	1200	1,2400	1,07006
Tansu ÇİLLER	158	13,2	737	61,4	1200	1,2350	1,01602
Mesut YILMAZ	52	4,3	824	68,7	1200	1,0683	,84118
Cem UZAN	17	1,4	1046	87,2	1200	1,1125	,60840
Abdullah GÜL	632	52,6	392	32,7	1200	2,3042	1,44397
Recep Tayyip ERDOĞAN	531	44,2	560	46,7	1200	2,1867	1,42835
Kemal KILIÇDAROĞLU	350	29,2	697	58,1	1200	1,7025	1,19660
Devlet BAHÇELİ	317	26,5	605	50,4	1200	1,5850	1,27507

Selahattin DEMİRTAŞ	177	14,7	861	71,8	1200	1,3892	1,05845
Ahmet TÜRK	154	12,9	859	71,6	1200	1,3033	1,00191
Doğu PERİNÇEK	87	7,3	893	74,4	1200	1,1300	,82785
Ertuğrul KÜRKÇÜ	87	7,3	777	64,8	1200	1,0517	,91362
Mustafa KAMALAK	105	8,7	638	53,2	1200	,9883	1,00118
Mustafa DESTİCİ	118	9,8	593	49,4	1200	,9708	1,03725
Kemal BURKAY	56	4,7	704	58,7	1200	,8908	,86768
Zekeriya YAPICIOĞLU	34	2,9	731	70,9	1200	,8592	,81745

Siyasi liderlere güven, siyasal güven çalışmalarında önemli bir faktördür. Liderlerin isimlerinin verilerek doğrudan güvenilip güvenilmediğinin sorulması, siyasi liderin kişisel özellikleri, karakteri, hayat felsefesi, ideolojik yaklaşımı ve ürettiği politikalar gibi etkenlerin vatandaşlar tarafından nasıl algılandığına yönelik önemli ipuçları vermektedir. Türkiye'de yapılan araştırmalarda siyasi liderlere yönelik güvenin dönemsel olarak farklılaştıkları görülmektedir. Örneğin 1997 yılında yapılan Dünya Değerleri Araştırması'na göre Türkiye'de siyasi liderlere güvenenlerin oranı % 34,8'dir (Secor ve O'Loughlin, 2005: 72). 1998 yılında yapılan ve doğrudan lider isimleri verilen bir saha çalışmasına göre R. Tayyip Erdoğan, deneklerin % 15,2'sine göre Türkiye'nin en iyi siyasi lideri olarak görülmektedir. Bu oran Bülent Ecevit için % 7,6, Süleyman Demirel için % 7,4, Necmettin Erbakan için % 6,8, Mesut Yılmaz için % 4,6 ve Tansu Çiller için % 2,8 olarak ifade edilmiştir (Bkz. Heper, 2011: 380). Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevini yürütürken yapılan bu araştırma, birkaç yıl sonrasına projeksiyon tutması açısından önemlidir.

Ankette katılımcılara; siyasi liderlere ne ölçüde güvendikleri sorulmuştur. Beşli likert ölçekli sorulan bu sorunun, "fikrim yok", "hiç güvenmiyorum",

“güvenmiyorum”, “güveniyorum” ve “tamamen güveniyorum” şeklinde seçenekleri bulunmaktadır. Liderlere güven sorusunda herhangi bir görüş bildiren yargının olmaması ve doğrudan liderlerin ismi verilerek “güvenin” sorulmasından dolayı analizler kısmında “fikrim yok” seçeneğine sıfır (0), “hiç güvenmiyorum” seçeneğine bir (1), “güvenmiyorum” seçeneğine iki (2), “güveniyorum” seçeneğine üç (3) ve “tamamen güveniyorum” seçeneğine ise dört (4) puan verilmiştir. Analizlerde bu sorunun ortalaması alınırken sıfırın etkisi olmayacağı için dörtlü likert (4 puan üzerinden) üzerinden veriler değerlendirilmiştir. Çünkü “fikrim yok” seçeneğine sıfır dışında herhangi bir katsayının verilmesi, ortalama puanı arttıracağı gibi böyle bir durumda ise, sorunun güveni ve geçerliliği olumsuz biçimde etkilenecektir. Dolayısıyla bu seçenek, soru üzerinde etkisiz hale getirilmiştir. Ayrıca liderlere güven sorusunun tablosunda hem frekansları hem de ortalama ve standart sapmayı görebilmek için tablo birleştirme işlemi yapılmıştır. Buna göre ortalamalar ve standart sapmalar olduğu gibi alınırken, “güvenmiyorum” ve “hiç güvenmiyorum” seçenekleri birleştirilip frekans değerleri toplanarak “güvenmiyorum” seçeneği altına yazılmıştır. Aynı yöntemle “güveniyorum” ve “tamamen güveniyorum” seçenekleri birleştirilip frekans değerleri ve sayıları toplanarak “güveniyorum” seçeneği altına yazılmıştır. Bunun yanı sıra tabloda “fikrim yok” seçeneğinin frekans, sayı, ortalama ve standart sapmalarına yer verilmemiştir. Bunun dışında anketörlerden, bu soruyu yanıtlamadan önce katılımcıların hakkında bilgi almak istedikleri siyasi liderler olduğunda, bu liderler hakkında gerekli bilgilendirmelerin yapılması istenmiştir. Çünkü siyaseti çok yakından takip edenlerin dahi bilgisinin olamayabileceği bazı lider isimleri bulunmaktadır. Bu liderler genellikle küçük bir tabana sahip siyasi parti liderlerinden oluşmaktadır. Örneğin anketörlerden gelen dönütlere göre katılımcılar; Kemal Burkay, Zekeriya Yapıcıoğlu ve Mustafa Kamalak gibi liderler hakkında çoğunlukla bilgi talep etmişlerdir. Ayrıca anketörlerin katılımcılara yönelik bu tür bilgilendirmeleri, “siyasi liderlere güven” sorusundan azami düzeyde verim alınabilmesini de sağlamıştır.

Siyasi liderlere güven sorusunda geçen lider isimleri, üç farklı başlıkta toplanabilir. İlki, Türkiye’nin siyasi tarihinde yer alan ve fakat şuan hayatta olmayan

siyasi liderler; ikinci başlıkta Türkiye siyasetinde önemli bir yere sahip olan ve fakat şuan hayatta olmasına rağmen aktif liderlik görevi olmayan siyasi liderler; üçüncü başlıkta ise bugünün siyasetinde aktif olarak yer alan siyasi liderler bulunmaktadır. Aktif siyasette yer alan liderler arasında şuan başbakanlık görevinde bulunan Ahmet Davutoğlu'nun ismi yer almamaktadır. Çünkü siyasal güven anketi 10 Ağustos 2014 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminden önce uygulandığı ve Davutoğlu'nun aktif siyasetteki konumunun bu denli değişebileceği öngörülemediği için, bir siyasi lider olarak Davutoğlu'na seçenekler arasında yer verilmemiştir.

İlk başlıkta bulunan siyasi liderlere güven düzeyine bakıldığında M. Kemal Atatürk % 68,6 ve 4 üzerinden 2,85 ortalamayla hem hayatta olmayan liderler arasında hem de liderlere güven tablosunda yer alan tüm siyasi liderler arasında en çok güvenilen siyasi liderdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri olması Atatürk'e güçlü bir güven duyulmasını beraberinde getirmiştir. Siyasal parti tercihi ve Atatürk'e güven ilişkisine bakıldığında (Bkz. Ek-1, Tablo 39), CHP'ye oy veren katılımcıların % 97'si, MHP'ye oy verenlerin % 95,3'ü, AK Parti'ye oy verenlerin % 55,4'ü, BDP-HDP'ye oy verenlerin % 15'i, SP'ye oy verenlerin % 6,7'si Atatürk'e güven duyarken, HUDA-PAR'a oy verenlerden güven duyan hiçbir katılımcı bulunmamaktadır. Görülmektedir ki CHP ve MHP seçmeni Atatürk'e çok güçlü bir güven beslerken AK Parti seçmeninin güven düzeyi, bu iki siyasi parti seçmenine göre farklılaşmaktadır. BDP-HDP, SP ve HUDA-PAR seçmenleri ise, hem CHP ve MHP hem de AK Parti seçmenlerinden anlamlı bir biçimde farklılaşmaktadır. Katılımcıların en fazla güven duyduğu ve hem hayatta olmayan hem de hayatta olan siyasi liderler arasında ikinci sırada yer alan Muhsin Yazıcıoğlu, katılımcıların % 62,9'unun güvendiği bir siyasi liderdir. 25 Mart 2009 tarihinde şaibeli bir helikopter kazasıyla yaşamını yitiren Yazıcıoğlu, BBP'nin kurucu lideri olmakla birlikte hayatının sonuna kadar da bu partinin genel başkanlık görevini yürütmüştür. Yazıcıoğlu'nun ölümü, günlerce Türkiye'de ana gündemi oluşturmuştur. Toplumun zihninde bu ölüm şekline yönelik halen açıklanamayan soruların olması, bu liderin normal bir kazayla değil de bazı iç ve dış güçler tarafından öldürüldüğüne yönelik kanaatlerin diri tutulmasına neden olmuştur. MHP geleneğinden gelen ve sonradan BBP'yi kuran Yazıcıoğlu; milliyetçi, mukaddesatçı ve kültürel anlamda Türkçü bir

duruşa sahipti. Yazıcıoğlu'na güven duyanların kendini nasıl tanımladıklarına bakıldığında, kendini Müslüman Türk olarak tanımlayanların % 78,2'si, Müslüman olarak tanımlayanların % 75,9'u, Türk olarak tanımlayanların % 45,6'sı, Müslüman Kürt olarak tanımlayanların % 27,1'i, Kürt olarak tanımlayanların ise % 13,6'sı bu lidere güven duyduklarını belirtmişlerdir. İlk başlıkta yer alan ve en fazla güven duyulan üçüncü lider Turgut Özal'dır (% 53,2, ort. 2,11). Özal, 1980'li yıllarda kurduğu ve liderliğini yaptığı Anavatan Partisi'yle, dört yaklaşımı bir siyasi potada eritmeye çalıştı. Muhafazakarlık, ekonomik liberalizm, sosyal demokrasi ve milliyetçilik, Özal'ın tedavüle sürdüğü yeni sentezin unsurlarını oluşturmaktaydı. Ayrıca Özal üç özgürlüğü yani vicdan, ifade ve girişim özgürlüğünü önemli ölçüde destekledi (Heper, 2011: 116-117; Bkz. Kalaycıoğlu, 2002: 43-47; Yavuz, 2009: 52). Karpat'a (2012: 222) göre Özal, ekonomi alanında sağladığı liberalleşme adımlarını, düşünce alanında gerçekleştirmeye çalışmıştır. Örneğin Özal, kendisinin Nakşibendi tarikatının bir müntesibi olan dindar bir kişiliğe sahip olduğunu ve dindarlığın suç olamayacağını ifade ederek yıllardan bu yana zorla ayakta tutulmaya çalışılan irtica korkusunu ve tehdidini zihinlerden atmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Türkiye siyasi tarihinde Özal'ın liderliği, özellikle sağ seçmenin büyük ölçüde teveccühünü kazanmıştır.

Ankete katılanların hayatta olmayan siyasi liderler içerisinde en fazla güven duyduğu dördüncü sırada yer alan siyasi lider Adnan Menderes'tir (% 51,3, ort. 2,18). Çok partili hayata geçişle birlikte Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer alan, 1950 seçimlerinde iktidara gelen ve 1960 darbesiyle idam edilen Menderes, idam edilen diğer arkadaşlarıyla birlikte, siyasetin "demokrasi şehitleri" olarak kayıtlara geçmiştir. Karpat'a (2012: 186) göre Menderes, kişiliği ve politikalarıyla, toplum üzerinde önemli bir etki yaratmış ve özellikle Türk köylüsünün arzu ettiği kültürel ve ekonomik beklentileri iyi tahlil ederek etkili bir siyasi lider algısı oluşturmuştur. Tek parti döneminde yetişen Menderes, birçok Türk lideri gibi otoriter bir kişilik özelliğine sahipti. Menderes'e güven duyan katılımcılar ve bu katılımcıların 30 Mart 2014 seçimlerinde oy kullandığı siyasi partiyle ilişkisine bakıldığında; AK Parti'ye oy verenlerin % 75,2'si, MHP'ye oy verenlerin % 50,2'si, CHP'ye oy verenlerin % 25,8'i ve BDP-HDP'ye oy verenlerin ise % 30,1'inin bu

lidere güven duydukları görülmektedir. Bu bulgulardan anlaşılmaktadır ki, bugünkü AK Parti seçmeni, çoğunlukla Menderes çizgisine sahip çıkan bir profile sahiptir.

Birinci başlıkta yer alan ve önemli siyasi kırılmalara tanıklık eden bir diğer siyasi lider Bülent Ecevit'tir. Katılımcıların % 43,4'ü Ecevit'i güvenilir bulmaktadır. Kıbrıs Harekatı, ambargo, ekonomik kriz, başörtüsü sorunu gibi siyasetin anahtar kelimeleriyle birlikte anılan Ecevit, 2002 yılında yapılan araştırmada, katılımcıların % 14,7'sinin güvendiği ve % 64,9'unun ise güven duymadığı bir liderdir (Bkz. Secor ve O'Loughlin, 2005). Secor ve O'Loughlin'e (2005: 73) göre 2002 yılında yapılan bir başka araştırmada ise Türkiye halkı Bülent Ecevit için, "çöküşün kıyısında" tanımlaması yapmaktaydı. Anlaşılmaktadır ki, 2001 ekonomik krizinin etkisinin yoğun olarak hissedildiği bir dönemde yapılan araştırma, Ecevit'e çok az güven duyulmasını beraberinde getirmiştir. Bu liderin hayatta olmaması, sağlık sorunlarından dolayı başbakanlık yaptığı dönemde yakın çevresindeki kişiler tarafından yanlış yönlendirildiğini sonradan kendisinin de ifade etmesi gibi nedenlerden dolayı, 2002 yılındaki araştırmaya kıyasla bu araştırmada Ecevit'e güven seviyesinin yüksek çıktığı düşünülmektedir. Ayrıca Ecevit'e güven ve siyasi parti tercihine bakıldığında, CHP'nin de genel başkanlığını yapan Ecevit'e, CHP'li katılımcıların % 77,8'inin güvendiği görülmektedir.

Hayatta olmayan ve en az güven duyulan iki lider ise, İsmet İnönü ve Kenan Evren'dir. Siyasi tarihte "milli şef" olarak nitelenen İsmet İnönü Süreyya Aydemir'e göre, "hiçbir zaman büyük hareketlerin adamı" olamayan bir liderdir. Bunun yanı sıra İnönü, var olan sistemi muhafaza etmeyi ve reformları bu sistem üzerinden gerçekleştirmeyi temel ilke olarak benimsemiştir (Aydemir, 1993: 269-70). Heper ise İnönü'yü Kemalist rejimin yerleşmesini ve devamını sağlayan bir şahsiyet olarak görmektedir. Heper'e (2010: 128) göre İnönü, M. Kemal'in karizmatik yönetimini "rutinleştiren" ve bu Kemalist bürokrasinin olgunlaşmasına zemin hazırlayan bir döneme damgasını vurmuştur. İnönü'ye güven duyanlar ve yerel seçimlerde tercih edilen parti ilişkisine bakıldığında, Kemalist devlet ideolojisinin devamlılığını savunan CHP'yi tercih edenlerin % 68,8'i, MHP'yi tercih edenlerin % 27,7'si, AK Parti'yi tercih edenlerin % 9,4'ü ve BDP-HDP'nin ise % 7'si bu lidere güvenmektedirler. CHP'li katılımcıların diğer partilere oy veren katılımcılara kıyasla

İnönü'ye yüksek düzeyde güvendikleri anlaşılmaktadır. Bu başlıkta yer alan ve en az güven duyulan siyasi lider ise Kenan Evren'dir. Genelkurmay Başkanı iken 1980 yılında darbe yapan ve yönetime geçen Evren, 2010 yılında yapılan referandumdan sonra Tahsin Şahinkaya ile birlikte yargılanmaya başlanmıştır. Evren'e duyulan güven % 17,7'dir. Evren'e duyulan güven ve siyasal parti tercihine bakıldığında, CHP'ye oy veren katılımcıların % 37,2'si, MHP'ye oy verenlerin % 21'i, AK Parti'ye oy verenlerin % 6,6'sı ve BDP-HDP koalisyonuna oy verenlerin ise % 3,5'i bu lidere güvenmektedirler. Evren'e güvenen katılımcıların en çok tercih ettiği iki siyasi partinin ise, CHP ve MHP olduğu görülmektedir.

Siyasi liderlere güvenin ikinci başlığını, hayatta olan ve fakat aktif liderlik pozisyonu olmayan liderler oluşturmaktadır. Genel olarak bu liderler, katılımcılar tarafından "güvenilmez" olarak görülmektedir. Çünkü bu bölümün ilk sırasında yer alan Deniz Baykal'a güven duyanların oranı % 20,2; ortalaması ise 1,49'dur. Bu bölümde bulunan diğer liderlere olan güvene bakıldığında Süleyman Demirel'e güvenenlerin oranı % 14,6, Tansu Çiller'e güvenenlerin oranı % 13,2, Mesut Yılmaz'a güvenenler % 4,3 ve Cem Uzan'a güvenenlerin oranı ise % 1,4'tür. Bu liderler içerisinde Deniz Baykal, 2010 yılında CHP genel başkanlığı görevini yürütürken internete düşen cinsel içerikli videodan sonra genel başkanlık görevinden istifa etmiş ve milletvekili olarak siyasi yaşamına devam etmektedir. Baykal'ın yerine Kemal Kılıçdaroğlu görevi teslim almış ve halen CHP'nin genel başkanlık görevini sürdürmektedir. Baykal'a güven ve siyasi parti tercihi ilişkisine bakıldığında şu bulgulara ulaşılmaktadır. CHP'ye oy verenlerin % 57,5'i, MHP'ye oy verenlerin % 10,2'si, AK Parti'ye oy verenlerin % 2,8'i ve BDP-HDP koalisyonuna oy verenlerin ise % 0,01'i Baykal'a güven duymaktadırlar. Bu analize göre, diğer siyasi parti seçmenleri çok düşük seviyede Baykal'a güven duyarken CHP'li seçmenin ise % 42,5'i Baykal'a güvenmemektedir. Dolayısıyla Baykal'ın cinsel içerikli video skandalı, toplumun özel hayata, namusa ve kısacası ahlaka büyük önem verdiğini göstermektedir. Bu anlamda ahlaki değerler, lidere duyulan siyasal güvende önemli bir belirleyicidir. Bunun yanı sıra güvensiz olarak görülen ve yaklaşık kırk yıl Türkiye'nin siyasal hayatında aktif olarak rol alan bir diğer lider Süleyman Demirel'dir. Demirel, Menderes'ten sonra sağ siyasetin mirasçısı olmuş, darbeler

sonrasında halkın büyük oranda teveccühünü kazansa da, yurttaşın özgürlüklerini sağlayamamış ve özellikle 28 Şubat darbesinden sonra orduya yakın bir yerde konumlandığı için de halkın güvenini büyük oranda kaybetmiş bir liderdir. Aktif siyasette yer almayan ve en çok güvensiz görülen lider ise, Cem Uzan'dır. 2001 ekonomik krizinden sonra oluşan kaos döneminde, lider boşluğunu en iyi kullananlardan biri olan Uzan, kurduğu Genç Parti'yle popüler bir siyasi söylem geliştirmiş, vaatleri ve mitinglerde halka ücretsiz dağıttığı kumanyalarla Türkiye'nin ve kendisinin geleceği için halkın bir bölümünün siyasi tercihinde etkili olmuştur. Bu yöntemle girdiği 3 Kasım 2002 seçimlerinde Genç Parti, % 7 oranında oy almayı başarmıştır. Ancak yaptığı usulsüzlüklerin ortaya çıkmasıyla Uzan, Türkiye'den kaçmak zorunda kalmıştır.

Siyasi liderlere güven sorusunun üçüncü bölümünü, aktif siyasette yer alan liderler oluşturmaktadır. Aktif siyasette yer alan liderlere duyulan güven pek çok kamuoyu araştırmasında da yer almaktadır. Örneğin SDE'nin 2012 yılında yaptığı "Türkiye Siyasal Durum Araştırması"nda, Türkiye siyasetinde aktif olarak görev alan siyasi liderlerle ilgili olarak katılımcılara "nasıl bir kanaate sahip oldukları" sorulmuştur. Buna göre katılımcıların % 47,4'ü Recep Tayyip Erdoğan'la ilgili olumlu bir kanaate sahipken % 47,8'i olumsuz kanaate sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra diğer siyasi liderle ilgili olarak katılımcıların 22,2'si Kemal Kılıçdaroğlu'yla ilgili olumlu, % 69,5'i olumsuz kanaate sahiptir. Devlet Bahçeli'yle ilgili % 19,4'ü olumlu kanaate sahipken % 71,3'ü olumsuz kanaate sahiptir. Selahattin Demirtaş'la ilgili ise katılımcıların % 8,1'i olumlu kanaate sahipken % 82,6'sı olumsuz kanaat bildirmiştir (SDE, 2012, www.sde.org.tr, erş. tar. 28.03.2014).

Tablonun üçüncü bölümünde yer alan liderlere güven düzeyine bakıldığında Abdullah Gül, bu araştırma yapılırken Cumhurbaşkanlığı görevini yürütmekteydi, katılımcıların % 52,6'sı tarafından güvenilir bulunmaktadır (ort. 2,30). Katılımcıların en çok güvendiği ve ikinci sırada yer alan lider ise Recep Tayyip Erdoğan'dır (% 44,2, ort. 2,18). Anketin yapıldığı esnada başbakanlık görevini yürüten Erdoğan ve cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Gül, AK Parti'nin kurucuları arasında yer almaktadır. Bulgulara göre katılımcılar, Gül'ün Erdoğan'a kıyasla daha çok güvenilir

olduğunu düşünmektedirler. Bu iki lidere güven ve 30 Mart yerel seçimlerindeki siyasi parti ilişkisine bakıldığında, AK Parti'ye oy verenlerin % 90,8'i, MHP'ye oy verenlerin % 36,4'ü, CHP'ye oy verenlerin % 15,5'i, BDP-HDP koalisyonuna oy verenlerin % 34,9'u, SP ve HUDA-PAR'a oy verenlerin de % 40'ı Abdullah Gül'e güvenmektedirler (Bkz. Ek-1, Tablo 40). Erdoğan'a duyulan güven ve siyasi parti ilişkisine bakıldığında ise, AK Parti'ye oy verenlerin % 91,8'i, MHP'ye oy verenlerin % 16,9'u, BDP-HDP koalisyonuna oy verenlerin % 15'i, CHP'ye oy verenlerin % 2,5'i, SP ve HUDA-PAR'a oy verenlerin de % 40'ı Recep Tayyip Erdoğan'a güvenmektedirler (Bkz. Ek-1, Tablo 41). Gül ve Erdoğan'a yönelik güven konusunda parlamentoda olan muhalif siyasi partilerin farklılaştığı görülmektedir. CHP, MHP ve BDP-HDP koalisyonu partiler, Abdullah Gül'ü daha fazla güvenilir bulmaktadırlar. Bu farklılaşmada Gül'ün Cumhurbaşkanlığı görevinden dolayı siyasi tartışmaların biraz uzağında kendini konumlandırması, söylemlerinde birleştirici ve kuşatıcı bir dil kullanması ve karakter olarak da daha ılımlı bir kişiliğe sahip olması, AK Parti dışındaki siyasi partilerin seçmenleri tarafından da güven duyulmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Erdoğan ve muhalefette bulunan parti liderlerinin, gündemde olan önemli siyasi tartışmalardan dolayı polemiklere girilmesi, özellikle son bir yılda Gezi Parkı, çözüm süreci, 17 ve 25 Aralık Olayları ve daha birçok sıcak konularda derin görüş ayrılıkları yaşanması gibi sebepler, muhalefetteki partilerin seçmenleri tarafından Erdoğan'a yönelik güven beslenmesini engellemiştir. Ayrıca Erdoğan'ın otoriter kişiliği ve yürüttüğü politikalardaki kararlılığı da, muhalif parti seçmenlerinin büyük çoğunluğunun Erdoğan'ın toplumu "kutuplaştırıcı ve ayrıştırıcı bir siyasi dil" kullandığı yönünde algı geliştirmesine neden olmuştur. Bu algı ise diğer parti seçmenlerinin Erdoğan'a güvenmemelerinin nedenlerinden biri olarak okunabilir.

Tabloda yer alan diğer bir siyasi lider olan Kemal Kılıçdaroğlu, katılımcıların % 29,2'si tarafından güvenilir bulunurken, katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından güven duyulmayan bir lider olarak görülmektedir (ort. 1,70). Kılıçdaroğlu ve aktif siyasette yer alan diğer liderlerin 4 üzerinden ortalamaları, orta değer olarak kabul edilen 2'nin altındadır. Dolayısıyla genel anlamda diğer liderler, katılımcılar tarafında güvenilir bulunmamaktadır. Kemal Kılıçdaroğlu, 2010 yılında kaset

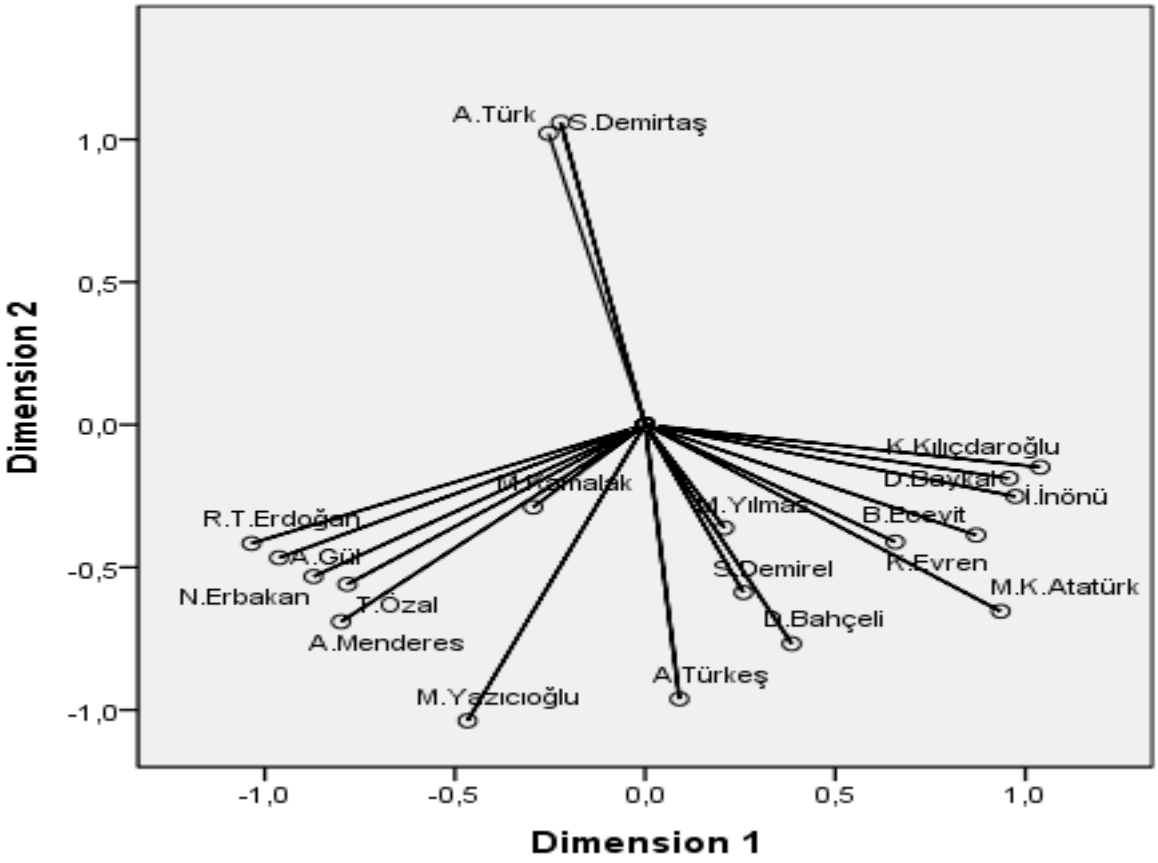
skandalından dolayı Baykal'ın istifa etmesi üzerine CHP'nin yeni genel başkanı olmuştur. Sıkı bir merkezi yapıya sahip ve parti-içi demokrasinin kurulamadığı öne sürülen CHP, Kemal Kılıçdaroğlu'nun başkanlığa geçmesiyle Türk siyaseti açısından yeni bir umut olmuştur. Ayrıca Kılıçdaroğlu'nun partinin tabanından yükselmesi ve Tuncelili bir Alevi olmasından dolayı 2011 seçimlerinde partinin oylarını önemli ölçüde artıracağı beklenilmiştir. Ancak Kılıçdaroğlu'nun seçim öncesinde CHP'nin klasik görüşlerini yinelemesi ve Ergenekon tutuklularından iki kişiyi (gazeteci Mustafa Balbay, Başkent üniversitesi Rektörü ve Bülent Ecevit'in doktoru Mehmet Haberal) aday göstermesi gibi etkenler, bu umutları söndürmüştür (Karpat, 2012: 266). Kılıçdaroğlu'na güven ve siyasi parti tercihi ilişkisine bakıldığında, CHP'ye oy veren katılımcıların % 79,2'si ve MHP'ye oy verenlerin ise % 18,5'i bu lidere güvenmektedir. Diğer partiye oy veren katılımcıların kayda değer bir biçimde Kılıçdaroğlu'na güven duymadıkları görülmektedir.

Aktif siyasi liderlerden Devlet Bahçeli, katılımcıların % 26,5'i tarafından güvenilir bulunmaktadır (ort. 1,58). Bahçeli'ye güven ve siyasi parti tercihi ilişkisine bakıldığında, MHP'ye oy veren katılımcıların % 81,5'i, CHP'ye oy verenlerin % 25'i, AK Parti'ye oy verenlerin % 12,6'sı ve BDP-HDP koalisyonuna oy verenlerin % 3,5'i Bahçeli'ye güvenmektedirler. Kılıçdaroğlu'na kendi partisinden sonra en çok güvenen parti seçmeni MHP'liyken, Bahçeli'ye kendi partisinden sonra en çok güvenen parti seçmeni ise CHP'li katılımcılardır. Dolayısıyla siyasette son yıllarda sıkça karşılaşılan CHP-MHP yakınlaşması, siyasi lidere güvenme davranışında da görülmektedir.

BDP-HDP koalisyonunun siyasi liderlerinden Selahattin Demirtaş, katılımcıların % 14,7'si tarafından güvenilir bulunmaktadır (ort. 1,38). Demirtaş'a güven ve siyasi parti ilişkisine bakıldığında, BDP-HDP'ye oy veren katılımcıların % 89,2'si, AK Parti'ye oy verenlerin % 9,8'i, CHP'ye oy verenlerin % 4,8'i ve MHP'ye oy verenlerin ise % 2'si, bu lidere güvenmektedir. Ayrıca Kürt etnik yapısının haklarını merkeze alan bir siyaset güden Demirtaş'a güven ve kendini tanımlama ilişkisine bakıldığında, kendini "Kürt" olarak tanımlayan katılımcıların % 81,8'i, "Müslüman Kürt" olarak tanımlayanların % 64,2'si, "sadece insanım" diyenlerin % 31,6'sı ve "Müslüman" olarak tanımlayanların % 14,2'si Demirtaş'a

güvenmektedirler. Kendini Türk ve Müslüman Türk olarak tanımlayanların güveni ise % 2'yi geçmemektedir. Dolayısıyla kendini Kürt ve Müslüman Kürt olarak tanımlayanlar, diğer kendini tanımlamalarla anlamlı bir biçimde farklılaşmaktadır.

Tablo 25. Siyasi Liderlere Duyulan Güvenin Uyum Analizine Göre Değerlendirilmesi

Siyasi liderlere güven sorusunda yer alan ve Türkiye'nin siyasi yaşamına damgasını vuran bazı siyasi liderlerin birbirlerine göre konumu ve kümelenme şekli Tablo 25'te verilmiştir. Katılımcıların "Siyasi Liderlere Güven" sorusuna verdikleri yanıtlar üzerinden gerçekleştirilen bu uyum analizi tablosu, siyasi liderlerin Türkiye'nin siyasi yelpazesinde konumlanma biçimini de gözler önüne sermiştir. Buna göre yatay yönde siyasi liderlerin konumlanışı, bir uçta Recep Tayyip Erdoğan ve diğer uçta ise Kemal Kılıçdaroğlu'nun bulunduğu bir düzlemde dağılım göstermiştir. Dikey yönde ise, bir uçta Kürt siyasetinin liderleri yer alırken diğer uçta

ise, Türk milliyetçiliğini savunan siyasi liderler bulunmaktadır. Tabloyu batıdan doğuya doğru değerlendirdiğimizde, tablonun en batısında Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül'den oluşan AK Parti'nin siyasi liderlerinin yer aldığı görülmektedir. Bu bölgedeki kümelenme şekli, genel olarak Türkiye'nin sağında yer alan, muhafazakar, demokrat, dine saygılı ve hatta dindar siyasi liderlerden oluşmaktadır. Bu anlamda Necmeddin Erbakan'ın, öğrencileri olan Erdoğan ve Gül'ün yanında kümelenmesi, bu tespiti güçlendirmektedir. Erbakan'ın doğusunda ise, Turgut Özal ve Adnan Menderes'in konumlandığı görülmektedir. O halde Erdoğan, Gül ve Erbakan'a güvenen katılımcıların Özal ve Menderes'e de güven duydukları anlaşılmaktadır. Bu anlamda katılımcılar, Türkiye'nin sağ siyaset geleneğinin bu liderler tarafından temsil edildiğini ortaya koymaktadırlar. Siyasi liderlere güven sorusunda % 62,9 oranla tüm siyasi liderler içerisinde ikinci sırada güven duyulan merhum Muhsin Yazıcıoğlu, bu kümelenmenin hemen yanında yer almaktadır. Kurucusu olduğu BBP'nin de siyasi konumuyla uyuşan Yazıcıoğlu, muhafazakar dindar lider ile Türk milliyetçiliğini savunan Alparslan Türkeş ve Devlet Bahçeli'nin arasında konumlanmaktadır. Muhafazakar, dindar ve Türk milliyetçisi duruşuyla Yazıcıoğlu, bu anlamda savunduğu siyasi düşünceye uygun bir yerde konumlanmaktadır.

Tabloda ilginç bir konuma sahip diğer lider, Alparslan Türkeş'tir. Bahçeli ile daha yakın mesafesi olması beklenen Türkeş; Yazıcıoğlu ve Bahçeli'nin arasında konumlanmaktadır. Buna göre Türkeş'e güvenenler ile Bahçeli'ye güvenenlerin birebir örtüşmediği ve milliyetçi siyasi geleneğin Bahçeli'den sonra bir kırılma yaşadığı görülebilir. Tablo, batıdan doğuya doğru geçildikçe siyasi liderlere güvenenlerin de, siyasi kimliklerinde ve kendini tanımlamalarında önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Böylelikle batıda muhafazakar, İslamcı, Müslüman, Müslüman Türk kimlikler ve tanımlamalar; milliyetçi, Müslüman Türk, Atatürkçü, sosyal demokrat kimliklere ve tanımlamalara göre siyasi iklim değişim göstermektedir. Ayrıca 3 Kasım 2002 tarihinden önce sağ siyasette yer alan önemli aktörlerin, Bahçeli'yle aynı dikey istikamette olmaları şaşırtıcıdır. Bu liderlerden Mesut Yılmaz ve Süleyman Demirel'e güvenenlerin neredeyse tamamının, Bahçeli'ye de güvendiği anlaşılmaktadır.

Tabloda Devlet Bahçeli'nin doğusundan itibaren CHP siyasi geleneğinin başladığı görülmektedir. Siyasi liderler içerisinde en çok güven duyulan M. Kemal Atatürk'e, siyasi yaklaşımlar arasında en fazla CHP geleneğinin güven duyduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Ecevit, Kılıçdaroğlu, Baykal ve İnönü, bu bölgede kümelenmektedirler. İlgi çeken diğer bir husus, 12 Eylül 1980 darbesini yapan Kenan Evren'in Atatürk'ün yanında konumlanmasıdır. O halde Evren'e güvenenler, büyük oranda CHP geleneğine sahip katılımcılardan oluşmaktadır. Ayrıca ismi skandallarla anılan Baykal da, Kılıçdaroğlu ve İnönü'ye güvenen katılımcıların büyük oranda güven duyduğu diğer bir siyasi liderdir.

Tablo dikey boyutuyla yani kuzeyden güneye doğru değerlendirildiğinde, kuzeyde Kürt siyasetinin önemli liderleri olan Selahattin Demirtaş ve Ahmet Türk'ün, güneyde ise Türk milliyetçiliğinin önemli liderlerinden Alparslan Türkeş, Devlet Bahçeli ve bir ölçüde Muhsin Yazıcıoğlu'nun yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin siyasi yelpazesi günümüzde farklı görünümler arz etmektedir. Çünkü 1980 öncesinde sağ-sol olarak kutuplaşan siyasete, yeni cephelerin eklendiği anlaşılmaktadır. Buna göre, tablo da dikkate alındığında, siyasetin görüntüsü; bir uçta muhafazakar, müslüman ve demokratların, diğer tarafta Atatürkçü, sosyal demokrat ve Türkçülerin bulunduğu yatay düzlem; diğer cephede ise bir uçta Kürtçü ve sosyalistlerin diğer uçta ise, Türkçü ve ulusalcıların bulunduğu dikey düzlem şeklindedir.

4.2.3. Kurum ve Kuruluşlara Güvene İlişkin Bulgu ve Analizler

Siyasal güven araştırmalarında güven düzeyinin belirlenmesi, vatandaşların demokratik siyasi kurumlara olan güven seviyesine göre de açıklanmaktadır (Claes, 2012: 218). Kurumlara güven, siyasal güvenin belirleyicileri arasında önemli bir veridir (Mishler ve Rose, 2001; Catterberg ve Moreno, 2005). Literatürde siyasal güvenin ölçülmesinde sadece kurumlara güven üzerinden dahi analizler yapılabilmektedir. Bu analizler hükümete bağlı olan kurumların sağlıklı işleyişi, ürettiği hizmetler ve vatandaşların beklentilerini karşılayıp karşılayamamasına göre değişkenlik göstermektedir. Kurumlara güven aynı zamanda siyasal güven teorileri içerisinde yer alan "kurumsal teoriler"in de iskeletini oluşturmaktadır. Çünkü

hükümet kurumlarının performansının vatandaşın beklentilerini karşılaması durumunda siyasal güven düzeyi yükselmekte, aksi halde ise düşmektedir. Sosyo-kültürel teorilerin aksine kurumsal teoriler, güncel ve hızlı değişebilen bir karaktere sahiptir. Sosyo-kültürel teorilerde çocukluk döneminden başlayan, ailenin ve diğer sosyal çevrenin etkisiyle şekillenen siyasal güven, kurumsal teorilerin savlarında tamamen pragmatist bir nitelik arz eder. Yurttaş, kurumların işleyişini değerlendirir ve siyasal güveni bu çerçevede oluşur. Genelde vatandaşlar, Lipset ve Schneider'e (1983: 401) göre kurumları değerlendirmede üç ölçütü dikkate almaktadırlar: Ehil-kabiliyetli olma (competence), güvenilir olma (trustworthiness) ve erdemli-dürüst olma (integrity). Bu bağlamda kurumlara ve bu kurumlara bağlı örgütler olan kuruluşlara ilişkin güven düzeyi, Türkiye'nin siyasal güven haritasını tasvir etmek açısından oldukça önemli ve yardımcı bir faktördür.

Tablo 26. Kurumlara Güven

	Güvenen		**Güvenmeyen**		**Toplam Sayı (N)**	**Ortalama (4 üzerinden)**	**Standart Sapma**
	Sayı (N)	**Yüzde (%)**	**Sayı (N)**	**Yüzde (%)**			
Cumhurbaşkanlığı	637	53,1	403	33,6	1200	2,3192	1,38404
Ordu	594	49,5	364	33,3	1200	2,1108	1,40185
Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)	567	47,3	224	34,5	1200	2,0633	1,33071
Diyanet İşleri Başkanlığı	561	46,8	423	35,3	1200	2,0558	1,38600
Hükümet	495	41,2	547	45,6	1200	2,0167	1,31383
Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)	498	41,5	453	37,7	1200	1,9075	1,37010
Emniyet Teşkilatı	454	37,9	521	43,4	1200	1,8692	1,29362
Anayasa Mahkemesi	501	41,7	398	33,2	1200	1,8683	1,39497
Üniversiteler	533	44,4	296	24,7	1200	1,8025	1,42250

Valilik	485	40,0	414	34,6	1200	1,7925	1,33639
Sivil Toplum Kuruluşları (STK)	490	40,8	348	29,1	1200	1,7658	1,39796
Belediye	464	38,7	415	34,6	1200	1,7625	1,36173
Devlet Okulları	441	36,8	463	38,6	1200	1,7483	1,30694
Devlet Bakanlığı	393	32,7	538	44,9	1200	1,7275	1,27263
Yargı	360	30	564	47	1200	1,6875	1,27784
Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK)	410	34,2	486	40,5	1200	1,6833	1,32206
Eğitim sistemi	311	26,0	640	53,3	1200	1,6017	1,15070
Sendikalar	349	29,1	483	40,2	1200	1,5267	1,28802
Maliye	320	26,7	500	41,7	1200	1,4800	1,27317
Dershaneler	239	19,9	654	54,5	1200	1,4017	1,11117
Dini Cemaatler	211	18,4	753	62,8	1200	1,4050	1,07871
Milletvekili	215	17,9	616	51,3	1200	1,3458	1,14192
Siyasi Partiler	157	13,1	659	54,9	1200	1,2742	1,08088
Siyasetçiler	154	12,8	727	60,6	1200	1,3258	1,04031

Bu çalışmada katılımcılara hangi kurumlara ne ölçüde güvendikleri sorulmuştur. Beşli likert ölçekli sorulan bu sorunun, "fikrim yok", "hiç güvenmiyorum", "güvenmiyorum", "güveniyorum" ve "tamamen güveniyorum" şeklinde seçenekleri bulunmaktadır. Kurumlara güven sorusunda herhangi bir görüş bildiren yargının olmaması ve doğrudan kurumların ismi verilerek "güvenin" sorulmasından dolayı analizler kısmında "fikrim yok" seçeneğine sıfır (0), "hiç

güvenmiyorum" seçeneğine bir (1), "güvenmiyorum" seçeneğine iki (2), "güveniyorum" seçeneğine üç (3) ve "tamamen güveniyorum" seçeneğine ise dört (4) puan verilmiştir. Analizlerde bu sorunun ortalaması alınırken sıfırın etkisi olmayacağı için dörtlü likert üzerinden veriler değerlendirilmiştir. Çünkü "fikrim yok" seçeneğine sıfır dışında herhangi bir katsayının verilmesi, sorunun güvenini ve geçerliliğini düşürmektedir. Dolayısıyla bu seçenek soru üzerinde etkisiz hale getirilmiştir. Ayrıca kurumlara güven sorusunun tablosunda hem frekansları hem de ortalama ve standart sapmayı görebilmek için tablo birleştirme işlemi yapılmıştır. Buna göre ortalamalar ve standart sapmalar olduğu gibi alınırken, "güvenmiyorum" ve "hiç güvenmiyorum" seçenekleri birleştirilip frekans değerleri toplanarak "güvenmiyorum" seçeneği altına yazılmıştır. Aynı yöntemle "güveniyorum" ve "tamamen güveniyorum" seçenekleri birleştirilip frekans değerleri ve sayıları toplanarak "güveniyorum" seçeneği altına yazılmıştır. Bunun yanı sıra tabloda "fikrim yok" seçeneğinin frekans, sayı, ortalama ve standart sapmalarına yer verilmemiştir.

Türkiye'de yapılan ve siyaseti konu alan hemen her çalışmada kurumlara güven sorusu bulunmaktadır. Ankette sorulan kurumlara güven sorusunda katılımcılar, cumhurbaşkanlığı kurumunu en çok güvendikleri (% 53,1) kurum olarak ifade etmişlerdir. Cumhurbaşkanlığı kurumu, özellikle Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı olması, 2007 e-muhtırasının demokratik yöntemlerle atlatılması ve cumhurbaşkanının halk tarafından seçilecek olması gibi etkenlerden dolayı son yıllarda yapılan çalışmalarda en çok güvenilen kurum olmuştur. Böylelikle cumhurbaşkanlığı, böylelikle kurumlara güveni ölçen daha önceki çalışmalarda ilk sırada yer alan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tahtına el koymuş oldu. Bu aynı zamanda toplumun demokratikleşme sürecine de destek vermesi anlamına gelmektedir. Katılımcıların en çok güvendikleri ikinci sıradaki kurum, ordu olmuştur (% 49,5). Ordu hem teoride hem de pratikte diğer kurumlar gibi siyasi iktidarın kullandığı bir cihazdır. Ordunun diğer bürokratik kurumlara bir üstünlüğü veya bu kurumlar arasında bir ayrıcalığı olmadığı gibi, diğer kurumların bağlı olduğu hukuk ve yargı kuralları, ordu için de geçerlidir (Fedayi, 2011: 30). Türkiye demokratik bir ülke olsa dahi, yıllardır yapılan kurumlara güven araştırmalarında ordu, en fazla güvenilen

kurumlar içerisinde ilk sırada yer almıştır. Bu durumu açıklamaya çalışan siyasal güven araştırmacısı Grosskopf'a (2008: 3) göre birçok ülkede şaşırtıcı bir biçimde vatandaşlar, kendilerini daha çok kontrol eden ve fakat demokratik anlamda da denetlenemez olan bir kuruma daha fazla güvenmektedirler. Bu paradoks, demokratik güvenin olduğu yerlerde, gerçekten açıklanması zor bir muammaya dönüşmektedir. Türkiye'de yapılan araştırmalarda aslında ordunun yıllardır en güvenilir kurum olarak çıkmasının bazı sosyo-kültürel ve stratejik temelli açıklamaları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ordunun ülkeyi dış tehditlere karşı savunmada önemli bir aktör olarak görülmesidir. Kaldı ki halk, Türkiye'yi savunmanın güçlü bir orduyla mümkün olduğuna inanmaktadır. İkinci olarak, halkın inandığı değerler sisteminde ordu, "gaza, şehadet, vatan savunması, peygamber ocağı, Mehmetçik" gibi değerlerle birlikte anılmaktadır. Bundan dolayı ordu, adeta sorgulanamayan bir kutsallaştırmaya tabi tutulmuştur. Bunun yanı sıra resmi ideolojinin bir teamül haline getirdiği ordunun kolayca eleştirilememesi, demokratik veya başka bir siyasal sisteme rağmen ülkenin teminatı olarak görülmesi gibi nedenler de, orduya olan güveni sağlamlaştırmaktadır.

Ankete katılanların en fazla güvendiği kurumlar sıralamasında üçüncü sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi (% 47,3) yer almaktadır. TBMM'ye yönelik son yıllarda halkın güveninin arttığı görülmektedir. 2004 yılında TESEV'in yaptığı bir araştırmada TBMM'ye güven; ordu, eğitim sistemi, hükümet, emniyet teşkilatı ve mahkemeler gibi kurumlardan sonra gelen ve sekizinci sırada yer alan bir kurum olmasına karşın (Bkz. Adaman vd., 2005), bu çalışmada en fazla güven duyulan üçüncü kurum olması, dikkat çekicidir. Katılımcıların en fazla güvendiği dördüncü kurum ise Diyanet İşleri Başkanlığı olmuştur (% 46,8). 1997 yılında yapılan bir araştırmada dini kurumlara duyulan güvenin (% 9) rakamsal oranı, orduya duyulan güvenin (% 27) üçte biri kadardır (Akgün, 2002a:58). Bu çalışmada şaşırtıcı bir şekilde DİB, katılımcıların en fazla güvendikleri kurumlar içerisinde yer almaktadır. Buna karşın "dini cemaatler"in güven düzeyinin (% 18,4) oldukça düşük olduğu görülmektedir. DİB ve dini cemaatler, esasında dinin yükümlülüklerini topluma anlatmaya çalışan kurumlar olmasına rağmen aradaki bu güven uçurumunu nasıl açıklamak gerekir? Bu durum iki nedenle açıklanabilir. İlki, toplumun din işlerini

resmi bir kurum aracılığıyla yürütmek istemesi, ikincisi ise 17 Aralık Olayı'ndan sonra Türkiye'de en fazla oy alan siyasi partinin yürüttüğü hükümetin, bir dini cemaat tarafından ve bürokrasi kanalıyla devrilmeye çalışılması gibi yorumlarda aranabilir. Çünkü 17 Aralık Olayı, ülkenin hala gündeminde olan ve toplumda, siyasette, dini cemaatler arasında ciddi kırılmaların yaşandığı bir skandaldır. Bu skandalla ilgili bir diğer mesele ise, dershaneler konusudur. Bu cemaatin Türkiye'de özellikle eğitim kurumları ve bu kurumlar içerisinde en çok bilineni olan dershanelerle anılması, dershanelere olan güveni de azaltmıştır. Katılımcıların sadece % 19,9'u dershanelere güvendiklerini, % 54,5'i de güvenmediklerini belirtmişlerdir. Oysa SDE'nin 2012 yılında yaptığı "Türkiye Siyasal Durum Araştırması"nda, "Dershanelerin kapatılması konusunda ne düşünüyorsunuz?" sorusuna katılımcıların % 44,7'si "kapatılmasını doğru buluyorum" şeklinde yanıtlarken % 31,8'i "kapatılmasını yanlış bulduğunu" belirtmişlerdir. Bu yanıtların dışında katılımcıların % 14,9'luk bir kısmı, dershanelerin kapatılmasıyla ilgili soruya "bugün için erken olduğunu düşünüyorum" şeklinde değerlendirirken % 8,6'sı ise fikir belirtmemişlerdir (SDE, 2012, www.sde.org.tr, erş. tar. 28.03.2014). Öyle görünmektedir ki dershanelerin kapatılması tartışmasıyla başlayan hükümet ve cemaat çatışması, dershanelerin ortalama % 10-15 arasında güven kaybetmesine neden olmuştur.

Tabloda dikkat çeken bir diğer husus, Milli İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT), ortalamalar dikkate alındığında, hükümetten sonra en fazla güvenilen kurum olmasıdır. MİT'e olan güven (% 41,5), emniyet teşkilatına olan güvenden (% 37,9) daha fazladır. MİT'in son dönemlerde yeniden yapılanması, hükümet, başbakan ve genelkurmayla koordineli çalışması, çözüm süreci ve dış politika gibi konularda aktif olarak görev alması ve bu anlamda halkın "yerli bir istihbarat örgütü" olarak MİT'i algılaması, siyasal güven düzeyini arttırmaktadır. MİT'in emniyet teşkilatına kıyasla güven seviyesinin yüksek çıkması, son dönemde gelişen olaylarla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Polisin 17 Aralık Olayları kapsamında sıkça ve olumsuz haberlerle anılması, emniyet teşkilatının güvenilirliğinin azalmasında da önemli bir etken olarak düşünülebilir.

Kurumlara güven tablosunda dikkat çeken bir diğer husus, katılımcıların hükümete duyduğu güvendir (% 41,2). Siyasal güven literatüründe birçok çalışma, sadece hükümete güven üzerinden siyasal güven analizi yapmaktadır (Mangum, 2012: 3; Bkz. Becker, 2011: 237; Hetherington ve Husser, 2012: 313; Marien ve Hooghe, 2011: 283; Dalton, 2005). Özellikle Amerika'da yapılan siyasal güven çalışmalarında, merkezi hükümet ve federal (yerel) hükümet ayrımı yapılarak hem lokal hem de genel bir güven tasviri gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada hükümete güven düzeyi, önemli bir veri olarak ele alınmakta ve fakat siyasal güven analizi için geçerli tek veri olarak kabul edilememektedir. OECD'nin yaptığı araştırmalarda, bu teşkilat üyesi ülkelerin hükümetlere güven ortalaması dikkate alındığında, 2007 yılında halkların % 45'i hükümetlere güvenirken, bu oran 2012'de % 40'a gerilemiştir (OECD, 2013: 10). Türkiye'de hükümete duyulan güvenin yaklaşık son on yılda yükseldiği görülmektedir. Gallup'un 2000 yılında yaptığı milenyum araştırmasında, "hükümetinizi ne şekilde tanımlarsınız?" sorusuna Türkiye vatandaşlarının % 52'si hükümeti "yozlaşmış", % 17'si bürokratik, % 7'si etkili/verimli, % 5'i adil, % 5'i halkın beklentilerine duyarlı ve 24'ü ise "diğerleri" kapsamına alınabilecek yanıtlar vermiştir. Ayrıca Türkiye, 33 ülke arasındaki sıralamada, hükümetinin yozlaşmış olarak görüldüğü 6. ülkedir (Dogan, 2005: 28). Bununla birlikte OECD'nin araştırmasına göre, Türkiye'de 2012 yılında halkın hükümete güven düzeyi % 53'tür (OECD, 2013: 25). Bu oranlar göstermektedir ki hükümete duyulan güven, demokratik rejimin devamlılığı ve demokrasi dışı güçlerin siyasal yönetime müdahalesine karşı duruş bakımından önemlidir.

Tablonun güven sıralamasında son üç kurumu; milletvekili (% 17,9), siyasi partiler (% 13,1) ve siyasetçiler (%12,8) oluşturmaktadır. Ergun Özbudun, siyasi partilerin örgütsel anlamda zayıflamasını ve seçmen desteğinin azalmasını, seçmenlerin partilere olan genel güvensizliğinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Türkiye gibi demokrasi tecrübesinde ciddi kesintiler olan ülkelerde çoğu seçmen, siyasi süreçle ilgili derin bir ümitsizlik ve karamsarlık beslemektedir. Bundan dolayı seçmenler, oy kullandığı siyasi partileri heyecanla savunmak yerine bu partiler arasında en az kötü olanı (ehven-i şer) desteklemek amacıyla sandığa gitmektedir (Akgün, 2002a: 58). Bir diğer açıklama ise, halkın bu

soruyu genelleyerek algılaması ve oy vermediği partiler üzerinden yanıtlamasıdır. Esasında siyasi partilere güvendiğini belirten yanıtlar, kuşkusuz demokratikleşmenin bir göstergesi olarak yorumlanacaktır. Ancak toplumumuzda siyasi parti tercihi, bir nevi futbol taraftarlığı gibi, geçişleri sadece önemli siyasi kırılmalarla mümkün olabilen bir yapıdadır. Bu anlamda Türkiye'de bir siyasi parti fanatizminden bahsetmek olasıdır. Dolayısıyla siyasi partilere güven sorusuna halk, kendi partisini dışarıda tutarak cevaplamaktadır. Çünkü partilere güvendiğini belirten yanıtlar, özde kendi fanatizmine bir ihanet anlamına gelebilmektedir.

Katılımcıların en az güvendiği kişiler % 12,8 ile siyasetçilerdir. Siyasetçilere güven sorusuna, siyasal partilere güven sorusu gibi de yaklaşılabilir. Bu soruya katılımcılar, güvendiği siyasi liderleri veya siyasetçileri dışarıda bırakarak yanıtlama eğilimindedirler. Genel olarak Türkiye toplumunun hafızasında siyasetçilerle ilgili olumsuz çağrışımlar bulunmaktadır. Örneğin siyasetçi; yalancı, verdiği sözde durmayan, kendi çıkarlarını düşünen, karanlık işlere girişen ve iş takip eden vs. gibi menfi yüklemelerle anılır (Bostancı, 1998: 103). Ayrıca dünya çapında on dokuz ülkede yapılan bir araştırma, toplumların siyasetçilere olan güvenini ortaya koyması açısından önemlidir. Buna göre, Almanların sadece % 10'u, Rusların ve Fransızların % 11'i, İngilizlerin % 14'ü, Yunanlıların ve İtalyanların % 8'i ülkelerindeki siyasetçilere güvenmektedirler (Bkz. Kaina, 2008: 406-407). Görülmektedir ki siyasetçilere yönelik güven seviyesinin düşüklüğü, sadece Türkiye'ye özgü bir durum olmamakta ve fakat güven düzeyinin bu kadar düşük olması da, siyaset kurumunun işleyişi bakımından problemlerin oluşumuna kapı aralamaktadır.

Tablo 27. Hükümete ve Kurumlarına Güvene İlişkin Toplam Puan (compute variable) Yöntemiyle Oluşturulan Faktör

Hükümet ve Kurumlarına Güven	Güvenen		Güvenmeyen		Toplam Sayı (N)	Ortalama (4 üzerinden)	Standart Sapma
	Sayı (N)	Yüzde (%)	Sayı (N)	Yüzde (%)			
Hükümet	495	41,2	547	45,6	1200	2,0167	1,31383
Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)	498	41,5	453	37,7	1200	1,9075	1,37010
Emniyet Teşkilatı	454	37,9	521	43,4	1200	1,8692	1,29362
Devlet Okulları	441	36,8	463	38,6	1200	1,7483	1,30694
Devlet Bakanlığı	393	32,7	538	44,9	1200	1,7275	1,27263
Eğitim sistemi	311	26,0	640	53,3	1200	1,6017	1,15070
Maliye	320	26,7	500	41,7	1200	1,4800	1,27317

Hükümete ve kurumlarına güven, siyasal güven çalışmalarında önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Hükümete güven, literatürde yer alan bazı çalışmalarda tek başına yeterli bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşıma sahip teorisyenlerden olan Newton ve Norris'e (2000) göre kurumlara güven; hükümete, hükümetin kurumlarına ve siyasal kurumlara olan güveni betimlemektedir (Newton ve Norris, 2000). Hükümet kurumları olarak da isimlendirilen siyasi kurumlar faktörü, mevcut hükümete duyulan güvenin de bir karnesi niteliği taşımaktadır. Hükümete güven düzeyinin ölçülmesi, kurumların performansı ve işleyişindeki başarı algısı üzerinden yapılmaktadır. Toplumun hükümete güvenmesi, hükümetin faydalı icraatlarına, vatandaşın güçlü temsil gücüne ve politikalarının desteklenir olmasına bağlıdır (Uslaner, 2002: 47). Ayrıca hükümetin kurumları içerisinde ekonomi kurumlarının önemli bir yeri olduğu kabul edilir. Halkın siyasal kurumlar içerisinde özellikle hükümetin ekonomik performansı, siyasi tercihlere yön veren önemli bir faktördür. Çünkü Lawrence'ın da (1997: 111) belirttiği üzere, hükümetin ekonomik performansının düşük olması ya da halkın beklentilerini

karşılayamaması durumunda, hükümete duyulan güven yaygın biçimde düşüş yaşamaktadır (Weatherford, 1984: 190; Arancibia, 2008: 32-33; Norris, 1999b; Bkz. McAllister, 1999; Letki, 2006). Dolayısıyla siyasal güven, hükümetin ekonomik performansının da önemli bir fonksiyonudur.

Hükümete ve kurumlarına yönelik güven düzeyinin hangi anlamlı ilişkilere sahip olduğunu betimlemek için, hükümetin tümüyle icracı olduğu kurumlar alınarak bir faktör haline getirilmiştir. Toplam puan (compute variable) yöntemiyle oluşturulan bu kurumlar; hükümet, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT), Emniyet Teşkilatı, Eğitim Sistemi, Maliye, Devlet Okulları ve Devlet Bakanlıklarıdır. Kuşkusuz bu kurumların dışındaki bazı kurumlar da bu faktör içerisine alınabilirdi. Örneğin ordu ve valilik gibi kurumlar, bu faktöre dahil edilebilirdi. Fakat burada toplumsal hafıza ve kurumun pratikteki fonksiyonu düşünülerek bu iki kurum dahil edilmemiştir. Türkiye'nin siyasal hayatında ordunun yıllardır özerk bir şekilde ve hiçbir kuruma hesap vermeyerek bugüne kadar gelmesi, ayrıca son dönemlerde ordunun sadece hükümete bağlı bir kurum olduğunun hissettirilmesine yönelik yasal düzenlemelerin oluşturulması, ordunun bir hükümet kurumu olduğu gerçeğine uzak bir algı oluşturmaktadır. Dolayısıyla ordu, hükümet kurumlarına dahil edilmemiştir. Bunun yanı sıra valilik ise, bir hükümet kurumu olmasından ziyade siyasi düşüncelere eşit mesafede olan bir devlet kurumu olması hasebiyle, yine bu kurumlar içerisine dahil edilmemiştir. Ayrıca 17 ve 25 Aralık Olaylarının merkezinde yer alan kurumlardan olan Emniyet Teşkilatı ve MİT de bu faktörün içerisinde yer almaktadır. Faktörün bağımsız değişkenlerle anlamlılık ilişkisi, bu anlamda da önem arz etmektedir.

Hükümet ve kurumlarına güven faktörü ile yaş ve cinsiyet değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu faktör ile şehir değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 12,248, sd: 3, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 42). Hükümet kurumlarına en yüksek güven ortalamasına sahip olan şehir, Konya'dır (ort. 15, 06). Konya'yı İzmir (ort. 12,50), Adana (ort. 12,29) ve Diyarbakır (ort. 11,86) takip etmektedir. Buna göre Konya; diğer şehirlerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. İzmir, Diyarbakır ve Adana şehirleri de, Konya ile anlamlı biçimde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 42). Beklenildiği üzere Konya, siyasi tercihinden dolayı hükümet

ve kurumlarına güven düzeyi diğer şehirlere kıyasla yüksektir. Ancak CHP'nin ağırlıkta olduğu İzmir'in, hükümete ve kurumlarına Diyarbakır ve Adana'ya kıyasla yüksek çıkması, kurum ve siyasi parti ayrışmasının olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu durum, kurumların sağlıklı işleyişinden dolayı güven duyulduğunu da göstermektedir. Diyarbakır, hükümete ve kurumlarına güven düzeyinin en az olduğu şehirdir. Hem siyasi parti faktörü hem de kurumlar içerisinde emniyet ve MİT gibi ulusal güvenliği sağlayan ya da organize eden kurumların da bulunması, genelini Kürt etnik yapısının oluşturduğu Diyarbakır'da hükümete ve kurumlarına güvenin düşük çıkmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Hükümete ve kurumlarına güven faktörü ile gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 4,801, sd: 3, p: ,002) (Bkz. Ek-1, Tablo 43). Kategorik hale getirilen gelir düzeyi sorusunda ilk grubun (300-1500 TL) katılım ortalamasının (ort. 13,33) yüksek olduğu görülmektedir. İkinci grubun (1501-2500 TL) ortalaması 12,92, üçüncü grubun (2501-4000 TL) ortalaması 12,68 ve dördüncü grubun (4001-20.000 TL) ortalaması ise 11,07'dir. Buna göre ilk, ikinci ve üçüncü grup dördüncü grupla anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 43). Bu bağlamda gelir seviyesi yükseldikçe, hükümete ve kurumlarına güvende azalma yaşanmaktadır. Bu bulgu, Dünya Değerler Araştırması'nın daha önce yaptığı araştırmalarla da uyuşmaktadır. Akgün'ün (2001: 16) de belirttiği gibi Dünya Değerler Araştırması'na göre Türkiye'nin gelir düzeyi ve siyasal güven düzeyi arasında ilginç bir ilişki bulunmaktadır. Gelir düzeyi düşük olanların hükümet kurumlarına olan güveni, gelir düzeyi yüksek olanlara göre daha yüksektir. Başka bir ifadeyle, zenginler fakirlere kıyasla, kurumlara daha az güven duymaktadırlar. O halde gelir seviyesiyle kurumlara güvenin ters orantılı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla düşük gelir seviyesine sahip olanların, hükümete ve kurumlarına daha fazla güvendikleri anlaşılmaktadır. Hükümete ve kurumlarına güvende önemli bir referans olarak gösterilen ekonomik durum, gelir seviyesinin yüksekliğiyle tamamen ilişkili olmayıp siyasi parti tercihleriyle de bir anlamlılık ilişkisi göstermektedir. Çünkü gelir düzeyi ve siyasi parti değişkenlerinin çapraz tablo analizinde, muhalif partiler olan CHP, MHP ve BDP-HDP'li seçmenler, 4001-20.000 TL arası olan grubun % 63,8'ini oluşturmaktadır. 300-1500 TL arası gelire sahip olan ilk grupta ise AK Partili

seçmenlerin % 44,6'sı bu gruba dahil iken, CHP, MHP ve BDP-HDP'li seçmenlerin % 53'ü bu gruba dahildir. Dolayısıyla ilk grupta AK Parti'nin, dördüncü grupta da muhalif partilerin ağırlığı söz konusudur. Ayrıca hükümete ve kurumlarına güven konusunda ekonomik memnuniyet de göz önüne alınırsa, gelir durumu düşük olanların, hükümetin ekonomi politikalarından memnun oldukları da söylenebilir.

Bu faktör ile kendini tanımlama değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 13,838, sd: 7, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 44). Kendini "Müslüman" olarak tanımlayanların katılım ortalamasının yüksek olduğu görülmektedir (ort. 14,90). "Müslüman" kimliğini; "Müslüman Türk" (ort. 13,61), "Müslüman Kürt" (ort. 12,77), "Türkiyeli" (ort. 12,75), "Türk" (ort. 10,48), "sadece insan" (ort. 10,38) ve "Kürt" (9,09) kimlikleri takip etmektedir. Buna göre kendini "Müslüman" olarak tanımlayanlar, "Türk", "Kürt" ve "sadece insan" olarak tanımlayanlarla anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Kendini "Kürt" olarak tanımlayanlar ise, "Müslüman", "Müslüman Türk", "Müslüman Kürt" ve "Türkiyeli" tanımlamalarla anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 44). Böylelikle hükümet ve kurumlarına güven duymada, dinsel bir aidiyetle kendini tanımlayanların baskın olduğu görülmektedir. Ayrıca etnik yapı temelli salt Türk ve Kürt olarak kendini tanımlayanların güven düzeyinin düşük seyretmesi, hükümetin tümüyle etnik temelli bir politika izlemediğini de ortaya koymaktadır. Hükümetin açılım politikaları, çözüm süreci ve ulus-devlet söylemine aykırı politikaları, hem Türk hem de Kürt olarak kendini tanımlayanlar açısından güven azaltıcı unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Etnik temelli kendini tanımlayanların hükümet kurumlarına güvenlerinin düşük olduğu bulgusu, Berg ve Hjerm'in bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Berg ve Hjerm'e (2010: 403) göre güçlü etnik kimliğe sahip yurttaşların hükümete ve kurumlarına olan güven seviyesi düşük olmasına karşın, güçlü ulusal yurttaşlık kimliğine sahip yurttaşlar, bu kurumlara güvenme eğilimindedir. Şu durumda Türkiye'de "Müslüman Türk" kimliğin, aynı zamanda güçlü ulusal yurttaşlık kimliği olduğu söylenebilir.

Bu faktör ile siyasi parti bağımsız değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 88,110, sd: 5, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 45). Beklendiği üzere AK Parti'nin katılım ortalaması (ort. 16,42) bu faktörde çok yüksektir. MHP'nin

ortalaması 11,15, CHP'nin ortalaması 10,00, BDP-HDP'nin ortalaması 9,49, HUDA-PAR 9,50 ve SP'nin ortalaması ise 9,20'dir. Buna göre AK Parti, HUDA-PAR dışında diğer partilerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. MHP; AK Parti ve BDP-HDP ile anlamlı düzeyde farklılaşırken diğer siyasi partiler de sadece AK Parti'yle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 45). Dolayısıyla yukarıdaki bu faktörün diğer değişkenlerle anlamlılık ilişkisi de göz önüne alındığında, hükümeti oluşturan AK Parti'ye güvenin beklendiği gibi yüksek çıktığı görülmektedir.

Tablo 28. Siyasi Parti, Televizyon ve Gazetelere (Kuruluşlar) Güven

KURULUŞLAR	Güvenen		Güvenmeyen		Toplam Sayı (N)	Ortalama (4 üzerinden)	Standart Sapma
	Sayı (N)	Yüzde (%)	Sayı (N)	Yüzde (%)			
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)	510	42,6	579	48,3	1200	2,1417	1,40175
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	366	30,5	743	61,9	1200	1,8550	1,22211
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	338	28,2	611	50,9	1200	1,6583	1,29021
Büyük Birlik Partisi (BBP)	310	25,9	585	48,8	1200	1,5142	1,21766
Saadet Partisi (SP)	196	16,4	706	58,8	1200	1,3533	1,07523
Barış ve Demokrasi Partisi (BDP)	135	11,3	932	77,7	1200	1,3350	,96621
Halkın Demokratik Partisi (HDP)	108	9,0	921	76,7	1200	1,2533	,91735
İşçi Partisi (İP)	94	7,9	849	70,8	1200	1,1450	,86964
Türkiye Komünist Partisi (TKP)	67	5,6	947	78,9	1200	1,1542	,76106
Hür Dava Partisi (HÜDAPAR)	38	3,2	893	74,5	1200	1,0175	,75675
Hak ve Özgürlükler Partisi (HAKPAR)	31	2,6	874	72,8	1200	,9975	,74024

Cumhuriyet Gazetesi	324	27,0	624	52,0	1200	1,5683	1,22607
Sözcü Gazetesi	319	26,6	586	48,9	1200	1,5242	1,28093
Sabah Gazetesi	292	24,3	623	51,9	1200	1,4642	1,17112
Milliyet Gazetesi	278	23,2	567	48,3	1200	1,3825	1,17857
Yenişafak Gazetesi	255	21,3	547	45,6	1200	1,2883	1,20751
Hürriyet Gazetesi	250	20,9	622	51,9	1200	1,3608	1,14967
Akit Gazetesi	219	19,1	500	41,7	1200	1,1642	1,23091
STAR Gazetesi	224	18,6	573	47,8	1200	1,2383	1,16662
Milli Gazete	214	17,9	510	42,5	1200	1,1358	1,17411
Türkiye Gazetesi	208	17,3	501	41,8	1200	1,1292	1,19806
Özgür Gündem Gazetesi	141	11,8	561	46,8	1200	,9925	1,11287
Zaman Gazetesi	125	10,4	854	71,2	1200	1,2367	,90628
Aydınlık Gazetesi	117	9,8	554	46,2	1200	,8900	1,00768
Ortadoğu Gazetesi	116	9,7	506	42,2	1200	,8867	1,07150
Azadiya Welat Gazetesi	103	8,6	599	50,0	1200	,9208	1,04266
Yeniçağ Gazetesi	91	7,6	512	42,7	1200	,8033	,99941
Bugün Gazetesi	90	7,5	599	49,9	1200	,9100	,97349
Birgün Gazetesi	67	5,6	523	43,6	1200	,7492	,91758
Doğruhaber Gazetesi	49	4,1	547	45,6	1200	,7258	,89796

TRT 1	570	47,5	435	36,2	1200	2,0508	1,33532
NTV	433	36,1	424	35,3	1200	1,6542	1,32452
ATV	418	34,9	539	45,0	1200	1,7417	1,25615
Habertürk Televizyonu	376	31,3	470	39,2	1200	1,5383	1,26749
CNN Türk Televizyonu	357	29,8	492	41,0	1200	1,5167	1,26269
Kanal 7 Televizyonu	354	29,5	523	43,6	1200	1,5475	1,25727
HALK TV	320	26,7	564	47,1	1200	1,5050	1,28894
STAR TV	291	24,2	570	47,6	1200	1,4483	1,20494
Kanal D Televizyonu	280	23,3	591	49,3	1200	1,4233	1,16344
Show TV	237	19,8	583	48,6	1200	1,2925	1,14150
TRT 6	228	19,0	643	53,6	1200	1,3008	1,15171
ULUSAL TV	197	16,4	558	46,5	1200	1,1250	1,17211
Ülke TV	196	16,3	550	45,9	1200	1,1342	1,17217
BENGÜTÜRK TV	159	13,3	498	41,5	1200	1,0025	1,19038
Samanyolu (STV)	146	12,2	849	80,8	1200	1,3050	,94041
Roj TV	111	9,6	858	70,5	1200	1,1850	,97206
Denge TV	114	9,5	514	42,8	1200	,8517	1,05385
Sterk TV	105	8,8	589	49,1	1200	,9100	1,05095
TV 5	103	8,6	516	43,0	1200	,8342	1,01695
Rehber TV	44	3,7	556	46,4	1200	,6933	,84254

Bugünün toplumlarında parlamentoların gücünün azaldığına ve değerini yitirdiğine dair bir algı olduğu, birçok siyaset bilimcinin dillendirdiği bir durumdur. Bu algının oluşmasında; yürütmenin siyasete aşırı biçimde yön vermesi, hükümetlerin rollerinin artması ve gelişmesiyle bürokrasinin siyasal yönetimde ağırlığını daha da hissettirmesi, disipline edilmiş ve adeta birbirine benzeyen siyasal partilerin varlığı, zamanla baskı gruplarının gücünün artması ve medyanın siyasi belirlenimlerde alternatif ve müdahil bir güç olarak yer alması gibi nedenler gösterilmektedir (Heywood, 2012: 293; McAllister, 2000: 30-32). Bundan dolayı Türkiye'de siyasal güvenin tasviri yapılırken siyasal partilerin, gazete ve televizyonların güven düzeyini ölçmek yerinde olacaktır. Ayrıca bu kuruluşlara duyulan güvenle, birçok medya kuruluşu tarafından açıkça ifade edilmese de, bu medya kuruluşları tarafından temsil edilen siyasal parti veya ideolojinin ilişkisi de önem arz etmektedir.

Bu çalışmada katılımcılara; siyasi partiler, gazeteler ve televizyonlardan oluşan kuruluşlara ne ölçüde güvendikleri sorulmuştur. Beşli likert ölçekli sorulan bu sorunun, "fikrim yok", "hiç güvenmiyorum", "güvenmiyorum", "güveniyorum" ve "tamamen güveniyorum" şeklinde seçenekleri bulunmaktadır. Kuruluşlara güven sorusunda herhangi bir görüş bildiren yargının olmaması ve doğrudan kuruluşların ismi verilerek "güvenin" sorulmasından dolayı analizler kısmında "fikrim yok" seçeneğine sıfır (0), "hiç güvenmiyorum" seçeneğine bir (1), "güvenmiyorum" seçeneğine iki (2), "güveniyorum" seçeneğine üç (3) ve "tamamen güveniyorum" seçeneğine ise dört (4) puan verilmiştir. Analizlerde bu sorunun ortalaması alınırken sıfırın etkisi olmayacağı için dörtlü likert üzerinden veriler değerlendirilmiştir. Çünkü "fikrim yok" seçeneğine sıfır dışında herhangi bir katsayının verilmesi, ortalama puanı arttıracağı gibi böyle bir durumda ise, sorunun güveni ve geçerliliği olumsuz biçimde etkilenecektir. Dolayısıyla bu seçenek, soru üzerinde etkisiz hale getirilmiştir. Ayrıca kuruluşlara güven sorusunun tablosunda hem frekansları hem de ortalama ve standart sapmayı görebilmek için tablo birleştirme işlemi yapılmıştır. Buna göre ortalamalar ve standart sapmalar olduğu gibi alınırken, "güvenmiyorum" ve "hiç güvenmiyorum" seçenekleri birleştirilip frekans değerleri toplanarak "güvenmiyorum" seçeneği altına yazılmıştır. Aynı yöntemle "güveniyorum" ve

“tamamen güveniyorum” seçenekleri birleştirilip frekans değerleri ve sayıları toplanarak “güveniyorum” seçeneği altına yazılmıştır. Bunun yanı sıra tabloda “fikrim yok” seçeneğinin frekans, sayı, ortalama ve standart sapmalarına yer verilmemiştir. Bunun yanı sıra anketörlerden, bu soruyu yanıtlamadan önce katılımcıların hakkında bilgi almak istedikleri siyasi parti, gazete ve televizyonlar olduğunda, bu kuruluşlar hakkında gerekli bilgilendirmelerin yapılması istenmiştir. Çünkü siyaseti çok yakından takip edenlerin dahi bilgisinin olamayabileceği bazı kuruluş isimleri bulunmaktadır. Bu kuruluşlar genellikle sınırlı bir bölgede bilinen ve fakat Türkiye'de yaşayan yurttaşların tamamı tarafından bilinmesinin mümkün olmadığı kuruluşlardır. Örneğin Azadiya Welat Gazetesi Diyarbakır merkezli ve yer yer ulusal dağıtımı da yapılan ve özellikle BDP-HDP seçmeninin takip ettiği bir gazete iken Doğruhaber Gazetesi, ulusal dağıtımı olsa da, yine aynı şekilde Diyarbakır ve Güneydoğu illerinde bilinen ve HÜDA-PAR seçmeninin yakından takip ettiği bir gazetedir. Televizyonlardan yine Sterk TV, Roj TV’nin yayın yasağı olduğu yerlerde BDP-HDP seçmeninin izlediği alternatif bir kanalken Rehber TV, HÜDA-PAR seçmeninin takip ettiği bir televizyon kanalıdır. Görülmektedir ki anketörlerin katılımcılara yönelik bu tür bilgilendirmeleri, “kuruluşlara güven” sorusundan azami düzeyde verim alınabilmesini de beraberinde getirmiştir.

Kuruluşlara güven sorusu, üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde siyasi partilere güven, ikinci bölümde gazetelere güven ve üçüncü bölümde ise televizyon kanallarına ilişkin güven doğrudan sorulmuştur. İlk olarak siyasi partilere güvene bakıldığında, dikkat çeken bazı bulguların olduğu görülmektedir. Öncelikle şu belirtilmelidir ki bu soru, anketin 9. sorusunda yer alan 30 Mart seçimlerinde hangi partiye oy verildiğine yönelik sorudan, bir kısım bulgularda benzerlik olsa da, farklı bir sorudur. Çünkü katılımcıların birden fazla siyasi partiye güvenebildikleri görülmektedir. Örneğin AK Parti’ye güvenen bir katılımcı, aynı zamanda BBP’ye de güvenebilmektedir. Dolayısıyla yerel seçimlere doğrudan etki eden yerel dinamikler ve lokal çıkar ilişkileri, güvenilen siyasi partinin adayının dışındaki bir adaya oy vermeyi gerektirebilir. Burada siyasi parti ve aday ayrışması, rahatlıkla müşahede edilebilir.

İktidarda olan partilerin seçmenleriyle muhalefette olan partilerin seçmenlerinin sisteme güven bakımından farklı tutumlara ve algılara sahip olacağı düşünülmektedir. Araştırmalarda görülmektedir ki, iktidar partilerini destekleyen seçmenlerin güven düzeyi, muhalefet seçmenlerinin güven düzeyine göre oldukça yüksektir (Akgün, 2001: 12-13). Katılımcıların yanıtlarına bakıldığında AK Parti (% 42,6), en çok güven duyulan siyasi parti olarak görülmektedir. 30 Mart seçimlerinde hangi partiye oy verildiğine bakıldığında (Bkz. Tablo 14), katılımcıların % 41,7'sinin AK Parti'ye oy verdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla siyasi partiye güven ve oy verme davranışı arasında yaklaşık % 1'lik bir fark olduğu gözlemlenmektedir. En fazla güvenilen ikinci siyasi parti ise, CHP'dir (% 30,5). 30 Mart seçimlerinde CHP'ye oy veren katılımcıların oranı % 30'dur. CHP'ye güvenen ve oy verenler arasında % 0,5'lik bir farklılaşma görülmektedir. En fazla güvenilen üçüncü siyasi parti olan MHP'ye güven, % 28,2'dir. 30 Mart seçimlerinde katılımcıların % 16,3'ü, oyunu MHP'ye vermiştir. MHP'ye güven ile seçimlerde bu partiye oy verenler arasında % 11,9'luk bir fark bulunmaktadır. Dolayısıyla MHP'ye güvenenlerin seçimlerde hangi partiye oy verdikleri merak edilen bir soru haline gelmektedir. Bu partiye güven ile seçimlerde oy kullananların çapraz tablosuna bakıldığında (Bkz. Ek-1, Tablo 46), MHP'ye güvenen toplam 338 (% 100) katılımcıdan 176 katılımcı (% 52,07) MHP'ye, 82 katılımcı (% 24,26) CHP'ye, 77 katılımcı (% 22,78) AK Parti'ye ve 3 (% 0,8) katılımcı ise diğer partilere oy vermiştir. Tablodan anlaşılmaktadır ki MHP'ye güvenenlerin oy verme eğilimi MHP'nin dışında, CHP ve AK Parti yönündedir. Bu durum ise MHP seçmeninin bir bölümünün, iki siyasi partinin savunduğu düşünceye kendini yakın hissettiğini göstermektedir. Buna göre bu seçmen grubu CHP'nin Kemalist, ulusalcı ve laik siyasi kimliklerine kendilerini yakın hissederken diğer grup, AK Parti'nin muhafazakar, demokrat ve dini değerlere saygılı kimliklerine kendilerini yakın hissetmektedirler. Aslında MHP tabanından bir bölümünün bu varlığı, hem 2010 Referandumu'nda hem de 17 Aralık Olayları sonrasında kendini göstermektedir. 2010 Referandumu'nda MHP lideri Bahçeli'yi dinlemeden AK Parti'nin savunuculuğunu yaptığı referandum maddelerine "Evet" yönünde oy kullanan bu grup, 17 Aralık Olayları'ndan sonra "yeni bir İstiklal Mücadelesi" başlattığını ifade eden Erdoğan'ın milliyetçi söylemlerinin de arkasında

durabilmiştir. Süreci dış güçlerin oyunu refleksiyle takip eden bu grup, milliyetçi, muhafazakar ve mukaddesatçı yönleriyle öne çıkmaktadırlar.

Katılımcıların en fazla güvendiği dördüncü siyasi parti, Büyük Birlik Partisi'dir (% 25,9). Türkiye geneli oy oranı ortalaması % 1,1 (30 Mart 2014) olan BBP, diğer partilerin seçmenleri açısından ise güvenilir parti içerisinde değerlendirilmektedir. BBP'ye güvenen toplam 310 (% 100) katılımcıdan 150 kişi (% 48,3) AK Parti'ye, 107 kişi MHP'ye (% 34,51), 42 kişi (% 13,54) CHP'ye, 9 kişi (% 2,9) SP'ye ve 2 kişi (% 0,6) ise HUDA-PAR'a oy vermiştir. İlginç bir şekilde görülmektedir ki BBP'ye güvenenlerin önemli bir kısmı, 30 Mart seçimlerinde AK Parti'ye oy vermiştir (Bkz. Ek-1, Tablo 47). Siyasi partilere güven sorusunda katılımcıların en fazla güvendiği beşinci parti ise Saadet Partisi'dir (% 16,4). Saadet Partisi'nin 30 Mart 2014 seçimlerindeki Türkiye geneli oy oranıyla (% 2) bu partiye güvenenler karşılaştırıldığında, önemli bir farklılık gözlenmektedir. Ankette yer alan 30 Mart seçimlerinde oy verilen siyasi parti sorusuyla Saadet Partisi'ne güvenenlere çapraz tablo uygulandığında SP'ye güvenen 196 (% 100) katılımcının yerel seçimlerde 138'i (% 70,4) AK Parti'ye, 29'u (% 14,7) MHP'ye, 15'i (% 7,6) SP'ye ve 14'ü (% 7,1) ise diğer partilere oy vermiştir (Bkz. Ek-1, Tablo 48). Bulgular hem BBP'ye hem de SP'ye güvenen önemli bir çoğunluğun yerel seçimlerde AK Parti'nin adayını destekliklerini göstermektedir.

Kuruluşlara güven sorusunun ikinci bölümünü gazeteler oluşturmaktadır. Katılımcıların güvenilir bulduğu ilk üç gazete Cumhuriyet (% 27), Sözcü (% 26,6) ve Sabah (% 24,3) gazeteleridir. Bu gazetelerden Cumhuriyet ve Sözcü gazeteleri, hükümet politikalarını kıyasıya eleştiren, CHP'nin siyasal görüşlerine yakın bir duruş sergileyen ve militan demokrasi söylemini dillendiren, Kemalist ve laik profillere sahiplerdir. Cumhuriyet Gazetesi'ne güvenen katılımcıların 30 Mart seçimlerinde hangi partiye oy verdiğine bakıldığında (Bkz. Ek-1, Tablo 49), katılımcıların % 75'inin CHP'ye, % 15'inin MHP'ye, % 8'inin AK Parti'ye ve % 2'sinin ise diğer partilere oy verdiği görülmektedir. Sözcü Gazetesi'ne güvenenlerin siyasi tercihlerine (30 Mart 2014 Yerel Seçimleri) bakıldığında da, yine benzer oranlarda CHP'ye ve diğer partilere oy verildiği görülmektedir. Katılımcıların en fazla güvendiği üçüncü gazete Sabah Gazetesi'dir. Sabah Gazetesi hükümetin

politikalarını destekleyen ve özellikle 17 ve 25 Aralık Olayları'nda hükümet lehine propaganda yapan ve popülist yayınlar yapan bir gazetedir. Bu gazeteye güvenen katılımcıların yerel seçimlerde hangi partiye oy verdiğine bakıldığında (Bkz. Ek-1, Tablo 50), Sabah Gazetesi'ne güvenen katılımcıların % 70'i AK Parti'ye, % 14'ü MHP'ye, % 11'i CHP'ye ve % 5'i ise diğer partilere oy vermiştir. Cumhuriyet Gazetesi'nin yüksek tiraja sahip olmamasına karşın güvenilir bir gazete olarak ilk sırada yer alması, nasıl açıklanabilir? Bu hususta iki faktörün etkili olduğu düşünülmektedir. İlki, AK Parti hükümetine yönelik radikal eleştiriler yapan hem Cumhuriyet hem de Sözcü gazeteleri, genellikle Türkiye'de muhalif düşünceye yani hükümete yönelik ciddi eleştirilere sahip olanların takip ettiği gazetelerdir. Dolayısıyla muhalif düşünceye sahip CHP seçmeninin bu gazeteyi tercih etmede temerküz ettiği söylenebilir. İkinci etken ise AK Parti en fazla güvenilen siyasi parti olarak bulgularda yer alıyorken, bu partiyi destekleyen bir gazete neden aynı zamanda en güvenilir gazete sıralamasında ilk sırada yer almamaktadır? Bu sorunun yanıtı katılımcıların eğitim durumlarına bakılarak verilebilir. Çünkü eğitim seviyesiyle gazete okurluğu arasında yakın bir ilişkinin olduğu düşünülmektedir. Buna göre katılımcılardan CHP'ye oy veren katılımcıların % 60'ı üniversite ve üzeri eğitim kurumlarından mezunken, AK Parti'ye oy veren katılımcıların % 37'si üniversite ve üzeri eğitim kurumlarından mezun olmuştur (Bkz. Ek-1, Tablo 51). Dolayısıyla bu durum gazete takipçiliğini de dolaylı da olsa etkilemektedir.

Gazetelere güven tablosunda dikkat çeken bir diğer husus ise, 17 Aralık 2013 tarihinden önce satış tirajları bakımından Türkiye'nin ilk sıralarında yer alan Zaman Gazetesi'ne yönelik katılımcıların güvenidir (% 10,4). Bu gazete hükümete yönelik 17 Aralık Operasyonu'nu gerçekleştirdiği iddia edilen Gülen Cemaati'nin lokomotif yayın organlarındandır. Bu operasyondan sonra AK Parti hükümeti ve Erdoğan aleyhine yayınlar yapan bu gazeteyle aynı doğrultuda yayın yapan Bugün Gazetesi'ne katılımcıların güveni % 7,5'tir. Dolayısıyla Gülen Cemaati'nin bu gazetelerine yönelik güven seviyesinin, büyük oranda düşüş yaşadığı söylenebilir.

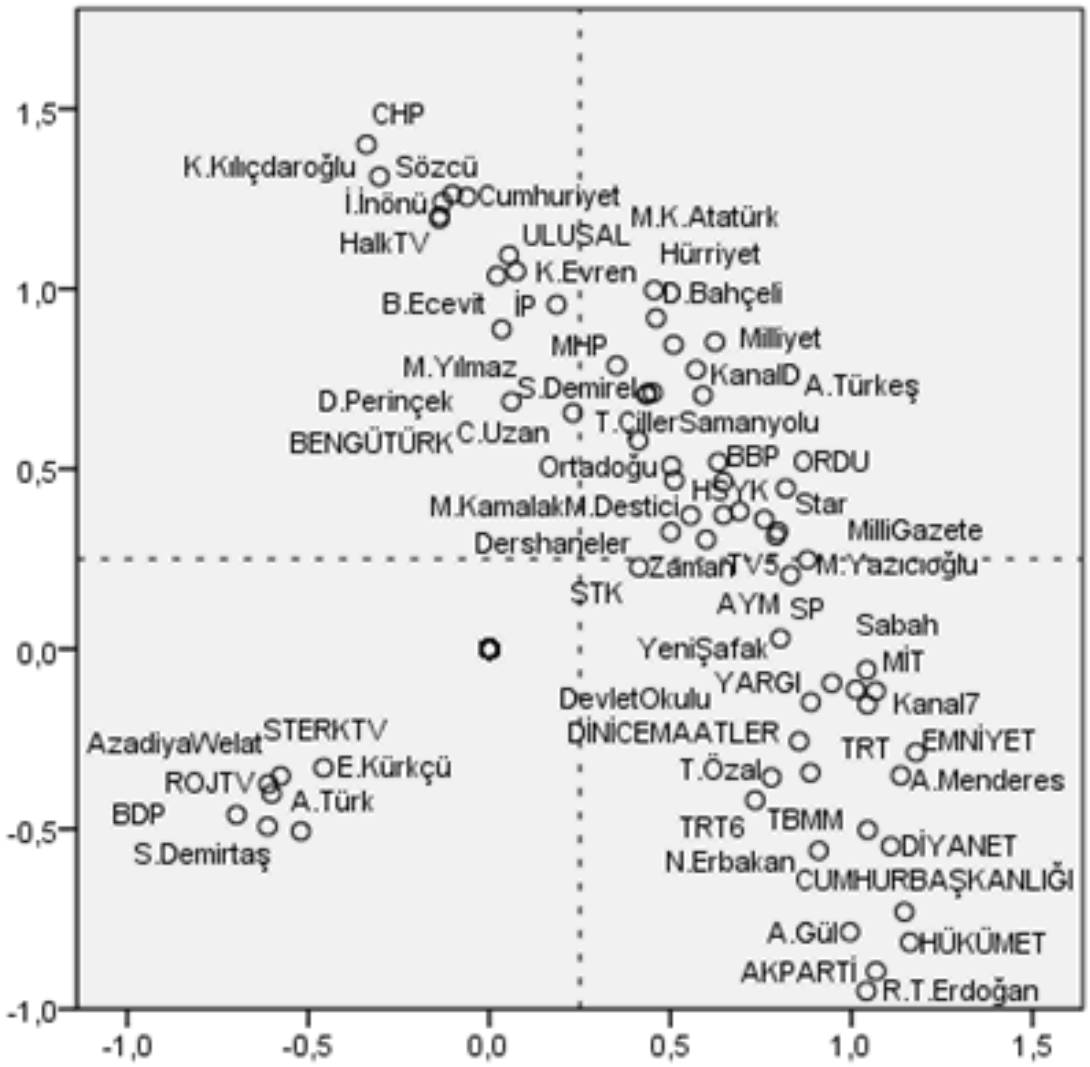
Kuruluşlara güven tablosunun üçüncü bölümünü ise televizyon kanallarına yönelik güveni oluşturmaktadır. Televizyon kanallarının ve özellikle haber medyasının siyasal süreçler üzerinde önemli etkileri olduğu, siyasal güven

araştırmacıları tarafından ifade edilmektedir. Son dönemde siyasal güven teorilerine büyük katkılar sağlayan Joseph Nye (1997: 17), televizyonun siyasal süreçler üzerinde iki önemli etkisi olduğunu belirtmektedir. İlki, televizyonun siyasal süreçleri değiştirebilme ya da yönlendirebilme gücü bulunmaktadır. Siyasi liderler, siyasetçiler ve siyasi temsilciler, kendi tabanına ve topluma hatta dünyaya ulaşmak için televizyonlara başvurmaktadırlar. İkinci olarak, televizyonun oluşturduğu sansasyonlardır. Dünyayı etkilemek amacıyla televizyon, gerçekleri olduğu gibi değil de nasıl görülmesini istiyorsa, haberleri o şekilde servis edebilmektedir. Bu etki, medya içerisinde özellikle haber medyasının da ağırlığını gün yüzüne çıkartmaktadır. Haber medyası, demokratik toplumlarda kilit bir rol oynamaktadır. Medya sadece siyasal gelişmeleri ve günün önemli siyasal ve sosyal gelişmelerini halka sunmakla kalmaz, aynı zamanda vatandaşların bu siyasal tartışmalara katılmalarına da hizmet etmektedir (Moy ve Scheufele, 2000: 744). Ayrıca medya alanında araştırmalar yapan Moy ve Scheufele'ye (2000: 746) göre, haber medyasına yönelik araştırmalarda çıkan genel sonuç, televizyon haberlerini izleyenlerin siyasal güven düzeyinin düşük ve gazeteden haber alanların siyasal güven düzeyinin ise yüksek çıktığı yönündedir. Bununla birlikte genç seçmenlerin siyasal güven düzeyinin şekillenmesinde de medyanın önemli bir etkisi bulunmaktadır. Örneğin Amerika'da politik mizah (politic humor) olarak adlandırılan ve genelde geç saatlerde yayınlanan siyasal içerikli komedi programları, genç seçmenler tarafından oldukça ilgi görmekte, ayrıca bu programlar seçmenlerin hükümete yönelik siyasal güvenlerini de önemli ölçüde etkilemektedir (Becker, 2011; Bkz. Moy ve Scheufele, 2000).

Kuruluşlara güven tablosunda katılımcıların en fazla güvendiği televizyon kanalının TRT 1 olduğu (% 47,5) görülmektedir. Bir devlet kanalı olan TRT 1'i, % 36,1 ile NTV ve % 34,9 ile de ATV izlemektedir. En fazla güvenilen televizyon kanalı olan TRT 1'in ikinci sırada yer alan NTV'yle arasında % 11'lik bir fark bulunmaktadır. TRT 1'e güven duyan katılımcıların 30 Mart seçimlerinde hangi partiye oy verdiğine bakıldığında (Bkz. Ek-1, Tablo 52), bu katılımcıların % 73'ü AK Parti'ye, % 13'ü MHP'ye, % 12'si CHP'ye ve % 2'si ise diğer partilere oy vermiştir. Dolayısıyla TRT 1'e güvenenlerin önemli bir kısmını, hükümeti yöneten AK Partili seçmenler oluşturmaktadır. Bunun dışında CHP'nin televizyon kanalı olan

Halk TV, en fazla güvenilen kanallar içerisinde % 26,7'lik güven oranıyla yedinci sırada yer almaktadır. TRT'nin bir diğer kanalı olan, demokratik açılım politikalarıyla yayın hayatına başlayan ve Kürtçe yayın yapan TRT 6, katılımcıların % 19'unun güvenini kazanmıştır. TRT 6'ya güven duyan katılımcıların kendilerini nasıl tanımladıklarına bakıldığında (Bkz. Ek-1, Tablo 53), bu kanala güvenenlerin % 46,9'u kendini "Müslüman Kürt", % 34,2'si "Müslüman", % 17,8'i "Müslüman Türk", % 17'si "Türkiyeli", % 12'si "sadece insan", % 9,1'i "Kürt" ve % 2,1'i ise kendini "Türk" olarak tanımlamaktadır. O halde TRT 6'ya güvenen katılımcıların "Müslüman" kimliği ön plana çıkarken salt etnik kimliklerin ise, en az düzeylerde olduğu görülmektedir. Ayrıca diğer kanalların güven oranlarına bakıldığında Doğu Perinçek'in Ulusal TV'si katılımcıların % 16,4'ünün güvenini, MHP tabanının takip ettiği Bengütürk TV katılımcıların % 13,3'ünün güvenini, Gülen Cemaati'nin televizyon kanalı olan Samanyolu TV katılımcıların % 12,2'sinin güvenini, Kürtlerin haklarını savunduğu iddia edilen ve PKK'nın propagandasının yapıldığı Roj TV katılımcıların % 9,6'sının güvenini ve yine bu doğrultuda yayın yapan Sterk TV % 8,8'inin güvenini, Saadet Partisi'nin televizyon kanalı TV 5 katılımcıların % 8,6'sının güvenini ve HÜDA-PAR'ın yayın organı olan Rehber TV de katılımcıların % 3,7'sinin güvenini kazanmıştır. Bu bulgulardan da anlaşılmaktadır ki televizyon kanallarına güven duyma; vatandaşın ideolojisi, siyasi parti tercihi ve genel olarak siyasi yaklaşımlarından bağımsız değildir.

Tablo 29. Siyasi Parti, Lider, Kurum ve Kuruluşlara Güvenin Uyum Analizi İlişkisi

Siyasi liderlere, kurumlara ve kuruluşlara duyulan güvenin birlikte değerlendirildiği bu uyum analizinde, üç faktörün birbirlerine olan mesafesi ve kümelenme şekli, siyasal güvenin nerelerde yoğunlaştığını göstermesi açısından önemlidir. Buna göre Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Turgut Özal, Adnan Menderes'ten oluşan siyasi liderler; hükümet, cumhurbaşkanlığı, DİB, TBMM, Emniyet, MİT, yargı, Devlet okulları, AYM ve dini cemaatlerden oluşan kurumlar ve TRT 1, TRT 6, Yenişafak, Sabah, Kanal 7'den oluşan kuruluşlar bir araya gelmiştir. Bu bölgede kümelenen siyasi lider, kurum ve kuruluşlar bir yandan hükümet ve hükümet kurumlarına yönelik ortak siyasal güvenini gösterirken, diğer taraftan

Türkiye'nin siyasi tarihinde sağ yelpazede bulunan ve önemli toplumsal dönüşümlere imza atan Özal ve Menderes siyasal geleneğinin de, AK Parti, Erdoğan, Gül ve hükümet merkezli odaklandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca her ne kadar yargı, AYM, dini cemaatler ve emniyet 17 ve 25 Aralık Operasyonlarında, "paralel yapı" olarak adlandırılan örgütün birer "oyun sahası" gibi değerlendirilse de, tümüyle bu alanda kümelendiğini ifade etmek zordur. Çünkü hükümete güven duyanların bir kısmı, aynı zamanda bu kurum ve kuruluşlara yönelik siyasal güvenlerini korumaktadırlar.

Tabloda yer alan bir diğer kümelenme Zaman Gazetesi, dershaneler, Samanyolu TV, HSYK, BBP, TV 5, Mustafa Kamalak, SP, Mustafa Destici, BBP'den oluşan siyasi lider, kurum ve kuruluşların birbirine yakın düzeyde kümelenmesidir. Özelikle 17 ve 25 Aralık Olayları'ndan sonra hükümete yönelik kurulan bu cephenin tabloda bir araya gelmesi, bu süreçte oluşan ortaklığı da gözler önüne sermektedir. Ayrıca son dönemlerde hükümetle uyumlu çalışan ordunun, hükümetle doğrudan ilişkili lider, kurum ve kuruluşların biraz uzağında olması, orduya sadece hükümete güvenenlerin değil milliyetçi, sosyal demokrat, CHP'li, MHP'li seçmenlerin de güvenini kazandığının açık bir göstergesidir. Çünkü bu bakımdan ordu, bu üç odak noktasının orta yerinde durmaktadır. Aynı durum M. Kemal Atatürk'e olan siyasal güven için de geçerlidir. Siyasi liderlere güvenin birbiriyle ilişkisinin incelendiği Tablo 25'te, MHP ve CHP merkezli siyasi liderlerin arasında yer alan Atatürk'ün, bu tabloda hükümet, MHP ve CHP'nin birbirine olan mesafelerinin ortasında yer alması, bu üç odakta kümelenen katılımcıların da, çoğunlukla MHP ve CHP seçmeni olmak üzere, Atatürk'e güven duyduğunu ortaya koymaktadır.

Tabloda dikkat çeken bir diğer önemli husus, MHP siyasi geleneğini temsil eden liderlerin ve kuruluşların, diğer parti ve liderlerinin konumlanışı dikkate alındığında, birbirlerine bir ölçüde uzak denebilecek yerlerde konumlanmasıdır. Buna göre Alparslan Türkeş, Devlet Bahçeli, MHP, Ortadoğu Gazetesi ve Bengütürk TV, bir geleneğin temsilcileri olarak görülmesine karşın ayrı odaklara entegre olmuş gibi görünmektedir. MHP'nin bu dağınık siyasal tablosu, hem seçmen arasındaki yorum farkına hem de bu siyasi gelenek içerisindeki "mikro kümelenmelere" işaret

etmektedir. Bu ilişki tarzı ise, seçmen ve partisi arasında aynı dilin kullanılmadığını göstermektedir.

Tabloda yer alan bir diğer kümelenme; Süleyman Demirel, Mesut Yılmaz, Tansu Çiller ve Cem Uzan gibi şuan aktif siyasette olmayan liderlerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Vesayet sistemine destek vermeleri ve yolsuzluklar gibi olumsuz eylemlerle anılan bu liderlerin MHP geleneğine yakın bir yerde kümelenmesi, bu liderlere hala güven duyanların siyasi tercih olarak bu partiye oy verdiklerini göstermektedir. Ayrıca CHP merkezli siyasal güvenin de ayrı bir bölgede konumlandığı görülmektedir. Kemal Kılıçdaroğlu ve İsmet İnönü'den oluşan siyasi liderler; Sözcü ve Cumhuriyet Gazeteleri ve Halk TV'den oluşan medya, CHP çevresinde kümelenmiştir. Bülent Ecevit'e güvenenlerin bu odağın biraz altında yer alması, Ecevit'le CHP seçmeninin küçük de olsa farklılaştığını göstermektedir. Bunun yanı sıra Kenan Evren ve Doğu Perinçek'in partisi İşçi Partisi ve yayın grubu olan Ulusal TV'nin de burada kümelenmesi, darbeye destek verenlerin odak noktasını oluşturmaktadır.

Tabloda bariz bir biçimde AK Parti, MHP ve CHP'nin oluşturduğu "merkez siyaseti"nin dışında kalan Kürt siyaseti; Selahattin Demirtaş, Ahmet Türk ve Ertuğrul Kürkçü'den oluşan siyasi liderler; Roj Tv ve Sterk TV'den oluşan medya ile BDP-HDP etrafında kümelenmiştir. Tablo 25'te de görüldüğü üzere, parlamentoda temsil edilen partilerin siyasi liderlerinden çok farklı bir yerde konumlanan Kürt siyasetinin liderleri, aslında Türkiye'nin siyasal haritasında "yeni bir alan açabilmiş" bir geleneğin temsilciliğini yapmaktadırlar. Bu yönüyle siyasal harita; Türkiye'nin merkez siyasetinin dışında konumlanabilmiş, yeni bir siyasi geleneğin varlığına da şahitlik etmektedir.

4.2.4. Demokratikleşme ve Ekonomik Gelişim Süreçlerine Güven

4.2.4.1. Demokratikleşme Sürecine Güvenle İlgili Bulgular

Türkiye'de siyasal güvenin kodlarını belirlemeye ve bir siyasal güven tasviri yapmaya çalışan bu çalışmanın liderler ve kurumlardan sonra üçüncü temel dayanağını süreçler oluşturmaktadır. Süreçlerin ilk konusunu ise demokratikleşme süreci oluşturmaktadır. Demokratikleşme süreci, günümüz siyasal sistemlerinin ideal yönetimi geliştirmek adına yol almaya çalıştığı bir çabaya işaret etmektedir. İnsan hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi, toplumda sosyal adaletin ve eşit haklara sahip olabilmenin yollarının açılması, kısaca sosyal bir varlık olan insanın özgürce yaşabilmesinin imkanının teslim edilmesi, demokratikleşme yolunda atılan büyük adımları oluşturmaktadır. Demokratikleşme süreci, siyasal sistemin demokrasi rejimi üzerine bina edilmesinin serüvenidir. Aynı zamanda bu süreç, sistemle ilgili problemlerin çözüme kavuşturulmasının da bir göstergesidir. Çünkü demokrasiler, her sistemde olduğu gibi, bir anda kurulan, tedavüle konulan ve topluma hakim olan bir doğaya sahip değillerdir. Bu süreç bazen yıllar, bazen de asırlar almaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin çok partili hayata geçişle başladığı düşünülürse; darbelerin, hak ve özgürlük ihlallerinin, dini ve etnik ayrımcılığın, resmi ideolojiyle uyuşmayan ideolojilerin yasaklanmasının ve buna benzer birçok üçüncü dünya ülkelerinin refleksine benzer yaptırımların gerçekleştiğine şahit olunmuştur. Bu uygulamalar ise, halkın siyasal güvenini derinden etkilemiştir. Kaldı ki siyasal güven, demokratik yönetimlerde var olur. Diktatörlüğe ve benzer yönetime sahip olan devletler, her ne kadar demokrasiyle yönettiklerini ileri sürseler de, halkın özgür iradesinin rahatça dolaşıma girmediği siyasal sistemlerde, siyasal güvenden söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla siyasal güvenin önemli belirleyicilerinden biri ise, bir süreç olarak demokratikleşmedir. Özellikle bugünün Türkiye'sinde demokratikleşme, gerek açılım politikaları gerekse de din ve inanç özgürlüğü ve siyasal katılım özgürlüğü gibi konularla sıkça gündeme gelmektedir. Terör sorununa demokratik çabalarla ve çözüm süreci adı altında gerçekleşen görüşmelerle çözüm aranması da, vatandaşın demokratikleşmeye yönelik siyasal güvenini de yakından ilgilendirmektedir.

Demokrasi ve siyasal güven arasında, çok yakın bir ilişki bulunmaktadır (Newton, 2011). Demokrasiye yönelik tutumların şekillenmesinde siyasal güvenin büyük oranda etkisi olmakla birlikte siyasal güvenin oluşması, demokrasi karşıtı tutum ve davranışlarda kuşkusuz aranmamaktadır (Martin, 2010: 710). Ayrıca siyasal güven çalışmaları göstermektedir ki, sivil özgürlükler konusunda güçlü bir demokrasi geleneği olan devletlerde, vatandaşların siyasal sisteme güvenleri yüksektir (Norris, 1999c: 233). Demokratik düzenlemelerin inşa edilebilmesi için de, vatandaşların birbirlerine ve meşru iktidara güven duymaları sağlanmalıdır (Bkz. Lenard, 2008). İyi bir ilişki kurmanın yöntemi ise, tarafların eşit hak ve yükümlülüklere sahip olmasına ve bu eşitlik ilkesinin geçerli olmasına bağlıdır. Kişilerin birbirlerine karşı açık olması ve güven duyması, saygıyı, empatiyi ve hoşgörüyü beraberinde getirmektedir. Fakat keyfi güç kullanma, baskı veya şiddet, ilişkilerin temeline dinamit koymakla eşdeğerdedir (Giddens, 2000a: 76). Dolayısıyla demokratikleşme, toplumda bir arada yaşayan farklı kimliklerin birbirlerine güveniyle ve meşru iktidara duyulan güvenle doğrudan ilişkilidir.

Tablo 30. Demokratikleşme Süreciyle İlgili İfadelerin Dağılımı

	Toplam	**En Düşük**	**En Yüksek**	**Ortalama**	**Standart sapma**
Giyim şeklinden dolayı insanların eğitim hakkının engellenmesi, demokratik değildir.	1200	1,00	5,00	4,1767	1,03345
Giyim şeklinden dolayı insanların çalışma hakkının engellenmesi, demokratik değildir.	1200	1,00	5,00	4,1608	1,02348
Bazı kurumların (ordu, polis, yargı vs.) siyasete müdahale etmesi, demokratikleşmeyi engellemektedir.	1200	1,00	5,00	3,8475	1,12337
Türkiye'nin özgürlükçü bir anayasaya ihtiyacı olduğunu düşünüyorum.	1200	1,00	5,00	3,8175	1,10539
Tüm vatandaşların eşit haklara sahip olması için yapılan tüm demokratik açılımları (süreçleri) destekliyorum.	1200	1,00	5,00	3,5908	1,34409

Devlet kurumları sivilleşmediği (ordunun ve bürokrasinin vesayetinden kurtulmadığı) sürece, Türkiye demokratikleşemez.	1200	1,00	5,00	3,5500	1,16703
Devlet, geçmiş dönemlerde vatandaşların bir kısmına etnik kökeninden dolayı baskı yapmıştır.	1200	1,00	5,00	3,4658	1,31667
Gelecek dönemlerde Türkiye'de darbe olacağına inanmıyorum.	1200	1,00	5,00	3,3842	1,15659
Demokratikleşme konusunda Türkiye'nin hala çok gerilerde olduğuna inanıyorum.	1200	1,00	5,00	3,2467	1,24383
Türkiye eskiye göre daha demokratiktir.	1200	1,00	5,00	3,1975	1,36322
Demokratik bir yönetim için seçim barajının düşürülmesi gerekir.	1200	1,00	5,00	3,1833	1,29078
Siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıran düzenlemeleri destekliyorum.	1200	1,00	5,00	3,1442	1,23342
Her vatandaş istediği dilde eğitim alma hakkına sahip olmalıdır.	1200	1,00	5,00	3,1442	1,44110
Türkiye'de her siyasi düşüncenin TBMM'de temsil edilmesine imkan verilmektedir.	1200	1,00	5,00	3,0950	1,34691
Türkiye'nin bir diktatörlük rejimine doğru gittiğini düşünüyorum.	1200	1,00	5,00	3,0733	1,45879
Devlet, din, dil, ırk ayrımı yapmadan herkese eşit davranmaktadır.	1200	1,00	5,00	2,9483	1,44824
Seçimlerde oy kullanmak, halkın düşüncelerinin TBMM'de temsil edilebilmesi için yeterlidir.	1200	1,00	5,00	2,8550	1,31228
Türkiye'de demokratikleşme arttığı için, terör olaylarının azaldığını düşünüyorum.	1200	1,00	5,00	2,8308	1,34984
Türkiye'de devlet, vatandaşların bir kısmına dini inancından dolayı baskı yapmaktadır.	1200	1,00	5,00	2,7925	1,31816

Türkiye'de herkes istediği gibi düşünebilmekte ve düşündüğünü de ifade edebilmektedir.	1200	1,00	5,00	2,7883	1,41133
Türkiye'de her vatandaşın eşit haklara sahip olduğuna inanıyorum.	1200	1,00	5,00	2,7600	1,42622
Türkiye'de vatandaşlar, özgürce yürüyüşlerini ve protestolarını yapabilmektedir.	1200	1,00	5,00	2,6917	1,42477
Türkiye'de demokrasinin tam manasıyla işlediğine inanıyorum.	1200	1,00	5,00	2,5775	1,26504
Hükümet, ülke ile ilgili önemli kararları almadan önce vatandaşa sormaktadır.	1200	1,00	5,00	2,3467	1,25212

Ankette demokratikleşme süreçlerine olan siyasal güveni ölçmek için bir takım ifadelere yer verilmiştir. Katılımcıların bu ifadelere hangi oranda katıldıkları sorulmuştur. Bu sorunun seçenekleri; (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum olmak üzere beşli likert tipi ölçekle oluşturulmuştur. Buna göre demokratikleşme süreciyle ilgili katılımcıların en güçlü şekilde katıldıkları ifade (ort. 4, 17), giyim şeklinden dolayı insanların eğitim hakkının engellenmesinin demokratik olmadığı ifadesidir. Bilindiği üzere laik, aydınlanmacı ve pozitivist rejime aykırı olan giyim şekli ve özellikle başörtüsü; Kemalist devlet ideolojisinin bir rejim tartışmasına dönüştürdüğü ve bu şekilde giyinenlerin yıllardır eğitim ve çalışma haklarının yasaklandığı kılık kıyafet biçimleridir. Batılı insanlar gibi giyinmeyi bir çağdaşlaşma aracı olarak gören bu zihniyet, bunun dışındaki tüm kılık kıyafet biçimlerine yasak getirmiştir. Çıkarılan Şapka Kanunu, sarık ve cübbenin yasaklanması ve başörtülü bayanların eğitim ve çalışma haklarının ellerinden alınması, tek tip insan yetiştirmeyi amaçlayan Kemalist ulus devlet paradigmasının bir ürünüdür. Bununla bağlantılı olarak katılımcıların en güçlü katıldıkları ikinci ifade (ort. 4,16) ise, giyim şeklinden dolayı insanların çalışma haklarının engellenmesinin demokratik olmadığına yönelik ifadedir. Özellikle 28 Şubat darbesinden sonra siyasi rejimin yasakladığı kılık kıyafete sahip olanların, hem eğitim hem de diğer devlet kurumlarında, öğrenim

görmeleri ve çalışmaları yasaklanmıştır. Başörtülü öğrenim görmek isteyenlerin okuldan atıldıkları veya "ikna odaları"nda resmi ideolojiye dair amentülerin tazelenmesini sağlamaya çalışarak başlarını açtırdıkları dönemler, halen milletin hafızasında tazeliğini korumaktadır. Aynı şekilde devlet kurumlarında çalışan başörtülü vatandaşlar, devlete karşı geldikleri için veya çeşitli bahanelerle mesleklerinden uzaklaştırılmışlardır. Başörtülü şekilde eğitim alma ve çalışma hakkı, son birkaç yıl içerisinde çözüme kavuşturulmuş ve günümüzde bu şekilde giyinen vatandaşlar, hem öğrenim görebilmekte hem de devlet ve özel kurumlarda çalışabilmektedirler. Bunun yanı sıra giyim şeklinden dolayı eğitim hakkının yasaklanmasının demokratik olmadığını düşünen katılımcıların, 30 Mart seçimlerinde hangi partilere oy verdiklerine bakıldığında (Bkz. Ek-1, Tablo 54), AK Partili katılımcıların % 93'ü, BDP-HDP'lilerin % 85'i, MHP'lilerin % 80'i, CHP'li katılımcıların % 65'i ve diğer partilere oy veren katılımcıların büyük çoğunluğu bu yargıyı destekledikleri görülmektedir. Dolayısıyla giyim şekli veya başörtüsü konusunda, toplumun tüm siyasi kesimleri arasında bir konsensüsün oluştuğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların güçlü bir şekilde katıldıkları üçüncü sıradaki ifade (ort. 3,84); ordu, yargı, emniyet teşkilatı gibi kurumların siyasete müdahale etmesinin demokratikleşmeyi engellediği yönündeki ifadedir. Çok partili hayata geçişten itibaren Türkiye, 28 Şubat 1997 tarihli müdahaleyi de katarsak, dört defa askeri darbeye maruz kaldı. Siyasal kültürün oluşumu söz konusu olduğunda, 1960 darbesinden sonra süreklilik kazanan ve siyasette etkili bir güç olan ordu faktörünü, göz ardı etmemek gerekir (Akgün, 2002a: 153-154). Ancak Türk ordusu, toplumun güvendiği kurumlar arasında hatırı sayılır bir yerde olmasına karşın halk, ordunun siyasete müdahale etmesini asla istememektedir (Aktay, 2011: 242). Kaldı ki toplumun düşünüşünde, orduya güven duymak bu kurumun siyasete müdahale etmesine rıza göstermek anlamına gelmemektedir. Çünkü Aktay ve arkadaşlarının yaptığı bir araştırmaya göre ordu, en çok güvenilen kurumlar içerisinde yer alsa da, ordunun siyasete müdahale etmesinden de yine toplumun önemli bir kısmı (% 66) rahatsızlık duymaktadır. Ayrıca hükümetin, Genelkurmay Başkanlığı'nı daha çok denetlemesine ve ordunun icraatları üzerinde etkili olmasına toplumun çoğunluğu (%

65) destek vermektedir (Bkz. Aktay vd., 2007: 77). Atanmışların seçilmişlere yönelik müdahalesi kuşkusuz sadece asker aracılığıyla olmamaktadır. Son dönemde yaşanan 17 ve 25 Aralık Operasyonları'na bakıldığında, emniyet teşkilatı ve yargının da kol kola girerek siyasal yönetime yönelik suikast girişimlerinde bulundukları iddia edilmektedir. Katılımcılar, bu kurumların siyasete müdahalesine de güçlü bir şekilde karşı çıkmaktadır. Ayrıca tabloda bulunan, devlet kurumlarının sivilleşmediği, ordunun ve bürokrasinin vesayetinden kurtulmadığı sürece Türkiye'nin demokratikleşemeyeceği ifadesine de katılımcıların, güçlü biçimde desteklediği görülmektedir (ort. 3,55). Bunun yanı sıra katılımcıların güçlü bir biçimde katıldığı (ort. 3,38) ifadelerden bir diğeri ise, gelecek dönemlerde Türkiye'de darbe olmayacağına yönelik yargıdır. Dolayısıyla Türkiye toplumu, siyasi rejimin ve demokratik işleyişin herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan devam edeceğini düşünmektedir. Bu ifadenin ortalaması (ort. 3,38), demokratikleşmenin devam ettiğini ve fakat hala istenilen düzeyde olmadığını göstermesi açısından da önemlidir.

Katılımcılar Türkiye'nin eski dönemlere göre daha demokratik olduğunu (ort. 3,19), ancak demokratikleşmenin kat etmesi gereken uzun bir yolun olduğunu ifade etmişlerdir (ort. 3,24). Bugünün Türkiye'sinin önceki dönemlerle karşılaştırıldığında daha demokratik olduğuna yönelik düşünceyi, tablodaki bazı ifadeler desteklemektedir. Önceki dönemlerde devletin etnik kökeninden dolayı vatandaşların bir kısmına baskı yaptığına dair ifadeye, katılımcılar güçlü bir şekilde katılmaktadır (ort. 3,46). Türkiye, önceki dönemlere kıyasla demokratikleşen bir ülke olmakla birlikte demokratikleşme konusunda daha fazla çaba sarf etmelidir. Buna göre katılımcılar, özgürlükçü bir anayasanın yapılmasını (ort. 3,81), demokratik açılım politikalarının devam etmesi gerektiğini (ort. 3,59), seçim barajının düşürülmesini (ort. 3,18), siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılmasını (ort. 3,14) ve vatandaşların istedikleri dilde eğitim almalarının sağlanmasını (ort. 3,14) desteklemektedirler.

Tabloda dikkat çeken ifadelerden biri olan Türkiye'nin bir diktatörlük rejimine doğru gittiğine yönelik ifade, katılımcıların % 44,7'sinin katıldığı, % 40'ının ise katılmadığı bir ifadedir. Bu ifadeye CHP'li katılımcıların % 80'i, MHP'li katılımcıların % 65',i ve BDP-HDP'lilerin de % 59,2'si katılmaktadırlar.

Görülmektedir ki muhalefette yer alan siyasi partiyi destekleyen katılımcıların önemli bir bölümü, Türkiye'nin diktatörlük rejimine doğru yol aldığını düşünmektedir. Bu düşünce, yaklaşık on iki yıldır ülkeyi yöneten Erdoğan'ın hem AK Parti içerisindeki ağırlığı hem de aldığı bazı radikal kararların muhalefetteki yansımaları olarak okunabilir. Ayrıca Erdoğan'ın üç çocuk söylemi, öğrenci evlerinde kız ve erkeklerin birlikte yaşamasına tepkisi, Çamlıca'ya camii projesi ve Gezi Parkı Olayları'ndaki çıkışları gibi birçok tutum ve davranışları, muhalefet partilerinin bunu "diktatörlüğe" yormalarına neden olmaktadır. Ancak Erdoğan'ın bu tutum ve davranışlarının, onun "diktatörlüğü"nden mi yoksa "karizmatik liderliği"n verdiği güçten mi kaynaklandığı hususu, üzerinde durulması gereken bir tartışmadır. Fakat bu mevzu, bu çalışmanın sınırlarını aşan ve başka çalışmaların konusu olabilecek bir tartışmadır.

Son dönem tartışmalarında yer alan, seçimlerde oy kullanmanın halkın TBMM'de temsili açısından yeterli olup olmadığına dair tartışma, tablodaki diğer bir ifadeyle ölçülmektedir. Katılımcıların % 38'5'i oy kullanmanın temsil için yeterli olduğunu düşünürken, % 47,2'si ise yeterli olmadığı kanaatini taşımaktadır. Bugün yürürlükte olan temsili demokrasinin, kuşkusuz bazı sorunları bulunmaktadır. Çünkü seçimlerde yurttaşlar, seçtikleri kişileri kendilerini temsil etmeleri için parlamentoya göndermektedirler. Fakat alınan her kararda, halkın görüşlerini almak temsili demokrasilerde mümkün değildir. Bunu aşmak için ise, referandumlar ve plebisitler yapılmaktadır. Ancak bu yöntemler, "doğrudan demokrasi"yi kotarabilecek yöntemler değildir. Bununla birlikte Cumhuriyet tarihinde gerçekleştirilen altı referandumdan (1961, 1982, 1987, 1988, 2007 ve 2010) iki tanesi ise, son yedi yıl içerisinde yapılmıştır.

Tablo 31. Demokratikleşme Sürecine İlişkin Oluşan Faktör Yüklemeleri

	Faktörler		
	1	**2**	**3**
Günümüz Türkiye'sinin Demokratikleşme Göstergeleri			
Türkiye'de vatandaşlar, özgürce yürüyüşlerini ve protestolarını yapabilmektedir.	,807		
Türkiye'de demokrasinin tam manasıyla işlediğine inanıyorum.	,784		
Devlet; din, dil, ırk ayrımı yapmadan herkese eşit davranmaktadır.	,777		
Türkiye eskiye göre daha demokratiktir.	,759		
Türkiye'de herkes istediği gibi düşünebilmekte ve düşündüğünü de ifade edebilmektedir.	,730		
Hükümet, ülke ile ilgili önemli kararları almadan önce vatandaşa sormaktadır.	,727		
Türkiye'de her vatandaşın eşit haklara sahip olduğuna inanıyorum.	,699		
Türkiye'nin bir diktatörlük rejimine doğru gittiğini düşünüyorum.*	-,690		
Türkiye'de demokratikleşme arttığı için, terör olaylarının azaldığını düşünüyorum.	,643	,401	
Seçimlerde oy kullanmak, halkın düşüncelerinin TBMM'de temsil edilebilmesi için yeterlidir.	,622		
Türkiye'de her siyasi düşüncenin TBMM'de temsil edilmesine imkan verilmektedir.	,555		
Demokratikleşme konusunda Türkiye'nin hala çok gerilerde olduğuna inanıyorum.*	-,551		
Türkiye'de devlet, vatandaşların bir kısmına dini inancından dolayı baskı yapmaktadır.*	-,451	,352	
Demokratikleşme Sürecinin Sürekliliğinin Sağlanması			
Tüm vatandaşların eşit haklara sahip olması için yapılan tüm demokratik açılımları (süreçleri) destekliyorum.		,674	
Her vatandaş istediği dilde eğitim alma hakkına sahip olmalıdır.		,654	
Siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıran düzenlemeleri destekliyorum.		,576	

Türkiye'nin özgürlükçü bir anayasaya ihtiyacı olduğunu düşünüyorum.		,541	
Devlet, geçmiş dönemlerde vatandaşların bir kısmına etnik kökeninden dolayı baskı yapmıştır.		,530	
Demokratik bir yönetim için seçim barajının düşürülmesi gerekir.	-,319	,528	
Devlet kurumları sivilleşmediği (ordunun ve bürokrasinin vesayetinden kurtulmadığı) sürece, Türkiye demokratikleşemez.		,481	,364
Kamu Hakları ve Sivil Yönetim			
Giyim şeklinden dolayı insanların çalışma hakkının engellenmesi, demokratik değildir.			,749
Giyim şeklinden dolayı insanların eğitim hakkının engellenmesi, demokratik değildir.			,743
Bazı kurumların (ordu, polis, yargı vs.) siyasete müdahale etmesi, demokratikleşmeyi engellemektedir.		,338	,478
Gelecek dönemlerde Türkiye'de darbe olacağına inanmıyorum.			,431
Eigenvalue	6,417	3,023	2,070
Açıklanan Varyans (%)	26,74	12,60	8,63
Cronbach's Alpha (Güvenilirlik)	,908	,705	,617
KMO Sampling adequacy	,917		
Barlett's test of sphericity	X^2: 11067,826 sd: 276 P: 0,000		

Not: Tabloda (*) işareti olan ve faktörle ilişkili olup eksi yükleme yapan ifadelere, faktör analizi yapılırken tersine döndürme işlemi yapılmıştır. Böylece eksi faktör yüklemeleri engellenmiş, ifadelerin toplam değer üzerindeki anlamı olumlanmıştır. Bu işlem ile ifadelerin anlamı ve muhtevası değiştirilmemiş, faktör analizine sağlıklı biçimde dahil edilebilmesi için sadece biçimsel/teknik bir değişiklik yapılmıştır.

Ankette demokratikleşme süreci ifadelerine yönelik uygulanan faktör analizinde (KMO değeri: ,917), söz konusu ifadelerin üç faktör altında toplandığı ve bu üç faktörün toplam varyansın % 47,97'sini açıkladığı görülmektedir. Demokratikleşme sürecine ilişkin oluşan ilk faktör içerisinde; "Türkiye'de vatandaşlar, özgürce yürüyüşlerini ve protestolarını yapabilmektedir", "Türkiye'de demokrasinin tam manasıyla işlediğine inanıyorum", "Devlet; din, dil, ırk ayrımı yapmadan herkese eşit davranmaktadır", "Türkiye eskiye göre daha demokratiktir", "Türkiye'de herkes istediği gibi düşünebilmekte ve düşündüğünü de ifade edebilmektedir", "Hükümet, ülke ile ilgili önemli kararları almadan önce vatandaşa sormaktadır", "Türkiye'de her vatandaşın eşit haklara sahip olduğuna inanıyorum", "Türkiye'nin bir diktatörlük rejimine doğru gittiğini düşünüyorum*", "Türkiye'de demokratikleşme arttığı için, terör olaylarının azaldığını düşünüyorum", "Seçimlerde oy kullanmak, halkın düşüncelerinin TBMM'de temsil edilebilmesi için yeterlidir", "Türkiye'de her siyasi düşüncenin TBMM'de temsil edilmesine imkan verilmektedir", "Demokratikleşme konusunda Türkiye'nin hala çok gerilerde olduğuna inanıyorum*" ve "Türkiye'de devlet, vatandaşların bir kısmına dini inancından dolayı baskı yapmaktadır*" olmak üzere on üç ifade yer almaktadır. Bu ifadeler içerisinde yıldız işareti olan üç ifade, bu faktöre eksi yükleme yapmış ve bu faktörle ilgili olduğu için ifadeler tersine çevrilmiştir. Buna göre bu ifadelerden biri olan "Türkiye'nin bir diktatörlük rejimine doğru gittiğini düşünüyorum" ifadesi, "Türkiye'nin diktatörlük rejimine doğru gittiğini düşünmüyorum" şekline dönüşürken, ikinci ifade olan "Demokratikleşme konusunda Türkiye'nin hala çok gerilerde olduğuna inanıyorum" ifadesi "Demokratikleşme konusunda Türkiye'nin gerilerde olduğuna inanmıyorum" ifadesine, üçüncü ifade olan "Türkiye'de devlet, vatandaşların bir kısmına dini inancından dolayı baskı yapmaktadır" ifadesi de "Türkiye'de devlet, vatandaşlara dini inancından dolayı baskı yapmamaktadır" ifadesine dönüşmüştür. Bu faktörde yer alan ifadeler, Türkiye'nin bugünkü demokratikleşme sürecine yönelik düşüncelerin bir araya gelmesiyle oluştuğu için bu faktöre "Günümüz Türkiye'sinin Demokratikleşme Göstergeleri" adı verilmiştir. Bu faktör, tek başına toplam varyansın % 26,74'ünü açıklamakla birlikte eigendeğeri 6,417 ve güvenilirliği de yüksek bir faktördür (Cronbach's alpha: ,908).

Günümüz Türkiye'sinin demokratikleşme göstergelerini bir araya getiren bu faktör ile yaş ve cinsiyet değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Günümüz demokratik süreçleri ile anket yapılan şehirler arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 32,377, sd: 3, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 55). Bu ilişkide en yüksek ortalamaya sahip olan şehir, Konya'dır (ort. 56,05). Konya'yı İzmir (ort. 49,15), Adana (ort. 48,50) ve Diyarbakır (ort. 47,97) takip etmektedir. Konya ile ona en yakın mesafede olan İzmir arasında yaklaşık 7 puanlık bir fark bulunmaktadır. Bu bağlamda Konya'nın bu faktöre yüksek bir katılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Buna göre Konya ile İzmir, Adana ve Diyarbakır arasında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir. İzmir, Diyarbakır ve Adana ise, Konya ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 55). Demokratikleşme sürecine Konya'nın yüksek düzeyde katılım göstermesi, hem desteklediği siyasi parti olan AK Parti'nin iktidarda olması hem de Konya'nın 28 Şubat sürecinde yoğun bir şekilde ötekileştirme yaşayan muhafazakar-dindar kimlikle açıklanabilir. Ayrıca AK Parti'nin demokratikleşmeye dönük adımları, bu şehirdeki katılımcıların geçmiş dönemlerde yaşadıkları siyasi ve dini engellemelerin de ortadan kaldırılmasına imkan verdiği için, Konya'dan büyük oranda destek görmektedir.

Bu faktör ile gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 8,670, sd: 3, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 56). Kategorik hale getirilen ortalama gelir düzeyinde ilk grubu oluşturan 300-1500 TL arası (ort. 51,39) gelire sahip olanların en yüksek katılım ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Bu grubu ikinci grup (1501-2500 TL) (ort. 50,04), üçüncü grup (2501-4000) (ort. 49,68) ve dördüncü grup (4001-20.000) (ort. 46,32) takip etmektedir. Buna göre ilk grup; üçüncü ve dördüncü grupla anlamlı düzeyde farklılaşırken, dördüncü grup ise diğer grupların tümüyle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 56). Dolayısıyla düşük gelir seviyesinden yüksek gelir seviyesine doğru gidildikçe, demokratikleşmeden memnuniyet duymanın ve demokratikleşme sürecine güvenmenin azaldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda demokratikleşme sürecine düşük gelir grubuna sahip olanların daha fazla güven duyması, bu grupta olanların maruz kaldığı hak ihlallerinin bu süreçle çözüme kavuşturulduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca ankette demokratikleşme sürecinin mimarı olan AK Parti'ye oy verenlerin çoğunlukta

olması da, bu politikaları üreten siyasi partinin icraatlarına yönelik güven duyulduğunu göstermektedir.

Günümüz demokratikleşme göstergeleri faktörü ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 40,005, sd: 2, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 57). Kategorik hale getirilen eğitim düzeyinde ilk grubu oluşturan ilkokul ve altı tahsil durumunda olanların (ort. 54,62) en yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Bu grubu ikinci grup olan ortaokul ve lise mezunları (ort. 50,94) ve üçüncü grup (önlisans, lisans ve lisansüstü) (ort. 47,65) takip etmektedir. Buna göre her bir grup, diğer gruplarla anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 57). Bu çerçevede eğitim düzeyi yükseldikçe, demokratikleşme sürecine olan güvenin azaldığı görülmektedir. Çünkü eğitim düzeyi arttıkça bireyin hayatında, sosyal ve siyasal beklentilerin arttığı bilinmektedir. Kamusal alana her yönüyle daha çok müdahil olan eğitim düzeyi yüksek olan birey, demokrasi dışı uygulamalara da daha çok muhatap olabilmektedir. Böylelikle hak ve özgürlükler bağlamında da, daha çok demokratik taleplerde bulunabilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde eğitim seviyesinin artması, demokratikleşme taleplerinin daha fazla olmasına ve dolayısıyla sürece güven duymanın da düşme eğilimi göstermesine neden olabilmektedir.

Bu faktör ile siyasi kimlik arasında da anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 80,189, sd: 8, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 58). Muhafazakar (ort. 58,79) ve İslamcı (ort. 55,36) kimliklere sahip olanların katılım ortalamasının yüksek olduğu görülmektedir. Bu kimlikleri; liberal (ort. 50,82), demokrat (ort. 50,62), milliyetçi (ort. 49,64), sosyal demokrat (ort. 43,83), Atatürkçü (ort. 43,76) ve sosyalist (ort. 41,19) kimliklerin takip ettiği görülmektedir. Buna göre muhafazakar siyasi kimlik; diğer tüm siyasi kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşırken Atatürkçülük kimliği, sosyal demokrat dışında, diğer tüm siyasi kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ayrıca milliyetçilik kimliği ise, demokrat ve liberal kimlik dışında, diğer kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 58). AK Parti'yi tercih eden muhafazakar ve İslamcı kimliklerin bu faktörü yüksek düzeyde destekledikleri, CHP'yi tercih eden sosyal demokrat ve Atatürkçü kimliklerin ve BDP-HDP'yi tercih eden sosyalist kimliğin de günümüz demokratikleşme düzeyini ortaya koyan bu faktörü en az destekleyen siyasi

kimlikler olduğu görülmektedir. Ayrıca MHP'yle yakınlaşan milliyetçi kimliğin ise, bu faktöre orta düzeyde katılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra demokratikleşme sürecinden, muhafazakar ve İslamcı kimliklerin memnun olması ve sürece güven duyması ve sosyal demokrat, Atatürkçü ve sosyalist kimliklerin ise süreçten memnun olmaması ve güven duymaması göz önüne alındığında, demokratikleşme sürecinin daha çok muhafazakar-İslamcı kimliklerin lehine işlediği ileri sürülebilir. Bu tespit, büyük oranda doğrudur. Çünkü açılım politikaları, din ve inanç özgürlüğü, ifade özgürlüğü, sivilleşme ve vesayete son verilmesi gibi süreci oluşturan birçok faktör değerlendirildiğinde, ulus-devlet ve Kemalist ideolojinin bundan rahatsızlık duyduğu söylenebilir. Ancak çözüm süreci, demokratik açılım ve çokkültürlü topluma yönelik atılan adımlar, BDP-HDP'yi tercih eden sosyalist ve bir derecede sosyal demokrat kimlikleri memnun etmesi gerekirken, bunun gerçekleşmediği görülmektedir. Dolayısıyla demokratikleşme sürecine daha az güven besledikleri anlaşılmaktadır. Bu durum ise, sosyalist ve sosyal demokratların, sürece siyasal tercihler bağlamında yaklaşıldığını göstermektedir. Ayrıca milliyetçi kimliğin ortalarda yer alması, MHP içerisinde önemli bir kırılmanın olduğunu göstermektedir. Demokratikleşme süreci konusunda, MHP içerisinde bir grup ulusalcı reflekslerle hareket ederken diğer grubun ise muhafazakar kimlikle hareket ettiği görülmektedir.

Bu faktör ile kendini tanımlama değişkeni arasında da anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 30,609, sd: 7, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 59). Kendini "Müslüman" (ort. 55,08) ve "Müslüman Türk" (ort. 52,03) olarak tanımlayanların yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Bu kendini tanımlamaları; "Müslüman Kürt" (ort. 49,46), "Türkiyeli" (ort. 47,95), "sadece insan" (ort. 45,83), "Türk" (ort. 43,67) ve "Kürt" (ort. 41,94) tanımlamaları takip etmektedir. Buna göre; "Müslüman" tanımlaması diğer tüm kendini tanımlamalarla anlamlı düzeyde farklılaşırken "Müslüman Türk" tanımlaması da, "Müslüman Kürt" ve "Türkiyeli" dışında diğer tüm kendini tanımlamalarla anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ayrıca "Türk" olarak kendini tanımlayanlar; "Müslüman", "Müslüman Türk" ve "Müslüman Kürt" tanımlamalarıyla anlamlı düzeyde farklılaşırken "Kürt" olarak kendini tanımlayanlar ise, "Müslüman", "Müslüman Türk", "Müslüman Kürt" ve

"Türkiyeli" tanımlamalarla anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 59). Günümüz demokratikleşme sürecine yönelik faktöre güven besleyenlerin, Müslümanlık ve Müslümanlıkla eklemlenmiş etnik yapı şeklinde kendini tanımlayanlarda yüksek olduğu görülmektedir. Kendini salt etnik temelli tanımlayan Türk ve Kürt kimliklerde ise bu faktörün ifadelerine güven, düşük seviyelerdedir.

Günümüz demokratikleşme sürecinin göstergelerine yönelik faktör ile siyasi parti değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 225,396, sd: 5, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 60). AK Parti (ort. 57,95), bu faktör ilişkisinde en yüksek ortalamaya sahip siyasi partidir. AK Parti'yi takip eden siyasi partiler, MHP (ort. 48,03), SP (ort. 46,86), HUDA-PAR (ort. 43,77), BDP-HDP (ort. 43,35) ve CHP (ort. 42,54) şeklindedir. AK Parti'ye oy veren katılımcıların bu faktöre çok yoğun katıldıkları görülmektedir. Üstelik AK Parti ile kendine en yakın siyasi parti arasında yaklaşık 10 puan fark bulunmaktadır. Buna göre AK Parti, diğer tüm partilerle anlamlı bir biçimde farklılaşırken CHP ise, AK Parti, MHP ve SP ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ayrıca MHP de; AK Parti, CHP ve BDP-HDP ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 60). Bununla birlikte CHP ve BDP-HDP'nin günümüz demokratikleşme süreçlerine güveni düşük seviyede seyretmekte, MHP'li katılımcıların sürece güveni ise orta seviyelerde yer almaktadır. Dolayısıyla süreci yürüten ve hükümette olan AK Parti'nin tabanı, demokratikleşme politikalarına destek vermektedir. Muhalefette yer alan siyasi partiler, özellikle CHP, BDP-HDP ve HUDA-PAR, demokratik göstergelere güven duymamaktadır. Seçmeninin kendini çoğunlukla Kürt kimliği üzerinden tanımlayan BDP-HDP ve HUDA-PAR partilerinin, bugünün demokratikleşme göstergelerine güven beslemedikleri anlaşılmaktadır. Bu bulgu ise, önemli demokratik süreçlerden geçilen bugünlerde, taraflardan biri olan Kürt etnik yapısının diğer demokratikleşme adımlarına yönelik güven düzeyini merak konusu yapmaktadır.

Demokratikleşme sürecine ilişkin ikinci faktör; "Tüm vatandaşların eşit haklara sahip olması için yapılan tüm demokratik açılımları (süreçleri) destekliyorum", "Her vatandaş istediği dilde eğitim alma hakkına sahip olmalıdır", "Siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıran düzenlemeleri destekliyorum", "Türkiye'nin özgürlükçü bir anayasaya ihtiyacı olduğunu düşünüyorum", "Devlet, geçmiş dönemlerde

vatandaşların bir kısmına etnik kökeninden dolayı baskı yapmıştır", "Demokratik bir yönetim için seçim barajının düşürülmesi gerekir" ve "Devlet kurumları sivilleşmediği (ordunun ve bürokrasinin vesayetinden kurtulmadığı) sürece, Türkiye demokratikleşemez" olmak üzere toplam yedi ifadeden oluşmaktadır. Ayrıca bu faktöre, birinci faktörde yer alan "Türkiye'de demokratikleşme arttığı için, terör olaylarının azaldığını düşünüyorum" ifadesi de olumlu yükleme yapmaktadır. Bu ifadeler, demokratikleşme sürecinin sağlıklı yürütülebilmesi adına belirli stratejileri kapsadığı için bu faktöre "Demokratikleşme Sürecinin Sürekliliğinin Sağlanması" adı verilmiştir. Demokratikleşme sürecinin ikinci faktörü, tek başına toplam varyansın % 12,60'ını açıklamakla birlikte eigendeğeri ise 3,023'tür. Ayrıca bu faktör, normal düzeyde güvenilirliğe sahiptir (Cronbach's alpha: ,705).

Türkiye'nin demokrasi sorununa çözüm bulmak, yıllar önce kolu kırılan ve fakat kemikleri yanlış kaynayan bir kişinin, eğrileşen kemiklerini düzeltmek gibidir. Ayrıca ulus-devlet yapısı, tek parti dönemi, ordunun ülkenin sahibi gibi davranması ve iktidar seçkinlerine angaje olmuş siyasetçiler, bu demokrasi sorununu daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bununla birlikte Kürt meselesi, başörtüsü sorunu, vesayet sistemi, meslek liselerine uygulanan katsayı adaletsizliği, siyasi partilerin kapatılması ve hatta ekonomik krizler; kapısına kırk kilit vurulmuş demokrasiye erişebilmeyi engellemiştir. Türkiye'nin siyasi tarihinde, Menderes ve Özal dönemlerinde olduğu gibi, demokratikleşme çabaları olsa da bu çabalar, şubat soğuğuna maruz kalan filizlerden farklı olmamıştır. Demokratikleşme çabalarının yeşertilmeye çalışıldığı AK Parti dönemleri, filizlerin tomurcuğa dönüşmeye başlaması olarak yorumlanmaktadır. Demokratikleşme sürecinde birçok adım atılsa da, hala eksikleri olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu faktörde, demokratikleşme sürecinin sağlıklı yürütülebilmesi için, atılması gereken adımların neler olduğuna yönelik ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadeler, sürecin sağlığı ve sürekliliği açısından önem arz etmektedir.

Demokratikleşme sürecinin sürekliliğinin sağlanması faktörü ile yaş, cinsiyet, gelir düzeyi, medeni durum ve eğitim düzeyi değişkenleriyle aralarında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu faktör ile anket yapılan şehirler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 41,572, sd: 3, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 61). Bu faktöre en

yüksek katılım ortalamasına sahip şehir Diyarbakır'dır (ort. 58,05). Diyarbakır'ı, İzmir (ort. 49,15), Adana (ort. 48,83) ve Konya (ort. 48,00) takip etmektedir. Diyarbakır ve İzmir arasında yaklaşık 9 puanlık bir farkın olması, çoğunluğunu BDP-HDP seçmenlerinin oluşturduğu Diyarbakır'ın, demokratikleşme sürecinin sürekliliğine yönelik ne kadar fazla istekli olduğunu göstermektedir. Buna göre Diyarbakır, diğer tüm şehirlerle anlamlı düzeyde farklılaşırken İzmir, Adana ve Konya şehirleri de, sadece Diyarbakır ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 61). Faktörün ifadelerinin öne çıkardığı, demokratik açılımlarının desteklenmesi, herkesin istediği dilde eğitim alma hakkının olması, siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması, özgürlükçü bir anayasaya ihtiyaç duyulması, seçim barajının düşürülmesi, devletin geçmiş dönemlerde etnik yapısından dolayı vatandaşa baskı yaptığı ve devletin tüm kurumlarında sivilleşmelerin gerçekleştirilmesi gerektiğine yönelik ifadelerden bazıları, aslında BDP-HDP siyasi geleneğinin dillendirdiği talepler olmuştur. Bundan dolayı Diyarbakır, bu ifadelere güçlü bir destek vermektedir. Bunun yanı sıra temelde farklı siyasi tercihlerin ağır bastığı İzmir, Adana ve Konya ise, bu ifadelere birbirine yakın düzeyde destek vermektedirler. Bu ifadelerden bir kısmını başbakanlık görevini yürütürken Eylül 2013'te "demokratikleşme paketi" bünyesinde açıklayan Erdoğan'ın genel başkanlığını yürüttüğü AK Parti'nin oy deposu olan Konya, demokratikleşme sürecinin ilk faktörü olan günümüz demokrasi göstergelerine güçlü bir katılım göstermesine rağmen, bu faktörde bu denli desteği sağlamamaktadır. Ancak Konya'nın bu ifadelere ilişkin desteğinin güçlü olmaması, AK Parti'nin tabanının duyduğu bir tedirginlikten ziyade, bir İç Anadolu şehri olan Konya'nın kendine has bir refleksi olarak yorumlanabilir. Bu faktörün siyasi parti ile anlamlılık ilişkisine değinildiğinde, bu husus daha fazla netlik kazanacaktır. O halde bu üç şehir, genelde Kürt siyasetinin talepleri olarak bilinen bu ifadelere düşük seviyede katılım göstermektedirler. Ayrıca bu bulgu; çözüm süreci ve demokratik açılım politikaları konusunda da bu üç siyasi parti seçmeninin, tedirginliklerini koruduklarına dair sinyaller vermektedir.

Bu faktör ile siyasi kimlik arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 27,756, sd: 8, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 62). Siyasi kimlikler içerisinde sosyalist (ort.

56,31), İslamcı (ort. 54,37) ve demokrat (ort. 53,39) kimlikler, bu faktöre yüksek düzeyde katılım göstermektedirler. Bu kimlikleri; liberal (ort. 52,34), muhafazakar (ort. 52,11), sosyal demokrat (ort. 51,37), Atatürkçü (ort. 46,52) ve milliyetçi (ort. 43,64) kimlikler takip etmektedir. Buna göre sosyalist kimlik, milliyetçi ve Atatürkçü kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Atatürkçü kimlik ise, muhafazakar, sosyalist, İslamcı, demokrat ve sosyal demokrat kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 62). Sosyalist ve İslamcı kimliklerin bu faktöre ilişkin ortalamaları yüksek iken, Atatürkçü ve milliyetçi kimliklerin ortalamasının çok düşük olduğu görülmektedir. O halde genelde Atatürkçü kimliğe sahip olan CHP seçmeni ve büyük oranda milliyetçi kimliği işaretleyen MHP seçmeninin (Bkz. Tablo 15), bu ifadeleri Türkiye'nin bütünlüğüne ve bağımsızlığına yönelik bir tehdit olarak görmesinden dolayı katılım ortalamalarının düşük olduğu söylenebilir. Dolayısıyla milliyetçi ve Atatürkçü kimliklerde, ulus-devlet reflekslerinin güçlü bir biçimde varlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu refleksler ise, liberal demokratik uygulamalara karşı durmayı beraberinde getirmektedir.

Bu faktör ile kendini tanımlama değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 48,781, sd: 7, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 63). Kendini "Müslüman Kürt" (ort. 60,25) ve "Kürt" (ort. 59,84) olarak tanımlayanların, bu faktöre katılım ortalamalarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu tanımlamaları; kendini "sadece insan" (ort. 54,40), "Müslüman" (ort. 53,83), "Türkiyeli" (ort. 51,77), "Müslüman Türk" (ort. 47,06) ve "Türk" (ort. 44,79) olarak tanımlayanlar takip etmektedir. Buna göre; "Müslüman Kürt" kimliği, "Kürt" kimliği hariç diğer tüm kendini tanımlama biçimleriyle anlamlı düzeyde faklılaşırken aynı şekilde "Kürt" kimliği de "Müslüman Kürt" tanımlaması dışında tüm kendini tanımlamalarla anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ayrıca "Türk" ve "Müslüman Türk" kimlikleri de, diğer tüm kendini tanımlamalarla anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Bununla birlikte "Müslüman" kimliği ise, "Türkiyeli" ve "sadece insan" tanımlamalarının dışındaki tüm kendini tanımlamalarla anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 63). Yukarıda da bahsedildiği üzere bu faktör, demokratikleşme sürecinin sürekliliğinin sağlanması için yapılması beklenen ifadeleri içermekteydi. Bu faktöre yüksek katılımın "Kürt" olarak kendini tanımlayanlarda ortaya çıkması, Kürt katılımcıların

demokratikleşme sürecine yönelik diğerlerine kıyasla daha çok beklenti içerisinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca Türk ve Müslüman Türk olarak kendini tanımlayanlar, bu faktörde en düşük katılım ortalamasına sahip görünmektedir. Bu faktördeki ifadeler içerisinde Kürt siyasetinin talep ettiği (anadilde eğitim, siyasi parti kapatmanın zorlaştırılması, etnik kökeninden dolayı baskı yapılması, seçim barajının düşürülmesi) bazı maddeler yer alsa da; demokratik açılım, özgür bir anayasa, sivilleşme ve parti kapatmanın zorlaştırılması gibi ifadeler de sadece Kürt siyasetinin değil, diğer siyasi partilerin de talepleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla kendini "Türk" ve "Müslüman Türk" olarak tanımlayanların hangi siyasi parti tercihinde bulundukları, bu ilişkiyi anlamlandırmak açısından önem arz etmektedir.

Bu faktör ile siyasi parti tercihleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 73,761, sd: 5, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 64). Siyasi tercihleri BDP-HDP (ort. 60,56) ve HUDA-PAR (ort. 65,20) olan katılımcıların bu faktöre katılım ortalamaları yüksektir. Bu partileri; AK Parti (ort. 51,63), SP (ort. 51,56), CHP (ort. 47,33) ve MHP (ort. 43,33) izlemektedir. Buna göre BDP-HDP; HUDA-PAR dışında tüm siyasi partilerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. AK Parti, SP dışındaki tüm partilerle farklılaşırken MHP, diğer tüm partilerle CHP ise, SP dışındaki tüm partilerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 64). Bu faktörde HUDA-PAR'ın en yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Ancak bu saha çalışmasında siyasi parti değişkeni önemli bir kota olmakla birlikte bu dört şehirdeki ilk dört siyasi parti de bu kotanın içine dahil edildiği için, Diyarbakır'daki oy oranına bağlı olarak toplam 1200 anket içerisinden sadece 10 anket HUDA-PAR seçmeniyle yapılmıştır. Dolayısıyla HUDA-PAR'ın siyasi yaklaşımının, bu faktördeki ifadelerle uyuşan ve bu ifadelere yoğun biçimde katılım gösteren bir yapıda olduğu düşünülmektedir. Fakat SP seçmeni dışında diğer siyasi parti tercihinde bulunan katılımcıların sayısıyla kıyaslandığında, HUDA-PAR için belirtilen 65,20'lik ortalama, tüm partiyi temsil etmeyebilir. HUDA-PAR'lı seçmenlerin sayısının daha yüksek olduğu bir araştırmayla, HUDA-PAR'ın demokratikleşme sürecinin sürekliliğiyle ilgili düşüncelerinin daha net ve detaylı çıkacağı öngörülmektedir. Ancak bu meseleyle ilgili HUDA-PAR'lı seçmenlerin de, BDP-HDP'li seçmenlerden çok da farklı

beklentiler içerisinde olduğu düşünülmemektedir. Bunun dışında bu faktör ile ilgili bazı tespitler yapmak gerekmektedir. Kendini "Kürt" ve "Müslüman Kürt" olarak tanımlayanlar, sosyalist ve İslamcı siyasi kimliğe sahip olanlar, BDP-HDP ve HUDA-PAR'ı tercih edenlerin, bu faktöre yüksek düzeyde katılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra kendini "Türk" ve "Müslüman Türk" olarak tanımlayanlar, milliyetçi ve Atatürkçü siyasi kimliğe sahip olanlar, MHP ve CHP'yi tercih eden katılımcıların ise, bu faktöre en az destek verdiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye'deki çoğunluğu oluşturan iki etnik yapı üzerinden kendini tanımlayanların iki keskin uçlarda yer alması, demokratikleşme sürecinin geleceğine yönelik toplumda ciddi bir kırılmanın yaşandığını da göstermektedir. Muhafazakar, demokrat ve liberal siyasi kimliklere sahip, kendilerini Müslüman, sadece insan ve Türkiyeli olarak tanımlayanlar, AK Parti ve SP'yi tercih edenlerin ise, orta düzeyde bu faktöre katılım gösterdikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu grup, faktördeki ifadelere bir yandan destek verirken diğer yandan ise tedirginlik duymaktadır. Bununla birlikte bu faktörün anket yapılan şehirlerle anlamlılık ilişkisinde Konya ile Adana ve İzmir'in birbirine yakın katılım ortalamalarına sahip olduğu görülmekteydi. Yüksek oranda AK Parti'yi destekleyen Konya'nın bu faktörün ifadelerine yönelik desteği, anketteki AK Parti'ye oy veren katılımcıların bu ifadelere ilişkin desteğiyle farklılaşmaktadır. Çünkü bu faktörün siyasi parti değişkeniyle ilişkisinde AK Partili katılımcıların ortalaması, CHP'den 4 puan ve MHP'den ise 8 puan fazladır. Böylece AK Parti seçmeninin bu faktörü desteklediği ifade edilebilir.

Demokratikleşme sürecine ilişkin üçüncü faktör; "Giyim şeklinden dolayı insanların çalışma hakkının engellenmesi, demokratik değildir", "Giyim şeklinden dolayı insanların eğitim hakkının engellenmesi, demokratik değildir", "Bazı kurumların (ordu, polis, yargı vs.) siyasete müdahale etmesi, demokratikleşmeyi engellemektedir" ve "Gelecek dönemlerde Türkiye'de darbe olacağına inanmıyorum" olmak üzere toplam dört ifadeden oluşmaktadır. Ayrıca ikinci faktörde yer alan "Devlet kurumları sivilleşmediği (ordunun ve bürokrasinin vesayetinden kurtulmadığı) sürece, Türkiye demokratikleşemez" ifadesi de, bu faktöre olumlu yükleme yapmaktadır. Faktörün ifadelerine genel olarak bakıldığında, giyim şeklinden dolayı yurttaşın çalışma ve eğitim alma hakkının engellenmesi ve ordu ve

diğer bürokratik kurumların siyasete müdahale etmesiyle ilgili maddelerin olduğu görülmektedir. Bundan dolayı bu faktöre, "Kamu Hakları ve Sivil Yönetim" adı verilmiştir. Demokratikleşme sürecinin üçüncü faktörü, tek başına toplam varyansın % 8,63'ünü açıklamakla birlikte eigendeğeri ise, 2,070'tir. Ayrıca bu faktör, normal düzeyde güvenilirliğe sahiptir (Cronbach's alpha: ,617).

Türkiye'nin siyasi tarihinde ordu, siyaset kurumunun temel bileşenlerinden birine dönüşmüştür. Ordunun müdahil olmadığı bir siyasetin hayal dahi edilemediği bu siyaset algısı, ordu gölgesinde siyaset yapan veya karşı çıksa da bunu yüksek perdeden dillendiremeyen ya da nadiren de olsa ordunun siyasette yeri olmadığını açık bir dille ifade eden siyasi liderlerin üretilmesini sağlamıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren kendini devletin kurucu bir unsuru olarak konumlandıran ordu, hem Cumhuriyetle hem de Atatürk'ün reformlarıyla, başka kurumlar ile karşılaştırılamayacak derecede, kendini özdeşleştirmişti. Türk Silahlı Kuvvetleri, kendisine kanun ile yüklenen Türkiye Cumhuriyeti'ni, hem iç hem de dış düşmanlara karşı koruma ve Cumhuriyetle gelen kazanımları teminat altına alma görevini üstlenince, bu rolünü zamanla kurumsallaştırmıştır (Heper, 2010: 150). Böylelikle asker, demokrasinin "balans ayarı"na ihtiyacı olduğunu düşündüğünde, darbe yapmayı, devlete ve Atatürk ilke ve inkılaplarına yönelik bir "vatan hizmeti" olarak görmüştür. Ancak askeri darbelerin tümü, Türkiye toplumunun siyasal ve kültürel öğelerinin güvenle yürütüldüğü, tek bir insan tipinin değil çoğulcu anlayışların ve farklı vatandaş tiplerinin de olabildiği, vatandaşın devletle, bireylerle ve kültürlerle barışık olduğu bir sistemi, her daim ıskalamanın bir aracı olmuştur (İnsel, 2012: 165). Iskalanan böyle bir toplumun kurgulanamaması; din ve inanç özgürlüğüne yönelik yasakları, kılık kıyafet serbestisinin engellenmesini, imam-hatip okullarının eğitiminin irticaya referansla sınırlandırılmasını, Kürt vatandaşların görmezden gelinmesini, azınlıkların her daim ihanet etme riskini taşıması gibi, yasak ve ihlallerle dolu bir algıya sahip Türkiye toplumun üretimini beraberinde getirdi. Böylelikle toplumun birçok farklı kesiminden vatandaşlar, devletle ve cumhuriyetle kavgalı hale geldi.

Türkiye'de demokrasi tartışmaları, demokrasinin "amaç" veya "araç" olarak görülmek istenmesiyle yakından ilgilidir. Devlet seçkinleri ulaşılması gereken bir

amaç olarak gördüğü demokrasiye halel getireceğini düşündükleri tüm teşebbüsleri bertaraf etmeye çalışırken, demokrasiyi ülke yönetimini gerçekleştirebilmede bir araç olarak gören siyasi liderler de sürekli hedef tahtasında yerlerini aldı (Heper, 2002, 2011). Ayrıca demokrasinin bir amaç olarak düşünülmesi ve ulaşılması gerekli bir "kızıl elma" mitosu içinde değerlendirilmesi, başka bir rejimin demokrasiye tercih edilmesini önledi. Ancak bu haliyle demokrasi, liberal bir nitelik değil otoriter bir bedene büründü. Böylece ordu, demokrasinin "sıkışan gazını" almak adına her on yıla ayarlı direkt veya dolaylı müdahaleler yapmayı, kendinde bir hak olarak görebildi. Dolayısıyla demokratikleşme sürecinin üçüncü faktöründeki bu ifadeler, ordunun veya herhangi bir kurumun siyasete müdahale etmesine ve giyim şeklinden dolayı da vatandaşların yasal haklarının ihlal edilmesine yönelik katılımcıların düşüncelerini yansıtmaktadır.

Demokratikleşme süreci sorusunun kamu hakları ve sivil yönetim faktörü ile yaş, cinsiyet, gelir durumu, medeni durum ve eğitim düzeyi değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu faktör ile anket yapılan şehirler arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 13,496, sd: 3, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 65). Bu faktöre en yüksek katılım ortalamasına sahip şehir Konya (ort. 53,63) iken, Konya'yı Adana (ort. 50,57), Diyarbakır (ort. 49,30) ve İzmir (ort. 48,59) takip etmektedir. Buna göre Konya, diğer şehirlerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ayrıca Adana, Diyarbakır ve İzmir de sadece Konya ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 65). Faktörde geçen iki ifadede, "giyim şeklinden dolayı" eğitim ve çalışma haklarının engellenmesinin demokratik olmadığı belirtilmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde birçok katılımcının bu ifadeye katılım göstermesi beklenmektedir. Oysa muhafazakar bir şehir olarak bilinen Konya'nın yüksek katılım göstermesi ve diğer şehirlerin ise düşük düzeyde bu faktöre destek vermesi, "giyim şekli" ibaresinden, belirtilmemiş olmasına karşın, "başörtüsü veya türbanın" anlaşıldığını göstermektedir. Ayrıca ordunun veya diğer kurumların siyasete müdahale etmesiyle ilgili ifadeler de, daha önce "Liderin Ülke Sorunlarına Yaklaşımı" sorusunda da görüldüğü üzere (Bkz. Ek-1, Tablo 20), yine Konya'nın yüksek katılım gösterdiği ifadeler olmuştur. O halde Konya, başörtüsü yasağının demokratik olmadığı ifadelerine yüksek düzeyde destek verirken, askerin ve

bürokrasinin siyasete müdahalesinin de demokratik olmadığını yine yüksek düzeyde desteklemektedir. Bunun yanı sıra diğer üç şehir olan İzmir, Adana ve Diyarbakır'ın ise, kamu hakları ve sivil yönetim faktörüne düşük düzeyde destek verdiği anlaşılmaktadır.

Bu faktör ile siyasi kimlik değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 5,630, sd: 8, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 66). Muhafazakar (ort. 51,98), milliyetçi (ort. 51,73) ve liberal (ort. 51,32) kimlikler, bu faktöre yüksek katılım göstermektedirler. Bu kimlikleri; sosyalist (ort. 50,57), İslamcı (ort. 50,52), "diğer" (ort. 50,46), demokrat (ort. 49,37), Atatürkçü (ort. 47,55) ve sosyal demokrat (ort. 46,94) kimlikler takip etmektedir. Buna göre muhafazakar ve milliyetçi kimlikler, sosyal demokrat ve Atatürkçü kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. İslamcı kimlik sadece sosyal demokrat kimlikle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Sosyalist, demokrat, liberal ve "diğer" kategorisinde yer alan kimlikler ise, hiçbir kimlikle anlamlı düzeyde farklılaşmamıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 66). Siyasi kimlikler düzeyinde bu faktöre muhafazakar ve milliyetçilerin en fazla destek verdikleri görülmektedir. Atatürkçü ve sosyal demokratlar ise, düşük seviyede destek vermektedirler. İslamcı kimliğin, başörtüsü algısı üzerinden ele alındığında, bu faktöre en yüksek düzeyde destek vermesi beklenmekteydi. Bundan dolayı İslamcı kimliğin bu faktörün hangi ifadesinde farklılaştığını anlamak için, siyasi kimliklerin bu faktörde yer alan her bir ifade ile ayrı ayrı çapraz tablosu alınmıştır. "Gelecek dönemlerde darbe olacağına inanmıyorum" ifadesi dışındaki tüm ifadelere İslamcılık kimliği, diğer kimliklerle benzer düzeyde destek vermektedir. Ancak gelecek dönemlerde darbe olacağına ilişkin yargıda İslamcılık, diğer kimliklerle farklılaşmıştır. Bu ifadeye ordunun müdahalesine sıcak baktığı düşünülen Atatürkçü kimliğe sahip olanlar dahi % 25,9 oranında destek verirken, İslamcılar bu ifadeye % 23,3 oranında destek vermektedirler. İlginç bir şekilde görülmektedir ki İslamcılar, gelecek dönemlerde ordunun siyasete müdahale etmeyeceğine dair güçlü bir kanı beslememektedirler. Bu durumu, İslamcıların 28 Şubat 1997'de yaşanan darbe sonrası geçirdiği ağır travma durumuna bağlamak mümkündür. Başörtüsü sorunu, katsayı adaletsizliği, Kur'an kurslarına getirilen yaş sınırlaması ve kamusal alanda yaşanan birçok hak ihlallerinin İslamcı kimliğe sahip olanlar üzerinde daha ağır işleyen uygulamalarının, bu

güvensizliğe neden olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra bir diğer husus, milliyetçi kimliğin bu faktöre yüksek düzeyde destek vermesidir. Genellikle siyasal meselelerde Atatürkçü ve sosyal demokrat kimlikle birlikte hareket eden milliyetçi kimliğin, bu faktörde muhafazakar kimlikle benzer yönelimlerde olması, milliyetçiliğin bu ifadeler hakkındaki genel tasvirine dair çıkarsamalar yapmayı gerektirmektedir. Siyasi kimlik değişkeni ve ifadelerin ayrı ayrı çapraz tablosu alındığında, bu ifadelere milliyetçi kimliğin yüksek düzeyde katılım gösterdiği tespit edilmiştir. O halde milliyetçilerin başörtüsü ve sivili yönetim konularında, Atatürkçü kimlikle farklılaştığı görülmektedir.

Bu faktör ile kendini tanımlama değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 4,814, sd: 7, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 67). Kendini "Türkiyeli" (ort. 51,86), "Müslüman Kürt" (ort. 51,49) ve "Müslüman" (ort. 51,24) olarak tanımlayanlar, bu faktörün ifadelerine yüksek düzeyde katılım göstermektedirler. Bunları, "Müslüman Türk" (ort. 50,60), "sadece insan" (ort. 49,20), "Kürt" (ort. 47,76) ve "Türk" (ort. 46,23) tanımlamaları takip etmektedir. Buna göre, "Müslüman Kürt", "Türkiyeli" ve "Müslüman Türk" tanımlamaları sadece "Türk" tanımlamasıyla anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. "Kürt", "sadece insan" ve "diğer" kategorisindeki tanımlamalar ise, hiçbir tanımlamayla anlamlı düzeyde farklılaşmamıştır. "Türk" tanımlaması da, "Müslüman", "Müslüman Kürt" ve "Müslüman Türk" tanımlamalarıyla anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 67). Bu faktörün anlamlılık ilişkisinde en yüksek ortalamaya sahip ilk dört tanımlamaya bakıldığında, üç tanesinde "Müslümanlığın" kendini tanımlamalarda yer aldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra sivil yönetim konusunda da, bu tanımlamaların ifadelere destek verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca "Türk" ve "Kürt" tanımlamaların en düşük ortalamayla katılım göstermeleri, bu kimliklerin kılık kıyafet konusunda resmi ideolojinin söylemleriyle uyuşan yargılara sahip olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ancak kendini tanımlama değişkeni ve faktörde yer alan ifadelerin ayrı ayrı çapraz tablosu alındığında, Türk olarak kendini tanımlayanların kılık kıyafetle ilgili olan iki ifadeye de büyük oranda katıldıkları, fakat siyasete müdahale ve gelecek dönemlerde darbe olması ifadelerinde de kararsızlık gösterdikleri görülmektedir. "Kürt" kimliğinde de benzer

refleksler bulunmaktadır. Kılık kıyafet ve siyasete müdahale edilmesini içeren ifadelere destek veren "Kürt" kimliği, gelecek dönemlerde darbe olmayacağına yönelik ifadeye de çok az katılım göstermektedir. Dolayısıyla bu ifadeler, bu iki kendini tanımlama biçiminin, diğer tanımlamalara kıyasla, ortalamasını düşürdüğünü göstermektedir.

Bu faktör ile siyasi parti değişkeni arasında da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 10,154, sd: 5, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 68). Ankette katılımcı sayıları az olan SP (ort. 55,54) ve HUDA-PAR'ın (ort. 54,01) katılım ortalamalarının yüksek olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra parlamentoda yer alan partiler içerisinde MHP (ort. 51,85) ve AK Parti'nin (ort. 51,23) bu ifadelere yüksek düzeyde katılım gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu siyasi partileri, BDP-HDP (ort. 49,07) ve CHP (ort. 47,24) takip etmektedir. Buna göre ankette katılımcı sayıları oldukça düşük olan SP ve HUDA-PAR'ın yanı sıra BDP-HDP de, hiçbir siyasi partiyle anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. AK Parti ve MHP ise, sadece CHP ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 68). Bu faktörle anlamlılık ilişkisinin olması beklenen AK Parti'nin yanı sıra MHP'nin de faktör ile güçlü bir anlamlılık ilişkisinin ortaya çıkması, siyasi kimlik değişkeninin anlamlılık ilişkisinde ortaya çıkan durumla uyuşmaktadır. MHP'yi tercih edenlerin genelinin sahip olduğu Milliyetçi kimliğin bu faktörün ifadelerine yoğun biçimde destek vermesi, MHP ile AK Parti'nin bu faktörle ilgili benzer düşünceleri taşıdığını göstermektedir. Her ne kadar MHP yönetimi, ulusalcı-laik-pozitivist bir söylemi benimsemişse de, bu partiye oy verenlerin hem dini değerlere saygılı olduğu hem de siyasal yönetimin sivilleşmesinin gerektiğine yönelik güçlü bir algı beslediği anlaşılmaktadır. Aslında sivil yönetime ilişkin 12 Eylül 2010 tarihinde gerçekleşen ve askeri vesayetin soruşturulmasına kapı aralayan referandumda, Devlet Bahçeli'nin "Hayır" kararına rağmen MHP seçmeninin önemli bir kısmının "Evet" oyu kullanması, yukarıdaki ayrışmaya da çok iyi bir örneklik teşkil etmektedir.

4.2.4.2. Ekonomik Gelişim Sürecine Güven İle İlgili Bulgular

Siyasal güven literatüründe yapılan araştırmalar, güvenin ekonomik büyümeyle, sağlıkla, mutlulukla, hayattan memnuniyetle, uzun ömürlülükle,

eğitimsel başarıyla, demokratik istikrarla ve vatandaşlık görevini yerine getirmekle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Zmerli ve Newton, 2011: 67). Ekonomi ve siyasal güven ilişkisi, çalışmalarda önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir (Bkz. McAllister, 1999). Ünlü Alman sosyolog Habermas, kapitalist toplumlarda siyasetin ekonomiyi kimin ya da kimlerin yöneteceğine indirgendiğini belirterek (Giddens, 2007: 161), aslında bugünün siyasal yönetim işleyişine de ışık tutmaktadır.

Siyasal güven araştırmalarında ekonomik performansın değerlendirilmesine yönelik bazı kriterlerin öne çıktığı görülmektedir. Ekonomik büyüme göstergeleri, enflasyon ve işsizlik oranları gibi kısa süreli ekonomi istatistikleri ve hükümetin ekonomi politikaları, bu kriterler arasında yer almaktadır (Bkz. Miller ve Listhaug, 1999: 206-208; Weatherford, 1984). Kaldı ki Pippa Norris'e göre hükümetin ekonomik performansına yönelik vatandaşın kötümser algısı, siyasal güven düzeyini doğrudan olumsuz etkilemektedir (Bkz. Kaina, 409). Ayrıca Eric Uslaner, gelir seviyesindeki eşitsizliklerin güvensizliği arttırdığını ileri sürmekte (Uslaner, 2002: 98), Fukuyama ise yaşanan ekonomik krizlerin, maaşlarını alamayan çalışanların, petrol krizlerinin, enflasyonun sürekli artışının kısacası ekonomik istikrarsızlığın, siyasal güvensizliği tırmanışa geçirmeye aracılık eden önemli etkenler olduğunu belirtmektedir (Fukuyama, 2009: 120; Bkz. Deth, 2011). Bu çerçevede ekonomik gelişim ve refah düzeyi, siyasetin merkezinde olmayan hususlar gibi görünse de, esasında hem siyasetin hem de siyasal güvenin temel parametreleri içerisinde yer almaktadır. Bundan dolayı halkın ekonomi ve hükümetin ekonomi politikaları hakkındaki düşüncelerinin belirlenmesi, Türkiye'nin siyasal güven tablosunun daha açık ve net bir şekilde görünürlülüğünü sağlayacaktır.

Tablo 32. Ekonomik Gelişim Süreciyle İlgili İfadelerin Dağılımı

	Toplam	En Düşük	En Yüksek	Ortalama	Standart sapma
Bir devletin başka bir devletten veya kurumdan borç alması, halkın ekonomiye olan güvenini azaltır.	1200	1,00	5,00	3,8717	1,08221
Hastane, okul gibi devlet kurumlarının, eskiye göre vatandaşa daha iyi hizmet verdiğini düşünüyorum.	1200	1,00	5,00	3,7642	1,20544
Türkiye'de ekonomi geliştikçe, demokrasinin de gelişeceğini düşünüyorum.	1200	1,00	5,00	3,7175	1,05212
Günümüzde zenginlerin daha zenginleştiğini, fakirlerin de daha da fakirleştiğini düşünüyorum.	1200	1,00	5,00	3,6300	1,25476
İşsizliğin açıklanan oranlardan daha yüksek olduğuna inanıyorum.	1200	1,00	5,00	3,6300	1,25409
Siyasi parti tercihimde, partilerin ekonomiyle ilgili planları ve icraatları belirleyici olmaktadır.	1200	1,00	5,00	3,6150	1,05168
Türkiye'de koalisyon hükümetlerinin, ekonomide başarısız olduklarını düşünüyorum.	1200	1,00	5,00	3,5500	1,20224
Türkiye'de enflasyonun açıklanan rakamlardan daha yüksek olduğuna inanıyorum.	1200	1,00	5,00	3,4700	1,18685
Türkiye ekonomisinin eskiye göre daha iyi olduğuna inanıyorum.	1200	1,00	5,00	3,4125	1,36647
Devletin çokça yatırım (okul, yol, hastane vs.) yapması, ekonominin iyi olduğunu gösterir.	1200	1,00	5,00	3,3317	1,27332
Yabancı sermayenin gelmesi, Türkiye ekonomisinin güvenilir olduğunun göstergesidir.	1200	1,00	5,00	3,2450	1,24215

Devletin ekonomide uyguladığı politikaları destekliyorum.	1200	1,00	5,00	3,0817	1,29347
Vatandaşın alım gücünün eskiye göre daha düşük olduğuna inanıyorum.	1200	1,00	5,00	3,0508	1,33469
Türkiye ekonomisinin, siyasi veya ekonomik bir krize dayanacak güçte olmadığına inanıyorum.	1200	1,00	5,00	3,0483	1,26187

Ankette Türkiye ekonomisinin gelişimi ve nasıl algılandığıyla ilgili bir takım ifadelere yer verilmekle birlikte katılımcıların bu ifadelere ne ölçüde katıldıkları sorulmuştur. Soru beşli likert ölçeğine göre düzenlenmiş olup seçenekleri, (1) "Kesinlikle Katılmıyorum", (2) "Katılmıyorum", (3) "Kararsızım", (4) "Katılıyorum" ve (5) "Kesinlikle Katılıyorum" şeklindedir. İfadelerin ortalamasının ve standart sapmasının verildiği tabloya bakıldığında, katılımcıların çok güçlü olarak katıldıkları ve ortalaması 4'ün üzerinde olan ifadeye rastlanılmamaktadır. Bunun yanı sıra ifadelerin ortalamalarının "güçlü" denebilecek 3 ile 4 arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Tabloya bakıldığında katılımcıların güçlü şekilde katıldığı ve ilk sırada yer alan ifade, devletin başka bir devletten veya kurumdan borç almasının halkın ekonomiye olan güvenini azalttığı yönündeki ifadedir (ort. 3,87). Bu ifade göstermektedir ki, bazı dönemlerde ve özellikle en ağır kriz olan 2001 krizinde hükümetin IMF'den (International Monetary Fund) borç para alması, toplumsal hafızada olumsuz bir gösterge olarak yer almaktadır. Çünkü bu kriz; işsizlik oranlarının yüksek rakamlara ulaştığı, enflasyon oranlarının yüzde yüzü aştığı, devlet kurumlarının ve özel sektörün çalışanlarına maaşlarını ödeyemediği ve devletin ekonomik anlamda çöküş yaşadığı dönemlere sahne olmuştur. IMF'ye olan borçların son diliminin 2013 yılında ödenmesiyle, toplumsal hafızada ekonomiye dair güvensizliğin önemli ölçüde azaldığı düşünülmektedir. Katılımcıların güçlü olarak katıldığı ve ikinci sırada yer alan ifade ise, hastane ve okul gibi devlet kurum ve kuruluşlarının, eskiye kıyasla vatandaşa daha iyi hizmet verdiğine yönelik ifadedir (ort. 3,76). AK Parti hükümetlerinin son on iki yılda, sağlık, ulaşım ve eğitim gibi kurumlarda önemli dönüşümler gerçekleştirmesi, toplumda hizmet alımının

kalitesinin yükseldiğine dair yargıların gelişmesini sağlamıştır. Bu konuda yapılan OECD ve SDE araştırmalarına bakıldığında, bu ifadenin desteklendiği görülmektedir. OECD (2013: 167) verilerine göre, Türkiye'de sağlık hizmetlerinden memnuniyet 2007'de % 55 iken 2012'de % 60 olmuştur. Bunun yanı sıra SDE'nin 2012 yılında yaptığı "Türkiye Siyasal Durum Araştırması"nda, "AK Parti hükümetinin sağlık politikaları performansını nasıl buluyorsunuz?" sorusuna katılımcıların % 62,8'i başarılı bulurken % 33,8'i başarısız olarak değerlendirmiş ve % 3,4'ünün ise fikir belirtmediği görülmüştür (SDE, 2012, www.sde.org.tr, erş. tar. 28.03.2014).

Katılımcıların güçlü olarak katıldıkları üçüncü sırada yer alan ifade, Türkiye'de ekonomi geliştikçe, demokrasinin de gelişeceğine yönelik ifadedir (ort. 3,71). Bu ifade, Fukuyama'nın tespitini doğrulamaktadır. Fukuyama'ya (2011: 428) göre, ekonomik gelişmenin artmasıyla demokratik kurumların sayısında da artışların yaşandığı görülmektedir. Çünkü gelir seviyesi yükselen bir toplum, tarım toplumu olmaktan çıkarak orta sınıfın geniş bir tabana doğru yayıldığı, sivil örgütlerin geliştiği ve eğitim gören bireylerin sayısının önemli ölçüde arttığı bir yapıya doğru yol almaktadır. Bu süreç ise, demokratik katılımın rağbet görmesine ve alt tabakalardan başlayarak demokratik taleplerin dillendirilmesine kapı aralamaktadır. Tabloya bakıldığında dikkat çeken birkaç ifadenin olduğu görülmektedir. Dördüncü sırada yer alan ve güçlü bir katılım gösteren, günümüzde zenginlerin daha çok zenginleştiği, fakirlerin ise daha çok fakirleştiği yönündeki ifade (ort. 3,63), 30 Mart yerel seçimlerinde oy verilen partiyle çapraz tablo yapıldığında görülmektedir ki (Bkz. Ek-1, Tablo 69), CHP'ye oy veren katılımcıların % 81'i, MHP'ye oy verenlerin % 71'i, BDP-HDP'ye oy verenlerin % 70'i ve AK Parti'ye oy verenlerin ise % 40'ı bu ifadeye katılmaktadır. Dolayısıyla muhalefette olan siyasi parti seçmenlerinin bu ifadeye büyük oranda katıldıkları görülmektedir. Bu ifadeyle aynı ortalamaya sahip bir diğer ifade, önemli bir ekonomik gösterge olan işsizliğin resmi kanalların açıkladığı oranlardan daha yüksek olduğuna yönelik ifadedir. Bu ifadeye katılanların siyasi parti dağılımına bakıldığında CHP'ye oy verenlerin % 90'ı, MHP'ye oy verenlerin % 80'i, BDP-HDP'ye oy verenlerin % 70'i ve AK Parti'ye oy verenlerin ise % 37'sinin bu ifadeye katılmaktadırlar. Bunun yanı sıra enflasyonun

açıklanan oranlardan daha yüksek olduğu ve Türkiye ekonomisinin herhangi bir ekonomik veya siyasi krize dayanacak güçte olmadığı ifadelerini; CHP, MHP, BDP-HDP ve muhalefette bulunan diğer partilere oy veren katılımcıların desteklediği görülmektedir.

Tabloda yer alan ve ekonomi politikalarıyla ilgili ifadelerden, koalisyon hükümetlerinin ekonomide başarısız olduğuna yönelik ifadeyi katılımcıların güçlü bir şekilde destekledikleri görülmektedir (ort. 3,55). Bu ifadenin dışında Türkiye ekonomisinin eski dönemlere kıyasla daha iyi bir durumda olduğuna yönelik ifade de, katılımcıların güçlü katılım gösterdiği ifadedir (ort. 3,41). Bu ifadeyi AK Parti'ye oy veren katılımcıların % 92'si, CHP'ye oy verenlerin % 25'i, MHP'ye oy verenlerin % 45'i ve BDP-HDP'ye oy verenlerin ise % 39'u desteklemektedir (Bkz. Ek-1, Tablo 70). Dolayısıyla ekonominin eski dönemlere oranla daha iyi durumda olduğu yargısına, AK Parti seçmenlerinin çok güçlü biçimde katıldığı görülmektedir. Aynı şekilde "devletin ekonomi politikalarının desteklenmesi" (ort. 3,08), "devletin çokça yatırım yapmasının bir ekonomiye güven göstergesi olduğu" (ort. 3,33) ve "yabancı sermayenin gelmesinin ekonomiye güvenin bir göstergesi olduğu" (ort. 3,24) yönündeki ifadeler, AK Parti'ye oy veren katılımcıların çok güçlü bir şekilde destekledikleri, fakat muhalefette olan partilere oy veren katılımcıların ise bu ifadeye daha çok katılmama yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir. Bu bulgulardan anlaşılmaktadır ki, toplumun gözünde ekonomik göstergeler, objektif bir veri olmaktan ziyade siyasi parti yönelimlerine göre değişkenlik gösteren sübjektif bir değerlendirmeyi içermektedir. Bu durum ise siyasi parti tercihlerinin, hükümetin ekonomi politikalarını yorumlamada önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir.

Tablo 33. Ekonomik Gelişim Sürecine Güvenle İlgili Toplam Puan

(compute variable) Yöntemiyle Oluşturulan Faktörler

Ekonomik Süreçlere İlişkin Oluşan Faktörler	**Toplam**	**En Düşük**	**En Yüksek**	**Ortalama**	**Standart sapma**
Ekonomik Süreçlere Duyulan Güven					
Türkiye ekonomisinin eskiye göre daha iyi olduğuna inanıyorum.	1200	1,00	5,00	3,4125	1,36647
Devletin ekonomide uyguladığı politikaları destekliyorum.	1200	1,00	5,00	3,0817	1,29347
Devletin çokça yatırım (okul, yol, hastane vs.) yapması, ekonominin iyi olduğunu gösterir.	1200	1,00	5,00	3,3317	1,27332
Yabancı sermayenin gelmesi, Türkiye ekonomisinin güvenilir olduğunun göstergesidir.	1200	1,00	5,00	3,2450	1,24215
Hastane, okul gibi devlet kurumlarının, eskiye göre vatandaşa daha iyi hizmet verdiğini düşünüyorum.	1200	1,00	5,00	3,7642	1,20544
Ekonomik Süreçlere Duyulan Güvensizlik					
Türkiye ekonomisinin, siyasi veya ekonomik bir krize dayanacak güçte olmadığına inanıyorum.	1200	1,00	5,00	3,0483	1,26187
Türkiye'de enflasyonun açıklanan rakamlardan daha yüksek olduğuna inanıyorum.	1200	1,00	5,00	3,4700	1,18685
Vatandaşın alım gücünün eskiye göre daha düşük olduğuna inanıyorum.	1200	1,00	5,00	3,0508	1,33469
İşsizliğin açıklanan oranlardan daha yüksek olduğuna inanıyorum.	1200	1,00	5,00	3,6300	1,25409
Günümüzde zenginlerin daha zenginleştiğini, fakirlerin de daha da fakirleştiğini düşünüyorum.	1200	1,00	5,00	3,6300	1,25476

Türkiye'nin siyasal güven fotoğrafında yer alan süreçler bölümünde ikinci kısmı "ekonomik süreçler" oluşturmaktadır. Hem seçmen davranışlarında hem de siyasal güven yönelimlerinde ekonomik koşulların önemli bir etken olduğuna, çalışmanın teori kısmında değinilmişti. Ayrıca siyasal güven ve ekonomi ilişkisine yönelik literatürde birçok çalışmanın olduğu da bilinmektedir. Ekonominin siyasal güvene etkisi üzerine araştırmalar yapan McAllister'a (1999) göre, gelişmiş demokrasilerde hükümetin ekonomik performansı, önemli bir siyasal güven göstergesi olarak kabul edilmektedir. Üstelik bir diğer önemli güven teorisyeni olan Uslaner (2003: 172), güven düzeyi en düşük olan ülkelerin, zenginliğinin dağılımının tamamen eşit olmadığı ülkeler olduğuna dikkat çekmektedir. Bu yönüyle ekonomik süreçler, siyasal güven teorileri içerisinde yer alan "kurumsal teoriler"in en güçlü argümanlarına sahip görünmektedir. Çünkü kurumsal yaklaşıma göre hükümetin ekonomi politikaları, siyasal güveni tümüyle olmasa dahi, büyük oranda belirleyen bir potansiyel taşımaktadır.

Türkiye ölçeğinde yapılan ekonomi ve seçmen davranışı ilişkisine yönelik araştırmalarda, ekonomik koşulların siyasi tercihleri yönlendirdiğine ilişkin güçlü bir yargı bulunmaktadır. Akgün'e (2002b: 164) göre ekonomik koşullar, Türkiye siyasetinde seçmen davranışını direkt etkileyen önemli faktörlerden birisidir. Bunu Anavatan Partisi üzerinden örneklendiren Akgün, bu siyasi partinin ekonomik başarısından dolayı seçimlerde başarılı olduğunu, ekonomideki başarısızlığından dolayı ise seçimleri kaybettiğini belirtir. Dolayısıyla Türkiye seçmeni, ekonominin genel gidişatına göre oy tutumlarını konumlandırmaktadır. Kaldı ki seçmenlerin siyasi parti tercihi, maddi çıkarlar gözetilerek rasyonel bir tercihe dönüşmektedir (Akgün, 2002a: 78).[117] Bunun yanı sıra son dönemde de vatandaşın ekonomik süreçlere yönelik tutumları, bazı araştırmaların konusunu oluşturmuştur. Örneğin SDE'nin 2012 yılında yaptığı "Türkiye Siyasal Durum Araştırması"nda, "AK Parti hükümetinin ekonomi politikalarını nasıl buluyorsunuz?" sorusuna, katılımcıların %

[117] Rasyonel tercih teorisi; kamusal tercih teorisi, sosyal tercih teorisi ve oyun teorisi gibi çeşitli alt bölümleri olan ve 1950'lerde ortaya çıkan ve 1970'lerden itibaren önem kazanan sosyal teoridir (Heywood, 2011: 302). Rasyonel tercih kuramı, bireylerin tercihleri sonucunda ortaya çıkan her türlü sosyal durumun veya kurumun arkasında rasyonel, mantıksal bir gerekçe olduğu varsayımı üzerine kurulu bir teoridir. Sosyolojiden siyaset bilimine, uluslararası ilişkilerden hukuka kadar birçok disiplinde rasyonel tercih kuramı geniş bir uygulama alanı bulmaktadır (Demir, 2013: 21).

41,8'i başarılı bulurken % 54,3'ü başarısız olarak değerlendirmiş ve % 3,9'u ise fikir belirtmemiştir (SDE, 2012, www.sde.org.tr, erş. tar. 28.03.2014). Bununla birlikte yine aynı araştırmada, yaklaşık on yıldan bu yana iktidarda olan "AK Parti hükümetinin, iş istihdamı politikalarını nasıl buluyorsunuz?" sorusuna, katılımcıların % 33,7'si istihdam politikalarını başarılı bulduğunu bildirirken, % 60,7'si başarısız bulduğunu belirtmiş ve % 5,6'sı ise fikir belirtmemiştir (SDE, 2012, www.sde.org.tr, erş. tar. 28.03.2014). Ayrıca bu verilerde, hükümetin ekonomi politikalarının desteklenme oranıyla, AK Parti'ye seçimlerde verilen oy oranının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Buradan hareketle zihinlerde şu soru belirmeye başlamaktadır: "Vatandaş, AK Parti'ye oy verdiği için mi ekonomi politikalarını destekliyor? ya da ekonomi politikalarını desteklediği için mi Ak Parti'ye oy veriyor?" Bu sorununun kilit bir soru olduğu açıktır. Ancak bu konuda ikinci soruya "evet" yanıtını verenlerin çoğunlukta olduğu düşünülmektedir. Çünkü ekonomik koşullar hem siyasal güvenin hem de seçmen davranışlarının "yumuşak karnı"dır.

Ekonomik süreçlerin bulgularına yönelik bu kısımda, daha önceki tabloda (Bkz. Tablo 32) ortalaması ve standart sapması verilen "Ekonomik Kalkınma Süreci ile İlgili ifadeler" sorusu için faktör oluşturma yoluna gidilmiştir. Bilindiği üzere SPSS programında faktör oluşturma, aralarında anlamlı ilişki olan ifadelerin program tarafından bir araya getirilmesi şeklinde olmaktadır. Ancak bu soruya uygulanan faktör analizinde, anlamlı şekilde bir araya gelen ifadeler olmadığı için, birbirleriyle ilişkili olduğu düşünülen ifadeler yine SPSS programı vasıtasıyla ve fakat farklı bir komutla (compute variable) bir araya getirilerek "manuel bir faktör oluşturma" yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda ekonomik süreçler ile ilgili ifadeler, iki anlamlı faktör altında toplanmıştır. Bu faktörlerin ilkine "Ekonomik Süreçlere Duyulan Güven", ikincisine ise "Ekonomik Süreçlere Duyulan Güvensizlik" adı verilmiştir. İlk faktörde ekonomik süreçlere yönelik olumlu ifadeler, ikinci faktörde ise ekonomik süreçlere yönelik olumsuz ifadeler bir araya getirilmiştir. Faktörler oluşturulduktan sonra yapılan ileri düzey analizlerde ise, anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiş ve dolayısıyla bu faktörlerin geçerliliği kontrol edilerek analizlerde kullanılmasına karar verilmiştir.

Ekonomik süreçlere ilişkin ilk faktör; "Türkiye ekonomisinin eskiye göre daha iyi olduğuna inanıyorum", "Devletin ekonomide uyguladığı politikaları destekliyorum", "Devletin çokça yatırım (okul, yol, hastane vs.) yapması, ekonominin iyi olduğunu gösterir", "Yabancı sermayenin gelmesi, Türkiye ekonomisinin güvenilir olduğunun göstergesidir" ve "Hastane, okul gibi devlet kurumlarının, eskiye göre vatandaşa daha iyi hizmet verdiğini düşünüyorum" olmak üzere toplam beş ifadeden oluşmaktadır. Bu ifadelerin genel olarak katılım ortalamalarına bakıldığında, 5'li likert üzerinden ortalamasının 3 ile 4 arasında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu faktörün ifadelerine yönelik "güçlü" bir desteğin olduğu ileri sürülebilir.

Bu faktör ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bunun yanı sıra bu faktör ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (t: 3,177, sd: 1198, p: ,002) (Bkz. Ek-1, Tablo 71). Yapılan t-testi analizinde, erkeklerin (ort. 17,30) bu faktöre katılım ortalamasının bayanlara (ort. 16,39) kıyasla yüksek olduğu anlaşılmıştır. Ekonomik süreçlere güvenin erkeklerde yüksek çıkması, erkeklerin baskın olarak Türkiye toplumunda ailede reisliği yapmasına bağlı olarak, evin hesap kitap işleriyle erkeğin yoğun biçimde uğraşması ve böylelikle ekonomik süreçlerin erkekler tarafından yakından takip edilmesiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Ekonomik göstergeleri yakından takip eden erkeğin, süreçlere güvenip güvenmemesi de bu yakın ilgisinin sonucunda şekillenmektedir.

Bu faktör ile anket yapılan şehir değişkeni arasında da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 13,965, sd: 3, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 72). Konya (ort. 18,86) ekonomik süreçlere güven duyan ve en yüksek ortalamaya sahip olan şehirdir. Konya'yı; İzmir (ort. 16,66), Diyarbakır (ort. 16,40) ve Adana (ort. 15,99) takip etmektedir. Buna göre Konya, diğer üç şehirle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Adana, Diyarbakır ve İzmir ise, sadece Konya ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 72). Bu bulgular göstermektedir ki Konya, hükümette olan AK Parti'nin ekonomi politikalarına güvenmekte ve bu güven duyma ise, AK Parti'nin Konya'dan büyük oranda oy almasının nedenlerinden de birini oluşturmaktadır.

Bu faktör ile gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (t: 3,125, sd: 523, p: ,002) (Bkz. Ek-1, Tablo 73). Yapılan t-testi analizinde, ankette açık uçlu

sorulan ve sonrasında kategorik hale getirilen ortalama gelir düzeyi sorusu için birinci grup (300-1500 TL arası) ile dördüncü grup (4001-20.000 TL arası) arasındaki anlamlı farklılaşmaya bakılmıştır. Bu faktör için ilk grubun ortalaması (ort. 17,19), dördüncü grubun ortalamasına (ort. 15,57) kıyasla oldukça yüksektir. Buna göre bu iki grup, birbiriyle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 73). Ekonomik süreçlere düşük gelir grubunda yer alan katılımcıların güven duyması, bu grubun hükümetin ekonomi politikalarından memnun olduğunu göstermektedir. Burada bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Birinci grupta yer alan ve aynı zamanda hükümetin ekonomi politikalarını destekleyen kesim, sadece AK Parti'ye oy verenlerden oluşmamaktadır. Bunun için 300-1500 TL arasında yer alanlar ile ekonomik süreçler tablosunda yer alan "Devletin ekonomide uyguladığı politikaları destekliyorum" ifadesinin çapraz tablosu alındığında, bu ifadeye birinci grupta yer alan ve AK Parti'ye oy verenlerin % 81,2'si bu ifadeye katılmaktadır. Yine birinci grupta yer alıp da diğer partilere oy verenler ise şu şekildedir: MHP'ye oy verenlerin % 30,2'si, BDP-HDP'ye oy verenlerin % 28'i ve CHP'ye oy verenlerin ise % 12,9'u bu ifadeyi desteklemektedir. SP ve HUDA-PAR'ın ankete katılımcı sayısı az olduğu için bu partilerin istatistiğini vermek yanıltıcı olabileceği için, burada yer verilmemiştir. Dolayısıyla görülmektedir ki, AK Parti'nin çoğunluğu bu ifadeyi desteklemekte, MHP ve BDP-HDP'de üç kişiden biri, CHP'de ise 10 kişiden biri bu ifadeyi desteklemektedir.

Ekonomik süreçlere güven faktörü ile medeni durum değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (t: 4,850, sd: 1135, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 74). Yapılan t-testi analizinde, "evli" (ort. 17,45) olan katılımcılar ile "hiç evlenmemiş" (ort. 15,94) katılımcılar arasında anlamlı bir farklılaşma görülmektedir. Evli olan katılımcıların, hiç evlenmeyen katılımcılara kıyasla ekonomik süreçlere daha fazla güvendikleri anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere evli olmak, bazı sosyologların aileyi küçük bir ortaklık ya da şirket olarak tanımlaması düşünüldüğünde, bu küçük işletmeyi idare etmeyi gerektirir. Evli olmayanlara kıyasla daha yoğun bir "geçim muhasebesi" yapan evli çiftler, ekonomik göstergeleri de daha yakından takip etmektedir. Bu anlamda evli olmak, sadece kendi geçimini değil; eşinin, çocuklarının ve hatta eğer yanında kalan anne veya babası var ise, bu aile fertlerinin de geçimini

sağlamayı ve iyi bir imkan ve gelecek sunmayı gerektirir. Dolayısıyla evli olanların ekonomik süreçlere güven duyması da, bu anlamda önemlidir.

Bu faktör ile siyasi kimlik değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 57,256, sd: 8, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 75). Ekonomik süreçlere en fazla güven duyan siyasi kimlik, en yüksek katılım ortalamasına sahip muhafazakar (ort. 20,78) kimliktir. Muhafazakar kimliği, İslamcı (ort. 19,60), demokrat (ort. 17,65), liberal (ort. 17,47), milliyetçi (ort. 16,03), sosyal demokrat (ort. 14,27), sosyalist (ort. 13,87) ve Atatürkçü (ort. 13,63) kimlikler takip etmektedir. Buna göre muhafazakar kimlik, İslamcı ve katılımcı sayısı az olan liberal kimlik hariç, diğer tüm siyasi kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Bunun yanı sıra milliyetçi kimlik; muhafazakar, İslamcı, sosyal demokrat, sosyalist ve Atatürkçü kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşırken Atatürkçü kimlik ise, sosyal demokrat ve sosyalist kimlikler dışında, tüm siyasi kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 75). Siyasi kimlikler ile siyasi parti tercihleri arasında anlamlı bir bağ bulunmaktadır. Tablo 15'e bakıldığında AK Parti'yi tercih edenlerin daha çok muhafazakar ve İslamcı, MHP'yi tercih edenlerin milliyetçi, CHP'yi tercih edenlerin Atatürkçü ve sosyal demokrat ve BDP-HDP'yi tercih edenlerin ise, sosyalist kimliklere sahip olduğu görülmektedir. Bu çerçevede ekonomiye en çok güven duyan iki siyasi kimlik olan muhafazakar ve İslamcı kimlikler, AK Parti'nin ekonomi politikasına destek vermektedirler. Bunun dışında MHP'yi tercih eden milliyetçiler, ekonomik süreçlere orta düzeyde destek verirken, CHP'yi tercih eden Atatürkçü ve sosyal demokratların, BDP-HDP'yi tercih eden sosyalistlerle birlikte en az güvenen siyasi kimlikler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ekonomik göstergeler objektif bir biçimde ortada öylece dururken, siyasi kimliklerin veya siyasi tercihlerin bu göstergeleri yorumlamada, siyasi tutumlarından bağımsız davranmadıkları anlaşılmaktadır. Öyle ki AK Parti hükümeti, yıllardır borç alınan IMF'nin borcunun kapatıldığını ekonomik bir başarı olarak gösterirken, diğer taraftan MHP ve CHP gibi muhalif partiler, devletin iç ve dış borcunun her geçen yıl katlanarak arttığını dillendirmektedir. Bir yandan hükümet işsizliğin tek haneli rakamlara indiğini müjdelerken, diğer taraftan muhalefet işsizliğin inanılmaz boyutlara ulaştığını ileri sürmektedir. Bu durumda seçmen ise, desteklediği siyasi

partinin ekonomik söylemini benimseme yoluna gitmekte ve böylece benimsediği bu söyleme de inanmaktadır.

Bu faktör ile siyasi parti değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 176,782, sd: 5, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 76). Ekonomik süreçlere güven faktörüne en yüksek katılım ortalamasına sahip siyasi parti, AK Parti'dir (ort. 20,71). AK Parti'yi, HUDA-PAR (ort. 16,70), MHP (ort. 15,22), BDP-HDP (ort. 14,60), SP (ort. 13,73) ve CHP (ort. 13,20) izlemektedir. AK Partili katılımcılar, bu faktörün ifadelerine güçlü bir katılım göstermektedirler. Buna göre AK Parti; HUDA-PAR dışında tüm siyasi partilerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. MHP; AK Parti ve CHP ile anlamlı düzeyde farklılaşırken CHP ise, AK Parti, MHP ve BDP-HDP ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 76). Yukarıda da ifade edildiği gibi, ekonomik süreçlere güven hususunda bireyler, siyasi tercihlerini göz ardı ederek konuya yaklaşamamaktadır. Ancak bir siyasi partiyi tercih edenlerin tamamının, ekonomik süreçlere topyekûn olumlu veya olumsuz tutum takındıklarını öne sürmek, kuşkusuz doğru bir tespit olmaz. Örneğin siyasi parti tercihi ve hükümetin ekonomi politikasının eskiye nazaran daha iyi durumda olduğunu ifade eden "Türkiye ekonomisinin eskiye göre daha iyi olduğuna inanıyorum" ifadesinin çapraz tablosu alındığında, AK Parti'ye oy verenlerin % 92,2'si, MHP'ye oy verenlerin % 46,7'si, BDP-HDP'ye oy verenlerin % 48,3'ü ve CHP'ye oy verenlerin ise % 25,5'i bu ifadeye katılmaktadır. Dolayısıyla bu bulgular, toplumun genelinde olmasa dahi büyük bir bölümünde, ekonomik süreçlerin giderek iyileştiğine dair güçlü bir algının olduğunu da göstermektedir.

Ekonomik süreçlerin ikinci faktörü olan "Ekonomik Süreçlere Duyulan Güvensizlik" faktöründe; "Türkiye ekonomisinin, siyasi veya ekonomik bir krize dayanacak güçte olmadığına inanıyorum", "Türkiye'de enflasyonun açıklanan rakamlardan daha yüksek olduğuna inanıyorum", "Vatandaşın alım gücünün eskiye göre daha düşük olduğuna inanıyorum", "İşsizliğin açıklanan oranlardan daha yüksek olduğuna inanıyorum" ve "Günümüzde zenginlerin daha zenginleştiğini, fakirlerin de daha da fakirleştiğini düşünüyorum" olmak üzere toplam beş ifadeden oluşmaktadır. Bu ifadelere bakıldığında, beşli likert ölçeği üzerinden, ifadelerin üç ve dört puan arası ortalamalara sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu faktörün

ifadelerine, güçlü bir katılım gösterilmektedir. Vatandaşın siyasal güven duymasında, ekonomik süreçlere güven duyma ne kadar önemliyse, bu süreçlere duyulan güvensizlik de bu denli önemlidir. Çünkü siyasal güvenin belirleyicilerinden biri olan ekonomik gelişim, bazı vatandaşlarda tamamen hükümetin ekonomi politikalarına endeksli bir biçimde gelişmektedir. Ancak Avrupa ve Amerika'da ekonomik süreçlere duyulan güven veya güvensizlik üzerinden hükümete dair oluşan siyasal güven, pragmatist, çıkarcı ve rasyonel bir nitelik taşırken Türkiye'de siyasi tercihlerin gölgesinde gelişmektedir. Aslında bu yönüyle ekonomik süreçler, Türkiye'de konjonktürel bir nitelik taşır. Öyle ki Türkiye'de vatandaşların önemli bir bölümünün ekonomiye bakışı, Batı toplumlarında olduğu gibi, pragmatist bir fayda ilişkisi üzerine kurulmaz. Örneğin 2001 ağır ekonomik krizinden sonra bir işadamı olan Cem Uzan'ın ülkeyi düzlüğe çıkaracak ekonomik içerikli vaatlerde bulunması, 2002 genel seçimlerinde % 7'lerde oy almasını sağlamıştır. Ancak Uzan'a verilen oylar, ne kadar tepki oyları olsa da, milliyetçi ve muhafazakar kesimden gelen oylar olmuştur.

Ekonomik süreçlere duyulan güvensizlik faktörü ile yaş, cinsiyet, gelir düzeyi ve medeni durum değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu faktör ile anket yapılan şehirler arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 15,380 sd: 3, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 77). Ekonomik süreçlere güven duymayan şehirler içerisinde en yüksek katılım ortalamasına sahip şehir, Adana'dır (ort. 21,64). Adana'yı; İzmir (ort. 20,37), Diyarbakır (ort. 20,02) ve Konya (ort. 18,81) izlemektedir. Buna göre Adana, diğer üç şehir ile anlamlı düzeyde farklılaşırken İzmir; Adana ve Konya ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Konya ise, Adana ve İzmir ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 77). Hükümette olan AK Parti'nin yüksek oranda oy aldığı Konya'da ekonomik süreçlere güvensizlik düşük seviyede görülürken, 30 Mart yerel seçimlerinde MHP'nin kazandığı Adana, CHP'nin kazandığı İzmir ve BDP-HDP'nin kazandığı Diyarbakır ise, ekonomik süreçlere yönelik daha fazla güvensizlik besleyen şehirlerdir.

Bu faktör ile siyasi kimlik değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 35,863 sd: 8, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 78). Ekonomik süreçlere güvensizlik besleyen siyasi kimlikler içerisinde ortalaması en yüksek olan kimlik, sosyalist (ort. 23,09) kimliktir. Sosyalist kimliği, Atatürkçü (ort. 22,75), sosyal demokrat (ort.

22,17), milliyetçi (ort. 21,19), demokrat (ort. 20,25), liberal (ort. 19,47), İslamcı (ort. 18,19) ve muhafazakar (ort. 17,38) kimlikler takip etmektedir. Buna göre sosyalist ve Atatürkçü kimlikler; muhafazakar, milliyetçi, demokrat ve İslamcı kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşırken milliyetçi kimlik; muhafazakar, sosyalist, Atatürkçü ve İslamcı kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Muhafazakar kimlik ise, İslamcı ve liberal kimlik dışında, diğer tüm kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 78). Görüldüğü üzere, hükümete güven duyan siyasi kimlikler ile güven duymayan kimlikler arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmaktadır. Dolayısıyla siyasal tercihler, bu hususta da belirleyici bir faktördür.

Ekonomik süreçlere duyulan güvensizlik faktörü ile kendini tanımlama değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 15,753, sd: 7, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 79). Ekonomik süreçlere duyulan güvensizlikte, kendini "Türk" (ort. 22,95) olarak tanımlayanlar, bu faktöre yüksek katılım göstermektedirler. Bunu "Türkiyeli" (ort. 21,86), "Kürt" (ort. 21,81), "sadece insan" (ort. 21,56), "Müslüman Türk" (ort. 19,90), "Müslüman Kürt" (ort. 19,45) ve "Müslüman" (ort. 18,34) olarak kendini tanımlayanlar izlemektedir. Buna göre "Türk" olarak kendini tanımlayanlar, "Müslüman", "Müslüman Türk" ve "Müslüman Kürt" olarak kendini tanımlayanlarla anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. "Müslüman Türk" olarak kendini tanımlayanlar ise, kendini "Türk", "Müslüman" ve "sadece insan" olarak tanımlayanlarla anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 79). Ekonomik süreçlere kendini etnik temelli tanımlayanların yüksek düzeyde güvensizlik besledikleri görülmektedir. Ayrıca hem etnik hem de dini bir referansın dışında olan "Türkiyeli" tanımlaması da, yüksek katılım gösteren tanımlama şeklidir.

Bu faktör ile siyasi parti değişkeni arasında da anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 95,990, sd: 5, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 80). CHP (ort. 22,98) ve MHP'yi (ort. 22,03) tercih eden katılımcıların, yüksek düzeyde ekonomik süreçlere yönelik güvensizlik besledikleri anlaşılmaktadır. Bu iki partiyi, BDP-HDP (ort. 21,79), SP (ort. 21,66), HUDA-PAR (ort. 21,40) ve AK Parti (ort. 17,46) izlemektedir. Buna göre CHP, MHP, BDP-HDP, SP ve HUDA-PAR sadece AK Parti ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. AK Parti ise, diğer siyasi partilerin tümüyle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 80). Bulgulardan anlaşıldığı üzere, AK

Parti dışındaki tüm siyasi partiler, belirli alanda toplanmışlardır. AK Parti ile ortalamada en yakın siyasi parti olan HUDA-PAR arasında, 4 puanlık büyük bir fark bulunmaktadır. Dolayısıyla ekonomik süreçlere güvensizlik konusunda, AK Parti ile diğer siyasi partilerin aralarında keskin bir ayrışmanın olduğu görülmektedir. Öyle ki AK Parti'yi destekleyen katılımcıların, aynı zamanda hükümeti yürüten bu partinin ekonomi politikalarına da yüksek derecede güven beslediği anlaşılmaktadır.

4.2.5. Korkulara İlişkin Bulgular ve Değerlendirmeler

İnsanın bedeni ve ruhu üzerinde, egemenlik kurmak için birbiriyle çatışan ikili bir doğa bulunmaktadır. Bunlar; korku ve güven, kaos ve düzen, kötülük ve iyilik gibi (Çetin, 2012: 14) diyalektik ilişkilere sahip nosyonlardır. Bu diyalektik nosyonlar içerisinde korku, güvenin olmadığı mekanlarda hakimiyetini kurar. Öyle ki korkunun bir önceki etabını endişe oluşturur. Korku ve endişe, politika üzerinde etkili olan ve tehlike zamanlarında ortaya çıkan iki önemli duygudur. Ancak birbirinden bazı yönleriyle farklılaşır. Örneğin korku, tehdidin açık ve kesin olduğu durumlarda, kaygı ise tehdidin belirsiz olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Çünkü insan, korkuyu tecrübe ettiğinde ondan kaçmayı veya kurtulmayı ister. Kaldı ki kaygıyı tecrübe eden bir insan, bu durum karşısında ne yapıp ne yapmayacağını kestiremez ve bocalar (Bkz. Cottam vd., 2004: 51). Duygusal bir hal olan korkunun somut ya da soyut birçok nedeni olabilmekle birlikte nedeni ne olursa olsun korku, insanda aklın ve düşünmenin sağlıklı işleyişini engellemektedir. Çünkü zihin, korkunun kaynağını ortadan kaldırmaya ve korkulan şeyden kaçmaya çabalar.

Totaliter ideolojilerin ya da demokrasi dışı siyasal sistemlerin korku aracılığıyla varlığını sağlamlaştırmaları şu formüle dayanır: Korkut ve yönet (Türköne, 2011: 124). Çetin'e (2012: 74) göre siyaset, insanların zaaflarını yönetme sanatıdır. Korku ise insan doğasındaki en büyük zaaftır. Ölüm, açlık, kaos, terör ve gelecekten endişe duyma gibi korkular, zaafları oluşturan temel korkulardandır. Korku siyasetinin amacı, "güven" üzerine bir devlet veya siyaset kurmayı değil, sürekli bir düşmanın üretilerek "güvenlik" temelli bir yönetim biçimi kurmaktır (Çetin, 2012: 75). Bundan dolayı Machiavelli'ye (2001: 41) göre korkutmak, sevilmekten çok daha güvenlidir. Çünkü Machiavelli'nin felsefesinde insanlar,

kendilerini sevdirmek isteyenden ziyade kendilerini korkutmak isteyeni kırmaktan çekinirler. Çünkü sevgi bağının oluşması için, şükran duyulması elzemdir (Machiavelli, 2004: 41). Dolayısıyla korku, siyasal düzenlerin aynı zamanda bir sosyal sermaye aracıdır.

Siyasal güven literatüründe, korku ve siyasal güven ilişkisini araştıran temel çalışmalara pek rastlanılmamaktadır. Oysa korku, siyasal güvenin/güvensizliğin oluşmasında temel bir faktördür. Çünkü siyasal güven teorilerinden biri olan kültürel yaklaşıma göre güven, bireyin erken yaşlarından itibaren oluşmaya başlamaktadır. O halde korkunun da erken yaşlarda başladığı dikkate alındığında, siyasal güven ve korkunun eşzamanlı olarak geliştiği söylenebilir. Ayrıca insanın gündelik yaşamına yönelik edindiği korkuların haricinde, siyasal korkular da bu dönemlerde edinilmektedir. Özellikle ulus-devlet yapısına sahip ülkelerde, milli eğitim ideolojisinin tezgahından geçirilen nesiller, korkuyu tecrübe etmeden korku sahibi olabilmektedirler. Örneğin "şeriat korkusu", "bölünme korkusu", "komünizm korkusu" gibi korkular, bu denli korkulardır. Bu "öğretilmiş korkular", siyasal tercihleri etkilemekle birlikte nedeni açıklanamayan siyasal yaklaşımlara sahip olunmasını da beraberinde getirebilmektedir. Dolayısıyla bu çerçevede siyasal güven ve korku ilişkisi, hem kültürel hem de kurumsal teoriler açısından da dikkate alınması gereken önemli bir bulgudur.

Tablo 34. Korkuya Kaynaklık Eden Tehditlerin Dağılımı

	Toplam	En Düşük	En Yüksek	Ortalama	Standart sapma
Dış güçlerin Türkiye üzerinde oyun oynaması	1200	1,00	5,00	4,4258	,85349
Terör olayları	1200	1,00	5,00	4,3350	,99344
Türkiye'nin düşmanlar tarafından işgal edilmesi	1200	1,00	5,00	4,2658	1,16889
Türkiye'deki etnik yapıların birbiriyle çatışması	1200	1,00	5,00	4,2433	,98146
Türkiye'nin bölünmesi veya parçalanması	1200	1,00	5,00	4,2117	1,17104
Toplumun ahlakının bozulması	1200	1,00	5,00	4,1983	1,03274
Türkiye'nin yabancılara peşkeş çekilmesi	1200	1,00	5,00	4,1942	1,06728
Ekonomik kriz	1200	1,00	5,00	4,1858	,96371
Diğer etnik unsurların Türkiye'ye ihanet etmesi	1200	1,00	5,00	4,1675	1,13160
Güvenilebilecek siyasi liderin olmaması	1200	1,00	5,00	4,0475	1,17106
Siyasi istikrarın bozulması	1200	1,00	5,00	3,9700	1,07784
Ordunun veya diğer kurumların darbe yapması	1200	1,00	5,00	3,9333	1,17830
Türkiye'nin başsız (lidersiz) kalması	1200	1,00	5,00	3,8433	1,36333
Türklüğün unutturulmak istenmesi	1200	1,00	5,00	3,8267	1,37351
Toplumun dinden uzaklaşması	1200	1,00	5,00	3,7808	1,29068

Atatürk devrimlerinin kaldırılmak istenmesi	1200	1,00	5,00	3,5292	1,48974
Şeriatın gelmesi	1200	1,00	5,00	3,5267	1,48137
Önceki yönetim anlayışlarının geri gelmesi	1200	1,00	5,00	3,4583	1,24548
Komünizm	1200	1,00	5,00	3,3883	1,38412
Vatandaşlara gereğinden fazla özgürlük verilmesi	1200	1,00	5,00	3,2350	1,36736
İrtica (Dinin toplumu geriye götürmesi)	1200	1,00	5,00	3,1983	1,50639
Çözüm süreci	1200	1,00	5,00	3,0958	1,45834
Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girememesi	1200	1,00	5,00	2,4567	1,27586

Ankette katılımcılara, toplumda "korku" oluşturduğu düşünülen bir takım olaylar ve gelişmeler maddeler halinde verilmiştir. Korku sorularının bu şekilde sorulması, toplumdaki tehdit ve korku algısının boyutlarını daha net biçimde bize vermektedir. Aktay ve arkadaşlarının da (2007: 13) dikkat çektiği üzere, yapılan birçok araştırmada korku ve tehdide ilişkin maddelerin verilerek bunlardan üç tanesinin istenmesi veya korku duyulan tehdidin "en çok" hangisinin olduğunu tek maddelik cevapla sorulması, korkuları tam olarak ölçememektedir. Örneğin bir vatandaşın ideolojisi, değerleri vs. için "Türkiye'nin bölünmesi" tehlikesi ilk sırada yer alırken, "toplumun ahlakının bozulması" tehlikesi dördüncü sırada yer alabilir. Ancak en çok tehdit olarak görülen veya en çok üç tehdidin ne olduğunu soran testler, tehditleri ve korkuların sosyal haritasını ve hinterlandını tüm boyutlarıyla ölçememektedir. Bundan dolayı bu ankette, her korku için bir soru ifadesi oluşturularak, tabloda yer alan bütün korkuların bulguları oluşturulmuştur.

Ankette katılımcılara, korkuya neden olduğu düşülen ifadelerin ne ölçüde bir tehdit olarak algılandığı sorulmuştur. Beşli likert tipi ölçekli hazırlanan bu sorunun her bir "tehdit" için seçenekleri; (1) Kesinlikle Bir Tehdit Değildir, (2) Tehdit

Değildir, (3) Kararsızım, (4) Tehdittir ve (5) Kesinlikle Tehdittir şeklinde oluşturulmuştur. Ortalaması ve standart sapması verilen bu tabloya bakıldığında genel olarak katılımcılar, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girememesi hariç, tüm tehditlerin "güçlü" ve "çok güçlü" biçimde korku oluşturduğunu belirtmişlerdir. Çünkü maddelerin ortalamaları, 5'li ölçeğe göre 3'ün üzerinde seyretmektedir. Katılımcıların "çok güçlü" bir biçimde tehdit olarak gördükleri korku, "dış güçlerin Türkiye üzerinde oyun oynaması"dır (ort. 4,42; Std. sp. 0,853). Bu ifadeye MHP'ye oy veren katılımcıların % 94,4'ü, CHP'ye oy verenlerin % 93,6'sı, AK Parti'ye oy verenlerin % 92,8'i ve BDP-HDP'ye oy verenlerin % 71,6'sı katılmaktadır. O halde dış güçlerin Türkiye üzerinde oyun oynadığı ifadesi, siyasi parti seçmenlerinden büyük oranda destek görmektedir. Türkiye toplumunun hafızasında yer alan bu korku, açıklanamayan ve şaibeli görülen birçok olayın faili olarak dış güçlerin gösterilmesine dayanır. Özellikle 2013 ve 2014 yıllarında yaşanan Gezi Parkı, 17 ve 25 Aralık Olayları, Kürt Meselesi, çözüm süreci, dinleme skandalları, geçmişte yaşanan faili meçhul siyasi cinayetler vd., toplumun geneli tarafından Türkiye'nin dünya ölçeğinde gelişmiş bir ülke olarak yer almaması için kurulan tezgahlar olarak görülmektedir. Ayrıca "dış güçler" tarafından organize edildiği düşünülen olayların, siyasi parti tercihlerine göre anlamlandırıldığı düşünülmektedir. Örneğin AK Parti seçmeni, Gezi Parkı, 17 ve 25 Aralık Olaylarını dış güçlerin oyunu olarak görürken, diğer siyasi parti seçmenleri bu olayları dış güçlerin oyunu olarak görmeyebilir. Aynı şekilde Çözüm Süreci, özellikle MHP ve bir ölçüde CHP seçmeni için dış güçlerin oyunu olarak görülürken AK Parti ve BDP-HDP seçmeni dış güçlerle bağlantılı olduğunu düşünmeyebilir. Dolayısıyla olaylar üzerinden etiketlemeler farklılaşsa da ortak olan korku, Türkiye'nin dış güçlerin tehdidi altında olduğudur.

Katılımcıların korku oluşturduğunu düşündüğü ve ikinci en fazla katılım düzeyi gösteren tehdit, "terör olayları"dır (ort. 4,33; std. sp. 0,993). Emre Kongar, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana Türkiye'nin dört ayrı terör dalgasına muhatap olduğunu belirtir. Bunlar; 1) 1970'li yıllarda başlayan, doğrudan Türkiye'yi ve Türkiye Cumhuriyeti topraklarını hedef alan Ermeni Terörü; 2) 1970'li yıllarda topluma egemen olan, 1980 darbesine kapı aralayan, sağda ırkçı ve solda ise aşırı eğilimleri olan (goşist) terör; 3) 1980'den sonra ortaya çıkan, otuz binden fazla

insanın katledildiği, Kürtlerin haklarını savunduğunu iddia eden ırkçı-bölücü terör ve 4) Laik ve demokratik düzene ve Atatürkçülere karşı olan, bazı kesimler tarafından birçok aydın ve yazarı infaz ettiği iddia edilen dinci terör dalgası (Kongar, 2002: 86-95). Ancak terör olayları denildiğinde toplumun hafızasında baskın olarak PKK örgütü ve bu örgütün neden olduğu olaylar akla gelmektedir. Çünkü Türkiye, PKK'dan yaklaşık 30-35 yıldan bu yana acı çekmektedir. Ayrıca güncel siyasette terör olayları; çözüm süreci, Kürt meselesi ve demokratik açılım politikalarıyla birlikte anılmaktadır. Bu ifadenin kendini tanımlama değişkeniyle ilişkisine bakıldığında, kendini "Türk" olarak tanımlayanların % 97,2'si, "Müslüman Türk" olarak tanımlayanların % 92,1'i, "Türkiyeli" olarak tanımlayanların % 94,3'ü, "sadece insan" olarak tanımlayanların % 83,7'si, "Müslüman" olarak tanımlayanların % 79,4'ü, "Müslüman Kürt" olarak tanımlayanların % 71,6'sı ve "Kürt" olarak tanımlayanların ise % 45,5'i, "terör olayları"nı bir tehdit olarak görmektedirler. Burada dikkat çeken husus, kendini "Kürt" olarak tanımlayanların % 54,5'inin terör olaylarını bir tehdit olarak görmemesidir. Bu durumun açıklamasını, Kürt siyaseti ile PKK örgütü arasındaki ilişkinin mahiyetinde aramak gerekmektedir.

Katılımcıların çok güçlü biçimde katıldığı ve üçüncü sırada yer alan korku, "Türkiye'nin düşmanlar tarafından işgal edileceği" korkusudur (ort. 4,26; std. sp. 1,16). Bu korkunun iki boyutu bulunmaktadır. İlki, ulus devlet yapısına göre kurulan Cumhuriyet'in, tüm ideolojik aygıtlarıyla birlikte halkı sürekli Türkiye'nin "düşmanlarla çevrili olduğu"na yönelik bir korku üretme siyaseti gütmesidir. İkinci boyut ise, 2001 yılında Amerika'daki İkiz Kuleler ve Pentagon'a yapılan saldırılar sonrasında Amerika'nın Irak ve Afganistan'ı işgal etmesi, bunun yanı sıra 2010 yılında başlayan Ortadoğu'daki demokratikleşme hareketlerinden yani Arap Baharı'ndan sonra ortaya çıkan Suriye iç savaşı gibi etkenlerden dolayı, Türkiye'nin düşmanlar tarafından işgal edilmesi korkusu halk nezdinde diri tutulmuştur.

Katılımcıların çok güçlü olarak katıldığı diğer yargılara bakıldığında, "Türkiye'deki etnik yapıların birbiriyle çatışması" (ort. 4,24; std. sp. 0,981) ve "Türkiye'nin bölünmesi veya parçalanması" (ort. 4,21; std. sp. 1,171) ifadelerine çok güçlü katılımın olduğu görülmektedir. Bu iki korkunun diğer değişkenlerle arasındaki ilişki, farklı bakış açıları sağlayabilir. Öncelikle etnik yapıların birbiriyle

çatışması ile kendini tanımlama ilişkisine bakıldığında, kendini "Türk" olarak tanımlayanların % 93,1'i, "Kürt" olarak tanımlayanların % 70,5'i, "Müslüman Türk" olarak tanımlayanların % 85,9'u, "Müslüman Kürt" olarak tanımlayanların % 76,6'sı ve "Müslüman" olarak tanımlayanların ise % 74,9'u, Türkiye'deki etnik yapıların birbiriyle çatışması korkusunu taşıdıkları görülmektedir. Bu korkuyu, "Türk"lerin "Kürt"lere kıyasla daha güçlü besledikleri anlaşılmaktadır. Diğer korku olan, Türkiye'nin bölünmesi ve parçalanması ile siyasi parti ilişkisine bakıldığında ise, BDP-HDP'lilerin % 44,2'si, CHP'lilerin % 92,8'i, MHP'lilerin % 92,3'ü ve AK Parti'lilerin ise % 78,4'ü bu korkuyu beslemektedirler. Ancak dikkat edilmektedir ki BDP-HDP'li katılımcıların yarıdan fazlası, böyle bir korku taşımamaktadır. Bununla birlikte tablonun ilk beş maddesi ele alındığında müşahede edilmektedir ki, Türkiye'nin içte ve dışta karşı karşıya kalabileceği kaos, bölünme ve işgal tehditleri, temel korkuları oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin bütünlüğünü tehlikeye atabilecek gelişmelerin, toplumda bir tehdit ve korku unsuru olduğu anlaşılmaktadır.

Tabloda dikkat çeken ve çok güçlü tehdit olarak algılanan diğer korkular ise şunlardır: toplumun ahlakının bozulması (ort. 4,1983), Türkiye'nin yabancılara peşkeş çekilmesi (ort, 4,1942), ekonomik kriz (ort. 4,18), diğer etnik unsurların Türkiye'ye ihanet etmesi (ort. 4,16) ve güvenilebilecek liderlerin olmaması (ort. 4,04). Çok güçlü derecede katılım gösterilen bu ifadeler, demokratik süreçler ve ekonomik süreçlerde yer alan ifadelerle kıyaslandığında paradoksal bir görüntü arz etse de, esasında bu korkular toplumun hafızasında derinlemesine yer etmiş tecrübelerin birer görüntüsü olarak okunabilir. Örneğin 2001 ekonomik krizinin oluşturduğu travma, toplumun ekonomik kriz korkusunu diri tutabilmektedir. Ekonomik kriz korkusuna sahip olanların siyasi parti tercihlerine bakıldığında, AK Parti'ye oy verenler de dahil tüm katılımcıların yaklaşık % 80'ler düzeyinde bu korkuyu besledikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla "Ekonomik Süreçlere Duyulan Güven" faktöründe (Bkz. Tablo 33) Türkiye'nin eski dönemlere kıyasla ekonomisinin daha iyi olduğunu düşünenlerin oranı bir hayli fazla olsa da, hem iç hem de dış gelişmelerin ekonomik göstergeleri derinden etkilemesi, toplumun "ekonomik kriz"i bir tehdit olarak görmesine neden olabilmektedir. Bununla birlikte "toplumun ahlakının bozulduğu" korkusu da, muhafazakar kesimlerde sıkça

dillendirilen bir meseledir. Bu korkuyu duyanların siyasi kimlik tercihlerine bakıldığında, muhafazakarların % 91,1'i, İslamcıların % 89,2'si, milliyetçilerin % 88,5'i, sosyal demokratların % 78'i, sosyalistlerin % 75,9'u ve Atatürkçülerin ise % 74,1'inin bu korkuyu taşıdıkları görülmektedir. O halde çeşitli siyasi kimliklere sahip olanların toplumun ahlakının kötüleştiği hususunda kaygı taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Yukarıda ortalaması verilen bir diğer korku, diğer etnik yapıların ihanet edebileceğine ilişkin korkudur. Osmanlı'nın son zamanlarında Arapların bize ihanet ettiği savlarının tarih kitaplarında yer alması, Ermeni Meselesi, Kürt Sorunu, terör olayları ve bugünün önemli gündemlerinden ve bıçak sırtı konularından biri olan Çözüm Süreci meselesi, "diğer etnik unsurların ihanet etmesi" korkusunu tetikleyebilmektedir. Bu korkuyu besleyenlerin siyasi parti tercihlerine bakıldığında, MHP'lilerin % 89,2'si, CHP'lilerin % 86,3'ü, AK Parti'lilerin % 80,8'i ve BDP-HDP'lilerin % 40'ı bu korkuyu taşımaktadırlar. Öyle ki ihanet edebilecek etnik yapıdan genel olarak "Kürt"ler anlaşılmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Kürtlerin ihanet edeceğine yönelik "çok güçlü" bir korkunun olduğu anlaşılmaktadır.

Güven duyulabilecek liderin olmaması korkusu, hem Türk siyasal kültüründe önemli bir karşılığı olan hem de bugünün siyasi atmosferi açısından stratejik bir duruma işaret eden bir durumdur. Çünkü toplum; krizler, kaoslar ve düzensizliklerle dolu bir ülkede yaşamak istememektedir. Bu korkuyu duyanların siyasi parti tercihlerine bakıldığında, MHP'lilerin % 88,2'si, CHP'lilerin % 84,6'sı, AK Parti'lilerin % 72'si ve BDP-HDP'lilerin ise % 65'i bu korkuyu taşımaktadırlar. Ayrıca Türkiye siyasi tarihine bakıldığında, halkın bir siyasi lider etrafında toplandığı ve çoğunluğun desteğini alan liderlerin eksikliği görülmektedir. Güven duyulacak liderin olmaması tehlikesi de, yine toplumun hafızasında kaygısı güdülen bir durumdur.

Katılımcıların güçlü olarak katıldığı ve ortalaması 3 ile 4 arasında olan ifadelere bakıldığında, korkuların mevcut siyasi düzenin bozulmasına neden olabilecek faktörlerden oluştuğu görülmektedir. Siyasi istikrarın bozulması (ort, 3,97), ordunun veya diğer kurumların darbe yapması (ort. 3,93) ve Türkiye'nin başsız (lidersiz) kalması (ort. 3,84) ifadeleri, katılımcıların güçlü bir tehdit unsuru olarak gördüğü korkulardır. Bir diğer ifade olan "Türklüğün unutturulmak istenmesi"

maddesini katılımcılar, güçlü bir tehdit olarak görmektedirler. Bu ifadenin kendini tanımlama sorusuyla ilişkisi incelendiğinde, kendini "Türk" olarak tanımlayanların % 90,4'ü, "Müslüman Türk" olarak tanımlayanların % 83,9'u, "Türkiyeli" olarak tanımlayanların % 69,8'i, "sadece insan" olarak tanımlayanların % 60,7'si, "Müslüman" olarak tanımlayanların % 36,2'si, "Müslüman Kürt" olarak tanımlayanların % 24,7'si ve "Kürt" olarak tanımlayanların ise % 9,1'i Türklüğün unutturulmak istendiği yönünde bir korku beslemektedirler. Bu korkunun özellikle kendilerini Türk ve Müslüman Türk olarak tanımlayanlarda güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra bu korkuyu duyanların siyasi parti tercihlerine bakıldığında, MHP'lilerin % 95,4'ü, CHP'lilerin % 85,8'i, AK Parti'lilerin % 62'si ve BDP-HDP'lilerin ise % 11,7'si Türklüğün unutturulmak istendiği korkusunu taşımaktadırlar. Tablo 16'da yer alan siyasi parti ve kendini tanımlama uyum analizi de göstermektedir ki, MHP ve CHP'li katılımcılar çoğunlukla "Türk" ve "Müslüman Türk" olarak kendini tanımlamışlardır. AK Parti'li katılımcılar içerisinde "Müslüman Türk" olarak kendini tanımlayanlar da oldukça fazladır. BDP-HDP'li katılımcıların kendilerini büyük oranda "Kürt" olarak tanımlamaları ise, bu korkuyu neden çok daha az taşıdıklarını açıklamaktadır.

Tabloda yer alan diğer korkular, toplumun dinden uzaklaşması korkusu (ort. 3,78), Atatürk devrimlerinin kaldırılmak istendiği korkusu (ort. 3,52), şeriat gelecek korkusu (ort. 3,52), önceki yönetim anlayışlarının geri gelme korkusu (ort. 3,45), komünizm korkusu (ort. 3,38), vatandaşlara gereğinden fazla özgürlük verildiği korkusu (ort. 3,23), irtica korkusu (ort. 3,19), Çözüm Süreci korkusu (ort. 3,09) ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girememesi (ort. 2,45) korkularını ifade eden tehditlerden oluşmaktadır. Burada ortalamaları ve standart sapmaları verilen bu korkuların diğer faktörlerle ilişkisine dair ilerleyen bölümlerde daha detaylı analizler yapılacaktır, fakat faktör ilişkisine geçmeden önce birkaç korku ifadesinin diğer değişkenlerle ilişkisine bakmak, ufuk açıcı olabilir. İlk olarak, toplumun dinden uzaklaştığı korkusunu besleyen katılımcıların siyasi parti tercihlerine bakıldığında, AK Parti'ye oy veren katılımcıların % 84,2'si, MHP'ye oy verenlerin % 79'u, BDP-HDP'ye oy verenlerin % 45,9'u ve CHP'ye oy verenlerin ise % 43,9'u bu korkuyu taşımaktadır. O halde büyük oranda AK Parti ve MHP seçmeni, toplumun dinden

uzaklaşmasını bir tehdit olarak görmektedir. Bir diğeri, "Atatürk devrimlerinin kaldırılmak istendiğine" ilişkin korkudur. Bu korkuyu besleyenlerin siyasi parti tercihine bakıldığında, CHP'li katılımcıların % 91,6'sı, MHP'li katılımcıların % 78'i, AK Parti'li katılımcıların % 37,8'i ve BDP-HDP'li katılımcıların % 20,9'u, Atatürk devrimlerinin kaldırılmak istendiği fikrini taşımaktadır. Böylelikle CHP ve MHP seçmeninin, bu korkuyu yüksek düzeyde taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Bu korkulardan bir diğeri ise, Cumhuriyetten itibaren toplumsal hafızaya her fırsatta şırınga edilmeye çalışılan "şeriat korkusu"dur. Özellikle 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra çok daha güçlü bir söyleme dönüşen şeriat korkusu söylemi, İslamcı örgütlenmelerin de günah keçisi ilan edilmesini sağlamıştır. Faili meçhul cinayetler, derin hesaplar ve bilin(e)meyen tüm belirsizlikler, "şeriat" yanlılarının üstüne atılarak bir nevi bu korku, her defasında yeniden üretildi. Uğur Mumcu Suikastı, Madımak Olayı, Maraş Olayları ve 28 Şubat'ın bahanesi olan "Kudüs Gecesi", insanların sokaklarda "Kahrolsun Şeriat" pankartları taşımasına neden oldu. Kısacası Cumhuriyet için şeriat korkusu, ulus-devlet yapısını sürdürebilmenin temel dayanaklarından biriydi. Çünkü bilinemeyen veya üstü örtülmeye çalışılan her şey, "şeriatı öcüleştirerek" yeniden sahneye konmaktaydı. O halde bu korkuyu besleyenlerin siyasi kimlik tercihlerine bakıldığında, Atatürkçülerin % 86,3'ü, sosyalistlerin % 85,2'si, sosyal demokratların % 83'ü, milliyetçilerin % 65,3'ü, muhafazakarların % 30,9'u ve İslamcıların ise 15,6'sı bu korkuyu taşımaktadırlar.

Yukarıda yer verilen diğer bir korku ise, Çözüm Süreci korkusudur. Özellikle güncel siyasi tartışmalarda hala sıcaklığını koruyan ve devam eden bir süreç olan Çözüm Süreci, toplumun da yakından takip ettiği önemli bir siyasi gelişmedir. Teori kısmında ayrı bir başlık altında ele alınan bu süreç, Cumhuriyet'in on yıllardır devam ettirdiği resmi ideolojinin ezberlerini de bozan bir mahiyete sahiptir. Bu sürece yönelik korku besleyenlerin kendini tanımlama biçimlerine bakıldığında, kendini "Türk" olarak tanımlayanların % 73,1'i, "Müslüman Türk" olarak tanımlayanların % 53,9'u, "Müslüman" olarak tanımlayanların % 20'si, "Müslüman Kürt" olarak tanımlayanların % 16'sı ve "Kürt" olarak tanımlayanların ise, % 9'u, Çözüm Süreci korkusunu taşımaktadırlar. Ayrıca yine bu korkuya sahip olanların siyasi parti tercihine bakıldığında, CHP'ye oy verenlerin % 67,5'i, MHP'ye oy verenlerin %

66,2'si, AK Parti'ye oy verenlerin % 24,4'ü ve BDP-HDP'ye oy verenlerin ise % 11,7'si bu korkuyu taşımaktadır. Çözüm Süreci korkusunun her iki değişkenle ilişkisine bakıldığında, "Türk"lerin "Kürt"lere kıyasla ve CHP ve MHP'nin ise AK Parti ve BDP-HDP'ye kıyasla daha fazla korku besledikleri anlaşılmaktadır. Bu bulguyu tersinden okursak eğer, "Kürt"ler "Türk"lere, AK Parti ve BDP-HDP'liler ise MHP ve CHP'lilere kıyasla Çözüm Süreci'ne daha fazla güven duymaktadırlar.

Tablo 35. Korkuya Kaynaklık Eden Tehditlere İlişkin Toplam Puan (compute variable) Yöntemiyle Oluşturulan Faktörler

Korkuya İlişkin Oluşan Faktörler	Toplam	En Düşük	En Yüksek	Ortalama	Standart sapma
Kaos ve Düzensizlik Korkuları					
Siyasi istikrarın bozulması	1200	1,00	5,00	3,9700	1,07784
Ordunun veya diğer kurumların darbe yapması	1200	1,00	5,00	3,9333	1,17830
Ekonomik kriz	1200	1,00	5,00	4,1858	,96371
Önceki yönetim anlayışlarının geri gelmesi	1200	1,00	5,00	3,4583	1,24548
Türkiye'nin başsız (lidersiz) kalması	1200	1,00	5,00	3,8433	1,36333
Türkiye'deki etnik yapıların birbiriyle çatışması	1200	1,00	5,00	4,2433	,98146
Terör olayları	1200	1,00	5,00	4,3350	,99344
Güvenilebilecek siyasi liderin olmaması	1200	1,00	5,00	4,0475	1,17106
Vatandaşlara gereğinden fazla özgürlük verilmesi	1200	1,00	5,00	3,2350	1,36736
Toplumun ahlakının bozulması	1200	1,00	5,00	4,1983	1,03274
Türkiye'nin Ulus-devlet Yapısına Tehdit Oluşturduğu Düşünülen Korkular					
İrtica (Dinin toplumu geriye götürmesi)	1200	1,00	5,00	3,1983	1,50639

Komünizm	1200	1,00	5,00	3,3883	1,38412
Atatürk devrimlerinin kaldırılmak istenmesi	1200	1,00	5,00	3,5292	1,48974
Şeriatın gelmesi	1200	1,00	5,00	3,5267	1,48137
Türkiye'nin bölünmesi veya parçalanması	1200	1,00	5,00	4,2117	1,17104
Türklüğün unutturulmak istenmesi	1200	1,00	5,00	3,8267	1,37351
Türkiye'nin Bölünmez Bütünlüğüne Yönelik Korkular					
Türkiye'nin düşmanlar tarafından işgal edilmesi	1200	1,00	5,00	4,2658	1,16889
Türkiye'nin bölünmesi veya parçalanması	1200	1,00	5,00	4,2117	1,17104
Diğer etnik unsurların Türkiye'ye ihanet etmesi	1200	1,00	5,00	4,1675	1,13160
Dış güçlerin Türkiye üzerinde oyun oynaması	1200	1,00	5,00	4,4258	,85349
Terör olayları	1200	1,00	5,00	4,3350	,99344
Türkiye'nin yabancılara peşkeş çekilmesi	1200	1,00	5,00	4,1942	1,06728
Çözüm süreci	1200	1,00	5,00	3,0958	1,45834

Korkular, insanın neye ya da kime güveneceğini veya güvenmeyeceğini tayin eden duygulardır. İnsan korkular karşısında, bu korkuları bertaraf edebilecek veya şerlerinden korunabilecek bir limana ihtiyaç duyar. Korkular etki alanına ve çapına göre, sadece bir kişiyi değil, toplumları, ülkeleri ve hatta dünyayı etkisi altına alabilen rezervlere sahiptir. Terör, ekonomik kriz, savaş, bulaşıcı virüs ve küresel ısınma gibi tüm dünyayı çepeçevre kuşatabilen korkular, modern dönemle birlikte üretilebilen bir doğaya da sahip olmuştur. Çünkü korkuları üretebilen güç, toplumları yönlendirebilmenin ve kontrol altında tutabilmenin de sihirli değneğini elinde tutabilmektedir. Özellikle ulus-devlet yapısına sahip devletler, varlığını

sürdürebilmek adına, siyasi korkular üretimine ihtiyaç duymaktadırlar. Öyle ki korku, esasında bir sosyal sermayeye dönüştürülmektedir. Ülke içinde birliği ve bütünlüğü sağlamak, kaynağı dışarıda olan korkuları topluma salıvermekle mümkün hale gelebilmektedir.

Günümüzde siyaset, Türkiye de dahil tüm ülkelerde adeta bir korku üretim fabrikası gibi çalışmaktadır. Kurgulanan ve üretilen toplumsal korkuları siyasete alet etmek, siyasi düşüncesinin haklı ve meşru olduğunu ifade etmenin bir aracı olarak korkmuş görünmek ve bu vesileyle daha fazla himaye, imtiyaz ve prestij kazanmak, birçok devletin yanı sıra Türkiye'nin de başvurduğu bir yöntemdir. Özellikle faşizan ve totaliter rejimlerin statükoyu koruma adına başvurduğu bir taktik olan düşman üretme ve bunun sonucunda toplumun genelinde korku ve endişe yaratma stratejileri, çıkarlarını sürdürmek için her yolu mübah gören iktidar seçkinlerinin ölümü gösterip hastalığa razı etmenin senaryoları olarak görüntü vermektedir. Örneğin ABD'deki kızıl korku ve McCarthy devri, Almanya'daki Yahudi korkusu, Maoist Çin'in kültür devrimi, Stalin'in büyük temizliği ve Türkiye'deki bölünme, irtica ve komünizm korkuları, yakın tarihin kuşkusuz büyük toplumsal korkularıdır (Aktay, 2010: 203-204). Bundan dolayı korku, iktidarda olanların yönetimini kolaylaştıran birçok fonksiyonu yerine getirir. Siyasal iktidar, korku üreterek topluma şu mesajı vermektedir: Çaresizseniz çare biziz! (Çetin, 2012: 41). Böylelikle güven üzerine kurulması gereken siyaset, karşılıklı korkuların körüklendiği güvenlik siyasetleri üzerinden inşa edilmekle birlikte güven devleti yerini güvenlik devletine, güven siyaseti ise yerini, korku siyasetine bırakmaktadır (Çetin, 2012: 12).

Siyasal düzenin korku üretiminde gerçek tehditler bir abartıyla birlikte toplumun hafızasına yerleştirilmeye çalışılır: Siyasal iktidarın milli birlik ve beraberliğe aşırı vurgusunda bölünme korkusunu; muasır medeniyete ulaşma ve modern ilerlemeci söylemlerin sıklıkla tekrar edilmesi, gericilik korkusunu; devleti aşırı kutsallaştırma girişimleri, yıkılma ve parçalanma korkusunu; iç ve dış düşmanların her daim ülkeyi parçalamak için tetikte bekliyor algısını yerleştirmek, işgal edilme ve komplo kurulması korkusunu; toplumu oluşturan diğer etnik ve dini yapıların varlığının bir "ötekileştirmeye" dönüştürülmesi ve bu ötekilerin bir ihanet içinde oldukları kuşkusunun üretilmesi, parçalanma ve ihanet korkusunu; homojen

ve tek tip bir ulus oluşturma gayretleri, özgürlük korkusunu; siyasal düzenin bozulması halinde halkın büyük sorunlarla karşılaşacağına inandırılmak istenmesi, kaos korkusunu temelde beslemektedirler (Çetin, 2012: 30-31; Bayramoğlu, 2011: 46; Ete, 2011: 17). Türkiye ise, halkın korkularını besleyen birçok sorunun temel teşkil ettiği; etnik, ideolojik, mezhepsel ve dinsel kimliklere ilişkin sorunlardan türeyen korku siyasetinin veya siyaset korkusunun tükettiği, güven krizleriyle boğuşmaktadır (Çetin, 2012: 12; Akdoğan, 2011a: 19). Offe'a (2001: 179-185) göre bu krizlerden kurtulabilmenin yolu ise, Türkiye'de yaşayan farklı kültüre sahip grupların haklarının, liberal demokrasi sayesinde güvence altına alınmasıyla mümkündür. Çünkü farklı etnik yapı ve kültürler üzerinden üretilen korkular ve güvensizlik, ülkenin geleceğinde siyasi, sosyal ve ekonomik problemlerin ateşleyicisi olabilmektedir.

Korkulara kaynaklık eden tehditlerin bulgularına yönelik bu kısımda, daha önceki tabloda (Bkz. Tablo 34) ortalaması ve standart sapması verilen "Korkuya Kaynaklık Eden Tehditlerin Dağılımı" sorusu için faktör oluşturma yoluna gidilmiştir. Bilindiği üzere SPSS programında faktör oluşturma, aralarında anlamlı ilişki olan ifadelerin program tarafından bir araya getirilmesi şeklinde olmaktadır. Ancak bu soruya uygulanan faktör analizinde, anlamlı şekilde bir araya gelen ifadeler, konu bütünlüğüne uygun olmadığı için, birbirleriyle ilişkili olduğu düşünülen ifadeler yine SPSS programı vasıtasıyla ve fakat farklı bir komutla (compute variable) bir araya getirilerek "manuel bir faktör oluşturma" yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda korkuya kaynaklık eden tehditlerle ilgili ifadeler, üç anlamlı faktör altında toplanmıştır. Bu faktörlerin ilkine "Kaos ve Düzensizlik Korkuları", ikincisine "Türkiye'nin Ulus-devlet Yapısına Tehdit Oluşturduğu Düşünülen Korkular" ve üçüncü faktöre ise "Türkiye'nin Bölünmez Bütünlüğüne Yönelik Korkular" adı verilmiştir. Soruda yer alan iki ifade, soruda tartışılan konu bütünlüğü bakımından iki faktör tarafından da kullanılmaktadır. Buna göre; "Kaos ve Düzensizlik Korkuları" faktöründe yer alan "Terör Olayları" maddesi, "Türkiye'nin Bölünmez Bütünlüğüne Yönelik Korkular" faktöründe de kullanılmıştır. Bununla birlikte "Türkiye'nin Ulus-devlet Yapısına Tehdit Oluşturduğu Düşünülen Korkular" faktöründe yer alan "Türkiye'nin bölünmesi ve parçalanması" maddesi de, yine

"Türkiye'nin Bölünmez Bütünlüğüne Yönelik Korkular" faktöründe de kullanılmıştır. Bu soruda yer alan üç faktörün ifadelerine genel olarak bakıldığında, 5'li likert ölçeği üzerinden ortalamalarının 3 ve 4'lü puanlarda olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ifadeler, "güçlü" ve "çok güçlü" ifadelerden oluşmaktadır. Faktörler oluşturulduktan sonra yapılan ileri düzey analizlerde ise, anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiş ve dolayısıyla bu faktörlerin geçerliliği kontrol edilerek analizlerde kullanılmasına karar verilmiştir.

Korkuya kaynaklık eden tehditler sorusunun ilk faktörü olan "Kaos ve Düzensizlik Korkuları"nın ifadeleri; "Siyasi istikrarın bozulması", "Ordunun veya diğer kurumların darbe yapması", "Ekonomik kriz", "Önceki yönetim anlayışlarının geri gelmesi", "Türkiye'nin başsız (lidersiz) kalması", "Türkiye'deki etnik yapıların birbiriyle çatışması", "Terör olayları", "Güvenilebilecek siyasi liderin olmaması", "Vatandaşlara gereğinden fazla özgürlük verilmesi" ve "Toplumun ahlakının bozulması" olmak üzere toplam on ifadeden oluşmaktadır. Bu faktör, siyasal yönetimde kaosun oluşmasına neden olduğuna ve aynı zamanda sosyal ve siyasal düzensizlikleri konu edindiğine inanılan ifadelerden oluşmaktadır. Çünkü tarihsel süreçte siyasal iktidarlar, en önemli ve en güçlü meşruiyet öğesi olarak kaos korkusunu kullanmıştır. Bölünme, parçalanma, uyumsuzluk ve ayrımcılık gibi korkular, kaos korkusunun bütünlüğünü sağlayan destekçilerdir (Çetin, 2012: 43-44). Ayrıca modern ulus-devletin inşasında ulusal bilinci, milli birlik ve beraberliği tesis etmek için işgal edilme, parçalanma ve bölünme tehditleriyle beslenen bir kaos korkusu, sürekli diri tutulmaktadır (Çetin, 2012: 315; Dursun, 2002: 198). Kaos korkuları içerisinde günümüzde oldukça prim yapan terör korkusu ise, zaman zaman siyasetin kullandığı önemli araçlardan biri olmuştur (Bkz. Phythian, 2005). Ulusal birliğe tehdit oluşturduğu varsayılan terör ve terörün beslendiği etnik, dini ya da bölgesel dinamiklerin "öteki" ilan edilmesi, hakim resmi ideolojinin yürürlükte olmasını istediği kimliğin bir amentüyle birlikte yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Ayrıca terör korkusu halkın; devleti, hükümeti, siyasi liderleri ya da siyasetçileri yüceltmesine de vesile olmaktadır. Amerika'da 11 Eylül saldırılarından sonra vatandaşların Bush'a, hükümetine ve hükümet kurumlarına olan siyasal güveninin artması ve 1998 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Bülent Ecevit'in başında

olduğu koalisyon hükümeti döneminde yakalanıp Türkiye'ye getirilmesinden sonraki seçimlerde, Ecevit'in DSP'sinin birinci parti olarak ve oylarını arttırarak meclise girmesi, bunun en anlamlı örnekleri arasında sayılabilir.

Kaos ve düzensizlik korkuları faktörü ile yaş, cinsiyet, medeni durum ve eğitim düzeyi değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bu faktör ile şehir değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 10,982, sd: 3, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 81). Bu faktörde en yüksek katılım ortalamasına sahip şehir, Konya'dır (ort. 41,08). Konya'yı; Adana (ort. 40,52), İzmir (ort. 38,91) ve Diyarbakır (ort. 37,17) takip etmektedir. Buna göre Konya, Diyarbakır ve İzmir ile anlamlı düzeyde farklılaşırken Diyarbakır ve İzmir, Konya ve Adana ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Adana ise, Diyarbakır ve İzmir ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 81). Genel olarak ifadelere bakıldığında, siyasi istikrarın ve ahlakın bozulması, darbe yapılması ve lidersiz kalınması gibi ifadeler, hem muhafazakar kimliğin tedirgin olduğunu hem de şu anki siyasi durumun değişmesinin istenilmediğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda Konya'nın, hem muhafazakar kimliğinden hem de hükümette olan AK Parti'ye yüksek oranlarda oy veren bir şehir olmasından dolayı, bu tür korkuları taşıması olağandır. Diğer taraftan Adana, % 32,1 milliyetçi, % 19,3 ile muhafazakar olmak üzere toplam % 51,4'ünün milliyetçi ve muhafazakar kimliklere sahip olduğu bir şehirdir. Faktörde geçen, etnik yapıların birbiriyle çatışması, vatandaşlara gereğinden fazla özgürlük verilmesi, terör olayları ve muhafazakar kimliğin söylemlerinde yer alan ifadeler de bir araya geldiğinde, Adana'da bu faktöre katılım ortalamasının yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İzmir ve Diyarbakır şehirlerinde hakim olan siyasi kimlikler de, ortalamanın düşük çıkmasını açıklar niteliktedir. Üstelik faktörde geçen "terör olayları" ve "etnik yapıların çatışması" ifadeleri, Diyarbakır'da baskın siyasi parti olan BDP-HDP tarafından ciddi bir tehdit unsuru olarak görülmemektedir. Çünkü bu siyasi yaklaşımın büyük bir bölümünde PKK, bir terör örgütünden ziyade Kürt halkının çıkarları için savaşan "gerilla"lar olarak görülmektedir. Kaldı ki BDP-HDP'yi tercih eden katılımcıların anketi uygularken "terör olayları" ifadesine dahi tepki göstermeleri, bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu faktör ile siyasi kimlik değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 5,987, sd: 8, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 82). Bu faktöre milliyetçi (ort. 41,14) ve muhafazakar (ort. 41,00) kimliklerin katılım ortalamalarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu kimlikleri, Atatürkçü (ort. 39,41), demokrat (ort. 39,25), sosyal demokrat (ort. 38,66), İslamcı (ort. 37,87), sosyalist (ort. 36,68) ve liberal (ort. 34,82) kimlikler takip etmektedir. Buna göre milliyetçi kimlik; sosyal demokrat, sosyalist, liberal ve İslamcı kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşırken muhafazakar kimlik ise, sosyalist, liberal ve İslamcı kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ayrıca sosyal demokrat, milliyetçi kimlikle, sosyalist ve İslamcı kimlikler de muhafazakar ve milliyetçi kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmışlardır (Bkz. Ek-1, Tablo 82). Yukarıda bu faktör ile şehir değişkeni arasındaki ilişkilerde ifade edilen, milliyetçi ve muhafazakar kimliklerin bu faktörde yüksek ortalamalara sahip olduğu bulgusu, bu anlamlı farklılaşmalarda da ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra İslamcı kimliğin bu faktörde yüksek katılım ortalamasına sahip olacağı beklentisinin gerçekleşmediği de görülmektedir. Dolayısıyla İslamcı kimliğin, muhafazakarlara kıyasla, daha az kaos ve düzensizlik korkuları taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Bu faktör ile kendini tanımlama değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 9,274, sd: 7, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 83). "Müslüman Türk" (ort. 40,51) tanımlaması, bu faktörde en yüksek katılım ortalamasına sahiptir. Bunu, "Türkiyeli" (ort. 40,45), "Türk" (ort. 39,28), "sadece insan" (ort. 38,75), "Müslüman" (ort. 38,52), "Müslüman Kürt" (ort. 38,40) ve "Kürt" (ort. 33,20) tanımlamaları izlemektedir. Buna göre "Müslüman Türk", "Müslüman", "Türk", "Türkiyeli" ve "sadece insan" kimlikleri; sadece "Kürt" kimliğiyle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 83). Bulgulardan hareketle Kürt tanımlamasının kaos ve düzensizlik korkularını oluşturan ifadelere düşük seviyede katılım göstermeleri, "Kürt"lerin Türkiye'nin bu tür tehditlerle karşı karşıya olmadığına yönelik bir algı beslediği anlamına gelmemelidir. Bu durum daha çok kendini Kürt olarak tanımlayanların "ayrılıkçı" bir siyaset gütmeleriyle yakından ilgilidir. Çünkü faktörde geçen, "terör olayları" ve "etnik yapıların birbiriyle çatışması" gibi ifadeler, zaten "Kürt"lerin büyük oranda katılmadığı ifadelerdir. Bunun yanı sıra diğer ifadelerde geçen tehditler de, Kürt Siyaseti'nin yoğun ilgi gösterdiği konular arasında

yer almamaktadır. Kısacası bu yaklaşıma göre kaos ve düzensizlik yeni bir durum değildir. Dolayısıyla "Kürt"ler açısından olmayan istikrarın da, kaos ve düzensizlik gibi bir tehditle karşı karşıya kalması mümkün olmamaktadır.

Bu ifade ile siyasi parti değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 22,124, sd: 5, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 84). Bu faktörde HUDA-PAR (ort. 44,80) ve SP (ort. 42,40) yüksek katılım ortalamasına sahiplerdir. Ancak bu iki partiyi tercih eden katılımcı sayısının, anketin siyasi parti kotasından dolayı az olması (HUDA-PAR, 10 katılımcı; SP ise 15 katılımcı), bu partiler hakkında genel bir analiz yapılmasını önlemektedir. Ancak bu iki siyasi parti seçmeninin, istatistiksel veriler net olmasa da, bu faktöre büyük oranda katılım göstereceği düşünülmektedir. Bu iki siyasi parti dışarıda bırakıldığında MHP'nin (ort. 41,61), bu faktöre yüksek ortalamayla katıldığı görülmektedir. MHP'yi; AK Parti (ort. 39,84), CHP (ort. 39,44) ve BDP-HDP (ort. 33,46) takip etmektedir. Buna göre MHP; AK Parti, CHP ve BDP-HDP ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. AK Parti ve CHP; MHP ve BDP-HDP'yle, BDP-HDP ise MHP, AK Parti ve CHP ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadırlar (Bkz. Ek-1, Tablo 84). Kaos ve düzensizlik korkuları faktöründe, MHP, AK Parti ve CHP birbirine yakın ortalamalara sahipken BDP-HDP ise, aralarında en yakın mesafe olan CHP'den yaklaşık 6 puan düşük ortalamaya sahiptir. Yukarıda da ifade edildiği gibi BDP-HDP seçmeni, bu faktörün ifadelerini diğer siyasi parti seçmenlerinin algıladığı gibi algılamamaktadır. Çünkü terör sorunu, vatandaşa fazla özgürlükler verilmesi ve etnik yapıların birbiriyle çatışması maddeleri, BDP-HDP seçmeninde farklı anlam kodlarını çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla bu maddeler, bu siyasi parti seçmeninin çoğunluğu tarafından bir tehdit unsuru olarak görülmemektedir. Aslında bu durum, Türkiye'deki "merkez siyaset"in de nerede durduğunu göstermesi açısından önemlidir. AK Parti, MHP, CHP ve diğer siyasi partilerin Türkiye'nin makro siyasetine yönelik tartışma zemini bulmalarının yanı sıra BDP-HDP çizgisi, Kürt meselesinin dışında olan bu konular hakkında, tartışmaların herhangi bir tarafında bulunma gayreti gütmemektedir. Bunun içindir ki, BDP-HDP'ye yapılan en temel eleştiri, Türkiye'nin makro siyasi konuları hakkında çözüm üretmeye dönük siyaset yapmaması ve adeta "içe kapanık bir siyaset" gütmesi yönündedir.

Korkuya kaynaklık eden tehditler sorusunun ikinci faktörü, "Türkiye'nin Ulus-devlet Yapısına Tehdit Oluşturduğu Düşünülen Korkular" faktörüdür. Bu faktörde; "İrtica", "Şeriatın gelmesi", "Komünizm", "Atatürk devrimlerinin kaldırılmak istenmesi", "Türkiye'nin bölünmesi veya parçalanması" ve "Türklüğün unutturulmak istenmesi" olmak üzere toplam altı ifadeden oluşmaktadır. Bu ifadeler içerisinde "Türkiye'nin bölünmesi veya parçalanması" (ort. 4,21) en yüksek ortalamaya sahiptir. Bu faktörde yer alan ifadeler, her ulus-devletin yapısında olduğu gibi Türkiye'nin ulus-devlet yapısında da görülen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını yıkmaya teşebbüs ettiğine inanılan korkulardan oluşmaktadır. Çünkü ulus-devletler, varlığına ilişkin tehdit ya da düşman olarak gördüğü unsurları bertaraf etmenin yollarını arar. Cumhuriyet'in izlediği yol da, diğer ulus-devletlerden pek farklı değildir. Varlığını Türk varlığına armağan etmeye hazır bir nesille birlikte, bu tehditlerin üstesinden gelmenin yolları aranmaktadır.

Cumhuriyet, iddialı bir girişimdir. Devraldığı tarihi ve toplumsal mirası göz ardı eden, insanların giyim tarzını, yazı dilini, kültürel birikimlerini "uygarlaştırma" mücadelesine kurban veren cumhuriyet'in amacı, "tek bir yürek gibi çarpan ulus"u üretebilmektir (İnsel, 2012: 24-25; Kentel, 2011: 133). Türkiye'de topluma yönelik korku üretiminin sürekliliği, cumhuriyet döneminde resmi kanallarla ve bizzat devlet tarafından gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet kurulurken tayin edilen bu korkular ve korkuları besleyen komplolar temelde üç şekilde karşımıza çıkmaktadır: Komünizm, irtica ve bölünme korkuları (Bkz. Aktay vd., 2004). Bu korkular her dönemde aynı etkiyi göstermemişlerdir. "Siyasi meteorolojiye" ayarlı olan ve kışın gelmesi beklenen Komünizm korkusu Aktay'a (2004: 132) göre, Cumhuriyet'in ilk çeyreğinde, 1940'larda komünist olduğu düşünülen akademisyenlerin Ankara Üniversitesi'nden atılmalarında, 1960'lı yıllarda Komünizmle Mücadele Dernekleri'nin kurulmasında, Köy Enstitüleri'nin kapatılmasında, 1971'de üniversite öğrencilerinin Türkiye'nin NATO'ya üyeliğini protesto etmelerinde, Amerikan 6. Filo'suna karşı protesto eylemlerinde, her on yıla endekslenmiş darbelerde, Soğuk Savaş Dönemi'nde vd. olaylarda, topluma her daim sunulmuştur. Bunun yanı sıra üretilen bir diğer korku olan irtica korkusu, daha cumhuriyetin kuruluşu sırasında toplumun ortaçağ karanlığına götürüleceği iddiasıyla tedavüle konmuştur. Çetin'e

(2012: 287) göre ideolojik bir ötekileştirmeye dönüştürülen irtica kavramı, Kemalistlerin siyaset ve toplum mühendisliği adına kullanılan mümbit bir korku kaynağı haline getirilmiştir. Cumhuriyet'e uygun bir din yaratma projesi, alfabenin değiştirilmesi, kılık kıyafet kanununun getirilerek buna karşı olanların idamına varan cezai müeyyideler, ezanın ve Kur'an-ı Kerim'in Türkçeleştirilmesi, 1920'lerde çok partili hayata geçme deneyimleri, Demokrat Parti'nin kurulması, 1960 darbesi ve diğer darbeler, Necmettin Erbakan'ın kurduğu siyasi partiler, başörtüsü yasağı, imam-hatip okulları, kamusal hayat ve kılık kıyafet yasağı, 28 Şubat, Milli Güvenlik Kurulu, sekiz yıllık kesintisiz eğitim ve AK Parti'nin kuruluşu vd. konular ülke gündemine geldiğinde, irtica korkusu topluma medya ve diğer aracılar kanalıyla sunulmuştur. Üçüncü sırada yer alan korku ise Osmanlı İmparatorluğu'ndan, bakiyesi olan Türkiye'ye miras kalan bölünme korkusudur (Aktay vd., 2004: 131-138). Öyle ki Osmanlı Devleti gerilemeye başladığında "Devlet nasıl kurtulur?" sorusu sorulurken, Kemalist ideolojide bu soru "Devlet nasıl korunur?" sorusuna dönüşmüştür (Çetin, 2012: 251; Yılmaz, 2011: 59; Kahraman, 2011: 90). Bugün ise bir ulus-devlet refleksi olan bölünme korkusu, toplumun hafızasının en bilindik yerinde dinamik bir şekilde durmaktadır.

Bugünün Türkiye'sinde ulus-devlet halen korku üretimine devam etmektedir. Bu korkulardan biri olan "Atatürk devrimlerinin kaldırılmak istendiği"ne dair korku, özellikle CHP'nin sıkça dile getirdiği bir söylem haline dönüşmüştür. Atatürk'ü ve yaptığı devrimleri eleştirmek ve karşı durmak, "Cumhuriyet düşmanlığı", "Cumhuriyeti yıkma ve geriye götürme ihaneti" veya bir "karşı devrim" olarak nitelenmekle birlikte bu tür tartışmalara müsaade etmemek için ise, "ihanet" ve "irtica" korkuları gündelik dilin kullanımı kadar gündemde tutulmaktadır (Çetin, 2012: 294-295). Son dönemde bu korkunun en güçlü biçimde topluma yaşatıldığı 2007 yılında meydanlar, Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı'na aday gösterilmesiyle harekete geçirilen insanların, "cumhuriyet mitingleri"nde boy göstermesine sahne olmuştur. Aktay'ın da (2010: 13) dikkat çektiği üzere, 2007 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde, siyasi duruşuyla devletin resmi ideolojisini temsil ettiği iddia edilen Cumhuriyet Gazetesi'nin, Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilme olasılığına istinaden, "Tehlikenin Farkında mısınız?" şeklinde attığı manşet;

eşi başörtülü birinin cumhurbaşkanı seçildiği takdirde Cumhuriyet'in tüm kazanımlarını yok edeceği ve ülkeyi ortaçağ karanlığına götüreceği şeklindeki bir korkuyu, halkın yüreğine salmayı amaçlayan bir kampanyaya dönüştürme girişimidir. Bunun yanı sıra bir diğer ulus-devlet korkusu olan "Türklüğün unutturulmak istenmesi" korkusu da, özellikle 2013 yılında ilköğretim okullarında "Türk Andı"nın kaldırılmasıyla yeniden hortlamıştır. Kısacası anlaşılmaktadır ki ulus-devlet eksenli korkular, toplumumuzda kuşkusuz bugün dahi önemli oranda müşteriye sahip olan korkulardır.

Türkiye'nin Ulus-devlet Yapısına Tehdit Oluşturduğu Düşünülen Korkular faktörünün yaş, cinsiyet, gelir düzeyi, medeni durum ve eğitim düzeyi değişkenleriyle aralarında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu faktörün şehir değişkeniyle arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 48,063, sd: 3, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 85). İfadelerde en yüksek katılım ortalamasına sahip şehirler, Adana (ort. 23,22) ve İzmir'dir (ort. 22,46). Bu şehirleri, Konya (ort. 20,38) ve Diyarbakır (ort. 17,50) takip etmektedir. Buna göre Adana ve İzmir; Konya ve Diyarbakır ile anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 85). Bu faktöre Adana ve İzmir'in yüksek düzeyde katılım göstermeleri, bu şehirlerin genel siyasal eğilimiyle yakından ilgilidir. 30 Mart 2014 seçim sonuçları da göstermektedir ki Adana ve İzmir, ulusalcı ve Atatürkçü söylemlere sahip MHP ve CHP'nin oy oranlarının yüksek olduğu şehirlerdir. CHP'de baskın olarak MHP'de ise özellikle Devlet Bahçeli'den sonra daha da güçlü şekilde gelişen Türkçü, ulusalcı, laik, pozitivist ve Atatürkçü söylemler, faktörde yer alan korkulara yönelik yoğun bir rezerv taşımaktadırlar. BDP-HDP'nin güçlü olduğu Diyarbakır ise, faktöre en düşük katılım gösteren şehirdir. Çoğunlukla Türkçü ve Atatürkçülerin kaygılarını taşıyan bu ifadelerin BDP-HDP'de derin bir anlamı bulunmamaktadır. Kaldı ki Kürtlerin ulus-devlet söyleminde "öteki" olarak ilan edilmesi, bu siyasi partiye oy verenlerin ulus-devlet yapısına yüksek perdeden karşı çıkmalarını da beraberinde getirmiştir.

Bu faktör ile siyasi kimlik değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 49,650, sd: 8, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 86). Atatürkçülük (ort. 25,35), milliyetçilik (ort. 23,94) ve sosyal demokrat (ort. 23,55) kimlikler, bu faktöre yüksek düzeyde katılım gösteren kimliklerdir. Bu siyasi kimlikleri; liberal (ort. 22,11),

demokrat (ort. 20,67), sosyalist (ort. 20,11), muhafazakar (ort. 19,53) ve İslamcı (ort. 17,03) kimlikler takip etmektedir. Buna göre Atatürkçü kimlik, liberal kimlik dışında tüm siyasi kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşırken milliyetçi kimlik, sosyal demokrat ve liberal kimlikler dışında, diğer siyasi kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Ayrıca sosyal demokrat kimlik, milliyetçiler dışında diğer siyasi kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmış, İslamcı kimlik ise tüm siyasi kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Bunun yanı sıra muhafazakar kimliğin de, Atatürkçü, milliyetçi ve sosyal demokrat kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir (Bkz. Ek-1, Tablo 86). Türklüğün unutturulmak istenmesi, Atatürk devrimlerinin kaldırılacağına yönelik endişeler, irtica, şeriat ve bölünme korkusu gibi ifadelerden oluşan bu faktöre, ulus-devlet yapısını savunan Atatürkçü, milliyetçi ve sosyal demokrat kimlikler tarafından yoğun ilgi gösterilmiştir. Bunun yanı sıra İslamcı kimlik, din ve etnik yapıyla ilgili bu ifadelerin birer tehdit oluşturmadığını düşündüğü için düşük seviyede katılım göstermiştir. Dolayısıyla siyasi kimliğin bu faktörle anlamlılık ilişkisi, günümüz Türkiye'sinde yaşanan siyasi kamplaşmaları anlamak açısından da önemli bir bulgudur. Çünkü CHP ve MHP'nin giderek benzeşen söylemleri, 10 Ağustos 2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerine ortak adayla gitmeleri ve demokratik açılım, Kürt meselesi ve çözüm süreci gibi bıçak sırtı konularda benzer refleksi göstermeleri, ulus-devleti "ebed müddet" şiarına dönüştürme gayretleri olarak okunmaktadır.

Bu faktör ile kendini tanımlama değişkeni arasında da anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 57,507, sd: 7, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 87). Kendini "Türk" (ort. 25,22) olarak tanımlayanlar, bu faktöre yüksek ortalamayla katılım göstermektedirler. Bu tanımlamayı, "Türkiyeli" (ort. 23,07), "Müslüman Türk" (ort. 22,84), "sadece insan" (ort. 22,45), "Kürt" (ort. 17,52), "Müslüman" (ort. 16,94) ve "Müslüman Kürt" (ort. 16,49) tanımlamaları izlemektedir. Buna göre "Türk" olarak kendini tanımlayanlar, diğer tüm tanımlamalarla anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ayrıca "Türkiyeli" tanımlaması, "Müslüman Türk" ve "sadece insan" tanımlamalarıyla anlamlı düzeyde farklılaşırken "Kürt" ve "Müslüman Kürt" tanımlamaları da, "Türk", "Müslüman Türk", "Türkiyeli" ve "sadece insan" tanımlamalarıyla anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 87). Bulgular

göstermektedir ki, "Türk" olarak kendini tanımlayanlar ulus-devlet korkularına yönelik yoğun bir katılım gösterirken, "Kürt" olarak kendini tanımlayanlar da düşük düzeyde bu faktöre katılım göstermektedirler. "Müslüman Türk" tanımlaması ise, bu faktöre orta düzeyde katılım gösterirken, ulus-devlet korkularının bir kısmının da bu tanımlamada oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ulus-devlet korkuları doğrusunun bir ucunda "Türk", diğer ucunda "Kürt" tanımlamasının yer alması, aslında ulus-devlet düşüncesinin belirli bir etnik yapı üzerine inşa edildiğinin de en açık göstergesidir.

Türkiye'nin Ulus-devlet Yapısına Tehdit Oluşturduğu Düşünülen Korkular faktörü ile siyasi parti değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 112,851, sd: 5, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 88). Bu faktöre CHP (ort. 25,03) ve MHP'ye (ort. 24,67) oy veren katılımcılar, yüksek katılım göstermektedirler. Bu siyasi partileri, AK Parti (ort. 19,60), SP (ort. 16,66), BDP-HDP (ort. 16,61) ve HUDA-PAR (ort. 14,60) takip etmektedir. Buna göre CHP, MHP dışında diğer siyasi partilerle anlamlı düzeyde farklılaşırken MHP ise, CHP dışında diğer siyasi partilerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Ayrıca AK Parti, diğer tüm siyasi partilerle anlamlı düzeyde farklılaşırken BDP-HDP ise, SP dışında diğer siyasi partilerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (Bkz. Ek-1, Tablo 88). Anket yapılan şehir, siyasi kimlik ve kendini tanımlama değişkenlerinde yapılan analizlerde, ulus-devlet yapısına dair korkuların MHP ve CHP seçmenlerinde yoğunlaştığı görülmekteydi. Bu faktörün siyasi parti değişkeni de göstermektedir ki, bu iki siyasi partiyi tercih eden katılımcılar, Cumhuriyet'in ulus-devlet yapısını tehdit ettiği düşünülen unsurlara ilişkin yoğun bir korku beslemektedirler. Bunun yanı sıra AK Parti ve BDP-HDP seçmenlerinin ise, ulus-devlet yapısına dair büyük oranda korku beslemedikleri görülmektedir. Özellikle BDP-HDP ve HUDA-PAR seçmenleri, cumhuriyetin "ötekileştirdiği" etnik yapıya sahip olmaları bakımından, korku beslemek bir yana, ulus-devlet yapısının değişmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Hatta BDP-HDP'nin Türkiye için düşündüğü model, bir federatif yapı olmakla birlikte bu siyasi gelenek, "demokratik özerklik" taleplerini de yüksek sesle dillendirmektedirler.

Korkuya kaynaklık eden tehditler sorusunun üçüncü faktörü ise, "Türkiye'nin Bölünmez Bütünlüğüne Yönelik Korkular" faktörüdür. Bu faktörde; "Türkiye'nin

düşmanlar tarafından işgal edilmesi", "Türkiye'nin bölünmesi veya parçalanması", "Diğer etnik unsurların Türkiye'ye ihanet etmesi", "Dış güçlerin Türkiye üzerinde oyun oynaması", "Terör olayları", "Türkiye'nin yabancılara peşkeş çekilmesi" ve "Çözüm süreci" olmak üzere toplam yedi ifadeden oluşmaktadır. Bu ifadelerden iki tanesi, daha önceki faktörlerde de kullanılmıştır. Ancak bu faktörle de yakından ilgili olduğu için yeniden faktöre dahil edilmiştir. İlk ifade ikinci faktörde kullanılan "Türkiye'nin bölünmesi veya parçalanması" maddesi, ikinci ifade ise birinci faktörde kullanılan "Terör olayları" maddesidir. Ayrıca bu ifadeler içerisinde "Çözüm Süreci" (ort. 3,09) maddesi dışında, diğer tüm maddeler beşli likert ölçeğinde 4'ün üzerinde ortalama sahiptir. Dolayısıyla katılımcılar, bu faktörün ifadelerine "çok güçlü" düzeyde katılım göstermektedirler. Türkiye'nin bölünmez bütünlüğüne yönelik korkuların oluşturduğu bu faktör, ikinci faktör olan Türkiye'nin ulus-devlet yapısına tehdit oluşturduğu düşünülen korkular faktörüyle benzerlik gösterse de, aralarında önemli ayrışmalar bulunmaktadır. Kuşkusuz "Türkiye'nin bölünme korkusu", ulus-devletin ulusuna armağan ettiği bir korkudur. Ancak bu faktörde yer alan korkular, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren oluşan korkular olsa da, çoğunlukla bugünün siyasi olaylarının yeniden ürettiği korkulardır. Çünkü Çözüm Süreci, terör olayları, etnik yapıların ihanet etmesi ve dış güçlerin Türkiye üzerinde oyun oynaması gibi tehditler, ulus-devlete yönelik korkularda olduğu gibi, sadece belirli siyasi kimliklerin taşıdığı korkular değildir. Toplumun geneline az ya da çok hakim olan korkulardır.

Türk siyasal kültürü, "biz" ve "onlar", diğer bir ifadeyle "dost" ve "düşman" ayrımı üzerine temellenmiştir (Sarıbay, 2000: 76). Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesiyle bir arada yaşayan farklı etnisiteler ve unsurlar, imparatorluktan ayrılmış ve yeni Cumhuriyet kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu unsurları, Osmanlı'nın parçalanmasına telmih eden siyasi inşalarında, sürekli bir "bölünme" korkusunu toplumsal hafızanın duyarlı olacağı bir konuma getirmesini bilmişlerdir. Bölünme korkusu, bakiye olarak kalan Anadolu topraklarındaki yeni yönetimin bütün komplo üretiminin de en önemli kaynaklarından biri olmuştur (Aktay vd., 2004: 129). Metin Heper de, bölünme korkusunu Aktay gibi ele almaktadır. Heper'e (2010: 93) göre Cumhuriyet, hem iç hem de dış çatışmaların

yaşandığı bir dönemde ve heterojen bir toplumsal zemin üzerine kuruldu. Cumhuriyet'in ilk yıllarının uzun süreli gündemlerini oluşturan Ermeni Meselesi, Kürt İsyanı ve azınlıklar gibi meseleler, tek partili siyasal hayatın her zaman "bölünme korkusunu" tetikte tutmaya yetmiştir. Tek parti döneminin 1950'de son bulmasına rağmen, bölünme korkusu Türk siyasal hafızasına yer ederek devam etmiş ve halen hem siyasi partilerin birbirini suçlarken kullandığı siyasal bir jargona, hem de cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan hastalıklı, psikanalitik bir duruma referans olmaktadır. Bundan dolayı cumhuriyet tarihi boyunca darbeler, ekonomik ve yönetimsel krizler, terör olayları, etnik temelli çatışmalar gibi her olağanüstü olayda ve konularda, "birlik ve beraberlik" vurgusu yapılarak "her zamankinden daha çok milli birliğe ihtiyacımız olduğu bugünlerde" ile başlayan sloganik konuşmalar yapılmıştır. Toplumsal kargaşaların olduğu böyle durumlarda uzlaşma, birçok temel konuda anlaşarak değil, bir tür politikanın veya çözüm yolunun zorla benimsetilmesiyle mümkün hale getirilmiştir (Heper, 2011: 42-43; Kahraman, 2011: 103). Dolayısıyla Türkiye'nin bölünmez bütünlüğüne yönelik korkular da, toplumun "damarlarındaki asil kan"da dolaşmaya devam etmektedir.

"Türkiye'nin Bölünmez Bütünlüğüne Yönelik Korkular" faktörü ile yaş, cinsiyet, gelir düzeyi, medeni durum ve eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu faktör ile şehir değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 46,880, sd: 3, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 89). Konya (ort. 29,77), Adana (ort. 29,65) ve İzmir'in (ort. 29,11) bu faktöre katılım ortalamaları oldukça yüksektir. Diyarbakır (ort. 23,85) ise, en düşük katılım ortalamasına sahiptir. Buna göre; Konya, Adana ve İzmir, sadece Diyarbakır ile anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 89). O halde BDP-HDP'nin birinci siyasi parti olduğu Diyarbakır, Türkiye'nin bölünmesine yönelik Konya, Adana ve İzmir'deki katılımcıların yoğun biçimde taşıdığı korkuları taşımamaktadır. Bulguda dikkat çeken bir diğer husus, korkular konusunda genelde benzer tepkileri veren İzmir ve Adana'nın yanında Konya'nın da yer almasıdır. Hatta Konya, bu iki şehirden daha fazla ortalamaya sahiptir. Ulus-devlet temelli korkular faktöründe Adana ve İzmir'in gerilerinde olan ve hatta Diyarbakır'ın ortalamasına yaklaşan Konya'nın, mevzu Türkiye'nin bütünlüğü olunca, yoğun biçimde korku taşıdığı görülmektedir.

Bu faktör ile siyasi kimlik değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 15,382, sd: 8, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 90). Milliyetçi (ort. 30,75) ve Atatürkçü (ort. 30,72) kimlikler, bu faktöre yüksek düzeyde katılım göstermektedirler. Bu kimlikleri, sosyal demokrat (ort. 28,93), muhafazakar (ort. 28,30), demokrat (ort. 26,92), İslamcı (ort. 26,48), liberal (ort. 25,76) ve sosyalist (ort. 25,24) kimlikler takip etmektedir. Böylelikle milliyetçi kimlik; muhafazakar, demokrat, sosyalist ve İslamcı kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşırken Atatürkçü kimlik, milliyetçi ve liberal kimlik dışında diğer siyasi kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Ayrıca muhafazakar kimlik; milliyetçi, Atatürkçü ve İslamcı kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşırken sosyal demokrat kimlik ise; Atatürkçü, sosyalist ve İslamcı kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. İslamcı kimlik de, muhafazakar, milliyetçi, Atatürkçü ve sosyal demokrat kimliklerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 90). Siyasi kimliklerden milliyetçi ve Atatürkçü kimliklerin bu faktördeki ifadeleri güçlü bir şekilde destekledikleri görülmektedir. Ancak muhafazakar ve İslamcı kimliklerin bu faktöre milliyetçi ve Atatürkçü kimlikler kadar yoğun destek vermedikleri anlaşılmaktadır. Çünkü muhafazakar ve İslamcı kimlikler, faktörde geçen "çözüm süreci" ve "Türkiye'nin yabancılara peşkeş çekilmesi" ifadelerine yüksek katılım göstermemektedirler (Bkz. Ek-1, Tablo 91; Bkz. Ek-1, Tablo 92). Bundan dolayı İslamcılar ve muhafazakarlarda bu faktöre katılım orta düzeydedir.

Bu faktör ile kendini tanımlama değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (F: 37,235, sd: 7, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 93). Bu faktöre kendini, "Türk" (ort. 30,97), "Müslüman Türk" (ort. 29,98) ve "Türkiyeli" (ort. 29,52) olarak tanımlayanlar, yüksek düzeyde katılım göstermektedir. Bu tanımlamaları, "sadece insan" (ort. 28,08), "Müslüman" (ort. 26,55), "Müslüman Kürt" (ort. 24,58) ve "Kürt" (ort. 21,31) tanımlamaları takip etmektedir. Böylece "Türk" tanımlaması, "Müslüman", "Müslüman Kürt", "Kürt" ve "sadece insan" tanımlamalarıyla anlamlı düzeyde farklılaşırken "Müslüman Türk" tanımlaması, "Müslüman", "Kürt" ve "Müslüman Kürt" tanımlarıyla anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ayrıca "Kürt" tanımlaması, "Müslüman Kürt" dışında diğer kendini tanımlamalarla anlamlı düzeyde farklılaşırken "Müslüman Kürt" tanımlaması da, "Kürt" ve "Müslüman" tanımlamalar dışında diğer tüm kendini tanımlamalarla anlamlı düzeyde

farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 93). Bu faktöre katılımda, etnik yapı temelli tanımlamaların temel unsur olduğu görülmektedir. "Türk" ve "Müslüman Türk" tanımlamaların bir tarafta, "Kürt" ve "Müslüman Kürt" tanımlamaların da diğer tarafta olduğu bu tablo, tanımlamalarda din faktöründen ziyade etnik yapı faktörünün çok daha baskın olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Bu faktör ile siyasi parti değişkeni arasında da anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (F: 89,909, sd: 5, p: ,000) (Bkz. Ek-1, Tablo 94). MHP (ort. 31,37), CHP (ort. 30,89) ve SP (ort. 30,86) bu faktöre yüksek ortalamayla katılım göstermektedirler. Bu siyasi partileri, HUDA-PAR (ort. 28,30), AK Parti (ort. 27,85) ve BDP-HDP (ort. 20,99) takip etmektedir. Böylelikle MHP ve CHP; AK Parti, BDP-HDP ve HUDA-PAR ile anlamlı düzeyde farklılaşırken AK Parti, HUDA-PAR dışında tüm siyasi partilerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Ayrıca BDP-HDP ise, diğer tüm partilerle anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Bkz. Ek-1, Tablo 94). Bu faktörün ifadelerine, ulus-devlet yapısını savunan MHP ve CHP'nin güçlü biçimde destek verdiği görülmektedir. Ayrıca SP'nin de, ankette katılımcı sayısı 15 kişi, bu ifadeleri desteklediği görülmektedir. AK Parti'nin ortalamasına bakıldığında, CHP ve MHP'yle aralarında yaklaşık 3-4 puan, BDP-HDP'yle ise aralarında yaklaşık 7 puan olduğu görülmektedir. Dolayısıyla AK Parti seçmeni Türkiye'nin bölünmez bütünlüğü faktöründeki tüm ifadelere tamamıyla destek vermemektedir. Bu durumu AK Parti'nin demokratik açılım, çözüm süreci ve terör olayları gibi meselelere yönelik politikalarla yakından ilgili olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın yapıldığı dönemde başbakanlık görevini yürüten Recep Tayyip Erdoğan'ın, meydanlarda kullandığı "Rabia İşareti", bir yandan Mısır'ın seçilmiş Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'ye yapılan darbeye telmih ederken, diğer taraftan da "tek vatan", "tek millet", "tek bayrak" ve "tek devlet" dörtlemesiyle Türkiye'nin bölünmez bütünlüğüne vurgu yapmaktaydı. Ancak faktörde yer alan çözüm süreci, terör olayları ve Türkiye'nin yabancılara peşkeş çekilmesi ifadeleri, AK Parti seçmeniyle MHP ve CHP seçmenleri tarafından farklı biçimde algılanmaktadır. AK Parti, Türkiye'nin bölünmezliğini koruyarak bu meselelere çözüm üretmek isterken MHP ve CHP ise, bu meselelerin ülkeyi bölünmenin eşiğine getirdiğine inanmaktadır. Bulgulardaki diğer önemli gösterge, BDP-HDP'li katılımcıların Türkiye'nin bölünmesine yönelik

büyük ölçüde korku beslememeleridir. Kaldı ki Kürt siyasetinin radikal temsilcilerine göre Kürtler, kendi geleceklerini tayin etme hakkına sahip olmalıdır. Kısacası Kürtlere ilişkin bu korkular, sadece Türkiye'nin değil, bölgede Kürtlerin yaşadığı Irak, İran ve Suriye'nin siyasal yönetimlerinin de korkuları arasında yer almaktadır.

SONUÇ

İlkçağ Yunan filozofu Heraklitos, değişmeyen tek şeyin değişmenin kendisi olduğunu belirtirken, aslında her şeyin her an değişme potansiyeline sahip olduğunu ifade etmekteydi. Güvenmenin de özünde, her daim değişebilme rezervi bulunmaktadır. Üstelik değişmenin ivmesi, güven duyulan kişinin veya varlığın eylemleri tarafından tayin edilmektedir. Örneğin yakın bir arkadaşınıza, sizi hayal kırıklığına uğratabilecek davranışları sergileyene kadar güven duyarsınız. Aynı şekilde her zaman alış veriş yaptığınız marketiniz, size bozulmuş bir ürün verene kadar bu işletmeye güveniniz devam edecektir. Ancak doğasında idare etme işlevi bulunan siyaset, güven katsayılarının baş döndürücü bir hızla değiştiği ve güven işlem hacminin oldukça hareketli olduğu bir alanı temsil etmektedir. Bundan dolayı siyaset temelli ilişkiler üzerine kurulan güven duygusunun sürekliliğinden bahsetmek de, kuşkusuz yanıltıcı olabilmektedir. O halde siyasal güveni konu edinen bir çalışmanın, yanlışlanamaz ve genel geçer bilgiler ortaya koyması bir yana, sadece toplumun o anki siyasal güven fotoğrafını çekmeye çalıştığı da unutulmamalıdır.

Siyasi liderler, kurumlar ve süreçler bakımından Türkiye'de siyasal güvenin haritasını, kodlarını ve betimlemesini ortaya koymayı deneyen bu çalışma, siyasal güvenin uluslararası literatürde ele alınış biçimlerini, hangi dayanaklar üzerine temellendirildiğini ve siyasal güvensizliğe yol açan parametrelerin değerlendirilmesini Türkiye bağlamında araştırmıştır. Bu çerçevede siyasetin en önemli aktörleri arasında yer alan siyasi liderler; hükümetin ve hükümet kurumlarının ürettiği politikalar ve vatandaşın bu politikalardan memnuniyet duyması; insan temel hak ve özgürlüklerinin iyileştirilmesi, meşruiyetin kaynağının vatandaş olduğunun kabul edildiği demokratik sistemler ve demokratikleşme süreci, halkın siyasi tercihlerinin temel belirleyicileri arasında olduğu varsayılan ekonomiye dair süreçler ve toplumda siyasal güvensizliğin oluşumunda aktif görev yapan toplumsal korkular, bu çalışmanın siyasal güven kapsamında odaklandığı konuları oluşturmuştur.

Siyasal güven kavramına farklı anlamların yüklenilmesi, bu konuda yapılan araştırmaların da metodolojilerinin farklılaşmasını beraberinde getirmiştir. Siyasal güven konusunda kapsamlı ve genel geçer bir ölçeğin olmayışı, metodolojik

farklılaşmaya zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla literatürde geçen çalışmalar, araştırma yapılan topluma, ülkeye ve hatta siyasi konjonktüre göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bundan dolayı Türkiye'de vatandaşın siyasi tercihlerine yön veren siyasal dinamikler olan siyasi lidere güven, kurumlara güven ve süreçlere güven üzerinden genel bir siyasal güven okuması yapılmıştır. Uygulanan saha çalışmasında, bu faktörlere yönelik bir "güven fotoğrafı" çekilmiş ve önemli bulgulara ulaşılmıştır.

Siyasi liderler, toplumumuzun siyasal kültüründe önemli bir yere sahiptir. Toplumun siyasi lidere ilişkin algısı, yönetilenlere önderlik yapan, kaos ve düzensizliklere müsaade etmeyen, bu tür krizler olduğunda ise halkı bu durumdan çekip çıkaran ve devletin baba imgesini en üst perdeden temsil eden bir kişiliktir. Araştırmada güvenilir siyasi liderin; dürüst, sözünde duran, ahlaklı, çalışkan, tutarlı, cesur ve namuslu olması niteliklerinin öne çıkması; ahlaki değerleri önemseyen, toplumun inançlarından kaynaklı beklentileri karşılayan ve karakterli lider profilinin, toplumun güven duyduğu lider tipini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Siyasi lidere ilişkin daha önce yapılan çalışmalar da, bu tespiti doğrulamaktadır. Çünkü halk, dürüst ve güvenilir olduğunu düşündüğü liderin politikalarına büyük oranda destek vermektedir. Ayrıca liderin dine yaklaşımı da, güvenilirlik cetvelinde önemli bir kriter olmaktadır. Bununla birlikte liderin kişilik özellikleri; muhafazakar, İslamcı ve milliyetçi kimliklerin yoğun olarak yaşadığı Konya ve Adana şehirlerinde, lidere güven duymanın önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Kendini Müslüman, Müslüman Türk ve Müslüman Kürt olarak tanımlayanlar da, liderin kişilik özelliklerini güven duymada önemli görmektedir.

Siyasi liderin yönetim anlayışı da, güven duyulmada önemli bir faktördür. Çağdaşlık, özgürlük, laiklik, Atatürkçülük ve sosyal demokratlık maddelerinin öne çıkardığı yönetim anlayışı, Türkiye'deki siyasi yelpaze içerisinde CHP ve kısmen MHP'nin siyasi yaklaşımıyla benzeşmektedir. İzmir, Adana ve bir ölçüde Diyarbakır'ın bu yönetim anlayışını benimsediği, Konya'nın ise böyle bir yönetim felsefesine uzak durduğu görülmektedir. Çünkü dindar ve muhafazakar kimlikleriyle öne çıkan Konya'nın; dini değerlerin kaygısını duymayan, Batıcı ve pozitivist yönetim tarzına mesafeli durduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca sosyal demokrat,

Atatürkçü ve sosyalist kimlikler, bu yönetim felsefesine sahip liderlere güven duyarken, İslamcı ve muhafazakar kimliklerin güven duymadığı da ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyet'in resmi ideolojisiyle uyumlu olan laik ve pozitivist yönetim tarzının benimsenmesi, sosyal aidiyetini Türklük ve Türkiyelilik üzerinden kuran katılımcılarda yüksektir. Dinsel aidiyetle kendini tanımlayanlarda, bu yönetim tarzını kabul eden liderler, çoğunlukla güvenilir bulunmamaktadır. Dolayısıyla AK Parti, SP ve HUDA-PAR gibi, dini jargona yaslanan bir siyasi dil geliştiren partiler, bu profile sahip liderlere güven duymamaktadır. CHP, BDP-HDP ve MHP seçmenlerinin ise, ideal ve güvenilir olarak gördükleri liderler laik ve pozitivist yönetim anlayışını kabul etmektedirler.

Yaklaşık on iki yıldan bu yana ülkeyi yöneten parti olan AK Parti'nin seçmen profili, güvenilir bir liderin dindar, karizmatik, medyatik, hitabeti güçlü, bedel ödemiş, muhafazakar, duygusal, otoriter, aile ve özel hayatının toplumun değerleriyle uyuşan nitelikte olması gereğini ortaya koymuştur. AK Parti'de lider faktörünün öne çıkması, aslında yıllardır iktidarda kalabilmenin de yolu olarak görülmektedir. Erdoğan'ın kişilik özellikleriyle birebir benzeşen bu nitelikler, seçmenin siyasi tercihinde lider faktörünün diğer faktörlerin önüne geçtiği şeklinde de yorumlanabilmektedir. Ayrıca 40 yaş ve üzerindeki seçmenlerde, yukarıdaki nitelikleri taşıyan liderlerin daha çok güvenilir bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra 2500 TL'nin altında aylık ortalama gelir seviyesine ve İslamcı, muhafazakar ve nispeten milliyetçi kimliğe sahip olanların da, yine bu tip liderlere güçlü bir şekilde güven duyduğu söylenebilir.

Siyasi liderin ülke sorunlarına yaklaşımı da, onun güvenilir olarak algılanmasında önemli bir kriterdir. Bilindiği üzere Türkiye'nin siyasi gündemi, birçok problemle yoğun biçimde meşgul olmaktadır. 17 ve 25 Aralık Olayları'yla patlak veren "paralel devlet" meselesi, yolsuzluk ve rüşvet operasyonları, Çözüm Süreci, terör olayları, asker, yargı ve sivil bürokrasinin siyasete müdahalesi, sokak olayları, Suriye ve Irak'ın iç savaşından dolayı gündemde olan dış politika meseleleri gibi gelişmeler karşısında siyasi liderler adeta güven sınavı vermektedirler. Araştırmada güven duyulan liderden, derin devlet ve paralel devlet gibi gayr-i resmi oluşumlara müsaade etmemesi beklenmektedir. Ayrıca terör sorununa çözüm

üretilmesi, yolsuzluk ve rüşveti önleyebilecek kamu politikalarının hayata geçirilmesi, işsizliği azaltacak ekonomi politikalarının geliştirilmesi, siyasetin istikrarsızlaştırılmasına izin verilmemesi ve demokratikleşme çabalarının sürdürülmesi, güven duyulan liderden beklenilen icraatlardır. Ülke sorunlarına yönelik güvenilir liderden bu beklentilerin ortaya çıkması, siyasi parti tercihlerinin ve kendini tanımlamaların da çok güçlü ayrışmadığı dikkate alınırsa, toplumun genelinin beklentilerini oluşturduğu ifade edilebilir.

Türkiye'de seçmenlerin siyasi parti tercihlerinde hangi faktörlerin belirleyici olduğu sorusu, siyaset bilimi alanında yapılan birçok araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu sorunun yanıtı aynı zamanda desteklenen siyasi partinin liderine ne düzeyde güven duyulduğuna da açıklık getirmektedir. Ayrıca karizmanın, siyasi lidere güvenmede önemli bir referans olup olmadığı da, seçmen davranışının yönelimleri çerçevesinde analiz edilmesi gereken bir husustur. Toplumumuzda oy verilen veya verilmesi düşünülen siyasi parti liderinin; dürüst ve güvenilir olduğuna, toplumun genel ahlakına aykırı davranışlarda bulunmadıklarına, yolsuzluk, rüşvet ve adam kayırma gibi hukuksuz işlere müsaade etmediklerine yönelik çok güçlü bir inanç beslenmektedir. Bunun yanı sıra seçmenler, liderin referandumlardaki kararları yönünde oy kullandıklarını, liderin aldığı siyasi tüm kararlara onay verdiklerini ve hayal kırıklığı yaşatacak davranışların destekledikleri liderin sergilemeyeceğine yönelik de, güçlü bir inanç beslemektedir. Birçok seçmen ise, destekledikleri siyasi partiye oy verme nedeni olarak partinin siyasi liderini göstermektedir. Desteklenilen siyasi parti lideri hakkındaki bu değerlendirmelere, muhafazakar ve İslamcı kimliklere sahip ve aynı zamanda AK Parti'ye oy veren katılımcıların çok güçlü şekilde desteklemeleri, seçmenlerinin parti liderine olan güven düzeyini ortaya koymaktadır. AK Parti seçmenini sırasıyla MHP, BDP-HDP ve CHP seçmeninin izlemesi de, siyasi liderin seçmen nezdinde ne düzeyde güvenilir olduğunun anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Karizma, siyasi liderin üzerine giydiği efsunlu bir gömlek gibi algılanmaktadır. Kuşkusuz bugün karizma, Weber'in bir otorite tipinden daha farklı bir şeydir. Her ne kadar Weber, modern dönemlerde karizmanın görünürlüğüne pek az ihtimal verse de, Türkiye toplumunda karizma hala karşılık bulabilen ve özellikle kriz ve kaos

dönemlerinde müşterisi oldukça artabilen bir sermayedir. Ancak bu araştırmadan elde edilen genel kanıya göre, karizmanın saf halinden rasyonel hale dönüşmesi ilerlemeci paradigmanın ilkeleriyle uyuşmamaktadır. Örneğin seçmenlerinin çoğunlukla karizmatik olduğuna inandığı Erdoğan; Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasal krizlerinin çok yoğun yaşandığı dönem olan 2002 yılında iktidara geldiğinde, şehir efsanesi mitine dayandırılmış meşruiyetiyle adeta bu ülkeye "Allah'ın bir hediyesi" olarak görülmekteydi. Fakat zamanla bu karizma rasyonelleşme temayülü gösterdi. Ancak 2007 e-muhtıra, AK Parti'ye kapatılma davası, Ergenekon ve Balyoz gibi askeri vesayeti sonlandıran davalar, Gezi Olayları, 17 ve 25 Aralık Operasyonları; kaos, düzensizlik ve krizlerle dolu toplumsal hafızaya sahip olan toplumun geriye dönüş yaşamak istememesinden dolayı, Erdoğan'ın yeniden "saf" karizmasını yüklenmesine neden olduğu öne sürülebilir. Çünkü AK Partili seçmenin % 84,4'ü, BDP-HDP'li seçmenlerin ise % 75,8'i, MHP'li seçmenlerin % 49,2'si, CHP'li seçmenlerin ise % 43'ü, liderini karizmatik olarak değerlendirmektedir (Bkz. Ek-1, Tablo 27). Ayrıca liderlerini "Allah'ın kendilerine bir hediyesi" olarak gören seçmenlerin siyasi parti tercihlerine bakıldığında AK Partililerin % 43,8'inin, BDP-HDP'lilerin % 20,8'inin, MHP'lilerin % 18'inin ve CHP'lilerin ise % 8,6'sının bu ifadeye katıldıkları görülmektedir. O halde siyasal, sosyal ve ekonomik krizlerin yaşandığı dönemler, liderin karizmasının "saf"laşmaya başladığı zamanlar olarak yorumlanabilir.

Türkiye'nin siyasi tarihine yön vermiş siyasi liderlerin doğrudan isminin verilerek ne düzeyde güven duyulduğuna yönelik soruda, M. Kemal Atatürk, Muhsin Yazıcıoğlu, Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan, Turgut Özal ve Adnan Menderes isimlerinin öne çıktığı görülmüştür. Atatürk tüm siyasi liderler içerisinde en çok güvenilen siyasi liderdir. Cumhuriyet'in kurucu aktörlerinden biri olması, Atatürk'ün toplumun büyük bir kesimi tarafından güvenilir olarak algılamasına neden olmaktadır. Diğer bir siyasi lider olan Muhsin Yazıcıoğlu, hayattayken liderliğini yaptığı BBP, seçimlerde yaklaşık % 2 oy almasına karşın Yazıcıoğlu'nun ikinci en çok güvenilen siyasi lider olması, hem ölümünde dış güçlerin parmağının olduğuna ilişkin toplumda oluşan genel bir kanı hem de diğer siyasi partilere oy veren seçmenlerce, karakterinden dolayı sevilip sayılan bir lider olmasıyla yakından

ilgilidir. AK Parti'nin kurucularından Abdullah Gül, Erdoğan'a kıyasla daha güvenilir bulunmaktadır. AK Parti'nin dışındaki siyasi partilerin Gül'e ilişkin güven düzeyi, Erdoğan'a duyulan güvenden daha yüksektir. Araştırmanın yapıldığı esnada Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Gül'ün, uzlaşmacı tutumu ve konumu itibarıyla kavgacı siyasetin uzağında olması, diğer partilere oy verenlerin bir kısmının da Gül'e güven duymasını sağlamıştır. AK Partili seçmenler ise, Erdoğan'a Gül'den daha fazla güven duymaktadır. Parlamentoda bulunan diğer siyasi partilerin liderleri olan Kemal Kılıçdaroğlu, Devlet Bahçeli ve Selahattin Demirtaş ise, yukarıda ismi geçen liderlerle karşılaştırıldığında daha az güven duyulan liderlerdir. Ayrıca cinsel içerikli görüntülerinin internete düşmesiyle bir skandalın patlak vermesine neden olan Deniz Baykal, adı yolsuzluklarla anılan Cem Uzan, 12 Eylül darbesinin birinci derecede sorumlusu olarak yargılanan Kenan Evren ve Süleyman Demirel, Tansu Çiller ve Mesut Yılmaz gibi siyasi liderler ise, güven düzeyi en düşük liderler arasındadır.

Türkiye'nin siyasal güven analizinde başvurulan bir diğer dayanağı, kurumlara güven oluşturmaktadır. Araştırmada doğrudan ismi verilen kurum ve kuruluşlara güven sorusunda; Cumhurbaşkanlığı, ordu, TBMM, Diyanet İşleri Başkanlığı ve hükümete güven düzeyinin yüksek çıktığı görülmektedir. Siyasetçiler, siyasi partiler, milletvekili ve dini cemaatlere güven düzeyi ise düşük seviyelerde seyretmektedir. Güven düzeyi yüksek çıkan ilk beş kurumdan üçünün tümüyle sivil yönetimi temsil etmesi, Türkiye'nin demokratikleşme düzeyinin de bir göstergesidir. Bazı dönemlerde yapılan kurumlara güven araştırmasında, genellikle ilk sırada yer alan ordunun son dönemlerde yapılan araştırmalarda yerini Cumhurbaşkanlığı'na bırakması, sivil iradenin güçlendiğine yönelik ciddi bir algının oluşmasına da neden olmaktadır. Burada dikkat çeken bir başka kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı'na duyulan güvenin yüksek çıkması, esasında devletin dine ve din işlerine yaklaşımının da toplum tarafından onaylandığına işaret etmektedir. Ayrıca siyasal güven literatüründe yer alan bazı çalışmalarda, siyasal güveni sadece hükümete güven düzeyi üzerinden analiz edilen kurumsal yaklaşımın savları dikkate alındığında, hükümete güven düzeyinin yüksek seviyelerde olması, vatandaşın hükümetten beklentilerinin büyük oranda karşılandığına ve hükümetin politikalarından memnuniyet duyduğuna dalalet etmektedir.

Türkiye'de son dönemde yaşanan siyasi gelişmelerin de, kurumlara güven düzeyinde etkili olduğu düşünülmektedir. Yakın dönemde vuku bulan 17 ve 25 Aralık Operasyonları, bu operasyonları yapan ve "paralel yapı" olarak adlandırılan Gülen Cemaati'yle ilişkilendirilen bazı kurumların güven düzeyine ilgiyi arttırmıştır. Emniyet, yargı, dershaneler ve dini cemaatler, bu operasyonla birlikte halkın ne düzeyde güvenilir olduğu merak edilen kurumlardır. Bu operasyondan sonra emniyetin kısmi bir güven kaybı yaşadığı anlaşılmaktadır. Hükümetle uyumlu çalışan ve hatta paralel yapının asker, yargı ve emniyet üyeleri olduğu öne sürülen görevlilerce Suriye'ye giderken tırlarına baskın yapılan MİT'e duyulan güven düzeyi, emniyete kıyasla yüksektir. Bunun yanı sıra toplumda geçen yıllara kadar önemli bir eğitim kurumu olarak görülen dershaneler de, büyük oranda güven kaybına uğramıştır. Erdoğan'ın meydanlarda çocukların dershanelerden alınarak devlet okullarına verilmesini telkin etmesi, anlaşıldığı kadarıyla halkta önemli bir karşılık bulmuştur. Çünkü araştırmada devlet okullarına duyulan güven, dershanelere duyulan güvenden oldukça yüksektir. Bu denli güven kaybı, yargıya ve kurumlarına ve dini cemaatlere yönelik güven düzeyinde de bariz bir şekilde yaşanmıştır.

Türkiye'de siyasal güven araştırmasında, hükümetle doğrudan irtibatlı olan kurumlar, hükümet kurumları olarak adlandırılmış ve bu kurumlara duyulan güvenin analizi yapılmıştır. Görülmektedir ki bariz bir şekilde Konya seçmeni, aylık ortalama geliri 1500 TL'nin altında olanlar, kendini Müslüman, Müslüman Türk ve Müslüman Kürt olarak tanımlayanlar ve AK Parti seçmeni, ağırlıklı olarak hükümete ve kurumlarına yüksek düzeyde güven beslemektedirler. Bunun yanı sıra doğrudan ismi verilerek sorulan kuruluşlara güven sorusunda, toplumun siyasi parti tercihi, siyasi yaklaşımı ve kendini tanımlamalarına göre; siyasi partiye, televizyon kanallarına ve gazetelere güven duyduğu görülmektedir. Çünkü insanların siyasi tercihleri, medya tercihlerini de doğrudan etkilemektedir. Örneğin AK Parti'ye oy veren bir seçmenin, Cumhuriyet Gazetesi'ne güven duyması beklenmeyeceği gibi, BDP-HDP'ye oy veren bir seçmenin de Ortadoğu Gazetesi'ne güven duyması kuşkusuz beklenmemektedir.

Siyasi liderlere ve kurumlara güvenden sonra Türkiye'de siyasal güven tasviri için referans alınan bir diğer faktör ise, süreçlerdir. Demokratikleşme ve ekonomik

gelişim olmak üzere temelde iki süreçten oluşan süreçler bölümü, ilkin demokratikleşme sürecine yönelik analizlerden oluşmuştur. Demokratikleşme, ulus-devlet yapısına göre biçim verilen Cumhuriyet'in en ağır sınavlarından biridir. Kurucu ideolojiyi laik-pozitivist ve aydınlanmacı karakterle bezeyen resmi ideoloji, kendisinin dışındaki ideoloji veya siyasi yaklaşımlara hayat hakkı tanımamak üzerine bina edilmiştir. Bugün dahi devletin ve toplumun en büyük sorunlarından oluşan din ve inanç haklarının ihlal edilmesi, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması, Kürt Meselesi, terör, Azınlıklar Meselesi, Alevi-Sünni Çatışması gibi ulusal çaptaki problemler, resmi ideolojinin Türk varlığına armağan ettiği (!) meselelerdir. Araştırmada yer alan demokratikleşme süreciyle ilgili soruda; giyim şeklinden dolayı insanların eğitim ve çalışma haklarının engellenmemesi gerektiğini, hiçbir bürokratik kurumun siyasete müdahale etmemesi, sivil ve özgürlükçü bir anayasaya ihtiyaç duyulduğu ve vatandaşların eşit haklara sahip olması için demokratik süreçlerin desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır. AK Parti'ye oy veren, muhafazakar ve İslamcı kimliklere sahip ve kendini Müslüman ve Müslüman Türk olarak tanımlayanların, büyük oranda hükümetin demokratikleşme çabalarını destekledikleri görülmektedir. Ayrıca demokratikleşme sürecine süreklilik kazandırmak için gerçekleştirilecek bazı uygulamalara Diyarbakır'da yaşayan seçmenlerin, sosyalist, İslamcı ve demokrat kimliğe sahip olanların, kendini Kürt ve Müslüman Kürt olarak tanımlayanların ve BDP-HDP ve HUDA-PAR'a oy verenlerin büyük bölümü destek vermektedir. Gerçekleştirilmesi beklenilen bu uygulamalar arasında; vatandaşların istediği dilde eğitim alma hakkının olması, siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması, özgürlükçü bir anayasanın çıkarılması, seçim barajının düşürülmesi ve devlet kurumlarının vesayetten arındırılarak sivilleştirilmesi talepleri yer almaktadır.

Süreçler konusunun ikinci bölümünü ekonomik süreçlere güven oluşturmaktadır. Türkiye büyük çaplı ekonomik krizlerden birini 2001 yılında yaşamıştır. AK Parti'nin iktidara gelmesi ve Türkiye siyasetinin merkezinde yer alan siyasi partilerin tasfiye edilmesi, 2002 yılında yapılan genel seçimlerle gerçekleşmiştir. 1980 darbesi sonrasında oluşan kaos ortamından dolayı Özal'ın ANAP'ının iktidara gelmesi, düzensizliklerden düzlüğe çıkabilmenin çıkış yolu

anlamında bu yönüyle benzerlik gösterir. Araştırmada ekonomik süreçlere yönelik genel olarak olumlu bir algı olmasına karşın, sürecin akamete uğrayabileceğine yönelik tüm siyasi parti seçmenlerinde az veya çok bir tedirginlik bulunmaktadır. Çünkü bir yandan IMF'den veya diğer kuruluşlardan borç para alınmasının sona ermesi ve hastane, okul gibi devlet kurumlarının eskiye nazaran daha kaliteli hizmet vermesi, ekonomiye duyulan güvenle açıklanırken, diğer taraftan işsizliğin açıklanan oranlardan daha yüksek olduğuna inanılması ve günümüzde zenginlerin daha zenginleştiği, fakirlerin ise daha da fakirleştiğine inanılması da ekonomiye duyulan güvensizliklerle açıklanabilmektedir. Ayrıca siyasi parti tercihlerinde partilerin ekonomi politikalarının belirleyici olduğu, Türkiye'nin şu anki ekonomisinin eskiye kıyasla daha iyi durumda olduğu ve hükümetin ekonomi politikalarının desteklendiği gibi ifadeler de güçlü düzeyde onaylanmaktadır.

Araştırmada ekonomik süreçlere duyulan güven, kadınlara oranla erkeklerde daha yüksek çıkmıştır. Türk aile yapısında aile reisliğini genelde erkeğin yaptığı dikkate alınırsa, aile fertlerinin iaşesinin karşılanmasında çoğunlukla erkeğin rol alması, ekonomik süreçlere güvenle birlikte düşünüldüğünde bir anlam ifade etmektedir. Ayrıca AK Parti seçmeninin yoğun olarak yaşadığı Konya'nın, diğer şehirlere kıyasla ekonomik süreçlere güven duyan seçmenlere sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte düşük gelir seviyesine sahip seçmenlerin de, ekonomik süreçlere güven duyduğu ortaya çıkmıştır. Diğer bir bulgu ise, evli olan katılımcılarla evli olmayanlar karşılaştırıldığında, evli olan katılımcıların ekonomik süreçlere çok daha fazla güven duyduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra muhafazakar, İslamcı ve demokrat kimlikler ve AK Parti'ye oy verenlerin de ekonomik süreçlere güçlü bir şekilde güven besledikleri görülmektedir.

Hükümetin ekonomi politikalarına güven duymayan şehirler; Adana, İzmir ve Diyarbakır'dır. Bu şehirlerin çoğunlukla temsil ettiği siyasi partiler bağlamında ele alındığında, bu şehirlerin ekonomik süreçlere güven duymaması anlamlı bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Ayrıca sosyalist, Atatürkçü, sosyal demokrat ve milliyetçi kimliklere sahip olanların yanı sıra Türk, Türkiyeli, Kürt ve sadece insan olarak kendini tanımlayanlar ve çoğunlukla CHP, MHP ve BDP-HDP'ye oy veren seçmenler, ekonomik süreçlere yönelik güvensizlik beslemektedirler.

Türkiye'de siyasal güven araştırmasında, siyasal güvene kaynaklık eden üç temel faktöre ek olarak toplumsal korkulara yönelik soru da, araştırmaya eklenmiştir. Bilindiği üzere korkular, halkın siyasal güveninin veya güvensizliğinin oluşmasında önemli bir etkendir. Çünkü bazı siyasi rejimler, olağan korkuları kendi lehlerine dönüştürerek veya olmayan korkuları üreterek siyasal güveni inşa etmenin yollarını aramışlardır. Özellikle ulus-devlet yapısına sahip rejimler ve totaliter rejimler, bu yöntemi sıklıkla denemeye çalışmışlar ve nispeten de başarılı olmuşlardır. Türkiye ise cumhuriyetle birlikte ulus-devlet yapısını ülkeye giydirmeye çalışmış ve resmi ideolojiye ayarlı vatandaş üretimi için, kuruluşundan itibaren adeta bir "korku üretim merkezi" gibi çalıştırılmıştır. Toplumsal hafızaya şırınga edilen bu korkular, hala günümüzde devletin ve toplumun çözmeyi denediği, sosyal dokuda derin yaralara ve yarılmalara neden olan problemlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türkiye'nin bölünmesi veya parçalanması, etrafımızın düşmanlarla çevrili olması, Kürt Meselesi, Kürtlerin devlete ihanet edeceği, Arapların bizi arkamızdan vurduğu veya tekrar vuracağı, dış güçlerin sürekli üzerimizde oyun oynadığı, irticanın hortlayacağı ve şeriatın getirileceği, Atatürk'ün inkılaplarının kaldırılacağı ve Türklüğün unutturulacağı gibi korkular, bu korkular üzerinden kendi siyasi kimliğini inşa eden siyasi parti ve yaklaşımların "yaralı bilinç"lerde tesis etmeye çalıştığı ve resmi ideolojinin "siyasal destek açlığını" doyurmak için, bazı dönemlerde halkın önüne yeniden getirilen "temcid pilavı" mesabesinde olan korkulardır. Ayrıca Türkiye'nin bugünlerde gündeminde olan ve ulus-devletin "zülf-ü yarine" dokunan Çözüm Süreci, Demokratik Açılım Politikaları ve Dersim Olayı gibi meseleler de, resmi ideolojinin korkularının küllerinden yeniden doğmak için çabaladığı yangın yerleridir.

Türkiye'de siyasal güven araştırmasında sorulan toplumsal korkular sorusunda; dış güçlerin Türkiye üzerinde oyun oynadığı, terör olayları, düşmanlar tarafından işgal edilme endişesi, etnik yapıların birbirleriyle çatışması, Türkiye'nin bölünmesi veya parçalanması, toplumun ahlakının bozulması ve ülkenin yabancılara peşkeş çekilmesi gibi korkular, toplumun geneli tarafından tedirginliği hissedilen korkulardır. Ayrıca güven duyulacak siyasi liderlerin olmama riski, siyasi istikrarın bozulması, ordunun veya diğer örgütlenmeklerin darbe yapması ve Türkiye'nin

başsız (lidersiz) kalması gibi korkular da, toplumda önemli bir karşılık bulan korkulardır. Bunun yanı sıra Türklüğün unutturulması, Atatürk inkılaplarının kaldırılması, şeriatın ve komünizmin gelmesi, irtica ve Çözüm Süreci gibi korkular da, diğer korkular kadar olmasa da, özellikle ulusalcı kesimde karşılık bulan korkulardır.

Araştırmada yer alan kaos ve düzensizlik korkusuna yönelik analizlerde, Konya ve Adana'na yaşayan seçmenlerin, siyasi istikrarın bozulması, ordu veya diğer örgütlenmelerin darbe yapması, ekonomik kriz, önceki yönetim anlayışlarının geri gelmesi, ülkenin başsız kalması, toplumun ahlakının bozulması, terör olayları ve etnik yapıların birbiriyle çatışması gibi korkuları güçlü biçimde taşıdıkları görülmüştür. Ayrıca milliyetçi, muhafazakar ve Atatürkçü kimliklerin yanı sıra Müslüman Türk, Türkiyeli ve Türk olarak kendini tanımlayanlar ve MHP, AK Parti ve CHP seçmenlerinin çoğunluğu, kaos ve düzensizlik korkularına sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu korkuya dair Kürt olarak kendini tanımlayanların yanı sıra BDP-HDP'ye oy verenlerin büyük çoğunluğu, genel olarak önemli ölçüde korkular beslememektedir. Fakat Müslüman Kürt'ler ve HUDA-PAR'a oy verenler, Kürt ve BDP-HDP seçmenlerinden ayrışmakta ve bunların aksine kaos ve düzensizlik korkusu beslemektedir. Aslında siyasal söylem bakımından birbirinden tümüyle ayrışan AK Parti, MHP ve CHP seçmenlerinin; kaos ve düzensizliğe yönelik olarak ortak bir refleks verdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra bu üç siyasi partiye oy verenlerin kesiştiği kimlik olan Müslüman Türk'lerin bu korkuyu taşıması da, ortalama vatandaş tipinin kaos ve düzensizliğin oluşma olasılığından endişe duyduğunu ortaya koymaktadır.

Ulus-devlet yapısına tehdit oluşturduğu düşülen korkular olan, şeriatın gelmesi, irtica, komünizm, Atatürk inkılaplarının tasfiyesi, Türklüğün unutturulması ve Türkiye'nin parçalanması ya da bölünmesi korkuları; Atatürkçü, milliyetçi ve sosyal demokrat kimliklere sahip olanların yanı sıra Türk, Türkiyeli ve Müslüman Türk olarak kendini tanımlayanlarda ve CHP ve MHP seçmenlerinin çoğunda, kaygı uyandıran korkulardır. Ulus-devlet yapısının karşı karşıya kaldığı düşülen korkulara; sosyalist, muhafazakar ve İslamcı kimliğe sahip olanların yanı sıra kendini Kürt, Müslüman Kürt ve Müslüman olarak tanımlayanlar ve AK Parti, BDP-HDP, SP ve

HUDA-PAR'a oy veren seçmenlerinin büyük çoğunluğunun ise bu korkuyu taşımadıkları görülmüştür.

Türkiye'de siyasal güven araştırmasında toplumsal korkuların analize tabi tutulduğu diğer bir faktör ise, Türkiye'nin bölünmez bütünlüğüne yönelik korkulardan oluşmuştur. Çözüm Süreci, terör olayları, ülkenin bölünmesi, Türkler dışındaki etnik unsurların Türkiye'ye ihanet etmesi ve dış güçlerin Türkiye üzerinde oyun oynaması gibi korkular; Konya, Adana ve İzmir'de yaşayan seçmenlerin çoğunlukla kaygı duyduğu korkulardır. Diyarbakır'da yaşayan seçmenlerin ise, bu korkulara yönelik çoğunlukla kaygı duymadıkları görülmüştür. Ayrıca milliyetçi, Atatürkçü, sosyal demokrat, muhafazakar ve kısmen de İslamcı kimliğe sahip olanların yanı sıra Türk, Müslüman Türk ve Türkiyeli olarak kendini tanımlayanlar ve MHP, CHP, AK Parti, SP ve HUDA-PAR'a oy veren seçmenlerin çoğunluğunun da, Türkiye'nin bölünmesi korkusunu taşıdıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Diyarbakır seçmeninin yanı sıra sosyalist kimliğe sahip olanlar, kendini Kürt olarak tanımlayanlar ve BDP-HDP'ye oy verenlerin büyük çoğunluğu da, Türkiye'nin bölünmez bütünlüğüne yönelik kayda değer düzeyde bir korku beslememektedirler. Dolayısıyla Kürt etnisitesi üzerinden şekillenen siyasi oluşum ve kimliklerin, ülkenin bölünmesine ilişkin ciddi bir kaygı duymadıkları anlaşılmaktadır.

EK-1: ANALİZLERDE KULLANILAN TABLOLAR

Tablo 1. Yaş ile "Siyasi Liderin Kişilik Özellikleri" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	703,875	4	175,969	1,764	,134
Gruplar Dahilinde	119196,125	1195	99,746		
Total	119900,000	1199			

Tablo 2. Cinsiyet ile "Siyasi Liderin Kişilik Özellikleri" Faktörü İlişkisinin T-Testi Analizi

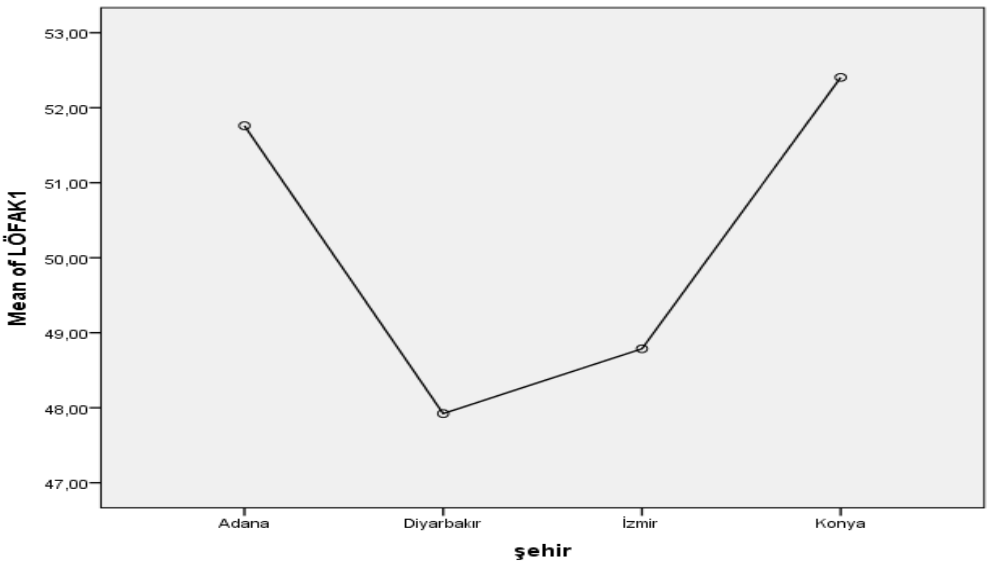
	Ortalamaların eşitliği için t-testi						
	t	sd	Sig. (2-tailed)	Ortalama Farkı	Standart Hata Farkı	Farkın % 95 Güven Aralığı	
						Alt	Üst
Varyanslar eşit sayıldığında	,465	1198	,642	,26866	,57757	-,86449	1,40182
Varyanslar eşit sayılmadığında	,465	1195,122	,642	,26866	,57717	-,86371	1,40104

Tablo 3. Anket Yapılan Şehirler ile "Siyasi Liderin Kişilik Özellikleri" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	3527,277	3	1175,759	12,084	,000
Gruplar Dahilinde	116372,723	1196	97,302		
Total	119900,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
Adana	290	51,7598	8,41223	Diyarbakır*, İzmir*
Diyarbakır	150	47,9221	14,78861	Adana*, Konya*
İzmir	560	48,7864	9,45631	Adana*, Konya*
Konya	200	52,4049	8,18993	Diyarbakır*, İzmir*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Siyasi Kimlik ile "Siyasi Liderin Kişilik Özellikleri" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	6079,699	8	759,962	7,952	,000
Gruplar Dahilinde	113820,301	1191	95,567		
Total	119900,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
Muhafazakar	236	53,3851	7,26261	Milliyetçi*, demokrat*, sosyal demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*
Milliyetci	216	50,6350	9,74589	Muhafazakar*
Demokrat	81	47,5334	11,04311	Muhafazakar*
Sosyal Demokrat	159	48,4767	8,44136	Muhafazakar*
Sosyalist	54	46,0997	9,70380	Muhafazakar*, İslamcı*
Liberal	17	46,8408	19,29602	-
Atatürkçü	197	47,9988	9,76269	Muhafazakar*, İslamcı*
İslamcı	166	51,6810	9,51338	Sosyalist*, Atatürkçü*
Diğeri	74	48,4520	14,53729	-
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

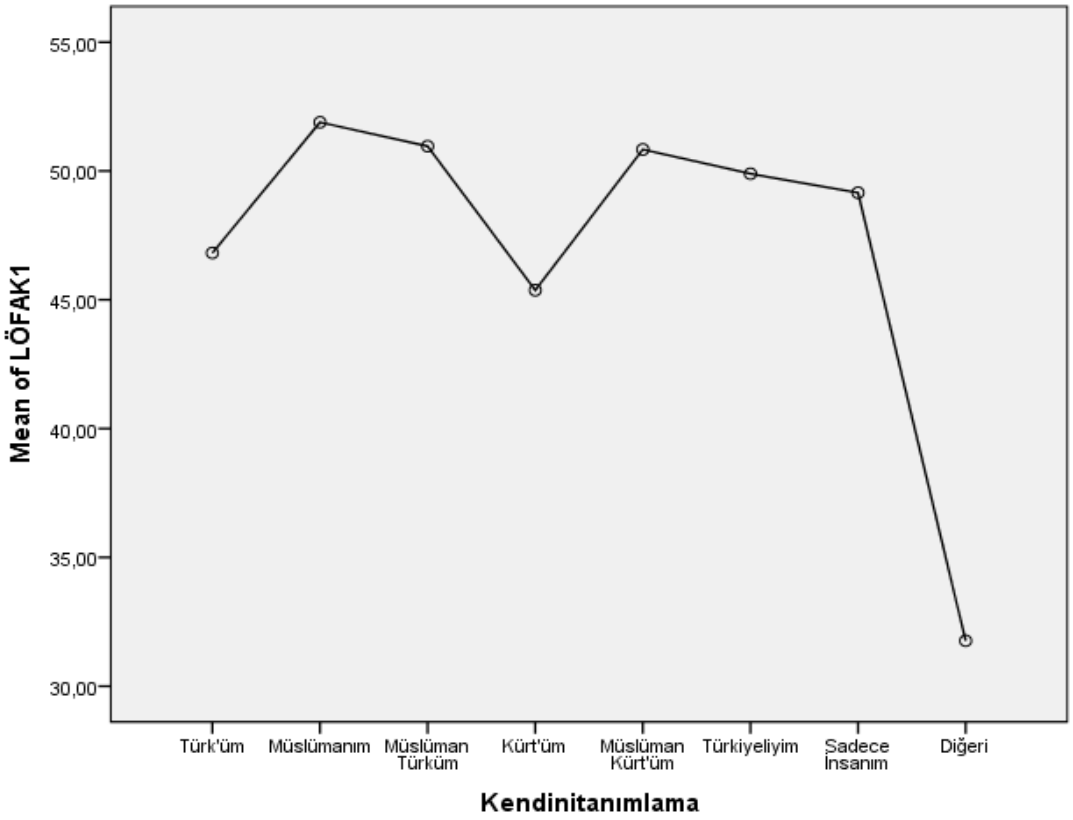
Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Kendini Tanımlama ile "Siyasi Liderin Kişilik Özellikleri" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	6649,395	7	949,914	9,998	,000
Gruplar Dahilinde	113250,605	1192	95,009		
Total	119900,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tukey HSD Testi)**
Türk'üm	145	46,8174	9,27513	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Diğeri*
Müslümanım	155	51,8909	9,73287	Türk'üm*, Kürt'üm*
Müslüman Türküm	596	50,9613	9,02354	Türk'üm*, Kürt'üm*, Diğeri*
Kürt'üm	44	45,3724	16,17695	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Diğeri*
Müslüman Kürt'üm	81	50,8358	9,04463	Diğeri*
Türkiyeliyim	53	49,8917	9,64648	Diğeri*
Sadece İnsanım	117	49,1558	9,53615	Diğeri*
Diğeri	9	31,7643	24,08832	Hepsi*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Siyasi Parti ile "Siyasi Liderin Kişilik Özellikleri" Faktörü İlişkisinin

ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	9280,834	5	1856,167	20,035	,000
Gruplar Dahilinde	110619,166	1194	92,646		
Total	119900,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
CHP	360	47,2844	9,78060	AK Parti*, MHP*, HUDA-PAR*, SP*
BDP-HDP	120	45,2891	14,11962	AK Parti*, MHP*, HUDA-PAR*, SP*
SP	15	56,9714	4,39758	CHP*, AK Parti*, BDP-HDP*, MHP*
AK Parti	500	51,8273	9,02640	CHP*, BDP-HDP*, SP*
HUDAPAR	10	57,1511	4,93297	CHP*, BDP-HDP*
MHP	195	52,3239	7,66795	CHP*, BDP-HDP*, SP*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. Anket Yapılan Şehir ile "Siyasi Liderin Yönetim Anlayışı" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	Sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	13371,963	3	4457,321	50,043	,000
Gruplar Dahilinde	106528,037	1196	89,070		
Total	119900,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Adana	290	51,6988	7,99096	Diyarbakır*, Konya*
Diyarbakır	150	49,1958	8,53267	Adana*, İzmir*, Konya*
İzmir	560	51,9104	9,54958	Diyarbakır*, Konya*
Konya	200	42,7909	11,48474	Adana*, İzmir*, Diyarbakır*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 8. Siyasi Kimlik ile "Siyasi Liderin Yönetim Anlayışı" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	Sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	35341,380	8	4417,673	62,222	,000
Gruplar Dahilinde	84558,620	1191	70,998		
Total	119900,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Muhafazakar	236	43,6599	9,46588	Milliyetçi*, demokrat*, sosyal demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*
Milliyetçi	216	49,1845	8,21685	Muhafazakar*, sosyal demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*, İslamcı*
Demokrat	81	51,6361	6,99077	Muhafazakar*, sosyal demokrat*, Atatürkçü*, İslamcı*
Sosyal Demokrat	159	57,5956	6,22772	Muhafazakar*, milliyetçi*, demokrat*, İslamcı*, diğeri*
Sosyalist	54	55,3641	7,28751	Muhafazakar*, İslamcı*, milliyetçi*, diğer*
Liberal	17	52,6012	7,59494	Muhafazakar*, İslamcı*
Atatürkçü	197	56,2546	6,89295	Muhafazakar*, milliyetçi*, demokrat*, İslamcı*, diğer*
İslamcı	166	43,8011	9,39000	Milliyetçi*, demokrat*, sosyal demokrat*, Sosyalist*, Atatürkçü*, liberal*
Diğeri	74	47,2321	12,46896	Sosyal demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 9. Kendini Tanımlama ile "Siyasi Liderin Yönetim Anlayışı" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	24109,287	7	3444,184	42,859	,000
Gruplar Dahilinde	95790,713	1192	80,361		
Total	119900,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
Türk'üm	145	56,2792	6,33447	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Kürt*, Müslüman Kürt*
Müslümanım	155	41,4908	10,40780	Türk*, Müslüman Türk'üm*, Kürt*, Müslüman Kürt*, Türkiyeli*, sadece insanım*
Müslüman Türküm	596	49,4503	9,58552	Türk'üm*, Müslüman*, Müslüman Kürt*, Türkiyeli*, sadece insanım*
Kürt'üm	44	50,8794	9,43957	Türk'üm*, Müslümanım*, sadece insanım*
Müslüman Kürt'üm	81	46,5539	6,98846	Türk'üm*, Müslüman*, Müslüman Türk*, Türkiyeli*, sadece insanım*
Türkiyeliyim	53	55,1519	7,96689	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Müslüman Kürt*
Sadece İnsanım	117	56,2173	7,45062	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Kürt*, Müslüman Kürt*
Diğeri	9	47,3406	12,15842	-
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 10. Siyasi Parti ile "Siyasi Liderin Yönetim Anlayışı" Faktörü İlişkisinin

ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	35059,780	5	7011,956	98,683	,000
Gruplar Dahilinde	84840,220	1194	71,055		
Total	119900,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
CHP	360	57,0081	7,00191	Tüm Siyasi Partiler*
BDP-HDP	120	50,8981	8,06983	AK Parti*, CHP*, HUDA-PAR*, SP*
SP	15	31,6245	9,73787	CHP*, AK Parti*, BDP-HDP*, MHP*
AK Parti	500	45,3202	9,36189	MHP*, CHP*, BDP-HDP*, SP*
HUDAPAR	10	38,9538	6,43379	MHP*, CHP*, BDP-HDP*
MHP	195	50,4889	8,51171	AK Parti*, CHP*, SP*, HUDA-PAR*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 11. Yaş ile "Liderin Din, Siyaset ve Sosyal Hayat Bakımından Güvenilirliği" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	1798,947	4	449,737	4,551	,001
Gruplar Dahilinde	118101,053	1195	98,829		
Total	119900,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tukey Testi)
18-22 Yaş	205	49,3771	9,70421	-
23-29 Yaş	261	48,6022	10,39931	40-49 yaş*, 50 ve üzeri yaş*
30-39 Yaş	270	49,2725	9,88020	50 ve üzeri yaş*
40-49 Yaş	256	51,2085	9,62007	23-29 yaş*
50 ve Üzeri	208	51,8249	10,05148	23-29 yaş*, 30-39 yaş*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

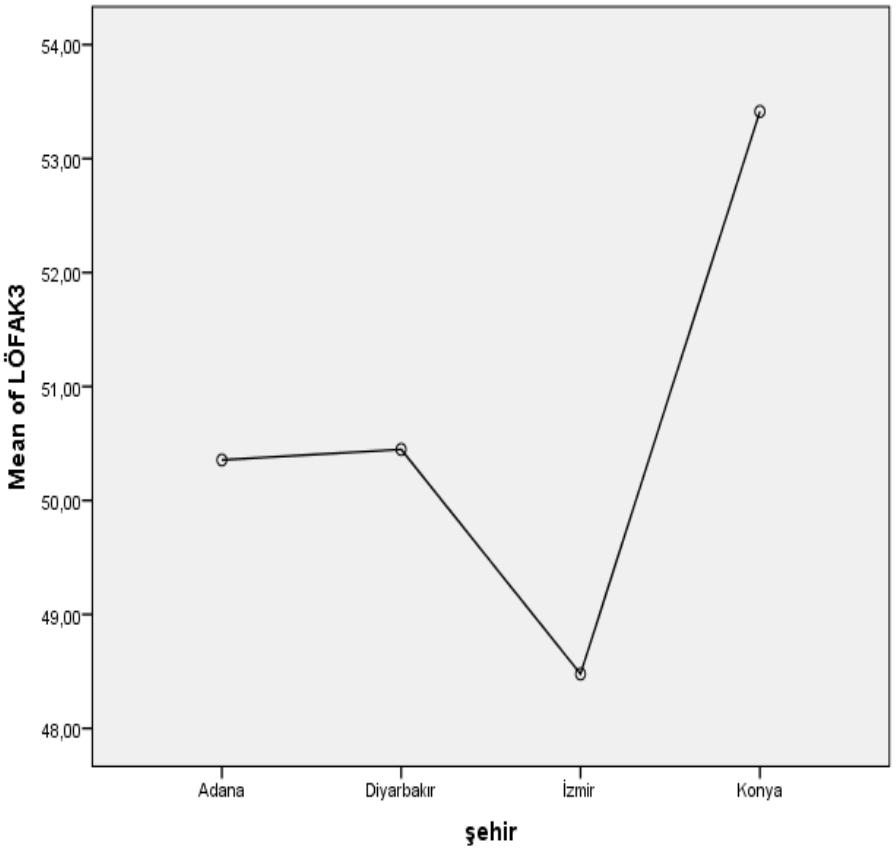
Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 12. Anket Yapılan Şehir ile "Liderin Din, Siyaset ve Sosyal Hayat Bakımından Güvenilirliği" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	Sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	3695,952	3	1231,984	12,680	,000
Gruplar Dahilinde	116204,048	1196	97,161		
Total	119900,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tukey Testi)
Adana	290	50,3554	9,67227	İzmir*, Konya*
Diyarbakır	150	50,4478	11,22760	Konya*
İzmir	560	48,4769	9,77899	Adana*, Konya*
Konya	200	53,4134	9,22310	Adana*, İzmir*, Diyarbakır*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

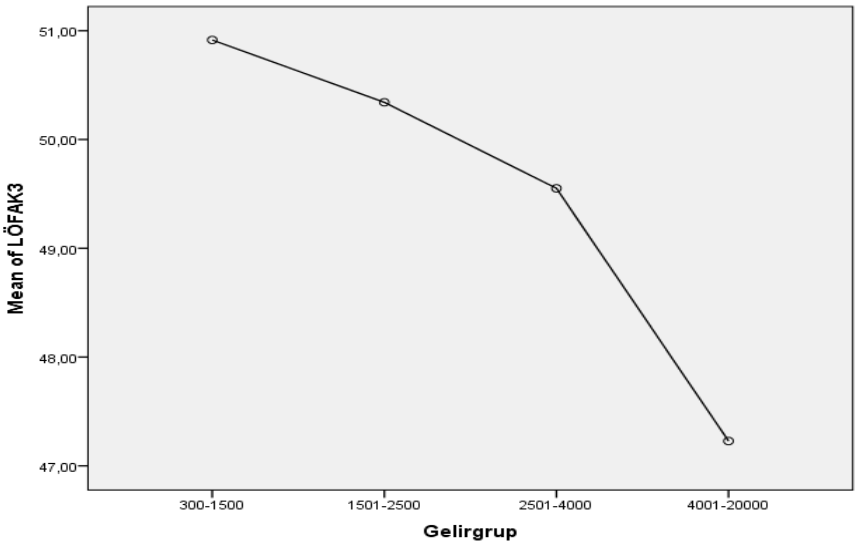

Tablo 13. Ailenin Aylık Ortalama Gelir Düzeyi ile "Liderin Din, Siyaset ve Sosyal Hayat Bakımından Güvenilirliği" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	1433,322	3	477,774	4,823	,002
Gruplar Dahilinde	118466,678	1196	99,052		
Total	119900,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tukey Testi)
300-1500 TL	395	50,9150	10,43193	4001-20.000 TL*
1501-2500 TL	382	50,3416	9,52697	4001-20.000 TL*
2501-4000 TL	293	49,5510	10,24079	--
4001-20000 TL	130	47,2279	8,97266	300-1500 TL*, 1501-2500 TL*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 14. Siyasi Kimlik ile "Liderin Din, Siyaset ve Sosyal Hayat Bakımından Güvenilirliği" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	15698,255	8	1962,282	22,428	,000
Gruplar Dahilinde	104201,745	1191	87,491		
Total	119900,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
Muhafazakar	236	43,6599	9,46588	Sosyal demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*, diğeri*
Milliyetçi	216	49,1845	8,21685	Sosyal demokrat*, Atatürkçü*, İslamcı*
Demokrat	81	51,6361	6,99077	İslamcı*
Sosyal Demokrat	159	57,5956	6,22772	Muhafazakar*, milliyetçi*, İslamcı*
Sosyalist	54	55,3641	7,28751	Muhafazakar*, İslamcı*
Liberal	17	52,6012	7,59494	--
Atatürkçü	197	56,2546	6,89295	Muhafazakar*, milliyetçi*, İslamcı*
İslamcı	166	43,8011	9,39000	Milliyetçi*, demokrat*, sosyal demokrat*, Sosyalist*, Atatürkçü*, diğer*
Diğeri	74	47,2321	12,46896	Muhafazakar*, İslamcı*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 15. Kendini Tanımlama ile "Liderin Din, Siyaset ve Sosyal Hayat Bakımından Güvenilirliği" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	8691,953	7	1241,708	13,309	,000
Gruplar Dahilinde	111208,047	1192	93,295		
Total	119900,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tukey Testi)**
Türk'üm	145	46,5561	8,41534	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Müslüman Kürt*
Müslümanım	155	53,8920	8,77048	Türk*, Müslüman Türk'üm*, Kürt*, Türkiyeli*, sadece insanım*
Müslüman Türküm	596	50,5588	9,78884	Türk'üm*, Müslüman*, Müslüman Kürt*, sadece insanım*
Kürt'üm	44	47,2265	8,12294	Müslümanım*, Müslüman Kürt*
Müslüman Kürt'üm	81	54,2921	10,43534	Türk'üm*, Müslüman Türk*, Kürt*, Türkiyeli*, sadece insanım*
Türkiyeliyim	53	47,6619	11,20422	Müslümanım*, Müslüman Kürt*
Sadece İnsanım	117	45,8213	10,33689	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Müslüman Kürt*
Diğeri	9	44,4744	14,48765	-
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 16. Siyasi Parti ile "Liderin Din, Siyaset ve Sosyal Hayat Bakımından Güvenilirliği" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	16126,078	5	3225,216	37,109	,000
Gruplar Dahilinde	103773,922	1194	86,913		
Total	119900,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tukey Testi)**
CHP	360	45,3027	8,94812	AK Parti*, MHP*, HUDA-PAR*
BDP-HDP	120	47,8566	10,07731	AK Parti*, HUDA-PAR*
SP	15	52,1596	8,11513	HUDA-PAR*
AK Parti	500	53,2568	9,25553	MHP*, CHP*, BDP-HDP*, HUDA-PAR*
HUDAPAR	10	64,6862	5,68867	Hepsi*
MHP	195	50,7208	9,89234	AK Parti*, CHP*, HUDA-PAR*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 17. Siyasi Kimlik ile "Lider ve Ulus-devlet Söylemi" Faktörü İlişkisinin

ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	23283,301	8	2910,413	35,877	,000
Gruplar Dahilinde	96616,699	1191	81,122		
Total	119900,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
Muhafazakar	236	43,6599	9,46588	Milliyetçi*, sosyalist*, Atatürkçü*
Milliyetçi	216	49,1845	8,21685	Tüm Siyasi Kimlikler*
Demokrat	81	51,6361	6,99077	Milliyetçi*, Atatürkçü*
Sosyal Demokrat	159	57,5956	6,22772	Milliyetçi*, sosyalist*, Atatürkçü*
Sosyalist	54	55,3641	7,28751	Muhafazakar*, milliyetçi*, sosyal demokrat*, liberal*, Atatürkçü*, İslamcı*, diğeri*
Liberal	17	52,6012	7,59494	Milliyetçi*, sosyalist*
Atatürkçü	197	56,2546	6,89295	Muhafazakar*, milliyetçi*, demokrat*, sosyal demokrat*, sosyalist*, İslamcı*, diğeri*
İslamcı	166	43,8011	9,39000	Milliyetçi*, Sosyalist*, Atatürkçü*
Diğeri	74	47,2321	12,46896	Milliyetçi*, Sosyalist*, Atatürkçü*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 18. Kendini Tanımlama ile "Lider ve Ulus-devlet Söylemi" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	43171,746	7	6167,392	95,813	,000
Gruplar Dahilinde	76728,254	1192	64,369		
Total	119900,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
Türk'üm	145	53,1716	6,83432	Müslümanım*, Kürt*, Müslüman Kürt*, Türkiyeliyim*, sadece insanım*,
Müslümanım	155	43,4898	9,76953	Türk*, Müslüman Türk'üm*, Müslüman Kürt*, Türkiyeli*
Müslüman Türküm	596	54,8517	7,11763	Türk'üm*, Kürt*, Müslüman Kürt*, Türkiyeliyim*, sadece insanım*
Kürt'üm	44	39,4296	10,09983	Müslümanım*, Müslüman Türk*, Türkiyeliyim*
Müslüman Kürt'üm	81	38,9334	8,50748	Türk'üm*, Müslüman*, Müslüman Türk*, Türkiyeli*, sadece insanım*
Türkiyeliyim	53	47,9816	8,17191	Türk*, Müslümanım*, Müslüman Türk*, Kürt*, Müslüman Kürt*, sadece insanım*
Sadece İnsanım	117	43,0366	9,59932	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Müslüman Kürt*, Türkiyeliyim*
Diğeri	9	43,4211	10,14134	--
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 19. Siyasi Parti ile "Lider ve Ulus-devlet Söylemi" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	32709,292	5	6541,858	89,585	,000
Gruplar Dahilinde	87190,708	1194	73,024		
Total	119900,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
CHP	360	45,3027	8,94812	Tüm Siyasi Partiler*
BDP-HDP	120	47,8566	10,07731	AK Parti*, CHP*, MHP*
SP	15	52,1596	8,11513	AK Parti*, CHP*, MHP*
AK Parti	500	53,2568	9,25553	Tüm Siyasi Partiler*
HUDAPAR	10	64,6862	5,68867	AK Parti*, CHP*, MHP*
MHP	195	50,7208	9,89234	Tüm Siyasi Partiler*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 20. Anket Yapılan Şehir ile "Lider ve Siyasete Müdahale Sorunu" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	151,441	3	50,480	7,809	,000
Gruplar Dahilinde	7731,595	1196	6,465		
Total	7883,037	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Adana	290	50,3554	9,67227	---
Diyarbakır	150	50,4478	11,22760	Konya*
İzmir	560	48,4769	9,77899	Konya*
Konya	200	53,4134	9,22310	İzmir*, Diyarbakır*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 21. Siyasi Kimlik ile "Lider ve Siyasete Müdahale Sorunu" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	330,983	8	41,373	6,525	,000
Gruplar Dahilinde	7552,054	1191	6,341		
Total	7883,037	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Muhafazakar	236	18,0720	2,33910	Milliyetçi*, Atatürkçü*, İslamcı*, diğer*
Milliyetçi	216	17,2685	2,53756	Muhafazakar*
Demokrat	81	17,9630	1,99652	Atatürkçü*, diğer*
Sosyal Demokrat	159	17,7862	2,22006	Atatürkçü*, diğer*
Sosyalist	54	17,2407	2,90046	---
Liberal	17	17,7647	2,92680	---

Atatürkçü	197	16,6751	2,33781	Muhafazakar*, demokrat*, sosyal demokrat*
İslamcı	166	17,1386	3,06477	Muhafazakar*
Diğeri	74	16,5541	2,81941	Muhafazakar*, demokrat*, sosyal demokrat*
Total	**1200**	**17,3883**	**2,56411**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 22. Siyasi Parti ile "Lider ve Siyasete Müdahale Sorunu" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	147,901	5	29,580	4,566	,000
Gruplar Dahilinde	7735,136	1194	6,478		
Total	7883,037	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
CHP	360	17,0250	2,41558	AK Parti*
BDP-HDP	120	17,2750	2,77129	--
SP	15	18,4000	1,80476	--
AK Parti	500	17,7580	2,56995	CHP*, MHP*
HUDAPAR	10	17,2000	3,15524	--
MHP	195	17,1128	2,58417	AK Parti*
Total	**1200**	**17,3883**	**2,56411**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 23. Kendini Tanımlama ile "Türkiye'nin Temel Sorunlarına Siyasi Liderin Yaklaşımı" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	232,063	7	33,152	3,664	,001
Gruplar Dahilinde	10786,596	1192	9,049		
Total	11018,659	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tukey Testi)**
Türk'üm	145	26,2552	3,11310	Diğeri*
Müslümanım	155	26,0065	2,96625	Diğeri*
Müslüman Türküm	596	26,1158	2,77777	Diğeri*
Kürt'üm	44	25,4773	4,65802	--
Müslüman Kürt'üm	81	25,9012	3,79343	Diğeri*
Türkiyeliyim	53	26,8679	2,40222	Diğeri*
Sadece İnsanım	117	26,8974	2,63067	Diğeri*
Diğeri	9	22,6667	5,67891	Türk'üm*, Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Müslüman Kürt'üm*, Türkiyeliyim*, sadece insanım*
Total	**1200**	**26,1642**	**3,03148**	

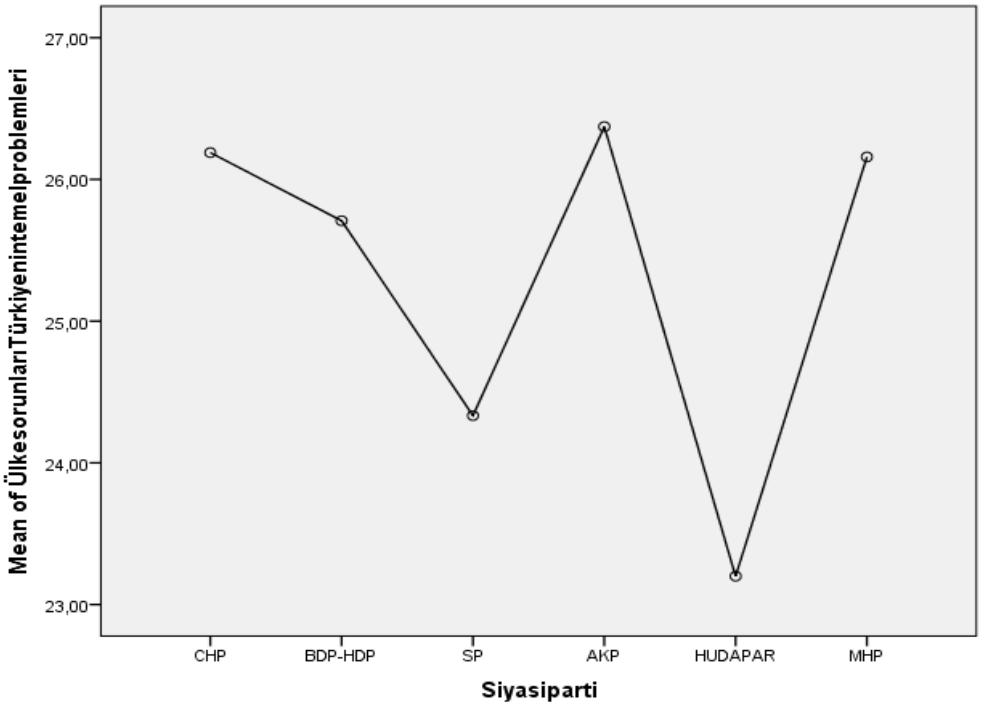
Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 24. Siyasi Parti ile "Türkiye'nin Temel Sorunlarına Siyasi Liderin Yaklaşımı" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	184,899	5	36,980	4,076	,001
Gruplar Dahilinde	10833,760	1194	9,074		
Total	11018,659	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (LSD Testi)**
CHP	360	26,1889	3,02504	SP*, HUDA-PAR*
BDP-HDP	120	25,7083	3,94158	AK Parti*, HUDA-PAR*
SP	15	24,3333	2,63674	CHP*, AK Parti*, MHP*
AK Parti	500	26,3720	2,92073	BDP-HDP*, SP*, HUDA-PAR*
HUDAPAR	10	23,2000	3,32666	CHP*, BDP-HDP*, AK Parti*, MHP*
MHP	195	26,1590	2,53437	SP*, HUDA-PAR*
Total	**1200**	**26,1642**	**3,03148**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 25. Siyasi Parti ile "Devletin İçinde Gizlenmiş Resmi Olmayan Yapılara (derin devlet, paralel devlet vs.) Müsaade Etmemelidir" İfadesinin Çapraz Tablosu

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Total
CHP	N	3	7	24	109	217	360
	Siyasi Parti %	0,8%	1,9%	6,7%	30,3%	60,3%	100,0 %
BDP-HDP	N	4	3	6	34	73	120
	Siyasi Parti %	3,3%	2,5%	5,0%	28,3%	60,8%	100,0 %
SP	N	1	1	0	3	10	15
	Siyasi Parti %	6,7%	6,7%	0,0%	20,0%	66,7%	100,0 %
AK Parti	N	10	7	13	118	352	500
	Siyasi Parti %	2,0%	1,4%	2,6%	23,6%	70,4%	100,0 %

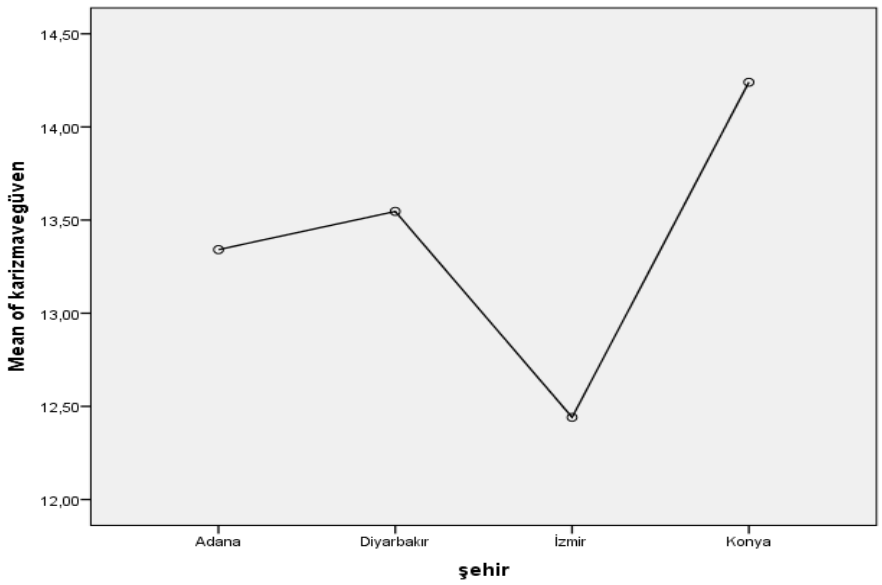
HUDAPAR	N	0	1	0	5	4	10
	Siyasi Parti %	0,0%	10,0%	0,0%	50,0%	40,0%	100,0 %
MHP	N	5	5	18	51	116	195
	Siyasi Parti %	2,6%	2,6%	9,2%	26,2%	59,5%	100,0 %
Total	N	23	24	61	320	772	1200
	Siyasi Parti %	1,9%	2,0%	5,1%	26,7%	64,3%	100,0 %
χ^2: 39,388 sd: 20 P: ,004							

Tablo 26. Anket Yapılan Şehir ile "Karizmanın Siyasi Lidere Güvene Etkisi" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	549,875	3	183,292	13,971	,000
Gruplar Dahilinde	15690,912	1196	13,119		
Total	16240,787	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
Adana	290	13,3414	3,74591	İzmir*, Konya*
Diyarbakır	150	13,5467	3,38688	İzmir*
İzmir	560	12,4411	3,64578	Adana*, Diyarbakır*, Konya*
Konya	200	14,2400	3,54191	Adana*, İzmir*
Total	**1200**	**13,0967**	**3,68039**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 27. Siyasi Parti ile "Karizmatik Bir Liderdir" İfadesinin Çapraz Tablosu

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Total
CHP	N	30	88	87	111	44	360
	Siyasi Parti %	8,3%	24,4%	24,2%	30,8%	12,2%	100,0%
BDP-HDP	N	2	9	18	52	39	120
	Siyasi Parti %	1,7%	7,5%	15,0%	43,3%	32,5%	100,0%
SP	N	0	0	3	10	2	15
	Siyasi Parti %	0,0%	0,0%	20,0%	66,7%	13,3%	100,0%
AK Parti	N	11	21	46	215	207	500
	Siyasi Parti %	2,2%	4,2%	9,2%	43,0%	41,4%	100,0%
HUDAPAR	N	1	0	3	5	1	10
	Siyasi Parti %	10,0%	0,0%	30,0%	50,0%	10,0%	100,0%
MHP	N	19	41	39	61	35	195
	Siyasi Parti %	9,7%	21,0%	20,0%	31,3%	17,9%	100,0%
Total	N	63	159	196	454	328	1200
	Siyasi Parti %	5,2%	13,2%	16,3%	37,8%	27,3%	100,0%
χ^2: 230,244 sd: 20 P: ,000							

Tablo 28. Aylık Ortalama Gelir Düzeyi ile "Karizmanın Siyasi Lidere Güvene Etkisi" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	501,219	3	167,073	12,695	,000
Gruplar Dahilinde	15739,568	1196	13,160		
Total	16240,787	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (LSD Testi)
300-1500 TL	395	13,7519	3,52500	1501-2500 TL*, 2501-4000 TL*, 4001-20000 TL*
1501-2500 TL	382	13,1990	3,69609	300-1500 TL*, 4001-20000 TL *
2501-4000 TL	293	12,7440	3,61589	300-1500 TL*, 4001-20000 TL *
4001-20000 TL	130	11,6000	3,75737	300-1500 TL*, 1501-2500 TL*, 2501-4000 TL*
Total	**1200**	**13,0967**	**3,68039**	

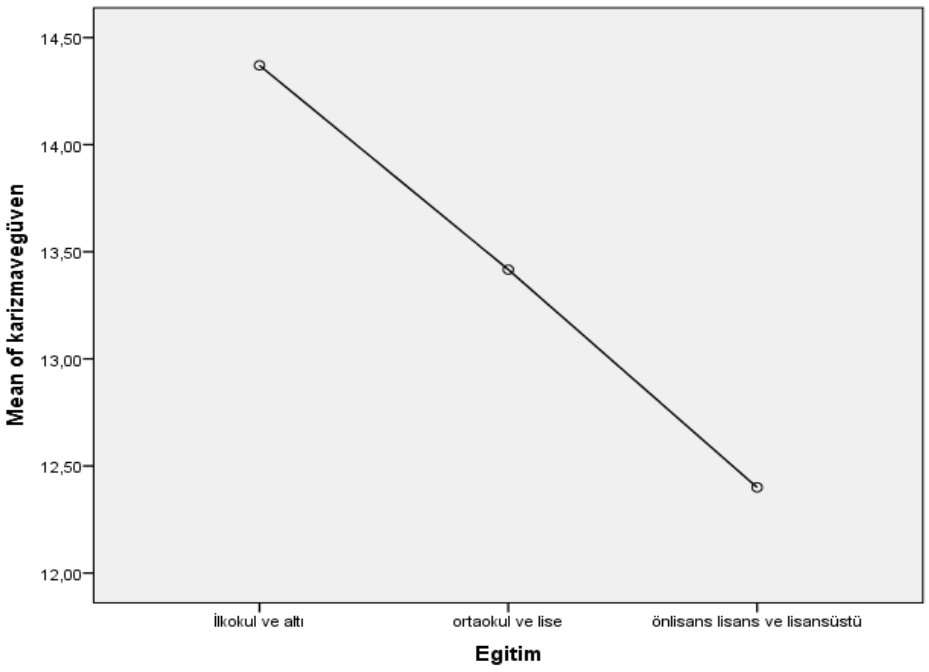
Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 29. Eğitim Düzeyi ile "Karizmanın Siyasi Lidere Güvene Etkisi" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	622,679	2	311,340	23,862	,000
Gruplar Dahilinde	15618,107	1197	13,048		
Total	16240,787	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
İlkokul ve altı	189	14,3704	3,67574	Ortaokul ve Lise*, Önlisans, Lisans ve Lisansüstü*
Ortaokul ve Lise	456	13,4167	3,55764	İlkokul ve altı*, Önlisans, Lisans ve Lisansüstü*
Önlisans, Lisans ve Lisansüstü	555	12,4000	3,63477	İlkokul ve altı*, Ortaokul ve Lise*
Total	**1200**	**13,0967**	**3,68039**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 30. Siyasi Kimlik ile "Karizmanın Siyasi Lidere Güvene Etkisi" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	2475,853	8	309,482	26,778	,000
Gruplar Dahilinde	13764,934	1191	11,557		
Total	16240,787	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
Muhafazakar	236	14,8559	3,39906	Milliyetçi*, sosyal demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*, diğeri*
Milliyetçi	216	12,5463	3,76739	Muhafazakar*, Atatürkçü*, İslamcı*
Demokrat	81	13,5802	3,56323	Sosyal demokrat*, Atatürkçü*
Sosyal Demokrat	159	11,9748	3,00200	Muhafazakar*, demokrat*, İslamcı*
Sosyalist	54	12,6852	3,31278	Muhafazakar*, İslamcı*
Liberal	17	12,4118	3,62386	---
Atatürkçü	197	11,1269	3,31033	Muhafazakar*, milliyetçi*, demokrat*, İslamcı*
İslamcı	166	15,0482	3,09017	Milliyetçi*, sosyal demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*, diğeri*
Diğeri	74	12,2973	3,78074	Muhafazakar*, İslamcı*
Total	**1200**	**13,0967**	**3,68039**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 31. Siyasi Kimlik ile "O, Allah'ın Bizlere Bir Hediyesidir" İfadesinin Çapraz Tablosu

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Total
Muhafazakar	N	42	45	54	54	41	236
	Siyasi Kimlik %	17,8%	19,1%	22,9%	22,9%	17,4%	100,0%
Milliyetçi	N	77	48	44	31	16	216
	Siyasi Kimlik %	35,6%	22,2%	20,4%	14,4%	7,4%	100,0%
Demokrat	N	24	16	12	13	16	81
	Siyasi Kimlik %	29,6%	19,8%	14,8%	16,0%	19,8%	100,0%
Sosyal Demokrat	N	78	35	25	10	11	159
	Siyasi Kimlik %	49,1%	22,0%	15,7%	6,3%	6,9%	100,0%
Sosyalist	N	29	11	10	0	4	54
	Siyasi Kimlik %	53,7%	20,4%	18,5%	0,0%	7,4%	100,0%
Liberal	N	7	2	4	3	1	17
	Siyasi Kimlik %	41,2%	11,8%	23,5%	17,6%	5,9%	100,0%
Atatürkçü	N	106	49	23	7	12	197
	Siyasi Kimlik %	53,8%	24,9%	11,7%	3,6%	6,1%	100,0%
İslamcı	N	23	27	37	43	36	166
	Siyasi Kimlik %	13,9%	16,3%	22,3%	25,9%	21,7%	100,0%
Diğeri	N	28	13	15	10	8	74
	Siyasi Kimlik %	37,8%	17,6%	20,3%	13,5%	10,8%	100,0%
Total	N	414	246	224	171	145	1200
	Siyasi Kimlik %	34,5%	20,5%	18,7%	14,2%	12,1%	100,0%
χ^2: 189,164 sd: 32 P: ,000							

Tablo 32. Siyasi Parti ile "Karizmanın Siyasi Lidere Güvene Etkisi" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	3506,203	5	701,241	65,749	,000
Gruplar Dahilinde	12734,584	1194	10,665		
Total	16240,787	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (LSD Testi)**
CHP	360	11,1111	3,10967	AK Parti*, BDP-HDP*, MHP*, HUDA-PAR*
BDP-HDP	120	13,0167	3,08421	AK Parti*, CHP*, MHP*
SP	15	12,6000	2,74643	AK Parti*
AK Parti	500	15,0060	3,21600	CHP*, BDP-HDP*, SP*, MHP*
HUDAPAR	10	13,3000	2,54078	CHP*
MHP	195	11,9436	3,80340	CHP*, AK Parti*, BDP-HDP*
Total	**1200**	**13,0967**	**3,68039**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 33. Yaş ile "Desteklenen Siyasi Partinin Liderine Güven" Faktörü İlişkisinin T-Testi Analizi

Yaş Grup	**N**	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**F**	**Sig.**
18-22 Yaş	205	26,5463	4,72727	1,373	,242
50 ve Üzeri	208	27,9567	5,17734		

	Ortalamaların eşitliği için t-testi						
	t	sd	Sig. (2-tailed)	Ortalama Farkı	Standart Hata Farkı	Farkın % 95 Güven Aralığı	
						Alt	Üst
Varsyanslar eşit sayıldığında	2,890	411	,004	-1,41039	,48805	2,36978	,45100
Varyanslar eşit sayılmadığında	2,892	408,628	,004	-1,41039	,48773	2,36916	,45162

Tablo 34. Anket Yapılan Şehir ile "Desteklenen Siyasi Partinin Liderine Güven" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	982,191	3	327,397	14,189	,000
Gruplar Dahilinde	27595,596	1196	23,073		
Total	28577,787	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (LSD Testi)**
Adana	290	28,1793	4,67441	İzmir*, Diyarbakır*
Diyarbakır	150	26,8867	5,22967	Adana*, Konya*
İzmir	560	26,2929	4,76983	Adana*, Konya*
Konya	200	28,2750	4,74891	İzmir*, Diyarbakır*
Total	**1200**	**27,1533**	**4,88208**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 35. Medeni Durum ile "Desteklenen Siyasi Partinin Liderine Güven" Faktörü İlişkisinin T-Testi Analizi

Medeni Durum	N	Ortalama	Standart Sapma	F	Sig.
Evli	707	27,5106	4,81979	,181	,671
Hiç Evlenmemiş	430	26,5419	4,89678		

	Ortalamaların eşitliği için t-testi						
	t	sd	Sig. (2-tailed)	Ortalama Farkı	Standart Hata Farkı	Farkın % 95 Güven Aralığı	
						Alt	Üst
Varsyanslar eşit sayıldığında	3,267	1135	,001	,96875	,29655	,38691	1,55059
Varyanslar eşit sayılmadığında	3,254	894,741	,001	,96875	,29769	,38449	1,55301

Tablo 36. Eğitim Düzeyi ile "Desteklenen Siyasi Partinin Liderine Güven" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	945,799	2	472,899	20,486	,000
Gruplar Dahilinde	27631,988	1197	23,084		
Total	28577,787	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
İlkokul ve altı	189	28,2910	4,83394	Önlisans, Lisans ve Lisansüstü*
Ortaokul ve Lise	456	27,8289	4,75202	Önlisans, Lisans ve Lisansüstü*
Önlisans, Lisans ve Lisansüstü	555	26,2108	4,83749	İlkokul ve altı*, Ortaokul ve Lise*
Total	**1200**	**27,1533**	**4,88208**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 37. Siyasi Kimlik ile "Desteklenen Siyasi Partinin Liderine Güven" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	1866,625	8	233,328	10,404	,000
Gruplar Dahilinde	26711,161	1191	22,428		
Total	28577,787	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (LSD Testi)
Muhafazakar	236	28,9958	4,44780	Milliyetçi*, demokrat*, sosyal demokrat*, sosyalist*, liberal*, Atatürkçü*, diğeri*
Milliyetçi	216	26,7176	4,82618	Muhafazakar*, İslamcı*, diğeri*
Demokrat	81	27,6790	4,70060	Muhafazakar*, Sosyal demokrat*, Atatürkçü*, diğeri*
Sosyal Demokrat	159	26,3899	4,36603	Muhafazakar*, demokrat*, İslamcı*, diğeri*
Sosyalist	54	27,0926	4,18113	Muhafazakar*, diğeri*

Liberal	17	26,2941	5,04684	Muhafazakar*
Atatürkçü	197	25,8274	4,90113	Muhafazakar*, demokrat*, İslamcı*
İslamcı	166	28,2349	4,54062	Milliyetçi*, sosyal demokrat*, Atatürkçü*, diğeri*
Diğeri	74	24,9595	6,22729	Muhafazakar*, milliyetçi*, demokrat*, sosyal demokrat*, sosyalist*, İslamcı*
Total	**1200**	**27,1533**	**4,88208**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 38. Siyasi Parti ile "Desteklenen Siyasi Partinin Liderine Güven" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	1591,019	5	318,204	14,079	,000
Gruplar Dahilinde	26986,768	1194	22,602		
Total	28577,787	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (LSD Testi)**
CHP	360	25,9806	4,80971	AK Parti*
BDP-HDP	120	26,3667	4,50757	AK Parti*
SP	15	27,6667	4,18614	--
AK Parti	500	28,4900	4,71321	CHP*, BDP-HDP*, MHP*
HUDAPAR	10	26,2000	5,61348	--
MHP	195	26,3846	4,89590	AK Parti*
Total	**1200**	**27,1533**	**4,88208**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 39. Siyasi Parti ile "M. Kemal ATATÜRK'e Güven" İlişkisinin Çapraz Tablosu

		Negüveniyorum Ne güvenmiyorum	Kesinlikle Güvenilmez	Güvenilmez	Güvenilir	Kesinlikle Güvenilir	Total
CHP	N	7	2	2	11	338	360
	%	1,9%	0,6%	0,6%	3,1%	93,9%	100,0 %
BDP-HDP	N	17	70	17	10	6	120
	%	14,2%	58,3%	14,2%	8,3%	5,0%	100,0 %
SP	N	5	3	6	1	0	15
	%	33,3%	20,0%	40,0%	6,7%	0,0%	100,0 %
AK Parti	N	95	80	48	137	140	500
	%	19,0%	16,0%	9,6%	27,4%	28,0%	100,0 %
HUDAPAR	N	0	10	0	0	0	10
	%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0 %
MHP	N	10	2	3	30	150	195
	%	5,1%	1,0%	1,5%	15,4%	76,9%	100,0 %
Total	N	134	167	76	189	634	1200
	%	11,2%	13,9%	6,3%	15,8%	52,8%	100,0 %
χ^2: 784,611 sd: 20 P: ,000							

Tablo 40. Siyasi Parti ile "Abdullah GÜL'e Güven" İlişkisinin Çapraz Tablosu

		Negüveniyorum Ne güvenmiyorum	Kesinlikle Güvenilmez	Güvenilmez	Güvenilir	Kesinlikle Güvenilir	Total
CHP	N	73	147	84	40	16	360
	%	20,3%	40,8%	23,3%	11,1%	4,4%	100,0%
BDP-HDP	N	35	34	10	33	8	120
	%	29,2%	28,3%	8,3%	27,5%	6,7%	100,0%
SP	N	4	2	3	6	0	15
	%	26,7%	13,3%	20,0%	40,0%	0,0%	100,0%
AK Parti	N	24	15	7	164	290	500
	%	4,8%	3,0%	1,4%	32,8%	58,0%	100,0%
HUDAPAR	N	4	2	0	4	0	10
	%	40,0%	20,0%	0,0%	40,0%	0,0%	100,0%
MHP	N	36	55	33	45	26	195
	%	18,5%	28,2%	16,9%	23,1%	13,3%	100,0%
Total	N	176	255	137	292	340	1200
	%	14,7%	21,2%	11,4%	24,3%	28,3%	100,0%
χ^2: 627,962 sd: 20 p: ,000							

Tablo 41. Siyasi Parti ile "R. Tayyip ERDOĞAN'a Güven" İlişkisinin Çapraz Tablosu

		Negüveniyorum Ne güvenmiyorum	Kesinlikle Güvenilmez	Güvenilmez	Güvenilir	Kesinlikle Güvenilir	Total
CHP	N	30	259	62	7	2	360
	%	8,3%	71,9%	17,2%	1,9%	0,6%	100,0%
BDP-HDP	N	17	66	18	15	4	120
	%	14,2%	55,0%	15,0%	12,5%	3,3%	100,0%
SP	N	4	1	3	7	0	15
	%	26,7%	6,7%	20,0%	46,7%	0,0%	100,0%
AK Parti	N	27	9	5	117	342	500
	%	5,4%	1,8%	1,0%	23,4%	68,4%	100,0%
HUDAPAR	N	1	5	0	3	1	10
	%	10,0%	50,0%	0,0%	30,0%	10,0%	100,0%
MHP	N	30	107	25	24	9	195
	%	15,4%	54,9%	12,8%	12,3%	4,6%	100,0%
Total	N	109	447	113	173	358	1200
	%	9,1%	37,2%	9,4%	14,4%	29,8%	100,0%
χ^2: 918,946 sd: 20 p: ,000							

Tablo 42. Anket Yapılan Şehir ile "Hükümet ve Kurumlarına Güven" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	1275,591	3	425,197	12,248	,000
Gruplar Dahilinde	41519,808	1196	34,716		
Total	42795,399	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Adana	290	12,2966	6,25704	Konya*
Diyarbakır	150	11,8600	5,71120	Konya*
İzmir	560	12,5071	5,48114	Konya*
Konya	200	15,0600	6,55525	Adana*, İzmir*, Diyarbakır*
Total	**1200**	**12,8008**	**5,97433**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 43. Ailenin Ortalama Aylık Gelir Düzeyi ile "Hükümet ve Kurumlarına Güven" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	509,194	3	169,731	4,801	,002
Gruplar Dahilinde	42286,205	1196	35,356		
Total	42795,399	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
300-1500 TL	395	13,3367	6,21408	4001-20000 TL*
1501-2500 TL	382	12,9215	6,13403	4001-20000 TL *
2501-4000 TL	293	12,6860	5,62623	4001-20000 TL *
4001-20000 TL	130	11,0769	5,20378	300-1500 TL*, 1501-2500 TL*, 2501-4000 TL*
Total	**1200**	**12,8008**	**5,97433**	

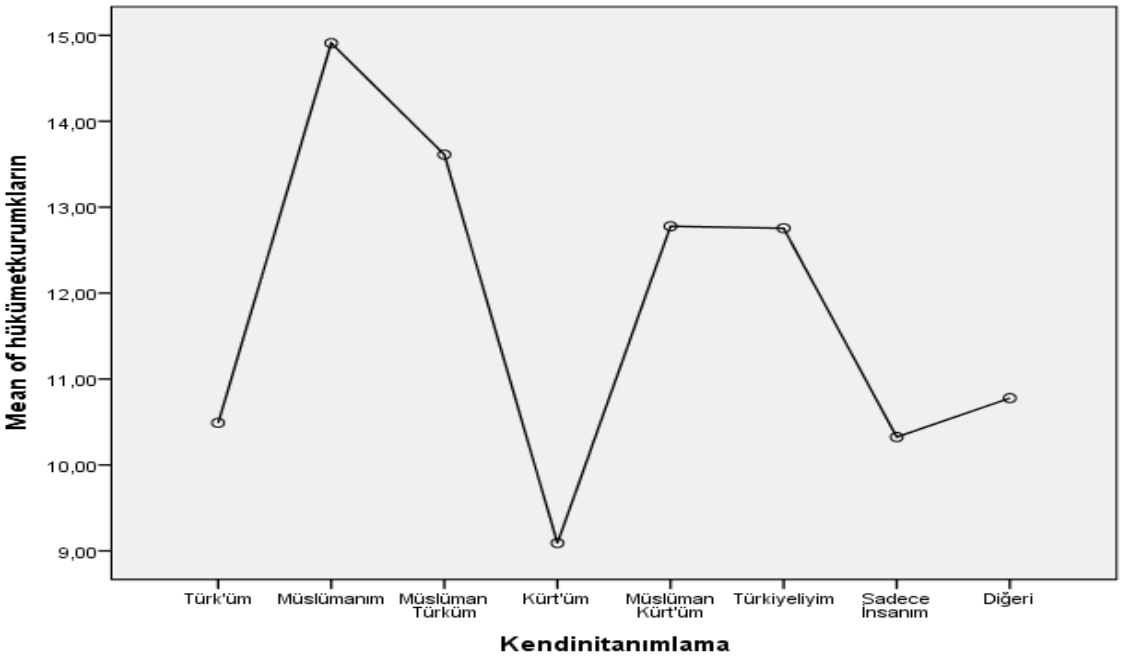
Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 44. Kendini Tanımlama ile "Hükümet ve Kurumlarına Güven" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	3216,300	7	459,471	13,838	,000
Gruplar Dahilinde	39579,099	1192	33,204		
Total	42795,399	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
Türk'üm	145	10,4897	4,44115	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Müslüman Kürt'üm*
Müslümanım	155	14,9097	5,92197	Türk'üm*, Kürt'üm*, sadece insanım*
Müslüman Türküm	596	13,6124	6,28583	Türk'üm*, Kürt'üm*, sadece insanım*
Kürt'üm	44	9,0909	4,11361	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Müslüman Kürt'üm*, Türkiyeliyim*
Müslüman Kürt'üm	81	12,7778	5,50227	Türk'üm*, Kürt'üm*, sadece insanım*
Türkiyeliyim	53	12,7547	6,09510	Kürt'üm*
Sadece İnsanım	117	10,3248	4,58602	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Müslüman Kürt'üm*
Diğeri	9	10,7778	6,20036	--
Total	**1200**	**12,8008**	**5,97433**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 45. Siyasi Parti ile "Hükümet ve Kurumlarına Güven" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	11534,328	5	2306,866	88,110	,000
Gruplar Dahilinde	31261,072	1194	26,182		
Total	42795,399	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
CHP	360	10,0000	4,12006	AK Parti*
BDP-HDP	120	9,4917	3,60904	AK Parti*, MHP*
SP	15	9,2667	4,87657	AK Parti*
AK Parti	500	16,4260	5,84096	CHP*, BDP-HDP*, MHP*, SP*
HUDAPAR	10	9,5000	5,66176	--
MHP	195	11,1538	5,54800	AK Parti*, BDP-HDP*
Total	**1200**	**12,8008**	**5,97433**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 46. Siyasi Parti ile "Milliyetçi Hareket Partisi'ne Güven" İlişkisinin Çapraz Tablosu

		Ne güveniyorum Ne güvenmiyorum	Hiç Güvenmiyorum	Güvenmiyorum	Güveniyorum	Tamamen Güveniyorum	Total
CHP	N	124	66	88	72	10	360
	%	34,4%	18,3%	24,4%	20,0%	2,8%	100,0%
BDP-HDP	N	8	101	10	1	0	120
	%	6,7%	84,2%	8,3%	0,8%	0,0%	100,0%
SP	N	6	5	4	0	0	15
	%	40,0%	33,3%	26,7%	0,0%	0,0%	100,0%
AK Parti	N	101	202	120	74	3	500
	%	20,2%	40,4%	24,0%	14,8%	0,6%	100,0%
HUDAPAR	N	1	6	1	2	0	10
	%	10,0%	60,0%	10,0%	20,0%	0,0%	100,0%
MHP	N	11	3	5	52	124	195
	%	5,6%	1,5%	2,6%	26,7%	63,6%	100,0%
Total	N	251	383	228	201	137	1200
	%	20,9%	31,9%	19,0%	16,8%	11,4%	100,0%
χ^2: 901,632 sd: 20 p: ,000							

Tablo 47. Siyasi Parti ile "Büyük Birlik Partisi'ne Güven" İlişkisinin Çapraz Tablosu

		Ne güveniyorum Ne güvenmiyorum	Hiç Güvenmiyorum	Güvenmiyorum	Güveniyorum	Tamamen Güveniyorum	Total
CHP	N	121	91	106	34	8	360
	%	33,6%	25,3%	29,4%	9,4%	2,2%	100,0%
BDP-HDP	N	18	85	17	0	0	120
	%	15,0%	70,8%	14,2%	0,0%	0,0%	100,0%
SP	N	3	0	3	8	1	15
	%	20,0%	0,0%	20,0%	53,3%	6,7%	100,0%
AK Parti	N	125	140	85	125	25	500
	%	25,0%	28,0%	17,0%	25,0%	5,0%	100,0%
HUDAPAR	N	1	6	1	2	0	10
	%	10,0%	60,0%	10,0%	20,0%	0,0%	100,0%
MHP	N	37	23	28	79	28	195
	%	19,0%	11,8%	14,4%	40,5%	14,4%	100,0%
Total	N	305	345	240	248	62	1200
	%	25,4%	28,8%	20,0%	20,7%	5,2%	100,0%
χ^2: 286,578 sd: 20 p: ,000							

Tablo 48. Siyasi Parti ile "Saadet Partisi'ne Güven" İlişkisinin Çapraz Tablosu

		Ne güveniyorum Ne güvenmiyorum	Hiç Güvenmiyorum	Güvenmiyorum	Güveniyorum	Tamamen Güveniyorum	Total
CHP	N	84	154	113	9	0	360
	%	23,3%	42,8%	31,4%	2,5%	0,0%	100,0%
BDP-HDP	N	24	69	24	3	0	120
	%	20,0%	57,5%	20,0%	2,5%	0,0%	100,0%
SP	N	0	0	0	2	13	15
	%	0,0%	0,0%	0,0%	13,3%	86,7%	100,0%

AK Parti	N	135	129	98	124	14	500
	%	27,0%	25,8%	19,6%	24,8%	2,8%	100,0%
HUDAPAR	N	2	5	1	2	0	10
	%	20,0%	50,0%	10,0%	20,0%	0,0%	100,0%
MHP	N	53	50	63	25	4	195
	%	27,2%	25,6%	32,3%	12,8%	2,1%	100,0%
Total	N	298	407	299	165	31	1200
	%	24,8%	33,9%	24,9%	13,8%	2,6%	100,0%
χ^2: 588,429 sd: 20 p: ,000							

Tablo 49. Siyasi Parti ile "Cumhuriyet Gazetesi'ne Güven" İlişkisinin Çapraz Tablosu

		Ne güveniyorum Ne güvenmiyorum	Hiç Güvenmiyorum	Güvenmiyorum	Güveniyorum	Tamamen Güveniyorum	Total
CHP	N	62	20	39	164	75	360
	%	17,2%	5,6%	10,8%	45,6%	20,8%	100,0%
BDP-HDP	N	17	70	26	6	1	120
	%	14,2%	58,3%	21,7%	5,0%	0,8%	100,0%
SP	N	2	12	1	0	0	15
	%	13,3%	80,0%	6,7%	0,0%	0,0%	100,0%
AK Parti	N	117	256	96	28	3	500
	%	23,4%	51,2%	19,2%	5,6%	0,6%	100,0%
HUDAPAR	N	4	4	2	0	0	10
	%	40,0%	40,0%	20,0%	0,0%	0,0%	100,0%
MHP	N	50	65	33	37	10	195
	%	25,6%	33,3%	16,9%	19,0%	5,1%	100,0%
Total	N	252	427	197	235	89	1200
	%	21,0%	35,6%	16,4%	19,6%	7,4%	100,0%
χ^2: 495,242 sd: 20 p: ,000							

Tablo 50. Siyasi Parti ile "Sabah Gazetesi'ne Güven" İlişkisinin Çapraz Tablosu

		Ne güveniyorum Ne güvenmiyorum	Hiç Güvenmiyorum	Güvenmiyorum	Güveniyorum	Tamamen Güveniyorum	Total
CHP	N	81	164	81	28	6	360
	%	22,5%	45,6%	22,5%	7,8%	1,7%	100,0%
BDP-HDP	N	15	80	23	1	1	120
	%	12,5%	66,7%	19,2%	0,8%	0,8%	100,0%
SP	N	2	10	3	0	0	15
	%	13,3%	66,7%	20,0%	0,0%	0,0%	100,0%
AK Parti	N	140	77	71	177	35	500
	%	28,0%	15,4%	14,2%	35,4%	7,0%	100,0%
HUDAPAR	N	1	5	1	3	0	10
	%	10,0%	50,0%	10,0%	30,0%	0,0%	100,0%
MHP	N	46	77	31	35	6	195
	%	23,6%	39,5%	15,9%	17,9%	3,1%	100,0%
Total	N	285	413	210	244	48	1200
	%	23,8%	34,4%	17,5%	20,3%	4,0%	100,0%
χ^2: 260,299 sd: 20 p: ,000							

Tablo 51. Siyasi Parti ile Katılımcıların "Eğitim Düzeyi" İlişkisinin Çapraz Tablosu

		İlkokul ve Altı	Ortaokul ve Lise	Önlisans Lisans ve Lisansüstü	Total
CHP	N	30	128	202	360
	%	8,3%	35,6%	56,1%	100,0%
BDP-HDP	N	16	39	65	120
	%	13,3%	32,5%	54,2%	100,0%
SP	N	1	5	9	15
	%	6,7%	33,3%	60,0%	100,0%
AK Parti	N	116	203	181	500
	%	23,2%	40,6%	36,2%	100,0%
HUDAPAR	N	2	6	2	10
	%	20,0%	60,0%	20,0%	100,0%
MHP	N	24	75	96	195
	%	12,3%	38,5%	49,2%	100,0%
Total	N	189	456	555	1200
	%	15,8%	38,0%	46,2%	100,0%
χ^2: 59,379 sd: 10 p: ,000					

Tablo 52. Siyasi Parti ile "TRT 1 Televizyon Kanalı'na Güven" İlişkisinin Çapraz Tablosu

		Ne güveniyorum Ne güvenmiyorum	Hiç Güvenmiyorum	Güvenmiyorum	Güveniyorum	Tamamen Güveniyorum	Total
CHP	N	78	134	74	64	10	360
	%	21,7%	37,2%	20,6%	17,8%	2,8%	100,0%
BDP-HDP	N	19	66	25	8	2	120
	%	15,8%	55,0%	20,8%	6,7%	1,7%	100,0%
SP	N	2	5	3	5	0	15
	%	13,3%	33,3%	20,0%	33,3%	0,0%	100,0%

AK Parti	N	63	20	21	263	133	500
	%	12,6%	4,0%	4,2%	52,6%	26,6%	100,0%
HUDAPAR	N	2	2	0	6	0	10
	%	20,0%	20,0%	0,0%	60,0%	0,0%	100,0%
MHP	N	31	60	25	56	23	195
	%	15,9%	30,8%	12,8%	28,7%	11,8%	100,0%
Total	N	195	287	148	402	168	1200
	%	16,2%	23,9%	12,3%	33,5%	14,0%	100,0%
χ^2: 445,393 sd: 20 p: ,000							

Tablo 53. Kendini Tanımlama ile "TRT 6 Televizyon Kanalı'na Güven" İlişkisinin Çapraz Tablosu

		Ne güveniyorum Ne güvenmiyorum	Hiç Güvenmiyorum	Güvenmiyorum	Güveniyorum	Tamamen Güveniyorum	Total
Türk'üm	N	39	69	34	3	0	145
	%	26,9%	47,6%	23,4%	2,1%	0,0%	100,0%
Müslümanım	N	53	37	12	42	11	155
	%	34,2%	23,9%	7,7%	27,1%	7,1%	100,0%
Müslüman Türküm	N	167	237	86	80	26	596
	%	28,0%	39,8%	14,4%	13,4%	4,4%	100,0%
Kürt'üm	N	8	24	8	4	0	44
	%	18,2%	54,5%	18,2%	9,1%	0,0%	100,0%
Müslüman Kürt'üm	N	14	21	8	27	11	81
	%	17,3%	25,9%	9,9%	33,3%	13,6%	100,0%
Türkiyeliyim	N	12	22	10	7	2	53
	%	22,6%	41,5%	18,9%	13,2%	3,8%	100,0%
	N	36	47	20	9	5	117

Sadece İnsanım	%	30,8%	40,2%	17,1%	7,7%	4,3%	100,0%
Diğeri	N	0	8	0	0	1	9
	%	0,0%	88,9%	0,0%	0,0%	11,1%	100,0%
Total	N	329	465	178	172	56	1200
	%	27,4%	38,8%	14,8%	14,3%	4,7%	100,0%
X^2: 136,239 sd: 28 P: ,000							

Tablo 54. Siyasi Parti ile "Giyim Şeklinden Dolayı İnsanların Eğitim Hakkının Engellenmesi Demokratik Değildir" İfadesinin Çapraz Tablosu

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Total
CHP	N	17	44	57	147	95	360
	%	4,7%	12,2%	15,8%	40,8%	26,4%	100,0%
BDP-HDP	N	5	1	8	40	66	120
	%	4,2%	0,8%	6,7%	33,3%	55,0%	100,0%
SP	N	0	0	0	2	13	15
	%	0,0%	0,0%	0,0%	13,3%	86,7%	100,0%
AK Parti	N	12	5	19	169	295	500
	%	2,4%	1,0%	3,8%	33,8%	59,0%	100,0%
HUDAPAR	N	0	0	0	0	10	10
	%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	100,0%
MHP	N	12	9	16	69	89	195
	%	6,2%	4,6%	8,2%	35,4%	45,6%	100,0%
Total	N	46	59	100	427	568	1200
	%	3,8%	4,9%	8,3%	35,6%	47,3%	100,0%
χ^2: 175,452 sd: 20 P: ,000							

Tablo 55. Anket Yapılan Şehir ile "Günümüz Türkiye'sinin Demokratikleşme Göstergeleri" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	9006,164	3	3002,055	32,377	,000
Gruplar Dahilinde	110893,836	1196	92,721		
Total	119900,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (LSD Testi)**
Adana	290	48,5093	9,36620	Konya*
Diyarbakır	150	47,9738	9,31389	Konya*
İzmir	560	49,1508	9,81785	Konya*
Konya	200	56,0589	9,70248	Adana*, İzmir*, Diyarbakır*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 56. Ailenin Aylık Ortalama Gelir Düzeyi ile "Günümüz Türkiye'sinin Demokratikleşme Göstergeleri" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	2552,075	3	850,692	8,670	,000
Gruplar Dahilinde	117347,925	1196	98,117		
Total	119900,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (LSD Testi)
300-1500 TL	395	51,3958	9,61308	2501-4000 TL*, 4001-20000 TL*
1501-2500 TL	382	50,0489	10,24408	4001-20000 TL *
2501-4000 TL	293	49,6834	9,96824	300-1500 TL*, 4001-20000 TL *
4001-20000 TL	130	46,3287	9,62090	300-1500 TL*, 1501-2500 TL*, 2501-4000 TL*
Total	1200	50,0000	10,00000	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 57. Eğitim Düzeyi ile "Günümüz Türkiye'sinin Demokratikleşme Göstergeleri" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	7512,209	2	3756,104	40,005	,000
Gruplar Dahilinde	112387,791	1197	93,891		
Total	119900,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (LSD Testi)
İlkokul ve altı	189	54,6245	9,07624	Ortaokul ve Lise*; Önlisans-Lisans ve Lisansüstü*
Ortaokul ve Lise	456	50,9433	9,58049	İlkokul ve altı*, Önlisans-Lisans ve Lisansüstü*
Önlisans-Lisans ve Lisansüstü	555	47,6502	9,97634	İlkokul ve altı*, Ortaokul ve Lise*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 58. Siyasi Kimlik ile "Günümüz Türkiye'sinin Demokratikleşme Göstergeleri" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	41973,597	8	5246,700	80,189	,000
Gruplar Dahilinde	77926,403	1191	65,429		
Total	119900,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (LSD Testi)**
Muhafazakar	236	58,7966	7,19109	Tamamı*
Milliyetçi	216	49,6414	8,47803	Muhafazakar*, sosyal demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*, İslamcı*, diğeri*
Demokrat	81	50,6210	9,94776	Muhafazakar*, sosyal demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*, İslamcı*, diğeri*
Sosyal Demokrat	159	43,8335	7,67225	Muhafazakar*, milliyetçi*, demokrat*, sosyalist*, liberal*, İslamcı*, diğeri*
Sosyalist	54	41,1994	6,59533	Tamamı*
Liberal	17	50,8251	9,30494	Muhafazakar*, sosyal demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*, İslamcı*, diğeri*
Atatürkçü	197	43,7615	7,97872	Muhafazakar*, milliyetçi*, demokrat*, sosyalist*, liberal*, İslamcı*, diğeri*
İslamcı	166	55,3622	7,90890	Tamamı*
Diğeri	74	46,3744	9,51894	Tamamı*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 59. Kendini Tanımlama ile "Günümüz Türkiye'sinin Demokratikleşme Göstergeleri" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	18268,279	7	2609,754	30,609	,000
Gruplar Dahilinde	101631,721	1192	85,262		
Total	119900,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
Türk'üm	145	43,6782	7,91247	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Müslüman Kürt'üm*
Müslümanım	155	55,0846	8,41640	Tamamı*
Müslüman Türküm	596	52,0310	9,85714	Türk'üm*, Müslümanım*, Kürt'üm*, sadece insanım*, diğeri*
Kürt'üm	44	41,9440	7,45138	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Müslüman Kürt'üm*, Türkiyeliyim*
Müslüman Kürt'üm	81	49,4687	8,49389	Türk'üm*, Müslümanım*, Kürt'üm*
Türkiyeliyim	53	47,9585	10,48011	Müslümanım*, Kürt'üm*
Sadece İnsanım	117	45,8347	9,11126	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*
Diğeri	9	40,1218	7,02925	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 60. Siyasi Parti ile "Günümüz Türkiye'sinin Demokratikleşme Göstergeleri" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	58218,855	5	11643,771	225,396	,000
Gruplar Dahilinde	61681,145	1194	51,659		
Total	119900,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (LSD Testi)**
CHP	360	42,5404	7,11048	AK Parti*, MHP*, SP*
BDP-HDP	120	43,3552	7,27671	AK Parti*, MHP*
SP	15	46,8636	8,26142	AK Parti*, CHP*
AK Parti	500	57,9500	6,89623	Tüm Siyasi Partiler*
HUDAPAR	10	43,7785	4,16497	AK Parti*
MHP	195	48,0364	7,99044	AK Parti*, CHP*, BDP-HDP*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 61. Anket Yapılan Şehir ile "Demokratikleşme Sürecinin Sürekliliğinin Sağlanması" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	11322,146	3	3774,049	41,572	,000
Gruplar Dahilinde	108577,854	1196	90,784		
Total	119900,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Adana	290	48,8353	11,44594	Diyarbakır*
Diyarbakır	150	58,0557	10,62796	Adana*, İzmir*, Konya*
İzmir	560	49,1590	8,79075	Diyarbakır*
Konya	200	48,0017	7,32863	Diyarbakır*
Total	1200	50,0000	10,00000	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 62. Siyasi Kimlik ile "Demokratikleşme Sürecinin Sürekliliğinin Sağlanması" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	18841,259	8	2355,157	27,756	,000
Gruplar Dahilinde	101058,741	1191	84,852		
Total	119900,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Muhafazakar	236	52,1109	7,43317	Milliyetçi*, Atatürkçü*
Milliyetçi	216	43,6431	10,75192	Muhafazakar*, demokrat*, sosyal demokrat*, sosyalist*, İslamcı*, diğeri*
Demokrat	81	53,3949	10,62102	Milliyetçi* Atatürkçü*
Sosyal Demokrat	159	51,3713	9,19641	Milliyetçi* Atatürkçü*
Sosyalist	54	56,3136	10,46132	Milliyetçi* Atatürkçü*, diğeri*
Liberal	17	52,3459	9,68648	--
Atatürkçü	197	46,5218	7,95134	Muhafazakar*, demokrat*, sosyal demokrat*, sosyalist*, İslamcı*
İslamcı	166	54,3752	8,72763	Milliyetçi* Atatürkçü*, diğeri*
Diğeri	74	49,4595	10,83555	Milliyetçi*, sosyalist*, İslamcı*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 63. Kendini Tanımlama ile "Demokratikleşme Sürecinin Sürekliliğinin Sağlanması" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	26698,808	7	3814,115	48,781	,000
Gruplar Dahilinde	93201,192	1192	78,189		
Total	119900,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (LSD Testi)
Türk'üm	145	44,7969	8,91673	Tamamı*
Müslümanım	155	53,8348	8,33156	Türk'üm*, Müslüman Türk'üm*, Kürt'üm*, Müslüman Kürt'üm*,
Müslüman Türküm	596	47,0657	8,83360	Tamamı*
Kürt'üm	44	59,8440	11,25908	Türk'üm*, Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Türkiyeliyim*, sadece insanım*, diğeri*
Müslüman Kürt'üm	81	60,2566	8,69511	Türk'üm*, Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Türkiyeliyim*, sadece insanım*, diğeri*
Türkiyeliyim	53	51,7753	7,54712	Türk'üm*, Müslüman Türk'üm*, Kürt'üm*, Müslüman Kürt'üm*
Sadece İnsanım	117	54,4030	8,44621	Türk'üm*, Müslüman Türk'üm*, Kürt'üm*, Müslüman Kürt'üm*
Diğeri	9	53,9724	15,39586	Türk'üm*, Müslüman Türk'üm*, Müslüman Kürt'üm*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 64. Siyasi Parti ile "Demokratikleşme Sürecinin Sürekliliğinin Sağlanması" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	28294,984	5	5658,997	73,761	,000
Gruplar Dahilinde	91605,016	1194	76,721		
Total	119900,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (LSD Testi)
CHP	360	47,3345	8,43025	AK Parti*, MHP*, BDP-HDP*, HUDA-PAR*
BDP-HDP	120	60,5682	9,43020	AK Parti*, MHP*, CHP*, SP*
SP	15	51,5691	10,18923	MHP*, BDP-HDP*, HUDA-PAR*
AK Parti	500	51,6302	7,79294	CHP*, MHP*, BDP-HDP*, HUDA-PAR*
HUDAPAR	10	65,2056	11,83078	AK Parti*, CHP*, MHP*, SP*
MHP	195	43,3370	10,76730	Tüm Siyasi Partiler*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 65. Anket Yapılan Şehir ile "Kamu Hakları ve Sivil Yönetim" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	3925,948	3	1308,649	13,496	,000
Gruplar Dahilinde	115974,052	1196	96,968		
Total	119900,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Adana	290	50,5765	10,86886	Konya*
Diyarbakır	150	49,3014	10,41823	Konya*
İzmir	560	48,5902	9,58633	Konya*
Konya	200	53,6355	8,47423	İzmir*, Adana*, Diyarbakır*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 66. Siyasi Kimlik ile "Kamu Hakları ve Sivil Yönetim" Faktörü İlişkisinin

ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	4368,924	8	546,116	5,630	,000
Gruplar Dahilinde	115531,076	1191	97,003		
Total	119900,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
Muhafazakar	236	51,9810	8,13606	Sosyal demokrat*, Atatürkçü*
Milliyetçi	216	51,7324	11,94317	Sosyal demokrat*, Atatürkçü*
Demokrat	81	49,3735	9,83778	--
Sosyal Demokrat	159	46,9486	10,75943	Muhafazakar*, Milliyetçi* İslamcı*
Sosyalist	54	50,5714	8,47410	--
Liberal	17	51,3260	10,58018	--
Atatürkçü	197	47,5599	10,17919	Muhafazakar*, milliyetçi*
İslamcı	166	50,5257	7,61141	Sosyal demokrat*
Diğeri	74	50,4627	10,34309	--
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 67. Kendini Tanımlama ile "Kamu Hakları ve Sivil Yönetim" Faktörü İlişkisinin

ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	3296,260	7	470,894	4,814	,000
Gruplar Dahilinde	116603,740	1192	97,822		
Total	119900,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Türk'üm	145	46,2334	10,40269	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Müslüman Kürt'üm*, Türkiyeliyim*
Müslümanım	155	51,2410	8,57012	Türk'üm*
Müslüman Türküm	596	50,6012	10,31212	Türk'üm*
Kürt'üm	44	47,7689	12,31267	--
Müslüman Kürt'üm	81	51,4971	7,20401	Türk'üm*
Türkiyeliyim	53	51,8684	7,06230	Türk'üm*
Sadece İnsanım	117	49,2046	10,14450	--
Diğeri	9	46,2681	12,42821	--
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 68. Siyasi Parti ile "Kamu Hakları ve Sivil Yönetim" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	4890,112	5	978,022	10,154	,000
Gruplar Dahilinde	115009,888	1194	96,323		
Total	119900,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
CHP	360	47,2451	10,48797	AK Parti*, MHP*, HUDA-PAR*
BDP-HDP	120	49,0788	9,71440	--
SP	15	55,5498	9,13033	--
AK Parti	500	51,2343	8,52833	CHP*
HUDAPAR	10	54,0147	5,11716	CHP*
MHP	195	51,8552	11,70833	CHP*
Total	**1200**	**50,0000**	**10,00000**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 69. Siyasi Parti ile "Günümüzde Zenginlerin Daha Zenginleştiğini, Fakirlerin Daha da Fakirleştiğini Düşünüyorum" İfadesinin Çapraz Tablosu

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Total
CHP	N	3	31	34	134	158	360
	%	0,8%	8,6%	9,4%	37,2%	43,9%	100,0%
BDP-HDP	N	7	11	16	38	48	120
	%	5,8%	9,2%	13,3%	31,7%	40,0%	100,0%
SP	N	0	2	1	3	9	15
	%	0,0%	13,3%	6,7%	20,0%	60,0%	100,0%
AK Parti	N	52	150	109	123	66	500
	%	10,4%	30,0%	21,8%	24,6%	13,2%	100,0%
HUDAPAR	N	0	0	2	8	0	10
	%	0,0%	0,0%	20,0%	80,0%	0,0%	100,0%
MHP	N	12	13	21	55	94	195

	%	6,2%	6,7%	10,8%	28,2%	48,2%	100,0%
Total	N	74	207	183	361	375	1200
	%	6,2%	17,2%	15,2%	30,1%	31,2%	100,0%
χ^2: 258,927 sd: 20 P: ,000							

Tablo 70. Siyasi Parti ile "Türkiye Ekonomisinin Eskiye Göre Daha İyi Olduğuna İnanıyorum" İfadesinin Çapraz Tablosu

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Total
CHP	N	98	119	51	71	21	360
	%	27,2%	33,1%	14,2%	19,7%	5,8%	100,0%
BDP-HDP	N	21	17	24	48	10	120
	%	17,5%	14,2%	20,0%	40,0%	8,3%	100,0%
SP	N	4	3	2	3	3	15
	%	26,7%	20,0%	13,3%	20,0%	20,0%	100,0%
AK Parti	N	2	8	29	229	232	500
	%	0,4%	1,6%	5,8%	45,8%	46,4%	100,0%
HUDAPAR	N	2	2	2	2	2	10
	%	20,0%	20,0%	20,0%	20,0%	20,0%	100,0%
MHP	N	38	34	32	63	28	195
	%	19,5%	17,4%	16,4%	32,3%	14,4%	100,0%
Total	N	165	183	140	416	296	1200
	%	13,8%	15,2%	11,7%	34,7%	24,7%	100,0%
χ^2: 498,574 sd: 20 P: ,000							

Tablo 71. Cinsiyet ile "Ekonomik Süreçlere Duyulan Güven" Faktörü İlişkisinin T-Testi Analizi

Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	F	Sig.
Erkek	594	17,3098	5,03931	,546	,460
Kız	606	16,3696	5,20921		

	Ortalamaların eşitliği için t-testi						
	T	sd	Sig. (2-tailed)	Ortalama Farkı	Standart Hata Farkı	Farkın % 95 Güven Aralığı	
						Alt	Üst
Varsyanslar eşit sayıldığında	3,177	1198	,002	,94013	,29595	,35948	1,52077
Varyanslar eşit sayılmadığında	3,178	1197,793	,002	,94013	,29586	,35967	1,52058

Tablo 72. Anket Yapılan Şehir ile "Ekonomik Süreçlere Duyulan Güven" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	1074,260	3	358,087	13,965	,000
Gruplar Dahilinde	30667,070	1196	25,641		
Total	31741,330	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Adana	290	15,9931	5,62434	Konya*
Diyarbakır	150	16,4067	5,12016	Konya*
İzmir	560	16,6607	4,78211	Konya*
Konya	200	18,8650	4,92933	İzmir*, Adana*, Diyarbakır*
Total	**1200**	**16,8350**	**5,14521**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 73. Aylık Ortalama Gelir Düzeyinin 1. ve 4. Grubu ile "Ekonomik Süreçlere Duyulan Güven" Faktörü İlişkisinin T-Testi Analizi

Gelir Düzeyi	N	Ortalama	Standart Sapma	F	Sig.
300-1500 TL	395	17,1949	5,11442	,046	,831
4001-20.000 TL	130	15,5769	5,13668		

	Ortalamaların eşitliği için t-testi						
	T	sd	Sig. (2-tailed)	Ortalama Farkı	Standart Hata Farkı	Farkın % 95 Güven Aralığı	
						Alt	Üst
Varsyanslar eşit sayıldığında	3,125	523	,002	1,61801	,51769	,60100	2,63503
Varyanslar eşit sayılmadığında	3,119	219,267	,002	1,61801	,51883	,59548	2,64055

Tablo 74. Medeni Durum Değişkeninin 1. ve 2. Grubu ile "Ekonomik Süreçlere Duyulan Güven" Faktörü İlişkisinin T-Testi Analizi

Medeni Durum	N	Ortalama	Standart Sapma	F	Sig.
Evli	707	17,4583	5,15806	,009	,926
Hiç Evlenmemiş	430	15,9419	5,03821		

	Ortalamaların eşitliği için t-testi						
	T	sd	Sig. (2-tailed)	Ortalama Farkı	Standart Hata Farkı	Farkın % 95 Güven Aralığı	
						Alt	Üst
Varsyanslar eşit sayıldığında	4,850	1135	,000	1,51641	,31269	,90289	2,12994
Varyanslar eşit sayılmadığında	4,877	922,499	,000	1,51641	,31091	,90625	2,12658

Tablo 75. Siyasi Kimlik ile "Ekonomik Süreçlere Duyulan Güven" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	Sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	8816,668	8	1102,083	57,256	,000
Gruplar Dahilinde	22924,662	1191	19,248		
Total	31741,330	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tukey HSD Testi)
Muhafazakar	236	20,7839	2,95497	Milliyetçi*, demokrat*, sosyal demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*, diğeri*
Milliyetçi	216	16,0324	5,13754	Muhafazakar*, sosyal demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*, İslamcı*
Demokrat	81	17,6543	4,64801	Muhafazakar*, sosyal demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*, İslamcı*
Sosyal Demokrat	159	14,2704	4,76098	Muhafazakar*, Milliyetçi*, demokrat*, İslamcı*
Sosyalist	54	13,8704	3,74693	Muhafazakar*, Milliyetçi*, demokrat*, İslamcı*
Liberal	17	17,4706	5,74584	Atatürkçü*
Atatürkçü	197	13,6345	4,55224	Muhafazakar*, milliyetçi*, demokrat*, liberal*, İslamcı*, diğeri*
İslamcı	166	19,6024	3,85947	Milliyetçi*, demokrat*, sosyal demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*, diğeri*
Diğeri	74	15,5270	5,35896	Muhafazakar*, Atatürkçü*, İslamcı*
Total	**1200**	**16,8350**	**5,14521**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 76. Siyasi Parti ile "Ekonomik Süreçlere Duyulan Güven" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	Sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	13502,240	5	2700,448	176,782	,000
Gruplar Dahilinde	18239,090	1194	15,276		
Total	31741,330	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
CHP	360	13,2056	4,32032	AK Parti*, MHP*, BDP-HDP*
BDP-HDP	120	14,6000	4,36641	AK Parti*, CHP*
SP	15	13,7333	4,33370	AK Parti*
AK Parti	500	20,7100	2,86886	CHP*, MHP*, BDP-HDP*, SP*
HUDAPAR	10	16,7000	5,33437	--
MHP	195	15,2205	4,89241	AK Parti*, CHP*
Total	**1200**	**16,8350**	**5,14521**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 77. Anket Yapılan Şehir ile "Ekonomik Süreçlere Duyulan Güvensizlik" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	973,224	3	324,408	15,380	,000
Gruplar Dahilinde	25227,255	1196	21,093		
Total	26200,479	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tukey HSD Testi)
Adana	290	21,6448	4,55661	Diyarbakır*, İzmir*, Konya*
Diyarbakır	150	20,0200	5,02273	Adana*
İzmir	560	20,3786	4,49045	Adana*, Konya*
Konya	200	18,8150	4,59197	İzmir*, Adana*
Total	1200	20,3792	4,67461	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 78. Anket Yapılan Şehir ile "Ekonomik Süreçlere Duyulan Güvensizlik" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	5086,228	8	635,779	35,863	,000
Gruplar Dahilinde	21114,251	1191	17,728		
Total	26200,479	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
Muhafazakar	236	17,3898	4,20240	Milliyetçi*, demokrat*, sosyal demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*, diğeri*
Milliyetçi	216	21,1991	4,26039	Muhafazakar*, sosyalist*, Atatürkçü*, İslamcı*
Demokrat	81	20,2593	5,17150	Muhafazakar*, sosyalist*, Atatürkçü*
Sosyal Demokrat	159	22,1761	3,56057	Muhafazakar*, İslamcı*
Sosyalist	54	23,0926	3,02984	Muhafazakar*, Milliyetçi*, demokrat*, İslamcı*
Liberal	17	19,4706	4,95123	--
Atatürkçü	197	22,7513	3,82581	Muhafazakar*, milliyetçi*, demokrat*, İslamcı*
İslamcı	166	18,1928	4,01952	Milliyetçi*, sosyal demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*
Diğeri	74	20,6081	5,85865	Muhafazakar*
Total	**1200**	**20,3792**	**4,67461**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 79. Kendini Tanımlama ile "Ekonomik Süreçlere Duyulan Güvensizlik" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	2218,563	7	316,938	15,753	,000
Gruplar Dahilinde	23981,916	1192	20,119		
Total	26200,479	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
Türk'üm	145	22,9517	3,65591	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Müslüman Kürt'üm*
Müslümanım	155	18,3484	4,43802	Türk'üm*, Müslüman Türk'üm*, Kürt'üm*, Türkiyeliyim*, sadece insanım*
Müslüman Türküm	596	19,9027	4,67109	Türk'üm*, Müslümanım*, sadece insanım*
Kürt'üm	44	21,8182	5,25301	Müslümanım*
Müslüman Kürt'üm	81	19,4568	4,57725	Türk'üm*, sadece insanım*
Türkiyeliyim	53	21,8679	4,56592	Müslümanım*
Sadece İnsanım	117	21,5641	3,87606	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Müslüman Kürt'üm*
Diğeri	9	22,5556	6,63534	--
Total	**1200**	**20,3792**	**4,67461**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 80. Siyasi Parti ile "Ekonomik Süreçlere Duyulan Güvensizlik" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	Sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	7512,105	5	1502,421	95,990	,000
Gruplar Dahilinde	18688,374	1194	15,652		
Total	26200,479	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
CHP	360	22,9833	3,38352	AK Parti*
BDP-HDP	120	21,7917	4,47194	AK Parti*
SP	15	21,6667	4,06495	AK Parti*
AK Parti	500	17,4600	4,12097	Tüm Siyasi Partiler*
HUDAPAR	10	21,4000	2,27058	AK Parti*
MHP	195	22,0359	4,21506	AK Parti*
Total	1200	20,3792	4,67461	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 81. Anket Yapılan Şehir ile "Kaos ve Düzensizlik Korkuları" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	1804,237	3	601,412	10,982	,000
Gruplar Dahilinde	65494,763	1196	54,762		
Total	67299,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tukey HSD Testi)
Adana	290	40,5241	6,93926	Diyarbakır*, İzmir*
Diyarbakır	150	37,1733	8,85737	Adana*, Konya*
İzmir	560	38,9196	7,45258	Adana*, Konya*
Konya	200	41,0850	6,66558	İzmir*, Diyarbakır*
Total	**1200**	**39,4500**	**7,49195**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 82. Siyasi Kimlik ile "Kaos ve Düzensizlik Korkuları" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	Sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	2601,651	8	325,206	5,987	,000
Gruplar Dahilinde	64697,349	1191	54,322		
Total	67299,000	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tukey HSD Testi)
Muhafazakar	236	41,0000	6,68437	Sosyalist*, liberal*, İslamcı*
Milliyetçi	216	41,1481	6,86727	Sosyal demokrat*, sosyalist*, liberal*, İslamcı*
Demokrat	81	39,2593	7,39388	--
Sosyal Demokrat	159	38,6604	6,99261	Milliyetçi*
Sosyalist	54	36,6852	7,24979	Muhafazakar*, Milliyetçi*
Liberal	17	34,8235	8,23283	Muhafazakar*, Milliyetçi*
Atatürkçü	197	39,4112	6,77996	--
İslamcı	166	37,8735	8,65372	Muhafazakar*, Milliyetçi*

Diğeri	74	38,1757	9,59646	--
Total	**1200**	**39,4500**	**7,49195**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 83. Kendini Tanımlama "Kaos ve Düzensizlik Korkuları" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	3476,055	7	496,579	9,274	,000
Gruplar Dahilinde	63822,945	1192	53,543		
Total	67299,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
Türk'üm	145	39,2897	6,54569	Kürt'üm*
Müslümanım	155	38,5290	8,62969	Kürt'üm*
Müslüman Türküm	596	40,5168	6,76283	Kürt'üm*
Kürt'üm	44	33,2045	8,86220	Türk'üm*, Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Türkiyeliyim*, sadece insanım*
Müslüman Kürt'üm	81	38,4074	8,72894	--
Türkiyeliyim	53	40,4528	6,41982	Kürt'üm*
Sadece İnsanım	117	38,7521	7,59186	Kürt'üm*
Diğeri	9	30,3333	9,15150	--
Total	**1200**	**39,4500**	**7,49195**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 84. Siyasi Parti "Kaos ve Düzensizlik Korkuları" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	5706,334	5	1141,267	22,124	,000
Gruplar Dahilinde	61592,666	1194	51,585		
Total	67299,000	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
CHP	360	39,4472	6,26682	MHP*, BDP-HDP*, HUDA-PAR*
BDP-HDP	120	33,4667	8,41361	Tüm Siyasi Partiler*
SP	15	42,4000	5,81623	BDP-HDP*
AK Parti	500	39,8480	7,74033	MHP*, BDP-HDP*, HUDA-PAR*
HUDAPAR	10	44,8000	3,08401	AK Parti*, CHP*, BDP-HDP*
MHP	195	41,6154	6,66355	AK Parti*, CHP*, BDP-HDP*
Total	**1200**	**39,4500**	**7,49195**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 85. Anket Yapılan Şehir ile "Türkiye'nin Ulus-devlet Yapısına Tehdit Oluşturduğu Düşünülen Korkular" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	3994,842	3	1331,614	48,063	,000
Gruplar Dahilinde	33135,917	1196	27,706		
Total	37130,759	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Adana	290	23,2207	5,02997	Diyarbakır*, Konya*
Diyarbakır	150	17,5000	4,71005	Adana*, İzmir*, Konya*
İzmir	560	22,4679	5,65803	Konya*, Diyarbakır*
Konya	200	20,3800	4,81993	Adana*, İzmir*, Diyarbakır*
Total	**1200**	**21,6808**	**5,56490**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 86. Siyasi Kimlik ile "Türkiye'nin Ulus-devlet Yapısına Tehdit Oluşturduğu Düşünülen Korkular" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	9286,247	8	1160,781	49,650	,000
Gruplar Dahilinde	27844,512	1191	23,379		
Total	37130,759	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Muhafazakar	236	19,5381	4,71785	Milliyetçi*, sosyal demokrat*, Atatürkçü*, İslamcı*
Milliyetçi	216	23,9491	4,84957	Muhafazakar*, demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*, İslamcı*, diğeri*
Demokrat	81	20,6790	5,36616	Milliyetçi*, sosyal demokrat*, Atatürkçü*, İslamcı*
Sosyal Demokrat	159	23,5597	4,95625	Muhafazakar*, demokrat*, sosyalist*, Atatürkçü*, İslamcı*, diğeri*
Sosyalist	54	20,1111	5,87180	Milliyetçi*, sosyal demokrat*, Atatürkçü*, İslamcı*
Liberal	17	22,1176	3,96677	İslamcı*
Atatürkçü	197	25,3503	3,66647	Tüm Siyasi Kimlikler*
İslamcı	166	17,0361	4,97130	Tüm Siyasi Kimlikler*
Diğeri	74	20,6486	5,94595	Milliyetçi*, sosyal demokrat*, Atatürkçü*, İslamcı*
Total	**1200**	**21,6808**	**5,56490**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 87. Kendini Tanımlama ile "Türkiye'nin Ulus-devlet Yapısına Tehdit Oluşturduğu Düşünülen Korkular" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	9373,773	7	1339,110	57,507	,000
Gruplar Dahilinde	27756,987	1192	23,286		
Total	37130,759	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Türk'üm	145	25,2276	3,31818	Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Kürt'üm*, Müslüman Kürt'üm*, Türkiyeliyim*, sadece insanım*
Müslümanım	155	16,9419	4,97558	Türk'üm*, Müslüman Türk'üm*, Türkiyeliyim*, sadece insanım*
Müslüman Türküm	596	22,8473	4,95986	Türk'üm*, Müslümanım*, Kürt'üm*, Müslüman Kürt'üm*
Kürt'üm	44	17,5227	4,43290	Türk'üm*, Müslüman Türk'üm*, Türkiyeliyim*, sadece insanım*
Müslüman Kürt'üm	81	16,4938	5,29416	Türk'üm*, Müslüman Türk'üm*, Türkiyeliyim*, sadece insanım*
Türkiyeliyim	53	23,0755	4,23742	Türk'üm*, Müslümanım*, Kürt'üm*, Müslüman Kürt'üm*
Sadece İnsanım	117	22,4530	5,36672	Türk'üm*, Müslümanım*, Kürt'üm*, Müslüman Kürt'üm*
Diğeri	9	17,6667	6,70820	--
Total	**1200**	**21,6808**	**5,56490**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 88. Siyasi Parti ile "Türkiye'nin Ulus-devlet Yapısına Tehdit Oluşturduğu Düşünülen Korkular" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	11915,890	5	2383,178	112,851	,000
Gruplar Dahilinde	25214,869	1194	21,118		
Total	37130,759	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
CHP	360	25,0361	3,59454	AK Parti*, SP*, BDP-HDP*, HUDA-PAR*
BDP-HDP	120	16,6167	4,84756	AK Parti*, MHP*, BDP-HDP*, HUDA-PAR*
SP	15	16,6667	2,55417	AK Parti*, CHP*, MHP*
AK Parti	500	19,6040	5,19357	Tüm Siyasi Partiler*
HUDAPAR	10	14,6000	1,26491	AK Parti*, CHP*, MHP*, BDP-HDP*
MHP	195	24,6769	4,66101	AK Parti*, SP*, BDP-HDP*, HUDA-PAR*
Total	**1200**	**21,6808**	**5,56490**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 89. Anket Yapılan Şehir ile "Türkiye'nin Bölünmez Bütünlüğüne Yönelik Korkular" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	sd	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	4112,356	3	1370,785	46,880	,000
Gruplar Dahilinde	34971,623	1196	29,240		
Total	39083,979	1199			

	N	Ortalama	Standart Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)
Adana	290	29,6552	5,28807	Diyarbakır*
Diyarbakır	150	23,8533	6,27597	Adana*, İzmir*, Konya*
İzmir	560	29,1125	5,45397	Diyarbakır*
Konya	200	29,7700	4,69867	Diyarbakır*
Total	**1200**	**28,6958**	**5,70939**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 90. Siyasi Kimlik ile "Türkiye'nin Bölünmez Bütünlüğüne Yönelik Korkular" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	3659,961	8	457,495	15,382	,000
Gruplar Dahilinde	35424,018	1191	29,743		
Total	39083,979	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
Muhafazakar	236	28,3051	4,64760	Milliyetçi*, Atatürkçü*, İslamcı*
Milliyetçi	216	30,7593	4,88066	Muhafazakar*, demokrat*, sosyalist*, İslamcı*
Demokrat	81	26,9259	5,85828	Milliyetçi*, Atatürkçü*
Sosyal Demokrat	159	28,9308	5,93223	Sosyalist*, Atatürkçü*, İslamcı*
Sosyalist	54	25,2407	7,37905	Milliyetçi*, sosyal demokrat*, Atatürkçü*
Liberal	17	25,7647	6,64764	--
Atatürkçü	197	30,7259	4,12385	Muhafazakar*, demokrat*, sosyal demokrat*, sosyalist*, İslamcı*
İslamcı	166	26,4819	6,07102	Muhafazakar*, milliyetçi*, sosyal demokrat*, Atatürkçü*
Diğeri	74	28,1081	7,32152	--
Total	**1200**	**28,6958**	**5,70939**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 91. Siyasi Kimlik ile "Çözüm Süreci" Korkusunun Çapraz Tablosu

		Kesinlikle Bir Tehdit Değildir	Tehdit Değildir	Kararsızım	Tehdittir	Kesinlikle Tehdittir	Total
Muhafazakar	N	59	83	49	27	18	236
	%	25,0%	35,2%	20,8%	11,4%	7,6%	100,0%
Milliyetçi	N	23	22	40	36	95	216
	%	10,6%	10,2%	18,5%	16,7%	44,0%	100,0%
Demokrat	N	28	21	8	14	10	81
	%	34,6%	25,9%	9,9%	17,3%	12,3%	100,0%
Sosyal Demokrat	N	22	31	21	38	47	159
	%	13,8%	19,5%	13,2%	23,9%	29,6%	100,0%
Sosyalist	N	22	9	4	6	13	54
	%	40,7%	16,7%	7,4%	11,1%	24,1%	100,0%
Liberal	N	1	4	5	6	1	17
	%	5,9%	23,5%	29,4%	35,3%	5,9%	100,0%
Atatürkçü	N	9	23	44	50	71	197
	%	4,6%	11,7%	22,3%	25,4%	36,0%	100,0%
İslamcı	N	47	44	26	28	21	166
	%	28,3%	26,5%	15,7%	16,9%	12,7%	100,0%
Diğeri	N	15	9	17	10	23	74
	%	20,3%	12,2%	23,0%	13,5%	31,1%	100,0%
Total	N	226	246	214	215	299	1200
	%	18,8%	20,5%	17,8%	17,9%	24,9%	100,0%
χ^2: 244,643 sd: 32 P: ,000							

Tablo 92. Siyasi Kimlik ile "Türkiye'nin Yabancılara Peşkeş Çekilmesi" Korkusunun Çapraz Tablosu

		Kesinlikle Bir Tehdit Değildir	Tehdit Değildir	Kararsızım	Tehdittir	Kesinlikle Tehdittir	Total
Muhafazakar	N	7	14	36	71	108	236
	%	3,0%	5,9%	15,3%	30,1%	45,8%	100,0%
Milliyetçi	N	10	1	17	44	144	216
	%	4,6%	0,5%	7,9%	20,4%	66,7%	100,0%
Demokrat	N	2	5	8	30	36	81
	%	2,5%	6,2%	9,9%	37,0%	44,4%	100,0%
Sosyal Demokrat	N	7	1	18	45	88	159
	%	4,4%	0,6%	11,3%	28,3%	55,3%	100,0%
Sosyalist	N	4	3	10	15	22	54
	%	7,4%	5,6%	18,5%	27,8%	40,7%	100,0%
Liberal	N	1	3	4	2	7	17
	%	5,9%	17,6%	23,5%	11,8%	41,2%	100,0%
Atatürkçü	N	4	2	13	66	112	197
	%	2,0%	1,0%	6,6%	33,5%	56,9%	100,0%
İslamcı	N	14	4	32	59	57	166
	%	8,4%	2,4%	19,3%	35,5%	34,3%	100,0%
Diğeri	N	9	0	4	20	41	74
	%	12,2%	0,0%	5,4%	27,0%	55,4%	100,0%
Total	N	58	33	142	352	615	1200
	%	4,8%	2,8%	11,8%	29,3%	51,2%	100,0%
χ^2: 120,023 sd: 32 P: ,000							

Tablo 93. Kendini Tanımlama ile "Türkiye'nin Bölünmez Bütünlüğüne Yönelik Korkular" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	7012,791	7	1001,827	37,235	,000
Gruplar Dahilinde	32071,188	1192	26,905		
Total	39083,979	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
Türk'üm	145	30,9724	4,12470	Müslümanım*, Kürt'üm*, Müslüman Kürt'üm*, sadece insanım*
Müslümanım	155	26,5548	5,87106	Türk'üm*, Müslüman Türk'üm*, Kürt'üm*, Türkiyeliyim*
Müslüman Türküm	596	29,9832	4,78053	Müslümanım*, Kürt'üm*, Müslüman Kürt'üm*
Kürt'üm	44	21,3182	6,50857	Türk'üm*, Müslümanım*, Müslüman Türk'üm*, Türkiyeliyim*, sadece insanım*
Müslüman Kürt'üm	81	24,5802	6,09685	Türk'üm*, Müslüman Türk'üm*, Türkiyeliyim*, sadece insanım*
Türkiyeliyim	53	29,5283	4,38794	Müslümanım*, Kürt'üm*, Müslüman Kürt'üm*
Sadece İnsanım	117	28,0855	6,20841	Türk'üm*, Kürt'üm*, Müslüman Kürt'üm*
Diğeri	9	19,7778	7,47960	--
Total	**1200**	**28,6958**	**5,70939**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 94. Siyasi Parti ile "Türkiye'nin Bölünmez Bütünlüğüne Yönelik Korkular" Faktörü İlişkisinin ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	**sd**	**Ortalamanın Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arasında	10690,329	5	2138,066	89,909	,000
Gruplar Dahilinde	28393,650	1194	23,780		
Total	39083,979	1199			

	N	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çoklu Karşılaştırma (Tamhane Testi)**
CHP	360	30,8944	4,10516	AK Parti*, BDP-HDP*, HUDA-PAR*
BDP-HDP	120	20,9917	6,01748	Tüm Siyasi Partiler*
SP	15	30,8667	2,44560	AK Parti*, BDP-HDP*
AK Parti	500	27,8580	5,24527	CHP*, BDP-HDP*, SP*, MHP*
HUDAPAR	10	28,3000	1,94651	CHP*, MHP*, BDP-HDP*
MHP	195	31,3795	4,64620	AK Parti*, BDP-HDP*, HUDA-PAR*
Total	**1200**	**28,6958**	**5,70939**	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

EK-2: ANKET FORMU

Anket No:……

Değerli katılımcılar;

Öncelikle bu çalışmamıza verdiğiniz destekten dolayı teşekkür ederim. Bu anket, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan "Liderler, Kurumlar ve Süreçler Bakımından Türkiye'de Siyasal Güven: Sosyolojik Nicel Bir Çalışma" başlıklı doktora tezinin saha araştırmasına yönelik soruları içermektedir. Anket yaklaşık 10-15 dakikanızı alacaktır. Hiçbir soruyu boş bırakmamanız ve bütün sorulara içtenlikle cevap vermeniz, çalışmanın bilimselliği açısından çok önemlidir. Cevaplandırmayı rahat yapabilmeniz için **kimlik bilgileriniz kesinlikle istenmemektedir**. Soruları cevaplarken işaretleyeceğiniz seçeneğin numarasını yuvarlak içerisine alınız. Bu akademik çalışma, sizin değerli katkılarınızla daha da zenginleşecektir. Değerli katkılarınızdan dolayı tekrardan teşekkür ederim.

Arş. Gör. İslam CAN

Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

1. **Yaşınız?……..**
2. **Cinsiyetiniz Nedir?.....**
3. **Hangi Şehirde Yaşıyorsunuz?**

   a. Adana b. Diyarbakır c. İzmir d. Konya
4. **Ailenizin Aylık Ortalama Geliri Ne Kadar?.....TL**
5. **Medeni Durumunuz Nedir?**

   a. Evli b. Hiç Evlenmemiş c. Eşi Ölmüş d. Boşanmış

6. Eğitim Durumunuz Nedir?

a. Okur Yazar Değil b. Okur Yazar (ilkokul terk vb.) c. İlkokul

d. Ortaokul e. Lise f. Yüksekokul/Üniversite

g. Lisansüstü (Yüksek Lisans, Doktora)

7. Aşağıdaki siyasi kimliklerden hangisi size en uygundur? Sadece bir tanesini seçiniz.

1. Muhafazakâr **2.** Milliyetçi **3.** Demokrat **4.** Sosyal Demokrat

5. Sosyalist **6.** Liberal **7.** Atatürkçü **8.** İslamcı

9. Diğer _____(Belirtiniz)

8. Aşağıdaki tanımlamalardan hangisi size en uygundur? Sadece bir tanesini seçiniz.

1. Türk'üm **2.** Müslüman'ım **3.** Müslüman Türk'üm 4. Kürt'üm

5. Müslüman Kürt'üm **6.** Türkiyeliyim 7**.** Sadece insanım

8. Diğer _____ (Belirtiniz)

9. En son yapılan seçimde (30 Mart 2014 Yerel Seçimleri) Büyükşehir Belediye Başkanlığı için Hangi Siyasi Partiye Oy Verdiniz?

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) **2.** Barış ve Demokrasi Partisi (BDP)

3. Saadet Partisi (SP) **4.** Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)

5. HÜDA-PAR **6.** Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

7. Halkın Demokrasi Partisi (HDP)

S.10. Aşağıda **siyasi lidere yönelik bazı özellikler** bulunmaktadır. Bir siyasi **lidere güvenebilmeniz için**, aşağıdaki **lider özellikleri <u>sizin için ne ölçüde önemlidir?</u>**

	LİDER ÖZELLİKLERİ	**1- Hiç ÖNEMLİ DEĞİL 2- Önemli DEĞİL 3-Ne Önemli Ne Önemsiz 4- ÖNEMLİ 5- Çok ÖNEMLİ**				
1	Çalışkan olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
2	Tutarlı olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
3	Hitabeti (Etkili konuşması)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
4	Ahlaklı olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
5	Farklı düşüncelere saygılı olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
6	Erkek olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
7	Dindar olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
8	Eğitim seviyesinin yüksek olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
9	Aile hayatı	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
10	Özel hayatı	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
11	Medyatik olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
12	Siyasi tecrübesinin olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
13	Siyasi düşüncesi için bedel ödemiş olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
14	Dürüst olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
15	Sözünde durması (vaatlerini yerine getirmesi)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
16	Otoriter olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
17	Etkileyici bir kişiliğe(karizmatik) sahip olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
18	Etnik yapısının (Türk, Kürt, Laz, Çerkez vd.) olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
19	Dini mezhebinin (Alevi, Sünni, Süryani vd.) olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
20	Siyasi düşüncesinin (ideolojisinin) benimle aynı olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
21	Milliyetçi olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
22	Halka yakın olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
23	Sosyal Demokrat Olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
24	Yenilikçi olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
25	İleri görüşlü olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**

26	Ekonomi bilgisinin olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
27	Atatürkçü olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
28	Çağdaş olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
29	Namuslu olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
30	Muhafazakar olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
31	Duygusal olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
32	Dine saygılı olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
33	Laikliği savunması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
34	Demokrat olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
35	Özgürlükçü olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
36	Cesur olması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**

S.11. Aşağıda Türkiye'nin bazı sorunları yer almaktadır. **Güvenilir bir siyasi lider**, size göre bu ülke sorunlarına nasıl yaklaşmalıdır? **Aşağıdaki ifadelere <u>ne ölçüde katılırsınız?</u>**

GÜVENİLİR BİR SİYASİ LİDERİN ÜLKE SORUNLARINA YAKLAŞIMI	**1. Kesinlikle KATILMIYORUM** **2. KATILMIYORUM** **3. Kararsızım** **(Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum)** **4. KATILIYORUM** **5. Kesinlikle KATILIYORUM**					
1	Ordunun siyasete müdahalesine <u>izin vermemelidir.</u>	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
2	Siyasetin istikrarsızlaştırılmasına (kaos ve düzensizlik oluşturulmasına) <u>müsaade etmemelidir.</u>	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
3	Türkiye'nin yararı için yapılan doğru politikaları desteklemelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
4	Türkiye'nin demokratikleşmesini desteklemelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
5	İşsizliği azaltacak ekonomi politikaları geliştirmelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
6	Avrupa Birliği'ne giriş sürecini desteklemelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
7	Devletin içinde gizlenmiş resmi olmayan yapılara (derin devlet, paralel devlet vs.) <u>müsaade etmemelidir.</u>	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
8	Terör sorununa çözüm üretmelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**

9	Devlet kurumlarının işleyişinde hukuksuzluğa (rüşvet, yolsuzluk, adam kayırma vs.) izin vermemelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
10	Bürokrasinin (atanmışların) siyasete müdahalesine izin vermemelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
11	Özgürlükleri desteklemelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
12	Dış politikada Türkiye'nin çıkarı için ne gerekiyorsa yapmalıdır.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**

S.12. Aşağıda bazı ifadeler bulunmaktadır. **Oy verdiğiniz veya oy vermeyi düşündüğünüz siyasi partinin lideri ile ilgili aşağıdaki ifadelere ne ölçüde katılırsınız?**

OY VERİLEN VEYA VERİLMESİ DÜŞÜNÜLEN SİYASİ PARTİ LİDERİ HAKKINDAKİ İFADELER		**1.Kesinlikle KATILMIYORUM** **2. KATILMIYORUM** **3. Kararsızım** **(Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum)** **4. KATILIYORUM** **5. Kesinlikle KATILIYORUM**				
1	Aldığı tüm siyasi kararlara güvenirim.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
2	Karizmatik bir liderdir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
3	O, Allah'ın bizlere bir hediyesidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
4	Toplumun genel ahlakına aykırı davranışlarda bulunmamaktadır.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
5	Devlet kurumlarındaki hukuksuz işlere (yolsuzluk, rüşvet ve adam kayırma vs.) izin vermemektedir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
6	Yerini doldurabilecek özelliklere sahip siyasi lider bulunmamaktadır.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
7	Referandum olduğunda, O'nun kararı yönünde oy kullanırım.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
8	Dürüst ve güvenilir olduğuna inanıyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
9	Beni hayal kırıklığına uğratacak davranışlarda bulunacağına inanmıyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
10	Desteklediğim partiye oy vermemdeki en önemli neden, partinin siyasi lideridir (genel başkanı).	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**

S.13. Aşağıda **Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana yaşamış veya yaşamakta olan bazı siyasi liderlerin isimleri bulunmaktadır. Bu siyasi liderlerin gerçekleştirdikleri ve gerçekleştirmekte oldukları politikaları genel olarak düşündüğünüzde, <u>aşağıdaki siyasi liderler size göre ne derecede güvenilir kişilerdir?</u>**

SİYASİ LİDERLER		**0. Ne Güvenilir Ne Güvenilmezdir (Kararsızım)** **1. Kesinlikle GÜVENİLMEZ** **2. GÜVENİLMEZ** **3. GÜVENİLİR** **4. Kesinlikle GÜVENİLİR**				
1	Kenan EVREN	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
2	Bülent ECEVİT	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
3	M. Kemal ATATÜRK	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
4	Necmettin ERBAKAN	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
5	Adnan MENDERES	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
6	Muhsin YAZICIOĞLU	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
7	Süleyman DEMİREL	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
8	Alparslan TÜRKEŞ	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
9	Turgut ÖZAL	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
10	İsmet İNÖNÜ	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
11	Deniz BAYKAL	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
12	Mesut YILMAZ	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
13	Cem UZAN	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
14	Tansu ÇİLLER	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
15	Kemal KILIÇDAROĞLU	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
16	Abdullah GÜL	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
17	Selahattin DEMİRTAŞ	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
18	Mustafa KAMALAK	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
19	Devlet BAHÇELİ	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
20	Mustafa DESTİCİ	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
21	Recep Tayyip ERDOĞAN	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
22	Ahmet Türk	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
23	Doğu PERİNÇEK	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
24	Ertuğrul KÜRKÇÜ	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
25	Zekeriya YAPICIOĞLU	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
26	Kemal BURKAY	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**

S.14. Aşağıda **bazı kurum isimleri** bulunmaktadır. **Bu kurumlara ne düzeyde güvendiğinizi belirtiniz?**

	KURUMLAR	**0. FİKRİM YOK (KARARSIZIM)** **1. HİÇ GÜVENMİYORUM** **2. GÜVENMİYORUM** **3. GÜVENİYORUM** **4.TAMAMEN GÜVENİYORUM**				
1	Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
2	Yargı	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
3	Hükümet	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
4	Emniyet Teşkilatı	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
5	Cumhurbaşkanlığı	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
6	Anayasa Mahkemesi (AYM)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
7	Ordu	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
8	Siyasetçiler	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
9	Milletvekili	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
10	Devlet Bakanlığı	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
11	Belediye	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
12	Valilik	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
13	Siyasi Partiler	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
14	Eğitim sistemi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
15	Devlet Okulları	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
16	Dershaneler	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
17	Maliye	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
18	Diyanet İşleri Başkanlığı	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
19	Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
20	Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
21	Sivil Toplum Kuruluşları (STK)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
22	Sendikalar	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
23	Üniversiteler	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
24	Dini Cemaatler	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**

S.15. Aşağıda bazı **siyasi parti, televizyon ve gazete** isimleri bulunmaktadır. Bu siyasi parti, televizyon ve gazetelere **ne kadar güvendiğinizi belirtiniz?**

0. FİKRİM YOK

1. HİÇ GÜVENMİYORUM

2. GÜVENMİYORUM

3. GÜVENİYORUM

4. TAMAMEN GÜVENİYORUM

KURUMLAR/KURULUŞLAR						
1	Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
2	Saadet Partisi (SP)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
3	Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
4	Büyük Birlik Partisi (BBP)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
5	İşçi Partisi (İP)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
6	Barış ve Demokrasi Partisi (BDP)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
7	Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
8	Türkiye Komünist Partisi (TKP)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
9	Halkın Demokratik Partisi (HDP)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
10	Hür Dava Partisi (HÜDAPAR)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
11	Hak ve Özgürlükler Partisi (HAKPAR)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
12	Cumhuriyet Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
13	Hürriyet Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
14	Sabah Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
15	Yenişafak Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
16	Milliyet Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
17	Sözcü Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
18	STAR Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
19	Milli Gazete	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
20	Zaman Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
21	Özgür Gündem Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
22	Bugün Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
23	Ortadoğu Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
24	Akit Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
25	Türkiye Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**

26	Birgün Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
27	Doğruhaber Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
28	Azadiya Welat Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
29	Yeniçağ Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
30	Aydınlık Gazetesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
31	Kanal D Televizyonu	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
32	Kanal 7 Televizyonu	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
33	CNN Türk Tlevizyonu	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
34	Habertürk Televizyonu	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
35	Samanyolu (STV)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
36	HALK TV	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
37	Show TV	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
38	STAR TV	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
39	TRT 1	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
40	TRT 6	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
41	NTV	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
42	ATV	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
43	Roj TV	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
44	Ülke TV	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
45	BENGÜTÜRK TV	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
46	Sterk TV	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
47	TV 5	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
48	ULUSAL TV	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
49	Rehber TV	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
50	Denge TV	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**

S.16. Aşağıda **Türkiye'nin demokratikleşme süreciyle ilgili** bazı ifadelere yer verilmiştir. **Siz Türkiye'nin demokratikleşme süreciyle ilgili aşağıdaki ifadelere <u>ne ölçüde katılıyorsunuz?</u>**

	DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİYLE İLGİLİ İFADELER	**1. Kesinlikle KATILMIYORUM 2. Katılmıyorum 3. Kararsızım (Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum) 4. Katılıyorum 5. Kesinlikle KATILIYORUM**				
1	Türkiye'de her siyasi düşüncenin TBMM'de temsil edilmesine imkan verilmektedir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
2	Bazı kurumların (ordu, polis, yargı vs.) siyasete müdahale etmesi, <u>demokratikleşmeyi engellemektedir.</u>	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
3	Seçimlerde oy kullanmak, halkın düşüncelerinin TBMM'de temsil edilebilmesi için yeterlidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
4	Giyim şeklinden dolayı insanların çalışma hakkının engellenmesi, <u>demokratik değildir.</u>	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
5	Türkiye'de herkes istediği gibi düşünebilmekte ve düşündüğünü de ifade edebilmektedir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
6	Devlet, din, dil, ırk ayrımı yapmadan herkese eşit davranmaktadır.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
7	Giyim şeklinden dolayı insanların eğitim hakkının engellenmesi, <u>demokratik değildir.</u>	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
8	Devlet, geçmiş dönemlerde vatandaşların bir kısmına etnik kökeninden dolayı baskı yapmıştır.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
9	Türkiye'de her vatandaşın eşit haklara sahip olduğuna inanıyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
10	Türkiye eskiye göre daha demokratiktir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
11	Türkiye'de vatandaşlar, özgürce yürüyüşlerini ve protestolarını yapabilmektedir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
12	Hükümet, ülke ile ilgili önemli kararları almadan önce vatandaşa sormaktadır.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
13	Siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıran düzenlemeleri destekliyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
14	Demokratik bir yönetim için seçim barajının düşürülmesi gerekir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
15	Gelecek dönemlerde Türkiye'de darbe <u>olacağına inanmıyorum.</u>	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
16	Türkiye'de demokrasinin tam manasıyla işlediğine	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**

	inanıyorum.					
17	Türkiye'nin özgürlükçü bir anayasaya ihtiyacı olduğunu düşünüyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
18	Devlet kurumları sivilleşmediği (ordunun ve bürokrasinin vesayetinden kurtulmadığı) sürece, Türkiye demokratikleşemez.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
19	Her vatandaş istediği dilde eğitim alma hakkına sahip olmalıdır.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
20	Türkiye'de devlet, vatandaşların bir kısmına dini inancından dolayı baskı yapmaktadır.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
21	Demokratikleşme konusunda Türkiye'nin hala çok gerilerde olduğuna inanıyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
22	Türkiye'de demokratikleşme arttığı için, terör olaylarının azaldığını düşünüyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
23	Türkiye'nin bir diktatörlük rejimine doğru gittiğini düşünüyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
24	Tüm vatandaşların eşit haklara sahip olması için yapılan tüm demokratik açılımları (süreçleri) destekliyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**

S.17. Aşağıda **Türkiye ekonomisiyle ilgili** bazı ifadeler bulunmaktadır. **Siz Türkiye'nin ekonomideki gelişmelerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Aşağıdaki ifadelere <u>ne ölçüde katılıyorsunuz?</u>**

	EKONOMİK SÜREÇLERLE İLGİLİ İFADELER	**1.KESİNLİKLE KATILMIYORUM** **2. KATILMIYORUM** **3. Kararsızım** **(Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum)** **4. KATILIYORUM** **5. KESİNLİKLE KATILIYORUM**				
1	Türkiye ekonomisinin eskiye göre daha iyi olduğuna inanıyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
2	Türkiye'de koalisyon hükümetlerinin, ekonomide başarısız olduklarını düşünüyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
3	Türkiye ekonomisinin, siyasi veya ekonomik bir krize dayanacak güçte olmadığına inanıyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
4	Türkiye'de enflasyonun açıklanan rakamlardan daha yüksek olduğuna inanıyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
5	Devletin ekonomide uyguladığı politikaları destekliyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
6	Siyasi parti tercihimde, partilerin ekonomiyle ilgili planları ve icraatları belirleyici olmaktadır.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
7	Devletin çokça yatırım (okul, yol, hastane vs.) yapması, ekonominin iyi olduğunu gösterir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
8	Bir devletin başka bir devletten veya kurumdan borç alması, halkın ekonomiye olan güvenini <u>azaltır.</u>	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
9	Vatandaşın alım gücünün eskiye göre daha düşük olduğuna inanıyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
10	Yabancı sermayenin gelmesi, Türkiye ekonomisinin güvenilir olduğunun göstergesidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
11	İşsizliğin açıklanan oranlardan daha yüksek olduğuna inanıyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
12	Türkiye'de ekonomi geliştikçe, demokrasinin de gelişeceğini düşünüyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
13	Günümüzde zenginlerin daha zenginleştiğini, fakirlerin de daha da fakirleştiğini düşünüyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
14	Hastane, okul gibi devlet kurumlarının, eskiye göre vatandaşa daha iyi hizmet verdiğini düşünüyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**

S.18. Aşağıda **Türkiye'de var olduğuna inanılan ve insanların bir kısmının korkularına kaynaklık eden bazı tehdit algıları yer almaktadır. Bugünün Türkiye'sini göz önüne aldığınızda**, bu maddelerden **hangisi veya hangileri, bugün için size korku verecek düzeyde Türkiye için bir tehdit oluşturmaktadır? Tehdit derecesine göre işaretleyiniz?**

KORKULAR	**1. Kesinlikle BİR TEHDİT DEĞİLDİR** **2. Tehdit Değildir** **3. Kararsızım (Ne Tehdittir Ne Tehdit Değildir)** **4. Tehdittir** **5. Kesinlikle TEHDİTTİR**					
1	İrtica (Dinin toplumu geriye götürmesi)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
2	Komünizm	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
3	Türkiye'nin bölünmesi veya parçalanması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
4	Türkiye'nin başsız (lidersiz) kalması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
5	Atatürk devrimlerinin kaldırılmak istenmesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
6	Şeriatın gelmesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
7	Türkiye'nin düşmanlar tarafından işgal edilmesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
8	Diğer etnik unsurların Türkiye'ye ihanet etmesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
9	Vatandaşlara gereğinden fazla özgürlük verilmesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
10	Siyasi istikrarın bozulması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
11	Toplumun ahlakının bozulması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
12	Toplumun dinden uzaklaşması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
13	Dış güçlerin Türkiye üzerinde oyun oynaması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
14	Türkiye'deki etnik yapıların birbiriyle çatışması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
15	Ordunun veya diğer kurumların darbe yapması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
16	Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girememesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
17	Terör olayları	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
18	Ekonomik kriz	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
19	Türklüğün unutturulmak istenmesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
20	Türkiye'nin yabancılara peşkeş çekilmesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
21	Güvenilebilecek siyasi liderin olmaması	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
22	Çözüm süreci	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
23	Önceki yönetim anlayışlarının geri gelmesi	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**

KAYNAKÇA

ABERBACH, Joel D., (1969), "Alienation and Political Behavior", *The American Political Science Review*, vol. 63/1, p. 86-99.

ABERBACH, Joel D., WALKER, Jack L., (1970), "Political Trust and Racial Ideology", *The American Political Science Review*, vol. 64/4, p. 1199-1219.

ABRAJANO, Marisa A., ALVAREZ, R. Michael, (2010), "Assessing the Causes and Effects of Political Trust Among U. S. Latinos", *American Politics Research*, vol. 38/1, p. 110-141.

ABRAMSON, Paul R., (1972), "Political Efficacy and Political Trust Among Black Schollchildren: Two Explanations", *The Journal of Politics*, vol. 34/4, p. 1243-1275.

ABRAMSON, Paul R., FINIFTER, Ada W., (1981), "On the Meaning of Political Trust: New Evidence from Items Introduced in 1978", *American Journal of Political Science*, vol. 25/2, p. 297-307.

ADALET ve KALKINMA PARTİSİ (AK Parti), (2012), *AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu: Siyaset, Toplum, Dünya*, www.akparti.org.tr, erş. tar. 30.09.2013.

ADAMAN, Fikret, vd., (2005), *Toplumun Kamu Yönetimine, Kamu Hizmetlerine ve Reforma Bakışı*, İstanbul: TESEV Yayınları.

AKAR, Atilla, (2009), *Türkiye Komplolar ve Provokasyonlar Tarihi*, İstanbul: Profil Yayıncılık

AKDOĞAN, Yalçın, (2011a), "Kürt Meselesinde Paradigma Değişimi: Demokratik Açılım", *Türkiye'de Açılım Politikaları- 2000'li Yıllar Serisi (10)*, Ed. H. Yayman, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 19-45.

AKDOĞAN, Yalçın, (2011b), "Sunuş: 2000'li Yıllarda Siyasi Kimlikler", *Türkiye'de Siyasi Kimlikler-2000'li Yıllar Serisi (2)*, Ed. Y. Akdoğan, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 7-14.

AKDOĞAN, Yalçın, (2011c), "Muhafazakârlık", *Türkiye'de Siyasi Kimlikler-2000'li Yıllar Serisi (2)*, Ed. Y. Akdoğan, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 15-43.

AKGÜN, Birol, (2001), "Türkiye'de Siyasal Güven: Nedenleri ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, s. 56/4, ss. 1-23

AKGÜN, Birol, (2002), "Parti Sistemi ve Demokratik İstikrar", *Liberal Düşünce Dergisi*, s. 27, ss. 151-167.

AKGÜN, Birol, (2002b), "Political Economy of Voting Behavior in Turkey", *Journal of Academic Studies*, vol. 3 no. 12, p. 161-174.

AKGÜN, Birol, (2007), *Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları

AKGÜN, B., TANIYICI, Ş., (2008), *Amerikan Başkanlığı: Cumhuriyetten İmparatorluğu,* Ankara: Orion Kitabevi

AKIN, Mahmut H., (2013), *Siyasallığın Toplumsal İnşası: Siyasal Toplumsallaşma*, Konya: Çizgi Kitabevi

AKSOY, Murat, (2011), "Tarihin Ötekileri ve Türkiye'nin Roman Açılımı", *Türkiye'de Açılım Politikaları- 2000'li Yıllar Serisi (10)*, Ed. H. Yayman, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 125-151.

AKTAN, Coşkun Can, (1992), *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi: 1980-1990 Türkiye Deneyimi*, İstanbul: AFA Yayınları.

AKTAN, Coşkun Can (Ed), (2001), "Siyasal Ahlak ve Siyasal Yozlaşma", *Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri,* Ankara: Hak-İş Yayınları, s. 51-68.

AKTAY, Yasin, (1999), *Türk Dininin Sosyolojik İmkanı*, İstanbul: İletişim Yayınları

AKTAY, Yasin vd., (2007), *Türkiye'de Demokrasi Kültürü ve Siyasal Durum Analizi*, Ankara: Eğitim-Bir-Sen Yayınları

AKTAY, Yasin, (2010), *Korku ve İktidar*, İstanbul: Pınar Yayınları

AKTAY, Yasin, (2011), *Karizma Zamanları: 28 Şubat'tan 27 Nisan'a AK Parti ve Türk Siyasetine Karizma Sosyolojisi Açısından Bir Yaklaşım*, İstanbul: Timaş Yayınları

AKTAY, Y., OPLINGER, J. T., TALBOT, R. P., (2004), "Dikenli Tel ve Vücut Avcıları: Komplonun Üretimi ve Elit Tahakkümü", *İnsan Hakları Araştırmaları*, s. 3, ss. 105-147, İstanbul

ALKAN, T., ERGİL, D. (Ed.), (1980), "Siyasal Toplumsallaşma", *Siyaset Psikolojisi,* Ankara: Turhan Kitabevi

ALMOND, Gabriel, VERBA, Sidney, (1989), *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, California: Sage Publications.

ALSAGHIER, Hisham, HUSSAIN, Rahim, (2012), "Conceptualization of Trust in The E-Government Context: A Qualitative Analysis", *Active Citizen Participation in E-Government*, Ed. A. Manoharan & M. Holzer, Hershey, PA: IGI Global Snippet p. 528-557.

ALVER, Köksal, (2010), *Siteril Hayatlar: Kentte Mekansal Ayrışma ve Güvenlikli Siteler*, 2. Baskı, Ankara: Hece Yayınları

ANDERSON, Christopher J., TVERDOVA, Yuliya V., (2003), "Corruption, Political Allegiances, and Attitudes Toward Government in Contemporary Democracies", *American Journal of Political Science*, vol. 47/1, p. 91-109.

ARANCIBIA, Carolina S., (2008), *Political Trust in Latin America*, University of Michigan (unpublished dissertation thesis), Michigan.

ARISTOTELES, (2010), *Politika*, çev. Mete Tunçay, 13. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi

ARKLAN, Ümit, (2006), "Siyasi Liderlikte Karizma Olgusu: Recep Tayyip Erdoğan Örneğinde Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 16, ss. 45-65.

Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM), (1997), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, 5. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

AVERY, James M., (2007), "Race, Partisanship, and Political Trust Following Bush Versus Gore (2000)", *Political Behavior*, vol. 29, p. 327-342.

AVERY, James M., (2009), "Political Mistrust Among African Americans and Support for the Political System", *Political Research Quarterly*, vol. 62/1, p. 132-145.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, (1993), *İkinci Adam (1884-1938) [Cilt:1]*, 7. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi

AYDEMİR, Mehmet Ali, (2011), *Sosyal Sermaye: Topluluk Duygusu ve Sosyal Sermaye Araştırması*, Konya: Çizgi Kitabevi

AYDEMİR, M. Ali, ÖZŞAHİN, Cüneyt, (2011), "Türk Demokrasisinde Kayıp Halkayı Keşfetmek: Türkiye Örneği Üzerinden Sosyal Sermaye-Demokrasi Bağlantısını Yeniden Düşünmek", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 6, s. 1, ss. 41-87.

AYDIN, Mustafa, (2000), *Kurumlar Sosyolojisi*, 3. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları

AYDIN, Mustafa, (2011a), *Siyasetin Sosyolojisi: Bir Sosyal Kurum Olarak Siyaset*, 3. Baskı, İstanbul: Açılım Kitap

AYDIN, Mustafa, (2011b), *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*, İstanbul: Açılım Kitap

BACK, Maria, KESTILA, Elina, (2009), "Social Capital and Political Trust in Finland: An Individual-level Assessment", *Scandinavian Political Studies*, Vol. 3272, p. 171-194.

BAHRY, Dona, vd., (2005), "Ethnicity and Trust: Evidence from Russia", *The American Political Science Review*, vol. 99/4, p. 521-532.

BAKER, Ulus, (2012), *Kanaatlerden İmajlara: Duygular Sosyolojisine Doğru*, çev. Harun Abuşoğlu, 2. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları

BALKANLIOĞLU, M. Ali, IRMAK, Fatih, (2014), "Bir Sosyal Sermaye Türü Olarak Türkiye'deki Alevi Sosyal Örgütleri ve Faaliyetlerinin İncelenmesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, s. 70, ss. 139-159.

BANNISTER, Frank, CONNOLLY, Regina, (2011), "Trust and Transformational Government: A Proposed Framework for Research", *Government Information Quarterly*, vol. 28, p. 137-147.

BAUMAN, Zygmunt, (2003), *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, çev. Kemal Atakay, 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları

BAYRAMOĞLU, Ali, (2011), "Ulusalcılık", *Türkiye'de Siyasi Kimlikler-2000'li Yıllar Serisi (2)*, Ed. Y. Akdoğan, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 45-57.

BECK, Ulrich, (2011), *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, (çev. K. Özdoğan ve B. Doğan), İstanbul: İthaki Yayınları

BECKER, Lawrence C., (1996), "Trust as Noncognitive Security About Motives", *Ethics*, vol. 107/1, p. 43-61.

BECKER, Amy B., (2011), "Political Humor as Democratic Relief? The Effects of Exposure to Comedy and Straight News on Trust and Efficacy", *Atlantic Journal of Communication*, vol. 19, p. 235-250.

BEKTAŞ, Arsev, (1993), *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık

BÊLANGER, Êric, NADEAU, Richard, (2005), "Political Trust and The Vote in Multiparty Elections: The Canadian Case", *European Journal of Political Research*, vol. 44, p. 121-146.

BERKES, Niyazi, (1946), *Siyasi Partiler*, İstanbul: Yurt ve Dünya Yayınları

BERG, L., HJERM, M., (2010), "National Identity and Political Trust", *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 11/4, p. 390-407.

BIES, R. J., vd., (1998), "Trust and Distrust: New Relationships and Realities", *Academy of Management Review*, vol. 23/3, p. 438-458

BLENDON, Robert J., vd., (1997), "Changing Attitudes in America", *Why People Don't Trust Government*, Eds. J. S. Nye, P. D. Zelikow & D. C. King, Cambridge: Harvard University Press, p. 205-216.

BOSTANCI, Naci, (1998), *Siyaset, Medya ve Ötesi*, Ankara: Vadi Yayınları

BOURNE, Paul A., (2010), "Modelling Political Trust in A Developing Country", *Current Research Journal of Social Sciences*, vol. 2/2, p. 84-98.

BOVENS, Mark, WILLE, Anchrit, (2008), "Deciphering the Dutch Drop: Ten Explanations for Decreasing Political Trust in Netherlands", *International Review of Administrative Sciences*, vol. 74/2, p. 283-305.

BOWLER, Shaun, KARP, Jeffrey A., (2004), "Politicians, Scandals, and Trust in Government", *Political Behavior*, vol. 26/3, p. 271-287.

BREWER, Paul R., vd., (2004), "International Trust and Public Opiniob About World Affairs", *American Journal of Political Science*, vol. 48/1, p. 93-109.

BUSKENS, Vincent, (2002), *Social Networks and Trust*, New York: Kluwer Academic Publishers

CABİRİ, Muhammed A., (1997), *İslam'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Kitabevi Yayınları

CAN, İslam, (2011), "Küreselleşme Bağlamında İslam'ın Yeni Sivil Toplum Söylemi ve İHH (İnsani Yardım Vakfı)", *Muhafazakar Düşünce*, s. 29-30, ss. 101-132.

CAN, İslam, (2013), "Türk Ulusal Kimliğinin İnşasında Milli Eğitim İdeolojisinin Rolü", *Sosyoloji Divanı*, s. 1, ss. 123-146, Konya

CANGIZBAY, Kadir, (2000), *Komprador Rejimin Anatomisi*, 2. Baskı, Ankara: Özgür Üniversite Yayınları

CATTERBERG, Gabriela, MORENO, Alejandro, (2005), "The Individual Bases of Political Trust: Trends in New and Established Democracies", *International Journal of Public Opinion Research*, vol. 18/1, p. 31-48.

CEVİZCİ, Ahmet, (2002), *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 5. Baskı, İstanbul: Paradigma Yayınları

CHANG, Eric C., CHU, Yun-han, (2006), "Corruption and Trust: Exceptionalism in Asian Democracies", *The Journal of Politics*, vol. 68/2, p. 259-271.

CHANLEY, Virginia A., vd., (2000), "The Origins and Consequences of Public Trust in Government: A Time Series Analysis", *The Public Opinion Quarterly*, vol. 64/3, p. 239-256.

CHANLEY, Virginia A., (2002), "Trust in Government in the Aftermath of 9/11: Determinants and Consequences", *Political Psychology*, vol. 23/3, Special Issue: 9/11 and Its Aftermath: Perspectives from Political Psychology, p. 469-483.

CHEEMA, G. Shabbir, (2010), "Building Trust in Government: An Introduction", *Building Trust in Government: Innovations in Governance Reform in Asia*, Ed. G. S. Cheema & V. Popovski, New York: United Nations University Press, p. 1-22.

CHEN, Chao C., CHEN, Xiao-Ping ve MEINDL, James R., (1988), "How Can Cooperation Be Fostered? The Cultural Effects of Individualism-Collectivism", *Academy of Management Review*, sayı: 23 (2), s. 285-304

CHEN, Xueyi, SHI, Tianjian, (2001), "Media Effects on Political Confidence and Trust in the People's Republic of China in the Post-Tianenmen Period", *East Asia*, vol. 19/3, p. 84-118.

CHEN, Tser-Yieth vd., (2011), "Trust-Building Mechanisms and Relationship Capital", *Journal of Relationship Marketing*, vol. 10/3, p. 113-144.

CHRISTENSEN, Tom, LAEGREID, Per, (2005), "Trust in Government: The Relative Importance of Service Satisfaction, Political Factors, and Demography", *Public Performance & Management Review*, vol. 28/4, p. 487-511.

CITRIN, Jack, (1974), "Comment: The Political Relevance of Trust in Government", *The American Political Science Review*, vol. 68/3, p. 973-988.

CITRIN, Jack, (1977), "Political Alienation as A Social Indicator: Attitudes and Action", *Social Indicators Research*, vol. 4, p. 381-419.

CITRIN, Jack, GREEN, D. Philip, (1986), "Presidential Leadership and the Resurgence of Trust in Government", *British Journal of Political Science*, vol. 16/4, p. 431-453.

CİRHİNLİOĞLU, Zafer, (2004), *Terör ve Toplum*, 2. Baskı, İstanbul: Gündoğan Yayınları

CLAES, Ellen vd., (2012), "A Two-Year Panel Study among Belgian Late Adolescents on the Impact of School Environment Characteristics on Political Trust", *International Journal of Public Opinion Research*, vol. 24/2, p. 208-224.

CLEMENS, John K. ve MAYER, Douglas F., (2001), *Klasiklerden Liderlik Dersleri*, çev. Muhsin Karaş, İstanbul: MediaCat Yayınları

COLEMAN, James S., (1988), "Social Capital in the Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology*, vol. 94, p. 95-120.

COLEMAN, James S., (1990), *Foundations of Social Theory*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

COOK, Karen S., (2001), "Trust in Society: Introduction", *Trust in Society*, Ed. K. S. Cook, Russel Sage Foundation Press, p. XI- XXVIII.

COOK, Timothy E., GRONKE, Paul, (2005), "The Skeptical American: Revisiting the Meanings of Trust in Government and Confidence in Institutions", *The Journal of Politics*, vol. 67/3, p. 784-803.

COTTAM, Martha, vd., (2004), *Introduction To Political Psychology*, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

COX, Michaelene, (2003), "When Trust Matters: Explaining Differences in Voter Turnout", *Journal of Common Market Studies*, vol. 41/4, p. 757-770.

CRAIG, Weylan W., (2006), *General Social Trust and Political Trust Within Social and Political Groups: A Case Study*, University of Central Florida (unpublished master thesis), Orlando, Florida.

CREPAZ, Markus M. L., (2008), *Trust beyond Borders: Immigration, The Welfare State, and Identity in Modern Societies*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.

ÇAHA, Ömer, (2006), "Merkez Sağın Diğer Aktörleri ve AKP", *Muhafazakar Düşünce*, s. 9-10, ss. 9-21.

ÇAHA, Ömer, vd., (1996), "Siyasal Parti Üyelerinde Siyasal Katılım Düzeyi: Kırıkkale Örneği", *Yeni Türkiye Dergisi*, c. 2 s. 9 ss. 205-247.

ÇAKIR, Ruşen, (2011), "Kürt Açılımı Nerde Tıkandı, Nasıl Aşılabilir?", *Türkiye'de Açılım Politikaları- 2000'li Yıllar Serisi (10)*, Ed. H. Yayman, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 47-66.

ÇETİN, Halis, (2012), *Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu*, İstanbul: İletişim Yayınları

ÇINAR, Menderes, (2011), "2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyaset", *Türkiye'de Siyasi Partiler-2000'li Yıllar Serisi (1)*, Ed. H. Ete, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 25-58.

DALTON, Russell J., (1999), "Political Support in Advanced Industrial Democracies", *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, Ed. Pippa Norris, Oxford: Oxford University Press, p. 57-77.

DALTON, Russell J., (2005), "The Social Transformation of Trust in Government", *International Review of Sociology*, vol. 15/1, p. 133-154.

DAVIS, Darren W., SILVER, Brian D., (2004), "Civil Liberties vs. Security: Public Opinion in the Context of the Terrorist Attacks on America", *American Journal of Political Science*, vol. 48/1, p. 28-46.

DAVUTOĞLU, Ahmet, (2006), "Fukuyama'dan Huntington'a: Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pratik Kullanımı", *Medeniyetler Çatışması*, (Der. M. Yılmaz), 10. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları

DELHEY, Jan, NEWTON, Kenneth, (2003), "Who Trusts: The Origins of Social Trust in Seven Nations", *European Societies*, vol. 5, p. 93-137.

DEMİR, Ömer; ACAR, Mustafa, (2002), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 3. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları

DEMİR, Ömer, (2013), *Din Ekonomisi: İnanç, Zenginlik ve Mutluluk*, Ankara: Sentez Yayıncılık

DETH, Jan W., (2011), "The Impact of the Economic Crisis in Europe: 'I'm doing fine'", *How Democracy Works: Political Representation and Policy Congruence in Modern Societies*, Ed. M. Rosema, B. Denters & K. Aarts, Amsterdam: Pallas Publications, p. 223-238.

DIAMOND, Larry, (2003), "Universal Democracy", *Policy Review*, June & July 2003, p. 3-25.

DIMITROVA-GRAJZL, Valentina, SIMON, Eszter, (2010), "Political Trust and Historical Legacy: The Effect of Varieties of Socialism", *East European Politics and Societies*, vol. 24/2, p. 206-228.

DİRLİK, Arif, (2008), "Pasifik Perspektifinde Toplumsal Hareketler: Çağdaş Radikal Siyasetin Soyağacı Üzerine Düşünceler", *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*, Der. Y. D. Çetinkaya, İstanbul: İletişim Yayınları

DOGAN, Mattei, (2005), "Erosion of Confidence in Thirty European Democracies", *Political Mistrust and The Discrediting of Politicians*, Ed. M. Dogan, Boston: Brill Publishers, p. 11-53.

DURSUN, Davut, (2002), *Siyaset Bilimi*, İstanbul: Beta Yayınları

DUVERGER, Maurice, (1995), *Siyasal Rejimler*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları/Yeni Yüzyıl Kitaplığı

EASTON, David, (1957), "An Approach to the Analysis of Political Systems", *World Politics*, vol. 9/3, p. 383-400.

EASTON, David, (1965), *A System Analysis of Political Life*, New York: Wiley Press.

EASTON, David, (1975), "A Re-Assessment of The Concept of Political Support", *British Journal of Political Science*, vol. 5/4, p. 435-457.

ERDEM, Ferda, (2003), "Örgütsel Yaşamda Güven", *Sosyal Bilimlerde Güven*, (Ed. F. Erdem), Ankara: Vadi Yayınları

ERDEM, F. ve ÖZEN, J., (2003), "Niklas Luhmann'ın Tanıdıklık, Emin Olma ve Güven Ayırımı", *Sosyal Bilimlerde Güven*, (Ed. F. Erdem), Ankara: Vadi Yayınları

ERDOĞAN, İrfan, (2012), *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi: Araştırma Tasarımları, Niteliksel ve İstatiksel Yöntemler*, Geliştirilmiş 3. Baskı, Ankara: Erk Yayınları

ERGİL, Doğu, (1980), "Siyasal Yabancılaşma", *Siyaset Psikolojisi*, (Haz. T. Alkan ve D. Ergil), Ankara: Turhan Kitabevi

ETE, Hatem, (2011), "Sunuş: 2000'li Yıllarda Siyaset ve Siyasi Partiler", *Türkiye'de Siyasi Partiler-2000'li Yıllar Serisi (1)*, Ed. H. Ete, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 7-23.

FARABİ, Ebu Nasr, (1997), *İdeal Devlet (El-Medinetü'l-Fadıla)*, Çev. Ahmet Arslan, Ankara: Vadi Yayınları

FARRELL, Henry, (2009), *The Political Economy of Trust: Institutions, Interests, and Inter-Firm Cooperation in Italy and Germany*, New York: Cambridge University Press.

FEDAYİ, Cemal, (2011), *Siyaset Bilimi*, Ankara: Kadim Yayınları

FENNEMA, Meindert, TILLIE, Jean, (2001), "Civic Community, Political Participation and Political Trust of Ethnic Groups", *Connections*, vol. 24/1, p. 26-41.

FICHTER, Joseph, (2009), *Sosyoloji Nedir*, (çev. Nilgün Çelebi), 9. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık

FIELD, John, (2008), *Sosyal Sermaye*, (çev. B. Bilgen ve B. Şen), 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

FISHER, Justin, vd., (2010), "Does One Trust Judgement Fit All? Linking Theory and Empirics", *The British Journal of Politics and International Relations*, vol. 12, p. 161-188.

FITZGERALD, Carey J., WICKWIRE, John H., (2012), "Religion and Political Affiliation's Influence on Trust and Reciprocity among Strangers", *Journal of Social, Evolutionary, and Cultural Psychology*, Vol. 6/2, p. 158-180.

FREEDMAN, J. L.; SEARS, D. O.; CARLSMITH, J. M., (2003), *Sosyal Psikoloji*, çev. A. Dönmez, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi

FUKUYAMA, Francis, (2005), *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*, (çev. A. Buğdaycı), 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

FUKUYAMA, Francis, (2006), "Savaşların Geleceği", *Medeniyetler Çatışması*, (Der. M. Yılmaz), 10. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları

FUKUYAMA, Francis, (2009), *Büyük Çözülme: İnsan Doğası ve Toplumsal Düzenin Yeniden Oluşturulması*, (çev. Hasan Kaya), 2. Baskı, İstanbul: Profil Yayıncılık

FUKUYAMA, Francis, (2011), *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (Çev. Z. Dicleli), İstanbul: Profil Yayıncılık

FUREDI, Frank, (2001), *Korku Kültürü/Risk Almamanın Riskleri*, çev. Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

FUREDI, Frank, (2010), *Nereye Gitti Bu Entelektüeller?*, çev. A. Erkan Koca, 2. Baskı, Ankara: Birleşik Yayınevi

FONT, Joan, BLANCO, Ismael, (2007), "Procedural Legitimacy and Political Trust: The Case of Citizen Juries in Spain", *European Journal of Political Research*, vol. 46, p. 557-589.

FOUCAULT, Michel, (2000a), *Büyük Kapatılma/Seçme Yazılar-3*, Çev. I. Ergüden ve F. Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

FOUCAULT, Michel, (2000b), Özne ve İktidar/Seçme Yazılar-2, Çev. I. Ergüden ve O. Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

GABER, Ivor, (2009), "Exploring The Paradox of Liberal Democracy: More Political Communications Equals Less Public Trust", *The Political Quarterly*, vol. 80/1, p. 84-91.

GAMBETTA, Diego, (1988), "Can We Trust Trust", *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, (Ed. D. Gambetta), Cambridge: Basil Blackwell, p. 213-237.

GAMBETTA, Diego, (2011), "Güven", *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*, Haz. M. Borlandi vd., Çev. B. Arıbaş, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 321-324.

GELLNER, Ernest, (1988), "Trust, Cohesion, and the Social Order", *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, (Ed. D. Gambetta), Cambridge: Basil Blackwell, p. 142-157.

GERGEN, David, KELLERMAN, Barbara, (2003), "Public Leaders: Riding a New Tiger", *For The People: Can We Fix Public Service*, Ed. J. D. Donahue & J. S. Nye, Washington D.C.: Brookings Institution Press, p. 13-28.

GIDDENS, Anthony, (1992), *Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji*, çev. Ahmet Çiğdem, Ankara: Vadi Yayınları

GIDDENS, Anthony, (1998), Modernliğin Sonuçları, (çev. Ersin Kuşdil), 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

GIDDENS, Anthony, (2000a), *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, (çev. Osman Akınhay), İstanbul: Alfa Yayınları

GIDDENS, Anthony, (2000b), *Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*, çev. Mehmet Özay, İstanbul: Birey Yayıncılık

GIDDENS, Anthony, (2007), "Jürgen Habermas", *Çağdaş Temel Kuramlar*, Ed. Quentin Skinner, Çev. Ahmet Demirhan, 3. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları, s. 146-166.

GINSBORG, Paul, (2010), *Gündelik Hayat Politikaları*, çev. Muhsin Ö. Mengüşoğlu, İstanbul: Açılım Kitap

GORLIZKI, Yoram (2013), "Structures of Trust after Stalin", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 91/1, p. 119-146.

GOUDGE, Jane, GILSON, Lucy, (2005), "How Can Trust Be Investigated? Drawing Lessons from Past Experience", *Social Science & Medicine*, vol. 61, p. 1439-1451.

GÖKA, Erol, (2009), *Türklerde Liderlik ve Fanatizm*, İstanbul: Timaş Yayınları

GÖKÇE, Gülise, (2007), *Güçlü ve Zayıf Devlet Tartışmaları Bağlamında Türkiye*, Konya: Çizgi Kitabevi

GÖKÇE, Gülise, (2010), "Türkiye'de Kurumlara Güvenin Yapısı ve Gelişimi", *Türk Kamu Yönetiminin Yapısal ve İşlevsel Sorunları/V. Kamu Yönetimi Sempozyumu*, (Ed. O. Gökçe ve M. A. Çukurçayır), Konya, s. 167-176

GÖKÇE, Gülise, (2012), "Citizen-State Relations in Turkey: Correlation Between Political and Economical Stability and Trust in State Institutions", *Journal of US-China Public Administration*, vol. 9/9, p. 973-995.

GÖKIRMAK, Mert, (2003), "Küresel Kriz ve Politikada Güven", *Sosyal Bilimlerde Güven*, (Ed. F. Erdem), Ankara: Vadi Yayınları

GRAEFF, Peter, (2009), "Social Capital: The Dark Side", *The Handbook of Social Capital: The Troika of Sociology, Political Science and Economics*, Ed. G. T. Svendsen & G. L. H. Svendsen, United Kingdom: Edward Elgar Publishing, p. 143-161.

GRIGORIADIS, Ioannis N., (2009), "Islam and Democratization in Turkey: Secularism and Trust in A Divided Society", *Democratization*, vol. 16/6, p. 1194-1213.

GROSSKOPF, Anke, (2008), "Explaning The Democratic Trust Conundrum: The Sources of Institutional Trust in the Reunited Germany", *International Social Science Review*, vol. 83/1-2, p. 3-26.

GÜNEY, Aylin, (2002), "The People's Democracy Party", *Political Parties in Turkey*, Ed. Barry Rubin & Metin Heper, London & Portland: Frank Cass, p. 122-137.

HAKHVERDIAN, Armen, MAYNE, Quinton, (2012), "Institutional Trust, Education, and Corruption: A Micro-Macro Interactive Approach", *The Journal of Politics*, vol. 74/3, p. 739-750.

HALL, Allan, (1994), *Abuse of Trust*, Leicester: Blitz Editions.

HALL, Peter A., (2002), "Great Britain: The Role of Government and the Distribution of Social Capital", *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*, Ed. Robert D. Putnam, Oxford, NY: Oxford University Press, p. 21-57.

HANSEN, S. Welling, (2012), "Polity Size and Local Political Trust: A Quasi-experiment Using Municipal Mergers in Denmark", *Scandinavian Political Studies*, Vol. 36/1, p. 43-66.

HARDIN, Russell, (1993), "The Street-Level Epistemology of Trust", *Politics & Society*, vol. 21/4, p. 505-529.

HARDIN, Russell, (1998), "Trust in Government", *Trust and Governance*, Ed. V. Braithwaite & M. Levi, New York: Russel Sage Foundation, p. 9-27.

HARDIN, Russell, (1999), "Do We Want Trust in Government", *Democracy and Trust*, Ed. Mark E. Warren, Cambridge: Cambridge University Press, p. 23-41.

HARDIN, Russell, (2002a), "Street-Level Epistemology and Democratic Participation", *The Journal of Political Philosophy*, vol. 10/2, p. 212-229.

HARDIN, Russell, (2002b), *Trust and Trustworthiness*, New York: Russel Sage Foundation Press.

HARDIN, Russell, (2006), *Trust*, Cambridge: Polity Press.

HART, Keith, (1988), "Kinship, Contract, and Trust: The Economic Organization of Migrants in An African City Slum", *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, (Ed. D. Gambetta), Cambridge: Basil Blackwell, p. 176-193.

HEENAN, Cathy G., DEVINE, Paula, (2010), "The 'Us' in Trust: Who Trusts Northern Ireland's Political Institutions and Actors?", *Goverment and Opposition An International Journal of Comparative Politics*, vol. 45/2, p. 143-165.

HELLMAN, Joel S., KAUFMANN, Daniel, (2004), "The Inequality of Influence", *Building A Trustworthy State in Post-Socialist Transition*, Ed. J. Kornai & S. Rose-Ackerman, New York: Palgrave Macmillan Publishing, p. 100-118.

HENDRIKS, Frank, (2009), "Contextualizing the Dutch Drop in Political Trust: Connecting Underlying Factors", *International Review of Administrative Sciences*, vol. 75/3, p. 473-492.

HEPER, Metin, (2002), "Conclusion: The Consolidation of Democracy Versus Democratization in Turkey", *Political Parties in Turkey*, Ed. Barry Rubin & Metin Heper, London & Portland: Frank Cass, p. 138-147.

HEPER, Metin, (2010), *Türkiye'de Devlet Geleneği*, çev. Nalan Soyarık, 3. Baskı, Ankara: Doğu Batı Yayınları

HEPER, Metin, (2011), *Türkiye'nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açıdan*, çev. Kadriye Göksel, İstanbul: Doğan Kitap

HERREROS, Francisco, (2004), *The Problem of Forming Social Capital: Why Trust?*, New York: Palgrave Macmillan Publishing.

HETHERINGTON, Marc J., (1998), "The Political Relevance of Political Trust", *The American Political Science Review*, vol. 92/4, p. 791-808.

HETHERINGTON, Marc J., (1999), "The Effect of Political Trust on the Presidential Vote, 1968-96", *The American Political Science Review*, vol. 93/2, p. 311-326.

HETHERINGTON, Marc J., GLOBETTI, Suzanne, (2002), "Political Trust and Racial Policy Preferences", *American Journal of Political Science*, vol. 46/2, p. 253-275.

HETHERINGTON, Marc J., (2004), *Why Trust Matters: Declining Political Trust And The Demise of American Liberalism*, Princeton, Oxford: Princeton University Press.

HETHERINGTON, Marc J., RUDOLPH, Thomas J., (2008), "Priming, Performance, and the Dynamics of Political Trust", *The Journal of Politics*, Vol. 70/2, p. 498-512.

HETHERINGTON, Marc J., HUSSER, Jason A., (2012), "How Trust Matters: The Changing Political Relevance of Political Trust", *American Journal of Political Science*, vol. 56/2, p. 312-325.

HEYWOOD, Andrew, (2011), *Siyaset Teorisine Giriş*, çev. H. Murat Köse, İstanbul: Küre Yayınları

HEYWOOD, Andrew, (2012), *Siyasetin Temel Kavramları*, çev. Hayrettin Özler, Ankara: Adres Yayınları

HILL, David B., (1981), "Attitude Generalization and the Measurement of Trust in American Leadership", *Political Behavior*, vol. 3/3, p. 257-270.

HIMELBOIM, Itai, vd., (2012), "Social Media and Online Political Communication: The Role of Interpersonel Informational Trust and Openness", *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, Vol. 56/1, p. 92-115.

HOOGHE, Marc, (2011), "Why There is Basically Only One From of Political Trust", *The British Journal of Politics and International Relations*, vol. 13, p. 269-275.

HOOGHE, Marc, ZMERLI, Sonja, (2011), "Introduction: The Context of Political Trust", *Political Trust: Why Context Matters*, Ed. M. Hooghe & S. Zmerli, United Kingdom: Ecpr Press, p. 1-11.

HOOGHE, Marc, vd., (2011), "Where Do Distrusting Voters Turn İf There is No Viable Exit or Voice Option? The Impact of Political Trust on Electoral Behaviour in the Belgian Regional Elections of June 2009", *Goverment and Opposition An International Journal of Comparative Politics*, vol. 46/2, p. 245-273.

HOOGHE, Marc, vd., (2012), "The Cognitive Basis of Trust. The Relation Between Education, Cognitive Ability, and Generalized and Political Trust", *Intelligence*, vol. 40, p. 604-613.

HOLMBERG, Sören, (1999), "Down and Down We Go: Political Trust in Sweden", *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, Ed. Pippa Norris, Oxford: Oxford University Press, p. 103-122.

HOSKING, Geoffrey, (2013), "Trust and Distrust in the USSR: An Overview", *The Slavonic and East European Review*, vol. 91/1, p. 1-25.

HOSMER, Larue T., (1995), "Trust: The Connecting Link Between Organizational Theory and Philosophical Ethics", *Academy of Management Review*, sayı: 20, s. 379-403

HOSOKAWA, Fumiko, (2010), *Building Trust: Doing Research to Understand Ethnic Communities*, United Kingdom: Lexington Books.

HUNTINGTON, Samuel P., (2006a), "Medeniyetler Çatışması mı?", *Medeniyetler Çatışması*, (Der. M. Yılmaz), 10. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları, s. 23-52

HUNTNGTON, Samuel P., (2006b), "Üçüncü Demokrasi Dalgası", *Medeniyetler Çatışması*, (Der. M. Yılmaz), 10. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları, s. 134-163

HÜLAGÜ, Orhan, (1999), *Farabi ve İbn-i Haldun'da Devlet Düşüncesi*, İstanbul: Kırkambar Yayınları

INGLEHART, Ronald, (1988), "The Renaissance of Political Culture", *The American Political Science Review*, vol. 82/4, p. 1203-1230.

INGLEHART, Ronald, (1997), "Postmateralist Values and the Erosion of Institutional Authority", *Why People Don't Trust Government*, Eds. J. S. Nye, P. D. Zelikow & D. C. King, Cambridge: Harvard University Press, p. 217-236.

INGLEHART, Ronald, (1999a), "Trust, Well-being and Democracy", *Democracy and Trust*, Ed. Mark E. Warren, Cambridge: Cambridge University Press, p. 88-120.

INGLEHART, Ronald F., (1999b), "Postmodernization Erodes Respect for Authority, But Increases Support for Democracy", *Critical Citizens: Global Support*

for Democratic Governance, Ed. Pippa Norris, Oxford: Oxford University Press, p. 236-256.

İNAM, Ahmet, (2003), "Her şeyin Başı Güven", *Sosyal Bilimlerde Güven*, (Ed. F. Erdem), Ankara: Vadi Yayınları

İNSEL, Ahmet, (2012), *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, 9. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları

JALAVA, Janne, (2003), "From Norms to Trust: The Luhmannian Connections between Trust and System", *European Journal of Social Theory*, vol. 6/2, p. 173-190.

JAMAL, Amaney, NOORUDDIN, Irfan, (2010), "The Democratic Utility of Trust: A Cross-National Analysis", *The Journal of Politics*, vol. 72/1, p. 45-59.

JASINSKI, Michael P., (2011), *Social Trust, Anarchy, and International Conflict*, New York: Palgrave Macmillan Press.

JOHNSTON, W. A., vd., (2006), "Democracy, Political Institutions, and Trsut: Limits of Current Electoral Reform Proposals", *Canadian Journal of Sociology*, vol. 31/2, p. 165-182.

JORDAHL, Henrik, (2009), "Economic Inequality", *The Handbook of Social Capital: The Troika of Sociology, Political Science and Economics*, Ed. G. T. Svendsen & G. L. H. Svendsen, United Kingdom: Edward Elgar Publishing, p. 323-336.

JOSEPH Erol E., WINSTON, Bruce E., (2005), "A Correlation of Servant Leadership, Leader Trust, and Organizational Trust", *Leadership & Organization Development Journal*, vol. 26/1, p. 6-22.

KAASE, Max, (1999), "Interpersonal Trust, Political Trust, and Non-institutionalised Political Participation in Western Europe", *West European Politics*, vol. 22/3, p. 1-21.

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, (2004), *Yeni İnsan ve İnsanlar*, 10. Baskı, İstanbul: Evrim Yayınları

KAHRAMAN, Hasan B., (2011), "Kemalizm", *Türkiye'de Siyasi Kimlikler-2000'li Yıllar Serisi (2)*, Ed. Y. Akdoğan, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 83-109.

KAINA, Viktoria, (2008), "Declining Trust in Elites and Why We Should Worry About It-With Empirical Evidence from Germany", *Government and Opposition*, vol. 43/3, p. 405-423.

KAKİZAKİ, Masaki, (2012), "Determinants of Political Confidence in a Time of Political Realignment: Religion, Economy, and Politics in Turkey", *Mediterrenean Quarterly*, vol. 23/1, p. 67-88.

KALAYCIOĞLU, Ersin, (2002), "The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party", *Political Parties in Turkey*, Ed. Barry Rubin & Metin Heper, London & Portland: Frank Cass, p. 41-61.

KAPANİ, Münci, (2011), *Politika Bilimine Giriş*, 27. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi

KARPAT, Kemal H., (2012), *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*, haz. Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları

KARPAT, Kemal H., (2013), *Türk Siyasi Tarihi/Siyasal Sistemin Evrimi*, çev. Ceren Elitez, 4. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları

KEELE, Luke, (2005), "The Authorities Really Do Matter: Party Control and Trust in Government", *The Journal of Politics*, vol. 67/3, p. 873-886.

KEELE, Luke, (2007), "Social Capital and the Dynamics of Trust in Government", *American Journal of Political Science*, vol. 51/2, p. 241-254.

KENTEL, Ferhat, (2011), "Kürt Siyasal Etnik Kimliği", *Türkiye'de Siyasi Kimlikler-2000'li Yıllar Serisi (2)*, Ed. Y. Akdoğan, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 131-159.

KIM, Uichol, vd. (2002), "Democracy, Trust, and Political Efficacy: Comparative Analysis of Danish and Korean Political Culture", *Applied Psychology: An International Review*, vol. 51/2, p. 318-353.

KLINGEMANN, Hans-Dieter, (1999), "Mapping Political Support in the 1990s: A Global Analysis", *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, Ed. Pippa Norris, Oxford: Oxford University Press, p. 31-56.

KOCABIYIK, Hüseyin, (2011), "2000'li Yıllarda Milliyetçi Hareket Partisi", *Türkiye'de Siyasi Partiler-2000'li Yıllar Serisi (1)*, s. 129-151.

KONGAR, Emre, (2002), *Küresel Terör ve Türkiye: Küreselleşme, Huntington, 11 Eylül*, 4. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi

KONISKY, David M., vd., (2008), "Environmental Policy Attitudes: Issues, Geographical Scale, and Political Trust", *Social Science Quarterly*, vol. 89/5, p. 1066-1085.

KORCZYNSKI, Marek, (2003), "Güvenin Ekonomi Politiği", (Çev. Ş. Erdem), *Sosyal Bilimlerde Güven*, (Ed. F. Erdem), Ankara: Vadi Yayınları

KÖKER Levent (1995), *Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları

KRASTEV, Ivan, GANEV, Georgy, (2004), "The Missing Incentive: Corruption, Anticorruption, and Reelection", *Building A Trustworthy State in Post-Socialist Transition*, Ed. J. Kornai & S. Rose-Ackerman, New York: Palgrave Macmillan Publishing, p. 151-172.

KUMLIN, Staffan, (2004), *The Personal And The Political: How Personal Welfare State Experiences Affect Political Trust And Ideology*, New York: Palgrave Macmillan Publishing.

KYMLICKA Will, (1998), *Çokkültürlü Yurttaşlık/Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

LAURIAN, Lucie, (2009), "Trust in Planning: Theoretical and Practical Considerations for Participatory and Deliberative Planning", *Planning Theory & Practice*, vol. 10/3, p. 369-391.

LAWRENCE, Robert Z., (1997), "Is It Really the Economy, Stupid?", *Why People Don't Trust Government*, Eds. J. S. Nye, P. D. Zelikow & D. C. King, Cambridge: Harvard University Press, p. 111-132.

LENARD, P. Tamara, (2005), "The Decline of Trust, The Decline of Democracy?", *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, vol. 8/3, p. 363-378.

LENARD, P. Tamara, (2008), "Trust Your Compatriots, But Count Your Change: The Roles of Trust, Mistrust and Distrust in Democracy", *Political Studies*, vol. 56, p. 312-332.

LENARD, P. Tamara, (2010), "Rebuilding Trust in An Era of Widening Wealth Inequality", *Journal of Social Philosophy*, vol. 41/1, p. 73-91.

LETKI, Natalia, (2006), "Investigating The Roots of Civic Morality: Trust, Social Capital, and Institutional Performance", *Political Behaviour*, vol. 28/4, p. 305-325.

LEWICKI, Roy J., vd., (1998), "Trust and Distrust: New Relationships and Realities", *The Academy of Management Review*, vol. 23/3, p. 438-458.

LI, Lianjiang, (2008), "Political Trust and Petitioning in the Chinese Countryside", *Comparative Politics*, vol. 40/2, p. 209-226.

LIN, Nan, (2001), *Social Capital: A Theory of Social Structure of Action*, Cambridge: Cambridge University Press.

LIPSET, S. Martin, SCHNEIDER, William, (1983), "The Decline of Confidence in American Institutions", *Political Science Quarterly*, vol. 98/3, p. 379-402.

LUHISTE, Kadri, (2006), "Explaining Trust in Political Institutions: Some Illustrations from the Baltic States", *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 39, p. 475-496.

LUHMANN, Niklas, (1988), "Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives", *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, (Ed. D. Gambetta), Cambridge: Basil Blackwell, p. 94-107.

MACHIAVELLI, Niccolo, (2004), *Hükümdar*, İstanbul: Oda Yayınları

MALOY, J. S., (2009), "Two Concepts of Trust", *The Journal of Politics*, vol. 71/2, p. 492-505.

MANGUM, Maruice, (2012), "Explaning African-American Political Trust: Examining Psychological Involvement, Policy Satisfaction, and Reference Group Effects", *International Social Science Review*, vol. 87/1-2, p. 3-18.

MANNONI, Pierre, (1992), *Korku*, (çev. Işın Gürbüz), İstanbul: İletişim Yayınları/Yeni Yüzyıl Kitaplığı

MARA, Gerald M., (2001), "Thucydides and Plato on Democracy and Trust", *The Journal of Politics*, vol. 63/3, p. 820-845.

MARDİN, Şerif, (2006), *Türk Modernleşmesi*, Der. M. Türköne ve T. Önder, 16. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları

MARIEN, Sofie ve HOOGHE, Marc, (2011), "Does Political Trust Matter? An Empirical Investigation into the Relation Between Political Trust and Support for Law Compliance", *European Journal of Political Research*, vol. 50, p. 267-291.

MARIEN, Sofie, (2011a), "The Effect of Electoral Outcomes on Political Trust: A Multi-level Analysis of 23 Countries", *Electoral Studies*, vol. 30, p. 712-726.

MARIEN, Sofie, (2011b), "Measuring Political Trust Across Time and Space", *Political Trust: Why Context Matters*, Ed. M. Hooghe & S. Zmerli, United Kingdom: Ecpr Press, p. 13-45.

MARSCHALL, Melisa J., STOLLE, Dietlind, (2004), "Race and the City: Neighborhood Context and the Development of Generalized Trust", *Political Behavior*, vol. 26/2, p. 125-153.

MARSHALL, Gordon, (2005), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

MARTIN, Aaron, (2010), "Does Political Trust Matter? Examining Some of the Implications of Low Levels of Political Trust in Australia", *Australian Journal of Political Science*, vol. 45/4, p. 705-712.

MARQUART-PYATT, Sandra T., PETRZELKA, Peggy, (2008), "Trust, The Democratic Process, and Involvement in a Rural Community", *Rural Sociology*, vol. 73/2, p. 250-274.

MAXWELL, Rahsaan, (2013), "The Geographic Context of Political Attitudes Among Migrant-Origin Individuals in Europe", *World Politics*, vol. 65/1, p. 116-155.

McALLISTER, Daniel J., (1995), "Affect –and Cognition- Based Trust as Foundations for Interpersonal Cooperation in Organizations", *The Academy of Management Journal*, vol. 38/1, p. 24-59.

McALLISTER, Ian, (1999), "The Economic Performance of Governments", *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, Ed. Pippa Norris, Oxford: Oxford University Press, p. 188-203.

McALLISTER, Ian, (2000), "Keeping Them Honest: Public and Elite Perceptions of Ethical Conduct among Australian Legislators", *Political Studies*, vol. 48, p. 22-37.

MEER, Tom, INGEN, Erik, (2009), "Schools of Democracy? Disentangling The Relationship Between Civic Participation and Political Action in 17 European Countries", *European Journal of Political Research*, vol. 48, p. 281-308.

MEIKLE-YAW, Paulette, (2008), "Democracy Satisfaction: The Role of Interpersonal Trust", *Community Development*, vol. 39/2, p. 36-51.

MERİÇ, Cemil, (2002), *Bu Ülke*, 16. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları

MICHELSON, Melisa R., (2001), "Political Trust Among Chicago Latinos", *Journal of Urban Affairs*, vol. 23/3-4, p. 323-334.

MILLER, Arthur H., (1974a), "Political Issues and Trust in Government: 1964-1970", *The American Political Science Review*, vol. 68/3, p. 951-972.

MILLER, Arthur H., (1974b), "Rejoinder to 'Comment' by Jack Citrin: Political Discontent or Ritualism?", *The American Political Science Review*, vol. 68/3, p. 989-1001.

MILLER, Arthur H., (1999), "Sex, Politics, and Public Opinion: What Political Scientists Really Learned From the Clinton-Lewinsky Scandal", *Political Science & Politics*, vol. 32/4, p. 721-729.

MILLER, Arthur H., LISTHAUG, Ola, (1990), "Political Parties and Confidence in Government: A Comparison of Norway, Sweden and the United States", *British Journal of Political Science*, vol. 20/3, p. 357-386.

MILLER, Arthur H., LISTHAUG, Ola, (1999), "Political Performance and Institutional Trust", *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, Ed. Pippa Norris, Oxford: Oxford University Press, p. 204-216.

MILLER, Alan S., MITAMURA, Tomoko, (2003), "Are Surveys on Trust Trustworthy", *Social Psychology Quarterly*, vol. 66/1, p. 62-70.

MISHLER, William, ROSE, Richard, (1997), "Trust, Distrust and Skepticism: Popular Evaluations of Civil and Political Institutions in Post-Communist Societies", *The Journal of Politics*, vol. 59/2, p. 418-451.

MISHLER, William, ROSE, Richard, (2001), "What are the Origins of Political Trust: Testing Institutional and Cultural Theories in Post-communist Societies", *Comparative Political Studies*, vol. 34/1, p. 30-62.

MISZTAL, Barbara A., (1996), *Trust in Modern Societies*, Cambridge: Polity Press.

MORRIS, Stephen D., KLESNER, Joseph L., (2010), "Corruption and Trust: Theoretical Considerations and Evidence From Mexico", *Comparative Political Studies*, vol. 43/10, p. 1258-1285.

MOY, Patricia, SCHEUFELE, Dietram A., (2000), "Media Effects on Political and Social Trust", *Journalism & Mass Communication Quarterly*, vol. 77/4, p. 744-759.

MÖLLERING, Guido, (2001), "The Nature of Trust: From Georg Simmel to A Theory of Expectation, Interpretation and Suspension", *Sociology*, vol. 35/2, p. 403-420.

MULLER, Edward N., JUKAM, Thomas O., SELIGSON, Mitchell A., (1982), "Diffuse Political Support and Antisystem Political Behavior: A Comparative Analysis", *American Journal of Political Science*, vol. 26/2, p. 240-264.

MULLER, Edward N., (1985), "Income Inequality, Regime Repressiveness, and Political Violence", *American Sociological Review*, vol. 50/1, p. 47-61.

MULLER, Edward N., (1995), "Economic Determinants of Democracy", *American Sociological Review*, vol. 60/6, p. 966-982.

NACOL, Emily C., (2011), "The Risks of Political Authority: Trust, Knowledge and Political Agency in Locke's Secons Treatise", *Political Studies*, vol. 59, p. 580-595.

NECKEL, Sighard, (2005), "Political Scandals: An Analytical Framework", *Political Mistrust and The Discrediting of Politicians*, Ed. M. Dogan, Boston: Brill Publishers, p. 101-111.

NEWTON, Kenneth, (1999), "Social and Political Trust in Established Democracies", *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, Ed. Pippa Norris, Oxford: Oxford University Press, p. 169-187.

NEWTON, Kenneth, (2001), "Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy", *International Political Science Review*, vol. 22/2, p. 201-214.

NEWTON, Kenneth, (2008), "Trust and Politics", *The Handbook of Social Capital*, Ed. D. Castiglione, vd., Oxford: Oxford University Press, p. 241-272.

NEWTON, Kenneth, NORRIS, Pippa, (2000), "Confidence in Public Institutions: Faith, Culture, or Performance", *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries*, Ed. S. Pharr & R. Putnam, Princeton: Princeton University Press, p. 52-73.

NIEMI, Richard G., KLINGLER, Jonathan D., (2012), "The Development of Political Attitudes and Behaviour Among Young Adults", *Australian Journal of Political Science*, vol. 47/1, p. 31-54.

NiZAMÜLMÜLK, (1998), *Siyasetname*, çev. Nurettin Bayburtligil, İstanbul: Dergah Yayınları

NOOTEBOOM, Bart, SIX, Frederique (Ed.), (2003), *The Trust Process in Organizations: Empirical Studies of The Determinants and The Process of Trust Development*, United Kingdom: Edward Elgar Publishing.

NORRIS, Pippa, (Ed.) (1999a), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, Oxford: Oxford University Press.

NORRIS, Pippa, (1999b), "Introduction: The Growth of Critical Citizens?", *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, Ed. Pippa Norris, Oxford: Oxford University Press, p. 1-27.

NORRIS, Pippa, (1999c), "Institutional Explanations for Political Support", *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, Ed. Pippa Norris, Oxford: Oxford University Press, p. 217-235.

NORRIS, Pippa, (2011), "Does Democratic Satisfaction Reflect Regime Performance?", *How Democracy Works: Political Representation and Policy Congruence in Modern Societies*, Ed. M. Rosema, B. Denters & K. Aarts, Amsterdam: Pallas Publications, p. 115- 135.

NUNKOO, Robin, SMITH, Stephen L. J., (2013), "Political Economy of Tourism: Trust in Goverment Actors, Political Support and Their Determinants", *Tourism Management*, Vol. 36, p. 120-132.

NYE, Joseph S., ZELIKOW, Philip D., (1997), "Conclusion: Reflections, Conjectures, and Puzzles", *Why People Don't Trust Government*, Eds. J. S. Nye, P. D. Zelikow & D. C. King, Cambridge: Harvard University Press, p. 253-281.

NYE, Joseph. S, (1997), "Introduction: The Decline of Confidence in Government", *Why People Don't Trust Government*, Eds. J. S. Nye, P. D. Zelikow & D. C. King, Cambridge: Harvard University Press, p. 1-18.

NYE, Joseph S., (2007), *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, 6. Edition, New York: Pearson Longman Publishing.

OECD, (2013), *Government at a Glance*, OECD Publishing, http://dx.doi.org/10.1787/gov_ glance -2013-en, erş.tar. 20.11.2013.

OFFE, Claus, (2001), "Political Liberalism, Group Rights, and The Politics of Fear and Trust", *Studies in East European Thought*, vol. 53, p. 167-182.

OFFE, Claus, (2004), "Political Corruption: Conceptual and Practical Issues", *Building A Trustworthy State in Post-Socialist Transition*, Ed. J. Kornai & S. Rose-Ackerman, New York: Palgrave Macmillan Publishing, p. 77-99.

O'HARA, Kieron, (2004), *Trust: From Socrates to Spin*, Cambridge: Icon Books Press.

ÖĞÜN, S. Seyfi, (2010), *Politika ve Kültür*, Bursa: Dora Yayınları

OKTAR, Selim, (1996), "Siyasal Liderlik: Bir Liderin Özellikleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, c. 2 s. 9 ss. 160-162.

ÖKTEM, Niyazi, (1994), *Laiklik, Din ve Alevilik Yazıları*, İstanbul: Ant Yayınları

ÖZEL, Zuhal, (2009), "Siyasi Lider İmajları: Gerçekliğin Yeniden Üretilmesi", *Siyasetin İletişimi*, Ed. Abdullah Özkan, İstanbul: TASAM Yayınları, s. 169-191.

ÖZENSEL Ertan & BAĞLI Mazhar, (2005), *Çokkültürlü Vatandaşlık/Kanadalı Türklerin Aidiyet Çabaları ve Değer Yapıları*, Konya: Çizgi Kitabevi

ÖZLEM, Doğan, (1999), *Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci*, İstanbul: İnkılap Yayınları

PARKER, Suzanne, PARKER, Glenn R., (1993), "Why Do We Trust Our Congressman?", *The Journal of Politics*, vol. 55/2, p. 442-453.

PARRY, Geraint, (1976), "Trust, Distrust and Consensus", *British Journal of Political Science*, vol. 6/2, p. 129-142.

PATTERSON, Orlando, (1999), "Liberty Against the Democratic State: On the Historical and Contemporary Sources of American Distrust", *Democracy and Trust*, Ed. Mark E. Warren, Cambridge: Cambridge University Press, p. 151-207.

PAXTON, Pamela, (1999), "Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment", *American Journal of Sociology*, vol. 105/1, p. 88-127.

PAXTON, Pamela, (2002), "Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship", *American Sociological Review*, vol. 67/2, p. 254-277.

PERRUCCI, Robert, PERRUCCI, Carolyn C., (2009), *America at Risk: The Crisis of Hope, Trust, and Caring*, USA: Rowman & Littlefield Publishers.

PHYTHIAN, Mark, (2005), "Stil A Matter of Trust: Post-9/11 British Intelligence and Political Culture", *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, vol. 18, p. 653-681.

POLAT, Cihat, KÜLTER, Banu, (2008), "Genç Seçmenler Gözüyle Siyasal Ürün (Siyasi Lider) Özellikleri: Ankara'daki Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, c.5 s. 1, ss. 1-31.

PUTNAM, Robert D., (1993), *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, New Jersey: Princeton University Press.

PUTNAM, Robert D., (1995), "Bowling Alone: America's Declining Social Capital", *Journal of Democracy*, vol. 6/1, p. 65-78.

QUINTELIER, Ellen, (2007), "Differences in Political Participation Between Young and Old People", *Contemporary Politics*, vol. 13/2, p. 165-180.

RAHN, Wendy M., RUDOLPH, Thomas J., (2005), "A Tale of Political Trust in American Cities", *Public Opinion Quarterly*, vol. 69/4, p. 530-560.

ROBBINS, Blaine G., (2012), "A Blessing and A Curse? Political Institutions in the Growth and Decay of Generalized Trust: A Cross-National Panel Analysis, 1980-2009", *PLoS ONE*, vol. 7/4, Italy, p. 1-14.

ROBINSON, John P, vd., (1999), *Measures of Political Attitudes*, San Diego, California: Academic Press.

RODGERS, Harrell R., (1974), "Toward Explanation of the Political Efficacy and Political Cynicism of Black Adolescents: An Exploratory Study", *American Journal of Political Science*, vol. 18/2, p. 257-282.

ROSANVALLON, Pierre, (2008), *Counter-Democracy: Politics in An Age of Distrust*, Trans. A. Goldhammer, Cambridge: Cambridge University Press

ROTHSTEIN, Bo, (2005), *Social Traps and The Problem of Trust*, New York: Cambridge University Press.

ROTHSTEIN, Bo, (2009), "The Universal Welfare State", *The Handbook of Social Capital: The Troika of Sociology, Political Science and Economics*, Ed. G. T. Svendsen & G. L. H. Svendsen, United Kingdom: Edward Elgar Publishing, p. 197-211.

ROTHSTEIN, Bo, STOLLE, Dietlind, (2008), "The State and Social Capital: An Institutional Theory of Generalized Trust", *Comparative Politics*, vol. 40/4, p. 441-459.

ROTHSTEIN, Bo, USLANER, Eric M., (2005), "All for All: Equality, Corruption, and Social Trust", *World Politics*, vol. 58/1, p. 41-72.

ROUSSEAU, D. M, vd., (1998), "Not So Different After All: A Crose-Discipline View of Trust", *Academy of Management Review*, vol. 23/3, p. 393-404

RUDOLPH, Thomas J., EVANS, Jillian, (2005), "Political Trust, Ideology, and Public Support for Government Spending", *American Journal of Political Science*, vol. 49/3, p. 660- 671.

SABATINI, Fabio, (2012), "Who Trusts Berlusconi? An Econometric Analysis of the Role of Television in the Political Arena", *Kyklos*, vol. 65/1, p. 111-131.

SARGUT, A. Selami, (2003), "Kurumsal Alanlardaki Örgüt Yapılarının Oluşmasında ve Ekonomik İşlemlerin Yürütülmesinde Güvenin Rolü", *Sosyal Bilimlerde Güven*, (Ed. F. Erdem), Ankara: Vadi Yayınları

SARIBAY, Ali Yaşar, (2000), *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, İstanbul: Alfa Yayınları

SCHEIDEGGER, Rêgis, STAERKLÊ, Christian, (2011), "Political Trust and Distrust in Switzerland: A Normative Analysis", *Swiss Political Science Review*, vol. 17/2, p. 164-187.

SCHIFFMAN, Leon, vd., (2010), "Interpersonal and Political Trust: Modeling Levels of Citizens' Trust", *European Journal of Marketing*, Vol. 44, No. 3/4, p. 369-381.

SCHMIDT, Manfred G., (2002), *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, çev. M. Emin Köktaş, 2. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları

SCHNAUDT, Christian, (2013), "In Search of Reliable Results: Socialist Values of Political Trust in Unified Germany- A Comment on Campbell's Analyses and Conclusions", *European Journal of Political Research*, vol. 52, p. 419-430.

SCHOON, I ve CHENG, H., (2011), "Determinants of Political Trust: A Lifetime Learning Model", *Journal of Developmental Psychology*, vol. 47/3, p. 619-631.

SCHUMACHER, Ingmar, (2013), "Political Stability, Corruption and Trust in Politicians", *Economic Modelling*, Vol. 31, p. 359-369.

SDE, (2012), *Türkiye Siyasi Durum Araştırması*, www.sde.org.tr, erş. tar. 28.03.2014.

SECOR, Anna J., O'LOUGHLIN, John, (2005), "Social and Political Trust in Istanbul and Moscow: A Comparative Analysis of Individual and Neighborhood Effects", *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 30/1, p. 66-82.

SELIGMAN, Adam B., (1997), *The Problem of Trust*, Princeton: Princeton University Press.

SENCER, Muzaffer, (1989), *Toplumbilimlerinde Yöntem*, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları

SENNETT, Richard, (2010), *Kamusal İnsanın Çöküşü*, (çev. S. Durak ve A. Yılmaz), 3. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

SETA ve POLLMARK, (2009), *Türkiye'nin Kürt Sorunu Algısı*, Ankara: SETA Yayınları

SEZEN, Saim, (2000), *Seçim ve Demokrasi*, 2. Baskı, İstanbul: Gündoğan Yayınları

SHI, Tianjian, (2001), "Cultural Values and Political Trust: A Comparison of the People's Republic of China and Taiwan", *Comparative Politics*, vol. 33/4, p. 401-419.

SIMMEL, Georg, (1950), *The Sociology of Georg Simmel*, Trans. & Ed. Kurt H. Wolff, New York: Free Press.

SKOLL, Geoffrey R., (2010), *Social Theory of Fear: Terror, Torture, and Death in A Post-Capitalist World*, New York: Palgrave Macmillan Publishing.

SOLOMON, Robert C., FLORES, Fernando, (2001), *Building Trust in Business, Politics, Relationships, and Life*, Oxford: Oxford University Press.

SONER, B. Ali, (2011), "AK Parti Hükümetlerinin Azınlık Siyaseti", *Türkiye'de Açılım Politikaları- 2000'li Yıllar Serisi (10)*, Ed. H. Yayman, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 153-179.

SOUTHWELL, Priscilla, (2012), "Political Alienation: Behavioral Implications of Efficacy and Trust in the 2008 U. S. Presidential Election", *Review of European Studies*, Vol. 4/2, p. 71-77.

STOLLE, Dietlind, vd., (2008), "When Does Diversity Erode Trust? Neighborhood Diversity, Interpersonal Trust and the Mediating Effect of Social Interactions", *Political Studies*, vol. 56, p. 57-75.

SUBAŞI, Necdet, (2011), "Alevi Açılımı Türkiye'ye Ne Vaat Ediyor?", *Türkiye'de Açılım Politikaları- 2000'li Yıllar Serisi (10)*, Ed. H. Yayman, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 87-108.

SUH, Chan S., vd., (2012), "Spill-up and Spill-over of Trust: An Extended Test of Cultural and Institutional Theories of Trust in South Korea", *Sociological Forum*, Vol. 27/2, p. 504-526.

SUN, Ivan vd., (2012), "Social Capital, Political Participation, and Trust in the Police in Urban China", *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, Vol. 45/1, p. 87-105.

SUNDERLAND, David, (2007), *Social Capital, Trust, and The Industrial Revolution, 1780-1880*, London & New York: Routledge.

SÜHREVERDİ, Ebu'nnecib, (1974), *Yönetenlerin Yönetimi*, çev. N. Mehmet Efendi, İstanbul: Kervan Yayıncılık

SWINGEWOOD, Alan, (1998), *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akınhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

SZTOMPKA, Piotr, (1999), *Trust: A Sociological Theory*, Cambridge: Cambridge University Press

SZTOMPKA, Piotr, (2006), "Trust", *The Cambridge Dictionary of Sociology*, Ed. Bryan S. Turner, Cambridge: Cambridge University Press, p. 639-642.

ŞİMŞEK, N., FİDAN, M., (2005), *Kurum Kültürü ve Liderlik,* Konya: Tablet Kitabevi

TAN, S. Jiuan; TAMBYAH, S. Kuan, (2011), "Generalized Trust and Trust in Institutions in Confucian Asia", *Springer*, vol. 103, p. 357-377.

TAO, Ran, vd., (2011), "Political Trust as Rational Belief: Evidence from Chinese Village Elections", *Journal of Comparative Economics*, Vol. 39, p. 108-121.

TARHAN, Metin, (2011), "Alevi Açılımı Aleviler Açısından Ne Anlam İfade Ediyor?", *Türkiye'de Açılım Politikaları- 2000'li Yıllar Serisi (10)*, Ed. H. Yayman, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 109-123.

TAYLOR Charles, (2010), "Tanınma Politikası", *Çokkültürcülük/Tanınma Politikası*, ed. Amy Gutmann, çev. Yurdanur Salman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

TECİM, Erhan, (2011), *Sosyal Güven: Sosyal Sermaye ve Dindarlık Çalışması*, Konya: Çizgi Kitabevi

TEZİÇ, Erdoğan, (1976), *100 Soruda Siyasi Partiler: Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler*, İstanbul: Gerçek Yayınevi

TILLY, Charles, (2005), *Trust and Rule*, Cambridge: Cambridge University Press.

TORCAL, Mariano, (2014), "The Decline of Political Trust in Spain and Portugal: Economic Performance or Political Responsiveness", *American Behavioral Scientist*, vol. 58/6, p. 1-26.

TOURAINE, Alain, (2000), *Demokrasi Nedir?*, çev. Olcay Kunal, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

TURAN, İlter, (1977), *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları

TURAN, İlter, (1986), *Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Grupları ve Sendikalar*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası Yayınları

TURHAN, Mehmet, (2000), *Siyaset ve Anayasa*, 3. Baskı, İstanbul: Gündoğan Yayınları

TURNER, Bryan S., (1997), *Max Weber ve İslam: Eleştirel Bir Yaklaşım*, çev. Yasin Aktay, 2. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları

TÜİK, (2012), *İstatistik Göstergeler (Statistical Indicators) 1923-2011*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er, (2011), "Sol, Sosyal Demokrasi, Sosyalizm", *Türkiye'de Siyasi Kimlikler-2000'li Yıllar Serisi (2)*, Ed. Y. Akdoğan, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 111-130.

UĞUZ, Hülya E., (2010a), "Türkiye'de Kamu Kurumlarına Duyulan Güven: Mikro Performans Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Analiz", *Türk Kamu Yönetiminin Yapısal ve İşlevsel Sorunları/V. Kamu Yönetimi Sempozyumu*, (Ed. O. Gökçe ve M. A. Çukurçayır), Konya, s. 177-186.

UĞUZ, Hülya E., (2010b), *Kişisel ve Kuramsal Gelişmeye Farklı Bir Yaklaşım: Sosyal Sermaye*, Ankara: Orion Kitabevi

ULBIG, Stacy G., (2007), "Gendering Municipal Government: Female Descriptive Representation and Feelings of Political Trust", *Social Science Quarterly*, vol. 88/5, p. 1106-1123.

ULUTAŞ, Ejder, (2013), "Kentte Mekansal Ayrışma ve Güven", *I. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*, Konya: Ölçü Matbaası, s. 33-40.

USLANER, Eric M., (1999), "Democracy and Social Capital", *Democracy and Trust*, Ed. Mark E. Warren, Cambridge: Cambridge University Press, p. 121-150.

USLANER, Eric, (2002), *The Moral Foundations of Trust*, Cambridge: Cambridge University Press

USLANER, Eric M., (2003), "Trust, Democracy and Govarnance: Can Goverment Policies Influence Generalized Trust", *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*, Ed. M. Hooghe & D. Stolle, England: Palgrave Macmillan Press, p. 171-189.

USLANER, Eric M., (2004), "Trust and Social Bonds: Faith in Others and Policy Outcomes Reconsidered", *Political Research Quarterly*, vol. 57/3, p. 501-507.

USLANER, Eric M., (2008a), "Trust As A Moral Value", *The Handbook of Social Capital*, Ed. D. Castiglione, vd., Oxford: Oxford University Press, p. 101-121.

USLANER, Eric M., (2008b), "Where You Stand Depends Upon Where Your Grandparents Sat/The Inheritability of Generalized Trust", *Public Opinion Quarterly*, vol. 72/4, p. 725-740.

USLANER Eric M., (2009), "Corruption", *The Handbook of Social Capital: The Troika of Sociology, Political Science and Economics*, Ed. G. T. Svendsen & G. L. H. Svendsen, United Kingdom: Edward Elgar Publishing, p. 127-142.

USLANER, Eric M., BADESCU, Gabriel (Ed.), (2003), *Social Capital and the Transition to Democracy*, London, New York: Routledge Publishing.

USLANER, Eric M., BADESCU, Gabriel, (2004), "Honesty, Trust, and Legal Norms in the Transition to Democracy: Why Bo Rothstein is Beter Able to Explain Sweden than Romania", *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition*, Ed. J. Kornai vd., New York: Palgrave Macmillan, p. 31-51.

USLANER, Eric M., BROWN, Mitchell, (2005), "Inequality, Trust, and Civic Engagement", *American Politics Research*, vol. 33/6, p. 868-894.

UZTUĞ, Ferruh, (1999), *Siyasal Marka: Seçim Kampanyaları ve Aday İmajı*, Ankara: MediaCat Yayınları

VEAL, Don-Terry, vd., (2011), "Promoting Transparency in Local Governments", *Advancing Excellence and Public Trust in Government*, Ed. C. Clark & D. Veal, Maryland: Lexington Books, p. 21-38.

VIKLUND, Mattias J., (2003), "Trust and Risk Perception in Western Europe: A Cross-National Study", *Risk Analysis*, vol. 23/4, p. 727-738.

WARREN, Mark E., (2004), "What Does Corruption Mean in a Democracy?", *American Journal of Political Science*, vol. 48/2, p. 328-343.

WARREN, Mark E., (2006), "Democracy and Deceit: Regulating Appearances of Corruption", *American Journal of Political Science*, vol. 50/1, p. 160-174.

WEATHERFORD, M. Stephen, (1984), "Economic 'Stagflation' and Public Support for the Political System", *British Journal of Political Science*, vol. 14/2, p. 187-205.

WEATHERFORD, M. Stephen, (1987), "How Does Government Performance Influence Political Support", *Political Behavior*, vol. 9/1, p. 5-28.

WEBER, Max, (1993), *Sosyoloji Yazıları*, (çev. Taha Parla), 3. Baskı, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları

WEINSTOCK, Daniel, (1999), "Building Trust in Divided Societies", *The Journal of Political Philosophy*, vol. 7/3, p. 287-307.

WIERZBICKI, Adam, (2010), *Trust and Fairness in Open, Distributed Systems*, Heidelberg: Springer Press

WILLIAMSON, Oliver E., (1993), "Calculativeness, Trust, and Economic Organization", *Journal of Law and Economics*, vol. 36/1/2, p. 453-486.

WONG, Timothy Ka-ying, vd., (2011), "The Bases of Political Trust in Six Asian Societies: Institutional and Cultural Explanations Compared", *International Political Science Review*, vol. 32/3, p. 263/281.

YAMAGISHI, Toshio, (2001), "Trust as a Form of Social Intelligence", *Trust in Society*, Ed. K. S. Cook, Russel Sage Foundation Press, p. 121-147.

YAMAGISHI, Toshio, (2011), *Trust: Evolutionary Game of Mind and Society*, London, NY: Springer Press.

YANG, Kaifeng, (2005), "Public Administrators' Trust in Citizens: A Missing Link in Citizen Involvement Efforts", *Public Administration Review*, vol. 65/3, p. 273-285.

YANG, Qing, TANG, Wenfang, (2010), "Exploring the Sources of Institutional Trust in China: Culture, Mobilization, or Performance?", *Asian Politics & Policy*, vol. 2/3, p. 415- 436.

YANG, Dali L., vd., (2014), "How Does Political Trust Affect Social Trust? An Analysis of Survey Data from Rural China Using An Instrumental Variables Approach", *International Political Science Review*, vol. 35/2, p. 237-253.

YAVUZ, Hakan M., (2003), *Islamic Political Identity in Turkey*, Oxford, New York: Oxford University Press.

YAVUZ, Hakan M., (2009), *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*, New York: Cambridge University Press.

YAVUZ, Kerim, (2003), "Din ve Güven", *Sosyal Bilimlerde Güven*, (Ed. F. Erdem), Ankara: Vadi Yayınları

YAYLA, Atilla, (2004a), *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara: Adres Yayınları

YAYLA, Atilla, (2004b), *Siyaset Teorisine Giriş*, 4. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi

YAYMAN, Hüseyin, (2011a), "2000'li Yıllarda Açılım Politikaları ve Türkiye", *Türkiye'de Açılım Politikaları- 2000'li Yıllar Serisi (10)*, Ed. H. Yayman, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 7-18

YAYMAN, Hüseyin, (2011b), "2000'li Yıllarda Barış ve Demokrasi Partisi", *Türkiye'de Siyasi Partiler-2000'li Yıllar Serisi (1)*s. 153-182.

YEĞEN, Mesut, (2011a), "Demokratik Açılım ve Kürt Siyaseti", *Türkiye'de Açılım Politikaları- 2000'li Yıllar Serisi (10)*, Ed. H. Yayman, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 67-86.

YEĞEN, Mesut, (2011b), *Son Kürt İsyanı*, İstanbul: İletişim Yayınları

YELKEN, Ramazan, (2008), "Elitler Cumhuriyeti ya da 'Karizmanın Rutinleşmesi", *Söz ve Adalet Degisi*, sayı. 5, ss. 38-42.

YILDIRIM, Ergun, (2011), "2000'li Yıllarda Adalet ve Kalkınma Partisi", *Türkiye'de Siyasi Partiler-2000'li Yıllar Serisi (1)*, Ed. H. Ete, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 59-103.

YILDIZ, Nuran, (2002), *Türkiye'de Siyasetin Yeni Biçimi: Liderler, İmajlar ve Medya*, Ankara: Phoenix Yayınları

YILMAZ, Aytekin, (2001), *Çağdaş Siyasal Akımlar: Modern Demokraside Yeni Arayışlar*, Ankara: Vadi Yayınları

YILMAZ, Aytekin, (2004), *İkinci Küreselleşme Dalgası: Kavram, Süreç ve Sorunları*, Ankara: Vadi Yayınları

YILMAZ, Murat, (2011), "Liberalizm", *Türkiye'de Siyasi Kimlikler-2000'li Yıllar Serisi (2)*, Ed. Y. Akdoğan, İstanbul: Meydan Yayıncılık, s. 59-81.

YUSUF HAS HACIB, (2008), *Kutadgu Bilig*, Haz. Hayati Develi, İstanbul: Alkım Yayınevi

ZMERLI, Sonja, NEWTON, Kenneth, (2008), "Social Trust and Attitudes Toward Democracy", *Public Opinion Quarterly*, vol. 72/4, p. 706-724.

ZMERLI, Sonja, NEWTON, Ken, (2011), "Winners, Losers and Three Types of Trust", *Political Trust: Why Context Matters*, Ed. M. Hooghe & S. Zmerli, United Kingdom: Ecpr Press, p. 67-94.

İnternet Kaynakları

www.iha.com.tr (erş. tar. 04.09.2011)

http://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp (erş. tar. 05.09.2014)

www.yenisafak.com.tr

T. C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	İslam CAN
Doğum Yeri:	Karaçarlı/Düziçi/Osmaniye
Doğum Tarihi:	26.10.1981
Medeni Durumu:	Evli
Öğrenim Durumu	
Derece:	Okulun Adı:
İlköğretim:	**Cumhuriyet İlkokulu/Osmaniye**
Ortaöğretim:	**Osmaniye İmam-Hatip Lisesi/Osmaniye**
Lise:	**Osmaniye İmam-Hatip Lisesi (Son Yıl Yatay geçişle Açık Öğretim Lisesi)/Osmaniye**
Lisans.	**Çukurova Üniversitesi Felsefe Grubu Öğretmenliği /Adana**
Yüksek Lisans.	**Selçuk Üniversitesi Sosyoloji ABD. / Konya**
İlgi Alanları:	**Siyasal Güven, Sivil Toplum, Aile, Kent Sosyolojisi, Postmodern Müzik**
Tel:	**0 506 514 75 55**
Adres:	**Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Kat. 2 Oda No: 211** **Selçuklu/Konya**

İmza: